

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. I.

DAWLATSHAH'S
MEMOIRS OF THE POETS

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., M.B.

THE
TADHKIRATU 'SH-SHU'ARÁ
("MEMOIRS OF THE POETS")

OF

DAWLATSHÁH BIN 'ALÁ'U 'D-DAWLA BAKHTÍSHÁH
AL-GHÁZÍ OF SAMARQAND

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN WITH PREFACES
AND INDICES

BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., M.B., M.R.A.S.,
*Fellow of Pembroke College, and Lecturer in Persian in the University
of Cambridge.*

10870

928.91551

Daw / Bro

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

1901.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI.

Acc. No.

10870

Date

16. 9. 61

Cat. No.

928. 9/351

Daw/Bro

PREFACE.

My original intention was that this volume, being destined, as I hope, for circulation in the East as well as amongst European Orientalists, should be wholly printed in the Persian character, and with types which should be less disagreeable to Oriental taste than those commonly employed in England, Germany and Russia.¹ In the latter aim, thanks to the pains taken by Messrs Brill in adapting to Persian uses the graceful and artistic Arabic founts of Beyrout, I have, I hope, succeeded; and though the type employed is more difficult and expensive to work, and, perhaps, somewhat less legible, than those more generally employed in European editions, its artistic superiority, in my opinion, more than counterbalances these objections. For writing amongst the Muḥammadans is a fine art; they will not tolerate ungainly scripts; and it is well known to all interested in such matters that many an European edition of an Arabic or Persian text not previously published in the East is reprinted or lithographed in Asia ere it passes into the hands of Asiatic readers. So, because I hope that this volume may find a welcome in the East as well as from European scholars, I have been careful to avoid in it anything calculated to offend

¹ The French and Austrian types (especially those of the K. K. Hof- und Staats-Druckerei) are much more artistic, as are some of those employed by Drugulin of Leipzig.

the aesthetic sensibilities of the Asiatic reader, such as the employment of Roman letters or symbols in the body of the text, the addition of critical foot-notes, or the like.

But now that the text, with its Indices, and the Persian preface which I have prefixed to it, is completed, I find that, for the convenience of European booksellers, an English title-page is indispensable. Wherefore, since European type cannot be wholly excluded from the volume, it seems that I may as well add a short English preface as well as that already composed in Persian.

On the need for a better supply of critically edited Persian texts, especially works of reference of a historical and biographical character, I need hardly insist; but I may, perhaps, be permitted to say a few words in defence of my choice of Dawlatsháh's *Memoirs of the Poets* as the opening volume of my Series of Persian Historical Texts. Against this choice it may be urged:

(1) That a lithographed text of this work appeared at Bombay in 1887.

(2) That Dawlatsháh is neither a very ancient not a very accurate writer.

(3) That the contents of his work have long been known through Von Hammer's *Geschichte der schönen Redekünste Persiens, mit eine Blüthenlese aus zweihundert persischen Dichtern* (Vienna, 1818), and, in a lesser degree, through Sir Gore Ouseley's *Biographical Notices of Persian Poets* (London, 1846), while many of the individual biographies have been printed separately at the beginning of editions and notices of the more celebrated poets, and almost the entire substance of the *Memoirs* is embodied in the Turkish *Safínatu 'sh-Shu'arâ* of Sulaymán Fahím Efendí, published at Constantinople in A. H. 1259 (A.D. 1843).

To these objections I would reply:

(1) That the Bombay edition is not merely somewhat ille-

gible, and totally deficient in the Indices so indispensable to a book of reference, but that the text which it offers is often very corrupt (especially as regards the dates) and occasionally much curtailed.

(2) That though Dawlatsháh composed his *Memoirs* no earlier than A. H. 892 (A. D. 1487), he is, with the exception of Muḥammad 'Awfí, who flourished in the first half of the thirteenth century of our era, the earliest systematic biographer of the Persian poets whose work has been preserved to us; and that 'Awfí's rare *Lubábu 'l-Albáb* (which, thanks to the extreme generosity of Lord Crawford and Balcarres, the possessor of one of the only two known manuscripts¹, I have been able to examine carefully) is a mere Anthology, and contains hardly any biographical details or dates. As I have pointed out in my article on the *Sources of Dawlatsháh* in the *J. R. A. S.* for January, 1899 (pp. 37—69), to which I must refer the reader for many observations which I cannot here repeat, a much earlier Biography of Persian Poets (entitled *Manāqibu 'sh-Shu'arā*) by Abú Ṭáhir al-Khátúní (who flourished at the end of the eleventh century of our era: see *J. R. A. S.*, *loc. cit.*, pp. 42—3) existed, and was known not only to Dawlatsháh but to the great Turkish bibliographer Ḥájí Khalífa, who died in A. D. 1658. Of this, unfortunately, no trace has yet been found, and I have searched in vain for its title through the Catalogues of the Constantinople Mosques and Libraries², in one of which it seemed likely that Ḥájí Khalífa might have

¹ See *J. R. A. S.* for Jan. 1899, pp. 46—47. The other codex, now at Berlin, is described at pp. 596—7 of Pertsch's *Verzeichniss d. Persischen Handschriften der Königl. Bibl. zu Berlin* (1888). As it is one of the sources of Riḍa-qulí Khán's excellent *Majma'u 'l-Fusahá* (2 vols., lith. Ṭíhrán, A. H. 1295 = A. D. 1878), it appears that at least one other MS. must exist in Persia.

² These comprise 37 vols., containing in all 4711 pages, and descriptions of about 57,143 MSS.

met with it. The value of this work, could it be found, would be inestimable; but it is to be feared that it is lost beyond recall. Another of Dawlatsháh's sources, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses") of the poet Niqhámí-i-⁶Arúdí-i-Samarqandí, written about A. D. 1160, is of the greatest interest, as throwing quite a new light on the literary and scientific life of that period, but is not a systematic Biography, though it adds considerably to our knowledge of the lives of certain poets¹. The section on Persian poets in Hamdu'lláh Mustawfí of Qazwin's *Tárikh-i-Gusída* (composed in A. D. 1330), another of Dawlatsháh's sources, is valuable, but scanty, as anyone may now see by turning to my translation of the same in the *J. R. A. S.* for October, 1900 (pp. 721—762), and January, 1901 (pp. 1—32²); and, to be brief, it may be said that Dawlatsháh's *Tadhkiratu 'sh-Shu'arâ* is on the whole the best Manual of Persian Literary History existing in the Persian language. It is also amusing, though rather discursive, and incidentally contains a great deal of general history; and altogether in my opinion few Persian books could be named which the student of Persian literature would read with more pleasure and profit than this. Regarded merely as an Anthology of poetical fragments, selected, on the whole with taste and judgement, from the works of some hundred and fifty poets belonging to what is generally regarded as the "classical period" of Persian literature (which, for some occult reason, is often said to end with Jámí, whose life is included by Dawlatsháh amongst the six biographies of his own most eminent con-

¹ Of this work, which was lithographed at Tíhrán in A. H. 1305, and of which two MSS. exist in the British Museum, and one in the Library of 'Ashir Efendí at Constantinople (N° 285), I published a complete translation in the *J. R. A. S.* for 1899 (pp. 613—663 and 757—845). Separate reprints of this article are obtainable from Messrs Luzac, 46, Great Russell Street, London.

² Also obtainable as a separate reprint from Messrs Luzac.

temporaries wherewith the *Memoirs* proper conclude), the book has a considerable value.

- (3) Many of these poems remain to this day unprinted and hardly accessible, being much curtailed in the *Safinatu 'sh-Shu'arâ*, and only translated (sometimes not very accurately) by Von Hammer, while their texts, as given in the Bombay lithographed edition, are uncritical, and often corrupt or abridged.

In a word, I do not feel disposed to admit that the opening volume of my Series of Persian Historical Texts has been badly chosen; I even venture to think that it will prove a very valuable and pleasant addition to the Persian student's library.

The materials on which I have chiefly worked in preparing this edition are as follows:

- (1) The above-mentioned Bombay lithograph of 1887 (**L**).
- (2) **Add. 831** of the Cambridge University Library, dated A. H. 979 (**A**).
- (3) **Add. 813** of the Cambridge University Library, dated A. H. 1104 (**B**).
- (4) **Oo. 6.47** of the Cambridge University Library, dated A. H. 984 (**C**)¹.
- (5) A fine old MS. written at Jahrum in Fârs in A. H. 980, and bought in Bukhârá on Nov. 14, 1897, by my friend Professor E. Denison Ross, who generously placed it at my disposal. It contains ff. 238 of 23.7×17.0 c. and 17 ll., and is written throughout in good, clear naskh with rubrications (**R**).

These four MSS., together with the lithograph, have been used throughout, and they represent two slightly different recensions, the first represented by **A.** and **B.**, the second

¹ For full descriptions of these MSS., see my *Catalogue of the Persian MSS. in the Cambridge University Library* (Cambridge, 1896), Nos CXII—CXIV, pp. 191—193.

by **C.** and **R.**, with which latter **L.** on the whole more closely agrees. I have (perhaps wrongly) endeavoured to blend these two recensions in one text, which I have aimed at making as full as possible. Where I had to choose between two alternative paragraphs, I have generally adopted the fuller version.

For most parts of the text (which is generally easy) the above materials would have sufficed, but for the more difficult passages, especially for the verses cited, I have consulted other MSS. in the British Museum, the India Office, the Royal Asiatic Society, the Bodleian, the Bibliothèque Nationale at Paris, etc.

The British Museum MSS. are described in Rieu's *Persian Catalogue*, pp. 364—365 (eight MSS., of which the oldest, "apparently of the sixteenth century," is defective), 809^b, ii (one MS. dated A. H. 1022), and 977 (one MS. dated A. H. 973). As these MSS. cannot, unfortunately, be borrowed, I have made but little use of them.

The India Office MSS. include the five following, which will be found described under the numbers 656—663 in Ethé's forthcoming *Catalogue*, coll. 340—342:

- (1) N° 2337 (= Ethé 658), dated A. H. 1028.
- (2) N° 2539 (= Ethé 660), undated, written in an Indian *ta'liq*.
- (3) N° 2730 (= Ethé 657), dated, I think, A. H. 1195 (Ethé reads the date A. H. 1095).
- (4) N° 2753 (= Ethé 656), dated A. H. 960, and written in a clear *naskh*.
- (5) N° 3206 (= Ethé 662), not dated, written in good, clear *ta'liq*, defective at the end.

The best of these five MSS. are, in my judgement, the two last, both of which the Administration, with its well-known and most laudable generosity, has allowed me to borrow for a lengthy period.

The Royal Asiatic Society, with similar liberality, allowed me to borrow their MS. (N° 176), a fair and oldish copy, of which the last few leaves have been supplied in a modern hand.

Of the twelve Bodleian copies (N°s 348—359 of Sachau and Ethé's Bodleian *Persian Catalogue*, coll. 189—192) two of the oldest, N° 348 (Ouseley Add. 34, dated A. H. 942) and N° 350 (Elliot 388, dated A. H. 978), were deposited for a while in the Cambridge University Library for my use.

The restriction of use which this involved prevented me from deriving as much help from them as I could have wished, but the more abridged texts which, so far as I recollect, both MSS. presented rendered them less useful than their age had led me to expect (O¹ and O²).

The Bibliothèque Nationale possesses likewise some dozen MSS. of Dawlatsháh, viz. in the *Ancien Fonds persan* N° 246 (dated A. H. 991, marked "poor" in my notes), N° 249 (dated A. H. 1006, denoted as P²), N° 250 (dated A. H. 987, denoted as P¹), N° 248 (a poor copy made by an Armenian of Aleppo); and in the *Supplément persan*, N° 143, N° 828 (dated A. H. 1007), N° 829 (dated A. H. 1026, marked in my notes "a good MS."), N° 830 (seventeenth century), N° 831 (dated A. H. 993), N° 832 (A. H. 983), N° 984 (A. H. 967), N° 1170, N° 1195, a bad modern Indian copy, and the Schefer MS. N° 1423 (seventeenth century). Of these I have only made slight use of N° 249 (P²) and N° 250 (P¹).

The manuscripts from which I have noted variants are practically limited to eight of those mentioned above, those, namely, denoted by the letters A, B, C, R, O¹, O², P¹ and P², of which the first four and the lithograph (L), collated throughout, form the basis of my text. Indeed so great is the number of MSS. of Dawlatsháh (hardly any fair collection of Persian MSS. being without a copy) that, so far from seeking them out, I was obliged, in order to accomplish my work

without undue loss of time, to confine myself to the use of those few which, being good and fairly ancient, lay, as it were, ready to my hand. But as regards the verses so freely cited — at once the most important and the most difficult portions of the text — I have used other means of control; the laws of metre, of course; and also such editions or manuscripts of each poet's works as were accessible to me, together with other Anthologies (such as the *Majma'u 'sh-Shu'arā* and *Riyādu 'l-'Arifin* of Riḍā-qulī Khān, the *Safīnatu 'sh-Shu'arā* of Sulaymān Fahīm Efendī, the *Atashkada* of Luṭf 'Alī Beg *Adhar*, and the excellent *Kharābāt* of Ḍiyā Beg, printed at Constantinople in three volumes, A. H. 1291—1292, etc.) wherein the verses might occur. The Chaghatáy verses cited in the *Khātima* gave me the greatest trouble, and for help and suggestions as to these, and some of the Persian verses, I am profoundly indebted to Mr. A. G. Ellis of the British Museum, Mr. E. J. W. Gibb, Mr. R. A. Nicholson and Professor E. Denison Ross, as well as to M. Platon Melioransky of St. Petersburg, one of the greatest living authorities on Eastern Turkí. The Persian dialect verses — always a terrible problem — are fortunately few; and for the Arabic verses the means of control are better, as a rule, than for the Persian, besides which I was always able to profit by the exquisite scholarship of my friend and colleague Professor A. A. Bevan.

The variants collected with such pains, both to myself and to my friends and colleagues, were intended, (as stated in the preliminary announcement issued at the Eleventh International Congress of Orientalists held at Paris in September, 1897) to form part of this volume. That this has proved impossible I greatly regret, but the bulk to which the volume has already grown rendered any further addition to its size impracticable. Besides I was eager to get the most essential part of the work, the text and indices, off

my hands, and was unwilling to keep those who had kindly interested themselves in my undertaking in longer suspense. The transcription of the text was completed on Feb. 11, 1897; the actual printing began in the summer of 1898; and the final collation was completed two years later, on July 24th, 1900. I am tired of the reading and re-reading of these proofs; and though it is my ultimate intention to publish the variants, together with critical and explanatory notes on the text, in a supplementary volume, I would willingly enjoy a respite from this somewhat soul-deadening and mechanical work, and greater leisure for other more congenial tasks. Moreover I doubt not that many emendations will in course of time be made in my text by scholars who may have occasion to read it, and, before issuing the *Apparatus Criticus* to this volume, I would lief have the benefit of their criticisms, which will be most gratefully received. To the three Indices which conclude this volume — those of the names of persons, places and books cited in the text — I have devoted careful attention, and I hope that they will be found greatly to enhance the utility of the work for purposes of reference.

It remains to say a few words concerning the author, Amír Dawlatsháh b. ‘Alá’u ‘d-Dawla Bakhtísháh al-Ghází as-Samarqandí. The best-known notice of him occurs in the *Majálisu ‘n-Nafá’is* of his great patron Mír ‘Alí Shír Nawá’í, at the beginning of the Sixth *Majlis*, “mentioning sundry gentlemen and others of noble birth, belonging to Khurásán and other places, whose ingenious nature and right wit impelled them to write poetry, but who, by reason of their high estate and exalted rank, did not persevere therein.” The Turkí text of this passage, and of another from the Preface of the same work, taken from the British Museum manuscript Add. 7875, dated A. H. 987 (ff. 89^b and 2^b), will

be found cited in full in the Persian Preface to this volume, pp. ۳۰۹. Their translations are as follows.

I. (*From the beginning of Majlis VI*).

"Amongst these is Mír Dawlatsháh, nephew of Fírúزشáh Beg and son of Amír 'Alá'u 'd-Dawla of Isfará'in. The power and greatness of Fírúزشáh Beg is clearer than the sun before all the dwellers on this earth, and need not be further emphasized. Amír 'Alá'u 'd-Dawla was also a worthy gentleman, but his intellect became weakened and finally destroyed. Dawlatsháh, however, is, a wholly excellent youth, unassuming and of good parts. Abandoning the way of his forefathers, which was that of authority and external pomp and power, he chose rather the corner of seclusion, contenting himself with the slender income of a land-owner, and applying himself diligently to the acquisition of excellence and learning. He has composed a *Corpus Poetarum* (*Majma'u 'sh-Shu'ará*) on the very same subject which is treated in this Manual; whosoever will peruse it may convince himself of its author's proficiency and erudition. Lately, however, tidings have come that he has departed from this transitory world. If this be true, may God assoil his soul! This verse is by him:

*'O thou of whose visage the sun heaven's lamps doth enlighten,
Whose gleam through my eyelids doth stream, and my heart's
chamber brighten'."*

II. (*From the Preface*).

"And Amír Dawlatsháh, one of the gentry of the province of Khurásán, who shares the distinction of excellence and learning, and wears the crown of humility and contentment, hath also composed the work called *Memoirs of the Poets*

and dedicated it to the name of his Most Fortunate Majesty. Greatly, indeed, hath he laboured, and well hath he collected together representatives of this class. On this subject there are yet other treatises and books, but in all of these only the names and descriptions of poets of times long past and singers of bygone days are written and recorded."

From the *Memoirs* themselves we incidentally glean some further facts concerning the Author's life. Thus we gather (pp. 11—14) that he was about fifty years of age when he began to write this book; that his father, 'Alá'u 'd-Dawla, was one of Sháh-Rukh's favourites and intimates (pp. 337—338); that his brother Raḍiyyu 'd-Dín 'Alí was also a courtier and friend of princes (pp. 455—456), and was in attendance on Sultán Bábar and Amír Muḥammad Khudáy-dád; that Dawlatsháh himself took part in the battle waged by his lord, Abu 'l-Ghází Sultán Husayn, against Prince Sultán Maḥmúd (pp. 532—533). We may also infer, from a passage on p. 80, where he contrasts the favours lavished upon poets in former days with the slender encouragement accorded to them in his own time, that his own literary efforts were but little appreciated; and from another passage on pp. 179—180, where he complains of the promotion of base-born persons to positions of power and trust, that his gentle birth and good connections availed him little, perhaps because of that humility, contentment and lack of assumption to which Mír 'Alí Shír alludes. In another place (p. 423) he accuses the clergy of his day of time-serving and timidity in reproving wrong-doing, while in two other passages (pp. 291—292 and 437) he complains of his debts and poverty, and bewails the harshness of the tax-collector.

Of his work the reader must judge for himself. It cannot be described as very critical, but it is amusing, contains many interesting anecdotes and fine pieces of verse, and is written in a style which, if neither very distinguished nor

very chaste, is at least comparatively free from the outrageous floridity which characterizes many works produced at this place and period, notably the *Anwār-i-Suhaylī*, that greatly over-estimated work of Dawlatshāh's contemporary Ḥusayn Wa'iqh-i-Kāshifī.

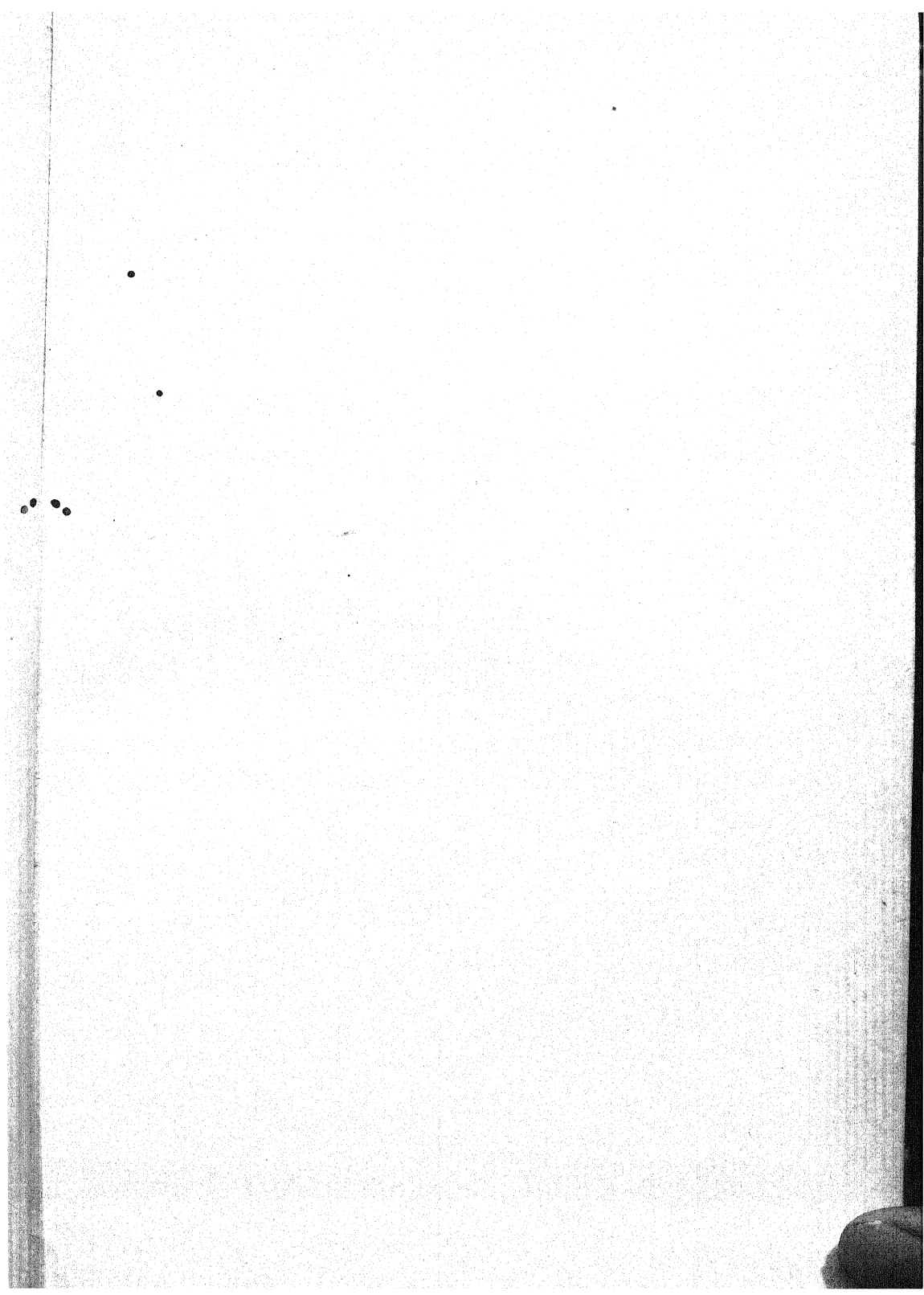
Whether this series will be continued depends on the support with which it meets from my fellow-students and other lovers of Persian literature. Publishing oriental texts is a costly and laborious business, yet shall I be amply rewarded should the result entitle the spirit of my author to exclaim with Firdawsī:

پی افکندم از نظر کاخ بلند * که از باد و باران نیابد گرند
بدین نامه بر عمرها بگذرد * بخواند هر آن کس که دارد خرد

*"I built by my toil a high Palace of Song
Which rain shall not tarnish nor hurricane wrong;
One age shall depart and another succeed
While the words I have written the learned shall read!"*

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, May 22, 1901.

وصیت نامه (وصایا) لنظام الملک، رجوع کن به نصیحت نامه،
ویسه و رامین، ٦٠، ١٢٠،

• های هایون، ٢٤٩، ٢٥١،
هیلاج نامه، ١٩٠،

یوسف و زینحای عمیق بخاری، ٦٤،

قد وقع الفراغ من طبع هذا الكتاب
فی اليوم الرابع من شهر صفر سنة ١٢١٩،

مفید (فی علم النجوم) لانوری، ۸۴،

مقامات حریری، ۳۵، ۳۶،

مقامات ناصری (یا طبقات ناصری)، ۹۴، ۱۰۷،

مناقب الشعراء لابی طاهر الخاتونی، ۳۹، ۵۸،

مناقب هند لامیر خسرو، ۳۴۷،

منطق الطیر للشیخ عطار، ۱۹۰،

مهر و وفا للرشیدی، ۱۱۰،

مواقف، رجوع کن به شرح مواقف،

ناظر و منظور للکاتبی، ۳۹۰،

نامه سیاه للشیخ عطار، ۱۹۰،

نزهة الارواح، ۳۳۵،

نزهة القلوب، ۱۶۶،

نسخة معما للجای، ۴۹۴،

نصیحت نامه نظام الملک، ۵۱۴،

نظام التواریخ للیضاوی، ۷۱، ۱۰۶، ۲۰۹،

نفحات الانس للجای، ۲۰۱، ۴۹۴،

نگارستان جوینی، ۲۴۱، ۲۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴،

نه سپهر لامیر خسرو، ۳۴۷،

وامق و عذرا (بزبان پهلوی)، ۲۰،

وامق و عذرا لنصیحی الجرجانی، ۶۹،

وسط الحیوة لامیر خسرو، ۲۴۱، ۲۴۲، ۳۴۳،

ولدنامه، ۱۹۷، ۲۰۰،

وصیة نامه للشیخ عطار، ۱۹۰،

کنز الرموز، ٢٢٥،

گرشاسپ نامه، ٢٥،

گل و نوروز لجلال طیب، ٢٩٨،

گل و هرمز للشیخ عطار، ١٩٠،

گلستان سعدی، ٢٠٨، ٢٤١،

گلشن راز، ٤٦١،

گوی و چوگان لطالب جاجری، ٤٢٥،

لجّة الاسرار، ٤٩٢،

لمعات عراقی، ٢١٥، ٢٢٢،

لیلی و مجنون لعیشیر نوائی، ٤٩٧،

مثنوی مولوی، ١٩٥، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٠،

محیطی، ٢٦١،

مجمع البحرين للکاتبی، ٢٩٠،

مختارنامه للشیخ عطار، ١٩٠،

مخزن اسرار لنظای گنجوی، ٢٢٩، ٢٥١، ٢٧١، ٢٨٩، ٤٩٤،

مرآة الصفا لامیر خسرو، ٢٤٧،

مصباح حیات لآذری، ٤٠٥،

مصباح القلوب لامین الدین نزلابادی، ٤٥١،

مصیبت نامه للشیخ عطار، ١٩٠،

مضحکات عییدی، ٢٢٤،

مفتاح حیات لآذری، ٤٠٥،

مفتاح علاء الدین سمنانی، ٢٥١،

ظفرنامه شرف الدين على يزدي، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢٧٩، ٥٢٢،

عجایب الغرایب، ٤٠٤،

عنقاي مغرب، ٢٢٥،

غرّة الکمال لامير خسرو، ٢٤١، ٢٤٢-٢٤٤،

فتح و فتوح لامين الدين، ٤٥١،

قابوسنامه، ٦٩،

قانون لابن سينا، ٤٩٢،

قانون استيفا لامير خسرو، ٢٤٧،

قرآن، ٢٧،

قران السعدین لامير خسرو، ٢٤٧،

قسطاس للغزالي، ٩٩،

قوسنامه قطران، ٦٧،

کتاب احکام، ٤١٩،

کتاب آداب العرب و الفرس لمسکويه، ٢٠،

کتاب اغراض و خفي علاني للسيد اسمعيل جرجاني، ١٢٧،

کتاب سندباد للارزقي، ٧٢،

کتاب ممالك و مسالك لعلی بن عيسى الکمال، ٢٩٨، ٣١١،

کلیله و دمنه لمحید الدين نصر الله، ٧٥،

کلیله و دمنه للرودکی، ١٠، ٢١،

کنز الحقائق، ٦٢،

سندباد نامه (يا كتاب سندباد) للارزقي، ٧٢،

سوگند نامه، ٩٣،

سياست نامه (لنظام الملك)، ٣٩،

سير الملوك (يا سياست نامه)، ٣٩،

شاهنامه فردوسی، ٣٥، ٣٦، ٤٥، ٥٠، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ١٠٩،

٢٩٣، ٤٥٨، ٥٢٦،

شرح فرايض لمولانا فخر الدين الخالدي الاسفرايني، ٣٤١،

شرح مواقف للقاضي عضد الدين، ٢٩٤،

شرف النبي، ٧،

شفا لابن سينا، ٤٩٣،

شمسيه، ١٠٥،

شمع و پروانه (يا مصباح القلوب) لامين الدين نرلابادي، ٤٥١،

صد كلمه امير المؤمنين، ٩١،

صراط مستقيم، ٢٢٥،

صغير الضمير، ٧٨،

صور اقاليم، ٦٦، ١١٧، ١٢٨، ٢٢١، ٢٣٥،

طبقات، ٣١٢،

طبقات ناصري، ١٥٣،

طرب المجالس، ٢٢٥،

طغرائي هايون للآذري، ٤٠٤،

طوالع اصفهاني، ٢٩٩،

- دهنامهٔ اوحدی، ٢١٠،
 دهنامهٔ رکن صابین، ٢٢٦،
 دهنامهٔ سبیک، ٤١٧،
 دهنامهٔ عارفی، ٤٣٩،
 دهنامهٔ ابن عماد، ٢١٦،
 دهباب کاتبی، ٢٨١، ٢٩٠،
 دهنامهٔ محمود برسه، ٤٧١،
 دهنامهٔ ابن نصوح، ٢٢٥،
 دیوان، رجوع کن باسائی شعرا در فهرست اسماء الرجال،

ذخیرهٔ خوارزمشاهی، ١٢٧،

- رسالهٔ شاهنوری، ١٢٧،
 رسائل اخوان الصفا لفريد الدين عطار، ١٩٠،
 روشنائی نامهٔ ناصر خسرو، ٦٣،
 روضة الازهار، ٢٥١،

- زاد المسافرین، ٢٢٢، ٢٢٥،
 زند و استا، ٧٩،
 زنج ایلخانی، ٢٦٢،
 زنج نصیری، ٢٦٢،

- سعی الصفا لآذری، ٢٩٩، ٤٠٤،
 سلسلهٔ الذهب، ١٩٥،
 سلوة الطالبین لامین الدین، ٤٥١،

جوهر الذات للشيخ عطار، ١٩٠،
جهانکشی جویی، ١٠٥، ١٠٩، ١٢٣، ١٣٥، ١٥٣،

چهار مقاله لنظای العروضي السمرقندی، ٥٧، ٦٠، ٧٢،

حجة الاحرار للجای، ٤٩٤،

حدائق الانوار لغیر الدین التزازی، ٣٦٥،

حدائق الحقایق لشرف الدین الرئی، ٣٠٨،

حدائق السحر لرشید الدین وطواط، ٦٤، ٩١، ٣٠٨،

حديقة الحقيقة للسنائي، ٧٥، ٩٧، ١٧٧،

حسن و عشق للكاتبی، ٣٩٠،

حمزة الاصفهانی، تاریخ - ، ٥٢١، ٥٣٤،

حیدرنامه للشيخ عطار، ١٩٢،

خزاین الفتوح لامیر خسرو، ٢٤٧،

خسرو و شیرین لنظای، ١٢٩،

خلافتنامه الهی للطوسی، ١٧٤،

خلاصه بناکتی، رجوع کن به تاریخ بناکتی،

خمسه امیر خسرو، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤٧،

خمسه نظای، ٦٠، ١٢٩، ١٣١، ٢٤٠، ٣٨٩،

داستان عقل و عشق، ٤٥١، ٧

داستان گل و نوروز، ٢٩٨، ٧

دستورنامه، ٢٣١، ٧

دول رانی و خضر خانی لامیر خسرو، ٢٤٧،

تاریخ آل سلجوق لابی طاهر الخاتونی، ٦٤، ٦٥، ٧٦، ٨٢،

تاریخ بناکتی، ٧٢، ٨٠، ١٧٨، ٢١٢، ٢١٤، ٢٢٧،

تاریخ بیہقی، ٤٤٢،

تاریخ دہلی لامیر خسرو، ٢٤٧،

تاریخ جامع رشیدی (یا جامع التواریخ)، ٧٥، ٢١٧،

تاریخ سلاجقہ، ١٧٦،

تاریخ آل سلجوق لابی طاهر الخاتونی، ٦٤، ٦٥، ٧٦، ٨٢،

تاریخ طبری، ٥٢١، ٥٢٤،

تاریخ گرینہ محمد اللہ مستوفی قزوینی، ٢٢، ٢١، ٧٠، ١٠٥، ٢٢٠،

تاریخ مقامات، ٢٦٧،

تاریخ و مقامات اسکندری لمعین الدین نطنزی، ٢٧١،

تاریخ ملوک عجم، ٥١،

تحفة الافکار لعلیشیر نوائی، ٢٠٥،

تحفة الصغر لامیر خسرو، ٢٤١، ٢٤٢،

تذکرۃ الاولیاء للشیخ عطار، ١٢، ١٩٠،

ترجمان البلاغة للفرخی، ٩، ٥٧،

ترجمہ کلیلہ و دمنہ لمحمد الدین نصر اللہ، ٧٥، - للزودکی، ١٠، ٢١،

تواریخ ملکشاہی، ١٨٠،

جام جم، ٢١٠، ٢١٢، ٧

جاماسب نامہ، ٤١٩، ٨

جامع التواریخ، ٧٥، ٢١٧،

جواہر الاسرار لآذری، ٦١، ٧٩، ١٠٢، ٢٢٩، ٢٥٤، ٢٠٨، ٢١٨،

٤٠٤،

جواہر القرآن للغزالی، ٩٩،

فهرست الكتب

- الآثار الباقية لليروني، ٢١٢،
 أحياء العلوم للغزالي، ٩٩،
 الاخبار الطوال للدينوري، ٢٩٧،
 اخوان الصفا، ١٩٠،
 استظهار الاخبار للدامغاني، ٩٩، ١٢٨،
 اسرارنامه للشيخ عطار، ١٩٠، ١٩٢،
 اسراري و ختماري لمولانا يحيى سيبيك، ٤١٧،
 أشتارنامه للشيخ عطار، ١٩٠،
 اصطخرى، تاريخ -، ٥٢١،
 اطعمه، ديوان -، ٢٦٦،
 اغراض، رجوع كن بكتاب اغراض،
 الفيه شلفيه للارزقي، ٧٢،
 الهى نامه للشيخ عطار، ١٩٠،
 انيس القلوب لامير خسرو، ٢٤٧،
 بحر الابرار لامير خسرو، ٢٤٧، ٤٨٥، ٤٩٧، ٥١٢،
 البقية النقية لامير خسرو، ٢٤١، ٢٤٤،
 بلبل نامه للشيخ عطار، ١٩٠،
 بوستان للسعدى، ٢٠٢، ٢٠٨،
 بهرام و گل اندام للكاتبى، ٢٩٠،
 تاج الشيوخ (يا تاج الفتوح)، ٢٤،
 تاريخ استظهارى، رجوع كن به استظهار الاخبار للدامغاني،

۴۷۱، ۴۷۴، ۴۸۳، ۵۰۰، ۵۰۸، ۵۲۳-۵۲۴، ۵۲۶، ۵۲۹،

۵۴۰.

هُرمُز، ۲۱۷، ۲۹۵، ۴۶۳،

هزار اسپ (قلعه)، ۹۰، ۹۱،

هزاره لاجین، ۱۴۶، ۲۴۸،

همدان، ۸۳، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۳۹، ۱۷۲، ۲۱۵، ۲۴۱، ۳۵۶، ۴۰۵، ۴۰۷،

هند (هندستان)، ۴۴، ۴۶، ۵۴، ۷۶، ۹۵، ۱۴۶، ۱۷۸، ۲۰۲، ۲۱۵،

۲۱۶، ۲۲۲، ۲۲۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۴۷، ۲۵۶، ۲۶۶، ۳۱۱،

۳۲۴، ۳۳۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۴۰۰، ۴۷۹، ۴۸۳، ۵۴۴، ۵۴۶،

هندوان، ۵۴۴،

هیاطله، ۳۹۶،

یاجوج، ۴۹۱،

یثرب، ۵۰۸،

یزد، ۱۸۶، ۲۵۶، ۲۹۴، ۲۹۴، ۴۱۰،

یغما، ۱۴۹،

یکه النگک، ۴۰۹،

یمامه، ۷، ۸،

یگنان، ۶۴،

ین، ۱۷۸، ۲۹۵، ۴۹۴، ۵۱۰، ۵۱۳،

یونان، ۱۵، ۴۹۳، ۵۲۱،

ناين، ١٨٦،

نخجوان ٢٩١،

نرتو، قلعه - ، ٢٦٤،

نسا، ٥٧، ٢٨٨، ٢٥١، ٤٠٨، ٤٥٨،

نزلاباد (بيهي)، ٤٥٠،

نسف، ١٠٧،

نظاميه (مدرسه)، ٩٩، ٢٠٢،

نعمان، آب ريزي - (اسفراين)، ٤١٢،

نگارستان، ٧٢،

نهادند، ٥٩، ١٢٢، ٤٠٥،

نه گوران (امامزاده)، ٢٩٠،

نیشاپور، ٩، ٢٠، ٤٨، ٦٢، ٧٢، ٩٢، ١١٠، ١١٢، ١٢٥، ١٢٨،

١٢٩، ١٧٦، ١٨٧، ١٨٨، ١٩٢، ٢٦٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢١٨،

٢١٩، ٢٢١، ٢٤٦، ٢٨٢، ٢٨٧، ٢١٢، ٤٢٩، ٤٧١، ٥٠٤،

٥٠٦، ٥٢٢، ٥٢٤،

نيل، ٢٢٥، ٢٥٦،

واسط، ٢٢٧، ٤٠٨،

هاشي، ٤٢٤،

هرات (هراة، هري)، ٢، ٢١، ٤٧، ٥٢، ٧٢، ٧٦، ١٢٢، ١٢٦،

١٦١، ١٦٧، ١٧٦، ١٨١، ٢١٤، ٢٢٢-٢٢٥، ٢٢٩، ٢٦٦،

٢٦٨، ٢٦٩، ٢١٩، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤٦-٢٤٨، ٢٥١، ٢٥٥،

٢٥٦، ٢٦٤، ٢٨٢، ٢٩٤، ٢٩٦، ٤٠٨-٤١٠، ٤١٤،

٤١٦، ٤٢٦، ٤٤٠، ٤٥٢، ٤٥٨، ٤٥٩، ٤٦٢-٤٦٥، ٤٦٨،

مراغه، ۱۶۱، ۱۷۰، ۱۸۵،

مدینه، ۷،

مرغاب، چشمه -، ۵۴۱، ۵۴۲،

مرو شاهجان، ۶۰، ۶۱، ۶۶، ۷۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۹۰، ۹۲، ۹۳،

۹۷، ۱۷۶، ۲۲۹، ۴۱۹، ۴۲۲، ۴۵۸، ۴۸۷، ۵۰۰، ۵۲۲، ۵۲۴،

۵۴۶، ۵۴۵

مسجد سنقری در شیراز، ۲۱۰،

مشهد، ۲۴۶، ۲۷۵، ۲۸۳، ۲۸۵، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۲، ۴۱۴، ۴۱۶،

۴۳۵، ۴۴۸، ۴۶۵، ۴۷۱، ۵۰۶، ۵۴۴، ۵۴۹،

مشهد زار (باورد)، ۴۱۰، ۴۷۵،

مصر، ۶۶، ۱۴۰، ۱۷۵، ۲۱۸، ۲۴۴، ۲۶۷، ۳۰۴، ۳۱۲، ۳۲۲، ۳۲۴،

مصلاّی شیراز، ۳۰۸، ۴۲۵،

معروه، ۲۴،

مغرب، ۲۴۴، ۲۴۴،

مغول، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۷۴، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۹۱، ۲۴۶، ۲۴۹، ۵۱۹،

مغیشه، ۲۷۸،

مکران، ۱۴۶، ۲۵۶، ۲۷۴، ۵۴۶،

مکه (حجاز)، ۷۹، ۲۲۴،

ملازگرد، ۲۰۱،

مُلّتان، ۱۴۶، ۲۱۵،

منصوریّه (مدرسه -)، ۸۳،

موقان، ۴۷۸،

مهدیه، ۲۴۴،

مهنه، ۸۳،

میمنه، ۵۴۹، ۵۴۰،

کینوس، کوہ -، ۴۶۳،

گرچستان، ۶۹، ۴۲۴، ۴۶۳،

گرگان، ۵۲۹،

گلبرگہ، ۴۰۰،

گلاخن (تون)، ۴۵۱،

گنبد سید السادات، ۴۲۴،

گنجه، ۶۹، ۱۲۸، ۱۴۱،

گوک سرای، ۴۵۵، ۴۹۷،

گیلان، ۴۸، ۶۱، ۶۹، ۴۴۶، ۴۸۲،

گیلکی، ۴۸۷،

لاچین (ہزارہ)، ۱۴۶، ۴۴۸،

لنجان، ۱۵۵،

لہاور، ۱۴۶،

ماچین، ۷۰،

ماران (قلعہ)، ۴۹،

مازندران، ۷۶، ۱۱۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۴۸۲، ۴۴۷، ۴۵۸، ۵۴۳،

ماسولہ، ۱۲۱،

ما وراء النہر، ۴۳، ۵۷، ۶۶، ۶۷، ۱۰۷، ۱۲۶، ۱۴۳، ۱۵۷، ۱۷۵،

۴۲۸، ۴۲۳، ۴۴۱، ۴۵۴، ۴۵۶، ۴۶۳، ۴۴۳، ۴۶۳، ۴۷۴،

۴۳، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۹، ۴۸۰، ۵۲۳،

ماہان، ۴۴۶،

مغزوی، ۴۴۴،

- کج (و مکران)، ۱۴۶، ۲۵۶، ۴۷۴،
 کجیل آب، ۴۱۱، ۴۲۶،
 کدکن (نیشاپور)، ۱۸۷، ۱۹۲،
 کراب (بیبق)، ۲۸۳، ۲۸۴،
 کُراب، ۴۲۴،
 کریلا، ۴۵۴،
 کرج، ۴۴۷،
 کردستان، ۴۰۷،
 کرگس بال (قلعه)، ۱۴۶،
 کرمان، ۹، ۱۴۶، ۱۶۷، ۲۰۸، ۲۱۷، ۲۲۳، ۲۲۵، ۲۴۹، ۲۵۴،
 ۲۵۵، ۲۶۳، ۲۷۸، ۲۹۹، ۳۰۲، ۴۴۱، ۴۴۶، ۴۰۸، ۴۶۲،
 ۴۷۶، ۵۱۴، ۵۱۶، ۵۴۶،
 کریو (غور)، ۲۲۲،
 کش، ۴۲۲، ۴۴۸،
 کشمیر، ۶۸،
 کلات، ۱۸۵، ۴۲۲،
 کوشک زر، ۴۰۷،
 کوشک گل افشان، ۴۲۸،
 کوفه، ۴۴۴، ۴۹۷،
 کولان (بادغیس)، ۴۱۷، ۴۷۵،
 کوهسار کیود، ۲۷۸،
 کویان، ۵۲۷،
 کهدستان (هرات)، ۱۴۲، ۴۲۶،
 کیتون، کوه —، ۵۴۰،
 کیچ، ۵۴۶،

قاین، ۲۸۸،

قبا (ترکستان)، ۱۷۴-۱۷۶،

قجاق (دشت)، ۱۴۶، ۱۷۸، ۲۰۷، ۲۴۷، ۴۱۶، ۵۲۳، ۵۲۴،

قبة الخضر (کش)، ۲۴۸،

قرا باغ، ۱۰۶، ۱۱۷، ۱۸۵، ۲۶۳،

قرشی، ۱۰۷، ۱۴۵، ۲۳۸،

قریش، ۴۴۴،

قزوین، ۲۴۴، ۲۵۲، ۲۹۰، ۲۳۰، ۲۵۰،

قصر شیرین، ۲۹،

قلعه سفیدوند، ۲۸۴،

قلماق، ۱۷۴،

قُم، ۲۴۱، ۲۵۶، ۴۰۵، ۴۰۷،

قندهار، ۲۹۴، ۴۷۵،

قنوج، ۲۴۷،

قوشنقان (نیشاپور)، ۲۱۸،

قونیه، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۰۱،

قمستان، ۴۳، ۲۴۱، ۲۸۷، ۴۴۸،

قیصار، ۵۲۹،

قیروان، ۱۱۷،

کابل، ۴۶، ۶۸، ۱۴۵، ۲۶۶، ۴۷۵، ۴۸۰، ۵۴۶،

کاشان، ۲۹۶، ۲۵۱،

کاشغر، ۷۰، ۱۴۲، ۱۴۹، ۱۴۰، ۲۳۴، ۲۴۷، ۴۷۶،

کبر، ۱۴۶،

کنور، ۲۱۱،

- غزال (طوس)، ۹۸،
 غُز، ۶۶، ۹۱، ۱۸۱،
 غزنین، ۴۳-۴۵، ۴۹، ۴۰، ۴۲، ۴۶، ۵۱-۵۳، ۷۳-۷۶، ۹۳-
 ۹۸، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۴۵، ۲۶۶،
 غور، ۷۵، ۱۴۲، ۲۲۲، ۲۶۶، ۲۶۸، ۴۷۴، ۴۰۹، ۴۱۵، ۴۱۶،
 فارس، ۲۴، ۱۴۶، ۱۶۶، ۱۷۷، ۲۱۰، ۲۲۵، ۲۲۹، ۲۴۹، ۲۵۶،
 ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۹،
 ۳۲۶، ۳۴۷، ۳۵۱، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۹، ۳۸۰،
 ۴۰۶، ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۱۸، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۸۳،
 ۵۴۶،
 فارمد، ۹۵،
 فاریاب، ۱۱۰، ۵۴۱،
 فرات، ۴۵۳،
 فراه (سیستان)، ۵۴۶،
 فراهان، ۲۴۱،
 فرخار، ۶۹، ۷۰،
 فردوس، ۵۰،
 فرغانه، ۶۰، ۸۰، ۱۲۱، ۴۷۳، ۴۷۹،
 فرهادجرد، ۴۰۸،
 فریومد، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹،
 فشارورد (ری)، ۴۳۸، ۴۰۷،
 فیروزشند، ۵۴۹، ۵۴۸، ۵۴۹،
 فیروزکوه، ۲۸۱، ۴۷۶، ۴۱۰،

طالقان، ٢٥، ٦٩،

طبرستان، ٤٧، ٤٨، ٢٨٩،

طبس، ١٦١، ٢٨٧،

طخارستان، ٤٨٠،

طرطوس، ٢٠٩،

طرق و راوش (ترشيز)، ٢٨٢،

طور، ٢١٨،

طوس، ٢٢، ٢٥، ٥٠-٥٤، ٧١، ٨٣، ٩٥، ٩٨، ٩٩، ١٥٨، ١٧٦،

١٨٥، ٢٢٩، ٢٦٨، ٢٧٩، ٢٨٣، ٢٨٦، ٢٥١، ٢٧٧، ٤٥٤،

طی، ٢١٦،

عباسيه (مزار)، ٥٤،

عدن، ٢٩٥،

عراق، ٢٢، ٤٣، ٤٦، ٤٧، ٤٩، ٦٦، ٦٧، ٩٩، ١٠٩، ١١٠، ١١٢،

١١٤، ١١٨، ١٢١، ١٣٠، ١٣٢، ١٤٦، ١٥٧، ١٧٣، ١٧٤،

١٧٧، ١٨٥، ٢٠٨، ٢١٦، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٢٦، ٢٥٦، ٢٩٧،

٢٩٩، ٣٠٩، ٣١٠، ٣٢٩، ٣٤١، ٣٥١، ٣٦٤، ٣٧٣-٣٧٠،

٣٧٧، ٣٧٩، ٣٨٩، ٤٠٠، ٤٠٦، ٤٠٧، ٤٠٨، ٤١٠، ٤١٥،

٤٢٣، ٤٥٧، ٤٥٨، ٤٥٩، ٤٦٣، ٤٦٩، ٤٧٤، ٤٧٦، ٥٠٠،

٥٠٤، ٥٠٦، ٥٢٦، ٥٢٩، ٥٣٢، ٥٣٦،

عاد، قلعه —، ٤٢٢،

عمان، ٢٩٧، ٢٢٢، ٢٥٤،

غازقرد، ٢٩٠،

غرجستان، ٧٣، ٤١٦،

- شادمان (حصار)، ٥٢٦،
 شادیاخ، ١٨٧، ١٨٩،
 شام، ٧، ٢٠، ٢٢، ٢٤، ٩٩، ١٩٢، ١٩٤، ١٩٧، ٢١٦، ٢٠٤،
 ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٩٠، ٢٩٥، ٤٨٤،
 شاددز (قلعه)، ٧٧،
 شاه رخیه (قلعه)، ٢٥٤، ٢٦٤، ٤٧٥، ٥٢٢،
 شاه رخیه (مدرسه)، ٤٢٦،
 شبنکاره، ٢٥١،
 ششتر، ٤١٥،
 شطّ العرب، ٢٥١،
 شقان، ٥٤، ٢٨٦، ٤١١، ٥٢٦، ٥٢٧،
 شقیان، ٢١١،
 شماخی، ٢٨٢،
 شهر بازرگان، ١٨٩،
 شهرستان قریومد، ٢٧٥،
 شیراز، ٢٠٢، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٤٠، ٢٥٦، ٢٨٨،
 ٢٩٢، ٢٩٢، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٦، ٢٢٧،
 ٢٥١، ٢٦٦، ٤٠٦، ٤١٩، ٤٢٥، ٤٥٧، ٤٥٩،
 شیروان، ٧٠، ٧١، ٧٩، ٨٠، ٨١، ١٢١، ٢٧٧، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٩٥،
 صاف، کوه - (بلخ)، ٢٢٢،
 صالحیه (کوه)، ٢١٦،
 صرصر (بغداد)، ١٤٨،
 صوفی آباد، ٢٥٠،

- سرخ آب، ۴۱۱،
 سرخاب (تبریز)، ۸۳، ۱۱۴، ۴۳۶، ۴۴۶،
 سرخس، ۴۱، ۱۲۸، ۲۲۵، ۲۲۹، ۲۶۸، ۲۸۷، ۴۴۶، ۴۹۶،
 سفیدوند (قلعه)، ۲۸۴،
 سکاکیه (خانقاه - در سنان)، ۲۵۲،
 سلامه، ۲۵۵،
 سلطاناباد، ۴۱۰، ۴۴۳،
 سلطان دوین (استراباد)، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۸۳،
 سلطان میدان، ۲۷۹،
 سلطانیه، ۲۱۸، ۲۲۹، ۲۵۶، ۲۹۷،
 سمرقند، ۶۱، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۴۳، ۱۷۵، ۲۸۴، ۲۸۷، ۴۰۵، ۴۴۰،
 ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۸، ۴۴۷، ۴۵۲، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۶۳،
 ۴۶۴، ۴۶۶، ۴۷۱، ۴۷۴، ۴۹۷، ۴۱۰، ۴۲۰، ۴۲۵،
 ۴۲۶، ۴۴۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۷، ۵۲۴،
 سمنان، ۲۴۵، ۲۵۲، ۲۵۷، ۴۵۱، ۴۷۸،
 سند، ۱۴۵، ۲۱۵،
 سند آب، ۵۴۶،
 سنگان (ایبورد)، ۴۲۱، ۴۲۴،
 سنگ کلید (رباط)، ۲۷۹،
 سواد، ۱۴۶، ۴۱۱،
 سوچ، آب -، ۴۶۴،
 سهند، کوه -، ۲۱۲،
 سیستان، ۴۹، ۱۰۷، ۵۴۶،
 شابران، ۷۹،

روم، ۱۵، ۵۸، ۱۴۹، ۱۴۰، ۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۸، ۱۸۴، ۱۹۳، ۱۹۴،
 ۱۹۵، ۱۹۶، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۲۱، ۲۲۷، ۲۶۲، ۲۷۴، ۳۰۴،
 ۳۰۶، ۳۲۴، ۳۷۳، ۳۹۰، ۳۹۵، ۴۱۵، ۴۷۷، ۴۸۴،
 رومیّه، ۲۰۱،
 ری، ۴۳، ۴۴، ۴۹، ۷۶، ۷۷، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۵۶،
 ۱۶۴، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۳۰۴، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۵۶، ۳۷۶،
 ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۴۰، ۴۶۳، ۴۷۷، ۵۱۳، ۵۴۴،

زابل، ۴۶، ۵۲۷،

زاغان (باغ)، ۴۷۱، ۵۳۰،

زاکان، ۳۹۰،

زاق، ۱۹۲، ۲۸۱،

زنجان، ۱۸۵، ۲۱۴،

زنجیه بلخ (در)، ۱۴۶،

زوزن، ۱۶۶،

ساری، ۲۸۲، ۳۸۱، ۴۱۵،

سامره، ۶۶،

ساوه، ۲۵۷، ۲۶۱، ۲۶۴، ۳۴۹، ۴۰۷،

سنزوار، ۶۱، ۱۰۹، ۲۴۷، ۲۶۹، ۳۷۷، ۳۷۹، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۴،

۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۴۲۱، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸،

۴۲۹، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۴۴، ۴۶۳، ۵۲۸، ۵۴۶،

سپاهان، ۲۲۰، رجوع کن به اصفهان،

سجستان، ۴۷۵،

سرای (شهر)، ۳۲۶، ۳۲۷،

دشت خاوران، ۸۳، ۴۲۱،
 دشت قبیحاق، ۱۴۶، ۱۷۸، ۴۰۷، ۴۳۴، ۴۳۶،
 دلاباد، ۲۷۸،
 دماوند، ۵۴۳،
 دمشق، ۹۹، ۲۱۶، ۲۲۴،
 دونیه (بیهق)، ۲۷۹،
 دوین (استراباد)، ۲۳۶، ۲۳۷،
 دهستان، ۴۵۱، ۴۷۵، ۴۰۸،
 دهلی، ۵۴، ۲۳۸، ۲۴۷، ۲۴۸، ۴۲۴،
 دیار بکر، ۲۴، ۴۶۳، ۵۴۶،
 دیلم، ۴۳، ۱۴۰،
 دینور، ۱۴۴، ۱۴۹، ۱۸۰، ۴۵۶،

رادگان، ۶۵، ۸۳، ۱۸۵، ۲۳۶، ۲۷۹، ۴۰۹، ۴۱۰، ۵۲۸، ۵۲۹،
 رباط ایاز، ۵۰۶،
 رباط دیراباد، ۵۰۶،
 رباط سنگ بست، ۱۷۶، ۵۰۶،
 رباط عشق (هرات)، ۵۴، ۵۰۵،
 رباط یاغی، ۵۴۰،
 رزان (طوس)، ۵۰، ۵۱،
 رستمدر، ۴۵، ۵۴، ۶۱، ۱۴۵، ۲۸۱، ۴۱۷، ۴۷۵،
 رشیدیّه (تبریز)، ۲۱۷، ۴۳۶، ۴۴۰،
 رودبار، ۵۴،
 رودك (بخارا)، ۴۱،
 روشن آب، ۴۶۴،

- خرم‌دره، ۹۱،
 خسروجرد، ۲۸۸،
 خسرو شیرگیر، ۲۲۲،
 خضروان (خاف)، ۲۶۲،
 خطا، ۷۰، ۲۲۷، ۲۶۶، ۲۲۴، ۳۹۴، ۵۰۷،
 خلیخال، ۱۲۱،
 خندق (غزا)، ۷،
 خوارزم، ۴۹، ۶۱، ۸۷، ۹۰، ۹۱، ۹۳، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۴۳،
 ۱۴۵، ۲۲۴، ۴۷۵، ۴۷۹، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۶،
 خواف، ۲۲۵، ۲۵۵،
 خورنق، ۴۷۲،
 خوریان، ۳۷۵،
 خوزستان، ۲۸۸، ۳۷۳، ۴۰۸،
 خوسف، ۴۳۸،
 خوی، ۳۹۰،
 خیبر، ۵۰۰،
 دار الشفاء مظفری در شیراز، ۳۰۹،
 دار المرز، ۴۷، ۴۸، ۳۸۱، ۳۸۴، ۳۸۹،
 دامغان، ۱۸۵، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۴۱۰،
 دجله، ۲۰۸، ۲۳۵، ۳۴۹، ۲۷۱، ۳۰۵، ۳۱۳،
 دربند، ۳۲۶، ۳۲۷،
 دربند شقان، ۵۴، ۵۲۶، رجوع کن به شقان،
 دره‌دشت (اصفهان)، ۱۵۲،
 دست جردان (قلعه)، ۲۸۵،

حلب، ۴۹۹،

حمدونيان، ۱۲۹،

حمص، ۲۴،

حويزه، ۲۸۸،

خاف، ۲۶۳،

خانقين، ۲۹،

خاوران، ۱۴،

خبوشان، ۹۱، ۲۸۱، ۴۵۱،

ختلان، ۷، ۲۲۹، ۴۲۵، ۴۹۶، ۴۷۴، ۵۲۵،

ختن، ۲۲۴، ۴۴۷،

خجند، ۶، ۲۷۹، ۴۲۵، ۴۲۶،

خراسان، ۱۵، ۲۳، ۴، ۴۱، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴، ۴۶، ۴۷، ۴۸،

۵، ۵۴، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۶۶، ۸۴، ۸۵، ۸۹، ۹۱، ۹۲، ۹۵،

۹۷، ۹۹، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۲۷، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۵۷، ۱۵۸،

۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۹۳، ۱۹۵، ۲۲۸،

۲۲۹، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۸۰،

۲۸۱، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۸، ۳۱۶، ۳۲۴، ۳۲۹، ۳۳۰،

۳۴۱، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۱، ۳۴۶، ۳۴۹، ۳۶۳، ۳۶۶، ۳۷۱،

۳۷۲، ۳۷۵، ۳۷۷، ۳۹۱، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۱۶، ۴۲۲،

۴۵۶، ۴۵۸، ۴۶۲، ۴۶۹، ۴۷۱، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷،

۴۷۹، ۵۰۶، ۵۰۸، ۵۱۴، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷،

۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹،

خرجرد، ۴۴۸، ۴۸۳،

خردره، پل - ، ۴۷۰،

- جناران، ۴۱۱، ۵۲۷،
 جناشك (قلعه)، ۴۸، ۵۲۸،
 جترة، ۱۲۸، رجوع كن به گنج،
 جوباره (اصفهان)، ۱۵۲،
 جوزولى، ۵۲۲،
 جونه، ۴۰۰،
 جوى مولىان، ۴۲،
 جوين، ۱۰۵، ۲۲۲، ۲۷۷، ۲۷۹، ۴۴۱، ۴۶۴، ۴۱۰، ۵۲۸،
 جهان ارغیان، ۴۳۸،
 جيبال، ۴۰۰،
 جيجون، ۴۲، ۶۰، ۹۴، ۱۰۷، ۱۴۵، ۱۸۳، ۲۲۷، ۲۶۳، ۲۶۹،
 ۳۵۵، ۳۵۶، ۴۶۴، ۴۲۳، ۴۷۴،
 جيلان، رجوع كن به گيلان،
 چشمه گل، ۵۰۶،
 چغتای، ۴۲۳، ۴۸۴، ۴۵۸، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۹۵، ۵۰۹، ۵۱۹، ۵۲۷،
 چکمن سراى، ۵۳۳،
 چگل، ۲۶۸، ۴۹۴،
 چهار رباط، ۴۱۰،
 چهل دختران (بادغيس)، ۵۲۵،
 چين، ۷۷، ۲۶۸، ۴۹۴، ۴۱۵، ۴۲۷، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۴۵،
 حجاز، ۲۲، ۷۹، ۹۹، ۱۹۴، ۱۹۴، ۵۰۴،
 حبش، ۲۵۸، ۴۸،
 حصار، ۵۴۲،

ترکستان، ۷۰، ۸۰، ۱۰۷، ۱۲۱، ۱۳۴، ۱۷۴، ۱۹۲، ۲۲۲، ۲۲۳،
۲۳۴، ۳۵۵، ۳۶۴، ۳۹۰، ۴۲۰، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۹،
ترکمان، ۱۴۰، ۳۳۱، ۳۶۴، ۴۰۹، ۴۵۸، ۴۶۳، ۴۷۴، ۴۷۶، ۴۷۷،
۴۷۸، ۵۲۵، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۳۶،
۵۴۸، ۵۴۷

ترلاباد (بیہق)، رجوع کن بہ نرلاباد،

ترمذ، ۵۵، ۶۶، ۶۷، ۹۱، ۹۲، ۱۳۲، ۴۵۲، ۵۴۶،

ترناب (بادغیس)، ۳۶۳،

تفلیس، ۳۲۲،

تل طغانشاہ، ۷۳،

تمیسی، ۴۴۴،

توران، ۶۵، ۱۴۱، ۲۷۱، ۲۷۵، ۳۳۸، ۳۴۰، ۳۵۴، ۴۵۲، ۴۷۴،

تون، ۲۸۸، ۴۲۱، ۴۲۷، ۴۵۱، ۴۵۲،

جاجرم، ۲۷۹، ۴۳۴، ۵۲۸،

جاگردیزہ (مقبرہ)، ۱۰۳،

جام، ۱۸۱، ۲۶۸، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۸۸، ۳۴۸، ۳۷۶، ۴۰۸،

۴۸۳، ۵۲۵،

جبل صالحیہ، ۲۱۶،

جرجان، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۴، ۲۲۶، ۳۵۱، ۳۷۶، ۴۳۲، ۵۴۲،

۵۴۷،

جرجانیہ (خوارزم)، ۹۱،

جرنداب، ۳۱۱، ۳۲۶،

جشم، ۲۸۴،

جلایر (قبیلہ)، ۳۲۶، ۴۰۹، ۵۱۹،

- بابل، ۵۴۳،
 بادغیس، ۴۱، ۳۶۷، ۴۶۳، ۴۱۷، ۴۷۵، ۵۲۵، ۵۴۰،
 باران (آب)، ۷۵،
 بازر (خراسان)، ۱۹۵،
 باشتین، ۲۷۷، ۲۷۸،
 باغ سپید (هرات)، ۴۵۱،
 بامیان، ۱۴۵،
 باورد، ۴۲۲، ۴۵۸، ۴۷۵،
 بحراباد (بحیراباد)، ۳۱۴، ۲۲۲، ۴۴۱،
 بخارا، ۴۱، ۴۲، ۴۹، ۹۳، ۱۱۸، ۱۲۶، ۱۶۱، ۱۶۳، ۲۰۵، ۴۵۷،
 ۴۷۱، ۴۷۲،
 بدخشان، ۶۳، ۶۴، ۶۹، ۲۱۹، ۴۱۱، ۴۵۴، ۴۲۰، ۴۵۲، ۴۵۳،
 ۴۷۱، ۴۷۵، ۴۹۴، ۵۱۰، ۵۱۳، ۵۳۵، ۵۴۶،
 بدلیس، ۱۴۶، ۴۹۰،
 بدنه ایبورد، ۸۴،
 بربر، ۱۸۳، ۵۰۷،
 برجند، ۲۴۱،
 بردع، ۶۹،
 برلاس (قبیله)، ۴۲۲، ۴۲۳،
 بسطام، ۴۹، ۴۷۵، ۵۲۹،
 بصره، ۱۶۹، ۲۹۷، ۴۴۷، ۴۷۲، ۴۰۸،
 بغداد، ۲۴، ۵۹، ۶۱، ۶۶، ۹۷، ۹۹، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۴۴،
 ۱۴۴، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۶۱، ۱۸۰، ۲۰۲، ۲۱۰، ۲۱۶، ۲۴۹،
 ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۷، ۲۵۹، ۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۹۰، ۴۰۰،
 ۴۰۱، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۴، ۴۴۲، ۴۵۶،

اسفراین، ۲۷۹، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۶۳، ۳۹۹، ۴۰۴، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲،

۵۲۷، ۵۲۸،

اسفرننگ، ۱۲۶،

اسفیس، ۲۲۱،

اسلامیه طوس، ۲۷۷،

اصطخر، ۴۱۰،

اصفهان، ۲۴، ۴۹، ۵۲، ۵۸، ۶۱، ۷۷، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۸،

۱۳۰، ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵،

۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۴، ۱۸۰، ۱۸۶، ۲۱۲، ۲۱۹، ۲۲۰،

۲۸۵، ۳۲۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۸۴، ۴۰۵، ۴۰۷، ۴۰۸،

افغان، ۱۴۶،

الموت، ۷۸، ۱۴۰،

النجی، ۳۹۱،

أُمّ البلاد، رجوع کن به بلخ،

انجیل (آب)، ۵۰۵،

انداده (جوین)، ۳۴۱،

اندخود، ۴۴۰، ۵۴۲،

اندکان، ۲۷۳،

اندلس، ۲۱۶،

انطاکیه، ۱۳۹،

اوناچ، ۳۲۳،

اوجان (تبریز)، ۱۷۰،

اوزبک، ۴۱۶،

باب الابواب، ۱۷۸،

فهرست الاماکن و القبایل،

- ایرقوه، ۲۵۶،
 آبسکون، ۱۴۵، ۱۴۶،
 آذربایجان، ۱۱۰، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۴۶، ۲۱۴،
 ۲۲۱، ۲۲۹، ۲۶۳، ۲۷۷، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۲۶، ۳۳۰،
 ۳۴۱، ۳۴۶، ۳۷۰، ۳۸۳، ۳۹۰، ۳۹۱، ۴۲۳، ۴۵۷، ۴۵۹،
 ۴۶۳، ۴۷۶، ۵۲۴، ۵۴۶،
 آزادمار، ۱۰۵،
 آمل، ۶۰، ۶۱، ۲۹۶، ۲۹۷، ۳۸۱،
 آمو، ۳۳،
 ابهر، ۲۴۴،
 ایبورد، ۶۰، ۸۳، ۳۵۱، ۴۲۱، ۴۲۲، ۵۲۴،
 آنرار، ۱۴۴، ۲۲۴،
 اترك (آب)، ۲۸۰،
 اخسیکت، ۱۲۱،
 اردوغش، ۲۸۰،
 ارغون (تراکمه)، ۳۶۴،
 ارم، ۱۱۰،
 اُزبک، رجوع کن به اوزبک،
 استراباد، ۱۸۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۷۵، ۲۷۸، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۶،
 ۳۵۱، ۳۷۶، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۹، ۳۹۰، ۴۰۹، ۴۱۱، ۴۲۸،
 ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۷۴، ۴۷۹، ۵۲۳، ۵۲۶، ۵۲۸،
 ۵۴۶، ۵۴۷،
 بنو اسد، ۹،

- یزدجرد شهریار، ۲۶،
 یزید، آل - ، ۲۳۴،
 ابو یعقوب یوسف، شیخ - ، ۹۷،
 یعقوب بیگ، ۵۲۸، ۵۲۶،
 یعقوب بن لیث صفاری، ۴۰، ۱۰۷، ۱۰۸،
 یلدرم (ایلدرم) بایزید، ۲۳۴،
 ابن یمن فریومدی (محمود بن یمن الدین طغرایی)، ۱۸، ۲۷۲، ۲۷۵ -
 ۲۷۷، ۲۵۹،
 یمن الدوله، ۲۴ - ۲۵، رجوع کن به محمود غزنوی،
 یمن الدین طغرایی فریومدی، ۱۸، ۲۷۲ - ۲۷۵،
 یمن الدین نزلابادی، ۲۵۱،
 یوسف امیری، ۱۸، ۲۵۱، ۴۴۱ - ۴۴۳،
 یوسف اندکانی، ۲۴۰، ۲۵۰، ۲۵۱،
 یوسف بیگ، ۵۲۸،
 یوسف (پیغمبر)، ۶۴، ۷۶، ۸۱، ۲۶۳، ۲۰۴، ۲۲۰، ۲۵۱، ۲۷۴،
 ۴۴۵، ۴۶۳، ۴۷۰، ۵۰۷، ۵۱۸،
 یوسف فضولی، ۱۱۷،
 ابو یوسف همدانی، شیخ - ، ۹۵،
 یونس (پیغمبر)، ۴۴۵،
 یونس سمنانی، خواجه - ، ۲۸۶،

الهاشمي المروزي (صاحب الدعوة)، ٢٩٩،
 الهاشمي، ليلة - ، ٢١٢،
 هامان، ٢١٧، ٢١٥،
 هرمز بن انوشيروان، ٢٦٥،
 هشام بن عبد الملك (خليفة اموي)، ٢٢، ٢٢، ٥٢٤،
 هلاكو خان، ٧٨، ١١٧، ١٢٨، ١٤١، ١٥٨، ١٦٠، ١٦١، ١٧٠،
 ١٨٤، ٢١٧، ٢٢٤، ٢٢٢،
 هام الدين تبريزي، ١٧، ١٨١، ١٨٥، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢١٨، ٢١٩،
 هكر، مجد الدين - فارسي، ١٧، ١٠٦، ١١٠، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٦-
 ١٨١، ٢١٩،
 هندوكه نوباقوت، ٤٢٠، ٤٢١،
 هوشنگ، ٢٢٩، ٥٢٢،
 هومان، ١٠٩،

ياجوج، ٢٧١، ٤٦٧، ٤٩١،
 يادگار بيگ، امير - ، ١٩، ٤٧٠،
 يادگار محمد بن سلطان محمد بايسنغر، ٥٢٥-٥٢٠،
 يار علي، امير - ، ٢٦٤،
 يافعي، شيخ ابو عبد الله - ، ٢٢٢،
 ياقوت المستعصبي، ٢٨٠، ٥١٥،
 يحيى سيبك نيشابوري، ١٨، ٤١٧-٤١٨، ٤٢٩،
 يحيى بن صاعد قاضي القضاة، ١٨٨-١٨٩،
 يحيى كرابي سربدار، ٢٢٧، ٢٧٧، ٢٨٢،
 يحيى بن معاذ رازي، ٢١٧،
 بزدجرد بهرام گور، ٢٦٥،

نور الدین نعمۃ اللہ، رجوع کن بہ نعمۃ اللہ کرمانی، شاہ — ،
نور الدین منشی، ۱۳۷،
نوروز بن ارغون آغا، امیر —، ۲۱۴، ۲۱۴،
نوشتگین، ۸۹، ۹۰،
نوشیروان، ۲۰، ۷۴، ۱۷۶-۱۷۹، ۲۷۰، ۳۶۵، ۴۳۶،
نویان، امیر شیخ حسن جلایر —، ۲۵۷، ۲۶۱، ۲۶۲،
نیرم، ۱۰۳،

الوائق باللہ (خلیفہ عبّاسی)، ۳۱۱،
وجیہ الدین اسمعیل سمنانی، ۴۳۳،
وجیہ الدین زنگی بن طاہر فریومدی، ۱۵۸، ۱۸۱، ۱۸۲،
وجیہ الدین مسعود سربدار، ۲۷۷-۲۸۴، ۲۸۶، ۳۰۷،
وطواط، رجوع کن بہ رشید وطواط،
ولی، امیر —، ۲۸۵-۲۸۷، ۳۲۶،
ولی بیگ، امیر —، ۵۲۴، ۵۳۵،
ولی پیر علی، ۵۳۶،
ولی قلندر، ۱۹، ۴۱۲، ۴۶۹،
ولید بن عبد الملک، ۲۳، ۲۳۵، ۳۴۲،

ہابیل، ۲،
ہادی (خلیفہ عبّاسی)، ۲۱۲-۲۱۴،
ہارون (برادر حضرت موسیٰ)، ۲۱۷،
ہارون الرشید، ۹، ۲۳، ۲۱۱-۲۱۶، ۳۶۵،
ہارون بن شمس الدین صاحب دیوان، ۲۱۸،
بنو ہاشم، ۲۲۴، ۳۶۵،

نصرة الدين ابو بكر بن محمد بن ايلدگر، ۱۱۳،

ابن نصوص فارسی، ۱۷، ۲۲۵،

نصير الدين طوسی، ۱۱۷، ۱۴۸، ۱۴۱، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۷۰، ۱۷۲،

۱۷۴، ۲۱۰، ۲۱۹، ۲۴۴،

نصير الدين عبد الله، خواجه -، ۴۸۰،

نظام الدين احمد سهيلي، ۱۹، ۵۰۹-۵۱۴،

نظام الدين احمد بن فيروزشاه، ۴۱۱،

نظام الدين اولياء، ۲۴۹، ۲۴۷، ۲۴۸،

نظام الدين ابو محمد بن ابی يوسف بن مؤيد، رجوع کن به نظائ گنجوی،

نظام الدين هروی، ۲۲۹، ۲۵۲،

نظام الملك، ۲۷، ۲۹، ۵۹، ۸۵، ۱۴۸-۱۴۰، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۵،

۱۷۳، ۱۸۰، ۵۱۴،

نظائ عروضی سمرقندی، ۱۶، ۵۷، ۶۰-۶۱، ۱۴۰،

نظائ گنجوی، ۶، ۱۷، ۵۰، ۶۰، ۷۱، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۸-۱۴۱،

۱۸۴، ۲۲۹، ۲۴۰، ۲۵۹، ۲۷۱، ۳۸۹، ۴۸۰، ۴۹۴، ۴۹۷،

نعمه الله کرمانی، شاه -، ۱۸، ۲۴۲-۲۴۰، ۲۹۹،

نعمت خوارزمی، ۵۲۸،

نعم الدين نعمه الله، ۵۱۷،

نمرود، ۱۷۵، ۴۴۸،

نوائی، مير علی شیر-، رجوع کن به علی شیر،

نوح (پیغمبر)، ۵، ۶، ۴۱۵، ۵۰۸،

نوح سامانی، ۴۲، ۴۸،

نور الدين رصدی، ۱۶۶، ۱۶۷،

نور الدين عبد الرحمن اسفراينی، ۱۴۷،

نور الدين عبد الرحمن جاي، رجوع کن به جاي،

- ناصر الدین سبکتگین، ۴۰،
 ناصر الدین قرشی، سیّد -، ۴۴۹،
 الناصر باللہ (خلیفہ عباسی)، ۱۴۲-۱۴۴،
 نجدی ملعون (یعنی ابلیس)، ۱۴۴،
 نجم الدین، ۵۰۳،
 نجم الدین دیران، ۱۶۱،
 نجم الدین علی، خواجہ -، رجوع کن بہ علی مؤید سربدار،
 نجم الدین کبری، شیخ -، ۱۴۵، ۱۴۶،
 نجم الدین محمد موفق اسفراینی، ۲۵۲، ۲۵۴،
 نجیب الدین ورکانی، ۹۸،
 نزاری قہستانی، ۱۷، ۲۴۱-۲۴۴،
 نزار بن المستنصر (خلیفہ فاطمی)، ۲۳۳،
 نسّاج، ابو بکر -، ۹۸، ۱۹۶،
 نسفی (شاگرد سوزنی)، ۱۰۳،
 نسفی، شہاب الدین ابو حفص عمر -، ۱۰۴، ۱۴۳، ۱۴۴،
 نسیمی نیشابوری، ۳۹۸، ۴۱۹، ۴۴۰،
 نصر بن احمد سامانی، ۱۰، ۲۱، ۲۲، ۴۳،
 نصر اللہ ہاشمی، ۲۸۴، ۲۸۵،
 نصر اللہ کھستانی، ۲۸۵،
 ابو نصر حسن بیگ، امیر -، ۴۶۲، ۴۷۶، ۴۷۸، ۵۲۵، ۵۲۸، ۵۴۶،
 نصر بن خلف، ۱۰۷،
 ابو نصر خلیل احمد، ۴۹،
 نصر بن سبکتگین، ۴۵،
 نصر بن سیار، ۲۲۵، ۵۴۴،
 ابو نصر کندری، عمید الملک -، ۲۹،

منصور بن محمد مظفر، شاه - ، ۲۰۵، ۲۰۸، ۲۰۹،

منصور قرابوقه طوسی، ۱۸، ۴۵۴-۴۵۶،

ابو منصور الماتریدی، ۱۰۳،

منوچهر بن قابوس، ۴۷-۴۹، ۵۳،

منوچهر شیروان شاه، ۷۰-۷۱، ۷۸، ۷۹،

منوچهری، ۱۶، ۴۰، ۴۲،

منگلی بوقا، ۱۸۵،

منگو قان، ۱۶۰،

مودود بن مسعود بن محمود بن سبکتگین غزنوی، ۴۷، ۶۹،

مودود بن یوسف چشتی، شیخ - ، ۲۳۹،

موسی (پیغمبر) ۵، ۶، ۲۱، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۲۶، ۵۰۶،

موسی کاظم، امام - ، ۲۳،

مؤید الدین العریضی، ۱۶۱،

مؤید الملک بن نظام الملک، ۹۹،

مهدی، امام - ، ۶۶، ۲۷۲، ۴۴۹،

مهدی اسمعیلی، عیید الله - ، ۲۳۴،

مهدی (خلیفه عباسی)، ۳۱۳، ۳۶۵،

مہستی، ۶۵، ۶۶، ۱۲۰،

میرانشاه قورچی، ۳۶۴،

میر کرمانی، ۱۷، ۲۶۳،

میرک، میرزا - (پادشاه ما وراء النهر)، ۵۲۲،

میمندی، احمد بن حسن - شمس الکفاة، ۵۲، ۵۴،

ناصر بخاری، ۱۸، ۲۲۹، ۲۶۳، ۲۷۰-۲۷۲،

ناصر خسرو، ۱۶، ۶۱-۶۴،

- معین الدین عبد الکرم بن جمال الدین محمد عبد الرزاق اصفهانی، ۱۴۹،
 معین الدین نطنزی، ۴۷۱،
 معینی جویی، ۱۸، ۴۴۰-۴۴۶،
 مغولان، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۵-۱۴۸، ۱۵۳، ۲۱۰، ۲۴۷، ۴۷۴،
 مغیث الدین، رجوع کن به سلیمان شاه،
 مغیره بن شعبه، ۴۶،
 ابو المفاخر رازی، ۱۷، ۷۶-۷۸،
 المفتدر بالله، ۲۶، ۲۴۴،
 مقرب الدین بن فلك الدین، ۱۴۴،
 ابن مقله، ۳۵۹،
 مكرم بن العلاء (صاحب سعيد ناصر الدین)، ۹، ۱۰،
 ملاحه، ۵۹، ۷۷، ۷۸، ۱۴۱، ۱۶۱، ۱۹۵،
 ملك اشرف، ۱۴۶،
 ملك افتخار الدین كرماني، ۱۶۶، ۱۶۷،
 ملك جمال الدین فیروز كوهی، ۴۲۶،
 ملك شانه تراش، ۱۲۷،
 ملكشاه، ۱۰، ۵۷-۵۹، ۹۰، ۱۴۰، ۱۴۹، ۱۶۱، ۱۸۰، ۲۰۱،
 ملكشاه بن محمود بن محمد ملكشاه سلجوقي، ۲۰۹-۲۱۰،
 منتخب الدین بدیع كاتب، ۹۱،
 منتخب الدین فرخاری، در يك نسخه این اسم عوض نجیب الدین وركانی
 میاید، ۹۱،
 منجيك، ۷۸،
 ابو منصور الثعالبي، ۴۴،
 المنصور (خليفة عباسی)، ۴۶۵،
 منصور سامانی، ۴۴،

مطرزی، ۱۲۸،

مظفر، ۲۵۶، رجوع کن به محمد بن مظفر،

مظفر الدین محمد بن ایلدگر، ۱۱۳، ۱۱۴،

ابو المظفر بن نصر بن ناصر الدین، ۵۵،

مظفر هروی، ۱۸، ۲۲۵، ۲۴۷، ۲۶۳-۲۶۸،

ابو المظفر بن یاقوت، ۲۴،

مظفریه (دولت)، ۲۲۹، ۲۹۲، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۰۹،

ابو المعالی صحاف، ۵۴،

ابو المعالی عبد الملك بن امام محمد جونی، ۹۸،

ابو المعالی نخاس، ۷۸،

معاویه بن ابی سفیان، ۲۸، ۲۳۴، ۲۳۴، ۴۴۴،

معاویه بن عبد الله، سید -، ۲۲۴،

المعتصم بالله، ۳۶۵،

المعتضد بالله، ۱۰۸،

معجری (شاعر)، ۱۷۴،

معروف کرخی، ۱۹۶،

معز الدین حسین کرت، ۲۶۳-۲۶۸،

معز الدین حسین غوری، ۲۶۷،

معزی، ۱۰، ۱۶، ۵۷-۶۰، ۱۶۹، ۱۸۴،

ابو معشر، ۴۹۳، ۴۹۹،

معصوم، امامزاده -، ۳۹۰،

معصوم، امیر -، ۳۷۰،

معن بن زائد، ۴۴۱،

معین الدین پروانه، ۱۶۶،

معین الدین طنطراتی، ۱۶، ۲۷،

، ۲۷۷، ۳۵۹،

محمی الدین بن العربی، شیخ -، ۲۱۶،

محمی الدین الغزالی الطوسی، ۲۷۷، ۲۷۹،

مختار بن ابی عیبة النقفی، ۳۹۸،

مختاری، عثمان -، ۷۶،

مروارید، شمس الدین محمد -، ۵۱۶،

مروارید، عبد الله -، ۱۹، ۵۱۵-۵۱۷،

مریم، ۴۵۰، ۴۹۱،

مزدك، ۱۷۸،

المستعصم بالله (خلیفه عباسی)، ۱۶۱، ۲۳۴،

المستعصمی، یاقوت -، ۳۸۰،

المستنصر بالله (خلیفه عباسی)، ۲۱۰، ۳۶۵،

مسعود بن افلح، ۳۹۷،

مسعود، خواجه - (بدر عصمت بخاری)، ۳۵۷،

مسعود سریدار، رجوع کن به وجهه الدین،

مسعود بن سعد سلمان، ۱۶، ۴۷-۴۹،

مسعود بن محمود بن سبکتگین سلطان غزنوی، ۹، ۴۶، ۴۷،

مسعود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی، ۷۶، ۱۰۵، ۱۱۴، ۱۱۷،

مسکویه، شیخ ابو علی -، ۲۰،

مسکین، بابا شمس -، ۲۸۶،

ابو مسلم (صاحب الدعوة)، ۲۲۵، ۵۲۲،

مسیح، رجوع کن به عیسی،

مسیله، ۴۶،

مصعب بن زبیر، ۳۹۸،

مضلع الدین، رجوع کن به سعدی،

- محمد علی بخشی، ۵۲۳، ۵۲۴،
 محمد بن علی بن عبد الله بن العباس، ۳۶۵،
 محمد بن علی کرماج اصفهانی، ۱۱۴،
 محمد قاسم بن محمد جوکی، ۳۹۶،
 محمد بن قاج، ۶۷،
 محمد قونه شیر، حاجی -، ۴۰۹،
 محمد کاخکی قهستانی، مولانا -، ۳۲۰،
 محمد کله گاو، ۴۲۲،
 محمد بن محمود بن سبکتگین غزنوی، ۴۶-۴۷،
 محمد معنای (صدر سلطان بابر)، ۳۰۸،
 محمد بن مظفر، مبارز الدین -، ۲۲۹، ۲۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۹۳-
 ۳۹۹، ۳۹۵،
 محمد بن ملکشاہ سلجوقی، غیاث الدین ابو الفتح -، ۷۶-۷۸، ۸۵،
 محمد یحیی نیشابوری، ۶۶،
 محمود، امیر - (پدر امیر خسرو دهلوی)، ۲۲۸،
 محمود بن بابر شاه، ۴۳۵، ۴۷۵،
 محمود برسه، خواجه -، ۱۹، ۴۲۶، ۴۷۱-۴۸۰،
 محمود بن سبکتگین غزنوی، سلطان -، ۵، ۷، ۱۰، ۲۶، ۲۹، ۳۳،
 ۳۴، ۳۵، ۴۰، ۴۳-۴۷، ۵۱، ۵۲، ۵۵، ۶۳-۶۴، ۷۳، ۱۰۷،
 ۱۷۴-۱۷۶، ۵۴۰،
 محمود بن محمد بن مظفر، شاه -، ۳۹۹، ۴۰۰،
 محمود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی، ۶۴، ۱۲۰، ۱۲۱،
 محمود میرزا، سلطان -، ۵۲۲، ۵۲۴، ۵۴۲، ۵۴۶،
 محمود وراق، ۷۶،
 محمود بن یمن فریومدی (المشهور بابن یمن)، ۱۸، ۳۷۲، ۳۷۵-

- محمد بن بایسنغر، سلطان - ، ۳۳۹، ۴۰۰، ۴۰۵، ۴۰۶-۴۱۲، ۴۲۵،
 ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۵۷، ۵۲۵، رجوع کن به بایسنغر،
 محمد بدخشی، شاه سلطان - ، ۴۷۱،
 قرا محمد (یدر قرا یوسف) ترکان، ۳۹۰،
 محمد ترکان، امیر - ، ۲۸۰،
 محمد تغلقشاه، سلطان - ، ۳۴۷،
 محمد بن تکش خوارزمشاه، ۱۲۱-۱۳۷، ۱۴۵، ۱۹۳،
 محمد توقان، ۴۲۲،
 محمد تیمور سربدار، ۲۸۱،
 محمد جاجری، ۴۳۶،
 محمد بن جریر الطبری، ۵۴۴،
 محمد جوکی میرزا، ۳۳۹، ۳۹۳،
 محمد بن جهانشاه، ۴۶۱،
 محمد بن حسام الدین هروی، ۱۷، ۱۸، ۲۲۵-۲۲۶، ۴۳۸-۴۳۹،
 محمد بن حسن البخی البکری، ۱۹۳، رجوع کن به جلال الدین رومی،
 محمد حنطابادی، ۲۸۴،
 محمد خدابنده، سلطان - ، رجوع کن به خدا بندگان،
 محمد خداباد، امیر - ، ۴۵۵،
 محمد رسول الله، ۲، ۶، ۷، ۸، ۲۰-۲۲، ۲۷، ۲۸، ۳۷، ۱۹۶،
 ۲۱۰، ۲۲۲، ۴۱۶، ۴۱۹، ۴۲۲، ۴۳۸، ۴۶۷، ۵۰۶،
 محمد الرواسی العکاشی، ۴۳۶،
 محمد شاه انجو، ۲۵۶، ۲۹۳، ۲۹۴،
 محمد شاه بن سلغرشاه بن سعد بن زنگی، ۲۰۹،
 محمد بن عبد الله، رجوع کن به کاتبی،
 محمد عبد الرزاق اصفهانی، جمال الدین - ، ۱۷، ۱۳۶، ۱۴۱-۱۴۸،

- ماء السماء، ٧،
 ماربه قبطيه، ٧،
 ما شاء الله المصري، ٢١١،
 مأمون، خليفه عباسي، ١٧٨، ٢١٢،
 ماني، ٤٢٧، ٢٤٠،
 ماه روى، امام حسن -، ٢٨٨،
 ماه ملك خاتون بنت سنجر سلجوقي، ٦٤، ١٢١،
 مبارز الدين على جلاير، ٥١٩،
 متنبى، ١٦، ٢٤، ٥٥،
 متوكل، خليفه عباسي، ٢٦٥،
 مجاهد هندی، شيخ -، ٤٠٠،
 مجد الدولة ابو طالب بن فخر الدولة الديلي، ٤٢-٤٤،
 مجد الدين بغدادى، ١٩٢،
 مجد الدين همكر، ١٧، ١٠٦، ١١٠، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٦-١٨١، ٢١٩،
 مجد الملك يزدى، ١٠٦،
 ابو المجد مجدود بن آدم السنائى، رجوع كن به سنائى،
 مجنون ٩٢، ٩٢، ٢٢٢، ٢٤٤، ٢٤٥، ٤٢٢، ٤٦٨،
 مجير بيلقانى، ١٧، ٨٢، ١٠٤، ١١٢-١١٨، ١٢٢، ١٥٤،
 مجير الدين (وزير)، ١٧٢،
 ابو المحاسن الرويانى، ٢٢٤،
 ابو المحامد غزنوى، ٧٥،
 محمد بن ابراهيم العطار النيشابورى، شيخ فريد الدين -، رجوع كن بطار،
 محمد بن ادريس الشافعى، ٢٢، ٨٥،
 محمد بن اسلم الطوسى، ٢٢،
 محمد بن البلدكر، مظفر الدين -، ١١٤، ١٢٢،

کمال الدین فنجوانی، ۱۱۴، ۸۳،
 کندری، ابو نصر عمید الملک -، ۲۹،
 کیانیان، ۳۰۳،
 کیا بزرگ امید، ۱۹۵
 کی خسرو، ۷۴،
 کی قباد، ۱۱۰، ۳۵۶، ۳۶۵،
 کی کاؤس، ۲۸، ۲۴۷، ۳۵۶، ۴۴۳،
 کی کاؤس نیبرہ قابوس، ۶۹،
 کیومرث، ۳۶۵، ۵۴۳،

گورخان، ۱۰۷،
 گوہر شاد خاتون، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۷۱، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۸، ۴۷۴،
 ۴۷۸

لامعی، ۱۰۲،
 لای خوار، ۹۵، ۹۶،
 لبید بن اسود الباہلی، ۱۶، ۲۱، ۳۲،
 لطف اللہ بن مسعود سربدار، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۴-۲۸۶،
 لطف اللہ نیشاپوری، ۱۸، ۳۱۷-۳۳۵،
 لقمان، ۹۷،
 لواجی، ۶۷، اما بنظر چین میاید کہ عوض روحی و لواجی میبایست
 روحی و لواجی باشد،
 لوط، ۴۶،
 لیل، ۹۲، ۹۳، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۴۴۳،

قوام الدين، حاجي - ، ۲۹۴،
 قوام الدين، سيد - ، ۲۸۲،
 قوام الدين مهندس، ۳۴۰،
 قوامی مطرزی، ۱۱۷، ۱۲۸،
 قوچين، امير بابا حسن - ، ۴۶۳،
 قوش رباطی، شيخزاده - ، ۴۱۰،
 قيصر، ۷۹، ۸۱، ۲۰۱، ۲۲۷، ۴۰۰، ۴۰۷، ۴۲۴، ۴۶۱، ۴۶۷،
 ۵۰۲ .

کاتبی، محمد - ترشیزی، ۱۸، ۴۴۰، ۴۵۱، ۴۵۴، ۴۷۷، ۴۷۸،
 ۲۸۱-۴۹۱، ۴۵۱،

کجج تبریزی، شیخ - ، ۱۸، ۴۱۰-۴۱۶،

کحل، علی بن عیسی - ، ۲۹۸،

کرت، ملوک - ، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۴۷، ۲۴۳، ۲۶۴، ۲۶۶،

۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۸۱،

کسری انوشیروان، رجوع کن به نوشیروان،

کعب بن زهیر، ۱۶، ۲۷، ۲۸،

ابن الکعب، ۳۰،

کلوا اسفندیار، ۲۸۱،

کلیم الله، رجوع کن به موسی،

کمال بدخشی، ۴۶۶،

کمال خجندی، ۱۸، ۴۱۱، ۴۲۵-۴۴۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۷،

کمال الدین اسمعیل اصفهانی، ۱۷، ۸۲، ۸۳، ۱۰۴، ۱۴۶، ۱۴۱، ۱۴۲،

۱۴۸-۱۵۴، ۴۸۲، ۴۲۶، ۴۸۳،

کمال الدین غیاث الفارسی، ۱۸، ۴۱۸، ۴۲۰،

- قتلوق بوقا، ۲۸۴،
 قتیبہ بن مسلم الباہلی، ۴۴۳، ۴۴۴،
 قرا بوقای جان قربانی، ۲۸۰،
 قرا بوقہ، منصور - طوسی، ۱۸، ۴۵۴-۴۵۶،
 قراجار نویان ۴۲۲،
 قرا محمد ترکمان، ۴۹۰،
 قرا یوسف ترکمان، ۴۰۸، ۴۴۱، ۴۴۷، ۴۶۴، ۴۷۰، ۴۹۰، ۴۰۶،
 ۴۶۳،
 قرمطیان، ۵۲،
 قزل ارسلان بن اتابک ایلدکر، ۱۱۰، ۱۱۳-۱۱۵، ۱۱۷، ۱۲۲،
 ۱۲۴، ۱۲۸، ۱۲۹،
 قطب الدین احمد امام ہروی، ۴۸۰،
 قطب الدین حیدر، ۱۹۲،
 قطب الدین رازی، ۲۹۹،
 قطب الدین شیرازی، ۱۸۵، ۲۱۹،
 قطب الدین محمد خوارزمشاہ، ۹۰،
 قطب الدین نائی، ۴۳۰-۴۳۱،
 قطران، ۱۸۴،
 قطران بن منصور، ۱۶، ۶۷-۶۹،
 قاری ایناق، ۴۰۹،
 قمر الدین، ۴۷۲،
 قمری، سراج الدین -، ۱۷، ۲۴۴-۲۴۵،
 قنبر، ۶۳، ۴۹۱،
 قنبری، زہتاب نیشاپوری، ۱۸، ۴۲۶، ۴۶۵-۴۶۸،
 قنقرات خاتون، ۲۴۴ ۲۴۵

فغفور، ۴۶۷،

فلك الدين چتری، ۳۶۷،

فلکی شیروانی، ۱۷، ۴۷، ۷۰، ۷۱، ۱۰۳-۱۰۴،

ابو الفوارس شاه شجاع، ۲۲۹-۲۰۲،

ابو الفوارس نصر بن احمد سامانی، ۱۰، ۲۱-۴۳،

ابن فورك، ۳۳۴،

فیروز بن یزدجرد، ۴۶۵،

فیروزشاه، امیر -، ۴۴۰،

فیلقوس، ۴۵۳،

قابوس بن وشمگیر، ۴۸، ۴۹، ۵۴، ۶۹،

قایل، ۳۰،

قارون، ۲۰۶، ۲۵۹،

قاسم انوار، سید -، ۱۸، ۳۰۳، ۴۴۶-۴۵۲، ۵۰۶،

ابو القاسم بابر، سلطان -، رجوع کن به بابر،

ابو القاسم جنید بغدادی، رجوع کن به جنید،

ابو القاسم حسن، رجوع کن به عنصری،

ابو القاسم گرگانی، ۵۴، ۱۹۶،

قاسمی تونی، ۱۸، ۴۵۱، ۴۵۲،

قاضی امام، ۴۳۹،

قاضی زاده روی، ۴۶۲،

القائم بامر الله العباسی، ۴۴،

قباد بن فیروز، ۱۷۶، ۱۷۸، ۴۰۰،

قباد بن اسکندر بن قرا یوسف ترکان، ۴۹۱،

قبائی، رکن الدین -، ۱۷، ۱۷۳-۱۷۶، ۱۸۱،

- فخر الدين وزير، ۴۶۷،
 فخر الملك پسر نظام الملك، ۵۱۴،
 فخر الملك، خواجه -، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹،
 ابو الفرج بلخی، ۴۹،
 ابو الفرج بن الجوزی، ۲۰۲،
 ابو الفرج سجزی، ۱۶، ۴۹-۴۰،
 فرخاری، ۱۶، ۶۹-۷۰،
 فرّخی، ۱۶، ۵۱، ۵۵-۵۷،
 فردوسی طوسی، ۱۶، ۴۵، ۴۶، ۴۵، ۴۹، ۵۵، ۱۸۴،
 فرزدق، ۱۶، ۲۲، ۲۳، ۱۶۹،
 فرعون، ۴۱۲، ۴۱۵،
 فرهاد، ۲۵۱، ۴۲۶، ۵۱۸،
 فرهاد آغا، ۴۲۶،
 فرید احوّل، ۱۷، ۱۷۰-۱۷۱،
 فرید ارغون، امیر سیّد -، ۵۴۶،
 فرید الدین عطار، شیخ -، رجوع کن به عطار،
 فرید شکر گنج، شیخ -، ۲۴۹، ۲۴۷،
 فرید کاتب، ۱۷، ۶۵، ۸۶، ۱۰۶-۱۰۸،
 فریدون، ۷۴، ۲۰۸، ۲۹۷، ۲۹۸، ۴۶۵، ۴۱۴، ۴۴۰، ۴۶۷، ۴۷۶،
 ۴۸۰،
 فصیحی جرجانی، ۱۷، ۶۹،
 ابو الفضل رئیس، ۱۴۰، ۱۴۱،
 فضل الله باشتینی، ۲۷۷،
 فضل برمکی، ۴۱۴، ۴۱۵،
 فضیل عیاض، ۴۱۴، ۴۱۵،

غياث، کمال الدين - الفارسي، ۱۸، ۴۱۸-۴۲۰،
 غياث الدين برادر سلطان جلال الدين خوارزمشاه، ۱۴۶،
 غياث الدين پير احمد وزير، ۴۰۹، ۴۶۲،
 غياث الدين جمشيد، ۴۶۲،
 غياث الدين سلطان حسين بن امير فيروزشاه، ۴۴۰،
 غياث الدين كرت، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹،
 غياث الدين محمد بن رشيد، ۱۴۱، ۲۲۵، ۳۵۸،
 غياث الدين محمد بن ملكشاه، ۷۶، ۷۷،
 غياث الدين، مولانا -، ۴۴۳،

فارمدي، ابو علي -، ۹۵،
 فاضل جرده، مولانا -، ۴۴۷،
 فاضل حسين خوارزمي، ۴۴۰،
 فاطمه بنت رسول الله، ۲۲،
 ابو الفتح البستي، ۱۶، ۲۶، ۲۷، ۲۱۹،
 فنجي، علي -، ۷۶،
 فخر الدوله ديلي، ۴۲، ۴۴، ۴۸،
 فخر الدين اوجده مستوفي، ۴۲۹، ۴۴۳-۴۵۰،
 فخر الدين بناكتي، ۱۷، ۷۲، ۲۱۳، ۲۲۷-۲۲۹،
 فخر الدين خالدی اسفرايني، ۴۴۱،
 فخر الدين زيد بن حسن الحسيني، ۱۵۶، ۱۵۷،
 فخر الدين عراقي، ۱۷، ۹۸، ۲۱۵-۲۱۸، ۲۲۲، ۲۲۳،
 فخر الدين غلطاني، ۲۸۶،
 فخر الدين محمد بن عمر الرازي، ۱۴۶، ۱۴۷، ۴۶۵،
 فخر الدين محمد الماستري، ۴۰۹،

عمر بن امیرانشاہ بن تیمور گورگان، ۳۷۵-۳۷۷،
 عمر بن الخطاب، خلیفہ، ۲، ۶۳، ۸۷، ۴۱۵،
 عمر خیّام، ۱۴۸،
 عمر شیخ سلطان بہادر، ۴۳۴، ۴۶۷، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۳-۴۷۵،
 عمر بن عبد العزیز، ۴۸۱،
 عمر بن لیث صفّاری، ۱۰۸،
 عمیق بخاری، ۱۶، ۶۴-۶۷،
 عمید خراسان، ۵۰،
 عمید الملک، ابو نصر کندری، ۳۹،
 عنصر المعالی کیکاؤس بن اسکندر بن قابوس، ۶۹،
 عنصر المعالی منوچہر بن قابوس، ۴۷،
 عنصری، ۱۰، ۱۶، ۴۱، ۴۳، ۴۹-۴۲، ۴۴-۴۷، ۵۱، ۵۳، ۵۵،
 ۵۸، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۸۴، ۵۱۶،
 ابو علیانہ اسفراینی، ۳۳۴،
 عیسیٰ المسیح، ۲، ۵، ۶، ۷۹، ۲۳۲، ۲۵۴، ۲۶۶، ۲۷۲، ۴۸۴، ۴۸۸،
 ۴۳۹، ۴۸۹، ۴۹۱، ۵۱۸،

غازان خان، ۲۰۱، ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۷، ۲۸۴، ۲۹۲،
 ابو الغازی سلطان حسین، ۲-۳، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۷۳-۴۷۶، ۴۷۹،
 - ۴۸۰،

غزالی، ابو حامد محمد -، ۶۶، ۷۱، ۸۵، ۹۵، ۹۸، ۹۹، ۴۸۱،
 غزالی، شیخ نجیب الدین - طوسی، ۳۷۷،
 ابو الغنائم تاج الملک الفارسی، ۵۹،
 غضایری، ۱۶، ۳۳-۳۵،
 غور، ملوک -، ۷۵، ۱۴۳، ۲۶۶،

علی شهاب ترشیزی، خواجه - ، ۱۸ ، ۴۴۰ ، ۴۹۱-۴۹۸ ، ۴۵۱ ،
علی شیر، میر - ، ۱۴ ، ۱۵ ، ۱۹ ، ۵۴-۵۵ ، ۱۷۶ ، ۱۸۹ ، ۴۴۹ ،
۴۸۱ ، ۴۹۴-۵۰۸ ،

علی بن ابی طالب، امیر المؤمنین و امام المتقین - ، ۲ ، ۷ ، ۲۰ ، ۳۱ ،
۳۲ ، ۶۳ ، ۹۱ ، ۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۱۹۶ ، ۲۹۶ ، ۲۹۷ ، ۳۱۵ ، ۳۱۹ ،
۴۳۰ ، ۴۹۱ ، ۴۹۲ ، ۴۹۳ ، ۴۹۴ ، ۴۹۵ ، ۴۹۶ ، ۴۹۷ ، ۴۹۸ ، ۴۹۹ ،

علی طوسی، خواجه - ، ۲۰۷ ،

علی بن عبد الله بن العباس، ۳۶۵ ،

علی بن عیسی کمال، ۲۹۸ ،

ابو علی فارمدی، ۹۵ ،

علی فتی، ۷۶ ،

ابو علی کاتب، شیخ - ، ۱۹۶ ،

ابو علی مسکویه، ۲۰ ،

علی بن موسی الرضا، امام - ، ۷۶ ، ۱۹۶ ،

علی ملک، خواجه - والد شیخ آذری، ۴۹۹ ،

علی مؤید سربدار، ۲۷۷ ، ۲۸۵-۲۸۸ ، ۳۰۷ ، ۴۲۶ ، ۴۲۷ ،

علی، میرزا - والی بلخ، ۴۴۳ ،

علی، ولی پیر - ، ۵۴۶ ، ۵۴۷ ،

عماد الدولة بن حمدان، ۲۴ ،

عماد الدولة الدیلی، ۴۹ ،

عماد زوزنی، ملک - ، ۱۶ ، ۶۵ ، ۷۱-۷۲ ،

عماد فقیه کرمانی، ۱۸ ، ۲۵۴-۲۵۶ ، ۳۰۸ ،

ابن عماد، ۱۸ ، ۴۱۶-۴۱۷ ،

عمادی، ۹۸ ،

ابو عماره، ۸۳ ،

- علاء الدین کیفباد، ۱۴۶، ۱۹۴، ۲۰۱،
 علاء الدین محمد ساوجی، ۲۵۷،
 علاء الدین محمد ملک ہند، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۴۷،
 علاء الدین محمد فریومدی صاحب دیوان، ۲۷۲، ۲۷۵، ۲۷۸، ۲۷۹،
 علاء الدین وزیر، ۲۲۹،
 علاء الملک (سیّد ترمذ)، ۱۴۳،
 ابو العلاء گنجوی، ۱۶، ۷۰-۷۱، ۱۰۴،
 ابو العلاء المعری، ۱۶، ۲۴، ۲۵،
 علامہ، مولانا قطب الدین شیرازی، ۱۸۵،
 ثلاثی عطار بخاری، ۱۲۷،
 ابو علی احمد شادان، ۸۴-۸۵،
 علی اکبر ترمذی، سیّد -، ۴۵۲،
 علی، امیر سیّد - ہمدانی ۲۳۵،
 علی ایباق، ۲۵۲،
 علی بیگ جلایر، امیر -، ۵۱۹، ۵۲۱،
 علی پرنک، شیخ -، ۵۲۹،
 علی دُرْدُزْد استرابادی، ۱۸، ۲۸۱،
 علی بن الحسین بن علی زین العابدین، ۲۲،
 علی رمضان، امیر -، ۲۸۲،
 ابو علی رودباری، ۱۹۶،
 ابو علی سمجور، ۴۹، ۴۰، ۴۸،
 ابو علی بن سینا، شیخ الرئيس -، ۲۴، ۴۹، ۶۱، ۶۲، ۶۴، ۴۹۳،
 ابو علی شادان، ۸۴-۸۵،
 علی شکر، ۵۲۷،
 علی شمس الدین سرمدار، ۲۷۷، ۲۸۱-۲۸۴،

- عزّ الدین طاہر نیشاپوری، ۲۱۷،
 عزیز نبی، ۵۲۲،
 عزیز، درویش -، ۲۸۵-۲۸۷،
 عسجدی، ۱۶، ۴۷، ۵۱،
 عصائی، ۲۲۲،
 عصمتہ اللہ بخاری، ۱۸، ۱۰۳، ۲۲۵، ۴۵۲، ۴۵۷-۴۶۶، ۴۷۲، ۴۲۰،
 عضائری رازی، رجوع کن بہ غضائری،
 عضد، سید -، ۲۹۴، ۲۹۵،
 عضد الدولہ دیلی، ۲۹،
 عضد الدین، قاضی -، ۲۹۴،
 عطّار بخاری، ۱۲۷،
 عطّار، شیخ فرید الدین -، ۱۳، ۱۷، ۹۵، ۱۸۷-۱۹۲، ۱۹۳، ۲۴۳،
 ۲۲۵، ۲۸۷، ۴۱۹، ۵۰۶،
 العکاشی، شیخ محمد الرواسی -، ۲۴۳، ۴۴۶،
 علاء الدولہ، امیرزادہ -، ۳۶۳، ۴۷۱، ۴۷۵،
 علاء الدولہ (برادر زن امیر یحیی کراچی)، ۲۸۳،
 علاء الدولہ بن بایسنغر، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۲، ۴۱۴،
 ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۵۴،
 علاء الدولہ بختیشاہ الغازی السمرقندی (پدر دولتشاہ)، ۴۴۷، ۴۴۸،
 علاء الدین تکتش خان خوارزمشاہ، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۲۷، ۱۲۸،
 علاء الدین شاشی، ۳۶۶،
 علاء الدین سید حسینی، شاہ -، ۴۴۹،
 علاء الدین عطا ملک جوینی، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۳۵، ۱۴۶،
 علاء الدین علی (پدر وزیر نعیم الدین)، ۵۱۷،
 علاء الدین غوری، سلطان -، ۷۶، ۸۵،

- عبد القادر نابی، ۱۷، ۱۸۶،
 عبد اللطیف بن اُلُغ بیگ، ۳۶۴، ۳۶۵، ۴۲۵، ۴۷۴، ۴۷۵، ۵۲۴،
 عبد الملك سامانی، ۳۳،
 عبد الملك سمرقندی، ۱۸، ۴۴۱-۴۴۲،
 عبد الملك بن عصّاش، ۷۷، ۷۸،
 عبد الملك بن مروان، ۲۲، ۴۹۷، ۴۹۸،
 عبد المؤمن گویند، ۳۳۰،
 عبد الواسع جبلی، ۱۷، ۶۵، ۷۲-۷۶،
 عبد الوہاب طوسی قاضی القضاة، ۴۵۴،
 عمید زاکانی، ۱۸، ۳۲۹، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۶۴، ۳۸۸-۳۹۴،
 عثمان بن عفّان، ۲، ۴۱۵،
 عثمان مختاری، ۱۷، ۷۶، ۹۲-۹۴، ۹۸،
 ابو عثمان مغربی، ۱۹۶،
 عدنانی، ۶۷، ۱۲۷،
 عدی بن حاتم الطائی، ۳۱۶،
 عراقی، فخر الدین -، ۱۷، ۹۸، ۲۱۵-۲۱۸، ۲۲۴، ۲۴۴،
 ابن العربی، شیخ محیی الدین -، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۴۴،
 العریضی، مؤید الدین -، ۱۶۱،
 عریضی، سادات -، ۴۶۳،
 عزّ الدین، خواجہ -، ۱۷۴،
 عزّ الدین آملی، ۱۹۰،
 عزّ الدین پور حسن اسفراینی، ۲۲۱-۲۲۲،
 عزّ الدین سوغندی، امیر سیّد -، ۳۸۳،
 عزّ الدین علوی، ۸۳،
 عزّ الدین طاہر فریومدی، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹،

- عبد الله الانصاری، خواجہ پیر - ، ۵۳۰،
 عبد الله بن جعفر، ۲۳۴،
 عبد الله جمّاز، ۴۹،
 ابو عبد الله (رجوع کن به رافع بن هرمث)،
 عبد الله بن زیاد، ۲۹۸،
 ابو عبد الله سينا، ۴۹،
 عبد الله بن طاهر، ۲۰،
 عبد الله بن العباس، ۲۶۵،
 عبد الله مروارید، ۱۹، ۵۱۵-۵۱۷،
 عبد الله بن معاویة بن رشید بن عبد الله بن جعفر بن ابی طالب،
 ۲۳۴، ۲۳۵،
 عبد الله مولائی، ۲۷۹،
 ابو عبد الله الیافعی، ۲۴۲،
 عبد الحق بن علاء الدین ہندوی فریومدی، ۲۷۹،
 عبد الحی، خواجہ - نقاش، ۲۶۲،
 عبد الحی، مولانا - خطاط، ۴۱۲،
 عبد الرحمن اسفراینی، شیخ - ، ۲۵۲،
 عبد الرحمن بن اشعث، ۲۳۵،
 عبد الرزاق سربدار، ۲۷۷-۲۸۰،
 عبد الرزاق کاشی، ۲۲۹،
 عبد الصمد بدخشی، ۴۸۰،
 عبد العزیز بن اُلُغ بیگ، ۲۶۴،
 عبد القادر مراغی، خواجہ - (اُستاد در علم موسیقی و مشہور بہ عودی)،
 ۲۲۶، ۲۰۶، ۲۴۰، ۲۹۹،
 عبد القادر گیلانی، ۲۰۲،

آل طاہر، ۲۰،

طبری، محمد بن جریر —، ۵۲۱، ۵۳۴،

طغا تیمور خان، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۸۰، ۲۸۲، ۲۸۳،

طغان شاہ سلجوقی، ۷۲، ۷۳، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۲۱،

طغرل بیگ بن میکائیل سلجوقی، ۷۳، ۸۴-۸۵، ۱۲۱،

طغرل بن ارسلان سلجوقی، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۲۱، ۱۵۴، ۱۵۵،

طغرل بن محمد بن ملکشاہ، ۱۲۰،

طلحہ بن جبیر الاسدی، ۹،

طنطرائی، معین الدین ابو نصر احمد بن عبد الرزاق، ۱۶، ۲۷،

طوسی، مولانا —، ۱۸، ۴۵۶-۴۶۲،

طہورت، ۶،

طوطی ترشیزی، ۱۸، ۴۶۶، ۴۶۷-۴۶۸،

ظہیر الدین فاریابی، ۱۷، ۴۳، ۸۲، ۸۳، ۱۰۹-۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۷،

۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۸، ۲۶۰، ۳۸۲، ۴۹۵،

ظہیر الدین کراچی (سریدار)، ۲۷۷، ۲۸۳، ۲۸۴،

عادل اختاجی، ۲۰۹،

عارفی ہروی، ۱۸، ۴۳۹-۴۴۰،

عباس بن عبد المطلب بن ہاشم، ۲۶۵،

بنو عباس (خلفاء)، ۲۵، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۱۰۷، ۱۲۳، ۱۳۴، ۱۶۱،

۲۳۴، ۳۱۱-۳۱۵، ۳۴۴، ۳۶۵،

عباس (قاتل اُلغ بیگ)، ۲۶۶،

ابو العباس، قاضی — شریعی، ۲۳۴،

عبد اللہ بن ابرہیم "سلطان بن شاہرخ"، ۴۰۶، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۷۳،

صاعديّة، ١٤٢، ١٤٩، ١٧٠،

صاين الدين تركه، ٢٤٠، ٢٨٤،

صدر، امير اويس -، ٤٦٣،

صدر الدين ابراهيم بن سعد الدين المحموي، ٢١٤،

صدر الدين اردبيلي، ٢٤٦،

صدر الدين داروغه، ٤٢٣،

صدر الدين عبد اللطيف نخجدي، ١١٢، ١١٣،

صدر الدين محمد الرواسي العكاشي، ٢٢٣، ٤٢٦،

صدر سعيد الماستري، ١٢١،

صدر الشريعة، ١٦١-١٦٣،

صلوكي، ابو سهيل -، ٤٨، ٦٢،

صقاريان، ٢٠، ١٠٨،

صفيه خانن، ١٠٧،

صفيه (زاهده)، ٢٢٤،

صلاح الدين زركوب، ١٩٥،

ضحاك، ٤٧٧،

ضياء الدين (پدر افضل الدين محمود)، ٥١٢،

ضياء الدين ابونجيب سهروردي، ١٩٥، ١٩٦،

ضياء الدين يوسف بن اصيل الدين بن نصير الدين طوسي، ٢١٠،

طالب جاجري، ١٨، ٤٢٤-٤٢٦،

طاهر ايبوردي، ٢٦١، ٤٦٩،

طاهر بخاري، ١٩، ٢٦٨، ٢٦٩،

ابو طاهر خانوني، ٢٩، ٥٨، ٦٤، ٧٦،

- شمس الدین محمد الحافظی البخاری المشہور بہ خواجہ پارسا، ۴۷۰،
شمس الدین محمد، سلطان - ، ۲۴۸،
شمس الدین محمد صاحب دیوان جوبنی، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۶۶، ۱۷۰،
۱۸۵، ۲۱۹-۲۲۱،
شمس الدین محمد مروارید، ۵۱۶،
شمس الکنا، احمد بن حسن میہندی، ۵۲،
شمس الکنا، نظام الملک، ۲۷،
شمس الکنا، خواجہ غیاث الدین پیر احمد دستور الوزرا، ۴۶۳،
شمس المعالی، قابوس بن وشمگیر - ، ۴۸-۴۹، ۵۴،
شمس الوزرا، ۵۱۲،
شہاب ترشیزی، خواجہ علی - ، ۱۸، ۲۹۱-۲۹۸، ۴۵۱،
شہاب الدین ابو جعفر عمر سہروردی، شیخ - ، ۲۱۰، ۲۱۵، ۲۱۶،
۲۲۴،
شہاب الدین ابو حفص عمر النسفی، ۱۰۳، ۱۴۳، ۱۴۴،
شہاب الدین عبد اللہ مروارید، ۵۱۵-۵۱۷،
شیر احمد (حاکم استراباد)، ۴۱۱،
شیرگیر، اتابک - ، ۱۵۴،
شیروانشاہ، ۷، ۷۸-۷۹، ۱۰۴، ۳۸۳،
شیرویہ، ۳۶۵،
شیرین (معشوقہ خسرو پرویز)، ۴۲۶، ۵۱۸،
شیرین (خواہر ماریہ قبطیہ)، ۷،
صابر، ادیب - ، ۱۷، ۶۵،
صاحب بلخی، رجوع کن بہ شریفی،
صاحب الدعوی، احمد بن محمد الزمعی الهاشمی المروزی، ۳۹۹،

شرف الدین راهی، ۱۸، ۲۰۸-۲۱۰،

شرف الدین رضای سبزواری، ۱۸، ۴۶۲-۴۶۳،

شرف الدین سمنانی، ۲۵۲،

شرف الدین شفرو، رجوع کن به شفرو،

شرف الدین علی یزدی، ۱۸، ۲۰۲، ۲۰۹، ۴۴۰، ۴۷۸-۴۸۰، ۴۱۳،

ابن شرفشاه، ۵۰، رجوع کن به فردوسی

شروانشاه، ۷۰، ۷۸-۷۹، ۱۰۲، ۲۸۴،

شریحی، قاضی ابو العباس -، ۲۳۴،

شریف بلخی، ۴۵۲-۴۵۴،

شریف جرجانی، امیر سیّد -، ۲۳۵،

شریفی صاحب بلخی، ۱۸، ۴۵۲-۴۵۳،

شطرنجی، ۱۰۲،

شعی، ۳۹۷،

شغانی، حافظ -، ۲۲۷،

شفرو، شرف الدین -، ۱۷، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۵۴-۱۵۵،

شمس، بابا - مسکین، ۲۸۶،

شمس حاله، ۱۰۲،

شمس سیمکش، ۶۷،

شمس الدین تبریزی، ۱۹۵-۱۹۸، ۲۰۱،

شمس الدین خطاط (شمس بایسنغری)، ۱۶۱،

شمس الدین طبسی، قاضی -، ۱۷، ۱۵۷، ۱۶۱-۱۶۶،

شمس الدین فضل الله سربدار، ۲۷۷،

شمس الدین کرت، ۲۲۵، ۲۴۷،

شمس الدین محمد، رجوع کن به حافظ شیرازی،

سیتی خاتون، ۱۴۱،
 سیّد بنت ابی دلف دیلی (مادر مجد الدولہ)، ۴۳، ۴۴،
 سیف الدین اسفرنگی، ۱۷، ۱۰۹، ۱۲۶-۱۲۸،
 سیف الدین، امیر حاجی -، ۱۰۸، ۲۵۴،
 سیفی بخاری، ۱۰۸،
 سیفی نیشاپوری، ۱۷،
 سیمی نیشاپوری، مولانا -، ۱۸، ۴۸۲، ۴۱۲-۴۱۷،
 ابن سینا، شیخ ابو علی -، ۲۴، ۴۹، ۶۱، ۶۲، ۶۴، ۴۹۳،
 سیورغامش بن شاہرخ، ۴۳۹

شاد ملک آغا، ۴۵۴،
 شافعی، امام -، ۲۲، ۸۵،
 شاہرخ سلطان، ۱۱۸، ۴۲۴، ۴۳۰، ۴۳۵-۴۴۰، ۴۴۶، ۴۵۱، ۴۵۵،
 ۴۵۶، ۴۵۸، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۷۱، ۴۷۴، ۴۷۶،
 ۴۷۷، ۴۷۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۴-۴۹۶، ۴۹۹، ۴۰۰-۴۰۸،
 ۴۱۴، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۰، ۴۴۱، ۴۵۴، ۴۵۵،
 ۴۵۷، ۴۶۳، ۴۶۷، ۴۷۰، ۵۰۹، ۵۲۳، ۵۴۱،

شاہفور اشہری نیشاپوری، ۱۷، ۷۱، ۸۲، ۸۳، ۱۲۷-۱۴۱،
 شاہور، ۱۹۲،
 شائی سبزواری، ۱۸، ۴۴، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۳۶-۴۳۷،
 شبلی، شیخ -، ۳۴۲-۳۴۴،
 شبل الدولہ، ۹، ۱۰، ۷۸،
 شجاع، شاہ -، ۲۵۶، ۲۹۸، ۲۹۹-۳۰۲، ۳۰۹،
 شجاع الدین ولی بیگ، ۵۲۴، ۵۲۵،
 شداد بن عاد، ۲۵۱، ۲۹۸،

سلمان فارسی، ۱۲۲،

سليمان بن داؤد، ۱۵، ۱۲۰، ۱۲۱، ۲۲۰، ۲۵۰، ۲۷۰، ۲۷۲، ۴۶۲،
۴۶۷، ۵۰۷،

سليمان بن عبد الملك، ۴۸۱،

ابو سليمان زكرياى كوفي، ۶۶،

سليمان شاه بن محمد سلجوقى، ۱۲۰، ۲۰۱،

سليمى، حسن -، ۱۸، ۴۲۹، ۴۳۶-۴۳۸،

سجور، ابو على -، ۳۹، ۴۰، ۴۸،

سمعانى، ۹،

سنائى، ۵، ۱۷، ۴۸، ۷۵، ۷۶، ۹۲، ۹۵-۹۹، ۱۷۴، ۱۷۷، ۲۲۱،

۲۲۲، ۴۱۷،

سنجر، اميرزاده -، ۴۷۵،

سنجر بن ملكشاه، سلطان -، ۶۴-۶۷، ۷۲، ۷۴، ۸۳-۸۵، ۹۰-

۹۴، ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۸۱، ۱۸۷، ۲۶۲،

۲۶۷، ۳۵۲، ۴۸۷، ۵۰۰،

سنقر، اتابك -، ۲۱۰،

ابو السواد، ۶۹،

سودائى، بابا -، ۱۸، ۱۷۱، ۳۴۰، ۴۲۱-۴۲۴،

سور ترك (جد ملوك كرت)، ۲۶۶،

سورى بن ابو معشر عميد خراسان، ۵۰،

سوزنى، ۱۷، ۶۴، ۹۸، ۱۰۰-۱۰۴،

سهراب، ۲۴۷، ۳۹۷، ۴۵۹، ۴۷۵، ۵۲۱،

ابو سهيل صعلوكى، ۴۸، ۶۲،

سهيلي، نظام الدين احمد -، ۱۹، ۵۰۹-۵۱۳،

سيبك، يحيى -، ۱۸، ۴۱۷-۴۱۸،

- سعد الدین محمد کاشغری، ۴۸۴،
 سعد سلمان، ۴۷،
 سعد الملک، ۴۲۲،
 سعدی شیرازی، ۱۷، ۵۰، ۱۰۶، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۹، ۱۸۵، ۱۸۶،
 ۲۰۲-۲۱۰، ۲۲۹، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۵۹، ۳۶۷، ۴۲۴،
 ۴۸۳،
 ابو سعید خان، ۲۲۵-۲۲۷، ۲۲۹-۲۳۴، ۲۵۶، ۲۶۲، ۲۷۳،
 ۲۷۵-۲۷۷، ۲۷۹-۲۷۶، ۴۱۶، ۴۲۶، ۴۲۲، ۴۵۳، ۴۵۹،
 ۴۷۱، ۴۷۳-۴۸۰، ۵۱۷، ۵۲۳-۵۲۶، ۵۴۴،
 ابو سعید بن ابی الخیر، ۸۴، ۵۲۱،
 ابو سعید رستهی، ۲۵،
 ابو سعید عبد الله بیضاوی، قاضی-، ۷۱،
 ابو سعید قاضی، ۴۲۲،
 سید هروی، ۱۷، ۱۵۵، ۱۵۷-۱۶۱،
 سفیان بن عتبہ، ۳۱۴،
 سکندر رومی، ۲۲۳، ۲۲۴، ۴۶۷، ۵۱۴،
 سکندر بن قرا یوسف، ۳۶۴،
 سلجوقیان، ۳۰، ۴۷، ۵۸، ۵۹، ۷۲، ۹۰، ۹۱، ۹۴، ۱۰۹، ۱۱۰،
 ۱۱۴، ۱۱۷، ۲۰۱،
 سلطان شاه محمود بن ایل ارسلان بن اتسز، ۸۹، ۱۲۷، ۱۲۸،
 سلطان ولد، ۱۹۴، ۲۰۰،
 ابو سلمان داؤد طائی، ۱۹۶،
 سلمان ساوجی، ۱۸، ۷۰، ۸۲-۸۳، ۹۸، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۹،
 ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۴۵، ۲۵۷-۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۹۰، ۲۹۱،
 ۳۵۳، ۳۵۹، ۳۹۹، ۵۱۵،

- زاهد طاری، امیر شیخ - ، ۵۲۶،
 زبید خاتون، ۴۱۱،
 زردشت، ۷۹،
 زلیخا، ۷۶، ۴۷۰، ۵۰۷،
 زنبیل بن امیر حسن بیگ، ۴۷۸،
 زند پهل ۴۴۸،
 ابن زیاد، ۴۶۱،
 زین الدین ابو بکر نایابادی، مولانا - ، ۲۶۹،
 زین العابدین، امام علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب - ، ۴۲۲،
 سامانیان، ۱۰، ۳۰، ۴۱، ۴۲، ۱۰۸،
 سامری، ۵۰۶،
 آل سبکتگین ۴۰، ۴۷، ۲۶۶،
 سبحان وائل، ۸۹، ۱۵۵،
 سراج الدین قمری، ۱۷، ۲۴۴-۲۴۵،
 سربداران، ۲۲۹، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۶۹، ۲۷۵-۲۸۸، ۴۰۷، ۴۹۸،
 ۳۹۹، ۴۲۶، ۴۶۳،
 سرشی بن مغلس السقطی، ۱۹۶،
 سعادت بن امیر خاوند شاه، ۴۰۵،
 سعادت، غلام - ، ۲۵۷،
 سعد بن زنگی، اتابک - ، ۱۴۶، ۱۷۷، ۲۰۲،
 سعد بن ابی بکر بن سعد بن زنگی، ۲۰۹،
 سعد بن ابی وقاص، ۴۶،
 سعد الدین الحموی، ۲۱۴، ۲۲۲، ۳۴۰،
 سعد الدین تفتازانی، ۴۲۵،

- رشید، خواجه - ، ۷۵، ۱۴۱، ۴۴۰،
 رشید الدین وطواط، ۱۷، ۲۴، ۵۵، ۵۸، ۶۴، ۶۵، ۶۷، ۸۷-۹۲،
 ۴۰۸،
 رشید الدین همدانی، ۲۱۷،
 رشیدی سمرقندی، ۶۷، ۱۰۹، ۱۱۰،
 الرضا، امام علی بن موسی - ، ۲۴، ۷۶، ۱۹۶، ۲۴۶، ۴۲۱، ۴۴۶،
 ۴۴۴، ۴۴۶،
 ابو الرضا بابا رتن هندی، ۲۲۲،
 رضي الدین علی، امیر - (برادر دولتشاه)، ۴۵۵،
 رضي الدین علی بن سعید لالا غزنوی، ۲۲۱، ۲۲۲،
 رفیع الدین لنبانی، ۱۷، ۱۵۴-۱۵۷،
 رکن الدین آکاف، شیخ - ، ۱۸۸،
 رکن الدین الشنجابی، شیخ - ، ۱۹۶،
 رکن الدین صاعد مسعود، ۱۴۹،
 رکن الدین صابن، ۱۷، ۱۰۲، ۲۴۵-۲۴۸،
 رکن الدین علاء الدوله سنائی، ۱۴۷، ۱۴۸، ۲۲۹، ۲۵۰-۲۵۴، ۲۵۷،
 رکن الدین قبائی، ۱۷، ۱۷۳-۱۷۶، ۱۸۱،
 الرواسی العکاسی، شیخ صدر الدین محمد - ، ۴۴۶،
 روحی، ۶۷،
 روحانی سمرقندی، ۱۷، ۱۰۹،
 رودگی، ۱۰، ۱۶، ۴۱، ۴۲،
 ابن الرومی، ۱۶، ۲۴، ۲۴،
 ابو ریحان البیرونی، ۴۱۴،
 زال زر، ۱۷۲،

- دارا، ۲۸، ۱۱۰، ۲۶۱،
 داؤد طائی، شیخ ابو سلمان -، ۱۹۶،
 دُرْدُزْد، علی - استرابادی، ۲۸۱،
 دریوزه، خواجه -، ۵۳۰،
 دستان (زال زر)، ۲۷۲، ۲۳۰،
 دعبل الحزاعی، ۱۶، ۲۲،
 دقیقی، ۱۸۴،
 دلآرام چنگی، ۲۹،
 دلشاد خانون، ۱۲۱، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۳۰۰-۳۰۲،
 ابو دلف دیلی، ۴۳،
 ابو دلف عجمی، ۳۰،
 دولت‌شاه بن علاء الدوله بختیشاه السمرقندی (مؤلف این تذکره)، ۱۱-۱۴،
 دیلمیان، ۲۴، ۲۹، ۴۲-۴۴،
 ذو الفقار شیروانی، سید -، ۱۷، ۷۱، ۸۲، ۱۴۱-۱۴۷،
 ذو القرنین، ۲۶۲، ۴۵۳،
 الراشد بالله، ۱۰۵،
 رافع بن هرثمه، ۲۱۲، ۲۱۳،
 رتن هندی، ابو الرضا بابا -، ۲۲۲،
 رستم دستان، ۹۰، ۱۰۳، ۲۷۲، ۲۷۴، ۴۰۷، ۴۴۵، ۴۵۹، ۴۷۵،
 ۵۲۱، ۵۲۴، ۵۲۸،
 رستم خوریانی، ۱۸، ۲۶۱، ۲۷۵-۲۷۷،
 رستم سمرقندی، ۲۷۶،
 رستم بن عمر شیخ میرزا بن تیمور گورگان، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۳،

- خدایداد حسینی، ۳۵۴، ۳۵۶،
 خرقانی، ابو الحسن -، ۶۱، ۶۳،
 خسرو دہلوی، امیر -، ۱۷، ۵۰، ۹۴، ۹۷، ۱۴۶، ۲۴۸-۲۴۷،
 ۲۴۸، ۲۸۴، ۲۸۷، ۴۰۶، ۴۲۶، ۴۶۳، ۴۸۳، ۴۸۵، ۴۹۳،
 ۴۹۷، ۵۱۲، ۵۱۸،
 خسرو پرویز، ۴۳۶، ۴۵۰، ۴۶۵، ۴۷۷،
 خصیب، ۴۱۲،
 خضر، ۱۴۵، ۱۷۲، ۲۵۰، ۳۵۴، ۴۴۶، ۴۹۲،
 خسرو بہ، سلطان احمد -، ۸۶،
 خلیفہ، شیخ -، ۲۸۷،
 خلیل احمد، ابو نصر -، ۴۹،
 خلائق المعانی، رجوع کن بہ کمال الدین اسمعیل،
 خلیل اللہ، امیر - (از اولاد سیّد نعمت اللہ)، ۴۴۶،
 خلیل، امیرزادہ - بن میرزا جہانگیر، ۴۱۰،
 خلیل سلطان بہادر بن امیرانشاہ، ۱۰۳، ۲۰۷، ۲۵۲-۲۵۱، ۴۶۰،
 خلیل مصوّر، مولانا -، ۴۴۰،
 خمار، پسر -، ۱۰۰،
 خواجہ کرماتی، ۱۷، ۲۳۹، ۲۴۹-۲۵۳، ۳۶۳، ۵۱۴،
 خوارزمشاہان، ۸۷، ۸۹-۹۱، ۹۴، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۴، ۱۴۳،
 خورشاہ اسمعیلی، ۱۴۱،
 خیالی بخاری، ۱۸، ۴۶۱، ۴۲۰، ۴۳۱،
 ابو الخیر حرزی، شیخ -، ۴۱۰،
 ابو الخیر خان، ۴۶۴، ۴۶۴، ۴۲۶،
 خبزران (مادر ہارون الرشید)، ۴۱۲،

- حمزه (اسم شیخ آذری)، ۲۹۱، ۲۹۲،
 حمزه اصفهانی، ۵۲۱، ۵۲۴،
 حمزه بن علی ملک طوسی، رجوع کن به آذری،
 حمید الدین ولواجی قاضی القضاة، ۸۶،
 حمید الدین نصر الله، ۷۵،
 حمید بن عمیق، ۶۴،
 حنظله بن شیب، ۸،
 ابو حنیفه، ۱۵، ۲۳۴،
 حیدر قصاب چشبی، پهلوان - سربدار، ۲۷۷، ۲۸۲-۲۸۵،
 حیدر کرار، رجوع کن به علی بن ابی طالب،
 حیدر، مولانا - (شاعر ترکی)، ۲۷۱،
 حیدر باری، ۲۳۵،
 خاتونی، ابو طاهر -، ۲۹، ۵۸، ۶۴، ۷۶،
 خاقان چین، ۵۲۸،
 خاقان کبیر ملک منوچهر شیروانشاه، ۷۰، ۷۱، ۷۸-۸۰،
 خاقانی، ۱۷، ۵۰، ۵۸، ۶۶، ۷۰، ۷۱، ۷۸-۸۳، ۹۲، ۹۴، ۱۰۳،
 ۱۱۴، ۱۲۱، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۴۸، ۲۶۳، ۳۵۹،
 خاوری (تخلص انوری در اوّل حال)، ۸۳،
 خاوری (تخلص بابا سودائی در اوّل حال)، ۴۲۱،
 خاوند جلال الدین (پدر شمس تبریز)، ۱۹۵،
 خاوند شاه، امیر -، ۴۰۵،
 خدابنده، سلطان محمد -، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۷، ۲۲۹، ۳۵۵، ۳۷۳،
 ۳۹۷،
 خدایداد جته، ۳۵۴، ۳۵۶،

- حسن عطار، خواجه - ، ۳۶۶،
 حسن بن علی بن ابی طالب، امام - ، ۳۲۴،
 حسن غزنوی، سید - ، ۱۷، ۶۵، ۷۱، ۷۶، ۹۸، ۱۰۴-۱۰۶،
 حسن قوچین، بابا - ، ۴۶۳،
 حسن کاشی، مولانا - ، ۱۸، ۲۹۶-۲۹۸،
 حسن ماهروی، امام - ، ۲۸۸،
 حسن متکلم کاشی (یا نیشاپوری)، ۱۸، ۲۶۸-۲۷۰،
 حسن نویان، امیر شیخ - ، ۲۵۷، ۲۶۱، ۲۶۲،
 حسینیّه، درویشان - ، ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۷، ۲۸۸،
 حسین بیگ ترکمان، ۴۷۴،
 حسین جلاور بن اویس، سلطان - ، ۳۰۶، ۴۱۰، ۴۲۷، ۵۱۹-۵۲۰،
 حسین، حاجی - والی همدان، ۴۰۵، ۴۰۷،
 حسین ساعتلو، امیر - بیگ، ۴۵۸، رجوع کن به حسن بیگ ساعتلو،
 حسین، سلطان ابو الغازی - ، ۲، ۴، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۷۳-۴۷۶،
 ۴۷۹، ۴۸۰، ۵۲۱-۵۴۰،
 حسین بن عالم بن حسن الحسینی، رجوع کن به امیر سید حسینی،
 حسین بن علی بن ابی طالب، امام - ، ۲۰، ۳۹۸، ۴۶۱،
 حسین بن قزغین، امیر - ، ۲۲۳، ۲۲۴،
 حسین گرت، ۲۸۱،
 حسینی، امیر سید - ، ۱۷، ۲۲۲-۲۲۵، ۲۲۳،
 حصیری (تخلص بساطی در اول حال)، ۴۵۲،
 حقایق (تخلص خاقانی در اول حال)، ۸۰،
 حلوائی، حافظ - ، ۱۸، ۴۶۳، ۴۶۴،
 حمد الله مستوفی قزوینی، ۲۲، ۴۱، ۷۰، ۱۰۴، ۱۰۵، ۲۲۰،
 آل حمدان (ملوک دیار بکر)، ۳۴،

ججاج بن يوسف الثقفی، ۲۸۲-۲۸۳،

حجبت، رجوع کن به ناصر خسرو،

حجۃ الاسلام، رجوع کن به غزالی،

حریری، ۱۶، ۲۵، ۲۶،

ابن حسام هروی، ۱۷، ۱۸، ۲۲۵-۲۲۶، ۴۲۸-۴۲۹،

حسام الدین قونیوی، ۱۹۵،

حسان بن ثابت، ۷، ۴۴۲،

حسن بن اسحق بن شرفشاه، ۵۰، رجوع کن به فردوسی،

حسن اوغلی، ۲۲۱-۲۲۲، رجوع کن به عزّ الدین پور حسن اسفراینی،

ابو الحسن الباهلی، ۲۲۴،

حسن بصری، ۱۹۶،

حسن بیگ امیر -، ۴۶۲، ۴۷۸، رجوع کن به ابو نصر حسن بیگ،

حسن بیگ ساعتلو، ۴۵۸، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۶، ۵۲۹،

حسن جلایر، شیخ -، ۱۲۱، ۲۲۹، ۵۱۹،

ابو الحسن خرقانی، شیخ -، ۶۱، ۶۲،

حسن خوزی، شیخ -، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۸۷، ۲۸۸،

حسن دامغانی، پهلوان - سربدار، ۲۷۷، ۲۸۴-۲۸۷،

حسن دهلوی، ۱۷، ۲۴۷-۲۴۹، ۲۸۹، ۴۲۶، ۵۱۸،

حسن سلیمی تونی، ۱۸، ۴۲۹، ۴۳۶-۴۳۸،

حسن شاه، ۴۱۲،

حسن شیخ تیمور، ۵۲۸، ۵۲۹،

حسن امیر چوپان، شیخ -، ۲۲۹،

حسن، شیخ -، ۲۸۸،

حسن صباغ، ۱۴۸-۱۴۱،

حسن طوسی، رجوع کن به نظام الملک،

- جنید بغدادی، ابو القاسم -، ۱۹۶، ۲۲۲، ۲۵۱،
 جوکی میرزا، محمد بن عبد اللطیف -، ۲۹۲-۲۹۶، ۴۷۵، ۵۲۴،
 جوهری زرگر، ۱۷، ۱۱۴، ۱۱۸-۱۲۱،
 جوبنی، علاء الدین عطا ملک -، ۱.۰، ۱.۶، ۱.۹، ۱۳۵، ۱۴۶،
 جهان پهلوان محمد اتابک، ۱۱۷،
 جهان خاتون، ۲۸۹، ۲۹۰،
 جهانشاه بن قرا یوسف، ۲۹۱، ۴۰۷، ۴۱۶، ۴۲۲، ۴۵۷-۴۶۲، ۴۷۴،
 ۴۷۶، ۴۷۹،
 جهانگیر سلطان بن امیر تیمور گورگان، ۲۲۴،
 جهان ملک، امیر -، ۴۷۰،
 ابو جهل، ۲۱۱، ۴۹۱،
 چشتی، شیخ مودود بن یوسف -، ۲۴۹،
 چغتای خان، ۱۵۴، ۱۵۴، ۲۲۲،
 چنگی دلارام (معشوقه بهرام گور)، ۲۹،
 حاتم طائی، ۲۱۶، ۲۹۴، ۲۷۴، ۴۴۱، ۵۱۲،
 حافظ تربتی، ۴۴۰،
 حافظ حلوائی، ۱۸، ۴۶۴-۴۶۴،
 حافظ رازی، خواجه -، ۲۷۵، ۲۷۶،
 حافظ شغانی، ۲۴۷،
 حافظ شیرازی، ۱۸، ۲۵۶، ۲۹۴، ۴۰۲-۴۰۸، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۳۵،
 ۴۳۶، ۴۶۴، ۴۸۳،
 ابو حامد محمد الغزالی، ۶۶، ۷۱، ۸۵، ۹۵، ۹۸-۹۹، ۴۸۱،
 حبیب عجیبی، ۱۹۶،

- ابو جعفر بن منصور دوانقی، ۴۱۱
 جلال الدین اختسان منوچهر شیروانشاه، ۷۰،
 جلال الدین، خواجه -، ۴۲۲،
 جلال الدین روی، ۴، ۱۷، ۹۵، ۱۹۲-۲۰۱، ۲۴۴،
 جلال الدین بن عضد یزدی، سید -، ۱۸، ۲۹۴-۲۹۶،
 جلال الدین بن سلطان محمد خوارزمشاه، ۱۳۴، ۱۴۷، ۱۴۲، ۱۴۵-
 ۱۴۸،
 جلال الدین ملکشاه سلجوقی، ۱۰، ۵۷-۵۹، ۹۰، ۱۳۰، ۱۴۹، ۱۶۱،
 ۱۶۳، ۱۸۰، ۲۰۱،
 جلال بن جعفر فراهانی، ۱۷، ۲۲۹-۲۴۱،
 جلال طیب شیرازی، ۱۸، ۲۹۸-۳۰۲،
 آل جلاير، ۳۰۰، ۳۰۶، ۳۰۸، ۴۲۷، ۵۱۹،
 ابو الجلیل (ممدوح قطران)، ۶۹،
 جمال الدین احمد ذاکر، ۲۲۱،
 جمال الدین محمد بن عبد الرزاق، ۱۷، ۱۴۶، ۱۴۱-۱۴۸، ۱۵۴،
 ۱۵۵،
 جمال الدین محمد، خواجه -، ۲۷۸،
 جمال الدین موصلی، ۷۹،
 جمشید، ۱۰۳، ۱۱۰، ۱۷۲، ۲۹۶، ۲۹۷، ۳۴۹، ۳۶۰، ۳۹۴، ۴۲۸،
 ۴۶۷، ۴۷۷، ۴۸۰، ۵۱۴، ۵۲۷، ۵۳۹،
 ابو الجناب نجم الدین کبری، شیخ - خبوی، ۱۴۵، ۱۴۶، ۲۲۲،
 جتیی، ۱۰۲،
 جنگیز خان، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۵۳، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۹۱،
 ۲۱۷، ۲۲۷، ۲۴۸، ۳۰۵، ۴۲۲، ۵۴۰،
 جنونی، مولانا -، ۱۸، ۴۴۰،

تیمور، امیر - گورگان، ۱۰۸، ۲۲۹، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۸۷، ۲۸۸، ۳۰۲،
 ۳۰۵ - ۳۱۰، ۳۲۰ - ۳۲۹، ۳۳۱ - ۳۴۱، ۳۴۸، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۶۳،
 ۳۶۵، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۵، ۳۹۰، ۴۲۳، ۴۷۰، ۴۷۳، ۴۷۸

تیمور، حسن شیخ -، ۵۲۸، ۵۲۹

نعالی، شیخ ابو منصور -، ۳۴۰

جاجری، بدر الدین -، ۱۷، ۲۶، ۱۰۵، ۱۷۴، ۲۱۹ - ۲۲۱

جالینوس، ۴۴۳

جالی، ملا نور الدین عبد الرحمن -، ۱۱، ۱۹، ۹۴، ۴۸۳ - ۴۹۴،
 ۵۰۲، ۵۱۶

جان اغان بن شاہرخ، ۳۳۹

جاندار، امیر شیخ حاجی -، ۵۲۳

جانفی جانی قربان، ۴۲۲

جانی قربانی، طائفہ -، ۳۲۹، ۳۲۷، ۳۶۹، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۴، ۴۲۱،
 ۴۲۳

جبریل، ۳۷

ابو جبیلہ (کنیت بہرام گور)، ۲۹

جرده، مولانا -، ۳۲۷

جریر، ۹

جعفر (مدوح قطران)، ۶۹

جعفر بن ابی طالب، ۳۵۷

جعفر تبریزی خوشنویس، ۳۵۰

جعفر صادق، امام -، ۳۲۴

ابو جعفر علی بن حسین بن قدامہ موسوی، ۹۲، ۹۳

پیر بوداق، ۴۲۳، ۴۵۷، ۴۵۹-۴۶۱،

پیر تاج نولی ۲۲۴،

پیر درویش هزار اسپ، ۴۲۳،

پیر علی ولد علی شکر، ۵۳۷،

پیر علی، ولی -، ۵۴۶،

پیر محمد میرزا، ۴۷۰، ۴۷۳،

پیغو بن طغان، ۱۷۴،

نانو ۲۸۷،

تاج نولی، پیر -، ۲۲۴،

تاج الدین ابو الفضل سیستانی، ۱۰۷،

تاج الملك، ۵۹،

تاش حاجب، ۴۸،

تراغای، امیر -، ۴۲۳-۴۲۴،

تراکمه، ۴۰۸، ۴۲۱، ۴۸۴، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۲۳، ۴۵۷، ۴۶۳، ۴۷۴،

۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۵۲۵، ۵۲۷-۵۲۹، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۴-۵۴۵،

۵۴۸، رجوع کن به ترکان در فهرست الاماکن و القبائل،

ترخانیان، ۴۰۸، ۴۷۸،

ترکان خاتون، ۵۹،

تغاچار، ۴۲۳،

تغلقشاه، ۲۴۷،

تقش خان، ۴۰۷، ۴۲۴، ۴۲۶،

تکش خان خوارزمشاه، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۲۷، ۱۲۸،

توقش خان، رجوع کن به تقش خان

تولی خان، ۱۵۳، ۱۶۰، ۲۱۷،

- ابو بکر بن محمد بن ایلدکر، ۱۱۲،
 ابو بکر بن محمد جوکی، ۳۹۶، ۳۹۷،
 بلقیس، ۲۶۲،
 بلاخ بن اخنوخ، ۵۳۳،
 بهاء الدین زکریای ملتانی، شیخ -، ۲۱۵، ۲۱۶،
 بهاء الدین بن شمس الدین صاحب دیوان، ۲۱۹، ۲۲۰،
 بهاء الدین نقشبند، ۴۸۴،
 بهاء الدین ولد، ۱۹۳، ۱۹۴،
 بهرام چوبین، ۷۱،
 بهرامشاه بن مسعود غزنوی، ۷۳-۷۶، ۹۵، ۱۰۴،
 بهرام گور، ۲۸، ۲۹، ۲۹۸، ۳۶۵، ۵۲۸،
 بهشتی، فخر الدین خالدی اسفراینی -، ۳۴۱،
 بهمن، ۱۰۳، ۱۷۲،
 بیرم ولد علی شکر، ۵۴۷،
 بیرونی، ابو ربیعان -، ۳۱۲،
 بیژن، ۱۰۹، ۴۵۴،
 بیضاوی، قاضی -، ۷۱، ۱۰۶، ۲۰۹،
 پارسا، خواجه شمس الدین محمد الحافظی البخاری، ۳۴۰،
 پسر خنغانه، ۶۷،
 پندار رازی، ۱۶، ۴۲-۴۴، ۱۸۴،
 پور بهای جایی، ۱۷، ۱۵۸، ۱۷۴، ۱۸۱-۱۸۵،
 پور حسن اسفراینی، ۱۷، ۲۲۱-۲۲۲،
 پهلوان حیدر قصاب چشمتی سربدار، ۲۷۷، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵،
 پیر احمد بن اسحق وزیر، ۴۳۹،

بايقرا بن عمر شيخ سلطان، ۴۷۱-۴۷۵، ۴۷۳،

بجترى، ۱۸۴،

بدخشي، مولانا -، ۱۸، ۴۳۰،

بدر الدين جاجري، ۱۷، ۲۶، ۱۰۵، ۱۷۴، ۲۱۹-۲۲۱،

بدر الدين شاشي، ۱۲۷،

بدر شيرواني، ۱۸، ۴۷۷-۴۷۸،

بديع كاتب، منتخب الدين -، ۹۱،

بديعي سمرقندي، ۴۱۲،

بديهي بخاري، ۴۶۴،

براق حاجب، ۱۴۶،

بردي بيگ، ۳۵۴،

بركيارق، ۷۷،

برمكيان، ۴۱۴، ۵۱۴،

برندق سمرقندي، ۱۸، ۴۶۱، ۴۷۱-۴۷۵،

برهان الدين محقق نرمدی، سيد -، ۱۹۳،

بساطي سمرقندي، ۱۸، ۴۳۵، ۴۴۱، ۴۵۲-۴۵۶، ۴۶۱،

بشعق شيرازي، ۱۸، ۴۶۶-۴۷۱،

بسطام، امير -، ۴۷۰،

بقراط، ۲۴۲،

ابو بكر الصديق، ۲، ۶۳، ۱۹۳، ۲۱۱، ۴۱۵، ۴۴۳، ۴۱۹،

ابو بكر نساج، ۹۸، ۱۹۶،

ابو بكر بن اميرانشاه، ۴۴۱،

ابو بكر زين الدين تايابادي، ۲۷۹،

ابو بكر بن سعد بن زنگي، اتابك -، ۳۰۹،

ابو بكر بن سلطان ابو سعيد، ۵۳۵-۵۴۹،

اویس، سلطان - جلابر، ۱۲۱، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۰-۲۶۳، ۲۷۱،
۲۰۰-۲۰۲، ۲۰۵، ۲۰۶، ۳۱۰، ۳۲۷، ۳۹۰، ۴۷۳، ۵۱۹،

اویس، امیر - صدر، ۴۶۳،

اهرمن، ۵۱۳،

ایاز، ۵،

ایل ارسلان خوارزمشاه، ۸۹، ۱۲۶، ۱۲۷،

ایلدرم، سلطان بایزید -، ۳۲۴،

ایلدکر، اتابک -، ۱۱۰، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲،

ایمه و سستهای بهادر، ۱۴۶،

ایناق، قاری -، ۳۰۹،

اینانج بن قزل ارسلان، ۱۱۴،

ابو ایوب انصاری، ۸،

بابا حسن قوچین، امیر -، ۴۶۳،

بابا سودائی، ۱۷۱، ۳۵۱، ۴۲۱-۴۲۴،

بابا شمس مسکین، ۲۸۶،

بایر، سلطان ابو القاسم -، ۳۳۳، ۳۰۸، ۴۰۵، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰،

۴۱۱، ۴۱۶، ۴۲۸-۴۳۳، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۵۵-۴۵۸، ۴۶۴-

۴۶۸، ۴۷۰، ۴۷۴-۴۷۶، ۴۹۵، ۴۹۶، ۵۱۹، ۵۲۲،

باروی بن شاهرخ، ۳۳۹،

بایدو خان، ۲۱۳، ۲۱۴،

بایزید یلدرم، ۳۲۴،

بایسنغر، سلطان محمد -، ۱۶۱، ۱۷۱، ۲۴۰، ۲۹۵، ۳۳۹، ۳۴۷،

۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۸۲، ۴۰۵، ۴۰۷، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۹،

۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۸، ۴۶۹، ۵۲۵،

أُلغ بيگ، ١٠٣، ١٢٦، ١٤١، ٢٤٠، ٢٢٩، ٢٤١، ٢٥١، ٢٥٦،
٢٦١-٢٦٦، ٢٧٤، ٢٩٧، ٤٠٨، ٤١٤، ٤٢٠، ٤٢٥،

النقولا خانون، ٢٢٢،

امای هروی، ١٧، ١٦٦-١٧٠،

امرو القیس، ٧، ٢٢،

امیرانشاه، ٢٠٧، ٢٢٠، ٢٢٤، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٩٠، ٤٧٣،

امیر خاوند شاه، ٤٠٥،

امیر سید حسینی، ١٧، ٢٢٢-٢٢٥، ٢٢٢،

امیر شاه ملک، ٢٥٦،

امیر شیخ حاجی جاندار، ٥٢٢،

امیر کرمانی، ٢٥٣،

امیری، یوسف -، ١٨، ٢٥١، ٤٤١-٤٤٣،

امین الدین جهری، خواجه -، ٢٩٠، ٢٩٣، ٢٩٤،

امین الدین نزلابادی، ١٨، ٤٥٠-٤٥١،

بنو أمیة، ٢٨، ٢٩، ٤٢٤،

أمیة بن ابی الصلت، ٦،

انباری ترمذی، ٩٨،

انوری، ٩، ١٠، ١٧، ٥٠، ٦٥، ٦٧، ٨٢-٨٦، ٩٠، ٩٢، ١٠٦، ١١٠،

١٢٥، ١٧٩، ١٨٤، ٢٥٩، ٤٩٥، ٥٠٨، ٥١٦، ٥٢٤،

انوشیروان، ١٧٦، ١٧٧، رجوع کن به نوشیروان،

اوحید الدین کرمانی، ٩٨، ٢١٠، ٢٢٢،

اوحیدی مراغه، ١٧، ٢١٠-٢١٥، ٢٢٢، ٢٢٣،

اوحید، فخر الدین - مستوفی سبزواری، ١٨٠، ٤٢٩، ٤٤٣-٤٥٠،

اوزبک، ٤١٦،

اوکنای قان، ١٥٢، ١٥٣،

- اسکندر بن عمر شیخ میرزا، ۴۶۷، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲،
 اسکندر بن قرا یوسف، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۹۰، ۴۹۱،
 اسمعیل جرجانی، ۱۲۷،
 اسمعیل بن جعفر الصادق، ۲۳۴،
 اسمعیل سامانی، ۴۳، ۱۰۸،
 اسمعیل بن عبّاد، ۴۲،
اسمعیل، کمال الدین - اصفهانی خلاق المعانی، رجوع کن به کمال الدین
 اسمعیل،
 اسمعیلیّه، ۱۹۵، ۲۳۳، رجوع کن به ملاحظه،
 اصطخری، ۵۲۱،
 اصمعی، ۹،
 اصیل الدین، قاضی -، ۳۹۴،
 اعشی، ۸، ۹،
 افتخار الدین کرمانی، ۱۶۶، ۱۶۷،
 افراسیاب، ۴۰۷، ۴۴۳، ۴۵۴، ۴۷۴،
 افریدون، ۷۴، ۲۰۸، ۳۹۷، ۳۹۸، ۴۶۵، ۴۱۴، ۴۶۷،
 افضل الدین ترکه، ۴۳۹،
 افضل الدین خاقانی، ۷۰، ۷۸-۸۳، رجوع کن به خاقانی،
 افضل الدین محمد وزیر، ۱۹،
 افضل الدین محمود، ۵۱۲-۵۱۵،
 افلاطون، ۴۹۸،
 افلع، ۶۳،
 الپ ارسلان بن چقر بیگ سلجوقی، ۳۰، ۵۸، ۸۵،
 الپ نگین، ۲۶۶،
 اُلبایتو خان، ۲۱۸، رجوع کن به خدابنده،

- اخو فرح زنجانی، ۱۲۹،
 ابن اخي ترك، ۱۹۵،
 ادريس، ۹۵،
 ادیب صابر، ۱۷، ۶۵، ۹۲-۹۳، ۱۱۸،
 اردشیر بابکان، ۷۱، ۴۶۵،
 اردوان، ۱۱۰،
 ارسلان جاذب، ۱۷۵-۱۷۶،
 ارسلان بن طغرل، ۸۰-۸۳، ۱۱۷، ۱۲۰،
 ارسطاطاليس (ارسطو)، ۵۱۴،
 ارغون خان ۱۰۶، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۸۱، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۱۴، ۲۱۷، ۲۵۲،
 ارغون شاه جان قربانی، ۲۷۹، ۲۸۰،
 ازبک بن محمد اناک، ۱۷۲،
 ازرقی، ۱۷، ۷۳، ۱۱۰، ۱۶۹،
 اسحق بن راهویه، ۲۳،
 ابو اسحق ابرهیم غزنوی، ۹۵،
 ابو اسحق، شاه -، ۱۰۲، ۲۸۸-۲۹۰، ۲۹۲-۲۹۴،
 ابو اسحق (اسحق) شیرازی، ۱۸، ۴۶۶-۴۷۱،
 اسد، بنو -، ۹،
 اسدئ طوسی، ۱۶، ۴۵-۴۹،
 اسعد مهنه، ۸۴، ۸۵،
 اسفندیار بن قرا یوسف، ۴۰۶،
 اسفندیار کلوا، ۲۸۱،
 اسفندیار، ۴۳۰، ۴۳۹، ۵۲۷،
 اسفندیار جرجانی، ۵۲، ۵۴،
 اسکندر روی، ۷۴، ۱۷۸، ۴۳۰، ۴۴۶، ۴۵۳، ۴۹۱، ۵۱۴،

اثیر الدین اخسیکتی، ۱۷، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۱-
۱۲۶، ۱۲۵

اثیر الدین آومانی، ۱۷، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۷۲-۱۷۳،
احمد، امیر -، ۱۲۰،

احمد، سلطان - بن شیخ اویس جلایر، ۲۰۴-۲۰۸، ۲۹۰،
احمد الجای، شیخ -، ۲۴۸،

احمد بن حسن میمند، ۵۲، ۵۳، رجوع کن به شمس الکفاة،
احمد خان بن هلاکو، ۱۸۴، ۱۸۵،

احمد خضرویه، ۸۶

احمد سامانی، ۲۲،

احمد سهیلی، ۱۹، ۵۰۹-۵۱۳،

احمد صاعد، خواجه -، ۲۷۰،

احمد غزالی، شیخ -، ۱۹۶، ۲۳۳،

احمد گلبرگه هند، سلطان -، ۴۰۰،

احمد بن محمد بن احمد الیابانکی

رجوع کن به رکن الدین علاء الدولة سمنانی،

احمد بن محمد الزمعی، ۲۹۹،

احمد مستوفی، خواجه -، ۴۰۴،

احمد بن مشتاق، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۳۵،

احمد ابو النصر، خلیل -، ۲۹،

احنف بن قیس، ۸، ۵۳۴،

اختاجی، عادل -، ۲۰۹،

اختسان منوچهر شروانشاه، ۷۰،

اخونخ، ۵۳۳،

اخو شرف الدین سمنانی، ۲۵۲،

فهرست الرجال،

آدم (ابو البشر)، ۴، ۵، ۱۹، ۲۰، ۶۳، ۱۰۴، ۳۱۶، ۳۶۵، ۴۰۸، ۴۳۹، ۴۷۶

آذر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۳، ۷۸، ۱۷۵، ۳۸۰، ۴۸۷، ۵۰۱،
آذری، ۱۰، ۱۱، ۱۸، ۶۰، ۷۹، ۱۰۴، ۱۰۴، ۲۴۹، ۲۵۴، ۳۰۸،
۴۱۸، ۴۶۳، ۴۸۰، ۴۹۱، ۴۹۸-۴۱۲، ۴۲۴، ۴۲۹، ۵۰۹

آرش، ۶۰، ۱۰۴

آصف، ۱۷۳، ۴۶۳، ۵۱۳

آصفی، ۱۹، ۵۱۷-۵۱۹

آتمک بن ملک جمال الدین فیروزکوهی، رجوع کن به شاهی سبزواری،
اباقا خان، ۱۰۶، ۱۶۶، ۱۷۰، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۱۷

ابرهیم (حضرت خلیل الله)، ۵، ۶، ۶۳، ۳۸۰، ۴۸۷، ۵۰۱

ابرهیم، امیر شیخ - شیروانی، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۶

ابرهیم بن اسحق عطار، ۱۹۳

ابرهیم بن محمد رسول الله، ۷

ابرهیم بن شاهرخ، ۴۳۹، ۴۵۱، ۴۷۹، ۴۸۰

ابرهیم بن مسعود بن محمود بن سبکتگین غزنوی، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶

ابرهیم بن پینال، ۷۳

ابرهیم سلطان بن علاء الدوله بن بایسنغر، ۴۱۶، ۴۱۹، ۴۵۸، ۴۷۵

ابلیس، ۲۰

اتابکان، ۲۰۹، ۲۱۰

انسر بن قطب الدین محمد خوارزمشاه، ۸۷-۹۱، ۹۴، ۱۲۷

خدم بتأليف و تحرير هذه التذكرة اقل عباد الله دولتشاه بن علاء الدولة

بختيشاه الغازى السمرقندى اصلح الله شأنه فى ثامن عشرين

شوال سنة اثنى و تسعين و ثمانمائه الهجرية النبوية

المصطفوية الخاتمية، اللهم اغفر لمؤلفه

و لكتابه و لقارئه و

لسامعه و لمن قال

آميناً

عهد هجوم چنگیز خان چون بابی گرم بخیلان مسدود و مدروس بود
 اکنون چون سفره وسیع کریمان جاری است و رباطی که از عهد سلطان
 محمود غازی ویران بود حالا چون روزگار اهل دولت معمر و آبادان
 شد و دهقنت و زراعت عبرتیه رسید که کیوان برتر نشین فلک هفتپین
 بر جمع دهاقین روی زمین حاسد است و بازار خرمن سنبله از رشک
 این مزارع کاسد، ایات

هرجا که بی عنایت و لطف تو در جهان
 تابوت و دار بود کنون تخت و منبر است
 دار الامان تخت هری با وجود تو
 رشک بهشت و شع اقالیم و کشور است

حضرت کبیر متعال سایه اقبال این خسرو خجسته آمال را که واسطه امن
 و امان اهل ایمان و سبب رفاهیت و جمعیت مسلمانان است تا دیر سالها
 ممدود و محظود دارد و شاه زادگان عالی مقام را که هر کدام شع شبستان
 دولت و سرو بوستان حشمت اند در پناه ظل جاه این خسرو دولت
 پناه قرنها بسیار پایند و مستدام دارد و تا قیام قیامت سلطنت و
 خلافت در خاندان این خسرو و صاحب قران ثابت و مقرر باد و هر روز
 فتی تازه و دولتی بی اندازه از دیوان سخن قسمنه نصیب این خسرو
 خجسته لقا باد، بیت

از آن بیشتر کاوری در ضمیر * ولایت ستان باش و آفاق گیر
 ۲۰ بِرَحْمَةِ اللَّهِ عَبْدًا قَالَ آمِينَ، مصلحت آن است که کتاب را بدعاء پادشاه
 اسلام ختم گردانیم، تَمَّتِ الْكِتَابُ بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ وَ رَبَّنَا
 الْحَمْدُ وَ لَهُ الْمَكَارِمُ وَ الْعُلَى وَ الْحُجُودُ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
 الْعَالَمِينَ وَ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَلَى رَسُولِهِ وَ خَاتَمِ
 أَنْبِيَائِهِ مُحَمَّدٍ الْمُصْطَفَى وَ عَلَى آلِهِ وَ
 اصحابه و اتباعه اجمعین،

فریاد بر آوردند که ای شهریار عالم
 آیت ترا ایزد چو بر دشمن ظفر داد * بکام دوستانش سر جدا کن
 و گر خواهی ثواب نیک مردان * طمع از جان بر آر اورا رها کن
 خسرو صاحب قران دانست که بقای او سبب فناء دولت است، باکراه
 و اجبار بقتل شاهزاده ابو بکر رضا داد، بیت

ملک آزر بر نمی تابد * خواه بیگانه گیر و خواهی خویش
 قضای خدا نهال عمر آن نو جوان را از بوستان زندگانی بر کند و روضه
 امید دوستانش را چون بخت تیره دشمنان ساخت و خسرو صاحب قران
 مظفر و منصور از نواحی فیروزغند براه مشهد مقدسه منوره عازم هرات
 ۱۰ شد و کان ذلك فی شهر صفر سنة خمس و ثمانین و ثمانمائه، حقا که روزگار این
 پادشاه جم اقتدار را هر ساله فتنی و هر ماه فتوحی بوده و خواهد بود، بیت
 هر فتح کاسمان دهدش منتهای کار * چون بنگری مقدمه فتح دیگرست

لا جرم ازین قبیل کارها مهابت و صولت پادشاه اسلام در دلهای جباران
 عالم قرار یافته و ملوک اطراف و سلاطین اکشاف پیوسته بدین درگاه گردون
 ۱۵ اشتباه توکل میخوانند و با پادشاه روزگار در مقام اخلاص و اطاعت
 زندگانی میکنند و فقرا و رعایای خراسان در ظل حمایت و کف رعایت
 این حضرت مرقه الحال و آسوده اند و ذات ملکی صفات این خسرو
 نامدار همواره بر اعتلای اعلام دین و رواج شریعت متین مایل است و
 کار علماء اسلام بدور دولت او برونق و مهذب و معاش غربا و فقرا
 ۲۰ مرتب و منفسدان و ظالمان و قطاع الطریق در دور دولت او مخدول و
 بد دینان و بد اندیشان بکلی مستأصل و معزول اند، خراسان و
 خراسانیان را حق سبحانه و تعالی بنظر لطف و عنایت برداشته که بجایت
 عدل و رأفت این خسرو شریعت پناه در داده در مراحل و منازل که
 همواره دزدان و قطاع طریق بوده اند حالا خادمان و مستغظان در آریطه
 ۲۵ و بقاع خیر بخدمت اهل سلوک و مسافران مشغول اند و قنوتی که از

پنجی زنان رسید و راه خراسان سراغ کرد آن ضعفا راه بدو نمودند تا بحد فیروزغند رسید و از جمعی مردم حشم طعای خواست، جوانی بفرست از صفای ظاهر متورث دانست که این شاهزاده ابو بکرست، بر اثر او روان شد بدو رسید و گفت ای شاهزاده معلوم کرده‌ام که تو کیستی ۵ آمه‌ام تا دلیل تو شوم و ترا ازین ورطه خوشنوار بساحل امان رسانم، شاهزاده گفت ای مرد اگر بقول وفا نمائی از جمله سرداران گردانمت، آن شخص چندی با پادشاه زاده برفت و آخر ازین قضیه بر گردید و شاهزاده را بدست مردم احشام باز داد و آن مردم نیارستند چنین گنجی را پنهان کردن و چنین گوهری مستور داشتن، بیت

۱۰ از مرتبه عالیّه حقاً که نگنجد * شهباز سلاطین بنهان خانه عصفور چون رایت نصرت شعار بعد از فتح دیار و قتل اشرار بحد فیروزغند رسید آن مردم خبر شاهزاده ابو بکر را بسططان روزگار رسانیدند، فی الحال حضرت سلطان باحضار او مثال داد و آن قره العین سلطنت را بحضرت خلافت حاضر کردند، سلطان کامیاب پیادشاهزاده خطاب کرد که ای جوان نادان در خون بیگناهان خصوصاً کسی که اورا بخاندان طیبین ۱۵ طاهرین نسبتی بوده باشد چرا رخصت میکنی و تقرب ترکانان چلف بیگانه نمیدانی که سبب زوال دولت است و خسرو فیروز طبع این بیت بر شاهزاده خواند،

عاقبت سر رشته کارش بویرانی کشید
هر که از نیکان برید با بدان همنامه شد

۲۰ و گفت دریغا که بر قول تو اعتمادی نیست و این همه نیکی که من بتو کردم جز بدی از تو ندیدم، این سخنها بر زبان پادشاه اسلام میگذشت و از عیون مبارکش سیلاب سرشک جاری میگشت، روی بامراء و ارکان دولت کرده فرمود که میخواهم که بدین نهال روضه اقبال آسیبی نرسانم ۲۵ که دلم از مهر او بیقرارست و جانم در بند صله رحم استوار، امرا بیکبار

که در آن سفر ملازم رکاب خداوندی سلطنت شعاری بودند نمودند که
 قریب دو هزار اسپ کارئ ملازمان پادشاه اسلام سقط و ضایع شک و
 مجروح مانده باشد، از قضای حق جلّ و علا مخالفان روزی در کنار
 آب جرجان بنواحی استراباد فرود آمد بودند و بخیبر نشسته که ناگاه
 ۵ صولت رایت هایون خسرو روی زمین هویدا و سیاهی سپاه ظفر پناه پیدا
 گشت، مخالفان روز فرغ اکبر معاینه دیدند و سراسیمه بر اسپان دویدند
 و کرّ و فرّی میکردند و حرکت مذبوحی می نمودند، سر انجام پای ثبات
 زیر سنگ نکبت و دست نصّتی بسته ریسان محنت شد، بیت

گر بتو خصم نکویده برابر باشد

مثل گنجشک و هما پشه و صرصر باشد

۱۰ آخر چون دریای موج عساکر پادشاه اسلام بر گرد ایشان محیط شد راه
 گریز نیافتند بالضروره خود را در آب جرجان انداختند، چندی در آب
 تلف گردید اکثری از آن سپاه مخدول بکند دشمن بند خسرو دولتمند
 مقید گشتند، مقدمهم پیر علی ولد علی شکر و بیرم برادر او و آن دو
 ۱۵ ترکان را خسرو صاحب قران بحضور شریف طلب داشت و خطاب کرد
 که ای برگشته دولتان بد بخت چه میخواستید ازین کودک خود پسند
 نادان که او را نیز همچون خود بدروز کردید، آخر شما معلوم دارید که
 اقبال از شما روی گردان است و ظلم چندین ساله را مکافات در میان،
 مصراع يك روز بخر آنچه فروشی همه سال،

۲۰ و فی الحال حکم سلطان نفاذ یافت که آن مخاذیل را با جمعی دیگر از
 مفسدان از شهر بند حیات بدروازه مات بیرون فرستادند بیت

رخنه گر ملک سرافکنه به * لشکر بد عهد پراکنه به

شاهزاده ابو بکر بهزیمت از جنگگاه بیرون رفت، تا شب بیگاه در صحاری
 میگشت و شب اسپ و لباس را مبدل کرده میل خراسان نمود، بخت
 ۲۵ روگردان و اقبال وداع کنان شهزاده از تنهائی و ضحرت فریاد کنان

بکرات با اخوان عظام محاربت و مصالحت افتاد و آخر بر شاهزاده سلطان محمود میرزا مسلط شد و حصار شادمان و مضافات آنرا مستتر کرد و بعد از مدتی دیگر از سلطان محمود میرزا منہزم شد بہرات آمد، آنحضرت مقدم اورا باعزاز و اکرام تلقی نموده انواع مرحمت و شفقت برو کرد و بمنصب دامادیش مشرف ساخت و آن شاهزاده مدتی دولت صفت در ملازمت آنحضرت بود اما مفسدان اورا از راه بردند و بد گمان ساختند تا فکر غلط نموده از آستان ملک آشیان پادشاہ روزگار روگردان شد فرار برقرار اختیار کرد و در ثانی الحال امیر سید فرید ارغون را بیگناہ بقتل رسانید و بر نسب سیادت و خدمت دیرینہ آن امیر مظلوم ۱۰ نجشید و از نواحی ترمذ بقصد ملک خراسان عزیمت مرو نمود، حضرت اعلیٰ جمعی از امرارا فرستاد تا در مرو با شاهزادہ ابو بکر مصاف دادند و شاهزادہ مذکور شکست یافت و چون منہزم شد عزیمت بدخشان نمود و آنجا ہم ثباتی نیافت بطرف کابل و ہند رکاب گرانمایہ را سبک ساخته از حدود آب سند بکج و مکران میل کرمان کرد و در آن حال ولی پیر علی ۱۵ و لشکر ترکان بدو ملحق شد بود، شہزادہ را تحریر ص ملک عراق میکرد تا لشکر امیر کبیر یعقوب بیگ کہ امروز والی عراق و آذربایجان و دیار بکر و فارس و مضافات آن است و خلف الصدق امیر کبیر ابو النصر حسن بیگ است قصد شہزادہ مذکور نمودند و در گرمسیر کرمان از لشکر ترکان منہزم شد باز قصد خراسان نمود، چون منہیان اقبال ۲۰ این خبر پادشاہ اسلام رسانیدند کہ شہزادہ مشار الیہ از سیستان عزیمت خراسان دارد پادشاہ روزگار بایلغار در پی شہزادہ ابو بکر افتاد و شہزادہ ابو بکر از ولایت فراہ سیستان براہ بیابان عزیمت ترشیز و سبزوار نمود، پادشاہ اسلام بر اثر او میراند، منزلی کہ او سوار میشد مخفیہ عساکر سلطان ہی گشت تا از حدود ولایت فراہ تا چہار فرسنگی ۲۵ استراباد پادشاہ اسلام در عقب شہزادہ ابو بکر بایلغار میراند، جماعتی

بدادار دارنده سوگند خورد * بروز سپید و شب لاجورد
 که این باره با خاک پست آورم * مر این دون نسب را بدست آورم
 و مثال باطراف مالک فرستاد جهت مس تا استادان مخبیط ساز و چرخ
 انداز بفراده و مخبیط و کشکبیر دمار از نهاد سگان بلخ بر آورند و دیگهای
 ۵ عالی ساختند و خرکها و سایر نقب زنان از مالک روی بصوب بلخ
 نهادند، و چون صدمه احوال بایشان و احمد مشتاق رسید در بلخ از تلخی
 زندگانی مشتاق اجل موعود گردید و چاره جز آن ندید که استعفا نماید
 و در قلعه بروی خسرو کامکار کشاید، شفاعت بامرای دولت و اعیان
 حضرت آورد تا جریمه او را از خسرو کامکار در خواستند و پادشاه
 ۱۰ اسلام بطریق معهود و شیوه موروث که در جبلت این مظهر الطاف و
 احسان غریزی است از جرأت و جرم آن حرام نمک در گذشت و شهر
 بلخ کثرت ثانی داخل قلمرو معمور گردید، و کان ذلك فی شهر سنة ثمان
 و سبعین و ثمانمائه، نهم مضاف و فتح امیرزاده ابو بکر بن سلطان سعید
 ابو سعیدست و واقعه قتل شاهزاده مذکور و جمعی از امرای تراکه و
 ۱۵ این قضیه چنان بود که والد شاهزاده ابو بکر از نژاد پادشاهان بدخشان
 است و سلطان سعید مشار الیه بزنگائی خود این شاهزاده را در زمان
 طفولیت سلطنت بدخشان مفوض ساخته بود، بعد از واقعه پدر شاهزاده
 مذکور شوکی تمام پیدا کرده الحقی شاهزاده بود زیبا منظر و شجاع و پر
 نهور و عالیقدر بلك بدخشان قناعت ننمود و علی الدوام دم تسخیر مالک
 ۲۰ زدی و این شعر خود را میخواند،
 آیت

چه سنجید در نگین من بدخشان * ز چینم تا بدخشان در نگین باد
 بکوهستان سهندم را چه جولان * مرا میدان همه روی زمین باد
 شاهزاده که طبع لطیفش در بدین منوال میسفت و سخن بدین سلیقه
 میگفت منظرش آفتاب درخشان و منشأش کان بدخشان بهای این جوهر
 ۲۵ که داند و سخن گفتن در فضیلت او که تواند، القصه شاهزاده مذکور را

الاسلام و جنة الارض و خير التراب گفته‌اند و انوری راست در
تعریف بلخ، بیت

آسمان گر طفل بودی بلخ کردی دایگیش
ز آنکه داند کرد معهور جهان را مادری

و این قلعه و شهر بند که اکنون معورست این را حصار هندوان نام است ،
و بعد از تخریب شهر قدیم بلخ بدست احنف بن قیس و قتیبه بن مسلم
الباهلی خراب شد بود نصر بن سیار که بروزگار خلافت هشام بن عبد
الملک امیر خراسان بود فرمود که این قلعه را غلامان هندوی او عمارت
کردند ، حمزه اصفهانی از محمد جریر طبری روایت کند که نصر را غلام
۱۰ زر خرید هزاری بود و خمس غنیمت دوازده هزار بود ، الفصّه فتح قلعه
بلخ امری متعدّست چرا که خندق این حصار آب خیز دارد و نقب درو
نمی‌رود و چون پادشاه اسلام بلخ را مستخر کرد ایالت آن دیار و کونوئی
آن حصار چنانکه ذکر شد بر احمد مشتاق مفرّز داشت و بعد از اندک
مدتی آن ترکمان دون طبع با پادشاه اسلام غدر ظاهر کرد و با ولی نعمت
۱۵ خود کفران نمود و بطرف اولاد عظام سلطان سعید ابو سعید میل کرده
دم عصیان زد ، این صورت بر خاطر خطیر و رای منیر این پادشاه کشور
گیر شاق آمد و رکاب سمندرا بمحاصره بلخ سبک گردانید لشکر گران بدر
بلخ برد و چند وقت بمحاصره مشغول گشت و فتنی میسر نشد و قتال و
جنگها پیوسته روی نمود و مبارزان عساکر طفر مأثر مجروح میشدند ،
۲۰ بعضی امراء و اکابر بعرض پادشاه اسلام رسانیدند که گرفتن قلعه بلخ
امری محالست و روزگارا ضایع کردن بدین امر بیفائد ، اگر خسرو روی
زمین از تسخیر این ویرانه در گذرد صلاح دولت ابد پیوندش این
است ، بیت

بشادی در خیابان جام ی گیر * تو بلخ کُهنه را مانند ری گیر

۲۵ حضرت پادشاه اسلام و ولی نعمت انام و جمشید آیام

خسرو صف شکن تهمین تن بر سمند کوه پیکر سوار شد یلان و مبارزان را
بر حرب تخریص میکرد و دل میداد، من بنده مؤلف در آن مصاف در
رکاب ظفر مآب بودم بعینه احساس کردم آواز تکبیری که آن تکبیر نه
مردم لشکری می گفتند، یقین شد که رجال الغیب اند، گمان مؤلف
آنست که بعضی که در آن روز در آن مصاف حاضر بودند این حال را
احساس کرده باشند،

آنرا که عون عصمت ایزد مدد بود * اجرام جمله عدت و اوتاد لشکرست
النصه بیک لحظه نسیم فتح وزیدن گرفت و رایست سلطان مسعود و لشکر
خشم مغلوب گشت و این مصاف را مبارزان روزگار از مصافهای نامدار
۱۰ می شمارند بلکه صعب ترین جنگها میدانند و جلدوی این مصاف حضرت
بهیچ کس از امراء نامدار و بهادران روزگار نداد که این کار من بنفس
خود کرده ام و امراء و پهلوانان درین صورت سلطان روزگارا مسلم
داشتند و این بیت میخواندند،

ای منزل ماو علمت آوج ثریا * روی ظفر از آئینه تیغ تو پیدا
۱۰ و حضرت پادشاه کامکار بعد از آن فتح نامدار بلخ و مضافات آن را
بجوزه تصرف در آورده احمد مشتاق را که از سرداران عراق بود بایالت
آن مقرر کرده بدولت بدار السلطنه هرات معاودت فرمود، و کان ذلک
فی محرم الحرام سنه ست و سبعین و ثمانئیه، هشتم محاصره بلخ و فتح
آنجاست و این قضیه از غرایب و عجایب حالات است، بیاید دانست
۲۰ که بلخ شهر قدیم و بنای اول است در دنیا بزم اکثر ارباب تواریح و
بعضی گفته اند که دماوند اقدمست و بعضی بابل را قدیم گفته اند و
بعضی میگویند بنای بلخ بلاخ بن اخنوخ نهاده و بعضی بر آنند که کیومرث
بنای بلخ است بوقتی که کُشند هوشنگ را در آن مقام بکشت و شادی اورا
حاصل شد بنای آن شهر در آنجا بنهاد، فی الجملة در عظمت و شوکت شهر
۲۵ بلخ هیچ کس را سخن نیست و حکما بلخ را آم البلاد نام نهاده اند و قبه

یا ربّ از لطف و کرم این دولت جاوید را
دور داری دایما از انتقال و انقلاب

هفتم فتح اندخودست و مصاف شاهزاده سلطان محمود و حقیقت این
قضیه آنست که شاهزاده مذکور چون شکسته از جانب هرات بطرف
حصار و آن حدود رفت باندک فرصتی حشمتی و شوکتی یافت و بمنّای
ملك گیری لشکر آراسته جمع نموده بلخ را مستحضر ساخت، حضرت اعلی در
آن حین بتلافی خرابی که لشکر تراکه در خراسان نموده بودند مشغول
بود، چون خبر استیلای شاهزاده مشار الیه بسمع اشرف اعلی رسید
همگی همت بر دفع آن شاهزاده مصروف داشته از حدود جرجان و
۱۰ مازندران تا نواحی مرغاب لشکر و سپاه بر خسرو فلک مقدار جمع شدند،
آغاز کار بنصایح مکاتیب بشاهزاده فرستاد مضمون آنکه ای قرّة العین
سلطنت و ای ثمره شجره خلافت خلاف مکن و انصاف پیش آر و در
آزم کوش که امروز پشت لشکر و روی دولت منم و بمقام برادری و
مرتبه فرزندی قناعت نمای و یقین بدانکه دشمنان قدیم در کمینند و مدعیان
۱۵ دولت گوشه نشین، اما آن نصایح مفید نیامد و شاهزاده سلطان محمود
بدعاء ملك از راه انصاف تجاوز نمود و استدعای حرب و قتال کرد،
حصرت اعلی چون از نصایح نومید شد شمشیر کین را از قُراب غیرت
مکشوف ساخت،

بر آن باش تا جنگ باز افگنی * اگر خود بدانی که می بشکی
۲۰ و رایدونکه چاره نباشد ز جنگ * جگر باید آنجا و لختی درنگ
پادشاه اسلام لشکر و احشام را از روی احتشام جمع نمود و در نواحی
اندخود بموضعی که آن را چکمن سرای نامند صفهای مصاف راست
کردند،

بیت
گهی افتد گهی جوشد گهی نابد گهی رخشد

سیر مرد و رگِ خون و سیر رُخ و دمِ خنجر

گریبان گرفته پیش سلطان آوردند و شاهزاده مذکور را غالباً قالب از روح
تهی شد بود از روی سراسیمگی در زمین ی نگریست و بسنت قدیم خود
خاموشی اختیار نموده بود، حضرت اعلی روی بدو کرده گفت ای بی
حمیت تبار مارا عار آوردی و شرم نداشتی که همیشه ترا که مطیع رای
آبا و اجداد ما بوده اند، ترا عار نیامد که بگماشتگی ترا که بر تخت
شاهرخ سلطان جلوس ی نمائی و جمعی ظلمه را بر رعایای ملک موروث
ما بظلم و بیداد مسلط میسازی،

ای سیه رو زرد کردی روی سرخ آل را،

و بالفعل اشارت کرد تا سیافان سیاست آن شاهزاده را بگذشتگان قبیله
۱۰ ملحق گردانیدند و کان ذلك فی لیلة الاربعاء سابع عشرین شهر صفر
سنة خمس و سبعین و ثمانمائة، علی الصبح لشکر ترا که که فزون از
قیاس بودند فوج فرار ی نمودند و پوست بر اعضاء شان از خشیت
شاهی خشک شد بود و امراء عظام بهر جا که نامزد شد بودند مخالفان را
بدرگاه عالم پناه ی آوردند و حضرت اعلی امیر علی جلایرا از روی
۱۵ سیاست بیاساق رسانید و ذیل عفو بر جرایم جمیع مجرمان پوشانید و
بمقتضای اَرْحَمُ تَرْحَمُ بیهیجی و سروری که از عنایت حق سبحانه و تعالی
واصل روزگار این خسرو نامدار شده بود زیور عفو بر صفحات اعمال
همکان مرتسم گردانید، مؤلف تذکره گوید،
شعر

کیست از شاهان که داده خوز دخلِ فاریاب

ره نوردِ خویش را وز چشمه مرغاب آب

۲۰

ناختن آورده نا تختِ هری وقتِ سحر

هیچو خورشید و فرو شسته ز چشمِ خصم خواب

اینچنین دولت کرا گردد میسر در جهان

و اینچنین کاهی که یابد غیر شاه کامیاب

۲۴

کبیر شد و با امراء دولت گفت روا باشد که جائی که من زنک باشم در دیار اسلام این بیدادی رود، حُضَّار مجلس با اتفاق گفتند هزار جان فدای پادشاه اسلام باد، این جنگ را با جهاد اکبر برابر میدانیم، فی الحال از میمنه قلب و جناح لشکر ترتیب داده بعزم دار السلطنه هرات حضرت اعلی با هزار مرد کاردینک دو اسپه ابلاغار فرمود، بیت

شد روان از میمنه سلطان فرخ روزگار

فتح و نصرت بر یمن و بخت و دولت بر یسار

القصه سه شب و سه روز راه و بیراه می پشودند، نماز دیگر روز چهارم در بادغیس بحدود رباط یاغی از لشکر یاغی معدودی چند یافتند تنیش ۱۰ احوال و تخصّص قضایا نمودند، آن مردم گفتند یادگار محمد میرزا فارغ البال و مسرور الحال بعشرت مشغول است و امرا و لشکریان او همچنین هر یکی با شاهی خفته و هر کس با حریفی نهفته، حضرت اعلی چون خبر مخالفان برین فتح استماع نمود مسرور شد و گفت، مصرع
ای دل و دلدار چونت یافتم،

۱۵ و فی الحال مردان کاری را دلداری نمود و جبهه خانه را بر جوانان کارئ مبارز قسمت فرمود و هر یکی را از امرای عظام بگرفتن یکی از امرای دشمن نامزد کرد و بتعجیل از کوه کیتون فرود آمد و نیم شب بنواحی تربت عنبر سرشت پیر هری خواجه عبد الله انصاری رسید و از روح پر فتوح حضرت خواجه در یوزه هبت کرد و صبح کاذب بخیابان هرات در ۲۰ آمد و بتعجیل بدر باغ زاغان راند، بعضی دربانان و مستحفظان کوش نمودند، بجائی نرسید، بضرب تبرزین قفل دروازه را در هم شکستند و حضرت اعلی بفتح و فیروزی بیباغ در آمد، قضا را آن شب شاهزاده یادگار محمد میرزا مست در بر محبوبه خفته بود، آواز عریده بگوش رسید، سراسیمه بر جست و آن شب را روز قیامت دید، آشفته وار میخواست ۲۵ تا خود را بگوشه باغ متواری سازد، جمعی از خاصان حضرت اعلی او را

که از اعمال بسطام است آمد شد با حسن شیخ تیمور در میان آورد و آن
 رویاه باز گرگین صفت یادگار محمد میرزا را بخود خواند و در ظاهر گرگان
 بدو پیوست و آرم حضرت اعلی را از میان برداشت و باز شیخ علی
 پرنایک که از اعظم امرای ترانکه و قرابت حسن بیگ بود همد از جانب
 عراق برسید و قوتی و شوکتی تازه روی بیادگار محمد آورده عزیمت
 خراسان درست کرده در ذوالقعدة سنة اربع و سبعین و ثمانمائه بامل فخر
 از فیروزغند عازم خراسان گشته و حضرت صاحبقرانی حرب را مکمل
 و مستعد شده از رادگان میخواست تا پذیره ایشان شود و جزای مدعی
 دولت بدهد لشکریان و جوانان و بعضی امیرزادگان کارناده شوخ
 ۱۰ چشم با این خسرو فیروز بخت بنیاد روگردانی کردند و بدعا بازی مشغول
 شدند، خاطر مبارک حضرت خلافت پناهی ازین معنی متأثر شد روی
 بخت هرات آورد و هر روز از معسکر ظفر پیکر فوج فوج روگردان شده
 بخصم ملحق شدند، حضرت اعلی معاينه میدید که این نادانان تبر بر پای
 خود میزنند اما این شور بختان صواب از خطا نمیدانند و لیکن باراده
 ۱۵ عوام کالانعام جز قدرت ذوالجلال و الاکرام هیچ کس بر نی آید،
 رای رزین خسرو نیکو سرانجام چاره جز آن ندید که يك چندی تخت را
 بگنارد تا بخت بر سر مددکاری آید، برین عزم از دار السلطنه هرات
 اوراق و احوال و خاصان و بکجهتان را همراه داشته متوجه صوب قیصار و
 مینه و نواحی بلخ گردید و یادگار محمد میرزا با جمعی از ترانکه بشهر هرات
 ۲۰ در آمدند و دست بظلم و ناشایست کشادند و بندگان خدا بظلم و دست
 انداز لشکر بیگانه و بی فهمی پادشاه گرفتار شدند و ترکمانان جلف بد زبان
 به بیداد دست بر آوردند و فسق و فجور آشکارا کردند و آن شاهزاده
 مظلوم بی فهم بغور هیچ کس نی رسید بلکه یارای پرسش نداشت عجز و
 رعایا فریاد بر آوردند که اَغْنِنَا يَا غِيَاثُ الْمُسْتَغِيثِينَ، چون این خبر بشع
 ۲۵ شریف حضرت اعلی رسید غیرت و حمیت اسلام دامن گیر این پادشاه

بدست این خسرو نامدار بر آمد عقل عفلاء عاجزاست و این دست برد از رستم دستان نشان نداده‌اند و رزم بهرام گور با خاقان بدین دستور نبوده چه در تاریخ مذکورست که بهرام خاقان را با سیصد مرد بزد و بکشت در حالتی که نود هزار مرد با خاقان بود فامًا آن شبخون در صحرای بود و این کار که این خسرو نامدار نموده در مستقر سریر سلطنت بوده است با وجود چندین دربند و چندین پاسبان و حفظه مصر جامع الْقُدْرَةُ وَالْعَظْمَةُ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، و سبب این قضیه آن بود که چون امیرزاده یادگار محمد شکسته و منکوب شد باز استعانت بامیر کبیر ابو النصر حسن بیگ آورد و امیر مذکور دیگر بار لشکر گران جهت امیرزادهٔ ۱۰ مذکور ترتیب نمود و در مصاحبت امیر مذکور از قربانان خود یوسف بیگ را با چندی از امرای تراکه مقدمه یعقوب بیگ بطرف خراسان فرستاد و آن لشکر بیادگار محمد ملحق شد و بصوب خراسان روانه شدند و ولایت اسفراین و سبزوار و جوین را مستقر ساختند و چون اعلی حضرت خلافت پناهی خبر قدوم یادگار محمد میرزا بدین نواحی استماع نمود از ۱۵ دار السلطنه هرات عازم حرب تراکه و یادگار محمد شد و در حدود جاجرم قراولان هر دو سپاه ما بین جاجرم و جوین ملاقات کردند و بعد از حرب و کوشش بسیار قراولان یادگار محمد میرزا شکست یافتند و نعمت خوارزمی که از متعینان روزگار و بهادران لشکر یادگار محمد میرزا بود با چند نفر از خاصان امیرزادهٔ مذکور گرفتار شدند و حضرت اعلی نعمت را با اکثری از آن جمع گناهکار سیاست فرموده بیاساق رسانید و یادگار محمد میرزا و لشکر تراکه ازین معنی متوهم شدند و شب از قصبه جاجرم فرار نمودند و حضرت اعلی مظفر و منصور مراجعت فرمود و حسن شیخ تیمور را بایالت استراباد مقرر نمود و بنفس مبارک در النگ رادگان قرار گرفت و احشام و تراکه نواحی خراسان را گرد کرده بخود ۲۵ جمع نمود و یادگار محمد میرزا بعد از انهمام باز استقرار کرده از جنائش

و در دم میته و میسره ترتیب داد،
 بیت
 روز دیگر کین سپهر لاجورد * نصب کرد از جرم خور مخوق زرد
 پادشاه اسلام بعزم رزم دشمن بر نسیمد دولت راکب گشت و در نواحی
 در بند شقان حربی پیوست که هفت خوان در جنب آن ناخنی پیش
 نبود و نبرد اسفندیار در دیار زابل در مرتبه آن جولانی زیاده نه، بیت
 برات مرگ می آمد ز دست قاضی ارواح
 بصد زاری هی ارواح می موئید بر اشباح

نسیم فتح عاقبت از مهبط آمال این خسرو صاحب اقبال وزیدن گرفت
 و روح القدس آیات فتح خواندن بنیاد کرد و بسی بر نیامد که رایت
 ۱۰ خصم معکوس و دولت دشمن مغلوب و منکوس شد، امیرزاده یادگار
 محمد بصد خيله جان سلامت از آن گرداب بلا بیرون برد و بعضی از
 امرای ترانکه و چغتای که در مصاحبت و ملازمت شاهزاده مذکور بودند
 مقتد طناب حکم مالک الترقاب پادشاهی گشتند و خسرو جشید دولت
 نماز دیگر آن روز در جناران بدولت نزول فرموده فتح نامهها باطراف
 ۱۵ مالک روان ساخت و جهت تقدیم سیاست از امرای ترانکه و چغتای دو
 سه تن را طبعه سباع و طیور گردانید و بر بواقی اسیران پنجم مرحمت
 نظر فرمود و گفت،
 بیت

بن تان دعا باد نا جلودان * روید ای اسیران سوی خان و مان
 تمائی اسیران و صنّاع و سپاهیان که بوطن خود نزدیک رسیده بودند
 ۲۰ فارغ البال دعاء دولت پادشاه اسلام گویان از راه اسفراین و کویان
 متوجه دار السلطنه هرات و بلاد خراسان شدند و خسرو عالی مقدار
 مظفر و منصور بایلغار عازم دار السلطنه هرات گشت و آن فتح در شهر
 سنه اربع و سبعین و ثمانمائه بود مطابق بارس بیل، ششم قتل امیرزاده
 ۲۴ یادگار محمد است و فتح دار السلطنه هرات کثرت دوم و درین کار که

لشکر جرّار و سواران نیزه گذار همراه او کرده بطرف خراسان روان ساخت و امرای نامدار خراسان و سرداران سلطان ابو سعیدی را در ملازمت و مصاحبت شاهزاده مذکور بدین صوب فرستاد و امیرزاده یادگار محمد بتقویت حسن بیگ و دلگیری و مصاحبت امرای نامدار از حدود عراق بجانب خراسان و در آن نهضت اوّل میل استرabad نمود و آن حدود را گرفت و امیر شیخ زاهد طاری را که از قبل حضرت پادشاه روزگار حاکم آن دیار بود منہزم گردانید و چون این خبر در تخت هرات بسع اشرف هایون رسید فی الحال باخضار لشکر مثال فرمود و بر حرب یادگار محمد عنان عزیمت بجانب استرabad معطوف فرمود، بیت

۱۰ در آمد ز درگه غو کرنای * زمین چون زمانه در آمد ز جای
بعضی امرای نامدار که بایلغار پیشتر از موکب هایون آمد بودند از استیلای لشکر دشمن ستوه گشته ملتجی بکوه شدند بنواحی جبال ببلق خوارزی که بنواحی دربند شقان است تا بخت مدد کرد و اقبال روی نمود و در شهر صفر سنه اربع و سبعین و ثمانمائه پادشاه اسلام از طرف مستقر دولت بامراء نامدار رسید و امرا از بهجت این ایات میخواندند،

زهی بآمدنت بخت مرحبا کرده * بدور روی تو گل پهرن قبا کرده
ستاره خیل ترا دیک و ثنا کرده * فرشته روی ترا دیک و دعا کرده
و روز دیگر که دشمن در کوه شقان نزول کرد خسرو جوان بخت بآئین ۲۰
لشکر و پیگار مشغول گشت و از قلّه کوه چون لشکر انبوه خصم در نظر آمد سرداران متوهم شدند و بعرض رسانیدند که مصلحت آن است که این جبال مستحکم را از دست ندهیم که لشکر خصم انبوه می نماید، پادشاه اسلام بانگ بر امراء نامدار زد و این بیت از شاهنامه بر زبان مبارک راند،

۲۰ که گر من ز دشمن هراسان شوم * همان به که با خاک یکسان شوم

راه بدو ملحق شدند و آن شاهزاده در نواحی جام بامیر ولی بیگ مضاف
 داد و شکست یافت و چون منهزم بهرات رسید خبر توجّه حضرت اعلی
 از مرو شاهان بهرات استماع نموده ثبات نیافت و از اضطراب فرار نموده
 راه حصار ختلان پیش گرفت و در آن حین چهل دختران بادغیس
 ۵ مضرب خیام عساکر ظفر پیکر بود و از عنایات الهی و الطاف نامتناهی
 سروران و سرداران سلطان ابو سعید فوج فوج دولت صفت روی
 بحضرت اعلی می آوردند و شرف دست بوس می یافتند کما قال الله تعالی
 يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا و حضرت اعلی نیز عنایت پادشاهانه شامل
 حال همکنان نموده از ماضی در گذشت و جمله را بدستور سابق سلطان ابو
 ۱۰ سعید مراتب و مناصب مقرر داشت و از کمال عاطفت و اخلاص که
 ذات این پادشاه را جبلّی و فطری است بارها بر زبان مبارک تأسّف
 جهت سلطان ابو سعید جاری ساختی و فرمودی که آنحضرت مرا بجای
 مام و پدر بود، کاشکی این نکبت بدان سلطان عالی قدر نرسیدی و من
 از نیل مراد سلطنت محروم بودی این سخن میگفت و قطرات عبرات
 ۱۵ بر چهره مبارکش از فواره عیون جاری میشد، زهی شفقت و انصاف و
 زهی اخلاص و اعطاف لا جریر حقّ تعالی ملک مکنتب صاحبقرانی را
 موروث این خسرو عالی منقبت نموده سرایر سلاطین مقدم را بزیور وجود
 شریف او آراسته است تمکن این پادشاه فرشته اخلاق درین سلطنت
 باستحقاق قرنهای بی شمار باد و فرزندان کامکار و اتباع نامدارش را سلطنت
 ۲۰ و خلافت تا قیام قیامت باقی باد، پنجم مضاف نوبت اوّل بامیرزاده
 یادگار محمد بن سلطان محمد بایسنقر است و سبب این مضاف آن بود
 که چون بتوفیق یزدانی و سعادت آسمانی سلطنت خراسان پادشاه اسلام را
 میسر شد و امرای کبار و اعیان دیار جعلگی مطیع رای هایون گشتند
 امیر ابو نصر حسن بیگ امیرزاده مذکور را که وارث ملک بود و از
 ۲۵ زمان صبا نشو و نما یافته بود در میان تراکه نامزد ایالت این دیار نموده

ستین و ثمانمائه در نواحی ولایت ترشیز حضرت خاقانی و خسرو عالی را بآن لشکر حرب واقع شد و با وجود آنکه نود نفر مرد مسلح با حضرت اعلی زیاده نبودند و لشکر خصم ده هزار مرد مسلح مکمل بود پناه بطف حضرت الهی آورده اندیشه ننمود و رستم وار خود را بر آن لشکر بزرگ زد و دمار از نهاد آن قوم بر آورد و بیک لحظه از آن حشر محشر ظاهر کرد و محمد علی بخشی بطرف خداوند خود گریخت و حضرت پادشاه اسلام از سر جریمه باقیان در گذشت و جمله را عفو فرمود و از ترشیز خواست که عزیمت حرب سلطان ابو سعید نماید، امرا و ملازمان صواب ندیدند باز بدولت و سعادت بر مقتضای أَلْعُوذُ أَحَدُ بطرف دار الملک خوارزم ۱۰ معاودت کرد، چهارم فتح ملک خراسان و جلوس این خسرو کامگار بر تخت دار السلطنت هرات حماها الله عن الآفات و این قضیه در نوروز اود بیل بود بمه رمضان المبارک سنة ثلاث و سبعین و ثمانمائه، بیت

خدا میخواست رونق ملک و دین و شرع و ایمان را

که ارزانی بساطان داشت اقطاع خراسان را

۱۵ چون واقعه سلطان ابو سعید بر وجهی که شطری از آن بقلم آمده بوقوع پیوست در ملک آذربایجان در آن حین این خسرو نامدار از طرف دشت قبیحاق بدستای تسخیر ملک بسرحد خراسان آمده بود و کار بدان نزدیک رسید که ملک خراسان را فتح نماید خبر واقعه شکست سلطان ابو سعید خود سبب شوکت این خسرو عالی قدر شد و در شهر رجب سال مذکور ۲۰ بدولت و سعادت از حدود ایبورد عزم مرو شاهجان نمود و امیر کبیر شجاع الدین ولی بیگ بهادر عمت معدلته را بجهت تسخیر مشهد مقدس و نیشابور و باقی ملک خراسان نامزد فرموده بدین طرف گسیل کرد و بمن الطاف خدائی و دولت پادشاهی ازدحای بر امیر کبیر جمع شد فتح این طرف میسر شد و در آن حین شاهزاده محمود از طرف آذربایجان ۲۵ منهزم بدیار خراسان رسید و جمعی کثیر از لشکر سلطان ابو سعید در

ساعتلو و شطری از آن سمت رقم یافته و آن مصاف را جهانداران گران دارند که از سلاطین ماضی هیچ آفرین چنان مصاف نکرده و فتحی نیافته، دوم مصاف سلطان محمود میرزا بنواجی استرabad و فتح آن مملکت در شهر سنه خمس و ستین و ثمانائیه، سلطان سعید ابو سعید گورگان ایالت استرabad را بفرزندش سلطان محمود میرزا بهادر داد و خود بدفع میرزا جوکی ولد امیرزاده عبد اللطیف عزیمت سمرقند و شاهرخیه نمود و امیر شیخ حاجی جاندارا که از امرای شاهرخی و مرد کاردیده و مبارز بود بهلازمت شاهزاده سلطان محمود نصب کرد، حضرت خلافت پناهی فرصت غنیمت شمرده باندک لشکری از جانب خوارزم و دشت قبیچاق عنان عزیمت بصوب استرabad معطوف فرموده سلطان محمود میرزا و امراء عظام او جلادت نموده با لشکر گران در مقابله بایستادند در مقامی که آنرا جوزولی گویند بقرب استرabad و حرب عظیم دست داد و در آخر حضرت اعلی را ظفر روی نمود و مخالفان مقهور و رایت رفیع خسرو عالی منصور شد و سلطان محمود میرزا منہزم گردید بهرات گریخت و امیر شیخ حاجی ۱۵ بقتل رسید و حضرت خلافت پناهی بر باقی لشکر رحم فرمود و جمله را در حرم امن و امان حمایت داد و مملکت خراسان بعد از آن فتح حضرت اعلی را مسخر شد، سیوم مصاف ترشیزست و کیفیت چنان بود که در وقتی که سلطان ابو سعید گورگان باستقلال تمام فارغ البال بر تخت هرات نشسته بود در آن حین حضرت خلافت پناهی از طرف دشت قبیچاق و ۲۰ خوارزم عنان عزیمت بجانب خراسان معطوف فرمود و قطعاً محابا نکرد و نیشابور مخیم نزول اجلال گشت سلطان سعید ابو سعید گورگان بهم بر آمد و خواست تا بنفس خود متوجه گردد و باز اندیشه کرد که مبادا بی ناموسی دست دهد که دست برد حضرت اعلی خاقانی را دیده بود اما کثر امرای نامدار خود را مقدمهم امیر محمد علی بخشی را بحرب حضرت اعلی خاقانی بجانب ترشیز و نیشابور بایلغار فرستاد و در شهر سنه ثمان و ۲۵

نمودن و کتاب را بر ذکر مقامات این خسرو عالی منقبت ختم کردن
آویست ،

رسم نرجست که بر شاخسار * پیش دهد میوه پس آرد بهار
روزگار شریف حضرت اعلی بهار زندگانی است لا بُدّ افعال و کردار و
مقامات او شگوفه و ریاحین این نو بهار باشد عادت مؤرخان و مؤلفان
در تقدیم و تأخیر ذکر بر حسب ترتیب زمان است و الا فضیلت خاتم
الانبیاء بر عزیر نبی و فضیلت سوره اخلاص بر تبت ظاهر و واضح است ،
پس برین نسق تتبع اکابر ماضی نموده کتاب را بر ذکر حضرت اعلی
خاقان ختم کردیم و از مشاهیر جنگها و مصافها که آن حضرت را دست
۱۰ داده که عقل عقلاء در آن عاجزست بر سیل پیشکش ترکان يك تغوز
گذرانیدیم ، ببايد دانست که این خسرو عالیقدر کریم الطرفین است و
از احفاد و ذریّت صاحب قرانی هیچ کس را این شرف و منقبت حاصل
نیست و از جانب پدر و مادر این خسرو عالی مقدار بزرگوار صاحب
قران است و پیوستگی با سلاطین قدیم ما وراء النهر نیز دارد از طرفِ اُمّ
۱۵ درین تذکره شرح دادن آن وصلت که صاحب قرانی را با پادشاهزاده
میرزا میرک که پادشاه ما وراء النهر بوده است حاجت نبود چرا که آن
قضیه اظهر من الشمس است و در ظفر نامه مذکور ، چون این خسرو
نامدار بسنّ شباب رسید آثار جهاننداری و انوار فضایل و بختیاری در
جبین عالم آرایش واضح و لایح بود ، بعد از وفات بابر سلطان در مرو
۲۰ شاهجان رایت جهاننداری بر افراشت و در شهر سنة احدی و ستین و
ثلاثه بر تخت مرو شاهجان که اُمّ البلاد مالک خراسانست جلوس نمود ،

بیت

ای در اوّل کرده از یازئ رُمّی همچو سرو
دعوت دین آشکارا چون ابو مُسلّم ز مَرّو
۲۴ پس از خروج و جلوس اوّل قضیه فتح استرabadست و کشتن حسن بیگ

عزیزا احوال عالم و عالمیان فسون و فسانه بیش نیست و ده روزه مهلت
زندگائی ناپایدار مستعاری زیاده نه، از افسانه‌های حریفان گذشته عبرت
باید گرفت و از خواب گران فنا اندیشه باید کرد، بیت

ای از تویی فریب چو نرگس بخواب ناز
بگذشت روزگار خوشی چشم باز کن

حکایت، مریدی گستاخ نزد شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس الله سره
العزیز از کیفیت دنیای دون سؤال کرد، شیخ بزرگوار آهی برکشید و
این شعر بر مرید خواند، رباعی

حال دنیا باز پرسیدم من از فرزانه
گفت یا خوابیست یا بادیست یا افسانه
گفتش هر کس بهر دل برو بر بست دل
گفت یا غولست یا دیوست یا دیوانه

حق تعالی عیون اولو الابصار را بصره توفیق مکمل سازد و راه تحقیق
بهیکان نماید و ابواب معانی بر رخ جمله بکشد ان شاء الله و حد العزیز
۱۰ و الله اعلم بالصواب،

ذکر شطری از مقامات خسرو جم اقتدار ابو الغازی سلطان حسین

بهادر خلد الله زمانه،

هر چند ذکر این مقامات و شرح آئین این درجات در قدرت بشری و
طاقت انسانی در نیاید و اگر مثلاً محمد جریر الطبری و حمزه اصفهانی و
۲۰ اصطخری و مؤرخان و حکیمان یونان زند بودندی از عهد عشر عشیری
از ذکر مقامات و حالات این خسرو رستم دل سهراب منش بیرون
نتوانستندی آمد قلم ضعیف این نحیف چگونه درین شغل خطر جاری
۲۲ گردد، فاما از هزاران یکی و از بسیار اندکی از ذکر مقامات عالی مقدار

و سخن گستری ملک الکلام و امیر الشعراست،

دم تیغش بدی روی زمین رنگین کرد

نَیِ کلکش! بهنر طعم سخن شیرین کرد

و ما از دوستکانی دور آخر این تذکره ساغری از خنخانه این بحر بذاق

ه حریفان فشانیم و مجلس را با آخر رسانیم، غزل

هرشب منم بکوش با چشم باز مانده

بر خاکِ نسا مرادی روی نیاز مانده

در خان و مان هستی از تندبادِ هجران

شمع نشاط مرده سوز و گداز مانده

از ناز گشت دوشم تا روز اینک اینک

امروز نرگش بین در خوابِ ناز مانده

در قبله گاه مسجد ای شیخ طاعتم بین

دل رفته سوی جانان سر در نماز مانده

ساقی به خدا را جای و چون طفیلی

مگذار این چنینم دست دراز مانده

وله ایضاً

مطلع

ز باغِ حسن مگر سرو قامتی بر خاست

که در میانه مردم قیامتی بر خاست

معذرت در ختم کتاب و کتابت تاریخ و مقامات سلطان کامیاب،

۲۰ سرکشیِ توسن ادهم قلم از حد بگذشت خوف تطویل و اطناب بعد ازین

در حسابست اما اصحاب اشغال را بعد از تردد روزی در شبها استراحتی

منیدست و بافسانه اُلفی واجب هانا این افسانه‌ها مدد خوابست، رباعی

آنها که محیط فضل و آداب شدند * در حلّ دقیقه شمع اصحاب شدند

۲۴ ره زین شب تاریک نبردند برون * گفتند فسانه و در خواب شدند

حق سبحانه و تعالی ابواب فیض را بر طبع کریش باز دارد و بر کردار اسلاف عظامش در روزگار اورا سرافراز گرداند بِهِنَّ لَا نَبِيَّ بَعْدَهُ وَ يَعْزِّزُ غَيْرَتَهُ،

(٧) ذکر بقیة الامراء و العرفاء امیر حسین جلایر زید درجته،

در الوس مغول و اقوام چغتای فرقه جلایر قوی متعین اند و اکثری از آن جماعت بشجاعت معروف و بجلادت و شهامت موصوف و امیر شیخ حسن جلایر که مشهور است بنویان از امرای جلایر بوده بسلطنت دار السلام بغداد موسوم گشت و ولد او سلطان اویس و از احفادش سلطان احمد بغداد از تعداد سلاطین جلایرند اما والد این امیر فاضل صدر ۱۰ مبرور اسد المعارك مبارز الدین علی بیگ جلایر است، الحق سرداری بود تهمین و گردی بود لشکر شکن،

از همیشه پنجه می افکند شیر * در بیابان نام او چون می شنود
بروزگار شاه مغفور ابو القاسم بابر بهادر مرتبه امارت یافت و بدور سلطان ابو سعید کوکب اقبالش بذروه مقصود رسید، و این خلف ۱۰ با وجود مرتبه سلف بفضایل صوری و معنوی اشتغال نمود و گوی فضیلت از میدان صلاحیت در ربود و بهرام فلک قوی انتقام کند شجاعتش را رام کردند و بهرام هامون خرام گمان جلادش را بشب دست نهاد،

در مصید شاهان ز پی خواندن شاهین * هر که که زند دست کش همت اوقو سارد ز ادم سحرے بهله آتش * وز بال غراب شب دیخور قرتغو ۲۰ سلطان روزگار از روی فراست درو نگریست، چون بانواع هنرها پسندید منظر و مخبرش آراسته یافت پایه قدرش از زمره اقران برتر ساخت و امروز منظور انظار سلطانیست،

پدرش گرچه بود سرداری * او ولی نزد شاه سرداریست
۲۴ اگرچه قهای بهادری و صفدری بر قد قدر او زیباست اما از روی معانی

زہی توفیق کہ در علمداری نیز مایل بندگان خداست بہر صنتی کہ باشد
رضای خدا بہانہ میطلبید،

گر طاعتی چنان نکئی گان سزای اوست
باری بقدر خویش کہ رحمت بہانہ جوست

و خواجہ آصفی در شاعری مرتبہ اعلیٰ و در فضیلت درجہ اوفی دارد و
الیوم وزرای این روزگار اکرام این بزرگراہہ باقصی الغایہ میدارند و
حسب شریفش بر نسب منیف اسلاف عظام او شاہد عدلست و ما از
سخنان خیال پرور ایہام اندیش او کہ در صدف معانی است مطلع غزلی
ثبت خواہیم نمود،

۱۰ بسی خود را در آب دیکہ چون ماہی وطن دیدم

کہ تا قُلَّاب زلفش را بکامِ خویشتن دیدم

توان بر سنگ حکم نقش او کندن کہ شیرین را

درین صورت مجاور بر مزارِ کوهکن دیدم

مرا ی سوخت کوکبہای ہجران صبح او یا رب

۱۵ چو مردم داغہای زعفرانی بر کنن دیدم

سزد بہر نظر یوسفان افتند در پایش

کہ آن عیسی نفس را سر نگون چاہ ذقن دیدم

ز گریہ غرق خون میخواستم چشم رقیبانرا

ولی چشم من آمد ہرچہ بر مردم پسندیدم

۲۰ کس از نا مہربانان مہربانی طبع ی دارد

ز ارباب وفا این بیوفائیہا کہ من دیدم

شنیدم قصہ عشق تو و افسانہ حسنت

چو چشم انداختم ہرجا دو کس را در سخن دیدم

ز خوبان گفتہای آصفی حالی دگر دارد

۲۵ کہ اورا سوز خسرو نازگیہای حسن دیدم

دیگری را مگش از غمزه برغم دل من
 هر زمان قصد هلاکم مکن ای قاتل من
 میکشی خنجر و خون میخورم از حسرت آن
 که شود رنجبه دمی تیغ تو از بسمل من
 قابل دولت غمهای تو آیا دل کیست
 نیست مقبول تو باری دل نا قابل من
 یار بگدشت و رقیب از اثر او برسید
 آه ازین بخت بد و دولت مستعجل من
 سربسته بر سر آن کوی علای ز آنروی
 تا دم حشر درینجاست چو سر منزل من

حق تعالی عیون اولو الابصار را بسمه توفیق مکمل سازد و راه تحقیق
 بهمکنان نماید و ابواب معانی بر رخ جمله کشاده گرداند ان شاء الله تعالی،

(۶) ذکر الملح الشعراء وزیر زاده مکرم خواجه آصفی زاد الله فضله،

و این بزرگوارده نیز از خاندان وزارت است و پدرش دستور اعظم خواجه
 ۱۰ نعيم الحق و الدین نعمة الله کساه الله بلباس الغفران بروزگار خاقان
 سعید سلطان ابو سعید انار الله برهانه وزیر باستقلال و استخفاق بوده
 و از جمله وزرای زوزگار چون او بکاردانی و حساب شناسی و کفایت
 وزیری نبوده و پدر خواجه نعمة الله مولانا علاء الحق و الدین علی بروزگار
 حضرت صاحب قرانی کفیل مہبات سلطانی بوده و مشرف خزانه عامره،
 ۲۰ مردی حقانی و با مروّت بوده و ازو آثار اولیاء الله دیک اند، گویند
 که عمله و باقی داران را که در درگاه صاحب قرانی بایضاء و عقوبت
 مبتلا میدید و تکلیف ما لا یطاق برایشان می بود براتی از خزانه خاص
 خود بدیشان میداد و ایشان را از زجر خلاص میکرد و بدان مردم
 ۲۴ میگفت که نوبت مروّت من گذشت و نوبت مروّت شما مانده است،

باش تا این اصلِ همت را نماید برگ و شاخ

باش تا این طایرِ دولت کنایه پر و بال

اما والد این خواجه فاضل دستور اعظم خواجه شمس المله و الدین خواجه محمد مروارید ادام الله تعالى اقباله سالما باستحقاق وزیر سلاطین بوده و از صنادید و اکابر و اشراف کرمان کرمان است، الحق بزرگی نیکو اخلاق و خدا ترس و صاف اعتقاد و درویش نفس است و الیوم از نشویش وزارت پای همت بیرون برده و با اختیار ازین امر خطیر استعفا خواسته همواره بخیرات و مبرات مشغول است و از صحبت شریف اهل فقر و علم محظوظ و با نصیب جزاء الله خیرا،

۱۰ خوش وقت کسانی که ز پا بنشستند * در بر رخ مردمان نادان بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند * وز دست و زبان حرف گیران رستند
و این وزیرزاده را تترّب درگاه سلطان گیتی پناه حاصل است و مناصب و مراتب عالیّه بدو مفوض، امید که پایه قدرش بذروه مقصود رسد و شب شبایش بصبح الشیب نوری پیوندد، اِنَّهُ عَلَى مَا يَشَاءُ قَدِيرٌ و چون طبع کریم و ذهن مستقیم این بزرگ نامدار برگشتن اشعار مایل است و ۱۰
شعرش در متانت ثانی شعر انوریست و عنصر طبع انورش دوم عنصری واجب نمود درین تذکره مطلعی چند از اشعار مختارش بایراد رسانید و بندگی مولانا نور المله و الدین عبد الرحمن جامی راست این مطلع، مطلع نو بهاران که دمد شاخ گلی از گل من

غنچه هایش بود آغشته بخون دل من

و خواجه شهاب الدین عبد الله فرماید در تتبع مولانا عبد الرحمن جامی این مطلع،

آه کر هر که وفا بود امید دل من * غیرِ نومییدی ازو هیچ نشد حاصل من
و مؤلف این تذکره بنابر حکم این بزرگ زاده فاضل گستاخی نموده تتبع

مؤلفه

۲۵ این غزل کرده،

خاتمه، — (۷) افضل الدين محمود، (۵) شهاب الدين مرواريد، ۵۱۵

پوشد و اوقات شريفش دایم بشیر علم و الفاظ و صحبت علما منقضي است و در شاعری خواجوی کرمانی از گلزار اشعارش نخلیندی تواند بود و از دیوان او سلمان ساوجی عملداريست، در مدح پادشاه اسلام قصاید غزای محکم دارد که اگر بر کوه خوانی آرایته خاشعاً متصدعاً مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ و خسرو روزگار را در تحسین این وزیر نامدار مبالغتی تمام است و ما از واردات این دستور عالی مقام از غزل او مطلعی خواهیم آوردن که در حالت رَمَد فرموده بس نازک و مخیّل است، مطلع

نگوئی چشم خود بستم برای دفع آزارش

خیال رویت اینجا بود پوشیدم ز اغیارش

۱۰ حق سبحانه و تعالی عین الکمال را از روزگار این وزیر با اقبال دور دارد و ظلّ ظلیل او را بر رعایا ممدود گرداناد و روزگار دولت او را امتداد دهد تا بوم التناد بمعبد خیر العباد،

(۵) ذکر مغر الصدور و العظام نتیجه الاکابر و الکرام خواجه شهاب

الدین عبد الله مروارید زید درجته،

۱۵ حق سبحانه و تعالی آنچه اشراف الناس را باید و بکار آید از فضل و علم و طهارت باطن و لطافت ظاهر و اخلاق حمیم و هنر پسندیدک بدین ذات ملکی صفات ارزانی داشت، با وجود فضل و استعداد خطّش در زیبائی کجناح الطّائوس و انشایش در نیک رائی کشفاء النفوس است، نسخش در متانت ناسخ یاقوتست و روح را از دیدن توقیعش غذا یا قوتست، کمایش دیوان صدارت را بقانون ساخت و نوای قانونش دلهای عشاق را بی قانون کرد، لا جرم طبع سلطان روزگار که معیار فضلست بتربیت این فاضل مایل شد و بزرگان که هنرشناسان روزگار و خلاصه لیل و نهارند همواره خواهان صحبت و جویان مواصلت این معدن فضیلت اند،

حاتم را طی فرمود، صاحب ری اگر از کفایت و کاردانش رمزی شنیدی
بیشک از محاسبان دفاترش گردیدی،

چنان داد انتظامی حکمتش کار خراسان را

که درگاه سکندر داد ارسطو ملک یونان را

۵ فایده حکماست که خواجه جهان نظام الملك حسن الطوسی نغمه الله
بغفرانه بجهت فرزند خود فخر الملك در نصیحت نامه نوشت که مملکت
پادشاه عهد را حکما بر مثابه خیمه تصور کرده اند و رعایا مثل اوتاد خیمه اند
که بی قوت اوتاد قیام خیام محال باشد و امراء بر طور طنابهای خیمه اند
که بقوت اوتاد که رعایا اند خیمه را پیاپی میدارند و عمله و کارداران
۱۰ بر هیأت طنابهای کوچک اند که آنها شرح می نامند از خیمه که ملک
است قوتی حاصل می سازند و دست بدامن امرا که طنابهای بزرگند
زده بجای قوت ایشان در آمده اند و وزرا بر مثال ستون خیمه اند که
بار خیمه و طناب و شرح و ما فیها همه بر ستون است چه وزر بار را
گویند و وزیر بارکش لا شک بار دل همه ولایت و ملک و لشکر بر دل
۱۵ وزیر خواهد بود، پس ستون خیمه را چهار صفت باید که شایستگی و
صلاح ستون بارگاه ملک او را حاصل شود و آن صفات چهارگانه راستی
است و رفعت و صفای ظاهر و باطن و ثبات قدم، پس وزیر باید که
با خدا و خلیفه خدا و بندگان خدا راستی ورزد و خود را در خویشتن
داری و ناموس ملک مرتفع دارد و بصفای ظاهر و باطن آراسته باشد
۲۰ و تحمل و ثبات را شعار و دثار خود سازد و از خیث باطن و اعوجاج
دور باشد که چوب کج شایستگی ستونی ندارد، غرض از تحریر این حکایت
آنکه این صفات در ذات این وزیر نامدار عالی مقدار موجود است و با
وجود ملازمت درگاه و بار ملک و ولایت محنت تکرار و مطالعه بسیار را
بر خود آسان کرده لیلاً و نهاراً بکسب فضایل و علم و حکمت مشغولست
۲۵ و بجل مسایل علی دایم میکوشد و عرایس الفاظ را کسوت تراکیب می

صاف و مخمّل و نازک افتاده و در مطلع غزل اولین این امیرزاده خاصّه بوقوع پیوسته که در دواوین استادان مقدّم کم دیدام هانا از واردات طبع لطیف اوست و انوار و اسرار و شهرت اشعار سهیلی همچو نور سهیل از حدود بدخشان تا دیار ین تابان و سیّارست، حقّ تعالی فیض انوار هدایت نصیب روزگار این امیر نامدار کند و بر عمر و جوانی و فضیلت و کامرانش هر برکت بخشد بمنّه و نیه و صحبه الکرام،

(۴) ذکر دستور قابل فاضل خواجه افضل الدین محمود عزّ نصره،

بعهد مملکت جم گر آصف او بودی * نیوفتادی خاتم بدست اهرمنی
فلک تا صدر وزارت بارباب استحقاق می سپارد و زمانه تا مسند عزّت
۱۰ بوجود بزرگان می آراید الحقّ باستحقاق و فضل و کمال و علوّ همت
و آثار کفایت مثل این وزیری بصدر ظهور در نیاورده،

گر جمع کند سپهر اعلیٰ * فضل فضلا و فضل افضل
از هر ملک بچای تسبیح * آواز آید که افضل افضل
والد بزرگوار این وزیر نامدار صاحب مغفور خواجه ضیاء الدین محمد
۱۵ طاب ثراه از صنادید کرمان بود و آبا عن جیدّ منصب مقدّمی و پیشوائی
ملک کرمان بلکه وزارت سلاطین زمان موروث خاندان مبارک این
وزیر باستحقاق است حسب مکتسب نسب شریف این بزرگوار را باوج
عیوق رسانید،

چون حسب با نسب زاصل هنر یار شود

آدمی زین دو صفت افضل احرار شود

منصب وزارت تا بین قدم مبارکش آراسته شد کار مملکت رونق تمام و
حال رعایا انتظامی مالا کلام یافت، قلم عطارذ القاب اورا آکنی الکفاة
نوشت و نیز اعظم با او شمس الوزرا خطاب کرد سماحت و الطاف این
۲۴ نامدار کرم بزرگان بر ملک را لاشی کرد و جود پیدریغش سبّل سخاوت

وله ایضاً،

ز نعلِ نازہ بر تن صد زبانِ حالِ می بینم
ہمہ از حیرت آن حالِ ملامالِ می بینم
وله ایضاً،

نہ از مستی است چندین پیچ و خم در نخلِ بالایش
بگاہِ جلوہ می پیچد کمند زلف در پایش
وله ایضاً،

بہ بدنای فگند آشوبِ عشتش نیک نامان را
جگر خون کرد شور لعل او شیرین کلامان را
وله ایضاً،

بشام غم چو من دریا کشی چون در شراب افتد
نہ زین کمتر کہ تا صبح جزا مست خراب افتد
وله ایضاً،

عزلی خواہم کہ دورِ چرخ اگر چون گردباد
خاکدانِ دھرا بیزد نیابد گردِ من
وله ایضاً،

بصحرائِ دلِ نا خانہ کرد آہوے چشمِ نو
بپشیم آہوئی ننودہ در دشتِ خیالِ خود
وله ایضاً،

بسانِ پیرہنِ آلِ عبرین موئیست
کہ بازگونِ ز سرِ می کند برونِ لالہ
وله ایضاً،

ای مینی جور و جفا بایدا معتاد ایلگان
اوزکالار برلہ وفا قصرینی بنیاد ایلگان

۲۵ و گمان مؤلف آنست کہ اشعار مختار این نامدار درین دو زبان بغایت

سهیلی گر سخن اینست ارباب سخن یکسر
فرو شویند دفترها ز شعر آبدار من
و ما از دیوان ترکی و فارسی این امیر فاضل دو غزل و چند مطلع
اختیار کرده ثبت نمودیم،

عشقدا مین کامل و فرهاد و مجنون شهرتی
الله الله فی کیشی لارگا بو ایشنگ هتی
یاقه بر یوق تور سینوق کوکسوم نگارا اولماک فی تانک
عشق نینگ رسواسی آخر اوشبولار دور زیتی
اوزماسون دیب رشتہ جانم قولومنی باغلامانگ
کیم نجہ نار اولسه نازک بنماس آنینگ قوتی
ای که دیرسین عشق رنجیدین فلان بولماس خلاص
خاطرینگ جمع ایت که یوق نور بو خبرنگ صحتی
عنکبوتی دور نجیف و زار گونگلور کیم ایرور
مسکی گوکسومدا انکیرکان توکانلار هیأتی
عاشق اولغاج دین و دانش کویدین توشوم ایراق
وه بو کافرنگک موندافی عیش ایرور خاصیتی
سورسالار احباب گونگلوم حالتین ایت ای صبا
کیم بیر آشنالک یوز بیرله توتاشمش صحتی
ای گونگل بیرگوجی بولغان لار انکا اول کوردیک
بیدلی فی کیم قیلب دور عشق عالم عبرتی
دوستلار کیلمانگ سهیلی نینگ مزاری باشیغ
کیم گونگول بوزغوجی دور آنینگ بوزلغان تربتی
وله ایضاً،

نباشد خانہ زرکاری شاهی هوس مارا
که این دیوار محنت خانہ اندوه بس مارا

چون بر کشادند بر اوّل صفحہ لفظ سہیل بر آمد بغایت مستحسن شمرده
بجہت من سہیلی رقم فرمودند و بعد از آن ابواب معانی بر رخ من
کشاده شد و فیض ہمت مردان بن رسید لا شک ہمت رجال اللہ کتر
از طلوع سہیل نیست کہ در بدخشان سنگرا لعل و در بن چرم را
ہ ادم میکند، می شاید کہ فضلا جلد دیوان سہیلی را از ادم بانی سازند
ولعل بدخشانی بر اشعار رنگین او افشانند هنوز از حق انصاف بیرون
نیامد باشند بخصیص بر سواد غزلی کہ این فاضل را دست داده و آن
غزل
این است،

- ۱۰
بروزِ بیکسی جز سایہ من نیست بار من
ولی آن ہم ندارد طاقتِ شبہای تارِ من
نکو مردی و ماند از درسِ عشقت کوهکن عاری
کہ اورا تختہ تعلیم بس لوح مزارِ من
به بلبل از دلِ نالان چہ گویم چون بصد دستان
نیارد پیشِ آن گل گفت یک درد از ہزارِ من
۱۵
شناور شو در آبِ دیدہ ام چون مردمِ آبی
اگر خواهی کہ زخمِ شوئی از چشمِ فگارِ من
مدم سوی من افسون خلاص ای پارسا زیرا
کربنہا بر نخیزد از سر کویش غبارِ من
بیکسوی دوتا آن مہ مرا میخواست برد از رہ
۲۰
نہ در دست من آمد وہ عنان اختیارِ من
سرم را بعد ازین سنگِ فلاخن ساز ای گردون
چنین کانداختی دور از رکابِ شہسوارِ من
سری دارم گران از ذکر شب کو غیب ساقی
کران رطل گران طوفان بر آرد از خمارِ من
۲۴

حق سبحانہ و تعالیٰ سایہ ذات شریف ابن امیر کبیرا ساہا پر مفارق
شکستہ حالان ممدود دارد بالئی و آلہ الامجاد،

(۳) ذکر امیر اعظم فاضل نظام الدین شیخ احمد سہیلی زید درجہ،

و این نامدار عالی تبار را در الوس چغتای خانوادہ بزرگست و اجداد
کرام او از زمان دولت حضرت صاحب قرانی ہوارہ صاحب جاہ و امرا
بودہ اند و بعہد دولت شاہ رخ متکفل معظمت امور سلطانی بودہ اند و
این امیر کبیر نیکو اخلاق با وجود حسب و نسب بکسب فضایل و
آداب کوشید و بکارم اخلاق از اقران و اکفا ممتاز شد و در قبا از
اہل عبا شد و ہوارہ با درویشان در مقام خدمت و با علما در مرتبہ
۱۰ حرمت زندگانی می کرد تا ہمد ہبت کیما خاصیت مردان خدا بدولت
دین و دنیا امروز مشرف و مزین است و نزد سلطان عالم محترم و بنظر
ہمکان معزز و مکرم،
بیت

نو سہیلی نا کجا نابی و کی طالع شوی

عکس نو بر ہرکہ می افتد نشان دولت است

۱۸ و حالا ابن امیر کبیر فاضل صاحب دو دیوان است یکی خاتمش مزین
دیوان ترکی سلطان عجم است و یکی قلمش محرر دیوان اشعار کہ سفینہ بحر
حقایق و گنجینہ رموز دقایق است،
بیت

خاتمش کارِ جهانی بدمی راست کند * قلمش گنجِ معانی بدمی افشاند

و من بنک مؤلف ازین امیر فاضل شنودم کہ می فرمودند کہ من در
۲۰ عنوان ایام شباب بملازمت شریف شیخ عارف آذری رسیدم قدس سرہ
و از ہبت آنحضرت در یوزہ کردم و طبعم بر گفتن اشعار قادر بود و
تخلصی چنانکہ میبایست باشد نمی یافتیم، التماس نمودم کہ شیخ مرا بتخلصی
مناسب مشرف سازند، بندگی شیخ مجلّدی در دست داشتند فرمودند کہ
۲۴ این مجلد کتاب را بتفأل بکشائیم شاید لفظی کہ مناسب باشد بیرون آید،

ملکت حسن و جمال انداق مسلم دور سنگا
 کیم فضیلت بابی دا دانتنگ جهان نینگ سروری
 آسمان معدلت خورشید دین بحر شرف
 آنکه خورده گوشه‌الش گوش چرخ چبری
 مظهر دولت علیشیر اول که شیر حق ایور
 " هر معارک دا آنینگ فتح و سعادت یآوری
 آنچنان کر مقدم سید شده یثرب عزیز
 گشت دار الفضل عالم از وجود او هری
 بحر حکمت دور آنینگ زیبا ضمیر روشنی
 لولوی منظوم اول بحر شرف نینگ گوهری
 ای بین همت آباد ملکت از عدل و داد
 وی بدور دولت گشته قوی دین پروری
 بو خصایل بیرلا حاصل قیلدنگ اول عالی مقام
 کیم کوپار انداق مقام دا روح اعظم نینگ پری
 قیلسانگیز گر بیر نظاره انورے دیوانی
 شاملی حالم دور ای کامل بو سوزنگ ظاهری
 آسمان در کشتی عمر کند دایم دو کار
 گاه شادی بادبانی گاه انده لنگری
 بیر نظر بیرلا مینی بحر مدلت دین چقار
 نوح دعوت سین منی طوفان دا قیلغیل یآوری
 نا برین ایوان مینا حلقه سیم هلال
 میکنند گوش فلک را هر سر مه زبوری
 بولسا ای حاکم سنگا محکوم دوران فلک
 ماه اقبال و جلالنگ خسف و نقصان دین بری

۵

۱۰

۱۵

۲

۲۴

بولدی ظاهر کفر و ایمان کفر ظلمت نور دین
 شاه خاور دین هزیمت قیلدی خیل بربری
 آتش خور عود شب را سوخت از دمه‌های صبح
 آسمان گوی هیأت کرده شکل مجبری
 دهر ظلمت دین خلاص اولدی زلچنا کوری دین
 بیر نظر لطف ایلادی یوسف تمنا ننگ سرنی
 دیو ظلمت شد گریزان از سلیمان سحر
 صبح از یاقوت خور بمود نا انگشتی
 یوسف مه چهره مصر چاه دا بولدی عزیز
 هر نظاره گاه دا آنگا هزاران مشتری
 از طلوع شبه خاور جهان پر نور شد
 وز نوای زهره در گوش آمد این دُر دری
 کای جمالونگ قبله دیک صاحب نظر لار منظری
 عارضینک برگ سن دور بلکه گلبرگ طری
 تا ملایک دید رویت سجده‌های شکر کرد
 عکس رخسارت چو پیدا گشت پنهان شد پری
 ای قرائچی گوزلارینگ سر فتنه دور قر
 کاکل شبگون مشکینونگ بلای بر سری
 چون کلامت منطق طوطی ندارد حالتی
 با لب شکر تری چبود چو تو شیرین تری
 طینتینگ یا رب ملایک دین مو دور کیم دنیا دا
 بولادی ظاهر سینک دیک دور ایام دا پری
 لیمه گر در خطا افتد ز نور عارضت
 بشکند نقاش چین آن خامه صورنگری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ان سابقا درین تذکره ثبت شد، دیگر عمارت رباط سنگ بستست و ذکر آن نیز بمحل خود مرقوم شد و حالا در چند محل دیگر عمارات عالییه احداث میفرماید مثل عمارت سر روضه حضرت سید عارف قاسم انوار و شیخ فرید الدین عطار قدس سرها و رباط دیراباد بنواحی نیشابور که ۵ ثانی رباط ایاز خاص است بلکه از آن عالی تر و سنگین تر و بعنایت الهی چند وقتست تا همت عالی بر خیری گماشته که آب چشمه گل را که از مشاهیر عیون خراسان است و از منزهات جهان و در اعلی ولایت طوس واقعت بمشهد مقدسه ارضویه آورد و مجاوران و مقیمان مشهد مقدس را از جور بی آبی خلاص سازد و درین کار مدد همت اهل الله شامل حال این امیر کبیرست، چه احسانی است که جباران عالم و سلاطین درین کار عاجزند و قریب بک فرسخ شرعی است منبع این آب که مجموع در نا هوارها و شکستگی ها آب می باید آورد و این خیر بر جمیع خیرات شریفه اش شرف دارد و مشهد مقدسه ازین جوی رشک بهشت برین و غیرت نگار خانه چین خواهد شد ان شاء الله تعالی، قال النبی ۱۰ صلعم أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ سَقْيُ الْهَاءِ و باقی عمارات و خیرات این امیر کبیر خیر را بتفصیل نمیتوان آورد چه از شمار و عدد فزون است حُرَّسَ الله تعالی معالیه و شکر مساعیه و این کمینه مؤلف را بمدح این امیر خیر قصیده ملبع است در ترکی و فارسی، چون سخن سخن وران درین تذکره گذشته بنده را یارای آن نیست که در اعداد فضلا خود را مندرج سازد اما ۲۰ بتقریب مداحی این امیر کبیر خیر شروع مینماید و این قصیده بعرض میرساند،

صبحدم اچدی یوزیدین پرده نیلوفری
جلوه پیردی حسنی زیبا عروس خاوری
از افق نا شد یذ بیضای موسی آشکار
بو آلعجب کاران شب را رفت سحر سامری

دیا کیم بار مو ایکن مهریم نوائی گونگی دا
 آندا سین سین بیر تامل ایلابان معلوم قیل
 یک چندی سخن از کمال و فضل این امیر خیر رفت اکنون از صدقات
 جاریه و آثار خیرات او رقی بر وجه صواب رود، خلاصه سخن آنکه
 ۵ مرد پیش بین و زیرک و عاقل در کار دنیا بنظر عبرت نگرد و درین
 دار عمل از کار دار آخرت غافل و ذاهل نباشد و این تامل دامن گیر
 همت این امیر خیر شد و همگی همت و تمائی نهمت ارجمندش بکار
 آخرت مصروف گشت و قاعده های صلحان پیش گرفت و توشه راه
 آخرت از پیش فرستاد،
 بیت

۱۰ کار اینجا کن که نشویش است دز محشر بسی
 آب اینجا خور که در دریا بسی شور و شرست
 رای صواب نمایش اقتضا کرد که فواضل اموال را صرف خیرات و میراث
 نماید و دست تطاول میراث خواران و شطل بران از آن کوتاه گرداند،
 پس بر فحوی کلام مَا عِنْدَكُمْ يَفْقَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ از خالص اموالش
 ۱۵ که در راه خدا برغم ریا و هوا درین حالک بر مدارس و مساجد و
 رباطات و بقاع خیر و دار الشفا خرج و صرف کرده اوقافی که بران
 بقاع مقرر نموده تخمیناً پانصد تومان رایج کپی باشد،
 بیت

ذکر خیرت میرود در خافقین * ای علی شیر خدا ذکریت بخیر
 و اگر بتفصیل ذکر اعداد خیرات و مستحدثات این امیر کبیر کرده شود
 ۲۰ کار بطویل و اطناب انجامد، چندی که در دار السلطنه هرات و بعضی
 که از مشاهیر منازل و مراحل است مجبلاً ذکر خواهد شد، اوّل اعمارات
 دار السلطنه هرات است مثل مسجد جامع و مدرسه و خانقاه و دار
 الشفا و حمام جمله در یک محلّ بر کناره جوی انجیل که سلسیل و انهار
 جنت از غیرت آن دین تر دارند و مسافران در نمائی ربع مسکون بدین
 ۲۵ نزهت و محلّ عمارتی نشان نمیدهند، دیگر احداث رباط عشق است و ذکر

و دیوان ترکی امیر کبیر زیور مجالس سلاطین و اکابرست و نوای ارغنون
 نوایی عشاق بی نواری براه راست می آورد و مخالفان از صدای صریر
 کسکش مغلوبند و آهنگ خسروانیش محبوب سلطان حسینی زهی آوازه
 که از دیار ترک تا حد حجاز برفت و زهی دبدبه که از نیشابور تا باصفهان
 رسید، گوشهای اهالی دیار عجم ازین صدا پرست و گوشه‌های عالم ازین
 بحر پر در، پیک صبا این خبر بعراق رسانید و اوراق طوری را فلک
 شعبات این نهال گردانید،

بیت

بی روانش اهل فضل هر مقام * باد باقی ظلّ جاهش و السلام

و ما از دیوان شریف این امیر کبیر غزلی بر گردیم که در مشرب فقر
 ۱۰ مناسب و موافق حال این کینه بود، چندانکه سخنهاى مصنوع یافتیم اما
 جراحت دل مستمند این دردمند را این غزل نمکی پاشید بلکه جگر
 مجروح را خراشید، و آن غزل این است،

غزل

یا ربّ اول آی حسنین ایل فیهیغه نا مفهوم قیل
 بیلّه موجود اینناسنگ اول مینی معدوم قیل
 بارچه یوزدین آیلا کیم گوزومنی محروم ایلا دینگ
 ۱۵ بارچه گوزنی اول پریوش یوزی دین محروم قیل
 بولسا عشقم دا قصوری گونگلنی مین دین ساووت
 عشقم اریاک بولسا تاش دیک گونگلین آنینگ موم قیل
 قیلسا ظلم اول ظالم ایل فی قیلماغیل یا ربّ زبون
 چون تظلم دور ایشم دایم منی مظلوم قیل
 ۲۰ نا گوزوم قوتلوغ یوزیدین اوزکا ساری نوشماسون
 هر نی گوز گورگای مینینگ بختم غه آنی شوم قیل
 نا تیریک مین عشقی حرفی دور ایچیم دا ای رفیق
 ۲۴ اولسامر آنی اوق مزارم تاشی دا مرقوم قیل

مَحْنَتِ افلاسِ مُفْرِط در گرانی قَافِ دان
 قاف شد چون فاقه بید گشت و این مستکبرست
 اهلِ همت را ز نا همواری گردون چه بالک
 سَیْرِ انجم را چه غم کاندَر زمین جوی و جرست
 نیست بر خوردن ز قولِ حیلِه گر چون قولِ راست
 طرفه فالیز بازی گرنه چون برزیکرست
 ذَلَّت آمد حاصل خاین که موشان چون کند
 بیضه دزدی این یکی ز نبرکش آن یک ز نبرست
 چشم بر مالِ فقیرانند اعمالِ ار بود
 شاه سر سال مالِ ی مانند که قوت لشکرست
 ز التفاتِ خاطرت این نکته شیرین مراست
 همچنان کر پرتو خورشید فی را شکرست
 یک نظر افکن که مستثنی شوم ز ابناء جنس
 سگ که شد منظور نجم الدین سگان را سرورست
 تحفه الافکار اگر سازم لقب اورا سزاست
 تحفه چون نزدت ز بحرِ فکرتم این گوهرست
 گشت یومِ عاشِرِ شهرِ رجب تاریخ این
 طرفه تر کین روز و ماه اتمامِ آن را مظهرست
 طالبانِ رُبْعِ مسکون را ز ظلِّ عالیت
 فیضِ بادا نا مقامِ مهرِ چارم منظرست

اگرچه امیر خسرو مقدم و صاحب فضل است و در بحرِ ابرار معارف
 و حقایق و خیالات دقیقه و نزد عارفان مکرم و معززست اما این امیر
 کبیر نیز داد معانی داده و در شاعری و سخن پروری و نمودن خیال
 خاصِ تصویری نکرده،

۲۵ این هست جوانی نه کم از گفته خسرو * بل کین دو سخن خوبتر از یکدگر افتاد

اندرین ره آنکه دارد گام بر گام رسول
 عرش پرواز است کو هم راه رو هم رهبرست
 حائى دین نبی جای که جام فقر را
 داشته بر کف لبالب از شراب کوثرست
 روضه رای منیرش گلشنی دان کش ز لطف
 قطره رخساره هر برگ مهر انورست
 عاجز از تعداد اوصاف کمال اوست عقل
 انجم گردون شمردن کی طریق اعورست
 دین پناها اهل دوزخ را چو امید بهشت
 جان خاکی را هوا به وصل آن خاک درست
 زاله سان کاندل درون غنچه افتد مدّیست
 کارزوی درد فقرم در دل غم پرورست
 ملک را از موکب دو شه بود یاد فتور
 چون ز قیصر قیصر آمد نکته حاصل صرصرست
 دل که نبود جمع در مدّ حیاش کوتاهیست
 از پریشانی قصیرش خوانی آنکو قیصرست
 مرد کاسبر را ز رنج دست بر کف آبله
 شد دلیل گوهر مقصود کش دست اندرست
 شد صراط مستقیم سجد سازان راستین
 شاه راه ره رو خامه خطوط مسطرست
 از بنایت هرچه آوردی بردن هره است
 در طفولیت چه آموزی به پیری از برست
 مرد از زن کم نه در گوهر چه گر باشد حقیر
 در ز بیضه کم نه در قیمت اگرچه اصغرست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دلّه پر حیلہ کش هر سوست شوخی جلوہ گر
 لعبتك بازيست اينك خيمه او چادرست
 ديوره زن دان نه زن آنکو پچشبت چون پرست
 دور کتف او دو بال افکنده عطف مغيرست
 بر سر اموال مدفون ظالم نقشين قبا
 بر فراز گنج با خلد منقش اژدرست
 تاج زر بگذار ای مودی و نزديکی گرين
 قرب مياند چو شد عینی که عقرب را سرست
 زر بت مرد آمد اينك آنکه از زر خواهش
 فی زر ابراهيم را تاج و باذر آذرست
 بر مکش تیغ زبان هر دم کرین رو شعرا
 سر برند ارچه بسر از شعله زرین مغرست
 بیگنه را ساختن آزرده از زخم زبان
 نا توان کردن رگ بی رنج را از نشترست
 حاکم نا راستی را عاقبت سر گشتگی است
 دور گردان بی الف آنرا که گوئی داورست
 خاکبان در پایه بالانر ز جباران که مور
 به خرامد بر منابر گرچه از شیر احقرست
 ظالم و عادل نه یکسانند در تعبیر ملک
 خوک دیگر در شیار و خوک دهقان دیگرست
 ای بسا نقصان که در ضمنش بود يك نوع سود
 چون دف لولی درید از بهر میمون چنبرست
 ره سوی حق بی حد اما هست اقرب راه فقر
 بهر آن کالفقر فخری گفته پیغمبرست

تو امان بد بود مانند خونِ نجس نجس
 زاده نیکو مشامه چون عیر و عنبرست
 مُلکِ دل پیر و جوان را هست آبادان ز عشق
 بانی مَرُو کهن سنجر ز نو هم سنجرست
 رنگِ زردِ عاشقی فانی بود از تیرِ عشق
 همچو صُفّی کش الف مسند به پهلوی صفرست
 نیست سرگردانِ بحرِ عشق را حاجت بقید
 کشتی گردابِ گرداب نیکو لنگرست
 دل ز بی عشقی سیه باشد ز عشق آتش فشان
 هست از سردی زلال آنکو ز گری اخگرست
 مسندِ اقبالِ عاشقِ گلخن دیوانگست
 فرشِ سنجابِ سمندر توده خاکسترست
 ناظرِ قصرِ بُتانِ عشاق را از هر طرف
 چون اسیرانِ عرب گردد حصارِ خیبرست
 عقل و گنج نیکمای عشق و هر دم عالی
 خانه داری کارِ زن لشکر نصیب شوهرست
 مرد را جز نجاتِ امواجِ خونابِ دلست
 رند را حرزِ قدمِ ارقامِ دَوَرِ ساغرست
 خارِ خارا اسیران را ببالین متکاست
 جامه خونین شهیدان را به پهلوی بسترست
 مرد را یک منزل از ملکِ فنا دان تا بقا
 مهربا یک روزه راه از باختر تا خاورست
 سفله را هر نقد کاندلر دست دارد باقی است
 خفته را هر عیش کاندلر خواب بیند باورست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

نکنه نادان برای ریش خندِ او نکوست
 مهره خر درخورِ تزیینِ افسارِ خرس
 هر شب اختر بینِ چو برقی چشم بر شر دوخته
 ناچه کذب آرد برونِ گر خود همه بو معشرست
 چرخ معلولست کروی واجب آید احتراز
 کش بر اعضا هر طرف خالِ سفیدِ اخترست
 گنبدِ خضرا که خونریزست فعلش دور نیست
 برگِ جَنّا اخضر آمد لیکِ رنگش احمرست
 دشمنست از داغ آزار آنکه هست او لقمه خوار
 خنجر است از نقطه آنرا که گوئی خنجرست
 سفله گر میرد پیِ آکسون و اطلس دور نیست
 هست از بهرِ کفنِ کَرَمی که ابریشم گرس
 راه دور از فاقه و نعمت کند منعِ سلوک
 اسپِ راه آنست کونه فربه و نه لاغرست
 چین بروئی نَفَسَند شدتِ که شخصی راست علم
 موج از آبی نآورد صرصر که نامش مرمُرس
 نیش تر دامن بود هر موے مردِ گرمِ رَو
 جانِ بطرا هر پری از بالِ شاهینِ خنجرست
 مردِ پر معنی چه گر بینی حقیرش پیشواست
 بیش در کم بلِ دو مَرَواریدِ رَا یکِ مُضَمَرست
 مردِ ره بینِ را ز دل مخفی نماند آن جامِ جم
 خضرا آبِ حیات آئینه اسکندرست
 گر شرف تر اشک و سوزِ دل بود بر هسران
 شوشه یخِ شمعِ کافورِ است بلِ صافی ترست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

لازم شاهی نباشد خالی از درد سرے
 کوسِ شه خالی و بانگ و غلغلش دردِ سرست
 با دهان خشک و چشمِ تر قناعت کن از آنک
 هرکه قانع شد بچشک و تر شه بحر و برست
 خواجه دل در وجه و سرافکن پیش از فکرِ خود
 صدر از بهر طمع بنشسته چشمی بر درست
 نا بود شیخِ ربائی نکته گو دلراست رنج
 نا شتارا بچ بود عریان ز سرما مضطربست
 عقل خندد آنچه گوید اهل زرق از واقعه
 خند آرد هرکه خواب اندر فسانه گسترست
 واعظ و طامع گدای نان بود فرقی هست
 کین بزیر منبر آمد آن فرازِ منبرست
 تخم رسوائی دهد بر دانه نسبیج زرق
 آری آری دانه جنسِ خویش را بار آورست
 فقرا چون علتِ مکر و حیل سازد فقیه
 فی فقیه است او که حرف علتِ فقه اندرست
 قاضی پر حیله آید با سنجی پر گواه
 محض کذبست آن برای جرگه گوئی محضرست
 جانبِ صدر ار بگیرد اهل بی شک جاهلیست
 جاهل ار یابد ز جاه و علمش آخر مظهرست
 ره روانِ بارکش را سهل دان آشام فقر
 در دهانِ نافه خارِ خشکِ خرمای ترست
 لاف بی وجه حکیم آمد بنزد اهل دل
 آفت بی حد بر افلاطون اگرچه افسرست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

مشور بری فشاند و اهل عالم در گوش میگیرند بلکه زیور گوش اهل هوش میکنند،

بیت

چشم گردون با هزاران دینه آخر کور نیست

تا ترا بیند بدست دیگری ندهد عنان

۱۰ آنچه تا امروز از آن طبع لطیف صادر شده در ترکی جواب خمسۀ شیخ العارف نظامی است رحمة الله تعالى علیه که قبل ازین امیر کبیر هیچکس بر چنین فضلی اقدام ننموده الحق داد معانی در آن داستان داده و ما دو بیت از داستان لیلی و مجنون با استشهادی آوریم که در بهاریات است و تشبیهات و خیالات بلند درین دو بیت است و باقی ابیات در آن ایات مندرج است،

مرز اوزره گیاره برکه جوشن * شش پر گوتورور باشیغه سوسن

لاله ورقین بیریب صباغه * بغری قرا دیک اوچار هواغه

طبع لطیف صنایع و بدایع باقی ابیات را ازین دو بیت معلوم کند، مصرع در خانه اگر کس است یک حرف بس است

۱۵ و بر سیل عادت که درین تألیف جاری است از روی گستاخی از کلام ترکی و فارسی این امیر کبیر چندی خواهیم آورد تا پیش فضلا نموداری باشد و از آنحضرت بعد الیوم یادگاری، و در جواب قصیده بحر الابرار خواجه خسرو دهلوی این امیر کبیر را قصیده غزاست و گان مؤلف چنان است که این جواب بر اجوبه دیگران فضل دارد، جواب قصیده بحر الابرار

آتشین اعلی که تاج خسروان را زیورست

اخگری بهر خیال خام پختن در سرست

شه که باد مرگ نارد زوست ویرائی ملک

خسرو بی عاقبت خسرو بلاد و لشکرست

فید زینت مسقط قر و شکوه خسروست

شیر زنجیری ز شیر بیشه کم صولت ترست

و سلطان بابر پادشاهی بود سخن شناس و هنر پرور و دایما بر لطف طبع و قِاد این امیر کبیر آفرین کردی و احیانا در ترکی و فارسی شعری از منشآت این امیر کبیر مطالعه نمودی و در قدرت طبع و زیبایی کلام شریفش تعجب کردی و با لطف و بیدریغش مستفید و بدعای خیرش مدد فرمودی،

پاکبازان نظر از رهگذری یافته اند * توتیای بصر از خاک دری یافته اند
 الیوم این امیر کبیر حای دین و دولت و پشت و پناه شرع و ملت است
 خسرو روزگار از نصاب مفیدش مستفید و اصحاب مناصب و ارباب
 مراتب از صحبت شریفش مشکور و راضی، مجلس منیعیش مقصد فضیلت
 و درگاه رفیعیش مرجع ضعفا و فقرا، خوان نعمتش برای مهیوران نعمت مهیّا
 نهاده و باب کرمش بر رخ نیازمندان دایما کشاده، آری
 رباعی

خیرات چنین لطف خدائی باشد
 فی از سر شهرت و ربائی باشد
 صاحب نظری که سیرتش خیر و عطاست
 بالآله که هدایش عطائی باشد

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ، طبع شریف و عنصر لطیف این امیر
 کبیر با وجود تقرب حضرت سلطان و تکفل مهمانان و رونق
 شرع و سنت و تدبیر ملک و ملت دایما بفضل و علم اشتغال دارد،
 مجلس او جز نیکو طبعی و فاضلی نیست، ع انیس خاطرش جز اهل دل
 فی، ع گرانان پیمیش سبک می نماید، بلکه نا اعلان مجلس لطیفش در
 فی آیند،

ما در بروی مردم نا اهل بسته ام * ورنه بهیج باب در ما بکار نیست
 اشعار ترکی و فارسی خلاصه طبع شریفش و گفتن و شکافتن معنی خاصه
 فکر لطیفش و بهر چند روزی موج دریای دانشش عقد در منظوم و

تعریف آفتاب نمودن تیرگی عقل است و در فضیلت مشکتاب إطناب علامت جهل است، ذکر مآثر میمون و مدایح هایون این امیر کبیر در اقطار ربع مسکون سیار و طیارست و دبدبه فضیلت و کمال علو همتش در اطراف آفاق منتشر، هرچه درین باب گفته شود تحصیل حاصل باشد اما بر طریق معهود این کتاب شبهه از حالات و فضایل این امیر کبیر و شطری از بیان مقامات شریفش درین تذکره ثبت نمودن واجب بود، والد بزرگوار این امیر نامدار عالمقدار از مشاهیر روزگار بود و از جمله صنادید الوس چغتای و بروزگار دولت سلطان الاعظم ابو القاسم بابر بهادر انار الله برهانه مدبر ملک و کافئ دولت و معتمد علیه و مشار الیه گشت، با وجود ترکیت ترك فضایل نی نمود و غایت همتش بر آن مصروف بود که فرزند سعادتمندش بزیور فضل مخلی و بانوار هدایت مخلی گردد،

بیت

خدا ضایع نمیگرداند اجر نیک کاران را
درین مزرع نکوکاری بود الحق نکوکاری

۱۵ سعی آن بزرگوار ضایع نشد و از آن سلف خلئی چنین نادر روزگار بر مسند عز و تمکین قرار یافت و بروزگار پادشاه مغفور مذکور این امیر کبیر با وجود احتشام و حکومت داتها بفضیلت کوشیدی و با ارباب فضل صحبت داشتی و طبع کریم و ذهن مستقیمش بگفتن اشعار و شنیدن آثار و اخبار مولع بودی، در آوان شباب ذو لسانین شد و در شیوه ترکی صاحب فن گردید و در طریق فارسی صاحب فضل، و مؤلف راست بطریق ملّح در حق امیر کبیر،

ترکی سین گوروب قیلورلار ایردی ترک و توبه هم
گر تیرک بولسالار ایردی لطفی برلن کردی
با وجود فارسی در جنب شعر کاملش
چیست اشعار ظهیر و کیست باری انوری

حجّة الاحرار اگر با آن کم ضم هم رواست
ز آنکه بر مطلوب هر آزاده حجت گسترست
مر بود پنجاه و چون آمد دو مرایات آن
در صفا و محکمى شاید که گویم مرمرست
* سال نارینش اگر قرخ نویسم دور نیست

ز آنکه سال از دولت تاریخ او قرخ فرست
آنچه از مصنفات بندگی مولانا که حالا از قوت بفعل آمد و محبوب و
مطلوب اکابر و افاضل است نجات الانس است در بیان حالات و
مقامات اولیاء الله العظام در نثر و جواب چند نسخه منظوم شیخ نظامی
۱۰ مثل مخزن الاسرار و غیره و نسخه معما و چند کتاب در نصوص و
بهدایت ازلی و عنایت لم یزلی بعد الیوم همواره از امواج این بحر حکمت
و معرفت دُرّانه‌ها بساحل وجود خواهد ریخت ان شاء الله تعالی وحد
العزیز، بیت

ای نیر حقایق دین قرن‌ها بتاب * وی عنصر کمال یقین سالها بمان

(۲) ذکر ملک الامراء معین الفضلاء امیر کبیر نظام الدین

۱۰

علیشیر مدّ الله عمره

که القاب شریفش زیب و زینت فاتحه الکتاب بلکه دیوان سعادت را
فصل الخطاب است، بیت

تا ذات خیرش کند از لا مکان ظهور
۲۰ ای بس که روزگار درین روزگار کرد
واهب العطا یا بروزگار دراز چین مظهري سر افراز گرداند و گردون
بقرنها چین سروری بر سریر عزّت نشاند، بیت

سالها باید که تا يك سنگ اصلی ز آفتاب
لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندرین

۲۴

نورِ توحیدست در دل مَشَعَرِ ادراکِ حق
 مَشَعَرِ اختر پرستان را کجا آن مَشَعَرست
 معنی مَشَعَرِ معیت با شر آمد زان سبب
 نیست زین معشر یکی بی شر اگر بو معشرست
 حکمتِ یونانیان پیغامِ نفس است و هول
 حکمتِ ایمانیان فرموده پیغمبرست
 نامه کش عنوان^{مه} قَالَ اللَّهُ يَا قَالَ الْبَیْ است
 حاصلِ مضمونِ آن خُسرانِ روزِ محشرست
 نیست جز بوی نبی سوی خدا رهبر ترا
 از علی جو بو که بوی بو علی مستقدرست
 دست بگسل از شقای او که دستور شفاست
 پای یکسو نه ز قانونش که کانونِ شرست
 صاحبِ علم لدنی را چه حاجت خط و لفظ
 صفحه دل مصحف است آنرا که قرآن از برست
 * جای آحسنت این نه شِعَر از باغِ رضوان روضه ایست
 کاندرو هر حرف ظریف پُر شرابِ کوثرست
 در سواد خط آن انوارِ حکمت مخفیست
 چون شب تاریک آستانِ بصرِ انورست
 همچو بکرِ فکرِ خسرو زاده است از لطف طبع
 در کمالِ خوبی این یک خواهر آن یک خواهرست
 ای بسا خواهر که بسا خواهر چو گردد جلوه گر
 در جمال اکبر بود هر چند در سالِ اصغرست
 * لَجَّة الاسرار اگر سازم لقب آنرا سزااست
 ز آنکه از اسرار دین بجز لبالب گوهرست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

جانِ پُرمرد ز فیضِ پیر یابد زندگی
 خضر از آن خضرست کزوی سبزه خشک اخضرست
 بوی درویشی نداری خرقهٔ پشمی چه سود
 چند پیچی پشک در نافه که مشک اذفرست
 ناز پرورد هوا با نفس نتواند غزا
 زن که باشد لایقِ معجّر چه مرد مغفرست
 * در جوانی سعی کن گر بی خلل خواهی عمل
 میوه بی نقصان بود چون از درخت نوبرست
 * عالمِ عالی مقام از بهر چه خواهد علوّ
 چون علی کش معنی استعلا و کار او جرّست
 مفتی تر دامن از مستی نوازد همچو دف
 دفترِ خود را دفِ تر دامن آری دفترست
 فلسفه چون اکثرش آمد سفته پس کلّ آن
 هم سفته باشد که دارد حکیم کلّ آنچه اکثرست
 فلسفی از گنج حکمت چون بفلسی ره نیافت
 می ندانم دیگری را سوی آن چون رهبرست
 حکیمِ حال منطقی خواهی ز حالِ فلسفی
 کن قیاس آنرا که اصغر مندرج در اکبرست
 آن بد اختر کش خجّم گفته چون هر اثر
 پیش او مُسند یاختر شد خدایش اخترست
 اختیاری نیست او را اختیار از وی مپرس
 اختیار جمله گم در اختیارِ داورست
 چرخ و انجم جنّ و آدم هر يك آنجا مضطّرند
 اختیارِ جمله پیش من یحییٰ المضطّرتست

منکرانرا وارداتِ عارفان نبود قبول
 کافرانرا معجزاتِ انبیا کی باورست
 فقره فقر از کلام شیر مردان گوش کن
 ز آنکه بر بو جهلِ جهل آن ذوالفقارِ حیدرست
 * نُکُتَهای پستِ کامل هست طالبِ را بلند
 نُقَطَهای یای حیدر ناجِ قافِ قبرست
 خاكِ یاران شو که پشتِ کبر و کینت بشکند
 کحلِ اغبر چشمِ نصرت را غبارِ لشکرست
 لشکرِ انعام نا دیده بیانگی تفرقه است
 دفترِ شیرازه نا کرده بیادی ابرست
 نا پسندی گر رسد از یارِ روشن دل چه باک
 نیست عیسی آبِ صافی را که خاشاکِ آورست
 دل پرور بهر فیضی نو بنو کز نخلِ خشک
 میخورد خرمای تر مریم که عیسی پرورست
 کافری دان نفسِ سرکش را که لازم یابیش
 سرکشی چون سرکشِ کافی که اندر کافرست
 ساغرِ عشرت مزن با زن که گر هست از نخست
 راز دارِ سترِ عفتِ آخر از شاغرِ غرست
 بهره از جنسیت افزاید که اندر فصلِ دی
 مهرِ عریان باشد از وی حظِ عریان اوفرست
 دل مکن با ژنده پوشان بد که جاسوسِ دلند
 بهر جاسوسیست شه کاندِر لباسِ چاکرست
 * چاره در دفعِ خواطرِ صحبتِ پرست و بس
 رخنه بر یاجوج بستن خاصهٔ اسکندرست

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گوشِ مردم کن طلبِ فی دیکِ مردمِ پرست
 حظّ کور از شاهدانِ خوش نوا بیش از کُرت
 چون فتد ز آهنگِ صحتِ نارِ رگ بر عودِ تن
 زخمه بهر ساز آن آهنگِ زخمِ نشترست
 خوش بود خوبی بهر صورت که باشد چون عبیر
 کش بسو از غافلِ تصحیف خواند عنبرست
 کوس ناموس از زنی از چرخ و انجم بر گذر
 چون دفِ رسوائیت این پر جلاجل چنبرست
 سوی معنی رُو که گر ماند بصورت با سپند
 کی کند دفعِ گردانِ نقطه کاندر مجهرست
 کم نشین ز امثالِ خود این که باشد در رف
 مثلِ خنجر خنجر اما بهر قطعِ خنجرست
 * طعنه از کس خوش نباشد گرچه شیرین گو بود
 زخمِ تی بر دیده سختست از همه نیشگرست
 کندن بنیاد دولت را بود سیلی عظیم
 رشحه کلکِ عوامانِ گرچه بس مستحقرست
 گر عروجِ نفسِ خواهی بالِ همت بر کشا
 کآنچه در پرواز دارد اعتبار اوّل پرست
 * نیست از مردی عجوز دهر را گشتنِ زبون
 زن که فایقِ گشت بر شوهر یعنی شوهرست
 راهِ عزلت جوی و خرم زی که چندین قهقهه
 کبک ازان دارد که دور از خلق بر کوه و درست
 جنسِ نیلی گبندی از گریه میشو غرق آب
 شب چو مرغی کاشانش غنچه نیلوفرست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گر نه هم کار با نیکان ز هم نای چه سود
 يك مسیح ابراء آكهه كرد و دیگر اعورست
 خوی نیکو یابد آن کر نیک یابد تربیت
 شیر حکمت نوشد آن کاُم آکتابش مادرست
 فعل نیک از نیک خویان جو که در تصرفِ دهر

مشتوق اندر صورت و معنی بوفقی مصدرست
 خار خار شك درون دل بود جان را چو گر
 معنی آن کر برای شك بود زان رو گریست
 * هست مرد تیره دل در صورتِ اهلِ صفا

چون زن هندو که از جنس سفیدش چادرست
 هر خلل کاندر عمل بینی ز نقصانِ دلست
 رخنه کاندر قصر یابی از قصورِ قیصرست
 نفسِ ظلمت رو بجمل الله ز جنبش باز ماند

رشته خورشید بندِ بالِ مرغِ شب پرست
 بیگناهی را بجزمِ دیگرے از روے جهل
 سر زنش کردن نه رسمِ عاقلِ دانشورست

گرم را کش میتوان عینِ گرم خواندن چه عیب
 گر بزعمِ مردمش امّ الخبایث دخترست
 هرچه می یابی ز وی آن خاصیت کش ممکن است

طعن او بر فقدِ هر نا ممکنی مستنکرست
 نیست کوه از بهر همراهی که گوئی مزمن است

نیست شیر از بهر هنجوایی که گوئی انجورست
 سفله گر خجالت کشد ز آثارِ فعلِ خود کشد
 گلخنی را رو سیاه از دود یا خاکسترست

* هر که را خر ساخت شهوت نیم خردل گو بعقل
 خود بفهم خُرده بینان نیم خردل هم خرس
 سفله را منظور نتوان ساختن گو خوبروست
 میخ را در دیده نتوان کوفتن گو از زرست
 شاهدان زر طلب را عارضِ پُر خط و خال
 در کفِ طامع بقصدِ مالِ مردم محضرست
 روزگارت تیره دست خالی و دل پر هوس
 شب دراز و ناخنان افتاده اعضا پُر گرس
 * دست ده با راستان در قطعِ پستیهای طبع
 بی عصا مگذر که در راه تو صد جوی و جرس
 باش در دین ثابت از ترسی ز قهرِ حق که پای
 کرده محکم در زمینِ عرعر ز بیمِ صرصرست
 نیکی آموز از همه از کمر ز خود آخر چه عیب
 راستی در جُدولِ زرگر ز چوبینِ مسطرست
 نیست قدرِ عالی و دون جز بهندارِ هنر
 قصرِ شهرا پاسبان بر بام و دربان بر درست
 حکمت اندر رنجِ تن تهذیبِ عقل و جانِ نست
 قصدِ واعظِ زجرِ اصحاب و لکد بر منبرست
 کامل و ناقص بنویس یکسانند در قطعِ امور
 آنچه از شمیر می آید نه حدِ خنجرست
 * چون کند اهلِ حسد طوفانِ طریقِ حلم گیر
 گاه موج آرام کشتی را ز ثقلِ لنگرست
 * با حسودان لطف خوش باشد ولی نتوان بآب
 کشتن آن آتش که اندر سنگ و آهن مضرست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شد دهانِ حرصِ سنجَر پُر ولی از خالِ مَرَو
 این سخن بشنو که مَرَوی از زبانِ سنجَرست
 معنی زر اُتُرک آمد مقبلی کو برد گوی
 ز امثالِ امرِ زر در تَرکِ دنی بو ذرست
 زر بده وز فُحشِ اولادِ آلِ زنا لب را ببند
 دیده باشی قُفُلِ زر کر بهرِ فَرَجِ استرست
 گرچه باشد زر خوش اِبرِ کن که اِبرِ تاجِ زر
 بهرِ ابراهیم و زر نَعْلینِ پایِ آذرست
 از ربا پیشه مجو حاجت که جودش عارضست
 میوه کی آرد درختِ خُشکِ کر بارانِ ترست
 لب نیلایند اهلِ همت از خوانِ خسان
 در خورِ دندانِ انجَرِ گِرَدَه ماه و خورست
 * طامعان از بهرِ طُعْمَه پیشِ هر خس سر نهند
 قانعان را خنده بر شاه و وزیر کشورست
 * ماکیان از بهرِ دانه می برد سر زیرِ کاه
 قهقهه بر کوه و بر در شیوه کِبکِ درست
 نفعِ عامه عامه را آوَلِست آری دُنبِ خر
 خوش مگس را نیست لیکن کونِ خر را در خورست
 * مردِ کاسبِ کر مشقّت میکند کف را درشت
 بهرِ نا هوارِ نفسِ دَغَلِ سوهان گِرت
 ساغرِ راحت بود از کسبِ بر کفِ آبله
 وقتِ آن کس خوش که راحت یافته زین ساغرست
 فَرَجِ را بند از گلو کن کز زبانِ سعتری
 فارغست آن کس که قُوّتِ او ز نان و سعترست

کنگر ایوان شه کر کاخ کیوان برترست
 رخنه‌ها دان کش بدیوار حصار دین درست
 چون سلامت ماند از تاراج نقد این حصار
 پاسبان در خواب و در هر رخنه دزدی دیگرست
 چیست زر ناب رنگین گشته خاکی ز آفتاب
 هر که کرد افسر ز زر ناب خاکش بر سرست
 گر ندارد سیم و زر دانا منه نامش گدا
 در برش دل بحر دانش او شه بحر و برست
 کیسه خالی باش بهر رفعت یوم الحساب
 صفر چون خالیست ز ارقام عدد بالاترست
 زن نه مردی کن و دست کرم بکشا که زر
 مرد را بهر کرم زن را برای زیورست
 عاشق همان شدی لاغر میانش کن ز بذل
 حسن معشوقان رعا در میان لاغرست
 نیست سرخ از اصل گوهر تنگه زر گوئیا
 بهر داغ بخل کیشان گشته سرخ از آذرست
 زر بود در جیب مال و میل او در جان وبال
 لعل آتش رنگ بر کف لعل و در دل اخگرست
 بگذر از ویرانه گیتی سلامت گرچه هست
 گنجها در وی که هر یک را طلسمی مُشکُرت
 هر یکا بینی در گنجی و بر وی حلقه
 حلقه ماری کرده حلقه در دهان اژدرست
 حرص کار مور باشد گر روی با او بگور
 حشر گور خوشتن بینی که مور بی پرست

ره جانب بستان فگن کر شوق تو گل در چمن
صد چالک کرده پهرن شسته بخون رخسارها
تا سوی باغ آری گذر سرو و صنوبر را نگر
عمری پی نظاره سر بر کرده از دیوارها
زاهد مسجد برده پی حاجی بیابان کرده طی
جائی که باشد نقل و می بیکاریست این کارها
هر دم فروشم جان ترا بوسه ستانم در بها
دیوانه‌ام باشد مرا با خود بسی بازارها
تو بوده یار هر خسی من مرده از غیرت بسی
یک بار میرد هر کسی بیچاره جای بارها

و در آخر حال که جهان را از دبدبه چاوش سلطان عشق پر شور
گردانید دماغش از بوی ریاحین گلزار حقایق و معارف معطر و چشم
جانش از نور عالم ملکوت متور گردید بیش ذوق گفت و گوی غیر نماند
و قلمش از تحریر حروف مجازیّه بتفسیر آیات حقایق جاری گشت و
درین باب میفرماید، رباعی

جای دم گفت و گو فرو بند دگر * دل شینته خیال میسند دگر
در شعر من عمر گرانمایه بباد * انگار سیه شد و رقی چند دگر
و بندگی مولانا اشعار و قصاید اکابر را در حقایق و معارف اجوبه شافیه
بسیار فرموده و ایراد آن مجموع درین تذکره مشکل است، مصرع

بجر اعظم چون بگنجد در غدیر

حالا بندگی مولانا مستغرق بحر معانی است و هر چند گاهی تصنیفی همچو
عقد گوهر شاهوار منظوم و مشور از آن بحر لا یتناهی بساحل وجود
میرسد و جوابی که مولانا قصیده بحر الا برار امیر خسرو را فرموده بتای
بخوایم آورد، اینست آن قصیده،

قصیده

ادب مشغول گشت تا سرآمد علمای روزگار شد و با وجود علم و فضل
مقای برتر طلب میداشت تا درد طلب دامن گیر همت عالیش گشت و
دست ارادت بجناب عرفان مآب شیخ الاسلام قبله المحققین و سید الماصلین
سعد الملة و الدین محمد الکاشغری قدس الله سره العزیز داد که آن مرد
معنی از مریدان و خلفای خاندان مبارک حضرت شیخ الشیوخ سالک
مسالك دین و عارف معارف یقین شیخ الاسلام و المسلمین خواجه بزرگ
بهاء الحق و الدین المعروف به نقشبند قدس الله تعالی روحه و ارسل
الینا فتوحه بوده است و بندگی مولانا مدتی در قدم مولانا سعد الملة و
الدین بسر برد و خدمات پسندید نمود و ریاضات و مجاهدات فقر و
سلوک حاصل ساخت و ببرکت خدمت میمون آن بزرگوار مولانا مقام
عالی در تصوّف و فقر پیدا شد، هر آئینه نظر کیهیا اثر مردان خدا
کبریت احمر است،

تا نیتد بر تو مردی را نظر* از وجود خویش کی یابی خبر
و بعد از روزگار مولانا سعد الملة و الدین الکاشغری خدمت مولانا نور
۱۵ الملة و الدین عبد الرحمن الحجای خلف الصدق و جانشین مسند طریق
آن بزرگوارست و ببرکت انفاس شریف مردان طریقت جناب مولانا
امروز مقصد طلاب معانی و مقرّ سعادات جاودانی است و سلاطین
اطراف عالم از دعا و همت بندگی مولانا استفاده میگیرند و فضیلتی اقالیم
بمجلس رفیع او توسّل میجویند و دیوان شریفش زیور مجالس فضیلتی روم
۲۰ است و منشآت لطیفش بدیاجه بدایع اهل شام و ما از اشعار لطیف
آن حضرت چندی ایراد کنیم تا زیور این کتاب گردد، من واردانه

از خار خار عشق تو در سینه دارم خاراها

هر دم شگفته بر رخ ز آن خاراها گلزارها

از بس فغان و شیونم چنگیست خم گشته تم

اشک آمد تا دامنم از هر مژه چون تارها

شبه بیان کردن هر چند مقام آن بزرگوار مدّ الله فضائله و برکاته عالی است و شیوه شاعری که دون مراتب بزرگوارش خواهد بود باو استاد کردن همچنان است که شیخ بزرگوار سعدی میفرماید، بیت

گل آورد سعدی سوی بوستان * بشوخی چو فلفل بهندوستان
اما گاه گاهی های هبت عایش از فراز اوج عرفان بنشیب دامگاه شاعران
میلائی می نماید ازین جهت از روی تهن و تبرک ذکر حالات و مقامات
و تحریر اشعار آنحضرت بتقریر می پیوندد،

(۱) ذکر عارف معارف حقیقت سالک مسالک طریقت مولانا نور

الحق و الدین عبد الرحمن جای،

ساقی جان جامر معنی پر شراب ناب ساخت

بعد از آن جای حریفان را زی سیراب ساخت

در مصطفی جای تا کشاده شد مجلس رندان نای در هم شکست و عروس

بکر فکر تا نامزد این مرد معنی شد مخدرات حجرات دعوی عقیم و سقیم

شدند طوطیان شکر شکن هند را سواد دیوان و منشآت خاموش ساخت

و شیرین زبانان و فارسان میدان فارس تا شهد اشعارش نوشیدند دیگر

انگشت بر نمکدان کلام ملیح گویان نزدند،

جام جان افزای جای جرعه توفیق یافت

شورش او برد ذوق از شعر شیرین کمال

کوکب سعد وی آمد ثانی سعدی بنور

کرد نجر طالعی با سهم خسرو اتصال

حالیا او خسرو فضلست و ماضی دیگران

پیش دانایان ز ماضی هست واضح فضل حال

اصل و مولد بندگی مولانا ولایت جام است و مسقط رأس مبارکش قریه

خرجرد و منشأ اش دار السلطنه هرات و در ابتدای حال تحصیل علم و

beard
much
veiled
woman
comfused
expression
in face

base of face
with place

و هنر در میانست، اما حالات و تذکره فضلا و مستعدان این روزگار را
 قلم ضعیف این نحیف از عهد تحریر بیرون نمی تواند آمد و نیز عنان
 مرکب قلم از دست رفته است سعی بند بر آن جمله است که این سرکش
 بد لحام را رام گرداند و از هرزه دوی و ترک نازی منع نماید، رباعی
 ۵ فریاد ز دست خامه قیر اندود * کو راز دلم بدشمن و دوست نمود
 گفتم بتر زبانش تا گنگ شود * بهریدم از آن فصیح تر گشت که بود
 القصه مضححت آنست که این شغل حواله بدیگری رود که درین راه بسی
 خویش پیوید و سرگذشت فضیلتی این روزگار بگوید، بیت

افسانه چند ما بعالم گفتیم * گو بر گو این فسانه بیکبار دگر

۱۰ شش جهات را نه با حواله کردند ما حواله بدیگران کردیم و وجود
 شریف شش فاضل را که خلاصه هفت اقلیم اند بر گردیم که طبع سلیم هر
 یکی گنجینه معانی و فضایل است و این اشراف عظام که امروز برگزیده
 پادشاه ایام و ستون شرع و اسلام اند با وجودیکه متکفل مهمات مسلمانان
 و معتمد و مؤتمن حضرت سلطانند انواع فضایل و علوم را حیازه کرده اند
 ۱۵ و در هنر پروری و هنر نوازی سنت اکابر ماضیه را تازه میدارند و عجایب
 آنست که اشغال دنیا و تحصیل فضایل ضدان لا یجتمعان اند و این
 جماعت بتوفیق حق بدین دو امر منیع موفق و مسعود شده اند و شک
 نیست که همت کپیا خاصیت پیر طریق دستگیر این قومست، بیت

پیر باید راه را تنها مرو * از سر غمنا درین دریا مرو

۲۰ لا شك پیر طریقت این قوم بر حقیقت نیست الا محقق واصل و مدقق
 فاضل و موحدی کامل،

حافظ مرید جام میست ای صبا برو * وز بند بندگی برسان شیخ جام را
 چون بتقریب شبهه از اوصاف کمال بندگی مولانا بتحریر پیوست واجب
 ۲۴ باشد شطری از محاسن اخلاق آنحضرت نمودن و از بدایع کلام شریفش

الرحمة درین معنی میفرماید،

بیت

بدانش چو شه باشد آموزگار * همه اهل دانش کند روزگار
فائز حکماست و ببدیهه عقل ثابت و درست که طبایع سلاطین بهر شغل
که مشغول گردد اهالی آن روزگار تنبّع او نمایند و امام غزالی میفرماید
رحمة الله علیه که بروزگار عمر بن عبد العزیز چون مردم بیکدیگر
رسیدندی از نماز و روزه و نوافل و ذکر و اوراد پرسیدندی و بروزگار
سلیمان بن عبد الملك از نکاح و عشرت و الوان نعمت و طعام و
عشقبازی، هر آئینه این امثال و حکایات مطابق حدیث نبویست صلعم
که اَلنَّاسُ عَلَى دِینِ مُلُوكِهِمْ و چون سیرت و اخلاق حضرت خلافت
پناهی جم جاهی عز انصار دولته القاهرة بر هنرمندی و هنر پروری دالست
بی شك اکابر دولت و اعیان حضرت با رفعتش در اکتساب فضایل
قصب السبق از اقران و اکفا ر بوده‌اند و هر يك در فنون فضایل ید
بیضا نموده‌اند،

سعی سلطان هنر پرور خورشید محل

دایم از همت عالی بفضایل کوشید

۱۰

وین امیر الامراء داور دین حائى ملك

بر عروس هنر از مرتبه زیور پوشید

حمایت عنایت ازلی و رعایت هدایت لم یزلی ارباب فضل را بعد از
آنکه از نواب روزگار و حوادث گردون غدار پایمال حرمان بودند
بطراوت هدایت این امیر کبیر مسرور و بعنایت این صفدر شهیر مشهور
ساخت،

بیت

آنکه در بیشه دین صولت او شیری کرد

فضل را زنده عنایات علیشیری کرد

هر چند که بین همت الطاف این بزرگوار اطراف آفاق را مستعدان و
فضلا به تیغ زبان مسخر ساخته‌اند و بهر انجمن و برزن سخن فضیلت

و خلافت اند در دیار ما وراء النهر و طخارستان و کابل بسلطنت متمکن
اند و پادشاه جهان سلطان الغازی را با ایشان طریق شفقت و رأفت
ثابت است و ایشان را حقوق اخلاص بدرگاه عالم پناه ثبتها الله تعالی
موکد و محکم است، و از اکابر مشایخ و علماء و شعراء که بعهد سلطان
سعید ابو سعید گورگان نور قبره ظهور یافته اند از مشایخ سلطان الطریقه
و الحقیقه خواجه احرار خواجه نصیر الدین عبد الله است ادام الله برکاته
که الیوم بانفاس شریف ایشان خلایق آسوده اند و از علماء قاضی الفضاة
مولانا قطب الدین احمد امام الهروی اعلی الله درجته و از شعراء مولانا
عبد الصمد بدخشی و خواجه محمود برسه رحمهم الله تعالی،

خاتمه کتاب،

در بیان حالات و مقامات اکابر و افاضل که الیوم بوستان خرد بزبور
فضل ایشان پیراسته و قانون ملک بوجود عدلشان آراسته است مد الله
تعالی ظلال فضائلهم،

حقیقت است که مدبران سپهر مدور و مهندسان کارخانه اخضر بفرمان
۱۰ رب داور بهر دور و آن و عصر و زمان طایفه را ملحوظ انظار عنایت
و فرقه را مستاهل شمول عاطفت میگردانند و خاطر دراک و آئینه ادراک
آن زمره را بصیقل هدایت مستضی و منور میسازند و این هدایت البتہ
بعنایت صاحب قرانی منوط و مربوط است که اصحاب فضل و استعداد
و ارباب صلاح و رشاد را بواسطه مددکاری الطاف و تربیت و اعطاف
۲۰ بحمل و مراتب اشرف رساند و بی شائبه ذات شریف این پادشاه کامکار
و فریدون جم اقتدار ثبت الله ارکان مملکت اسالیب فضیلت و بلاغت
حاصل است و جوهر ذات ملک صفاتش بتربیت اهالی فضایل مایل لا
جرم دهر و روزگار که تابع فرمان قضا جریان اوست به تبعیت ذات
۲۴ شریفش همواره بتربیت اهالی فضایل اقبال می نماید و شیخ نظامی علیه

احسان و لطف بعزیزان و اکابر نظر فرموده و هیچ آفرین را بجز انعام و اکرام آسیب و زحمت نرسانید و با خود اندیشه کرد که حق تعالی مرا فتحی چنین بزرگ ارزانی داشت شکر آن را بر مقتضای کلام *الظفر من مکارم الاخلاق* بر ذمت هبت و دولت خود واجب میدانست و نیز از شمشیر کین سلطان ابو الغازی خلد الله زمانه و ابد احسانه اندیشه‌مند بود که اگر بالوس چغتای آسیبی رساند شمشیر آبدار آن خسرو عالی مقدار بانتقام باو رسانند چنانکه باتباع جهان‌شاه در استراباد رسانید حمایت لطیف و رعایت منیف حضرت پادشاه اسلام از خراسان دستگیر اسیران ایران شد، بیت

۱۰ گر نه در سایه اقبال تو آرند پناه * از ید حادثه گردند همه خلق تباه

حق تعالی سایه دولت رفیع این پادشاه صاحب توفیق را بر سر بیچارگان خراسان محدود دارد و آن خسرو سعید شهید را همچنانکه در دار دنیا محبوب دلهای داشت در آخرت نیز مشهود شهدا و مسعود سعدا گرداناد و سلطنت خاقان مغفور مرحوم سعید شهید سلطان ابو سعید انار الله برهانه در ما وراء النهر مدت هشت سال و در خراسان هشت سال بود که مجموع شانزده سال باشد و يك سال دیگر تقریباً از حد بغداد تا نواحی فرغانه و ترکستان و از دیار هند تا حدود خوارزم خطبه و سکه بالقباب شریف او مزین گشت و در عدل و داد و سیاست آیتی بود، گویند که خواب روز را بر خود حرام کرده بود بواسطه آنکه شاید داد خواهی جهت داد آید و یا حاجتمندی بدرگاه او آید تا حاجت حاجت خواه را بر آرد و داد مظلوم را بدهد گفتی که اگر من در خواب باشم داد خواهی دستم رسیدن و حاجتمندی آید که بغور مظلوم رسد و حاجت مستمند را که بر آرد، ازین جهت خواب روز بر خود حرام کرده‌ام، و عمر شریفش از چهل و دو سال تجاوز نکرده بود که بدرجه شهدا و ۲۵ سعدا مرتقی گشت و الیوم اولاد عظام کرام آنحضرت که قرّة العین سلطنت

نامدار را ضایع بگذاشتند و فلک با زبان حال بدیشان این بیت
میگفت

ای دوست به بیهوده میازار دل دوست
ترسم که پشیمان شوی و سود ندارد
۵ راصدان ساعت مخوس چنین نمودند که روز دوشنبه بیست و یکم رجب
المرجّب سنه ثلاث و سبعین و ثمانمائۀ رایت دولت آن خسرو سعادتمند
ابو سعید معکوس و آیات دولت او مدرّوس گشت و علی الصباح روز
مذکور چون پادشاه مغفور بر غدر امرا مطلع شد دید که تدبیر از دست
و تیر قضا از شست رفت چاره جز انهمزام ندید و با معدودی چند
۱۰ خواست تا از آن گرداب بلا بساحل امان رسد، ترکانان در پی او افتادند
و بدست زنبیل ولد امیر حسن بیگ آن خسرو نامدار گرفتار شد، بیت
از جفای گردش دوران بی انصاف عاق

ماه گردون جلالت شد گرفتار محاق
امیر ابو النصر حسن بیگ از غایت احسان و رای و تدبیر نخواست که
۱۵ آسیبی بدان خسرو عالی مرتبت رساند و حقّ اخلاص قدیم که اجداد
اورا بخاندان صاحب قران امیر تیمور گورگان موکّد و ثابت بود روا
نمیداشت که متغیّر گردد و بعضی از امرای تراخته که جهت خون گهر
شاد بیگم کینه قدیم از آن پادشاه کریم در دل داشتند امیر حسن بیگ را
از راه صواب بگردانیدند تا بقتل آن پادشاه کامکار رضا داد و بعد از
۲۰ چند روز از تاریخ مذکور در صحرای موقان آن پادشاه سعید سلطان ابو
سعید را بدرجه شهادت رسانیدند،

مام سرای گشت سپهر چهارمین * روح القدس بتعزیت آفتاب شد
اکابر الوس چغتای که مدّت یک صد سال بعزّت و کامکاری بسر برده
بودند بذلّت و ادبار گرفتار شدند، اما امیر کبیر حسن بیگ پادشاهی
۲۵ خردمند و پیش بین و اهل ناموس و صاحب مروّت و کرم بود، از روی

رومیان فروشد، من متخیر شدم و در آمدم و آن مرد را ملامت کردم که این چه کفران نعمت و ناسپاسی است که نسبت بولی نعمت خود میکنی همه اگر این گویند تو نیز گوئی که بر کشیک و تربیت یافته این درگاهی، چنین مگوی و شری بدار، آن مرد در جواب من گفت راست میگوئی اما من این مناجات را از اضطرار مسلمانان و خام طبعی این پادشاه میگویم آیا تو معلوم نداری که حق تعالی بیک نظر لطف از فارس تا بغداد و از ری تا روم بدو ارزانی داشت که نصف عالم توان گفت، البته میخواهد که تمام عالم را بیک ماه مسخر کند و مشقت بندگان خدا را خوار می پندارد و من چون این مرد را محقق یافتم روی از ملامت او بر نافتم و بخواندن این بیت شتافتم،

بیت

کار آسان گیر بر اتباع از آن کر روی طبع

سخت میگرد فلک بر مردمان سخت کوش

الفصله چشم زخم روزگار بر آئین سلطنت آن خسرو نامدار راه یافت و لشکری بدان انبوهی و آراستگی از جمعی تراکمه متوهم شدند و سلطان سعید ابو سعید نه از حقارت لشکر و سپاه بلکه از قدرت اله بهم بر آمد و تیر تدبیر بر هدف صواب نیفتاد و شمشیر جلادت در قراب بطالت محجوب ماند،

بیت

قضا چون ز گردون فرو هشت پر * همه عاقلان کور گشتند و کر خسروی که در عرصه کاردانی پرویز را اسبی طرح دادی در غریبی و ندامت ذلیل شد و جمشیدی که با رابعه فلک رابع در رتبه همسری مییست مقید دام ضحاک بلا گردید،

بیت

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد

و آن نیل مکرمت که شنیدی سراب شد

الفصله امرای خراسان که از آن پادشاه هراسان بودند و نفاقی از نامداران سمرقند در دل داشتند عزم خدمت یابی کردند و آن پادشاه

۲۵

ذیل حالات هایون سلطان الغازی در خاتمه کتاب خواهد آمد ان شاء
 الله تعالی، و سلطان سعید ابو سعید رعایای خراسان را که از انقلاب
 بابری و ظلم و غارت جهانشاهی ویران و خراب شده بودند بسایه معدلت
 و رأفت در آورد و با رعیت نوازشها نموده بدعتها را بر انداخت و بعد
 ۵ از واقعه جهانشاه نمائی ارباب عراق عجم و کرمان و مضافات آن رجوع
 بسطان سعید ابو سعید گورگان کردند و او شهنه و داروغه با اسب
 یام میفرستاد و رعایا بطوع حکومت او را قبول میکردند تا از حدود
 کاشغر تا تبریز بقید حکم او و تسخیر امرای او در آمد و طغیان و غرور
 دامن گیر آن پادشاه نامدار شد و از خراسان در شهر سنة ثلاث و
 ۱۰ سبعین و ثمانمائه لشکری بی پایان جمع فرمود و آهنگ عراق و آذربایجان
 نمود و اولاد جهانشاه و لشکر ترا که نیز رجوع بدو کردند و در اقطار
 آفاق دستی بالای دست خود ندید پای از درجه انصاف بیرون کشید
 از ثنای عدول استماع افتاد که بارها بر زبان راندی که معموره عالم جای
 يك كدخدای بیش نیست و ندانست که اولاد آدم همه میراث خواران
 ۱۵ عالم اند، بیت

گذارا کند يك درم سیم سیر * فریدون بلك عجم نیم سیر

آخر چون مجدود آذربایجان رسید امیر کبیر ابو النصر حسن بیگ نور
 قبره با او در صلح کوفت میسر نشد آخر چون از صلح نا امید شد
 بردانگی و کوشش پای همت فشرده و برای و تدبیر روز بروز سلطان
 ۲۰ سعید ابو سعید را زبون میساخت و لشکر سلطان سعید ابو سعیدی از
 مشقت راه دور و دراز که رفته بودند و از گرسنگی و سرما ستوه شدند
 و بمرگ و اسیری راضی گشتند، از ثنای یکی نقل کرد که من شبی در
 پهلوی خیمه یکی از مقربان پادشاه سعید بگذشتم آواز مناجاتی بگوش من
 آمد احساس کردم که آن مرد در دعا میگفت الهی حسن بیگ را توفیق
 ۲۵ بد تا ظفر یابد و زن و فرزند ما را اسیر کند و ما را ببردگی بدست

قرار گرفت و رعایای خراسان با او خوش بودند و در اوائل سنة ثلاث و ستین و ثمانئیه امیرزاده علاء الدوله و ولد او ابراهیم سلطان و امیرزاده سنجر که از ابنای ملوک تیموری بودند هر سه پادشاه زاده اتفاق کردند و بدفع سلطان ابو سعید لشکر کشیدند و در کولان بادغیس حربی عظیم میان ایشان و سلطان سعید ابو سعید گورگان دست داد، نزدیک بدان رسید که ظفر یابند آخر بفرمان حضرت ربّ الارباب سلطان سعید ابو سعید ظفر یافت و شاهزاده سنجر را بقتل رسانید و سلطان علاء الدوله و ابراهیم سلطان ولد او فرار نمودند و از عجایب حالات او آنکه در ثانی الحال که مملکت خراسان بسلطان سعید ابو سعید قرار گرفت شاه محمود ۱۰ ولد بابر میرزا و سلطان علاء الدوله و ابراهیم سلطان فرزند او که یکی در سمجستان و قندهار بوده و یکی یرستمدار و یکی در مشهد زار که از اعمال باوردست در عرض دو ماه این سه سلطان عالیهنّدار وفات یافتند و کشته شدند و ممالک صافی بید تصرف سلطان سعید ابو سعید افتاد، بیت

چنین است رسم سرای غرور * یکی جای ماتم یکی جای سور

۱۵ و بعد از واقعه سلاطین مذکور سلطان سعید ابو سعید فارغ البال پادشاه ملک خراسان و ما وراء النهر و بدخشان و کابل و خوارزم شد و آفتاب دولت او آهنگ صعود اوج نمود و مدت هشت سال خراسان را ضبط نمود و سلطان ابو الغازی خلد الله زمانه و ابد احسانه از جهت حرمت داری با او مقاومت نکرد و ملک با او گذاشت اما سلطان ۲۰ سعید ابو سعید همواره ازین پادشاه رستم دل سهراب منش اندیشه مند بود و دی آب بآسایش نمی خورد تا چندگاهی فلک بدین کردار بازی کرد و سلطان سعید ابو سعید دو نوبت از خراسان بدفع امیرزاده جوکی بن عبد اللطیف میرزا بسرقت و شاهرخیه لشکر کشید و عاقبت آن پادشاه زاده را بدست آورده بقتل رسانید و حالات سلطان ابو الغازی ۲۵ سلطان حسین خلد الله زمانه که با سلطان سعید ابو سعید واقع شد در

نرخان و سرکشان توران جمله دولت صفت میل آن قرّه العین سلطنت نمودند و آن شاهزاده خسروی بود زیبا منظر و ستوده محضر مرد دانا و شجاع و صاحب کرم،
 گوئی ز پای تا بسر آن منظر لطیف * قُرّهای و سایه لطف خدای بود بیت
 ۵ نمائی ولایت ترکستان را افراسیاب وار بخت حکم در آورد و سلطان سعید ابو سعید از غایت پر دلی و تدبیر دلهای امرا و سرداران آن شاهزاده را بدست آورد تا همچون گردون ستمکار با او بدغا بازی مشغول شدند و او بدست سلطان ابو سعید افتاد و آن خسرو نا اعتماد آن شاهزاده مظلوم را شهید ساخت و بعد از آن بر فاهیت بر تخت ملک سمرقند نشست
 ۱۰ و مهابت و نام و شهرت او در اقالیم استنهار یافت، بعد از واقعه بابر سلطان طع بملک خراسان نمود و همچون را عبور کرد و بلخ قرار گرفت و بعضی امرای امیرزاده بابر که بنواحی بلخ و مضافات آن بودند رجوع بسطان سعید ابو سعید گورگان نمودند و در شهر سنه احدی و ستین و ثمانمائه باهنگ تسخیر دار السلطنه هرات از بلد بلخ متوجه خراسان گشت
 ۱۵ و پای تخت هرات را بگرفت و گوهر شاد بیگمرا بقتل آورده عن قریب از جهت تسلط اولاد امیرزاده عبد اللطیف که بنواحی بلخ خروج کرده بودند شهر هرات را گذاشته بجانب بلد بلخ معاودت کرد و آن زمستان بلخ قشلاق نمودند و بهنگام بهار آن سال جهانشاه ترکان هرات را مسخر ساخت و سلطان سعید ابو سعید بقصد او لشکری مستعد با کمانداران
 ۲۰ و پهلوانان از مالک ما وراء النهر و ختلان و بلخ و مضافات آن جمع کرده متوجه هرات شد و جهانشاه از جهت تسلط سلطان الغازی ابو الغازی سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه در استراباد و قتل کردن او حسین بیگ ترکان را سخت شکسته دل شد بود با سلطان ابو سعید صلح نمود و خراسان را بوی گذاشت و بطرف عراق روانه شد و سلطان ابو سعید گورگان با استقلال در خراسان بسلطنت نشست و مهابت او در دها

شمشاد قامتان من چهره در چمن
در سایه‌های سرو و صنوبر شک چمن

و این قصید در صفت جشن سلطان ابو سعید طوی دارد و خواجه محمود از سلطان عهد نوازش و تحسین یافت و بعد از شهرت و احترام نوبت او باختتام رسید و در شهر سنه اثنی و سبعین و ثمانمائیه کوکب حیات او از صعود بقا بهبوط فنا میلان نمود و مالی که اندوخته بود و چشم حرص و امل که بر آن حطام دوخته بود بخاک پیوست زندگانی چون گل بیاد داد و خورده‌ها را بر خاک نهاد و عزیزی این دو بیت زیبا فرمود،

۱۰ دنیا چه کنی جمع که مقصود ز دنیاست
دلک کهن و نانی و باقی همه فاضل
ناکامی و رنجست همه حاصل دنیا
ور کام شود حاصل از آن نیز چه حاصل

اما سلطان اعظم ابو سعید گورگان انار الله برهانه از احفاد کرام امیرانشاه ۱۰ بن امیر کبیر تیمور گورگان است، پادشاهی دانا و قاهر و صاحب شوکت و رعیت پرور بود و عدل و رافقی تمام و هیبتی و سیاستی مالاکلام داشت و در شهر سنه اربع و خمسين و ثمانمائیه بر سلطان عبد الله بن ابرهیم بن سلطان شاهرخ بهادر در دار السلطنه سمرقند خروج کرد و برو ظفر یافت و سلطان عبد الله را بقتل آورد و سلطنت سمرقند باستقلال بدست ۲۰ تصرف او در آمد و هشت سال بر فاهیت سلطنت سمرقند و ما وراء النهر و ترکستان نمود و در شهر سنه ثمان و خمسين و ثمانمائیه شاهزاده عالی مقدار سلطان اویس که از احفاد عظام خسرو نامدار بایقرا بهادر بود و عم زاده پادشاه اسلام ظل الملك العلام ابو الغازی سلطان حسین بهادرست که امروز مالک ایران و توران بوجود شریف و حمایت عدل ۲۵ منیف او آراسته است برو خروج کرد و لشکر ترکستان کشید و امرای

صحنِ طربِ سرایِ ترا نزهتِ اَرَم
 کریاسِ کبریایِ ترا رونقِ جنان
 گیتی شیشهِ منظرِ گردونِ مثالِ تو
 با صد هزار دیکِ ندیدست در جهان
 از فوقِ عرشِ فرقِ بُود تا بختِ فرش
 از فرقه‌هایِ قصرِ تو تا قَرَقِ فرقدان
 قصرت نگارخانهٔ چینِ با خورنقست
 کز لطف و زیبِ غیرتِ باغست و بوستان
 فراشِ بارگاهِ ترا زبیدِ ار کشد
 بالای هفت خرگه افلاکِ سایه بان
 از ساحتت که روضهٔ رضوانست یا بهشت
 رضوان و حور هر دو فتاندند در گهان
 بهر نثارِ بزمِ تو آورده است دهر
 هر گوهری که خازنِ کان داشت در دکان
 بخشد بطربانِ نوا سازت از نشاط
 اَقْضَى الْقَضَاةَ مُحْكَمَةً چرخِ طیلسان
 خنیاگرانِ بزمِ ترا شاید ار بود
 در دفِ بروزِ جشنِ جلالِ ز اختران
 از ابتدایِ خلقِ جهان تا بنفِجِ صور
 سوری باین صفت ندهد هیچکس نشان
 امروز هست زهره و خورشید را شرف
 و امروز هست مشتری و ماه را قران
 این بزمِ جَنّت است و درو صد هزار حور
 هر يك بحسنِ مایه ده عمر جاودان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۲۰) ذکر بقیة الافاضل و الشعراء خواجه محمود برسه

نور الله مرقد،

مردی لطیف طبع و خوش گوی بوده و در شاعری مرتبه و قدری یافت
 که بوصف در نیاید و بروزگار امیرزاده علاء الدوله در نیشابور بودی
 و بعد از آن رجوع بمشهد مقدسه کرد، مردی خود پسند بود و فضلا
 و شعرا بدین جهت با او احیاناً از جاده حرمت پای بیرون می نهادند
 و زبان بهجو او می کشادند و ازین جهت از خراسان غربت اختیار
 کرد و به بدخشان افتاد و شاه سعید سلطان محمد بدخشانی چون مرد
 فاضل و اهل بود و اندیشه مند و از شعر و شاعری با خبر خواجه
 محمود را تربیت کلی فرمود و آن اموال که شاه باو بخشید دست مایه او
 شد و او بدین جهت مالدار و تاجر و خواجه بزرگ گردید تا حدیکه
 بروزگار سلطان سعید ابو سعید گورگان انار الله برهانه بهالداری شهرت
 یافته بود و ده نامه بنام علاء الدوله میرزا گفته است در صنعت تجنیس
 و رعایت قافیه مکرر نیز نموده الحق نیکوست و ما یک بیت از آن ده
 ۱۰ نامه بیاوریم تا وزن و صنعت آن همکنان را معلوم شود و این است آن
 بیت که در نعت رسول صلی الله علیه و سلم فرمود،
 بیت

عرش پروردگار میدانش * همچو کوثر هزار میدانش

و در حدود سنة احدی و ستین و ثمانمائیه در دار السلطنه هرات بباغ
 زاغان حرسها الله عن الحدثن سلطان سعید ابو سعید گورگان انار الله
 ۲۰ برهانه جشنی فرمود که در عظمت و شوکت نقصانی نداشت و شعرای
 اطراف در تهنیت آن جشن اشعار گذرانیدند و خواجه محمود نیز این
 قصیده در آن حال گوید،

ای سده رفیع ترا سدره آستان
 از چار طاق قدر تو یک طاق آسمان

(۱۹) ذکر سلاله الاکابر و الامراء امیر یادگار بیگ طاب ثراه،

از جمله امیرزادگان حضرت صاحب قرانی و شاهرخ بود و جد او
 امیر جهان ملک امیر بزرگ امیر تیمور گورگان امیری نامدار بوده و
 بروزگار شاهرخ سلطان نیز صاحب منصب و مرتبه بود و امیر یادگار
 بیگ مردی خوشگوی و لطیف طبع بود و بروزگار شاهرخ سلطان امارت
 موروث را بفضل مکتسب مبتدل ساخت و بعد بابر سلطان از غوغای
 امارت براحق قناعت و مسکنت راضی شد و روزگار برفاهیت گذرانیدی
 و با اهل فضل اختلاط نمودی و بعضی اشعار او را بر اشعار ابنا
 روزگار او فضل می نهند و انصاف آنست که بسیار خوش گوست و
 این مطلع اوراست،
 مطلع

آمدی ای شمع و مجلس را چو گلشن ساختی

پای بر چشم نهادی خانه روشن ساختی

و این غزل اوراست،
 غزل

آن پری روی که دیوانه خویشم خواند

کاش باز آید و دیوانه ترم گرداند

۱۵

وقت آن شد که زینحای جهان را از تو

دولت یوسف نوروز جوان گرداند

از شگوفه درم افشانند چمن بر سر گل

عیش را باد صبا سلسله می جنباند

نعره بلبل شب خوان بسمیر دانی چیست

۲۰

سرخوشان سوی چمن رو که ترا می خواند

عاقل آنست درین دور که سیفی مانند

چون بویرانه غم گیرد و خود را داند

۲۲

خلفی ملامتم کند و من برین که آه
از دل چگونه مهر تو بیرون کند کسی
دل میبرند و یاسد اسیران غی کنند
یا رب بدلبران جهان چون کند کسی
گفتی که طاهر از پی خوبان دگر مرو
دیوانه را علاج بافیون کند کسی
و طاهر ایوردی نیز بوده بروزگار سلطان بایسنغر انار الله برهانه و
شاعری زیبا سخن بوده است و این مطلع اوراست،
از چمن بگذر و آن سرو سہی قدرا دان
نیست غیر از تو درین باغ کسی خودرا دان

(۱۸) ذکر مولانا ولی قلندر رحمۃ اللہ علیہ،

غزل را نیکو میگوید و از جمله شعرای سلطان محمد بایسنغر بوده و بعد
از واقعه آن خسرو جمشید اقتدار از ملک عراق مایل خراسان شد و از
جمله اشعار او يك غزل ثبت شد و آن غزل این است،
ساقی بیا که غم شد و آثار غم نماند
جای بدست گیر که دوران جم نماند
در عرصه جهان غم سود و زیان مخور
چون در بضاعت فلکی بیش و کم نماند
از ترك تاز غمزه شوخ ستهگرت
جان مانده بود در تن و آن نیز هم نماند
تا کی دم دهی که ز سوز درون من
مسدود شد ره نفس و جای دمر نماند
پیش دلم ولی ز غمت یافت التیام
چون زخم دید راحت مرهم الم نماند

خسروا آن مادح من بنده کر انشاء من
 در مدیحت قدسیان صد جلد دفتر کرده اند
 ملک شاهی شاهرا و ملک مداحی مراست
 شهریاران بوده اند و مدح دیگر کرده اند
 حلقه در گوشم چو دولت بر در شاهی ترا
 حلقه دارم از درت چون حلقه بر در کرده اند
 خاکرا هم يك نظر بر حال زار من نگر
 سنگ را خورشید و مه از نور گوهر کرده اند
 بندگان را پرورش در رحمت شاهنشاه است
 رحمت شاهنشاهی را بنده پرور کرده اند
 تا جهان باشد جهان داریت بادا جاودان
 کین جلالت جاودان بر شه مقرر کرده اند

(١٧) ذکر معدن سخن گذاری مولانا طاهر بخاری رحمه الله علیه،

و او موسوم است بشیخ زاده طاهر مردی خوش طبع بوده و روزگار
 سلطان بابر انار الله برهانه قصد دار السلطنه هرات کرده با فضیلت
 پای تخت اختلاط کردی و اشعار دلپذیر و لطیف دارد خصوصاً در
 غزل گوئی عذیم المثال روزگار خود بود و در دار السلطنه هرات غزلی از
 گفتار او شهرت یافت و پادشاه روزگار بغایت آن غزل را پسند فرمود
 و از فضلا و شعرا اکثری جواب آن غزل گفته اند و آن غزل این
 غزل
 ۲۰ است،

نا آرزوی آن لب میگویند کس
 بسیار غنچه وار جگر خون کند کس
 منع مکن که هیچ بجائی نمی رسد
 سعی که در نصیحت مجنون کند کس

تاج بخش سلطنت سلطان نشان تاج و تخت
 کش ندا از آسمان شاه مظفر کرده‌اند
 شهریار مشرق و مغرب ابو القاسم کزوست
 هر حکایت کز سلیمان پیمبر کرده‌اند
 بابر آن سلطان عالی کز ره تعظیم و قدر
 خادمانش را لقب فغنور و قیصر کرده‌اند
 بندگان اعدای دولت را هم از پشت پدر
 اولین منزلگهی صحراے محشر کرده‌اند
 يك طرف یاجوج ظم و يك طرف ملك امان
 تیغ شهرا در میان سد سکندر کرده‌اند
 چون نبوت مصطفی را پادشاهی شاهرا
 در دو عالم این هدایارا میسر کرده‌اند
 در همایون موکب شاهنشاه آخر زمان
 فتحه‌ارا آشکار و کسر مضمر کرده‌اند
 بیغها نصر من الله بر سواعده کنده‌اند
 نیزه‌ها اِنَّا فَتَحْنَا جمله از بر کرده‌اند
 ای سلیمان رفعتی کز روی قدرت بندگان
 ملك صد جمشید و افریدون مسخر کرده‌اند
 سایه حقی و از ظل ظلیل ذات تو
 آفتاب سلطنت را سایه گستر کرده‌اند
 ملک هبت را سلیمان و خنجر خاتم
 خانم ملک ترا از جرم خنجر کرده‌اند
 نا ثنا و مدحت خواند خطیب چرخ پیر
 پایهای چرخ عالی همچو منبر کرده‌اند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

آتشین اجرام را همچون سری بیدست و پا
 اندرین بحر زمرّد گون شناور کرده‌اند
 بر مجرّه بدر بر کردار میزانی بود
 کش عود از سیم خام و کُنه از زر کرده‌اند
 می نماید جوهرے قائم بایجاد عرض
 اندر ابداع ار عرض قائم بجوهر کرده‌اند
 این مدخّن مجهر سیماگون بین کاندر و
 صد هزاران اخگر از اجرام اختر کرده‌اند
 وین معبر کشتی ظلمت پُر از مسمار نور
 بادبان کز بادش و از خاك لنگر کرده‌اند
 آب خشك این آسمان و آتش تر اختران
 بر خلاف از آب خشك این آتش تر کرده‌اند
 شاهدان و مطربان چرخ زنگاری نقاب
 این غزل را در مدح شاه بابر کرده‌اند
 (مطلع ثانی)

در ازل کین طاق مینائی مدوّر کرده‌اند
 شکل مطبوع نو بر سَقَش مصوّر کرده‌اند
 لمعه از پرتو رخسار جان افروز تست
 آنکه نامش روشن خورشید انور کرده‌اند
 بوی از زلف دلاویز تو ناچین برده‌اند
 خون دل در نافه آهو معطر کرده‌اند
 نخل بالای ترا در خلد جان طوبی لهم
 قدسیان سرو کنار حوض کوثر کرده‌اند
 قنبری مولای شاه و بنده فرمان تست
 قاپلان ز آتش غلام شاه اکبر کرده‌اند

وقت آن شد که دل از دام هوس باز رهد
 طوطی روح ز بسداد قفس باز رهد
 تا بکی جور رقیب و ستم یار کشد
 وقت شد که ستم ناکس و کس باز رهد
 بحرم حرم وصل بود محمل تن
 از ییابان غم و بانگ جرس باز رهد
 طوطی روح رسد در شکرستان وصال
 شاهبازست ز غوغای مگس باز رهد
 دوسه روزی بعاریت درین محنت آباد در کشاکش طبایع و اضداد بسر
 بردن و بآخر بناکای دوستکانی ساقی اجل خوردن چه عشرت باشد،
 حقا که طوطی روح را که مرغ باغ ملکوتست مجلس دنیا قفسی است و
 روزگار زندگانی بنزد دانا نفسی،
 مرغ باغ ملکوتیم نیم از عالم خاك * دوسه روزی قفسی ساخته‌اند از بدغم

(۱۶) ذکر مولانا قنبری نیشابوری رُوح الله روحه،

۱۵ مردی عالمی بوده اما در شاعری هدایتی و بخششی یافته بود، قصاید را
 محکم و پر معانی میگوید و بعضی افاضل در کار او متغیر بودند و او را
 در جواب قصاید اکابر امتحان میکردند و سخن او را محکم می یافتند و
 در آخر عمر در مشهد مقدسه رضویه ساکن بود و در بعضی اوقات در
 دار السلطنه هرات بودی و در مدح سلطان بابر این قصیده غزا
 گفته است،
 قصید

این گهرها بین که در دریای اخضر کرده‌اند
 زین مشاعل آتش خور بین که چون بر کرده‌اند
 کشتی سیاهگون در بحر فلعی رانده‌اند
 بیضه کافور در طشت مغنبر کرده‌اند

بوده و سخن او شهرتی داشته و این غزل اوراست، غزل

ای بدو چشم تو نظر بازیم * از نظر خویش نه اندازیم
ای ز قدت جمله سر افرازیم * وقت بشد باز که بنوازیم
چند برانی چو سگ از در مرا * من سگ کوی تو ولی نازیم
مرد رقیب تو چو دیدم ترا * کشته شد آن کافر و من غاریم
چند چو چنگم بدهی گوشمال * وقت شد ای شاه که بنوازیم
باخته بودم بتو نرد مراد * داد رقیب تو ولی بازیم
حافظ حلوائی و از کمال * معتقد حافظ شیرازیم

(١٥) ذکر مولانا طوطی ترشیزی رحمه الله علیه،

۱. شاعری خوشگوی بوده و اصل او از ترشیز است و بروزگار دولت
سلطان اعظم ابو القاسم بابر بهادر ظهور یافت و شهرت گرفت، قصیده را
متین میگوید و بدیج سلطان مشار الیه قصاید غرا دارد از آن جمله در
جواب خاقانی قصیده ردیف ریخته اوراست که مطلعش اینست
شب بر افق باز از شفق یاقوت حمرا ریخته

گردون ز انجم بر طبقی لؤلؤی لالا ریخته ۱۵

و افاضل قصاید او را بر قصاید اقران او ترجیح مینهند و مولانا طوطی
مرد ظریف و نیکو منظر بوده با وجود شاعری در فضایل دیگر شروع
یافته و در علم طب و قوفی داشته و این بیت در حق مولانا بدیهی
بخاری میگوید،

۲. هر پره بینی ات بدیهی غاریست * طوطی منم و ترا عجب مفاریست

در حدود سنه سبع و ستین و ثمانمائه طوطی روح مولانا طوطی بدار
السلطنه هرات از قید قفس حواس بذریه اوج عزت طیران نمود،
بوقت رحلت این غزل گفت و وصیت نمود تا بر قبر او کتابت

غزل

نمودند، ۲۴

کسی را آرزوی خلاص و پروای استخلاص آن سید مظلوم نبود، بصدر
رفیع وزیر سید این رباعی انشاء کرد و فرستاد،
ای آصف جم مرتبه کیان قدر * مانند هلال حلقه در گوش تو بدر
بسیار خنک شدست در شهر هرات * زنجیر من و کلاه نوروزی صدر
و امیر او پس صدر مردی خنک بوده و در شصت سالگی هفتاد روز
پیشتر از حمل کلاه نوروزی بر سر نهادی و آن کلاه سفید بر سر او
چون برف نمودی که بر قلل کینوس نشسته بودی، و امیر شرف الدین را
غزلیات مختار بسیار است و ما جوییکه قصیده خواجه خسرو را که
مطلعش اینست

۱۰ ما بسته دردم و دوارا نشناسیم * ما نشنه دُر دم و صفارا نشناسیم
سید فرموده است ثبت نمائیم، این است

تا چند زمستی سرو پارا نشناسیم * خود را نشناسیم و خدا را نشناسیم
از آب و هوای تن ما روح ملولست * حکمت نبود کاب و هوارا نشناسیم
ما یوسف جان را بدو سه قلب خریدیم * معذور هی دار بهارا نشناسیم
۱۰ میرم و سلام امارا نگرینم * سوزم و فریب وزرارا نشناسیم
نی مفتی دینم و نه قاضی ولایت * ارباب صف روی و ربارا نشناسیم
در ملک فنا ما و تو موجود نباشد * ای خواجه عارف تو و مارا نشناسیم
ای خواجه درین کوی که مارا طلبی تو * مطلب که بجز کوی رضارا نشناسیم
و سید شرف الدین بروزگار حکومت امیر بابا حسن قوچین بر دست
۲۰ موکلان او که مبلغی بنا بود بر آن سید مظلوم تحمیل شد بود بدرجه
شهادت رسید در حدود سنه ست و خمسین و ثمانئیه حشره الله مع
السعداء و الشهداء و الصالحین،

(۱۴) ذکر حافظ حلوائی نور الله مرقد،

۲۴ بروزگار دولت خاقان کیر شاهرخ سلطان حافظ یکی از شعرای متعین

گردان شد و از غایت حرص و آرزو با وجود فسحت ممالك طبع بیدار
بکر که مستقر آباء و اجداد امیر کبیر ابو نصر حسن بیگ است نموده
لشکر بدان دیار کشید و امیر حسن بیگ در وقت مراجعت او از
طریق تدبیر و احتیاط او را غافل ساخته ناگهان بدره کوهی در حدود
دیار بکر بر سر جهان شاه راند و او را با اکثری از فرزندان و امراء و
ارکان دولت بقتل رسانید و از دودمان قرا یوسفی دود نکبت بر آمد
و زمان دولت ترا که بسر آمد و کان ذلك فی شهر سنه اثنی و سبعین
و ثمانئله و جهان شاه هفتاد سال عمر یافت سیزده سال بنیابت شاه رخ
سلطان در آذربایجان سلطنت کرد و بعد از وفات آن حضرت بیست
و دو سال در عراقین و آذربایجان و فارس و کرمان تا هرموز باستقلال
پادشاهی راند جهان شاهی بکسی نی رساند تا عاقبت بروز جهان شاهیش
نمیرساند، شاهی جهان خرسندی و قناعتست خوشا دلی که این حرفه اش
صناعتست، نظم

گیرم که روزگار ترا میری کند * آخر برگ نامه عمر تو طی کند
گیرم فزون شوی ز سلیمان ملک و مال * با او وفا نکرد جهان با تو کی کند

(١٢) ذکر شرف الدین رضا نور الله مرقه،

مردی صاحب حسب و نسب بود طبعی لطیف و افعال و اشعاری دلپذیر
داشت و بعهد سرداران و خواجه علی مؤید آباء و اجداد او وزراء
بوده اند و بعهد خاقان کبیر شاه رخ سلطان امیر شرف الدین کفیل مهم
سلطانی بوده و منصب مقتدی و پیشوائی ناحیت سبزوار که از اعظم
نواحی خراسان است بدان سید شریف النسب متعلق بوده و از سادات
عریضی است و بر صحت نسب عریضیان اکابر متفق اند، گویند که
بوقت وزارت دستور الوزراء شمس الکفایه خواجه غیاث الدین پیر احمد
سقی الله ثراه سید را جهت تقصیری مقید گردانید و مدتی در بند بود و

شد و پیربوداق عاجز شد و بصلح راضی شد و در اثنای صلح محمدی که ولد جهانشاه بود از خلاصی پیربوداق و تسلط او دیگر باره اندیشه مند شد و پدر را بر آن آورد که بقتل پیربوداق بخاموشی رضا داد و نماز پیشین روز سه شنبه چهارم ذی القعدة سنه احدى و سبعین و ثمانئه آن مدبر با جمعی از امرای جهانشاهی بقصد کشتن برادر بشهر بغداد در آمدند و بوقتی که پیربوداق نیم روز غافل نشسته بود بسرای او در آمدند و آن معدن احسان و سماحت را بدرجه شهادت رسانیدند،

خاك بر سر جهان فانی را * که ز بهر دو روز بی بنیاد

قصد خون پسر کند والد * وز فانی پدر پسر دلشاد

و آن برادر که قاصد جانست * ملكُ الهوت دانش نه هزاد

از قرابت غریب نیست بدی * بود خویش حسین پور زیاد

آباء علوی و امهات سفلی که مؤثران موالیدند با وجود شفقت پدری و مهر مادری بنگر که موالید را در اول در مهد عزت به نیت حسن می پروراند و آخر بذبول حرمان پایمال حوادث میگردانند، فریاد ازین پدران فرزند کش و داد ازین برادران برادر سوز که نه در قلب غلیظ این آبا آرزوی است و نه در دل بی رحم این برادران شری، اخوان الصفا رخت بدروازه فنا بیرون برده‌اند و این شهر بند کبود را بحقد برادران حسود سپرده، صاحب گلشن راز راست

عجب در مابده نیکو بیندیش * میان این همه بیگانه سان خویش
۲۰ نهادے ناقصی را نامر خواهر * حسودی را لقب کرده برادر
برادر خیز ازینها خیر مطلب * چراغ صومعه از دیر مطلب
خودی را يك طرف کن زود بر خیز * نوخویش خویش باش از خویش بگریز

چون پیر بوداق رکنی بود از ارکان سلطنت جهانشاه و قصد فرزند نمودن بتخصیص همچنان فرزند رشید در دنیا و دین سبب نقص دولت ۲۵ سلطان جهانشاه شد و بر او آن فعل مبارك نیامد و دولت او رو

کوه بچند چو بچنم ز جای * چرخ بخیزد چو بخیزم ز پای
گرچه جوانیت ز فرزانیست * این ز جوانی نه که دیوانگیست
کودکی از چند هنر پرورست * خورد بود گر همه پیغامبرست
کی رسد این مرتبه فن بتو * از پدر من من از من بتو
(جواب پدر بوداق مر پدر را)

ای دل و دولت بلفای تو شاد * باد ترا شوکت و بخت و مراد
نیستم آن طفل که دیدی نخست * بالغم و ملک ببالغ درست
شرط ادب نیست مرا طفل خواند * بخت چو بر جای بزرگر نشاند
مرد و جوانیم من و بخت من * باد و جوان پنجه بهم بر مزین
با منت از بهر تمنای ملک * خام بود پختن سودای ملک
تیغ مکش بر رخ فرزند خویش * رخنه مکن گوهر دلبند خویش
پخته ملکی در خای مزین * من ز تو زادم نه تو زادی ز من
شاخ کهن علت بستان بود * نخل جوان زیب گلستان بود
کشور من نیست کم از کشور * لشکر من نیست کم از لشکر
خطه بغداد من شد تمام * کی دهم از دست بسودای خام
چون تو طلبی کئی از من سریر * من ندیم گر تو توانی بگیر
پدر بوداق جوان پر دل و کریم بود و جهان شاه جهان دیک و مدبر و
مکار و فهم،

گوزن جوان گرچه باشد دلیز * نیارد زدن پنجه با شیر پدر

۲۰ بغداد مشرب میان پدر و پسر واقع بود و بهیچ صورت اتفاق دست
نداد و جهان شاه از روی ستیزه در فرط گرمای نواحی بغداد مدتی مدید
زیرستان و رعایا و لشکریان را معذب میداشت کار بجائی انجامید
که فرزندان طفل لشکریان از گرما در کهنه ضایع میشدند و مردم
سردابها زیر زمین کنده در آنجا میخیزیدند و در درون شهر بغداد نیز از
۲۵ امتداد محاصره قحط خاست و مأكولات و ذخایر اهل شهر و قلعه تمام

از دار السلطنه هرات با نکتی تمام آهنگ عراق و آذربایجان نمود و
بضرورت با سلطان ابو سعید گورگان صلح کرده باز گشت و سلطان ابو
الغازی بدولت در استراباد بمستقر کامرانی قرار یافت و جهانشاه از
دامغان میگذشت و بخون اقربا و متعلقان ملتفت نمی گشت و شاه عالم
ابو الغازی سلطان حسین بهادر گورگان اورا کالعدم تصور میکرد، بیت

زهی مهابت و دولت زهی مراتب و جاه

که داد حضرت عزت بفر دولت شاه

حقا که بر فقیر و غنی و مستمند و سنی دعای دولت این خسرو عالی
نیار واجب و لازم است که اگر نه مساعی جمیله و کوشش او بودی
۱۰ کدام کس از خاندان سلطنت دفع شر و فساد ترا که نمودی و در خانه
این تذکره شطری از حالات و مقامات این خسرو جمشید دولت نموده
خواهد شد ان شاء الله تعالی، و چون جهانشاه مخدول بعراقین رسید
مهابت او در دها کمتر شد و از غایت حرص و غلظت قلب با ولد خود
پیر بوداق دشمنی ظاهر ساخت و او بر پدر عاصی شد و از شیراز بدار
۱۰ السلام بغداد نهضت فرمود و جهانشاه بر قصد فرزند عزیمت بغداد
نمود و یک سال و نیم بغداد را محاصره نمود و در حین محاصره این
ابیات را بفرزند نوشت،

ای خلف از راه مخالف بتاب * تیغ بیفکن که منم آفتاب
شاه منم ملک خلافت مراست * تو خلفی از تو خلافت خطاست
۲۰ غصب مکن منصب پیشین ما * غصب روا نیست در آئین ما
ای پسر ارچه بشوی در خوری * با پدر خویش مکن سروری
تیغ مکش تا نشوے شرمسار * شرم منت نیست ز خود شرم دار
تیغ که سهرآب برستم کشید * هیچ شنیدی که ز گیتی چه دید
با چو منی تیغ فشان مکن * دولت من بین و جوانی مکن
۲۰ گر سپهر پا برکاب آورد * ریگ بیابان بحساب آورد

ظاهر نشد است اسلام را ضعیف داشتی و بر فسق و فجور اقدام نمودی و در شهر سته احدی و ستین و ثمانمائیه بعد از واقعه بابر بهادر میل خراسان و استرآباد نمود و با امیرزاده ابراهیم بن سلطان علاء الدوله در بیرون شهر استرآباد مصاف داد و ظفر یافت و اکثر امرای نامدار الوس چغتای در آن حرب بر دست جهانشاه بقتل رسیدند و آن حال الوس چغتای را چشم زخمی و شکستی عظیم بود و جهانشاه تخت هرات را مستخر ساخت و قریب هشت ماه در دیار خراسان حکومت کرد و در اثنای آن حال بر فحوائی کلام قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ نسیم اقبال از مہب آمل وزیدن گرفت و سلطان سلاطین الشرق و الغرب خسرو فریدون دم جمشید حشم ابو الغازی سلطان حسین بهادر خلد اللہ تعالی ۱۰ ظلال سلطنته و شید ارکان مملکتہ کہ امروز مسند خلافت بمقدم میمون آنحضرت آراستہ است از خطہ مرو شاہجان خروج کرد و براہ نسا و باورد لشکر بجانب استرآباد کشید و با امیر حسین ساعتلو کہ از جملہ قریبتان و عشایر جهانشاه و والی استرآباد بود مصاف داد و ہان دست برد کہ جهانشاه بالوس چغتای بجای آورده بود بضرب شمشیر جان ۱۵ ستان خسرو جمشید صولت از لشکر تراکہ انتقام حاصل ساخت و اکثر مردان کاری و سرداران نائی جهانشاه از تیغ آبدار گوہر بار این خسرو نامدار منشور عزل و فنا خواندند و حسین بیگ و اقربای اورا عوض قصاص امرای چغتای بشمشیر فنا گذرانیدند و ہمانا در مفاخرت ۲۰ سزاوارست کہ در بارہ مساعی جمیلہ خود این خسرو عالی بدین ایات شاہنامہ مترنم باشد،

اگر من نرفتی ہمازندران * بگردن در آورده گرز گران
کہ گندی جگرگاؤ دیو سفید * کرا بُد بیازوی خود این اُمید

و سلطان ابو الغازی در آن حال سدّی شد میان جهانشاه و مملکت عراق و جهانشاه ازین صورت منکوب و ملول شد و ضعف درو اثر کرد و ۲۵

همره باد صبا سرمه خاك رو نشت
میرسد باد خوش و نور و صفا می آرد
بخیال خیم ابروس تو دایم طوسی
روی اخلاص بمحراب دعا می آرد

و این مطلع نیز باو منسوبست، مطلع

موییست یا خیال میانست بچشم ما * ای سرو راست گوی میان تو و خدا
و مولانا طوسی در قصیده و مقطعات و مثنوی نکوشیدی و درین باب
این قطعه میگوید،

۱۰ من چو طبع لطیف خواجه کمال * غزلی بد نمیتوانم گفت
گر نگویم قصیده باکی نیست * من خوشآمد نمیتوانم گفت

و مولانا طوسی بعد از واقعه شاهزاده بابر خان بآذربایجان رفت و بولایت
عراق افتاد و امیر جهانشاه و پسر بوداق او را تربیت فرمودندی و درین
مدت در آن دیار بسر برد و در خطه شیراز میبود و تا این روزگار در
حیات بوده و الیوم می نماید که در گذشته است، فرد

۱۵ او نیز گذشت ازین گذرگاه * و آن کیست که نگذرد ازین راه

اما امیر جهانشاه بن قرا یوسف پادشاهی قاهر و صاحب دولت بود و
لیکن مردی نسا اعتماد و بد خوی بوده و سرداران را بهر بهانه محبوس
کردی و حبس او زندان ابد بودی و چنانکه ذکر شد شاهرخ سلطان
در سنه تسع و ثلاثین و ثمانمائه حکومت آذربایجان باو داد و او بعد از
۲۰ واقعه شاهرخ بهادر و نکبت سلطان محمد بایسنغر انار الله برهانه بر
عراقین و آذربایجان و اکثر ایران زمین تسلط یافت و عراقین را از
تصرف اولاد شاهرخ بیرون آورد و سی و پنج سال باستقلال حکومت
کرد و تراکه بعهد او مسلط شدند و جباری و قهاری او مرتبه عالی
۲۵ یافت و فضلا بر آنند که در روزگار اسلام ازو بد اعتقادتر پادشاهی

با خیالش ساعتی در منظر جان خلوتیست
نیست جز جان محری و آن نیز بر در باش گو
عاشقان را چون میسر نیست در عالم مراد
دولت وصل بتان هم نا میسر باش گو
حاکمی نا آب و باد و خاکرا باشد دوام
سلطنت بر شاه بابر خان مقرر باش گو

(۱۲) ذکر منقر المتأخرین مولانا طوسی رحمه الله علیه،

از جمله شاعران خراسان چون او کسی در مثل گوئی شروع ننموده و
امثال عوام را نیکو گفتمی و مرد خوش طبع بود و معاشر اما چون قینی
۱۰ عوام را در نظر خواص نیست مثل ایشان نیز مثل ایشان باشد، ع

اعتبار سخن عام چه خواهد بودن

و مولانا طوسی بعد شاهزاده بابر سلطان شهرقی عظیم یافت و پادشاه
مذکور اورا نوازش فرمودی و قصیده ردیف سرو در مدح آنحضرت
اوراست که مطلعش اینست، مطلع

۱۰ ای که باشد بند آن قد چون شمشاد سرو
در چمن چون بگذری بر پا جهد آزاد سرو

و هم اوراست این غزل، غزل

آنکه بر روی چومه زلف دونه ای آرد
عاقبت بر سر این شهر بلا می آرد
و آنکه چون سرو قدش در چمن روح نخواست
۲۰ بر من دلشده بنگر که چها می آرد
عالمی را بسخن سوخت و ندانم کآن شمع
این همه چرب زبانی ز کجای آرد
۲۲

قاضیا بر سر ینیمانی * خونشان میخوری مگر شُپشی
گفته آفتابِ شرع منم * آفتابی ولی ینیم کُشی

و وفات خواجه منصور در شهر سنه اربع و خمسين و ثمانمائيه بوده و او
بعد از واقعه شاهرخي صاحب ديوان امير محمد خدايداد شد و در
مهمات مشار اليه مدخل نمود و اختياري زايد الوصف اورا دست داد
و چون امير محمد مذکور مرد بي باک و مجنون طور بود در ثاني الحال
بخواجه منصور متغير شد و اورا بند فرمود و مبالغی ازو بمصادره ستايد
و در زجر و نعدی عوانان متهور خواجه مظلوم به بياری صعب مبتلا
شد در سكرات موت نزد محمد خدايداد اين بيت فرستاد،
رَمَقِي بيش نماندست ز بيمار غمت

قدی رنجه کن ای دوست که در میگذرد

امير محمد بر سر بالين او حاضر شد عذر خواست و بيرون رفت و صبح
از برادر مؤلف اين تذکره امير رضی الدین علی طاب ثراه پرسيد که
حال خواجه منصور چون شد، منصور خود در آن شب فوت شد بود،
امير رضی الدین علی اين بيت بر امير خدايداد خواند،
بيت

منصور ز غم ببرد و وا رست * از جورِ تو و جنای مردم

حقاً که خواندن اين بيت درين محلّ از گفتنش مقبول تر افتاده باشد،
و امير رضی الدین علی جوانی قابل بود و فاضل و همواره نزد سلاطين
مقداری داشتی و در شجاعت و مردانگی و منظر و مخبر يگانه بود و شعر
فارسی و ترکی نیکو گفتی و اين شعر بحکم سلطان بابر انار الله برهانه
گويد،
غزل

میکنی جور و جنا جانان مکرر باش گو
آخر این غم بر سر غمهای دیگر باش گو
ناو کم در سینه و در دست تیغ آئی بقتل
سهل باشد جان من این نیز بر سر باش گو

مکن بد مردم که کيفر بدست * نه چشم زمانه بخواب اندرست
بر ایوانها نقش بیژن هنوز * بزندان افراسیاب اندرست

(١١) ذکر مفخر الفضلاء و الظرفاء خواجه منصور قرابوقه طوسی

رحمة الله علیه،

مردی خوش طبع بود و غزل را نیکو گفتی و در روزگار شاهرخ سلطان
بلازمت شاه زاده علاء الدوله اشتغال داشت و از دیوان شاهزاده مشار
الیه اورا بعملداری ولایات بزرگ فرستادندی و او شعرا و فضلارا
نگاهداشت فرمودی و همواره با خوش طبعان اختلاط کردی و مرد ندیم
شیوه بود و از اعیان ولایت طوس است و اصحاب دیوان شاهرخ دایما
ازو حساب بر میگرفته اند و این غزل اوراست، غزل

ای چشم خوست بلای مردم * در دیک توئی بجای مردم

مردم تو بچشم در نیاری * چیزی دگری و رای مردم

از بهر نشست سَرُو قَدَت * چشم آب زده سرای مردم

چندم بکشی و زنده سازی * آخر تو نه خدای مردم

منصور زغم برد و وارست * از جور تو و جفای مردم ١٥

گویند که خواجه منصور این غزل را پیش مولانای معظم فاضل اقصی

القضاة مولانا عبد الوهاب طوسی که سرخیل فضلائی روزگار بود بر

خواند و مولانا را بدو طریق مطایبت و مباسطت بودی، مولانا گفت

من نیز يك بيت بدین غزل الحاق میکنم و این بیت بگفت، بیت

یا رب تو مرا حکومتی ده * تا من بدم سزای مردم ٢٠

و این بیت مولانا مشهور گشت و بسمع سلاطین و امرا رسید و چون

خواجه منصور بسو النفس شهرتی داشت امرا و فضلا دایم چون منصور را

دیدندی این بیت بر خواندندی و خواجه منصور را سو المزاجی بدین

٢٤ جهت با مولانا دست داد و این قطعه در حق مولانا گفت، قطعه

زلفِ اورا چون سِرِ فتنه‌است در دَوَرِ قمر
 با رخِ او عشق ورزیدن نهانی خوشترست
 در تعلقِ هر رگِ جان را باو انسی بود
 پاکبازان را بدلبَرِ میلِ جانی خوشترست
 گرچه پیغام از نسیم صبح با یاران نکوست
 دردِ دل با دلبران گفتنِ زبانی خوشترست
 عاقبت کافیت باقی جمله اینها دردِ سر
 ای شریفی گر تو اینهارا ندانی خوشترست

و این مطلع نیز اوراست، (مطلع)

۱. توئی کانِ نَمکِ ما شور بختان * خدا این داد مارا و ترا آن

اما ملوک بدخشان خاندان قدیم و شاهان کرم بوده‌اند و بعضی نسب ایشان را باسکندر فیلقوس میرسانند که بدی القرنین مشهورست، بروزگار سلاطین ایران و توران همواره ایشان را توقیر و احترام بوده و پادشاهان بولایت بدخشان تعرض نمیرسانیدند و از ملوک بدخشان بملازمت و ۱۰ ترددی قانع بوده‌اند و این حال از زمان سلاطین ماضیه استمرار یافته بود و سلطان سعید ابو سعید گورگان انار الله برهانه چون نزهت و لطافت ولایات بدخشان معلوم کرد خواست تا آن مملکت نیز داخل تصرف او شود باستیصال شاهان بیگانه مشغول شد و لشکر فرستاد و آن ملک را مغر ساخت و بقتل سلطان محمد شاه و اولاد و اقربای او ۲۰ اشارت فرمود و در شهر سَنَه احدی و سبعین و ثمانمائِه آن خسروان مظلوم بحکم سلطان ابو سعید بدرجه شهادت رسیدند و خاندان قدیم آن شاهان کرم ویران شد و نسل ایشان منقطع گشت و قصد آن خاندان مبارک بر سلطان ابو سعید میمون نبود و بسالی درست نکشید که

شعر

۲۴ او نیز جرعه که چشائید بود بچشید،

داشتی که نزد محققان نامش گلاخن است و پیش تن پروران اسمش گلشن
است و درین باب گوید،
از همت بلند نباشد که قاسمی * شهر هری گذارد و قانع بتون شود
و اوراست این غزل،

بازم بجعد زلف تو دل پای بند شد
مرغ هوا بدلمر اسیر کمند شد
گلنار چهره چونکه بر افروختی ز ناز
خالت بگردد آتش سوزان سپند شد
ایام هجر روی خود از ما مکن سؤال
دیوانه را مپرس که از ماه چند شد
آن دل که بود مخزن عقل و محلّ هوش
راهش پری وشی زد و جای گزند شد
این قدر و منزلت نه بخود یافت قاسمی
از قدر یار پایه بخشش بلند شد

۱۰ (۱۰) ذکر ملك الشعرا صاحب البلخی المتخلص بشریفی نور الله مرقن،

مرد مستعدّ و صاحب فضل بود و در فنون علوم شروع داشت مثل
طبّ و موسیقی و غیر ذلك و مع هذا در شاعری مکمل بوده و در مدایح
شاهان بدخشان و سادات ترمذ قصاید غزّا فرموده و اوراست این مطلع
قصیده که همدح سلطان السّادات امیر سیّد علی اکبر ترمذی گفته، بیت

در وقت تبسم لب جان پرور دلبر
چون رشته آلیست درو سی و دو گوهر
(وله ایضاً)

وصل یار ما ز عمر جاودانی خوشترست
لعل جان بخشش ز آب زندگانی خوشترست

کاتبی و خواجه علی شهاب در شاعری دعوی میکند، گویند که جمعی از شعرا و فضلا تحسین قصیده شتر حجره مولانا کاتبی میفرمودند، امیر امین الدین در بدیهه این قطعه بگفت،

اگر کاتبی در سخن گه گهی * بلغزد برو دق نگیرد کسی
شتر حجره را گر نکو گفته لیک * شتر گربه ها نیز دارد بسی

و امیر امین الدین را در مثنوی گوئی طبع فیاض بود و چند کتاب مثنوی پرداخته مثل کتاب شمع و پروانه که آنرا مصباح القلوب نام کرده و داستان عقل و عشق که آنرا بسلوۃ الطالبین موسوم ساخته و قصه فتح و فتوح و غیر ذلک، و این غزل اوراست لله در قائله، غزل

دیک چون آئینه روی تو دیدن گیرد ۱۰
از نخیل ز مژه آب چکیدن گیرد
دل من در سر آن زلف سیه مضطربست
مرغ در دام چو افتاد طپیدن گیرد
باز بگریخت خیال تو ز چشم بنبواب
میرود اشک که او را بدویدن گیرد ۱۵
لرزه بر تن فتد آن لحظه که من آه کشم
شاخ لرزد چو سحر باد وزیدن گیرد
گر رسد شادی وصلت بامین یکنفسی
جسم چه بود که ورا روح پریدن گیرد

(۹) ذکر درویش قاسمی تونی نور الله مرقه، ۲۰

مرد اهل طریق بوده و در شاعری متین گوی و خوش سخن است و بجهت انقطاع و فقر تردد بچوانب اهالی مناصب نمیکرد و در بند نام و شهرت نبود و بتحقیق دانسته بود که الشهرة آفة و الخمول راحة، در تون معیشت کردی که نام اصلی آن گلخن است و از بوستان دوستان فراغتی ۲۴

غم فرزند و نان و جامه و قوت * بازت آرد ز سیرت ملکوت
 قال الحکیم السنائی فی کتاب الحدیقه،
 کدخدائی که مایه هوس است * کد رها کن ترا خدای بس است
 و خواجه اوحدرا جمعی مصاحبان بتاهل دلالت میکردند و در معذرت
 یکی از ایشان این قطعه میفرماید،

همدی میگفت با اوحد در اثنای سخن

کای تو آگاه از رموز چرخ و راز آسمان

هم باستحقاق ملک فضل را مالک رقاب

هر با استعداد اقلیم سخن را قهرمان

مریم طبع گهر زایت چرا کردست قطع

چون مسیحا رشته پیوند از وصل زنان

مرد را هرگز نگیرد چهره دولت فروغ

تا بنور زن نپیوندد چراغ خاتمان

حیف باشد غنچه سان بر پای خود بستن گره

چند روزی کاندترین باغیم چون گل میبمان

گفتش ای یار نیکو خواه میدانم یقین

کر نکو خواهان نی شاید بجز نیکی گهان

وصل زن هر چند باشد پیش مرد کام جوی

روح و راحت را کنیل و عیش و عشرت را ضمان

لیک با او شمع صحبت در نمیگیرد از آنک

من سخن از آسمان میگویم او از ریمان

(٨) ذکر امیر امین الدین نرلابادی رحمه الله علیه،

انواع فضیلت و حسب با نسب سیادت ضم داشت و نرلاباد از اعمال

بی‌هق است و امیر امین الدین مرد ظریف و خوش طبع بوده با مولانا

در جنبِ روضه تو چه باشد ریاضِ خُلد
 پهلوی شاخِ سِدْرَه چه جولان کند سداب
 با شیرِ مردی تو چه تاب آورد کسی
 کر بیمِ شیرِ نره شود زو توان و تاب
 در دین کسی که غیرِ تو دانست پیشوا
 گوئی گناه باز نی داند از ثواب
 افلاک را مدار از آن شد زمین که هست
 يك مشتِ خاک در کفِ اولاد بو تراب
 گاهِ شدن جنابِ رسالت پناه را
 بود آخرین سخن سخنِ عِثرت و کتاب
 دریا دلا سپهر جنابا توئی که هست
 بحرِ محیط با کفِ جودت کفی خلاب
 ما بنده ضعیف و نو سلطانِ کامران
 ما خادمِ کین و نو مخدومِ کامیاب
 اَوْحَد که تافت از همه عالم رخِ امید
 زین آستانه روی نتابد بهیچ باب
 میسند کاسمان کندش خسته ستم
 و اختر بجای شربتِ عَذَبش دهد عذاب
 این خاک را ز جامِ رضا بخش جرعه
 آن دم که دست ساقی لطفت دهد شراب

و خواجه اوحده مدّت عمر بعد از آنکه بهشتاد و يك سال رسید دامن
 عصمت از غبار این خاکدان پر محنت در چید و بمعبوره جاوید خرامید
 فی شهر سته ثمان و ستین و ثمانائنه و خواجه عمر مجرّد گذرانید و از
 برکت اولاد و احفاد محروم بود بلکه از غصّه سعادت و شقاوت این

ای قهرمانِ کشورِ عصمتِ باصل و نسل
وی والیِ جهانِ ولایتِ چو جدّ و باب
حرفِ محبتِ نو هر از ابتدایِ گوین
کَلتِ قضا رُفر زده بر تختهٔ تراب
ایزد بدستِ لطفِ رساندَتِ پُیایه

کأنجا نیرسد قدمِ سعی و اکتساب
ملکِ کمال و کشورِ قَدَرِ تو این است
از دستِ بُردِ حادثه و پایِ انقلاب

در علمِ انبیا و در اسرارِ اولیا
هر وافرِ اَلتَّصَبُّی و هر کاملِ اَلتَّصَاب

لعل از حیاِ گوهرِ ذاتِ مبارکت
هر دم بخونِ دیده کند چهره را خضاب
گاه از نسیمِ خُلُقی تو گوهر دهد صدف

گاه از سمومِ قهرِ تو دریا شود سراب
صافی دِلان ز مهرِ تو در عینِ انتباه

سرگشتگانِ ز کینِ تو در تیهِ التهاب
گو خصمت از معالجهٔ رنجِ حادثه

غافل مشو که مادّه هست اندر انصاب
گشته عُقَابِ عَفِی نو چون نیر چارپر

بد کیش را عَقوبت و بد خواهر را عَقاب
نهرود وارِ پشهٔ کینِ تو خصم را

بر سر ز غصّه دستِ زنان ساخت چون ذباب
رنجِ حسدِ هلاک کند حاسدِ ترا

آرے پر عَقاب بود آفتِ عَقاب

بر باد داده خالک درش آبروی بحر
 و آتش فگنده خالک رهش در دلِ سحاب
 گردون بطوع چاکریش کرده اختیار
 و اختر بطبع بندگیش کرده ارتکاب
 آب از حیای ابرِ نوالش در ارتعاش
 و آتش ز شوقِ دشمنِ جاهش در التهاب
 با حلیم او زمین نزنَد لاف از درنگ
 با عزم او زمان نکند دعویِ شتاب
 یابد ازو نسیم ولایت دماغِ جان
 آری دهد هر آئینه بوی گل از گلاب
 سَلکِ سخا ز گوهر او یافت انتظام
 بحر کریم ز فیضِ کشف دید انشعاب
 شاهان نهند روی انابت چو بر درش
 خیزد ز عرش نعره طُوبی لَهَن اَناب
 از تاپِ قهرش اطلس نه نوی چرخ را
 حاصل هین بود که قصب را ز ماهتاب
 پیر دبیر چون ز فصاحت کند سؤال
 مفتی کلک او اَنَا أَفْضَح دهد جواب
 بر امر و نهی اوست مدارِ جهانِ شرع
 زین خوبیتر چگونه توان کردن احتساب
 هر سفله نیست در خورِ آدابِ حضرش
 نبود نعیم باغِ جنات لایقِ دواب
 خواهد دلمر ثنا بطریق خطاب گفت
 بشنو بگوش جان که خطایست مستطاب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

رای کبان کشا شده بر کرگسان چرخ
 وز بهر دام حوت رشا گشته رشته تاب
 طفل سها چشیده لبن از بنات نعش
 کرده شهاب پهلوی شیر زبان کباب
 گر با ذنب قرین نشود رأس دور نیست
 واجب بود ز صحبت نا اهل اجتناب
 ظلم ظلام تا کند از روی شام دفع
 هر گوشه گشته برق زنان بیرق شهاب
 در پرده سحر نگر اجرام مستنیر
 چون شاهدان که جلوه نمایند در نقاب
 گشته فلک ز خوشه پروین گهر فشان
 بر روضه مقدس سلطان دین مآب
 سر خیل اصفیای مکرم که ذات او
 ایزد ز خاندان کرم کرده انتخاب
 شاهنشاهی کلیم کلام و خلیل خلق
 مکی طالی سیر هاشمی خطاب
 سلطان جعفری نسب موسوی گهر
 کو بود بر سران جهان مالک الرقاب
 علام علیم دین علی موسی الرضا
 خضر سکندر آئین و شاه فلک جناب
 در راه شرع قافله سالار جن و انس
 در باب علم مسئله آموز شیخ و شاب
 افعال کاملش همه بی عیب و اختلال
 و اقوال صادقش همه بی شک و ارباب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کیوان که گوی بُرد برفعت ز هسراں
 مَیلِ غروب کرد باهنگِ اغتراب
 برجیس را زده غیمِ رایِ رو شکیب
 آری چگونه صبر کند رعد بی رباب
 رفته بغرب بِیَراقِ بَراقِ تُرکِ چرخ
 چون نیغِ تبهتن بنهانِ خانه قُراب
 یوسف رخی چو مهر گرفتارِ چاهِ دَلو
 یونس وشی چو تیر ز ماهی در اضطراب
 از بزمِ زُهره تا به ثریا هی رسید
 افغانِ عود و بانگِ نی و ناله رباب
 نا چیده مه ز گلشنِ نیلوفری گلی
 ناگه سپر فگد چو نیلوفرش در آب
 کف الخضیبِ رایتِ نصرت فراشته
 بر آوجِ آسمان چو دعاهاى مستجاب
 عقد پَرَن ز ثور چنان مینود راست
 کاندَر میانِ سَلکِ گُهرِ لؤلؤی خوشاب
 عیّوق از آن عنانِ عزیمت بر آوجِ نافت
 کاندَر طلوع هست ثریاش هر رکاب
 هم سَلکِ با هم از پیِ آنند شعریان
 کین سیم ناب باشد و آن گوهر مذاب
 قلبِ الاسد گره زده بر جبهه خَشَمَناک
 با طرفه هر دم از طرفی دیگرش عتاب
 بهریده غُفر رشتَه پیوند از بدان
 ز آنرو درست گشته به نیکانش انساب

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

زند بودی در حکمت ازو استفاده نمودی الیوم حق گذاری بجای آورده
و صلۀ رحم مرعی میدارد و جانشین خواجه اوحدست و در منزل شریف
آن بزرگوار بر قاعدۀ زندگانی شریف او بلکه باضعاف آن درس و افاده
منتظم و مہیاست،
بیت

۵ زندست کسی که در دیارش * ماند خلفی بیادگارش

و چون با وجود فضایل خواجه از جمله شاعران مکمل است و دیوان
شریف او مشتمل است بر قصاید و مقطعات و غزلیات مختار واجب
نمود قصیدۀ و یک قطعه درین تذکره ثبت نمودن و این قصیدہ خواجه
اوحدراست در منقبت امام الجن و الانس ابو الحسن علی بن موسی الرضا
۱۰ علیہ الخیرۃ و الثناء در چرخیات،
قصیدہ

گردون فراشت رایت بیضای آفتاب
وز پرده‌های دین شب شُست کحل خواب
صبح سمن عذار چو خوبان شوخ چشم
پرده ز رخ فکند و برون آمد از حجاب
نظارگی ز منظر این کاخ زر نگار
۱۰ صد لعبت سمن سلب سیمگون ثیاب
مصباح صبح چهره فروز از ظلام شام
چون نور شیب شعله زنان در شب شباب
سیمین طراز گشت چو خرگاه خسروان
۲۰ پرده سرای چرخ که بود عنبرین طناب
هر کوکی نمونہ صغریست فی المثل
حیران شد محاسب عقل اندرین حساب
جوی مجرّہ بین چو بفردوس جوی شیر
۲۴ طفلان چرخ ازو شده قانع بشیر ناب

کسی که کسوتِ شعرش چنین بود خوش نیست
که جز ثنای تو باشد طراز دیوانش
همیشه تا که بطومار آسمان باشد
گاهی ز ماه سِجَل گه ز مهر عنوانش
مباد ملک ترا تا بدامن محشر
ز انقلاب حوادث زوال و نقصانش

(۷) ذکر زینة الفضلاء قدوة الحکماء خواجه فخر الدین اوحده مستوفی
رحمة الله علیه،

حکیمی صاحب فضل بود و در فنون علوم صاحب وقوف بتخصیص در
۱۰ علم نجوم و احکام که درین فن روزگار خود نظیر نداشت و در علم شعر
و شاعری سرآمد عصر بود و در خط و انشا و استیفا و طب و توارخ
مشار الیه، مستعدی بجامعیت او در روزگار او نبود و خواجه از اعیان
سبزواریست و خاندان ایشان را مستوفیان خوانند و ذکر آن مردم در
تاریخ بیہقی مذکور و مسطورست و خواجه فخر الدین اوحده با وجود
۱۵ حکمت و فضل و کمال مشرب فقر و درویشی حاصل شده بود و ہمیشہ
در صحبت او جمعی از ظرفا و مستعدان با استفاده علوم مشغول می بودند
و يك هزار مجلد کتاب خواجه جمع نموده بود از فارسی و عربی و غیر
ذلك و آن کتب را بخط مبارک خود اصلاح و تنقیح و مقابله نموده و در
جهان فانی بغیر از صید نکتہ دانی کاری نداشت و بجز ذکر خیر و کتانی
۲۰ چند یادگاری و میراثی نگذاشت، امرای اطراف و وزرای اکناف خدمات
پسندیدہ جهت خواجه روان کردند و او آن مال را خرج و صرف
جلسا و مستعدان نمودی و البوم منزل و مکان آن نادرہ زمان مقصد
فضلاست و جناب فضایل مآتب حکمت ایاب قدوة ارباب الفضل و
۲۵ الحکم مولانا غیاث الملة و الدین محمد ادام الله فضله کہ جالینوس اگر

خدایگانِ سلاطین مظفرِ دل و دین
 که بر ملوکِ جهان نافذاست فرمانش
 سپهرِ مهرِ عطا بایسنغر آن کر طبع
 کشید غاشیه بر دوش مهر و کیوانش
 بساکه زیر و زیر گشت هفت طاقِ سپهر
 ز رشکِ رفعتِ خرگاه و طاقِ ابوانش
 ز آسیای فلک در تنورِ گرمِ ائیر
 زمانه می پزد از قُرصِ مهر و مه نانش
 حملِ بآنش خورشید میشود بریان
 بدان امید که روزی نهند بر خوانش
 میان صفِ جنیبت کشان موکبِ اوست
 هزار بنده چو افراسیاب و خاقانش
 ایاشهی که هبی زبید از لطایفِ حق
 نثار بارگشت رحمتِ فراوانش
 بچشمِ باصره نشیبه کاینات رواست
 چو هست ذاتِ شریف تو عینِ انسانش
 ز شوقِ کفِ تو گوهر هبی نیارد یاد
 هوای مولد دریا و مسکنِ کانش
 جهان اگر ز عناصر شود تهی سازند
 ز چار پایه تختِ تو چار ارکانش
 جهان پناها در مدحِ تو مرا شعرِ است
 که صد ره از ره تحسین ستوده حسانش
 هر از لطافتِ معنی هر از جراتِ لفظ
 گذشت بنده بصد مرتبه ز افرانش

۵

۱۵

۲۰

۲۴

(۶) ذکر مولانا معظم یوسف امیری رحمه الله علیه،

از جمله شعرای متعین است و بروزگار شاهرخ سلطان اورا شهرت دست داد و همواره بناموس زندگانی میکرده و امراء و ارکان دولت اورا نگاهداشت میفرمودند و قصاید غرا دارد مدح خاقان کبیر شاهرخ سلطان انار الله برهانه و اولاد عظام و امرای کرام او و این قصیده در مدح بایسنغر سلطان میفرماید لله در فائله،
قصیده

بقی که رونق مه بُرد روی رخشانش
ز پسته تنگ شکر ریخت لعل خندانش
شکست رونق یاقوت و آب لؤلؤ بُرد
رواج تیز بازار در و مرجانش
صبا بطبله عطار از آن جهت ماند
که مایه دارد از آن زلف عبر افشانش
بگرد آن لب چون نوش خط او خضرست
نشسته بر طرف جوی آب حیوانش
میان آن رخ و خورشید فرق نتوان کرد
چو سر بر آورد از مشرق گریبانش
ز دست نرگس مستش اگر دل بجهد
کند بسلسله زلف بند و زندانش
دلر مشوش و حالم چنین بشویده
ز چیست از شکن طره پریشانش
ز دست او بجهان داستان شوم گر نی
چگونه باز هم من ز مکر و دستانش
دلر بدرد گرفتار گشت در غم او
مگر کند شه عالم بلفظ درمانش

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دیرینه سرائیست جهان دور ز شادی
این کهنه رباطیست میرا ز عمارت
گلگونه رخسار ز خواب جگر ساز
در مذهب عشاق جز این نیست طهارت
گر عارفی دل شدها بنده شماری
از صدق دعاگوی بود روز شهارت

(۵) ذکر گنج ذو فنونی مولانا جنونی اندخودی نور الله مرقد،

مرد خوشگوی و ظریف طبع بوده و از ولایت اندخودست اما در دار
السلطنه هرات ساکن بوده و امرای نامدار و ابنای روزگار بدو خوش
بر آمدند و امیر مرحوم غیاث الدین سلطان حسین بن امیر کبیر
فیروز شاه بدو گوشه خاطری مرعی میداشته و طبع او بر جانب هزل
مایل بود و بیشتر شعرارا هجوگنتی و حافظ تربتی را هجوهای رکیک گفته
که نوشتن آن ادب نیست و این غزل او مگوید،

غزل

گفتش عیدست و آن رخسار و ابرو ماه عید
گفت آری روشن است این حال پیش اهل دید

۱۵

گفتش از چیست ماه نو چنین مشکل نمای
گفت میگردد ز شرر ابرو من ناپدید
گفتش غوغا بشام عید از آن ابرو چراست

گفت هر کس دید این غوغا دگر خود را ندید
گفتش در وعده وصل تو اشکر سایل است

۲۰

گفت بسیار این گدا در کوی ما خواهد دوید
گفتش نا ماه دیگر بر جنونی نگذری

گفت اگر صبری کنی این مه بسر خواهد رسید

۲۴

ماهِ منیرِ مملکتِ آرایِ طا و ها * شاهِ سریرِ مستندِ اعلایِ یا و سین
چابکِ سوارِ شبِ روِ اَسْرَى یَعْبُدُ * کاندِرِ رکابِ او نرسد شَهْرِ امین
عیسیٰ عصرِ قصرِ دنی در مقامِ قرب * مهدیٰ مهدِ عهدِ نخستین و آخرین
بابایِ مهربانِ بنیِ آدم و شفیع * فرزندیِ آدم از همه لیکن خلف‌ترین
ای بر سریرِ کُنتِ نَبِیًّا نهاده پای * آدم هنوز بوده مختبرِ بها و طیف
اے ره روانِ راهِ حرمِ آله‌را * شرعِ تو تا بروزِ ابدِ شارعِ مبین
ای نقل کرده رایتِ رایتِ بافتاب * وی عقل برده رویتِ رویتِ زناظرین
اے مالکِ ممالکِ اِیَّاکَ نَعْبُدُ * وی سالکِ مسالکِ اِیَّاکَ نَسْتَعِین
رویت بر آسمانِ لعربِ مِه تمام * در باغِ فَاسْتَقَمْ قَدِ تو سرورِ راستین
۱۰ یکِ جاریه ز حضرتِ با احترامِ تست * ترکِ چهار بالشِ قصرِ چهارمین
نامِ تو بر نگینِ سلاطین نوشته‌اند * بهر نفاذِ حکمِ بَخِطِ زهرِ دین
فیروزیِ ممالکِ لا ینبغی نیافت * نا کرده نقشِ خاتمِ لعلِ تو بر نگین
توفیٰ ابن حسام فی شهرِ سنه خمس و سبعین و ثمانمائه من الهجرة النبویه
صلعم،

(۴) ذکر مولانا عارفی هروی عطر الله تعالی مفضیحه،

۱۵

مرد خوش طبع بوده و مدایجِ ملوکِ روزگار و امرای نامدار بسیار گفته
و در شیوهٔ مثنوی ماهر بوده آنچه مشهور است ما لا بُدِّ مذهبِ امامِ اعظم
نظم کرده و ده نامه نیز بنام وزیرِ باسحقاقِ خواجه پیر احمد بن اسحاق
گفته و غزل‌های دلپذیر و مقطعاتِ ملایم در آن کتاب درج نموده و این
۲۰ غزل اوراست،

از غمزهٔ جادوی تو چون دید اشارت
نقد دل و دین چشم تو بر بود بغارت
ای خسروِ خویان بگدایان نظری کن
درویشِ نوازیست گلِ نخلِ امارت

یکی حاجتم را نمائی بکس * بر آرند آن تو باشی و بس
 دوم روزم را ز جانی رسان * که منت نباید کشید از کسان
 سیوم چون بمرگ اشارت بود * بآن لَا تَخَافُوا بشارت بود
 چهارم چنانم سپاری بخاک * که باشم ز آلودگی جمله پالت
 به پنجم چو تن بگسلاند کفن * رسائی تَمَرًا بآن بیخ تن
 یا اله العالمین و یا ارحم الراحمین بفضل خود و بآبروی مردان که مرا
 و همکنان را بدین دولت سرافراز گردان، وفات مولانا حسن سلیمی در
 ولایت جهان و ارغیان بوده بوقت عزیمت زیارت مشهد مقدسه رضویه
 علی ساکنها السلام و النجیه در شهر سنه اربع و خمسين و ثمانمائه و جسد
 ۱۰ اورا نقل کرده بسبزوار برده‌اند و آنجا مدفون است رحمة الله علیه،

(۳) ذکر ملك الکلام مولانا محمد حسام الدین المشهور بابن حسام

رحمة الله علیه،

بغایت خوش گوشت و با وجود شاعری صاحب فضل بوده و قناعتی و
 انقطاعی از خلق داشته از خوسف است من اعمال قهستان و از دهفت
 ۱۰ نان حلال حاصل کردی و گاو بستی و صباح که بصحرا رفتی تا شام اشعار
 خود را بردسته بیل نوشتی و بعضی اورا ولی حق شمرده‌اند و در منقبت
 گوئی در عهد خود نظیر نداشت و قصاید غرا دارد و این قصیده
 در نعت رسول رب العالمین صلعم اوراست که بعضی از آن قلی میشود،

قصیده

۲۰ ای رفته آستان تو رضوان بآستین * جاروب فرشی مسند تو زلف حور عین
 باد صبا ز نکبت زلف تو مشکبوی * خالك عرب ز نزهت قبر تو عبیرین
 از لعل آبدار تو ارواح را شفا * وز زلف تابدار تو حبل المتین متین
 موی تو سایه بان قنادیل آفتاب * لعلت خزانہ دار بسی گوهر ثمین
 ۲۴ ذات تو همچو نام کریم تو مصطفی * حسن تو همچو خالق عظیم تو نازنین

و ائمه معصومین رضوان الله علیهم اجمعین قصاید غرّا دارد و ولایت نامه‌ها را چون او کسی از جمله مدّاحان نظم نکرده و گویند اصل او از تون است و در شهر سبزوار متوطن بوده و در ابتدای حال عملداری کردی، روزی براتی بر بیوه‌زنی بنوشت و آن عجزه فریاد کنان رو بدو کرد و گفت ای مرد این برات نا موچه تو بچم که بر من نوشته، سلیمی گفت بچم سید فخر الدین که وزیر ملکست، پیره زن گفت ای ظالم اگر روز عرض اکبر من دامت گیرم و تو گوئی که من بچم سید فخر الدین بر تو ظلم کرده‌ام آیا حقّ تعالی در آن روز این سخن را از تو قبول کند یا فی، دردی در نهاد سلیمی از سخن عجزه پیدا شد و فریاد میزد که فی واللّه فی باللّه و همان ساعت دوات و قلم را زیر سنگ کرده بشکست و سوگند یاد کرد که در مدت عمر دگر گِرِد حرام خواری و عملداری نگردم و بعهد خود وفا کرد و حقّ سبحانه و تعالی که مقلب القلوب است ان شاء الله که ده‌های سخت عملداران خونخوار نابکار این روزگارا که شیوه ایشان طمع بمال مسلمانان است و کیش ایشان دروغ و بهتان ازین کردار بد بگرداند و راستی و شفقت بدیشان ارزانی دارد، شعر

تاکی این فعل سگی انسان شوای همتای دَد
تاکی آزار مسلمان ای مسلمان شرم دار
مُتَلَفِ مالِ مسلمانی و نامر اکفی الکُفّاء
دزد اموالِ شهبانی و لقب امن الدیار

۲۰ و بعد از آن مولانا سلیمی براه حقّ در آمد و در لباس صلحا و فقرا سیاحت کردی و بزیارت حجّ اسلام و عتبه بوسیّ مرقد ائمه علیهم السلام مشرف شد و اورا قصاید غرّا است در توحید و منقبت و درین تذکره قطعه ثبت و درج یافته،

الهی باعزازِ آن پنج تن * نبی و ولی و دو فرزند و زن
که در دین و دنیا مرا پنج کار * بر آری بفضل خود ای کردگار

و نعلش ارجمند آن خسرو سعادتمند را امرای نامدار بر دوش گرفته در
روضه منوره سلطان الاولیاء و برهان الانقیاء امام ابوالمحسن علی بن
موسی الرضا علیه الخیرة و الثناء بر سلطان بابر نماز باقامت رسانیدند و
بجوار مرقد مطهر و منور امام رضا در مدرسه شاه رخ بقعه طرف قبله
مدفون ساختند و هیچ کس را از سلاطین نامدار و خواقین ذوی اقتدار
بعد از رحلت از دنیا این قدر و منزلت دست نداد، هر آینه بیت
گر دو روزی بتواضع بسر آری دنیا * بعد رفتن کف روضه مقامت باشد
حق تعالی روح پرفتوح آن خسرو دنیا را در آخرت مسرور دارد بالئی
و آله الامجاد، و تاریخ وفات بابر را عزیزی بدین منوال فرموده تاریخ
شاه بابر شهبی که از عدلش * عدل نوشیروان بدی ناسخ
بود راسخ چو در سخا و کرم * گشت تاریخ فوت او راسخ
و این تاریخ روشن ترست،

ناگاه قضا ز قدرت سبحانی *

بر خاک فگند ناج بابر خانی

در هشتصد و شصت و یک ز تاریخ رسول

۱۵

در سادس و عشرين ربیع الثانی

و از اکابر و علما و فضلا که بعد بابر ظهور یافته اند از مشایخ طریقت
شیخ الشیوخ الفاضل العارف صدر الحق و الدین محمد الرواسی العکاشی است
رحمة الله علیه و از علماء مولانای فاضل علامه مولانا محمد جاجری و
از شعرا مولانا طوطی ترشیزی و خواجه محمود برسه و مولانا قنبری زهتاب
نیشابوری رحمهم الله تعالی اجمعین،

(۲) ذکر مولانا حسن سلیمی رحمه الله علیه،

مرد سلیم طبع و نیکو نهاد و اهل دل بوده و در شاعری طبعی قوی
داشته و در منقبت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه و اولاد بزرگوار او

۲۴

بوقتی که دله بر تو دولت او قرار یافته و زبانها بشکر ایادی و نعم او جاری گشته در آغاز تباشیر صباح جوانی و تنعم و کامرانی شاهزاده از مرکب زندگانی بمحمل قافله آن جهانی تحویل فرمود و ماتم رسیدگان آن سوگ ناگاه خاک درگاه آن خسرو گردون پناه را بر سر کرده می خروشیدند و زاری کنان در خواندین این ابیات می کوشیدند،

کای فلک آهسته رَو کاری نه آسان کرده
ملک ایران را بمرگ شاه ویران کرده
آفتابی را فرود آورده از آوج خویش
بر زمین افکنده با خاک یکسان کرده
نیست کاری مختصر چون با حقیقت میروی
قصده خون و مال خلق و قلع ایمان کرده

و چون شاه بابر درویش دل و موحد و عارف بود چندان تعلقی باین
خاگدان غبار نداشت مانند اولیاء الله آگاه رفت،

عاشقانی که با خبر میروند * پیش معشوق چون شکر میروند

۱۰ هنگام رحیل همکنان را از رفتن خود آگاهی داد و وصیت فرمود و
فرزندش شاه محمود را بامراء و ارکان دولت سفارش نمود و از مردم
مشهد مقدس بجای حاصل ساخت و مشاهد جمال معشوق ازل بوده بکلمه
توحید نمسک جست و این ابیات بخواند،

جان بحق واصل شد و من در پی جان میروم
گرچه دشوارست ره من نیک آسان میروم
دوست وقت رفتن اندر روی من خندید و رفت
من چو دیدم روی او زان روی خندان میروم
صرصر مرگ بر رفتن میکند تعجیل و من
از ضعیفی چون صبا افتان و خیزان میروم

بزرگان و حکما مقرر داشته‌اند که بهترین سیرتی در بنی آدم سخاوت و کرم است و این شیوه پوشش معایب است،

کرم خوانند ام سیرت سروان * غلط گفتیم اخلاق پیغمبران

اما کرم را طرفین است چون بافراط رسد آدمی از مرتبه انسانیت بطریقه شیطنیت مبتدل میشود، إِنَّ الْمُبَدِّلِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ، هر آئینه صراط مستقیم اوسط امورست که اختیار حکما و فضلاست، در حکایت آورده‌اند که معاویه بن ابی سفیان روزی میگفت که الهاشمی جواد و المحزونی متکبر و التمیمی شجاع و الأموی حلیم، این حکایت را بعرض امام البره و قاتل الکفره امیر المومنین و امام المتقین اسد الله الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه رسانیدند، فرمود که عجب مردی محیل و مدبر و مکار است این معاویه و درین سخن غرضی و مقصودی دارد، مدار کار قبیله قریش برین چهار فرقه‌است، آنکه هاشمی را بسخاوت تعریف کرده مقصودش آنست که هاشمیان بدین نام نیک غره شوند و هرچه دارند بافراط و تفریط بپوشند و حاجتمند و درویش شوند که هیچ کس ۱۰ در عالم بدرویشان خوش نیست و اطاعت فقرا مردم کمتر میکنند و بدین جهت از حکومت و خلافت معزول شوند، و آنچه مخزومیان را بتکبر وصف کرده میخواهد که آن مردم بدین خصلت مذموم مشهور شوند و مبعوض طبایع خلاق گردند و آن که تمیمی را شجاع گفته غرضش آنست که آن فرقه جهت اسم و رسم خود را در معارک خوف و خطر اندازند ۲۰ که مردم ایشان را پهلوان و شجاع گویند و بکلی مستأصل شوند و آنکه قوم خود را حلیم نامیده حلم چیز است که هیچ خوف و خطر ندارد و محبوب خلاق است میخواهد که او و خاندان او در نظر مردم مقبول و محبوب باشند و از خطرات دور و بامر خلافت نزدیک و السلام، و چون آفتاب دولت باری باوج صعود رسید و سید ممالک مشید و قوانین ۲۵ ملک مهید شد عین السکال آن خورشید اقبال را بهبوط و زوال کشید

این غزل شهزاده بابر راست انار الله برهانه،

غزل

در دور ما ز کهنه سواران یکی است
و آن کو دم از قبول نفس میزند نی است
این سلطنت که ما ز گنائیش یافتیم
دارا نداشت هرگز و کاوس را کی است
می نوش و جرعه بن دردمند بخش
رند شراب خواره به از حام طی است
سنگ محک می است می آید در میان
پیدا کند کس و ناکس همین می است
دانی کمان ابروی خوبان سیه چراست
کز گوشه اش دود دل خلق در پی است
دارد بزلف او دل زُتار بند ما
سودای کفر و کافری و هرچه در وی است
بابر رسید ناله زارت بگوش یار
لیلی وقوف یافت که مجنون درین حی است

۵

۱۰

۱۵

در شیوه سخاوت و جود بآبروی فراوان سخن منقولست، از آن جمله حکایت کند که چون بابر بهادر قلعه عماد را که گنجگاه اصلی بود مستقر ساخت بدره های جواهر نفیس پیش وی آوردند، بدره از آن یکی از مخصوصان خود بخشید، خواجه وجیه الدین اسمعیل سمنانی که وزیر او بود گفت ای سلطان عالم اوّل سر بدره را بکشای شاید خراج اقلیمی را جواهر درین بدره باشد، سلطان گفت ای خواجه مقررست که درین بدره جواهر نفیس خواهد بود، بالاتر ازین نیست هرگاه سر این بدره بکشایم جواهر دلپذیر مرا مفتون سازد و از گفته پشیمان شوم، هان بهتر که بدین شعر عمل نمایم،

شعر

از شیخ رُخش دیده هان به که بدوزیم * چون فایه نیست نینیم و نسوزیم

عازم فارس و عراق عجم شد و آن ملک را مستقر ساخت و در اکثر ایران زمین خطبه بنام او خواندند و بهر جای و بهر ملک که روی آوردی تاب او نیاوردندی و مطیع رای جهان آرای او شدند و در عهد دولت او عراق از تصرف آل تیمور بیرون رفت و تراکه بر آن بلاد مستولی شدند و در شهر سته سنه و خمسن و ثمانائنه آن استیلا از جهت بی تدبیری شاهزاده بابر بوده که بعد از قتل برادرش سلطان محمد بتعجیل بی براق بعراق نهضت نمود و جهانشاه و ولد او پیر بوداق فرصت یافتند و شاهزاده بابر را آن فرصت نبود که بتراکه مشغول گردد عراق را باز گذاشت و ایشان بر عراق حاکم شدند و بعد از آن سلطان بابر جهت دفع جهانشاه و لشکر ترکمان براق و لشکر کَلّی و بیقیاس جمع کرد تا متوجه ممالک عراق و آذربایجان گردد و در آن حال سلطان سعید ابو سعید گورگان در شهر سته سنه سبع و خمسن و ثمانائنه از ما وراء النهر لشکر کشید و پیر درویش هزاراسپی و برادر او میرزا علی را که والی بلخ بود بقتل رسانید، شاهزاده بابر عزیمت جانب تراکه را فتح نمود و از قشلاق سلطان آباد جرجان بقصد سلطان ابو سعید لشکر بجانب سمرقند کشید و از پنج آب همچون عبور کرده در شهر سته ثمان و خمسن و ثمانائنه بلاء محفوظه سمرقند را محاصره کرد و مدت دو ماه و کسری از طرفین قتال و مصاف بود و چون میان زمستان دست داد جهت صعوبت سرما و تلف شدن چهارپایان و مشقت لشکریان سلطان بابر بصلح راضی شد و بزرگان میان سلطان ابو سعید گورگان و بابر بهادر اصلاح نمودند و شاهزاده بابر بطرف خراسان مراجعت نمود و در آن سفر مشقت بسیار بمردم بایری عاید گشت و مجبوع گرسنه و برهنه بوطن رسیدند و آن چشم زخمی بود دولت بایری را و بعد از آن نهضتی نفرمود و بفراغت و خوشدلی و عشرت روزگار گذرانیدی و سلطان بابر را کرمی شامل خاص و عام و رأفت و نواضعی مالاکلام بود، طبعی موزون و سخنی چون دُر مکنون داشت و

عالم برادران و ابنای اعمام تو در مالک مستقل اند و گنج و سپاه بدست ایشان افتاده و بزرگ زادگان این دولت خانه ملازم آن جماعت اند، اگر سخنی مرا گوش کنی بجهت آنکه بتو انتقال کند و الا با وجود این مردم هانا تو از ملک محروم خواهی بود، شاهزاده گفت که کدام است آن مصلحت، گفت اول آنکه مردم دون و بد اصل را تربیت کن که بزرگ زادگان بتو سر در نیاورند، دوم آنکه بخشندگی بافراط پیش گیر تا باوازه جود تو مردم بتو رجوع کنند، سیوم آنکه یساق سخت مکن و مردم را اینا مرسان تا بتو امین باشند، چهارم آنکه لشکرا از غارت و دست اندازی منع مکن تا جهت طمع شوم خود کار ترا پیش برند ۱۰ و چون کار تو پیش رود و ملک بتو مسلم شود زنهار و هزار زنهار که این کارهای مذموم را ترک کنی و خلاف این قاعده های نا پسندیده نمائی که اینها همه جهت ضرورت است، شاهزاده چون دانست که هندو که جهت بنای دولت او این سخنها میگوید ازو پذیرفت و چنان کرد که سلطنت یدو استحکام یافت اما چون بدعتی و قاعده مستبر شده بود فجاء دفع آن ۱۵ میسر نمیشد، مسلمانان از آن تدبیر خطای هندو که چند گاه در پریشانی تمام روزگار گذرانیدند، حقا که تدبیر آن ظاهر بین غلط محض بوده چه خداوند تبارک و تعالی بقای دولت در عدل تعییه کرده نه در اراده لشکری و رعیت پروری و نام نیکو و ذکر جلیل در نشر رأفت بر بندگان خدا آفریده نه در کوشش و توفیر خزاین، بیت

۲۰ باری چو فسانه می شوی ای بخرد * افسانه نیک شونه افسانه بد
القصه شاهزاده بابر چهارده سال بکامرانی سلطنت راند و بهر جای که روی آوردی دولتش مساعدت نمودی و بخت و اقبال یآوری کردی و سرداران او دم پادشاهی میزدند و امرای او اساس سلطنت داشتند، حاتم طی اگر زنک بودی سبیل سخاوت و جود طی نمودی و از معنی ۲۵ او معنی بن زاید زیاده نمودی و بعد از واقعه برادرش سلطان محمد

بر آن متصوّر نیست، بیت

ندانم تا رقم چون رفت در ردّ و قبول ما
 همه کس ز آنها ترسند و من از ابتدا ترسم
 ۵. کَلِكْ او بد کلید مخزن جود * تیغ او کارساز ملک وجود
 رایت جهاننداری بعد او بذروه عیّوق رسید، لشکری داشت آراسته و
 جوانان پر دل و نوحاسته تجملی که چشم اسکندر در جهاننداری بخواب
 ندید و سپاهی که فریدون آوازۀ او بگوش نشنید، قطعه

آنچه شهرخ بجهد و کوشش و رنج * جمع آورد در حدّ چل و پنج
 ۱۰. از سلاح و ستور و اسب و غلام * و آنچه بر وی توان نهادن نام
 پیش بابر خدیو پر دل زاد * چرخ آن جمله بر طبق بنهاد
 حقّ سبحانه و تعالی اورا سروری داد و با وجود کفتری بر برادران
 مهتری کرامتش فرمود و مع هذا خسرو درویش دوست بود و صفدری
 حقیر نواز و از باطن مردان با خبر و دست عطای او ناسخ ابر آزار بود
 ۱۵. و دل صاف او مختار اختیار و ابرار اما بجهت آنکه او پادشاهی بود موحد
 و عارف و کم آزار و سهل البیع امراء و ارکان دولت او مستقلّ شدند
 و رعیت از آن معنی متضرّر شدند، بیت

مُلک را شاه ظالم پر دل * به ز مظلوم عاجز عادل
 حکایت کنند که بوقتی که شاهرخ سلطان در ری بچوار رحمت حقّ پیوست
 ۲۰. شاهزاده بابر که در معسکر شاهرخ بود میل استرآباد نمود و امیر
 هندوکه نویافتوت که بعد شاهرخ سلطان زیاده منصبی و مرتبه نداشت در
 آن حین در استرآباد بود ببلایم شاهزاده بابر شتافت و محلّ و ارتفاع
 یافت، بر فحوی این آیه که وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ اُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ هندوکه
 امیر الامراء شد و چون او مرد مُسِنّ و روزگار دیک و مبارز بوده
 ۲۵. شاهزاده برآی و تدبیر او کار کردی، نوبی شاهزاده را گفت ای سلطان

از کج غمش دیگر در باغ مخوان دل را
 گان مرغ که من دیدم خوابا قفسی دارد
 هرکس براد دل دارد بجهان چیزی
 مائیم و دل ویران آن نیز کسی دارد
 شها سگ کویش را رحمی نبود بر من
 خوش وقت اسیری کو فریاد رسی دارد
 از کوی بتان شاهی کم جو ره برگشتن
 کین بادیه همچون تو آواره بسی دارد

قطعه

و اوراست این قطعه

در جمع خوبرویان هم صحنیست مارا
 کاسباب خرقی را صد گونه ساز کرده
 از باده های وصلش هرکس گرفته جای
 چون دور ما رسید بنیاد ناز کرده
 لب بر لبش نهاده خلقی بکام و شاهی
 از دور چون صراحی گردن دراز کرده

و عمر امیر شاهی از هفتاد سال تجاوز کرده بود که در بلك استرabad بعهد دولت سلطان ابو القاسم بابر بهادر وفات یافت و نعش او را ببلک فاخره سبزوار نقل کردند، بخانقاهی که اجداد او ساخته اند به بیرون شهر سبزوار بجانب نیشابور مدفونست، و کان ذلك فی شهر سنة سبع و خمسين و ثمانمائنه و شیخ آذری و خواجه فخر الدین اوجده مستوفی و مولانا یحیی سبک و مولانا حسن سلیمی توفی معاصر امیرشاهی بوده اند رحمهم الله تعالی، گویند که بایسنغر سلطان يك چند تخلص شاهی کردی، چون دید که تخلص شاهی بر امیر آتلك قرار گرفته و در شرق و غرب شهرت پذیرفته ترك نمود، قسم ازل هرچه رقم کرد عدول از آن محالست، بعضی را شاهی صورت میدهند و بعضی را شاهی معنی، هر که را هر چه داده اند مزیدی

نه کنج وصل تمنا کم نه کنج حضور
 خوشم بخواری هجر و نگاه دورادور
 بسعی پیش تو قدری نیافتم چکنم
 که شرمسارم ازین جست و جوی نامقدور
 تی چو موی شده زرد و زار و نالانم
 ز تاب حادثه همچون بریشم طنبور
 بگرد کوی تو گشتن هلاک جان منست
 چو پر کشودن پروانه در حوای نور
 سروش غیب بشاهی خطاب کرد مرا
 ببندگی تو در شهر تا شدم مشهور

و این غزل در شهر استرabad گفت بوقی که بحکم شاهزاده ابو القاسم بابر
 بهادر اورا بجهت تصویر کوشک گل افشان از سبزواری باسترabad برده بودند،

تو شهریار جهان ما غریب شهر توایم
 وطن گذاشته بی خان و مان ز بهر توایم
 ز لطف بر سر ما دست مرحمت می نه
 که پایمال حوادث ز تاب قهر توایم
 دوی دل نشود نوش جام جم مارا
 که ناز پرور پنهانهای زهر توایم
 چو لاله خون چکد از نو بهار عارض تو
 چو غنچه چاک دل از لعل نوش بهر توایم
 شد از وفای تو مشهور عالی شاهی
 بس است شهرت ما کر سگان شهر توایم
 (و ایضاً من لطایفه)

باز این سرب سامان سودای کسی دارد
 باز این دل هرجائی جائی هوسی دارد

امروز فرصتی رعایت کرده و مردانه رفته، امیر شاهی متغیر شد و گشت
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى مقرر است که پسر که بکار پدر مشغول
نباشد اورا باولیای پدر نتوان گرفت و من بعد از خدمت سلاطین
اعراض نمود و سوگند یاد کرد که تا زنم باشم خدمت سلاطین نکنم و
بعد الیوم روزگار بفراموشی گذرانیدی و در شهر سبزواری اندک ملک
داشت بعیش و خوشدلی بزراعت مشغول بودی و دایما فضلا و مستعدان
هم صحبت او بودندی و امرا و حکام اورا حرمتی و عزتی میداشتند، و
امیر شاهی مردی بود هنرمند در زمان خود و در انواع هنر نظیری
نداشت و کاتب استاد بود و در تصویر بکفیتی بود که این بیت مناسب
۱۰ حال اوست

گر بچین از قلمش نسخه تصویر برند
تا چها روی دهد در فن خود مانی را
و در علم موسیقی ماهر بود و عود را نیک نواختی و در آئین معاشرت و
حسن اخلاق و ندیمی مجالس اکابر قصب السبق از اقران و اکنا ربود
۱۵ و این قطعه بوی منسوب میدارند بوقتی که در مجلس یکی از سلاطین
اورا مؤخر بر جمعی نشانند،
قطعه

شاهان مدار چرخ فلک در هزار سال
چون من یگانه ننماید بصد هنر
گر زیر دست هر کس و ناکس نشانم
۲۰ اینجا لطیفه ایست بدانم من این قدر
بهریست مجلس تو و در بحر بی خلاف
لؤلؤ بزیر باشد و خاشاک بر زیر

و چون غزلیات امیر شاهی بسیار مشهورست و او جز طور غزل از
اصناف سخنوری اختیار ننموده از غزلیات جدید او که بعضی از آن در
۲۵ دیوان او مسطور نیست سه غزل اختیار افتاد،
غزل

روزگار دون که خسیس نوازست و کریم گداز سنگ تفرقه در اوقات
مجموعه آن شاهزاده انداخت و سلطان سعید ابو سعید برو خروج کرد
و بمددکاری ابو الخیر خان در شهر سنة اربع و خمسين و ثمانمائه در
نواحی سمرقند بدو مصاف داد و سلطان عبد الله بدست سلطان ابو
سعید بدرجه شهادت رسید،
از باد هوا آمد و در خاک فنا رفت

طبقه هفتم

(١) ذکر مستجمع اسرار الهی امیر شاهی سبزواری نور الله مرقه،

فضلاً متفق اند که سوز خسرو و لطافت حسن و نازگیهای کمال و صفای
سخن حافظ در کلام امیر شاهی جمع است و همین لطافت او را کفایتست
که در ایجاز و اختصار کوشیده که خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَ دَلَّ، بیت
يك دسته گل دماغ پرور * از خرمن صد گياه بهتر

مولد و منشای امیر شاهی سبزوارست و هو آفلك بن ملك جمال الدين
فیروزکوهی و اجداد او از بزرگان سریدار بوده اند و او از جمله خواهر
زادگان خواجه علی مؤیداست بعهد میرزا شاهرخ گورگان که کار سریدار
در تراجع افتاد او رجوع بشاه زاده بایسنغر نمود و شاهزاده مذکور را
نسبت بدو التفاتی بود و بعضی اسباب و املاک موروث او که در فترات
سریدار بمحوزه دیوان افتاده بود بسعی بایسنغر میرزا بدو رد کردند و
او را منصب تقرب و ندیمی آنحضرت دست داد، گویند که ملك جمال
الدین پدر امیر شاهی یکی از سریداران را کارد زده و کشته بود بروز
جانور انداختن و شاهزاده بایسنغر روزی در النك كهدهستان هراة جانور
ی انداخت و چنان اتفاق افتاد که پادشاه و امیر شاهی تنها بیک جا
ماندند و سواران در عقب جانور ناختمند، در آن حال شهزاده روی
بامیر شاهی کرد و گفت پدرت در پیش بردن کار هلاك دشمن مثل

ای همای دولت از ما سایه خود را مگیر
نیر اقبال تو بر هرکه افتد مقبلست
ما ز آب دینه خود غرقه بحر غمیم
از غریق آنکس چه داند کو بروی ساحلست
یار رفت و با من طالب حدیثی هم نگفت
و که تا روز قیامت این ز یارم بر دلست

و طالب مناظره گوی و چوگان را در شیراز بنام سلطان عبد الله بن ابراهیم سلطان نظم کرده و شهزاده اورا صله و نوازش فرمود و او مردی معاشر و ندیم شیوه بود و همواره بخوبان و ظریفان اختلاط نمودی و ۱۰ باندك فرصتی آن مال را بر انداختی و مدت سی سال در شهر شیراز بخوشدلی و عشرت و سبکباری روزگار گذرانیدی و در حدود سنه اربع و خمسين و ثمانمائه وفات یافت و در پهلوی خواجه حافظ در مصلى شیراز مدفونست نور الله مرقده، اما شاهزاده عبد الله بن ابراهیم سلطان بن شاهرخ سلطان گورگان پادشاه زاده کرم طبع و زیبا منظر و خوش ۱۵ خلق بوده و بعد از وفات پدر در مملکت شیراز و فارس بحکومت نشست و بعد از واقعه شاهرخ بهادر سلطان معبد بایسنغر اورا از فارس اخراج نمود و التجا بعم خود الخ بیگ گورگان آورد و پادشاه الخ بیگ اورا تربیت کلی فرمود و دختر خود را بدو داد و اورا همراه بسمرقند برد و بعد از قتل عبد اللطیف بن الخ بیگ سلطنت سمرقند تعلقی بعبد الله گرفت و او داد کرم و سخا بداد و خزانه الخ بیگ که عبد اللطیف از غایت خساست و بخل دست بدان نکرده بود سلطان عبد الله همچو ابر بهار بز ساکنان آن دیار نثار نمود، گویند که تا صد هزار تومان بخش کرد و قیاس اموال دیگر ازین توان نمود، شعر

درین خرابه مکش بهر گنج غصه و رنج
چو نقد وقت نو شد فقر خاک بر سر گنج

پیش دندان تو در بحر بدرویشی دُر
گوش بگرفت که درویشی درویشانست
فرقت روی تو ز اندازه طاقبت بگذشت
بیش ازین صبر ندارم کرم از مردانست
میدهد جان بیکې بوسه و دل سودائی
گفتش دل ندهی گفت که دل سلطانست

و قصاید غزّاء که بابا در جواب شعرای بزرگ گفته مشهورست و لطایف
و ظرایف او بین الخواص و العوام مذکور و هر کرا زیاده شوق اشعار
بابا باشد رجوع بدیوان او کند و بابا عمر دراز یافت و از هشتاد سال
۱۰ سنّ او تجاوز کرد، تُوْتِي فِي شَهْرِ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَ خَمْسِينَ وَ ثَمَانِيَةِ وَ دُفْنِ فِي
سَنَگَانِ مِنْ اَعْمَالِ اَبِيوَرْد،

(۲۱) ذکر طالب جاجری نور الله مرقه،

او غزل را نیکو میگوید و از کدخدازادگان جاجرم بوده و شاگرد شیخ
آذری است و او در اوّل حال سفر اختیار کرد و در دار الملک فارس
۱۰ شهرت کئی یافت و در جواب شیخ سعدی اشعار دارد و غزل شیخ را که
مطالعش اینست

دیده از دیدار خوبان بر گرفتن مشکست
هر که مارا این نصیحت میکند بیجاصلست

طالب میگوید

۲۰ ای که بی روی تو مارا زندگانی مشکست
تلفی داغ فراقست همچو زهر قائلست
در غمت بگریستم چندانکه آب از سر گذشت
در پُت زان روئی آم که پایم در گلست
۲۲

الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه گفته و در پایان قصیده مذمت
سلاطین روزگار نموده و سلاطین آن روزگار ترك بدعتها کرده و متنبه
شده اند و اینست بعضی از آن قصیده،

بر لوح سیم بکلك زر آفتاب
بنوشت نام احمد و القاب بو تراب
دومی نمود اسم و مسمی همان یکی
احول دو دید شان و یکی بود در حساب
برخوان حدیث تحمك تحمی و سر میبچ
بشنو رموز دمك دمی و رخ متاب
از خیل انبیا نبی الله هاشمی
وز جمع اولیا اسد الله بو تراب
و در مذمت سلاطین گوید

نعل از زر یتیم زند بر سم سبند
وز ریسمان بیوه کند شه شکیل تاب
آن نعل داغ بر دلش آخر نهد بدرد
و آن ریسمان بگردن جانش شود طناب

سخن شاعران در دل سلاطین اثر میکند اگر چنانچه علمای روزگار ما کلمه
الحق بجای آورند و زبان از نصایح فرو نهند اثر خیر میدهد اما این
باب درین روزگار مسدود شده، و این غزل از اشعار پسندیده
۲۰. باباست،

غزل

عبرت خال و رخت ورد و خط ربحانست
دهنت غنچه و دندان دُر و لب مرجانست
گوهرت نطق و زبان طوطی و فندق انگشت
ذقت سیم و برت سیم و دلت سندانست

جانی قربانی می نماید و شاهرخ سلطان بضبط آن مردم مشغول شد و بعضی از آن مردم را بمر و طوس برد و پراگند ساخت و این است بعضی از آن قصیده که بابا سودائی میفرماید،

ملك ويران شود از جانتي جاني قربان

وز قرتايے بد مير محمد توقان

چشم ظالم ز پی پا و سر گهره دون

کرده دزدی و دغا پیشه بی نام و نشان

در دماغ همه شان فکر کیلاب و خراسان

در خیال همه شان ذکر خروج و طغیان

نایب دست چپ ارنیست بگو سعد الملک

بر دم اسپ گره از چه زند تابستان

هست دانا و دلیل همه مولا قاسم

خوش دلیلیست اِذَا کَانَ غَرَابًا بر خوان

پادشاهها بکن این قوم مخالف را دور

یا بکن کوه کلات چو فلک را ویران

و در ختم قصیده و دعای شاه رخ سلطان این بیت بسی نیکو گفته

نیک خواهان ترا دولت بر لاسی باد * بد سگالان ترا محنت جانی قربان

گویند که در روزگار بابا سودائی در ایبورد چنان اتفاق افتاد که قاضی

ابو سعید خر بود و خواجه جلال الدین استر جانی قربان و صدر الدین

۲۰ سگ داروخه و محمد که گاو محصل مال و مناسب این حال بابا

سودائی این قطعه گوید،

باورد بسان آسپاییست * چرخش همه غصه است و غم ناو

داروخه سگست و قاضیش خر * عامل شتر و محصلش گاو

زینها چه بود نصیب دهقان * لت خوردن و زر شردن و داو

۲۰ گویند که بابا قصیده در منقبت امیر المؤمنین و امام المتقین اسد الله

از خروس کوش شاهان این ندا آمد بگوش
 کین سرا هر پادشاهی را بنوبت میرسد
 فرصت صحبت مکن فوت از پی مقصود خویش
 حالیا خوش بگذران کان هم بفرصت میرسد
 آخر ای سر گشته وادی هجران بیش ازین
 نشنه لب منشین که دریاهاى رحمت میرسد
 از ره غربت خیالی عاقبت جائی رسید
 هر که جائی میرسد از راه غربت میرسد
 اما خیالی دیگر در سبزار و خیالی دیگر در تون بوده و بد نی گفته اند
 ۱۰. فاما در جنب مولانا خیالی بخاری خیال ایشان محالست،

(۲۰) ذکر اعجوبه سخن آرائی خدمت بابا سودائی زید درجته،

طبع متین و سخن شاعرانه و مضبوط دارد و اصل بابا سودائی از
 ایبوردست و او مرد ظریف و اهل دل بوده و سلاطین و حکام اورا
 محترم میداشته اند و بعضی بر آنند که بابا از اهل ولایت بوده و اول
 ۱۰ خاوری تخلص میکرده و در ثانی الحال اورا جذبۀ رسید و سر و پا برهنه
 چند سال در دشت خاوران میگردید، بعد از آن بسودائی اشتهار یافت
 و بروزگار خود سرخیل شعراء بوده و این طایفه اورا عزّتی و حرمتی
 می داشته اند، حکایت کنند که اهالی ایبورد از مردم جانی قربان بغایت
 در زحمت بودند و چند نوبت از ایشان شکایت نزد سلاطین روزگار
 ۲۰ بردند، مفید نبود بسبب آنکه مردم بقوّت و مکنت بودند و سرداران
 ایشان را نزد سلاطین مقداری و جای بود و بابا سودائی در ایبورد دهی
 داشت سنگان نام و حالا آن موضع مدفن اوست و نعلی باولاد او میدارد
 و مردم جانی قربانی محصول آن ده خرابی میکردند، بابا قصیدۀ در باب
 ۲۴ آن مردم میگوید ابتدا بمدح شاهرخ سلطان و من بعد شکایت مردم

۴۳. طبقه ششم - (۱۷) کمال الدین غیاث، (۱۸) بدخشی، (۱۹) خیالی،

همه عمر اندرین محنت نشستی * ندانم تا خدا را کی پرستی
یقین دانم که فردا پیش حلقه * یکی گردند هفتاد و دو فرقه
چه گویم گر همه زشت از نکویند * چو نیکو بنگری جوای اویند
الهی نفس سرکش را زیون کن * فضولی از دماغ ما برون کن
دل مارا بخود مشغول گردان * نعصب جوی را معزول گردان

(۱۸) ذکر ملك الشعراء مولانا بدخشی نور الله مرقده،

وی از جمله فضلاست و در شهر سمرقند بعد دولت الخ بیگ گورگان
در سخنوری مرتبه عالی داشت و سرآمد شعرای آن روزگار بود و سلطان
و اکابر آن عهد او را در سخنوری مسلم میداشتند و در مدح پادشاه مشار
۱۰ الیه قصاید غزّا دارد و دیوان او در آن دیار مشهورست و قصیده ردیف
آفتاب بر قدرت و لطافت طبع او گواه معتبرست و این دو بیت از
جمله آن قصیده است،
قطعه

ای زلف شب مثال ترا در بر آفتاب
از شب که دید سایه که افند بر آفتاب
زاغیست طره نو هایون که آشیان
بالای سرو دارد و زیر پر آفتاب

۱۵

(۱۹) ذکر مقبول الابرار مولانا خیالی بخاری طاب ثراه،

از جمله شاگردان خواجه عصمت الله بخاری است، مرد مستعد و خوش
طبع بوده و سخنان درویشانه و روان و پاکیزه دارد و دیوان او در ما
۲۰ وراء النهر و بدخشان و ترکستان شهرتی عظیم دارد و این غزل او
فرماید،
غزل

هر که زین وادی بکوی بخت و دولت میرسد
از ره و رسم قدم داری و همت میرسد

۲۲

بفضل و علم راه حق توان یافت * تنضّل کن تنضّل کن تنضّل
نکو فالی بود اقبال مردان * تنال کن تنال کن تنال
ز اندیشه فرو شو لوح بیش * توکل کن توکل کن توکل
مکن ابن غیاث از کس شکایت * تحمّل کن تحمّل کن تحمّل

گویند که مولانا کمال مرد زیبا سخن و لطیف منظر بود و در شهر شیراز در میدان سعادت نماز دیگر بساطی افگندی و بسنن گوئی و مناقب خوانی مشغول شدی و ترکیب و ادویه فروختی و از کتاب جاماسب نامه و احکام سخن گنتی و مردم را بدو اعتقادی بودی و اورا رعایت کردندی و اورا هر روز ازین باب مبلغی در آمد بودی، روزی ابراهیم سلطان مولانا را طلب کرد و پرسید که از مذاهب چهارگانه کدام بهترست، گفت ای سلطان عالم پادشاهی در درون خانه نشسته است و این خانه چهار در دارد و از هر دری که در آئی درین خانه سلطان را توانی دیدن، تو جهد کن تا قابلیت خدمت سلطان حاصل کنی از در سخن مگوی از صدر نشان جوی، شاهزاده بار دیگر باز پرسید که ای مولانا متابعان کدام مذهب فاضل ترند، گفت صالحان هر قوی و هر مذهبی، سلطان را این سخن از مولانا خوش آمد و مولانا را انعام و اکرام فرمود، هر آئینه هر کس را که اندک وقوفی از عالم معنی هست از قبول و ردّ خود را دور میدارد و یقین میداند که اورا بجهت فضول نیافریداند و بتخصیص در ردّ و قبول اصحاب رسول صلی الله علیه و سلم که کفر و طریقت و شریعت است الا همه را بزرگ و فاضل دانستن و برحق داشتن و درین باب شیخ فرید الدین عطار قدس الله تعالی سرّه فرماید، شعر

الا ای در تعصّب جانت رفته * گناه خلق با دیوانت رفته
ولی از ابلهی پر زرق و پر مکر * گرفتار علی ماندی و بو بکر
گاهی این یک بود نزد تو مقبول * گاهی آن یک بود از کار معزول
گر این بهتر و آن بهتر ترا چه * که تو چون حلقه بر در ترا چه

نیافت و الا او از سخنوران معتبراست و اشعار و مطلعهای او بین
الشعراء مذکور و دیوان او درین باب مشهوراست، و له هذا المطلع،
آن ترك که صد خانه کمانش ز پی انداخت
سویت فگنم گفت خدنگی و نینداخت
(و ایضاً فی وارداته)

همچو بلبل های و هوئی کن که بر خواهد پرید
مرغ روح از شاخسار عمر تا هی میکی
(و له ایضاً)

توای سرخیل مه رویان چه نامی * ملك يا حور يا رضوان کدای
۱۰ چو در بستان خرای سرو نازی * مہی هرگاه بر بالای بای
مرا رخسار و زلف تست مطلوب * انیس و قوت جان در صبح و شامی
نسیما بگذری گر بر دیارش * قَبْلَکَ عِنْدَ مَعْشُورٍ سَلَامِی
مران از کوی او مارا رقیبا * فَلَا تَرْتَدِّ مَسَائِلَ عَنْ کِرَامِی
گل اندر غنچه تر دامن بود لیک * ذریده پهرن در نیک نامی
۱۵ گدای تست فتاحی مسکین * فحسبی عند اقران احتشامی
تَوْفِی الْمَوْلَى الْفَاضِلُ بِجِی نُورٍ مَضْجَعُهُ فِي حَدُودِ سَنَةِ اثْنِی وَخَمْسِیْنِ وَثَمَانِیَّةِ،

(۱۷) ذکر مقدم الرجال مولانا کمال الدین غیاث الفارسی رحمه الله علیه،

مرد خوش طبع و دانا و مؤرخ و حکیم شیوه بوده و سر آمد و مقدم
اهل طریق و از معرکه گیران فارس بود و شاعر پهلوانست و در
۲۰ مناقب خاندان طیبین و طاهرین قصاید غزّا دارد و اشعار او مشهورست
اما مرد منصف بوده و در تعصب و تشیع مثل ابنای جنس خود نیست
و اعتدال را رعایت میکند و این قطعه اوراست،
قطعه

تَهْتَكُ در سخن گفتن زیانست * تَأْمَلُ کن تَأْمَلُ کن تَأْمَلُ
۲۴ بکار بد چو نیکان نا توانی * نَعْلَلُ کن نَعْلَلُ کن نَعْلَلُ

مصالحات افتاد و در آخر هر دو متفق شدند و در حدود کولان که از اعمال بادغیس است ایشان را با سلطان سعید ابو سعید گورگان مصاف دست داد و شکست یافتند و در آن فرار میرزا علاء الدوله بحدود رستمدار افتاد و شب و روز آن سلطان زاده محترم مبروم دعا کردی که سرگردانی از حد گذشت و جفای فلک بی اندازه گشت، رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنْ الْمَلِكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَأَطَرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِنِّي بِالصَّالِحِينَ تا در شهر سه سال و ستین و ثمانمائه در حدود رستمدار ازین جهان غدار بروضه دار القرار تحویل فرمود، مؤلف التذکره، رباعی

۱۰
و رست شه از جنای اخوان زمان
شد سیر دلش ز نعمت خوان جهان
مانند صبا ز گلشن دهر گذشت
چون گل دو سه روز بود مهبان جهان

(۱۶) ذکر فاضل دهر مولانا یحیی سبک نیشاپوری زید درجنه،

۱۵
مرد فاضل و در اکثر علوم صاحب وقوف بود و بروزگار خاقان مغفور شاه رخ سلطان بفضل و استعداد شهرت یافت خصوصاً در علم شعر و خط که صاحب فن بوده است و چند ده نامه بنظم آورده است و کتاب اسراری و خماری تالیف نموده اما حالا کم یافت میشود و سخنان اکابر و استادان را بتضمین در آن نسخه می آورد و این بیت از آن جمله است،
بیت

۲۰
مکن اسرار خالص را بقتل و زعفران معجون
برنگ و بوی و خال و خط چه حاجت روی زیبارا
و مولانا یحیی در صنایع شعر مبالغه دارد که بی آن سخنوری نمیکند و چون
۲۴
او مرد قانع و از ملازمت ارباب دنیا مجتنب بوده سخن او زیاده شهرتی

با دوستان هدم و یاران همنفس
 بنشسته و شراب مروق کشیده گیر
 مال تو هست چون مگس و تو چو عنکبوت
 چون عنکبوت گرد مگس بر تنیک گیر
 دردا و حسرتا و دریغا بروز مرگ
 صد بار پشت دست بدنلان گریک گیر
 سعدی تن تو چون قفس و روح همچو مرغ
 روزی قفس شکسته و مرغش پرین گیر

الفصله نصیب جام علاء الدوله همیشه از خُم فلک دُردی دُرد بود تا
 ۱۰ آخر از بی شفتی برادرش سلطان بابر بجای سرمه اقبال چشم جهان بین
 او میل ادبار دید اما حق تعالی بعین عنایت بدو نگرست و مردم چشم
 او را از حادثه میل محفوظ داشت و چندگاهی بتکلف خود را نایبنا می نمود
 و عاقبت از مشهد مقدسه فرار کرد و بعد از آن واقعه اعتماد بر جانب
 برادر و هیچ آفرین نداشت روی بدشت قبیچاق آورد و چند سال
 ۱۵ وجود او چون وجود کیمیا و آوازه او چون آوازه عتقا بود و بعد از
 وفات بابر سلطان در شهر سنه احدی و ستین و ثمانمائیه باز از طرف
 اوزبک و دشت قبیچاق بخراسان آمد و ولد او ابراهیم سلطان متصدی
 سلطنت خراسان بود، باز بدستور سابق در دست فرزند متهور ذلیل
 شد و چند روزی چون پادشاهان نوروز در هنگام نوروز آن سال در
 ۲۰ دار السلطنه هرات حکومتی شکسته بسته نمود، جهان شاه ترکان از طرفی
 مزاحم و سلطان سعید ابو سعید خود همچون

ع
 باد سحر از میانه بر خاست که من

آخر الامر عاجزوار در مصاحبت پسر عازم جبال غور و غرجستان شد
 و غوغای نمائی مملکت را آن دو عاجز بدین دو پادشاه قوی گذاشتند و
 ۲۵ در حدود سجستان و آن دیار چند نوبت میان پدر و پسر منازعت و

مثنوی

گاه در غور و گاه در ساری * نه مدد از کسی و نی یاری
 گاه در دشت بود سر گشته * گاه برآه عراق بر گشته
 کوه را از درشتی بخت نا هوار آن شاهزاده عالی تبار دل خون می شد و
 سنگ حرمان بر سر میزد و ابر را از بیخائی طالع و ازگون آن شاهزاده
 محزون رقی در دل پیدا میشد و کوه سنگ دل بزبان صدا و ابر باب
 چشم یعنی ندا این بیت مناسب حال او میخواندند، بیت

نی ز بختم روی یاری نی زیار امید لطف
 آه من چون میزم بخت آنچنان یار اینچنین
 ای منم یا رب بدرد عاشقی زار اینچنین
 کس مبادا در جهان هرگز گرفتار اینچنین ۱۰

آه از جنای روزگار و داد از بو العجی این فلك غدار که نه بر دور
 دولت و اعتماد است و نه از پایه اقبال او نا مرادیرا مرادست، هرکس
 ازین غدار مردانه گذشت شقی نیست سعیدست، غزل

ای دل بکام خویش جهان را تو دیده گیر ۱۵
 در وی هزار سال چو نوح آرمیده گیر
 هر گنج و هر خزانه که شاهان نهاده اند
 آن گنج و آن خزانه بدست آوریده گیر
 هر برده که هست ببلغار و روم و چین
 آن بردگان بسم و زر خود خریده گیر ۲۰
 هر اطلس و نیچ که در روم و شترست
 آنها براسه خویش قباها بریده گیر
 ترکان تنگ چشم سهی قد خوش خرام
 سیب ذقن گرفته و لبها مزیده گیر ۲۵

طبع و کریم اخلاق بوده و در زمان شاهرخ سلطان متصدی منصب پدر شد و سالها بر مسند بایسنغری قرار یافت و بعد از وفات جد در دار السلطنه هراة قائم مقام سلطنت شاهرخ شد و گنج شاهرخ که بسالها جمع شده بود در آنرا بکشد و چون باد بهار که درم بر سر ساکنان بوستان ۵ نثار کند دست جود بر کشاد و بهره تمام ببلشکر و رعایا رسانید، گویند که گنج شاهرخ که بدست جود علاء الدوله بهادر صرف و خرج شد بیست هزار تومان نقد نقره مسکوک بود سوای طلاى آلات و جواهر و تجهیزات دیگر و عاقبت از آن جود بهره جز مضایقه بخت ندید و از آن خلق عظیم جز عبوس از چهره اخوان و ابنای روزگار خود مشاهده نکرد، ۱۰ حکمت پادشاهان جهان عزیزان را تخت توانند داد اما بخت فی و خسروان در مراتب خدام توانند افزود اما در عمر فی، شعر

آنرا که نیکبخت ازل آفریده اند
مالش چه حاجت است و کفایت چه میکند

اگر پادشاه بگنج و مال پادشاه بودی بایستی که ملک تا ابد بتصرف ۱۵ پادشاه صاحب گنج بودی، گنجی بهتر از مدد اهل الله نباشد، هر صاحب اقبال که مالک این گنج شد بر خورداری از دنیا و آخرت یافت، بیت

قوت از بخت طلب کن نه ز میراث پدر
روزی خویش ز حق دان نه ز مزروع و ثمر

و سلطان علاء الدوله بنوعی که ذکر کرده شد از استیلای الخ بیگ ۲۰ گورگان شکست یافت و مدتی متحصن شد و بعد از آن بر دست برادران هر چندگاهی ذلیل شدی و بهر جا روی آوردی بخت تیره پشت باو کردی، بیت

هر روز بمنزلی و هر شب جائی * میکرد فراق بر سرم سودائی
بیچاره مسافران بحر عالم * چون زورق اشکسته بهر دریائی

دل مسکین حاجتمند مشتاق * بعشق ابرویت شد سینه بر طاق
و هم اوراست این بیت،
صبا برگ شگوفه پیش گل برد * که ای گل میرئی را خُرده داری
و مولانا سبّی از سخنوری باندک مثل عام قناعت کردی و بنوعی که ذکر
شد مطلعها گفتی، اما معبّاهای او بین الفضلاء متداولست و اوراست
این معبّا،

بر لب بام آمد آن مه گفت باید مردنت
کآفتاب عمرت اینک بر لب بام آمدست

و ازین معبّا چندین اسم مختلف میگویند استخراج می شود و چون این
۱۰ ضعیف را درین علم چندان وقوفی نیست العهده علی المستخرج، و بعد
شاهزاده علاء الدوله گویند که مولانا سبّی در یک شبانه روز سه هزار
بیت نظم کرده و نوشته در معرکه که خواص و عوام مشهد جمع بوده و
دهل و نقاره میزدند نه بقضای حاجت بر خاست و نه طعام خورد و
نه خواب کرد و آن ابیات سه حکایت بوده که با امتحان مردم اهل نظم
۱۵ کرده و ابیات آن داستانها روان و بعضی مصنوع بوده عقل درین صورت
عاجز میشود که این حال فوق طبیعت است چون سخنی در افواه عوام
افتاده است العهده علی الراوی، و عجبت ازین نیز نقل میکنند که مولانا
سبّی در شبانه روزی دوازده من طعام و میوه خوردی و بی ثقل هضم
کردی، زهی اشتهای صادق و زهی طبیعتی موافق،
بیت

۲۰ کس بدین سان طعام تاند خورد * کو بدان نوع نظم تاند کرد
فایده، یکی از حکمای هند گوید که اگر همه عالم بکسی نیک شوند و معد
بد باشد فقیر چه کند و چه سازد،
بیت

جوی قوّت ز طبع صحت تن * به است از ملک افریدون بر من
۲۴ اما شاهزاده عالمیان علاء الدوله بن بایسنغر پادشاهی نیکو منظر و خوش

حکایت کنند که سلطان محمد قبل از جنگ بیک روز در سرآب ریزی نمان که از اعمال اسفراین است فرود آمد و نزدیکان و جوانان و مبارزان لشکر خود را دل هی داد که مردانه باشید و حق نصبت من فرو مگذارید، سه هزار جوان بیکبار دستارها از سر بر گرفتند و گفتند که سرهای ما فدای راه تست و روزی دیگر شهزاده را بزاری زار بگذاشتند و بگریختند و گویند که از آن لشکر الا خون شهزاده که ریخته شد بینی هیچ کس خونی نشد تا معلوم رای اولو الابصار باشد که بر اطاعت و تمتای عوام کالانعام اعتمادی نیست،
مشنوی

ده خداوندی عاریت بحق * تا خداوندیت بخشد متفق
این خداوندی که دادند عوام * زود بستانند از تو همچو وام
۱۰ فضلاء و علماء و شعراء که بروزگار سلطان محمد بایسنغر ظهور یافته اند از فضلاء و علماء مولانای معظم قدوة الفضلاء مولانا شرف الدین علی یزدی و از شعراء مولانا حسن شاه و ولی قلندر و بدیعی سمرقندیست و السلام،

۱۵ ذکر مغیر الفضلاء مولانا سیئی نیشابوری رحمة الله علیه،

مردی مستعد و ذوقنون بوده اوّل در نیشابور بودی و بعد از آن در مشهد مقدسه رضویه علیه السلام و النخیه ساکن شد و بکتاب داری و ادبی مشغول بودی و بشش قلم خطّ نوشتی و در علم کتابت و هنر شعر و علم معما در روزگار خود نظیر نداشت و رنگ آمیزی کاغذ و سیاهی ساختن و افشان و تذهیب حقّ او بوده و درین علوم رسایل دارد و در انشاء و تألیف و ترسل و غیر ذلك صاحب فنّ بوده و اولاد اکابر در مکتب او متعلّم بوده اند و بحسب تجربه مکتب او را مبارک یافته اند و مولانا عبد الحمی که در خطّ سیاق و دبیری سرآمد است شاگرد مولانا سیئی بوده و این مطلع مولانا سیئی راست،
نظم

تربیت یافتگان او بود بول کرد و امرا ازو نفور گشتند و بمرگ خود راضی شدند و در روز یکشنبه سیزدهم شهر ذی الحجه الحرام سنه خمس و خمسين و ثمانمائه در حدود جناران که بنواحی اسفراین و دربند شقانست میان سلطان محمد و بابر بهادر مصاف دست داد و امراء سلطان محمد بتامی روی گردان شدند و شیخ زاده حرام نمک نفاق پیش گرفته نامردی نمود و امیر مرحوم امیر نظام الدین احمد بن فیروز شاه حق نعمت ولی النعم رعایت نمود و حسب المقدور کوشش نمود و از جانب بابر سلطان شیر احمد را که حاکم استراباد بود بقتل رسانید، آخر الامر شکست بر جانب سلطان محمد افتاد و آن پادشاه بعد از مردانگی و کوشش از ۱۰ غدر امرای حرام نمک بر دست ابو القاسم بابر بهادر اسیر شد، مثنوی

جهانا ندانم چه آئین تست * نه این از سر مهر کر کین تست

گر از بهر این پنج روزه فنی * باخوان چنین دشمنی افگنی

کسی گر بگردون لقا بر کشد * نیرزد بدان کو برادر کشد

و لیکن چنین گفت دانا حکیم * که شیرین بود ملک اما عقیم

اگر گفت دانا عقیم است ملک * تو گر تندرستی سقیم است ملک ۱۵

و پرده پندار در نظر پیش بینی سلطان بابر حایل شد و مانع صلّه رحم

گشت و آب شفقت مقهور آتش غضب گردید و عروس ازم در تنق

قهرمان شوخی محبوب شد و بقتل برادر رضا داد و سیاف قهرالی بتیغ

بیدریغ إذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون شهزاده

سلطان محمد را بسپاستگاه فنا رسانید، مؤلف الکتاب ۲۰

ای همنفسان عجب سرائست جهان * باشید ازین سرای بد مهر جهان

اینست درین جهان دون کار مهان * چون کار مهان چنین بود وای کهان

تاریخ

شاه سلطان محمد آنکه بر بخت * نصف ذی الحجه خون او مرّیخ

بختیّت سلام گفت و ثنا * مه رخی را که میشود تاریخ ۲۵

ویرائی اورق چون بسطان محمد رسید از مشهد زار مضطرب شد و
 بطرف رادگان آمد، از اورق و تجمل او جوی بر جای نماند بود و
 خبر جلوس امیرزاده علاء الدوله بر تخت هرات نیز بشنود متردد گشت
 و چاره جز انصراف بجانب عراق ندید از راه چهار رباط و بزد آهنگ
 ۵ عراق نمود و در غیبت سلطان محمد امیرزاده خلیل بن میرزا جهانگیر
 بر ولایت فارس مستولی شد شیخ اعظم ابو الخیر حرزی را بقتل آورده بود
 و بر سلطان محمد عاصی شد در حدود اصغر سلطان محمد با او مصاف
 داد و او را بشکست و باز باستقلال در عراق و فارس بسطنت تمکین
 یافت و همان خصومت میان او و بابر سلطان قائم بود تا در شهر سته
 ۱۰ خمس و خمسین و ثمانمائے باز باهنگ خراسان و جنگ برادر از عراق
 لشکر بخراسان کشید و تا حد فیروز کوه و دامغان بیامد و بابر سلطان
 در حدود سلطان آباد بود و بزرگان سمرقند در میان ایشان باصلاح
 مشغول شدند و چون سخن صلح برادر را فریب داد عنقریب نقض عهد
 نموده بخراسان مایل شد و بجوین نزول کرد و از جوین باسفراین آمد،
 ۱۵ بعضی از امراء اعراض کردند که ای سلطان عالم نقض عهد نا مبارک
 است بایستی که چنین نشدی اما چون بودنی بود حالا مصلحت نیست که
 بجانب بابر بهادر توجه نمائی صواب آن است که عزم دار السلطنه هرات
 کنیم، چون بدولت تخت هرات را بگیری کوچ و فرزندان مردم بابر
 سلطان همه در هرات است ضرورت مردم بابر فوج رجوع بتو خواهند
 ۲۰ نمود، سلطان محمد آن مصلحت نشنود و بانگ بر امرا زد که دیگر پیش
 من این سخن نگوئید، مردم گان بردند که من از بابر ترسیدم، زن بر
 من حرام که اگر بابر را صد هزار مرد مسلح باشد من بصد سوار خود را
 برو زخم، چون امراء چند بار این سخن برو گردانیدند در غضب شد
 و او مردی بود نیز زبان و فحش گو امرارا دشنام و نا سزاهای موحش
 ۲۵ داد، گویند که در مستی بر ریش شیخزاده قوش رباطی که از امراء و

در هرات بسر برد، فصل بهار را دیگر باره بابر سلطان نیرو گرفت و از جلاپرو تراکه و از لشکر استراباد مددی قوی بدو پیوست، باز شه زاده سلطان محمد آهنگ برادر کرد و حاجی محمد قونه شیر را که یکی از امیرزادگان شاهرخی بود و در عهد دولت سلطان محمد بهراتب علیه رسید بود از حدود مشهد مقدس رضوی علی ساکنه الخیة و السلام با لشکر گرانمایه بایلغار بجانب بابر سلطان روانه ساخت و بابر سلطان در مشهد با حاجی محمد مصاف داد و لشکر او را بشکست و حاجی محمد را بقتل رسانید،

بیت

چه کند بنده که گردن نهد فرمان را
چه کند گوی که سر در نهد چوگان را

۱۰

دوره را نزد خورشید قدری نباشد و مملوک را در قبضه تصرف مالک چه وزن بود، چون سلطان محمد از واقعه حاجی محمد وقوف یافت متردد و متهاون گشت و از تدبیر غلط اندیشه مند شد و با جمعی دلاوران و جوانان گریه دو اسپه فی الحال بطرف بابر ایلغار نمود و بعد از روزی که سلطان بابر حاجی محمد را بقتل رسانید بود و فتح یافته و باطمینان تمام نشسته بود نماز دیگر بخشنه غره صفر سنة اربع و خمسين و ثمانمائه بر سر برادر راند با هفتصد نفر مرد و سی هزار مرد را که در معسکر بابری بودند بشکست و بابر بهادر فرار نمود و غنایم بی حد و مربر زمین ماند که آن محضر مردم ضبط نیارستند نمود و از قضا در آن حین ۲۰ امیرزاده علاء الدوله که از قبل سلطان محمد حاکم غور و گرمسیر و بکه النگ شده بود فرصت یافت و بهرات آمد و بر تخت سلطنت شاهرخی جلوس کرد و اوراق سلطان محمد که در حین ایلغار در رادگان گذاشته بود و خواجه اعظم و عمه دستور المالك خواجه غیاث الدین پیر احمد وزیر را امیر اوراق ساخته چون جهان بهم بر آمد و خبر امیرزاده علاء الدوله شنودند مردم اوراق یکدیگر را غارت کردند و ویران شدند و خبر ۲۵

رحمت حق پیوست و جوانان و امیرزادگان اغلب رغبت بسطان محمد کردند و او استقلال و سلطنتی بر کمال یافت و تمامی عراق عجم و فارس و کرمان و خوزستان تا بصره و واسط بقید ضبط و حوزه تصرف او در آمد و بعد از آنکه سلطان الغ بیگ گورگان بر امیرزاده علاء الدوله ظفر یافت گهرشاد بیگ و ترخانیان و اکثر امراء و وزرای شاه رخ که از الغ بیگ گورگان خایف بودند رجوع بامیرزاده سلطان محمد کردند و امیرزاده علاء الدوله چون از جمیع جهات نا امید شد التجا بدو نمود و آفتاب دولت سلطان محمدی آهنگ صعود و ارتفاع کرد و بدان قدر که حدّ و هم باشد در باره همکنان شفقت نمود و گهرشاد بیگم را باعزاز و اکرام ملازمت کرد و امرا و وزرا را نیز بدستور سابق شاهرخ سلطان مناصب و مراتب مقرر داشت،

نشست خسرو روی زمین باستحقاق * فراز تخت سلاطین بدار ملک عراق چون اسباب جهاننداری مهیا و مراتب کامکاری مهیا شد غرور و نخوت که آئین فرزندان آدم است دامنگیر دولت آن دوحه سعادت شد و بخلاف و معادات برادرش سلطان ابو القاسم بابر بهادر که بر تخت خراسان جلوس یافته بود مشغول شد و چندانکه ناصحان و امراء میخواستند تا دفع نزاع نمایند میسر نشد و در شهر سنه ثلاث و خمسین و ثمانمائیه سلطان محمد با لشکر گران سنگ از عراق بقصد برادر عازم خراسان شد و در حدود فرهادجرد که از اعمال ولایت جام است میان برادران ملاقات و مصاف دست داد،

گرافتادی سر یک سوزن از میخ * نبودی جای سوزن جز سر تیغ
همی شد در میان درعها تیر * چو بر برگ گل تر باد شبگیر
آخر الامر مبارزان عراق بر مجاهدان خراسان ظفر یافتند و سلطان بابر بطرف دهستان و نسا گریخت و سلطان محمد بر ملک سروری یافت و ۲۵ بدار السلطنه هراة بر تخت شاهرخ جلوس کرد و آن زمستان بکامرانی

بود و از استیلای عم زاده خلاص یافت و سلطان محمد از نواحی کوشک
زر ویران شک بجانب کردستان و نواحی بغداد فرار نمود و شاه رخ
سلطان محدود قم و ساوه نزول کرد چنانکه ذکر رفت و بزرگان اصفهان را
سیاست فرمود و در فشارود ری قشلاق معین ساخت و سلطان محمد
در شکایت اخوان و حسب حال خود نزد شاه رخ سلطان این غزل
انشا نموده ارسال داشت،

من که همچون ذره روی از مهر پنهان کرده ام
از جفای روزگار و جور اخوان کرده ام
داشتم من حرمت سلطان نپائیدم بچنگ
نوکران خویش را هر سو پریشان کرده ام
رستم دستان نکرد آن جنگ با افراسیاب
آنچه با حاجی حسین از بهر همدان کرده ام
در عراق از نوکر خود امتحان میخواستم
شاه پندارد که من قصد سپاهان کرده ام
در عراق از بهر سلطان میزدم پیوسته تیغ
سینه خود را سپر بهر خراسان کرده ام
قصد من کرد آن جهان شاه و پیامد لشکرش
از کهنه آن سپه با خاک یکسان کرده ام
دیگران را عیش و مارا رزم میدان آرزوست
من بردی زندگانی فی چو ایشان کرده ام
نقد سلطان بایسنغر خان منم کاندر مصاف
بر سمند بادپا هر لحظه جولان کرده ام
من محمد نام دارم بهر دین احمدی
جان خود را من فدای شاه مردان کرده ام
و از قضای خداوند سبحانه چنانکه ذکر شد شاه رخ سلطان در ری بجوار

خود شود و گفتند که هیچ کس بر ولایت عراق اولی تر از سلطان محمد نیست، مصلحت آن است که پادشاه رنجه نشود چه از ناموس ملک دور می نماید قصد فرزند نمودن و خلعت جهت شاهزاده باید فرستادن و عراق بدو مسلم داشت، میرزا شاه رخ را این مصلحت صواب افتاد و میخواست چنان بکند، گهرشاد بیگم بدین مصلحت راضی نشد چه طرف میرزا علاء الدوله را مرعی میداشت که بعد از شاه رخ سلطان ولی عهد او باشد و او ندانست که با قضای خدا کوشش غیر هباست، بارها سلطان عهد با خاتون گفتی که من پیر و نا توان شده ام، بیت

شعله کافور از مشکم دمید * شد جوانی نوبت پیری رسید

۱۰ لا بد ملک میراث فرزندان من است، بدو سه روز پیش و پس چه مضایقه باشد و این بیت از دیوان امیر خسرو مناسب حال خود میخواند، بیت

امروز میرم پیش تو تا شرمسار من شوی

بر تو چه منت جان من فردا که فرمان در رسد

۱۵ گهرشاد بیگم باز آن پادشاه را از طریق احسان و شفقت بگردانید و باکراه پادشاه روی زمین عازم عراق شد بر قصد سلطان محمد نهضت فرمود و جهت ناموس چنان نمود که عزیمت دار السلام بغداد و قصد اسفندیار بن قرا یوسف دارد و آن یورش بشکر بغداد اشارت و شهرت یافت و عزیزی درین معنی گفت، نظم

کوس دولت تا در بغداد باید کوفتن

۲۰

چشم زخم خلق را اسفند باید سوختن

و در شهر سنه خمسین و ثمانمائه پادشاه روی زمین از دار السلطنة هراة عازم عراقین شد و در آن حین سلطان محمد بمحاصره شهر شیراز مشغول بود، چون خبر نزول شاه رخ سلطان به پیش آب ری بشنود از در ۲۵ شهر شیراز برخاست و امیرزاده عبد الله بن ابراهیم سلطان که حاکم فارس

وفات شیخ این قطعه میفرماید،

قطعه

دریغا آذری شیخ زمانه * که مصباح حیانش گشته بی ضو
چراغ دل بمفتاح حیانش * بانواع حقایق داشت پرتو
چو او مانند خسرو بود در شعر * از آن تاریخ موتش گشت خسرو
روح الله روحه و ارسل الینا فتوحه، امّا شاه زاده عالی قدر سلطان محمد

بن بایسنغر انار الله برهانه

بیت

در صد هزار قرن سپهر پیاده رو * نآرد چو او سوار بیدان روزگار
پادشاه زاده کریم طبع و مستعدّ و سخن شناس و مردانه و شجاع و زیبا
منظر بود و بعد از وفات بایسنغر بهادر منصب و اقطاع و مرتبه او
۱۰ بامیرزاده علاء الدوله متعلّق شد و گهر شاد بیگم بدو مایل بودی و
سلطان محمد و بابر سلطان را جز اسی و رسی نبودی و چون سلطان محمد
بدرجه صفدری و بهادری رسید و فر دولت از جبین عالم آرایش واضح
گشت شاه رخ سلطان میخواست تا او را بمرتبه سلطنتی مرتقی سازد و طرفی
از ممالک بدو ارزانی دارد و امرا و ارکان دولت بدین مهمّ یکجهت
۱۰ بودند، امّا گهرشاد بیگم امتناع می نمود که سلطان محمد جوانی متهورست
مبادا که سرکشی کند، آخر الامر پادشاه اسلام عنایت کرد و امرای
عظام سعی نمودند و سلطنت قم و ری و نهاوند و مضافات آن تا سرحدّ
بغداد بسطان محمد مقرر شد و آن شاهزاده به یرلیخ جدّ خود حاکم آن
دیار گشت و مدت سه سال به نیابت جدّ در آن دیار سلطنت کرد،
۲۰ آخر الامر از تهوّر جوانی و نازش بحکومت و کامرانی بر جدّ بزرگوار
عصیان ظاهر ساخت و قصد همدان نمود و حاجی حسین را که والی آن
دیار بود بقتل رسانید و بعد از آن لشکر کشید و اصفهان را نیز مسخر
ساخت و امیر سعادت بن امیر خاوند شاه را که حاکم اصفهان بود مقید
ساخت، چون خبر عصیان او بشاه رخ سلطان رسید با امرا درین امر
۲۰ مشورت کرد و امرا صواب ندیدند که پادشاه اسلام متوجه یکی از احفاد

مهندسان مشعبد نمای شطرنجی
 ز عقل و نفس دو شطرنج باز دعوی دار
 بهوش باش که گردون شطل برست و دغا
 سپهر شعبده افزا حریف بس طرار
 ز فیل بند حوادث پیاده توفیق
 کسی ببرد که کرد او تامل بسیار
 گرت هراست که رخ بر بساط شاه نهی
 درین بساط چو فرزین مباش کج رفتار
 ز گشت حادثه آنکس که احتراز نکرد
 بباخت اسپ مراد خود آذری بقار
 زمانه با همه کس غایبانه می باز
 حذر کنید ز منصوبهای او زنهار

و حقایق و معارف که شیخ را از عالم غیب دست داده زیاده از آن است
 که این تذکره تحمل کند و دیوان شریف او در اقالیم مشهور گشته زیاده
 ۱۵ ازین نوشتن باطناب می انجامد و بعد دیوان شیخ را چندین رساله است
 نظم و نثر مثل جواهر الاسرار که مجموعه ایست از نوادر و امثال و شرح
 ایات مشکله و غیر ذلك، و سعی الصفا و طغرای هایون و عجایب
 الغرایب، و وفات شیخ در قصبه اسفراین بوده در شهر سنه ست و ستین
 و ثمانمائه، هشتاد و دو سال عمر یافت و مرقد منور او در قصبه اسفراین
 ۲۰ است و اسباب و املاک را شیخ بر بقعه که ساخته و آنجا مدفونست وقف
 کرده بر صلحا و زهاد و فقرا و طلبه علوم و الیوم در سر روضه مطهر
 شیخ رونق درس و افاده و فرش و روشنائی مرتب و زواریا بدان بقعه
 و مرقد التجاست و سلاطین و حکام حرمت روح پر فتوح شیخ را احسان
 و شفقت در باره مجاوران آن بقعه بتقدیم میرسانند و از تکالیف مسلم
 ۲۵ میدارند و السلام علی من اتبع الهدی، و خواجه احمد مستوفی در تاریخ

ای دل متاع حادثه نقدیست کم عیار
بسیار در ترازوی همت کشیده‌ام
ترسم که بر سفینه توفیق ما کشند
این خط که بر جریده طاعت کشیده‌ام
فردا عذاب حشر نیاید بچشم ما
در جنب آفتی که ز فرقت کشیده‌ام
قدر دیار خویش و وصل یار خویش
از ما شنو که محنت غربت کشیده‌ام
ما مست آن میم که در مجلس ازل
ب آذری ز جامر محبت کشیده‌ام
(ایضاً من وارداته)

بیاد چشم او هر جا می آرید * من بد مست را اینجا میارید
مرا گر زانکه روزی کشته یابید * به نیر آن کمان ابروی آرید
درین غم سوختم ای ماه رویان * که مارا مرهم داغی کی آرید
خدایا مطربان صوفی مارا * بهای و هوی تی در هی تی آرید
سماع آذری طوفان عام است * دگر مطرب بزم او نیارید
(و این قطعه شیخ آذری راست)

ز حکمت پیاموزمت نکته * که در هر دو عالم شوی سرفراز
لباس طریقت چو در بر کنی * بذلت مرنج و بعزت بنواز
(و له ایضاً هذه القطعة)

در انبساط بساط نشاط خال نگر
مثال رقعه شطرنج عرصه پندار
همان مثابه شطرنج دان مقابل هم
دقیقه‌های سیاه و سفید لیل و نهار

قادرا پاکا بنور باطن آنها که هست
 در رخ ایشان ز آب لطف سیائی دگر
 خاصه آن شمع نبوت ذره الیضای شرع
 کر فروغش هست در هر ذره بیضائی دگر
 پس بچار ارکان دین آن چار بار با صفا
 هر یکی در منزلت موسی و عیسائی دگر
 کاذری را از وصال خویش بر خوردار دار
 در دو دارش نیست چون غیر تو دارائی دگر
 (و ایضاً من نتایج طبعه العزیز قدس الله تعالی روحه،)

نبد هنوز در خلوت ازل مفتوح
 که دست عشق تو میزد در سراچه روح
 خمار شام عدم در دماغ جانها بود
 که ریخت مهر تو در جام ما شراب صبح
 لب جسد نملک روح نا چشیده هنوز
 که بود شور تو در سینه و دل مجروح
 بآب میکده ز آن پیشتر که غسل کنیم
 بدست عشق تو کردیم توبه های نصوح
 گویی بیاد تو طوفان ز آذری بر خاست
 که بود غرقه بجز عدم سفینه نوح
 (و من منسوباته عطر الله مرقد)

ما رخت دل بهنزل حیرت کشیده ایم
 خط در سواد خطه راحت کشیده ایم
 نا شد کلید مخزن حکمت بدست ما
 در چشم حرص کحل قناعت کشیده ایم

گوهر ذات ترا غَوَاصِ فِکرت در نیافت
 ز آنکه هست این تخم حیرت در دریائی دگر
 صد هزاران گنج الاّ الله داری در وجود
 ارزدهای لاست بر هر گنج الاّئی دگر
 هست در میدان میقات کمال کبریات
 صد هزاران طور و بر هر طور موسائی دگر
 گر بقدر هبت عُمّشاق خود سازی مقام
 برتر از جنتّ ببايد ساخت ماوائی دگر
 ما بباغ جنة الفردوس در ناریم سر
 هست ازین حضرت گدایان را تمنائی دگر
 هر کسیرا از تو در جنتّ تماشائی بود
 ما نمی خواهیم جز رویت تماشائی دگر
 با خریداران بها کن باغ جنت را که هست
 مفلسانت را درین بازار سودائی دگر
 نعمت خوان کرم بر هر که خواهی عرض کن
 صوفیان را هست ازین خوان ذوق حلوائی دگر
 نیست عنقای خرد را در قدم راهی که هست
 در پس قاف قدم هر گوشه عنقائی دگر
 گر چنین مستان ببازار قیامت بگذریم
 بر سر هر کو بر انگیزیم غوغائی دگر
 کرده دست قدرت مشاطه صنعت بلطف
 نو عروس خاک را هر سال آرائی دگر
 پرده داران وصال را برای امتحان
 از پی هر وعده امروز فردائی دگر

کعبه معظمه شرفها الله تعالى و بعد از آن بدیار هند افتاد و چندگاه در آن دیار بسر برد، گویند که ملک هند سلطان احمد از جمله پادشاهان کبیرگه بود و شیخ آذری را پنجاه هزار درم انعام فرمود که عبارت ایشان يك لك باشد و گویند بطریق جمل آن را مقرر داشته‌اند و شیخ را فرمودند که جهت تعظیم و شکرانه پیش ملک سر بر زمین نهد، شیخ آن مال را قبول نکرد و منع آن سجد نمود و در آن باب این بیت میگوید،

من ترك هند و جیفه چپال گفتم * باد بروت جونه يك جونی خرم
و بعد از سفر هند پای قناعت در دامن همت کشید و از سیاحت عالم ملك بنامشای عالم ملکوت سر بچیب تنگ فرو برد و سی سال بر سجاده طاعت نشست که بدر خانه هیچ کس از ارباب دولت التجا نبرد بلکه بشرك اصحاب دین و دولت و ارباب ملك و ملت طالب صحبت او بودند و همواره بخدمت شریفش التجا آوردندی، گویند که سلطان زاده اعظم سلطان محمد بن بایسنغر بوقت عزیمت عراق بزیارت شیخ آذری آمد و شیخ او را در قانون عدالت و رأفت نصایح مفید فرمود و شاهزاده را اعتقادی صافی بشیخ دست داد و فرمود تا بدر زر پیش شیخ ریختند و شیخ آن مال را قبول نکرد و این بیت بخواند،

بیت
زر که ستانی و بر افشانی * هم به از آن نیست که نستانی
مولانا مجاهد هندی که یکی از طالب علمان آن روزگار بوده و در آن مجلس حاضر بود يك مشت زر از آن مال برداشت و گفت ای شیخ این مال را تو بزور بر خود حرام کردی و خدا بر من حلال کرد و مجاهد آن زر بی مجاهد بیرون برد و سلطان زمان از آن حالت او خندان و شادان شد، و این شعر توحید شیخ و خید آذری راست،

قصید

ای برون از عقل ما عشق ترا رائی دگر
گفت و گوی ما همه جائی و تو جائی دگر

احمد بن محمد الزمعی الهاشمی المروزی نعمت الله بغفرانه میرسد و پدر
شیخ خواجه علی ملک بوقت سربداران در اسفراین صاحب اختیار بود و
شیخ بهنگام جوانی بشعر و شاعری مشغول شد و شهرت یافت و همواره
مدح سلاطین و امراء گنتی و در مدح شاهرخ سلطان این قصید در
طور لغز میفرماید،
قصید

چیست آن آبی که تخم فتنه بر می افکند

خسرو گردون ز سهم او سپری افکند

و درین قصید داد سخنوری داده و خواجه عبد القادر عودی بهعارضه شیخ
بر خاست و شیخ را در چند قصید خواجه سلمان امتحان کردند، معارض
۱۰ شده جواب بر وجهی گفت که پسندید اکابر بود و پادشاه اسلام
بتعریف و تعظیم شیخ مشغول شد و اورا وعده حکم ملک الشعرائی فرمود،
در اثنای آن حال نسیم فقر و عالم تحقیق بر ریاض خاطر عاطر او وزید
و آفتاب جهان ناب فقر بر روزن کلبه احزان او پرتوی انداخت، بیت
او در طلب حکومتی می فرسود * حق سلطنت فقر بدو لطف نمود

۱۰ قدم در کوی فقر و فنا نهاد و اسم و رسم و سود و زیان بباد فنا بر
داد و بصحبت شریف شیخ الشیوخ قدوة العارفین شیخ محیی الدین الطوسی
الغزالی قدس الله سره العزیز مشرف شد و ازو اخذ طریقت نمود و کتب
احادیث بخدمت شیخ گذرانید و در خدمت شیخ بزرگوار عزیمت حج اسلام
نمود و شیخ محیی الدین در محروسه حلب از دنیا رحلت نمود و بعد از
۲۰ آن شیخ آذری رجوع بسید نعمت الله قدس سره نمود و مدتی در خدمت
سید بسلوک مشغول بود و از آن حضرت اجازت و خرقه تبرک دارد و
بعد از ریاضت و مجاهدت و سلوک بسیاحت مشغول گشت و بسی اولیاء
الله را در یافت و خدمت کرد و دو نوبت پیاده حج اسلام گذارد و
مدت یک سال در بیت الله المحرام مجاور شد و کتاب سعی الصفا در
۲۵ حرم بنوشت که آن کتاب مشتمل است بر کیفیت مناسک حج و تاریخ

عجب دیدم که اگر اجازت فرمائی حکایت کنم، گفت بگو، گفتم عبد الله بن زیاد را دیدم درین قصر نشسته و سر مبارک حسین بن علی علیهما السلام در طشتی پیش آن ملعون نهاده و محقر مدتی بر آن نگذشت مختار بن ابی عیینة ثقفی را نیز اینجا دیدم بشوکتی تمام نشسته و سر عبد الله در طشتی پیش او نهاده و بعد از اندک مدتی مصعب بن زبیر را دیدم هم درین مکان بدولت قرار گرفته و سر مختار پیش او افتاده، امروز ای خلیفه ترا نشسته ببینم درین منزل و مشاهده میکنم و سر مصعب را اینک پیش تو می بینم، عبد الملك گفت عجب وحشت انگیز سخنی گفتی، گفت عجب عبرت آمیز سخنی گفتم و این بیت بر خواند،

۱۰
إِعْتَبِرْ يَا أَيُّهَا الْمَعْرُورُ بِالْعَبْرِ الْمَدِيدِ
أَيُّ شِدَادٍ بِنُ عَادٍ صَاحِبِ الْقَصْرِ الْمَشِيدِ

عبد الملك ساعتی سر بتفکر در پیش افکند و آه نداشت از درون سوزناک بر کشید و شعری گفت که مضمونش ازین بیت معلوم میشود، بیت
نبوت می ستاند جان اجل هر روز یاریرا
در آن فکرم که این نبوت رسد روزی بجان من

(۱۴) ذکر شیخ عارف مغیر المله و الدین آذری رُوح الله روحه،

نافت بر ارباب معنی نیر اقبال او

شاهباز اوج بینش بود و هبت بال او

عارفی مجرّد و محقّقی عالی هبت بود، بکار دنیا کم التفات نمودی و علی الدوام طالب صحبت اهل الله بودی، چهل سال بر سجداده طاعت بفقر و قناعت روز گذرانید و خاطر شریف را بنیل آرزوی نفس نرنجاید، در فضیلت و علوم ظاهر و باطن آراسته و در طریقت و مجاهدت صادق دم و راسخ قدم بود، و هو حمزة بن علی ملك الطوسی ثم البیهقی، والد شیخ آذری از جمله سرداران بیهقی بوده و نسب او بمعین صاحب الدعوة

ابا بکر بدست خدیعه و مکر میرزا الغ بیگ گرفتار شد و آن پادشاه زاده از صفای دل و اعتقاد درست باو پیوست و آخر الامر الغ بیگ گورگان از آنکه مردم ولایت و لشکری همچون ذَرّه هوا خواه آن خورشید فلک مهتری می بوده اند اندیشه خلاف مردم نموده با وجود آنکه با او عهد موکد ساخته و سوگند بغلاظ و شناد خورده از غایت غلظت و قساوت قلب با او قلبی نمود و در شهر سَنَةِ اثنی و خمسين و ثمانمائه در ارگ سمرقند بزندان گوگ سرا آن سرو خرامان را ببوستان جَنَّة الماوی فرستاد و دوستکامی آن جرعه را کمتر از سال و نیم چشید، که کرد که نیافت و که کند که نخواهد یافت، گویند که این رباعی در وقت قتل ابا بکر سلطان پیش میرزا الغ بیگ گورگان فرستاد، رباعی

اول که مرا بدام خویش آوردی * صد گونه وفا و مهر پیش آوردی
چون دانستی که دل گرفتار نوشد * بیگانگی تمام پیش آوردی
و سلطان الغ بیگ از کرده پشیمان گشت اما سودی نداشت و انگشت
تغییر بدنجان گرییدی و شبها ازین واقعه و او یلا کنان گردیدی و گفتی، بیت
وقت در یاب بهر کار که سودی ندهد

نوش دارو که پس از مرگ بسهراب دهند

پرده غفلت پیش چشم اهل روزگار حایل است و طبع ایشان بر ایندای
بیگناهان مایل، خوشا وقت اهل دلی که از غرور و نخوت و پشمانی و
ندامت و خجلت عزیزان گذشته عبرت گیرد و بنور یقین و سوره تحقیق
دیده را مکمل سازد و عنان توسن نفس تیز گام محنت انجام را از دست
دیوان هوا ستانید بدست قضای خداوند سبحانه سپارد، صاحب اخبار
طوال آورده است که امام شعبی گفت که من در قصر دار الاماره کوفه
پیش عبد الملك بن مروان نشسته بودم، ناگاه خلیفه روی بمن کرد و
گفت ای استاد از آنچه دیده و از پیشینگان شنیده حکایتی مناسب حال بیان
کن، گفتم ای خلیفه حاجت بشنید نباشد من بمعاینه درین قصر حالت

حال این بیت بر خواند،

بیت

ای بمحراب دو ابرو قبله مقصود من
در سجود تست دایم روی گرد آلود من

و ولایت ختلان را که از اعظم امتهات بلاد هیاطله است بشهزاده جوکی
میرزا بهادر بخشید و مقرر شد که از نه اسپ که پیش کش بدرگاه شاه
رخی آورند يك سر اسپ شاهزاده جوکی را باشد با زین مرصع بلبل و
فیروزه و کان ذلك فی شهر سنة ثلث و ثلثین و ثمانمائیه و الیوم آثار
و امثال که از آن پادشاه زاده ذی قدر عالی مقدار یادگار مانده
در پای تخت هرات و غیره نزد کمانداران و تیر اندازان مرتبه و درجه
عالی دارد، از شیوه بد مهری روزگار نا فرجام و از جور و ظلم شهرور و
ایام آن پادشاه زاده فلك مقام بروزگار جمال و جوانی بامراض مزمنه
مبتلا شد و چند گاه صاحب فراش بود و از ملالت مرض و اضطراب
تبدیل مقام نموده از هرات بمحدود سرخس نهضت فرمود و در شهر سنة
ثمان و اربعین و ثمانمائیه بمحور رحمت ایزدی واصل گشت، چهل و سه
سال عمر یافت و شهزادگان که از صلب مبارک آن حضرت پشت به
پشت پناه اکابر روزگار بوده اند

بیت

دو عین مملکت بی حقد و بی مکر * محمد قاسم و سلطان ابا بکر
آفتاب اوج مملکت و سروری و کوکب افق صلاحیت و صفدری بودند
و بر عادت مستهتر بساط بو قلمون فرزند کج رو اجل را بدستپاری فلك
فیل زور بقصد آن شاهزادگان شاهرخی بازی داد تا باندك فرصتی از
اسپ مرادشان پیاده ساخته بشه مات فنا مقید مطهوره مسطوره خاک
گردانید،

بیت

عجب نیست از خاک اگر گل شگفت * که چندین گل اندام در خاک خفت
شاهزاده محمد قاسم هرگز طبیعی رخت بدروازه فنا بیرون برد اما شاهزاده

او نظر عنایت شامل بوده و در سِرّ منخواست تا بولی عهدی اورا مفوض سازد اما برای مصلحتها ظاهر نمیکرد و آن شاهزاده کامکار هواره بقوانین سلطنت مشغول می بود و در تیر اندازی و هنر کمانداری این بیت شامل حال ویست که عزیزی گفته،

تیر تو چه مرغیست که چون دانه رباید

خال از رخ زنگی بشب تیره ظلما

حکایت کنند که بعهد شاهرخ سلطان چنان اتفاق افتاد که چهار رسول از جانب سلاطین اطراف بدرگاه شاهرخي اجتماع کردند یکی از ملك روم یکی از ملك شام یکی از ملك هرمز و یکی از ملك شیروان، روز ۱۰ عید این چهار رسول حاضر شدند و پادشاه بعزم عیدگاه سوار شد و پیش از ادای سنت عید بتماشای دارکدو مترصد بایستاد و فوج فوج امیرزادگان و تیر اندازان و جوانان نامدار که بنوک پیکان و خدنگ جان ستان عقد جوزای فلك کشودندی و بضرب سهام عقاب نشان پر از سَرین آسمان ربودندی بیدان در آمدندی تا حدی که تازیان ۱۵ تیزرو همچون بخت نامساعد مُدیران از کار فرو ماندند و پیکان سیمین ساق تیر آور همچو پیکان بر زمین نشستند،

هیچ کس بر خلاف تقدیری * از قضا بر هدف نزد تیری
علم خسرو سیارگان بلند شد و ترك سنت نا پسندیده می نمود، پادشاه اسلامرا ناموس ملك دامن گیر دولت بود، بانگ بر شاهزاده جوکی زد ۲۰ که در ای، آن شاهزاده جوان بخت کمان سخت جلوه ساز تیر انداز سهند خوش گام مرصع بحام را برانگیخت،

تیر اوّل ز شصت زهگیرش * برکدو زد که دو شد از تیرش
نفیر از نقاره خانه بر آمد و آواز کانداران ز هر گوشه پیرخ عالی رسید و پادشاه روی زمین ازین بهجت و خرمی همچو حلوی عید لب شیرین کرده ۲۵ بوسه های بعیدی بر ابروان متوس آن خلاصه چرخ مقرنس داد و مناسب

هزار نقش مروّت بخامه انعام
 تو بر صحیفه حاجات خلق بنگاری
 بدرگه تو ز حدّ خطا و چین و چگل
 هزار ترک کمر بسته اند بلغاری
 جهان پناه شها شعر بنده خود را
 ز جنس این سخنان ضعیف شماری
 دیر چرخ چو اشعار من کند تحریر
 بجان کند ورق آسمانش طوماری
 همیشه تا که سر زلف دلبران ماند
 گهی بعنبر و گاهی بمشک تاناری
 مهّد از تو بعالم قواعد نیکی
 مشید از تو بگیتی رسوم سرداره

حکایت کنند که مولانا علی همراه موکب ظفر پیکر سلطان جوکی نبولایت
 قندهار افتاد و شهزاده مشار الیه مولانارا در رکاب خانه بجنب خود وثاقی
 ۱۰ معین فرموده بود، شی پادشاه زاده مذکور از فرط اشتیاق بمستقر سلطنت
 این بیت میخواند،

کنون که باد صبا مشکبار میگذرد * دریغ عمر که بی روی یار میگذرد
 مولانا فی الحال پیش سلطان دوید و گفت ای شاه عالم این بیت نه چنین
 است، شاهزاده گفت پس چگونه است، گفت

۲۰ کنون که باد صبا مشکبار میگذرد * دریغ عمر که در قندهار میگذرد

شهزاده گفت واقعا همین است و عنقریب کوچ کرده مایل بتخت هراة
 شد و همکنان از شدت هوای عفن این محنت آباد مستخلص شدند، اما
 پادشاه زاده کامکار محمد جوکی بهادر بن شاهرخ سلطان پادشاه زاده
 ۲۱ مردانه و صاحب نمکین و خردمند و بزرگ منش بود و پدر را دایما بحال

ز دوستان بنصیحت شنو که لایق نیست
 چو دشمنان ز تو مه چهره این ستمکاری
 اگر بحضورت خسرو رسد شکایت من
 تو این جفا که کنون میکنی کجا یاری
 خدایگان جهان تاج بخش روی زمین
 که هست ثانی جمشید در جهاننداری
 جم ستاره چشم پادشاه ملک عجم
 جهان لطف و کرم عالم نیکوکاری
 خدیو ملک محمد ستوده جوک شاه
 که ختم گشت برو منصب جهان داری
 شهبی که جمله اقالیم معترف شده اند
 که ختم گشت برو سروری و سالاری
 مهندسان قضا این مغالک خاک را
 ز عدل شامل او میکنند معماری
 کلاه دولتش از فرق خسروان جهان
 ربود افسر شاهی و تاج جباری
 ایاشهبی که اگر چرخ رتبی طلبید
 ورای پایه جاهت ز قدر نگذاری
 سپهر برق عنان با براق نهضت تو
 بخیره خیره برد لنگیش برهواره
 سم سهند ترا از هلال زبید نعل
 روا بود که کواکب کنند مسماره
 درون پرده کان و صمیم خاره سیم
 ز راز نهیب کف جود نست متواری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

رباعی

جواب میگوید،

ای حمزه بدان که عرش حق جای علیست
بر کنف رسول از شرف پای علیست
استاد علیست حمزه در جنگ ولی
صد حمزه بعلم و فضل لالای علیست

هر چند مولانا علی این رباعی را مستعدانه فرموده و در منقبت و شرف حضرت شاه ولایت است اما کنایهٔ بشرکت اسم بخود این شرف درین محلّ مضاف نمودن از حرمت دوری نماید و نیز علم و فضل خود را فضلا خود معرفّ نبوده اند،

۱۰ چه حاجت بگفتن که زر مغریست * محك در میان است گوید که چیست و این قصید مولانا علی شهاب راست در مدح محمد جوکی میرزا، قصید

چو پرده از رخ چون آفتاب بر داری
بجان و دل کدند مشتری خریداری
کنند زلف چو بر بام آسمان فگی
ستاره را بزمین بوس خویشتن آری

غلام غمزه خونریز و چشم جادویت
جهان بشعبده بازی فلک بخونخواری
فرو فشان خم آن زلف را که توبه کند
سحر ز نافه کشائی صبا ز عطاری
ببزم عشق توام دست مجلسیست که آن

بخون دل بهم آورده ام بدشواری
طبق صحیفه رخسار و جرعه دان دل تنگ
قینه دیده و باده سرشک گلناری
جفا و جور تو ز اندازه در گذشت مگر
ز روزگار در آموختی جفا کاری

الاربعا تاسع عشرین من شهر رجب المرجب سنة اربع و عشرين و ثمانمائة و شاهرخ سلطان هر چند مملکت آذربایجان را باولاد و امرای بزرگ عرض کرد از ترس اسکندر قرايوسف همکنان آنرا قبول نکردند بالضرورة آن مملکت را باز بی سامان گذاشته بدار الملک اصلی معاودت نمود و عزیزى این بیت مناسب آن حال میفرماید،

سکندر لشکر مارا زد و جست * شه ما مملکت بگرفت و بگریخت
القصه میان شاه رخ سلطان و اولاد قرا يوسف و تراکه سالها خصومت باقی بود و بعد از آن دو نوبت دیگر شاه رخ بهادر لشکر گران سنگ بر سر تراکه کشید و آخر الامر در شهر سنة تسع و ثلثین و ثمانمائة اسکندر ۱۰ بکلی منکوب و ضعیف شد النجا بقلعه النجی که از حوالی نخبوان است برد و سلطان شاهرخ جهانشاه بن قرا يوسف را بر آذربایجان امیر ساخت و فرمود تا محاصره قلعه النجی نماید و اسکندر را ولد او قباد نام بسبب آنکه بر قاری پدر عاشق بوده در شب باتفاق آن کینک بخبر هلاک ساخت و شر او را کفایت نمود و ملک آذربایجان بحکم و برلیغ شاهرخى ۱۵ بر جهانشاه بسلطنت قرار گرفت و حالات جهانشاه و اولاد او بعد ازین خواهد آمد در محل خود ان شاء الله تعالى،

(۱۲) ذکر مغیر الفضلاء خواجه علی شهاب ترشیزی رحمة الله علیه،

مرد صاحب فضل بود و در علوم صاحب وقوف و میان اکابر و اشراف حرمی داشت و بروزگار خود بخراسان یکی از مستعدان او بود ۲۰ و میان او و شیخ عارف آذری مشاعره و مناظره افتاد و شیخ این قطعه بدو نوشت،

سر دفتر ارباب هنر خواجه علی * ای آنکه ترا لطف طبیعت ازلیست
تو خواه مرا پسند و خواهی مپسند * داند همه کس که حمزه استاد علیست

۲۴ و نام بندگی شیخ آذری حمزه بود و مولانا علی شهاب این رباعی در

و اندرو از پیر و برنا هیچ تن باقی نماند
آتش اندر بیشه چون افتد نه تر ماند نه خشک

و مرقد منور مولانا کاتبی در خطه استرabad است در بیرون مزار متبرک
امام زاده معصوم که موسوم است بنه گوران و بعد غزلیات و مقطعات
و قصاید اورا چندین نسخه مشنویست مثل مجمع البحرین و ده باب تجنیسات
و حسن و عشق و ناظر و منظور و بهرام و گل اندام و غیر ذلک، اما
نسب اسکندر او پسر قرا یوسف است و او ولد قرا محمد و اصل
ایشان از جبال غازقرد است من اقصای ترکستان و بعهد قدیم بآذربایجان
و بدلیس افتاده اند و مردم صحرا نشین بوده اند، سلطان اوپس جلایر
ایشان را گله بانی و چوبانی فرمود و قرا محمد بر ولد او سلطان احمد
بغداد خروج کرد و تبریز را بگرفت و باز از سلطان احمد منہزم شد و
سلطان احمد از سر تراکه در صحرای خوی مناره ساخت و قرا یوسف
آن مناره را خراب کرد و سرهای اقربارا دفن فرمود و بجای آن لنکری
بنا فرمود و سلطان احمد بر دست قرا یوسف کشته شد و او نیز استیلا
یافت و حضرت صاحب قران امیر تیمور گورگان قرا محمد و قرا یوسف را
بارها از آذربایجان و مضافات راند و بروم گریخته اند و نا تیغ آبدار
صاحب قرانی در میان بود آتش فتنه آن مخاذیل مشتعل نمیشد و همواره
منکوب و گریزان بجانب شام و روم می بودند اما بعد از وفات صاحب
قرانی باز قرا یوسف فتنه ظاهر کرد و بنوعی که ذکر رفت امیرانشاه
گورگان را بشهادت رسانید، سلطان عادل شاه رخ بهادر بدفع و منع او
مشغول گشت و او در حین خصومت وفات یافت و بعد از او اسکندر
ولد او را بت سلطنت بی استحقاق برافراخت و بعد از آنکه پدرش بر
جلادت و مردانگی نا حدی بجای آورد که و هم نکرده با شاه رخ سلطان
مصاف داد و میمنه و میسر شاه رخ را شکست اما حق بر باطل غلبه کرد
و باخر مخدول و شکسته شد و بجانب روم گریخت و کان ذلک فی یوم

برون ز کون و مکان عشق را بسی سخن است
 بکجاست گوش حریفان و این سخن ز کجاست
 ز شهر عقل بصرای عشق منزل گیر
 که شیر چرخ سگ آهوان این صحراست
 بزون مرو ز سراپرده فلک ای ماه
 مراد خواه که سلطان درون پرده سراست
 شهید میکند چون شع سالها سر خویش
 فکده دید بتیغ و هنوز بر سر پاست
 پرست کون و مکان از صدای نغمه عشق
 پیرس کاتبی از کلک خویش کین چه صداست

لطایف و اشعار مولانا کاتبی زیاده از آن است که این تذکره تحمل آن
 تواند کرد و در مناقب و مدایج ملوک قصاید غزّا دارد و مشهور و بین
 الفضلاء مذکورست و بار دوم رخت از عراق عجم بدیار طبرستان و دار
 المرز کشید و در شهر استرآباد اقامت نمود، بزرگان و حکام آن دیار
 ۱۰ بدو خوش بودند و در هنگام فراغت و انزوا بحواب خمسة شیخ نظامی
 مشغول بوده چنانچه مشهورست که اکثر کتاب مخزن الاسرار را جواب
 گفته بر وجهی که پسندیده اکابرست اما بروزگار فضل و اكتساب
 گردون ستمکار قصد ودیعت حیات او نمود و در وبای عام که در
 اطراف در شهر سته نسع و ثلثین و ثمانمائیه واقع بود آن فاضل غریب مظلوم
 ۲۰ در استرآباد دعوت حق را لبیک اجابت گفت و ازین پیشه پر اندیشه
 جهان رمید و بر غزار فرح بخش جنان رسید رحمة الله علیه و در وبای
 و حدّت طاعون این قطعه فرمود،
 قطعہ

ز آتش قهر و با گردید ناگاهان خراب
 استرآبادی که خاکش بود خوش بوتر ز مشک

سلطان خرابات بدوران شده نزدیک
 نزدیک نشینان حرم صف زده از دور
 عیسی نفسی بود در آن مجلس تجرید
 بگرفت مرا دست که ای عاشق مهجور
 از گوش بکش پنبه غفلت چو صراحی
 تسبیح شنو از دل هر دانه انگور
 در حشر که بی نور شود مشعل خورشید
 روشن شود آتشکده ما ز دم صور
 منشور من ای کاتبی از عرش نوشتند
 اینک قلم و لوح گواه خط منشور
 (و له ایضاً لله در فائله)

روز وصل آمد که میخستم نشانس سالها
 غم کجا خواهد شدن ای من ضماش سالها
 شد بدل هجران بوصل و داغ غم دارم هنوز
 زخم به گردد ولی ماند نشانس سالها
 هر عزیزی کو براه کعبه زد طبل فنا
 شد نظرگاه عزیزان استخوانس سالها
 کی شوند از لعل ساقی سیر سرمستان عشق
 گر شراب اینست نوشیدن توانس سالها
 آبرو دارم ازو ای کاتبی پاینده باد
 بر سر ما سایه سرو روانس سالها
 (و له ایضاً من وارداته)

هزار آتش جان سوز در دل پیداست
 اگر نه لشکر عشق آمد این چه آتشهاست

هر نفس دست صبا دانی ورق گردان چراست
 وصف خلقت همچو بلبل میکند تکرار گل
 کاتبی در باغ وصف گلشن خلقت نوشت
 شد دواتش لاله و خط سنبل و طومار گل
 خسروا بهر و شاق بکر گوهر بار نظر
 کرده ام منظوم همچون گوهر شهوار گل
 خار این گلزارم و آورده ام رنگین گلی
 نیست آوردن عجب شاهها بهار از خار گل
 کلک من آورد همچون شاخ گل گلهای تر
 بلکه شاخ گل نیارد بار این مقدار گل
 چون زند گلپانگ بر الفاظ رنگین معنی
 هست گویا بلبل کوراست در منقار گل
 معنی رنگین و نازک بین در ابیات بلند
 اینچنین پیوند کمر گیرد باسفیدار گل
 نو بهار نظم من قایم مقام گل بسست
 همچو دی از باغ اکنون گو پس هر خار گل
 همچو عطار از گلستان نشابورم ولی
 خار صحرای نشابورم من و عطار گل
 بیش ازین آهوست خواندن قصه گل بر خطا
 ز آنکه تصدیع آورد چون نافه تانار گل
 روزگاری باد عبرت را چنان با امتداد
 هر ربیعی از فصولش آورد صد بار گل
 (و من وارداته سفی الله روضته،)

دیدم بخراباث سحرگه من مخبور
 خورشید قدح پیش مهبی بر طبق نور

بر سر کوی تو بی بال و پیرم تا رفته
 باغ بلبل را قفس باشد چو بندد بار گل
 زخم رخسارم بدور چشم مست دور نیست
 جز گل می نشکند در گلشن خبار گل
 پای چون گل می نهی در باغ بر روی سمن
 ز آن همی ترسم که یابد از سمن آزار گل
 ای صبا نقش قدمهای سگ کویس مروب
 خار راه ما مگرد و بهر ما بگذار گل
 گشت گلشن همچو باغ از نو بهار عدل شاه
 تا درد چون غنچه از هم پرده پندار گل
 کعبه دین شاه ابراهیم کاندلر بادیه
 از نسیم خلق او آرد مغیلان بار گل
 ای موالید از نبات باغ قدرت یک سه برگ
 وی عناصر از گلستان جلالت چار گل
 وصف خلقت گر کند افسونگری افسون مار
 مار شاخ گل شود ز افسون و نقش مار گل
 در زمان نو بهار عدل و ابر رحمت
 باغ را از خار پر چین شد در و دیوار گل
 حاسدت گر پا نهد بر روی گل در گلستان
 سازدش از ریزه های شیشه پای افکار گل
 زهره ابریشم دهد از چنگ نا دوزد سهیل
 بازداران ترا بر پهلوه بلغار گل
 تیر عدلت راست بر رغر کمان چرخ تیر
 خار پیگان غنچه پر بلبل و سوفار گل

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیده

باز با صد برگ آمد جانب گلزار گل
 همچو نرگس گشت منظور اولو الابصار گل
 آب گل را شیشه از قندیل عرش اولی که هست
 شبنم باغ جمال احمد مختار گل
 گاه پوشد سرخ گاه سبز در فصل ربیع
 چون گل و شمشاد باغ حیدر کرار گل
 بهر عزل عامل منصوب و نصب نامیه
 کل تمغائست از سلطان دریا بار گل
 ی رباید گل بعیاری ز بلبل نقد صبر
 سرخ عیاریست پنداری زهی عیار گل
 بیضه‌ها آورد بلبل چشم گل چون سرخ دید
 تا کند آن نرگس بیمار را بیمار گل
 در خسوفی کاش بودی بسته دست ماهتاب
 تا ندیدی داغهای سرخ بر رخسار گل
 در چمن هر برگ گل روی عزیزی دیگرست
 ای عزیز من روا نبود که داری خوار گل
 خشتی از فیروزه دارد خشتی از یاقوت سرخ
 همچو قصر خسرو خوش خلق نیکوکار گل
 دوش بلبل این غزل میخواند از سرو بلند
 غرق شبنم شد بگلشن زآب این اشعار گل
 کای دهانت غنچه و خط سبزه و رخسار گل
 سنبلیت را دوست نرگس لالهات را یار گل
 از پر سوفار نیرت هست ترکی عشوه ساز
 کو زده پر بر سر از شوخی و بر دستار گل

قصیده غرّا انشا کرد و آن ترکان جلف بغور سخن او برسید و بدو
زیاده التفات و احسانی نفرمود، از تراکه و اسکندر ملول شد این قطعه
در حق اسکندر بن قرا یوسف ترکان گوید، هجو

زن و فرزند ترکان را گاد * همچو مادر سکندر بد رای
آنچه ناگاده ماند بود از وی * داد گادن بلشکر چغنی

و از تبریز عزیمت اصفهان نموده بصحبت شریف مخبر الفضلاء و المحققین
خواجه صابن الدین ترکه علیه الرحمة مشرف شد و در علم تصوّف پیش
خواجه رساله ها گذرانید و تربیتها یافت و شناخت و کسب و کمال حاصل
ساخت و از دنیا و ما فیها معرض شد و باجارت آن بزرگ دیگر بار
۱۰ عازم دار المرز گشت و از سخنان او بوی فقر و نسیم فنا بدماغ خستگان
طلب و عنا میرسد و من نتایج طبعه غزل

ای خوش آن روز که از ننگ تن و جان برم
هر نعلی که بجز عشق بود ز آن برم
درد سر تا بکی و زحمت سامان تا چند
ترک سر گیرم و از زحمت سامان برم
۱۵ برو ای رشته جان سوزن عیسی بکف آر
تا بدوزم دل و از چاک گریبان برم
رسته ام از بد و از نیک مرا قیدی نیست
جز نکویان و نخواهم که از ایشان برم
کاتبی نیست خیالات جهان جز خوابی
۲۰ ناله کن که ازین خواب پریشان برم

و انصاف آن است که در اقسام سخن وری کاتبی صاحب فضل است
و درین تذکره واجب نمود از قصاید و غزلیات او ثبت نمودن تا خود
۲۴ نموداری باشد این قصیده مبارکه از نتایج طبع فیاض اوست نور مرقه،

الله بغفرانه اورا نگاه داشت و تربیتی کلی فرمودی و زر دادی و او از غایت نا پروائی بکار دنیا در اندک فرصتی آن مال را بر انداختی و تلف ساختی، گویند که امیر شیخ ابراهیم صله قصیه ردیف گل که من بعد آن قصیه بتمام نوشته خواهد شد مولانا کاتبی را ده هزار دینار شیروانی کرم نمود و او در کاروان سرای شامی بیکماه آن نقدرا پریشان ساخت و بشعراء و ظرفاء می بخشید و بفقراء و صلحاء قسمت می نمود و بعضی نیز از وی دزدیدند، روزی خادم را فرمود تا طبعی کند، از جمله آن نقد بهای يك من آرد موجود نبود، این قطعه فرمود،

مطبعی را دی طلب کردم که بغرائی پزد

تا شود ز آن آش کار ما و مهمان ساخته

گفت لحم و دنبه گر یابم که خواهد داد آرد

گفتم آن کو آسیای چرخ گردان ساخته

بعضی از احباب و مصاحبان اورا ملامت نمودند که پادشاهی درین نزدیکی ترا ده هزار دینار داده باشد و تو اکنون بهای يك من آرد نداری، میباید که سلطان ازین طور منکر تو گردد، مولانا کاتبی فرمود که اگر من بدین مال تحویل دار و خازن شام جواب محاسبه او بگویم و الا او احسانی بمن نمود که يك تن بودم و من بهزار تن آن مال را قسمت نمودم، هرگاه که آن احسان از من باز خواهد من نیز بدان کس حواله نمایم که مستحقان را بمن دلالت کرده و این بیت بر مصاحبان خواند و گفت ای احباب

زر از برای خرج کند سکه دار پهن * بد بخت مردکی که ورا گرد می کند

ای دوستان شما غم گنجینه شیروان شاه مخورید که بدین تهی نخواهد شد

و نیز غم من هم ندارید و بر منلسی من دلتنگ مباشید که گنج معانی من

بمراه دارم و از مایه مروت مفلس نخواهم بود، و بعد از آن مولانا کاتبی

از دیار شیروان بملک آذربایجان افتاد و در مدح اسکندر بن قرا یوسف

نام مولانا کاتبی محمد است ابن عبد الله و مولد و منشای او قریه طرق وراوش بوده که آن موضع از اعمال ترشیز است و ما بین نیشابور و ترشیز واقع شده است و کاتبی در ابتدای حال به نیشابور آمد و از مولانا سبی خط تعلیم گرفت و کاتبی خوش نویس شد و وجه تخلص کاتبی بدان جهت تواند بود و در علم شعر نیز وقوف یافت و غزلهای مصنوع و مطبوع گفتی و مولانا سبی از آنجا که شیوه ابنای روزگارست بروزگار او حاسد شد برو دل گران گردید و بعداوت او بر خاست، مولانا کاتبی بفراست آن گرانی را در یافت و از نیشابور قصد دار السلطنه هرات نمود و همواره بی تعب و تکلف گردیدی و بشعر و شاعری مشغول بودی ۱۰ اگرچه استحقاق نصرت داشت اما در صف نعال ظرفاء بسر میبرد، سلطان بایسنغر میرزا اورا جواب قصیده خلاق المعانی کمال الدین اسمعیل اصفهانی فرمود که مطلع آن قصیده این است،

سزد که تاجور آید بیوستان نرگس

که هست در چمن و باغ مرزبان نرگس

۱۵ و او جواب کمال را در حد کمال بیان کرده همانا اقران و اکفا از حسد قدم از جاده انصاف بیرون نهاده سخن اورا وزنی نهاده اند، ازین ضجرت و ملامت بخواندن ابیات ظهیر متسللی گشت،

هنر نهفته چو عنقا بماند ز آنکه نماند

کسی که باز شناسد همای را از خاد

هزار بیت بگفتم که آب از آن بچکید

که جز ز دیده دگر آبم از کسی نکشاد

هزار دامن گوهر نثارشان کردم

که هیچ کس شبه در کنار من نهاد

و از دل ماندگی سفر اختیار کرد و بجانب استراباد و گیلان و از آنجا

۲۵ بدار الملك شیروان افتاد، ملك زاده اعظم امیر شیخ ابراهیم شیروانی تعبیه

(۱۱) ذکر مولانا علی دُرْدُزْد استرآبادی رحمه الله علیه،

مرد نیکو سخن و خوش محاوره و زیبا طبع بوده و در خطه ساری و آمل و دارالمرز سخن او آوازه داشت و از اقران مولانا کاتبی است و چون ساده گوی بوده به مطلعی و رباعی از دیوان او قناعت نمودن نیک
مطلع
نمود،

فریاد ما ز دست نگار نقاره چیست
با ما چو رای جنگ ندارد نقاره چیست

و در طاعون عام که در حدود استرآباد در شهر سنة اربعین و ثمانمائه واقع شد بود منکوحه او وفات کرد و در مرثیه او این رباعی فرمود،
رباعی

زین واقعه چون دل بدو نیم است مرا * از مردن خویشتن چه بیم است مرا
گم شد صدفی چنین بدر دزدی من * دُری دو سه در خانه یتیم است مرا

(۱۲) ذکر قدوة النضلاء و اُسوة الشعراء مولانا محمد کاتبی نور الله مرقه،

هدایت ازلی در شیوه سخن گذاری مساعد طبع فیاض او بوده که از بحر معانی چندین لایه خسروانی از رشحات کَلک گوهریار او ترشح یافته،
ذَلِكَ قَضُلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ، معانی غریبه صید دام او شک و توسن نند نکته دانی طبع شریف او را رام گردید، با وجود لطافت طبع و سخن وری مذاق او را جای از خنخانه عرفان چشاندند بلکه از لای وادی فقر بسرحد یقینش رسانید، نام و شهرت دنیا در نظر همتش خسی نمودی و شاعر طامع بنزد او ناکسی بودی و شاهد این حال در تجنیسات
ده باب بقلم دُرْدُزْد نثار رسیده بدین منوال،
ایات

شاعر آید نام تو سبخر کند * تا قاش و سیم و توسن جر کند
رو حدیث بی ریا را مدح گوی * خاک ره بر فرق مرد مدح گوی

مهام سلطانی بودند و بر قول ایشان اعتماد بود تقصص و تحقیق می نمود و حضرت حق سبحانه و تعالی توفیق رفیق گردانید و آن تاریخ مبارک بر انج صدق و راستی با تمام پیوست، اما شاهزاده ابراهیم سلطان بن شاه رخ سلطان در رجب المرجب سنة تسع عشر و ثمانمائه بسلطنت فارس موسوم گشت و بر تخت پادشاهی جلوس نمود، پادشاه زاده هنرمند و هنرپرور و مستعد بوده و در رسوم مملکت داری مشار الیه و دین دار بود و در مدح آن شاهزاده مولانا شرف الدین علی طاب ثراه و جعل الجنة مثواه میفرماید

در آن روزی که قسمت می نمودند * دو ابراهیم را بخشش فرزدند
از آن يك گشت آذرا شکستی * وزین يك دین احمدرا درستی

و شاهزاده ابراهیم روزگار پدر بفضل و استعداد شهره اقالیم بود، فراستی دلکشا و کیاستی رعنا داشت، مشهورست که دفاتر فارس بخط مبارک خود نوشته بود و در زیبائی خط بغایتی بود که نقل خط قبله الکتاب یاقوت المستعصمی نمودی و فرستادی و فروختی و از ناقدان بصیر هیچ کس^{۱۵} فرق نیارستی کردن و الیوم کتابها که بر عمارات و مساجد و مدارس فارس نوشته باقیست و درجها و تعلیمها که مزین بخط شریف اوست بین الکتاب الیوم موجودست، اما در عنفوان شباب آن شاه کامیاب بامراض مزمنه مبتلا گردید و روزگار غدار و گردون نا هوار بروزنامه حیات آن شاهزاده عالی مقدار رقم فنا کشید و بتاریخ سنة اربع و ثلثین و ثمانمائه^{۲۰} سمند حیات از میدان جهان جهانید و طوطی روح پر فتوح خود را از تنگ این تنگ قفص وا رهانید،

بیت

رفت او و ماند اندر دور گیتی یادگار
لطف خط و لطف طبع او بروی روزگار

دهد مرغ را دانه صیاد جلد * پش در خم دام حیل کشد
 چه آن کس که در بزم شادی و بخت * صاف از جام عشرت کشد
 چه آن کس که در کج دیوار درد * خمار غم و محنت کشد
 سر انجام دست اجل هر دورا * دوان تا سرکوی رحلت کشد
 میناد کحل سعادت بچشم * که در چشم دل میل غفلت کشد
 خلاصش ز دام مشقت مباد * که از بهر دنیا مشقت کشد
 بیاسای اگر بهره‌مندی ز عقل * که نادان بیهوده زحمت کشد
 هر آن کس که در سایه بان رضاست * عجب گر ز خورشید مت کشد
 کسی یافت عزت که بگسست امید * رجا پیشه ناچار ذلت کشد
 خوشا شیر مردی که پای وقار * شرف وش بدامان همت کشد

و بروزگار شاهزاده ابراهیم سلطان بن شاه رخ بهادر جناب مولانا شرف
 الدین علی یزدی در عراق و فارس مرجع فضلاء و اکابر بوده و شاهزاده
 مشار الیه همواره طالب صحبت شریف آن بزرگوار می بوده و اعتقادی
 عظیم نسبت بمولانا داشته و از مولانا التماس نمود تا تاریخ و مقامات صاحب
 قرانی تیموری را بقید عبارت در آورد و مولانا شرف بوقت پیری بالتماس
 شاهزاده آن کتاب را تالیف نمود و بطفر نامه موسوم ساخت و فضلاء
 متفق اند که در آن تاریخ مولانا داد فصاحت و بلاغت داده است و آل
 و احفاد و ذریه صاحب قرانی را تا دامن قیامت بسعی پسندید آن
 بزرگوار نام و مآثر باقی است و الحق صاف تر از آن تاریخ از فضلاء
 هیچ کس ننوشته اگرچه پرکارتر نوشته اند اما طرفه مجموعه ایست ظفرنامه
 و از تکلفات زاید دور و بطبایع نزدیک، گویند که در مدت چهار
 سال مولانا روزگار صرف نمود تا آن تاریخ باتمام پیوست و ابراهیم سلطان
 نیز مبالغی اموال صرف کرد و تاریخی که بخشیان و روزنامه‌جیان در
 روزگار امیر بزرگ ضبط نموده بودند از خزاین سلاطین از ممالک جمع می
 نموده و از بعضی مردمان عدل و معر که بروزگار صاحب قرانی کفیل

میان او و مولانا بدر مشاعره و معارضه دست داد و مولانا کاتبی در حق بدر این قطعه برین منوال میفرماید،

لقب کاتبی دارم ای بدر اَمّا * محمد رسید اسم از آسمان
مرا نام باشد محمد تو بدری * بانگشت سبّاهات بر درام
و این مطلع بدر راست، مطلع

مستانه ز مرغ دل من ساز کبابی * وز دیدۀ گریان منش زن نمک آبی
بعضی سخنان مولانا بدر را از اشعار مولانا کاتبی افضل میدانند و اعتقاد
اهل سمرقند خلاف این است،

(۱۰) ذکر قدوة الفضلاء زبنة العرفاء مولانا شرف الدین علی یزدی

رحمة الله علیه،

فضیلت او از شرح مستغنی است در فنون علم مشار الیه بوده است و با
وجود فضل و علم از مشرب فقر با نصیب است و در تهذیب اخلاق
و صفای ظاهر و باطن زینت یافته و بسی با عارفان و محققان صحبت
داشته و استفادة نموده و مؤلفات او در اکثر علوم مشهورست خصوصاً
در علم معبّها که درین طریق صاحب فنّ است و جهت تبرک از اشعار
مولانا قطعه درین تذکره واجب بود ثبت نمودن، قطعه

اگر ابلق دهر در زین کشی * و گر خنگ چرخ جنبیت کشد
و گر روضه عیشت از خرّی * خط نسخ بر ذکر جنت کشد
مشو غره کین دور دون ناگهت * قلم بر سر حرف دولت کشد
جهان باره غرو پکران ظلم * درین تنگ میدان بنوبت کشد
گهت بر نشاند بخت مراد * گهت زیر پالان نکبت کشد
زمانه چو بادست و باد از نخست * نقاب از رخ گل بعزت کشد
پس از هفته در میان چمن * تنش را بخاک مذلت کشد

سنة تسع و ثمانائة، حکایت کنند که سلطان عمر بوقت آنکه بحرب شاهرخ بهادر میرفت در اسلامیه طوس بزیارت شیخ العارف قدوة المحققین شیخ هشی الدین الغزالی الطوسی قدس سره رفت و گفت شیخا از شما التماس میکنم که فاتحه در کار من کنید تا خدای جل و علا مرا بر شاهرخ ظفر دهد، شیخ در جواب فرمود که ای شاهزاده من این کار هرگز نکنم زیرا که شاه رخ مردی عادل و خدای ترس است و تو بی باک و متهور و نیز او ترا بجای پدرست شکست او طلبیدن و ظفر و فتح نو خواستن از طریقت و شریعت دورست و من خود هرگز این نکنم، شاهزاده عمر از شیخ رنجید شد و بخشم درو نگریست و گفت ای شیخ مرا چون می بینی، ۱ گفت ترا مخلوق می بینم بقوت از همه کمتر و بجهل از همه بیشتر و بهرگز با همه برابر و بقیامت از همه کهنتر، شاه زاده میخواست تا شیخ را ایذا رساند، اندیشه کرد که کاری که از ایذای او بزرگترست در پیش دارم، اگر خدا مرا فتح داد یقین دامن که همت درویشان اثر ندارد چرا که کار بعکس افتاد و اگر شکسته شدم پس از راستی که گفته چرا رنجید شوم، ۱۰ برخاست و از پیش شیخ بیرون شد، اصحاب و مریدان شیخ گفتند شیخا اگر این مرد را خدا فتح دهد ما در خراسان نتوانیم بودن، شیخ فرمود که رضای خدا از خراسان افزون باشد بلکه از هژده هزار عالم، اگر در خراسان نتوانیم بودن در عراق باشیم اما از مکاره ریا و سخط خدا نتوان گریخت، خوشا وقتی که مشایخ طریقت با سلاطین کلمه حق بدین منوال ۲ میگفته اند و اندیشه نمی کرده اند بخلاف این روزگار که باب نصیحت و کلمه حق بکلی مسدود شد،

(۹) ذکر ملک الشعراء مولانا بدر شیروانی نور الله مرقه و مضجعه،

مرد خوشگوی و نادره جوی بوده و در شیروان و مضافات آن سالها سر آمد طایفه شعرا بوده و مولانا محمد کاتبی از خراسان چون بشیروان افتاد ۲۴

کرده این مصراع بدو نوشت،
مصراع

رندی و هوسناکی در وقت شباب اولی،
مطلع و او فی الحال این مطلع این غزل بخواجه حافظ فرستاد،

این خرقة که من دارم در رهن شراب اولی
وین دفتر بیسعی غرق می ناب اولی
و این غزل خواجه رستم راست،
غزل

گر ز خرگه ماه من دامن کشان بیرون رود
دود آه عاشقان از آسمان بیرون رود
آخر ای عاشق مذ جور یار آهی بر مکش
باز نآید تیر هرگه کر کهان بیرون رود
فی بر آید هر زمانم آه دور از روی یار
ترسم آخر در میان آه جان بیرون رود
گوئیا از آسمان منشور غم آمد بها
کی تواند کس ز مضمون نشان بیرون رود
رحم کن بر حال رستم پیش از آن روزی که او
از میان گیرد کنار و از جهان بیرون رود

و خواجه رستم سمرقندی نیز بوده و خوشگوست اما سخن او درین دیار
شهرتی نیافته و دیوان رستم خوریانی مشهورست مشتمل بر قصاید و
مقطعات و غزلیات، اما شاهزاده عمر بن امیرانشاه گورگان بعد از واقعه
۲۰ پدرش در ری و فیروزه کوه حکومت یافت، پادشاه زاده مدبر و دلاور
بود و استرآباد و جرجان را مستخر ساخت و با عم خود شاهرخ سلطان دم
عصیان و خلاف زده و از جرجان و استرآباد و مضافات آن لشکری
جمع نموده آهنگ حرب شاهرخ بهادر نمود و در حدود ولایت جام با
سلطان شاهرخ بهادر مصاف داد و شکست یافت و کان ذلك فی شهر

تجاهل العارف که شیوه شاعران و دروغ گویان است برای مصیحت دنیا
آن سلطان بر خود بست و آن شخص خود بتحقیق شاهزاده بایقرا بود اما
تدبیری کرد که عیب برادر زاده کشتن بدو عاید نگردد، القصه بسبب
شیرینی ملك نا اعتماد زهر برادر را شکر می پندارد و دلپستگی این سرای
نافرجام دل آدمی را خلوتخانه دیو غرور و هوا میگرداند، شعر

دنیا نیرزد آنکه پریشان کنی دلی * زنهار بد مکن که نکر دست عاقلی
این پنج روزه مهلت ایام آدمی * آزار مقلات نکند هیچ مقبلی
درویش و پادشه نشنیدم که کرده اند * بیرون ز يك دو لقمه بروزی تناولی
حق تعالی ذات ملکی صفات این پادشاه اسلام پناه را که ظل ظلیل او بر
۱۰ مفارق شکسته دلان خراسان ممدود است سالها بر مسند خلافت و سلطنت
متمکن دارد که چراغ دوده تیمور گورگان از شراره تیغ گوهر افشان او
روشن و خارستان خراسان از بهارستان عدل او گلشن است و چندانکه
بایقرا سلطان و عمر شیخ بهادر را در روضه جنان فی مقعد صتی عند
ملیک متدیر درجات است این خسرو غازی و فرزندان کامکار و عشایر
۱۵ و اقربای دولت شعار او را در بسیط زمین سلطنت و مملکت مستدام
دارد بمحمد و آله الامجاد،

(۸) ذکر مخفر الافاضل خواجه رستم خوریانی رحمه الله علیه،

خوریان قریه ایست از بسطام و خواجه رستم مردی خوشگوی و لطیف
طبع بوده احياناً علمداری کردی، مرد معاشر بوده و آنچه از علمداری بروز
۲۰ بدست آوردی شب را با لطیف طبعان خوردی، گویند که بوقت وزارت
خواجه حافظ رازی که یکی از وزراء فاضل بوده و در زمان امیرزاده
عمر بن امیرانشاه بن امیر تیمور گورگان کائی ملك و مدبر دولت او بوده
و عمل دهستان بر خواجه رستم قرار یافت و خواجه رستم پیرانه سال
۲۴ بلهو و طرب زندگانی میکرد و خواجه حافظ او را درین طور ملامت

گذشت، اما خسرو کیخسرو فر و سیاوش منظر بایقرا بهادر انار الله
برهانه از جمله اولاد عمر شیخ بهادر درّی بود یگانه و نازش اهل زمانه،
حسنی که یوسف بخواب ندید و شجاعتی که رستم در هفت خوان اوصاف آن
نشیند و این ابیات همانا اوصاف کمال آن شاهزاده را شاملست، ابیات

در رزم رستی تو و در بزم حافی
گردون ترا عنان و قدح بهر آن دهد
تا بجز بر زنی چو به پشت قدح نهد
وز مهر کین کشی چو بدست عنان دهد

و بایقرا میرزا بعد از واقعه برادران در فارس خروج کرد و لشکری
۱۰ جرّار نیزه گذار جمع نمود و دم استقلال و مملکت گیری میزد و در سخاوت
و مروّت داد مردی بداد، فضلا مقرر داشته اند که در حسن صورت و
سیرت و مردانگی در خاندان صاحب قران مثل بایقرا بهادر شاه زاده
ظهور نیافته، شاه رخ سلطان بدفع او در ثانی شعبان المعظم سنه عشر و
ثمانه لشکر بفارس کشید و او میخواست تا با عمّ مصاف دهد، امرای او
۱۰ خلاف نمودند و ازو روی گردان شدند و او براه بیابان بطرف کج و
مکران افتاد و مدّتی در صحرا و بیابانها می گردید تا در حدود گرم سیر
و غور دو باره بر شاه رخ سلطان خروج کرد و علی الدوام شاه رخ
سلطان ازو اندیشه ناک و هراسان میبود تا در حدود سنه تسع عشر و
ثمانه بطوع و رغبت بنزد عمّ آمد و شاه رخ سلطان او را بدیار ما وراء
۲۰ النهر فرستاد و برضای شاه رخ سلطان و سعی الغ بیگ گورگان آن زبده
سلاطین مسموم گشت، و نیز میگویند که نه چنین است بلکه آن کس که
او را بسمرقند فرستادند نه شاهزاده بایقرا بود و شهزاده بایقرا را هم در
اردوی شاه رخ بدرجه شهادت رسانیدند، حکایت کنند که چون شهزاده
بایقرا بهادر را بحضور شاه رخ سلطان رسانیدند گفت تو بایقرا نیستی،
۲۰ منکر شد و گفت شخصی که خود را بسلاطین مانند سازد کشتی است و

یا مگر در عبارت ترکی * بش یوز آلتون دویست دینار است
چون شاهزاده مکرم بایقرا بهادر این قطعه مطالعه کرد خندان شد و
مولانا را تحسین نموده گفت در عبارت ترکی بش یوز آلتون هزار دینار را
گویند و فرمود تا هم در آن مجلس هزار دینار نقد تسلیم مولانا نمودند و
مولانا هم در آن مجلس این بیت انشا فرمود،

بیت
بهر عیان است گویا خاطر فیاض شاه

ابر نیسان است گویا دست گوهر بار او

اما سلطان عالی مقدار عمر شیخ بهادر قره العین صاحب قرانی تیموری بود
و از فرزندان کامکار در نظر صاحب قران هیچ کس را بدستور او جاه
۱۰ و مرتبه نبوده و در اول ملک فرغانه را که اندکان گویند بدو ارزانی
داشت و او از غایت شجاعت و مردانگی دمار از نهاد خانان مغول بر
آورد و قمرالدین را منکوب و ضعیف ساخت و مغول او را سر نهادند و
دست نصدی از آن سرحد کوتاه کردند و از توهم او بآسایش آبی نینخورند
و روزگاری آن دیار را ضبط کرد، چون صاحب قرانی در جبین عالم
۱۵ آرایش آئین سروری تفرس کرد فارس را تا حد بصره و خوزستان بدو
ارزانی داشت و آن شاهزاده عالی مقام دوست پرور دشمن سوز از قضای
کردگار در جنگ قلعه از قلاع خوزستان بوقت عزیمت لشکر روم تیر
خورد و بدرجه شهادت رسید و حضرت صاحب قرانی را آتش فراق آن
خلف باستحقاق دود از نهاد بر آورد و این رباعی مناسب حال میخواند
۲۰ و زار زار میگریست

ای راندن میدان قضا از من پیش * بر ریش دلم زده ز محنت صد نیش
گفتم که تو وارث شوی در هرکیش * رفتی و مرا گذاشتی وارث خویش
و منصب آن شاهزاده مغفور را صاحب قرانی بفرزندان گرای نامزد فرمود
و هر يك از آن شهزادگان بحکومت و سلطنتی مخصوص بودند چنانکه
۲۵ شطری از حالات امیرزاده پیر محمد و امیرزاده اسکندر و امیرزاده رستم

عراق آمد و شعرار با او جز طریق مدارا و مواسا چاره نبود چرا که
مرد فصیح و نیز زبان بوده و همکنان از و هراسان بودند و او را استاد
خطاب کردند و در حقّ خواجه عصمت الله این بیت بدو منسوبست،
بیت

در بخارا خواجه عصمت گرچه دارد شهرتی
در خراسان خواجه عصمت نیست بی عصمتست

و این غزل برندق میفرماید،

غزل

لب شیرین تو با تنگ شکر می ماند
دُر دندان تو با عقد گهر می ماند
قند با آن همه دعوی لطافت کوراست
یک حدیث ارشود پیش تو در می ماند
گر به بستان بخرامی پی ایثار رهِت
گل خندان بدهن خورده زری ماند
بادرا در شکن زلف مسلسل مگذار
که سقیم است در آن راه گذری ماند
یادگار ار بگذارند کسان در عالم
از برندق سخن و فضل و هنر می ماند

حکایت کنند که وقتی که پادشاه زاده بایقرا در تخت بلخ جلوس یافت
مولانا برندق را صلّه مدیحی که جهت آن حضرت انشا نموده بود پانصد
۲۰ دینار عطا فرمود و پروانچی دویست دینار نوشت، مولانا برندق این
قطعه نظم کرده بعرض شاهزاده رسانید،

شاه دشمن گداز دوست نواز * آن جهان گیر کو جهان دار است
بش یوز التون مرا نمود انعام * لطف سلطان به بنک بسیار است
سیصد از جمله غایب است اکنون * در برافم دو صد پدیدار است
۲۵ یا مگر من غلط شنیدستم * یا که پروانچی غلط کار است

و همواره با شکوه و مهابت خود نازان بودی و از روی تفاخر ایات
مهابت انگیز خوانندی و نیز بخود انشا نمودی و فرمودی، بیت
یاجوج حادثات جهان را چه اعتبار * با من که در شکوه چو سد سکندرم
چون آوازه استیلای آن شاهزاده عالی مقدار بگوش شاهرخ سلطان گورگان
رسید که اخوان و عشایر ازو حقیر و بیفدار شدند و نیز داعیه تسخیر
دارالملک اصلی دارد و غوغای سلطنت بانفرد دماغ اورا تشویش میرساند
شاهرخ بهادر گورگان در شهر سته اربع عشر و ثمانمائه بقصد امیرزاده
اسکندر لشکر بعراق عجم کشید و امیرزاده رستم التجا بشاه رخ سلطان
آورد و از حدود اصفهان اسکندر میرزا منهزم شد و عاقبت بدست شاه
۱۰ رخ سلطان گرفتار شد و بسی گوهرشاد بیگم شاه رخ سلطان بدان رضا داد
تا دو چشم آن شاهزاده که غیرت حور عین بود همچو عین ترگس از
کسوت نور عاری ساختند و دیده آن جوان جهان نا دیده را از نور بینائی
معزول گردانیدند و کان ذلك فی يوم الجمعة ثانی جمادی الاول سنة
سبع عشر و ثمانمائه، و از فضلاء و شعراء که بروزگار سلطان اسکندر
۱۰ در عراق عجم و فارس ظهور یافته اند از علماء مولانا معین الدین نطنزی
است که در علم سرآمد روزگار بوده است و مقامات و حالات اسکندری
و تاریخ او در قید عبارت آوردی و از فضلاء و شعراء مولانا حیدر
بوده است که در ترکی و فارسی اشعار ملیح و پسندید دارد و جواب
مغزن الاسرار شیخ نظامی را بترکی بنام امیرزاده اسکندر پرداخته،

(۷) ذکر مولانا برندق بخاری نور الله مرقد،

۲۰

مردی خوش طبع و ندیم شیوه بود و طبع او مایل بطایبات و هزل
بوده است و اشعار جدرا نیز مضبوط و متین میگوید و او مداح و
تربیت یافته شاهزاده عالی مقدار بایقرا بن عمر شیخ سلطان بن امیر تیمور
۲۴ گورگان است و از بخارا و سمرقند در ملازمت آن شاهزاده بخراسان و

بعد از آن در آتش سوزان شدم * نان شدم شایسته هر خوان شدم
 این زمان در جنگ چنگال اسیر * میخورم مالش ز هر برنا و پیر
 جنگ چنگالی مرا دارد بدست * گوشالم میدهد هر جاکه هست
 با تو این ترکیب هم هست این زمان * روح روغن نفس خرما جسم نان
 مالشت دادند در لاک فلک * شد مگس ران گرد خوانت را ملک
 آن مگس در آن میان ابلیس بود * گرد چنگال تو در نلیس بود
 قصد شیرینی کند دایم مگس * زین مگس امین نشد چنگال کس
 از عبادت رو مگس رانی بساز * با مگس چون کودکان چندین مبارز
 از برای زاد راه آن جهان * خیز و چنگالی بنه در توشه دان
 باش چون بسحاق دایم چرب و نرم * در میان آب سرد و نان گرم
 نان گرم شهوت حیوانیست * آب سردت حکمت انسانیست
 سر انسان در لباس نان و آب * گفته شد و الله اعلم بالصواب

زیاده برین اوصاف خوان نعمت ابو اسحاق در اشتهای حدتی پیدا میکند و
 مصلحت گرسنگان مفلس نیست، اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا بَغَيْرِ حِسَابٍ، اما پادشاه
 ۱۵ زاده محترم اسکندر بن عمر شیخ بهادر بن تیمور گورگان در شیوه مکارم
 اخلاق و مردانگی و کرم قصب السبقی از اقران و اکفا ربود و بعد از
 وفات صاحب قرانی بر فارس و عراق عجم مستولی گشت، شهزاده معاشر
 و خوش طبع بوده و لشکری آراسته جمع نموده و فارس را از تصرف
 برادرش پیر محمد میرزا بیرون آورد در رمضان المبارک سنه سبع و ثمانمائه
 ۲۰ با معصوم و بسطام که از امرای بزرگ قرا یوسف ترکان بوده اند در سر
 پل خزرده مصاف داد و بعد از آن باهنگ برادرش امیرزاده رستم
 لشکر باصفهان کشید و شهر را محاصره کرد و رستم بهادر ازو گریخته
 باذربایجان رفت و اسکندر اصفهان را بگرفت و خواجه احمد صاعدا که
 بزرگ و قاضی اصفهان بوده بقتل رسانید و در چهارم ذی الحجه سنه ثلاث
 ۲۵ عشر و ثمانمائه استیلای اسکندری در فارس و عراق عجم درجه اعلی یافت

مایه ام بنهاد مقداری که خواست * شیر بودم بعد از آنم کرد ماست
 بعد از آن در مشک بازم مسکه کرد * بر سرم بگذشت چندین گرم و سرد
 آن زمان در معرض آتش شدم * تا ز دردی صافی و بیغش شدم
 مدتی در خینگ افتادم ببند * تازه میبودم ببوی گوسپند
 گاه در کاچی شدم که در اماج * ساعتی در کاک و روزی در کاج
 در کلیچه يك زمان سرگشته ام * در میان بکلمات آغشته ام
 آتشین رویم ز حلای شکر * در نمیزی میرود دودم بسر
 با غسل هر گاه که تنهای شوم * همچو شبنم زیر و بالا آب شوم
 گاه در ماتم شوم در شب غریب * که رسد از سفره سورم نصیب
 ۱. گاه دارم با هریسه ما جرا * گاه در دست برنجر مبتلا
 این زمان در چنگ چنگام اسیر * میخورم مالش ز هر برنا و پیر
 چنگ چنگالی مرا دارد بدست * گوشالم میدهد هر جا که هست
 بعد از آن نان حال خود اظهار کرد * مرد معنی واقف اسرار کرد
 گنت بودم گندم باغ بهشت * رسته از آب و گل عنبر سرشت
 ۱۰ ناگه افتادم بانبار جهان * بارها در چاه گردیدم نهان
 بعد از آن در خاک راهر کاشتند * مدتی بی موسم بگذاشتند
 ناله میکردم که ای پروردگار * رحمتی بفرست از خاکم بر آر
 حق بلطفم روزی دیگر بداد * وز نور فیروزی دیگر بداد
 سرکشی آغاز کردم از غرور * دلبری میکردم از نزدیک و دور
 ۲۰ باد قهری بر سر سبزم وزید * شد جوانی نوبت پیری رسید
 سر جدا کرد از تنم دهقان بداس * کاه پاشیدم پوشیدم پلاس
 پایال گاو گشتم نا گهان * تا شدم الفصه در بار خراب
 بر سرم گردید سنگ آسباب * تا بر آمدم گردم از جان خراب
 که مقید در بن انیان شدم * گاه در غربال سرگردان شدم
 ۲۰ مشنها خوردم بهنگام خیر * تا نهادم پای بیرون از فطیر

اجنبی افتاده بر خوانی چنان * چون فقیری در میان منعبان
 سر بسر اجزای او بی استخوان * روغنش رفی چو خون اندر رگان
 چرب و نرم و گرم و خوشخوار آمد * محرم هر صاحب اسرار آمده
 مرد صاحب دل چو در انشای حال * کرد از ترتیب و ترکیبش سوال
 گفت اصلم روغن و خرما و نانست * ذوق شیرینی من در هر دهانست
 آمده و روغن بر لال آمدست * نام من از غیب چنگال آمدست
 مرد معنی چون ازو بشنید راز * گفت يك يك حال خود گوئید باز
 اولاً خرما سخن سرباز کرد * سرگذشت خویش را آغاز کرد
 گفت بر نخلم چو برگ و ساز بود * چشمها بر منظر من باز بود
 ۱۰ پرورش می یافتیم از ماه و خور * ابر و بادرم بود فزاشان در
 سبز و سرخ و زرد می بودم لباس * از سیه کاری بیوشیدم پلاس
 از قهرم قضا بر سر بخواست * آنچنان کاندرتن من جان بکاست
 از سر نخلم بشیب انداختند * ز آن فرازم بر نشیب انداختند
 هر زمانم همنشین دیگرست * آنچو درم از زمین دیگرست
 ۱۵ در سقر با گردگام در جوال * میکشم از کلکل او قیل و قال
 که گلم آمده دارم من بدوش * گاه دارم فوطه نان سترپوش
 يك زمانم جوز باشد همنشین * ساعتی با شیر و انجیرم قرین
 در میان شیرام می پرورند * با برنج و شیر نیزم میخورند
 ناگهان در دیگ حلوائی شدم * بعد از آن دوشاب خرمائی شدم
 ۲۰ این زمان در چنگ چنگالم اسیر * میخورم مالش ز هر برنا و پیر
 چنگ چنگالی مرا دارد بدست * گوشالم میدهد هر جا که هست
 روغن آمد از پی او در مقال * يك يك میگفت با او شرح حال
 گفت بودم در میان قرث و دم * در درون گوسفندان حشم
 هر زمان در سزه گردیدی * هر گلی از مرغزاری چیدی
 ۲۵ دایهام دوشید از پستان میش * در دم بیگانه کرد از بار خویش

مصرع

عسل گوئی دهان شیرین نگرده،

اما از گفتنهای ابو اسحاق هر چند مفلسان را ضررست از جهت خاطر
مَثُولان و اصحاب تنعم يك رباعی و مثنوی چند خواهیم آورد که بسیار
مستعدانه و ظریفانه گفته است،

نرگس که شبیه است بچشم خوش دلبر

گویند که دارد طبقی سیم پر از زر

در دیده اسحاق نه زر دارد و فی سیم

شش نان تنك دارد و يك صحن مزعفر

۱۰ حکایت کنند که بروزگار پادشاه زاده اسکندر بن عمر شیخ میرزا ابو اسحاق

همواره ندیم مجلس بود و چند روزی بمجلس پادشاه حاضر نشد، روزیکه

بمجلس آمد شاهزاده پرسید که مولانا چندین روز کجا بودی، زمین خدمت

بوسید و گفت ای سلطان عالم يك روز حلاجی می‌کنم و سه روز پنبه از

ریش بر می چینم و این بیت فرمود،

۱۵ منع مگس از پشمنك قندی کردن * از ریش حلاج پنبه برداشتن است

و گویند که مولانا ابو اسحاق ریش دراز داشته از قاعده بیرون و از

گفتنهای مولانا ابو اسحاق مثنوی که در جواب شیخ سعدی گفته که شیخ

در مناظره و سوال و جواب جنگی و ادوات جنگ گفته او در باب

جنگالی گفته است نوشته می شود ان شاء الله تعالی،

۲۰ بر کنار سفره صاحب‌دلی * چون نشست افتاد او را مشکلی

لوت خواران دید پیرامون خوان * مرغ و ماقوت و مزعفر در میان

قلیه پیش ماستبا بنهاده سر * نان و بریان دست با هم در کمر

فرنپ و پالوده رو در روی هم * رشته و لوزینه هم زانوی هم

در میان قوتی بهم بر گشته بود * کر بیانش عقل کل سر گشته بود

۲۵ چرب و شیرین بود و از حلال نبود * پایش از سر سر ز پا پیدا نبود

گر تو بدانی که بد چگونه قبیح است * هیچ نیاید ز تو که نیک نباشد
و عمر شریف میرزا الخ بیگ گورگان پنجاه و هشت سال بود و سلطنت
او در خراسان هشت ماه و در سمرقند در عهد پدرش شاه رخ سلطان
چهل سال بود و تاریخ وفات میرزا الخ بیگ عزیزی برین منوال
فرماید،

الخ بیگ بحر علوم و حکم * که دین بهرا ازو بود پشت
ز عباس شهید شهادت چشید * شدش حرف تاریخ عباس گشت

نوع دیگر

سلطان فلك قدر الخ بیگ سعید
در هشتم ماه رمضان گشت شهید
آن شب که شهید شد قیامت بر خاست
تاریخ همین شب قیامت گردید

۱۰

و از علما و مشایخ طریقت و شعرا که بروزگار شریف میرزا الخ بیگ
ظهور یافته اند مولانای معظم مولانا علاء الدین شاشی بوده علیه الرحمة
۱۰ که در علم ظاهری یگانه بود و از مشایخ خواجه حسن عطار قدس سره
و از شعرای بزرگ خواجه عصمت الله بخاری و مولانا کمال بدخشی بوده
رحمها الله تعالى،

(۶) ذکر المخلص الظرفاء مولانا ابواسحاق شیرازی رحمه الله علیه،

مرد لطیف طبع و مستعد و خوش گوی بوده و در شهر شیراز همواره
۲۰ مصاحب حکام و اکابر بودی و از اجناس سخن وری اشعار اطعمه را
اختیار نموده و درین باب چون او کسی سخن نگفته است و رساله های
او در باب اطعمه مشهورست اما اگرچه متنعمان را جهت بدرقه اشتها و
آرزو نفعی میدهد عاجل اما مفلسان را و بی نوایان را ضرری میرساند چه
۲۴ آرزو زیاده می گرداند و دست رس چون نباشد محروم و محجوب میشود،

آن پادشاه عالم عادل را بدرجه شهادت مرتقی گردانید و بعد از هفت ماه و کسری سیاف اجل انتقام از او نیز کشید و دوستگانی که چشایید بود چشید، لا جرم عاقبت ظالمان چنین باشد، نظم

پدرکش پادشاهی را نشاید * و گر شاید بجزش مه نیاید

۵. اما امام بزرگوار استاد البشر فخر الدین رازی اعلی الله درجه در کتاب حقایق الانواری آورد که در خاندان اکاسره هیچ پادشاهی اصیل تر از شیرویه نبوده که او شیرویه بن پرویز بن هرمز بن انوشیروان بن قباد بن فیروز بن یزدجرد بن بهرام گورست و بهرام نیز پشت به پشت باردشیر بابکان میرسد و اردشیر نیز پشت به پشت بکیقباد میرسد و کیقباد نیز ۱۰ پشت به پشت بافریدون میرسد و افریدون نیز بچند صلب بکیومرث میرسد و کیومرث بزعم نسابه عم پسر آدم است و آن شاهزاده اصیل کار خسیس کرد و پدر را بکشت و بعد از شش ماه بعثت طاعون بجهنم رسید، و در خاندان خلفای عباسی نیز اصیل تر خلیفه مستنصر بوده و او مستنصر بن متوکل بن معنم بن رشید بن مهدی بن منصور بن محمد ۱۵ بن علی بن عبد الله بن عباس است و بچند پشت خلیفه بوده است و نسب محترم آل عباس به بنی هاشم که افضل انساب بنی آدم است میرسد، مستنصر نیز پدر را بکشت و شش ماه زیاده نزیست تا معلوم شود که بنسب محترم فخر نشاید کرد نقوی و خداترسی شرطست، و حال عبد اللطیف نیز همین معنی دارد که او عبد اللطیف بن العزیز بن شاهرخ ۲۰ بن تیمور گورگان است و اجداد امیر تیمور نیز اکابر و سلاطین بوده اند و این پادشاه زاده شوریه بخت در حجرات تربیت شاه رخی نشو و نما یافت و شاهرخ سلطان را با او زیاده از نمائی اولاد و احفاد اهتمام و محبت بودی و با وجود این همه اعزاز و اکرام و حسب و نسب او نیز چون آن دو شوریه بخت که ذکر ایشان رفت شهره ایام و نکوهیده خواص ۲۵ و عوام شد و این بیت در حق او مناسبتی دارد، بیت

نمودند، میرزا الغ بیگ گورگان چاره جز انصراف ندید و بوقت عزیمت عراق از پل آب روشن که از توابع جوبین است مراجعت نمود و در آن حال امیر یار علی ولد سکندر قرايوسف که سالها در قلعه نرتو که از توابع دار السلطنه هرات است محبوس بود خلاص یافته خروج کرد و هرات را بگرفت و این نیز مدد ضعف الغ بیگ گورگان شد، بلخ و مضافات آن را بولد خود عبد اللطیف داد و خود از جیچون عبور نمود و بواسطه اعزاز و اکرام که در حق عبد العزیز فرزند کهتر بجای آورد عبد اللطیف را شیطان اغوا کرد تا بر پدر عاصی و باغی شد و مدت سه ماه در کنار جیچون با عبد اللطیف الغ بیگ گورگان را محاربه بود و در ۱۰ اثنای آن حال اهل ارغون که از تراکمه ترکستان اند سلطان سعید ابو سعید را پادشاه بر داشته از اردوی الغ بیگ جدا شدند و بشهر سمرقند آمدند و شهر را محاصره کردند، ضعف میرزا الغ بیگ را این خود سکه بود که بر زر زدند، بضرورت رو گردان شده میل سمرقند نمود و عن قریب عبد اللطیف جیچون را عبور کرده عزم سمرقند کرد، الغ بیگ گورگان پذیره شد و در شعبان المعظم سنه ثلاث و خمسين و ثمانمائه در نواحی سمرقند میان پدر و پسر مصاف دست داد و عبد اللطیف ظفر یافت و الغ بیگ میرزا التجا بقلعه سمرقند برد و میرانشاه قورچی که از تربیت یافتگان او بود او را در قلعه راه نداد و حرام نمکی ظاهر ساخت، بالضروره بمحدود ترکستان گریخت و عبد اللطیف بر تخت سمرقند جلوس کرد و الغ بیگ ۲۰ گورگان را گاشتگان او در شاه رخیه مدخل ندادند، میخواست تا التجا با ابو الخیر خان برد باز اندیشه کرد که شفقت پدر و فرزندی در میان است، بطرف فرزند بی مروّت بسمرقند مایل شد و در شهر رمضان المبارک سنه مذکوره ناگاه پیش فرزند بی محابا در آمد و آن بدبخت در اوّل پدر را مراعات و اکرام نمود فامّا شیطان برو امیر شد و دل او را بر ۲۵ قتل پدر حریص گردانید و در لب آب سوچ که بیرون شهر سمرقندست

مدتی نسخه اول پیدا شد، هر دو نسخه را با هم مقابله کردند اختلاف بجز چهار پنج موضع نیافتند و ازین نوع نوادر از طبع و ذهن آن حضرت فراوان نقل کرده اند، اما شیخ عارف آذری علیه الرحمة فرمود که من در شهر سنه ثمانمائیه در قراباغ همراه خال خود که قصه خوان امیر کبیر صاحب قران تیمور گورگان بود بخدمت الغ بیگ میرزا افتادم در ایام طفولیت و مدت چند سال بشطاط کودکی با شاهزاده بازی کردی و سمر و حکایات گفتمی و او را چنانکه رسم اطفالست با من انسی و حالی بودی تا در شهر سنه اثنی و خمسین و ثمانمائیه که پادشاه مذکور خراسان را فتح کرد و در اسفراین نزول فرمود بعد از آنکه صبح شیب از شام شباب ۱۰ مشتعل شده بود بر خاستم و بخدمت پادشاه شتافتم، از دور که مرا دید در لباس فقرا و صلحا بعد از تقدیم سلام و پرسش فرمود که ای درویش تو مصاحب و جلیس قدیم ما می نمائی، ایا تو خواهرزاده قصه خوان ما نیستی، من تعجب نمودم از ذهن دراک و حافظه پاک پادشاه و گفتم بلی هستم، حکایات قراباغ و غزو گرجستان و تعجیهای آن دیار در میان آورد، آنچه بیاد داشتم جواب گفتم ازین نوع دقت از خاطر آن پادشاه بسیار نقل است زیاده ازین این تذکره تحمل نیاورد، و بعد از وفات شاه رخ سلطان میرزا الغ بیگ گورگان از ما وراء النهر لشکر بخراسان کشید و ملک موروثی طلب کرد و امیرزاده علاء الدوله با او مخالفت نمود و در حدود ترناب من اعمال بادغیس حرب افتاد و ظفر الغ بیگ ۲۰ گورگان را بود و نمائی خراسان را مسخر ساخت و نود هزار لشکری داشت و در آن هجوم و ازدحام خراسان خراب و بی آب شد و آثار آن خرابی الیوم ظاهرست و در شهر رمضان المبارک سنه اثنی و خمسین و ثمانمائیه بوقتی که پادشاه الغ بیگ بضبط خراسان مشغول بود شهر سمرقند را ابو النحر خان محاصره کرد و لشکریان الغ بیگ گورگان چون غنیمت بی حد یافته بودند و میخواستند که آن غنایم را بوطن رسانند فوج فراری

متفق اند که بروزگار اسلام بلکه از عهد ذو القرنین تا این دم پادشاهی بحکمت و علم مثل میرزا الخ بیگ گورگان بر مستقر سلطنت قرار نیافته، در علوم ریاضی وقوف تمام داشت چنانکه رصد ستارگان بست باتفاق حکمای عهد خود چون مفخر الحکماء و العلماء قاضی زاده روی و مولانا غیاث الدین جمشید و آن هر دو بزرگوار فاضل آن کار بانام نا رسانیدن وفات یافتند و سلطان همگی همت بر اتمام آن کار گماشته باقی رصدرا میرزا بانام رسانید و زیج سلطانی اخراج نمود و خطبه بنام خود نوشت و الیوم نزد حکماء آن زیج متداول و معتبر است و بعضی آن را بر زیج نصیری الیغانی ترجیح میکنند و در خطه سمرقند مدرسه عالی بنا فرمود که ۱۰ در اقالیم بزمینت و رتبت و قدر آن مدرسه عالی نشان نمیدهند و الیوم در آن مدرسه عالی زیاده از صد نفر طالب علم متوطن و موظف اند و بعهد پدرش شاه رخ بهادر چهل سال باستقلال سلطنت سمرقند و ما وراء النهر کرد و در رسوم سلطنت و داد و عدل قاعده های پسندیده داشت، گویند که بعهد او از یک جریب زمین که چهار خروار محصول ۱۵ آن بوده چهار دانگ فلوس مال و خراج میگرفته اند که بحساب درام نقره یک دانگ باشد، بیت

عدل بر شاه چون امیر شود * آهو از شیر شرزه سیر شود

حکایت کنند که فراست و قوت حافظه میرزا الخ بیگ تا حدی بود که هر جانوری که انداختی و آن جانور هر شکاری که کردی تاریخ آن را ضبط کرده بر نسخه نوشتندی که بچه روز بوده و در کدام محل و از جانوران چه جانور صید شد، از قضا آن کتاب غایب شد و چندانکه کتاب را طلب کردند نیافتند و مستحفظان کتابخانه ترسناک شدند، پادشاه الخ بیگ فرمود غم مخورید که تمام آن قضاها را من اوله الی آخره بیاد دارم، کتاب را طلب فرمود و پادشاه تاریخ میگفت و آن تاریخ و ۲۵ قضا یا را کاتبان کتابت می کردند تا آن دفتر بانمام رسید، قضا را بعد از

تا سر بر آستانه خدمت نهاده است
 گر التجا بغیر برد خاک بر سرش
 بر فرق هر گدا که نهی افسر قبول
 عار آید از تجمل دارا و قیصرش
 افزونی معانیش از فیض مدح تست
 ورنه چه آید از سخنان مکررش
 مردن گیرند و نکند ترک خدمت
 گر در میان هر دو بسازی مخیرش
 هواره تا خدا ز پی اکتساب نور
 در حکم آفتاب کدد هفت کشورش
 پاینده باد ذات تو بر اوج سلطنت
 دولت معین و مسند اقبال برترش

اما خواجه عصمت بعهد سلطنت شهریار جهان الغ بیگ گورگان ترك
 مداحی سلاطین نموده و سلطان مشار الیه استدعا نموده بالضرورة بچند
 ۱۰ قصید در مدح آن حضرت قیام نمود و در آخر از شاعری استغفار نمود
 و هواره مجلس شریف او مقصد و مجمع شعراء و فضلاء بودی و آکابر
 شعرا که معاصر و مصاحب خواجه بوده اند مولانا بساطی سمرقندی و
 مولانا خیالی بخاری و مولانا برندق و خواجه رستم خوریانی و طاهر
 ایبوردی است رحمهم الله و وفات خواجه عصمت الله بروزگار الغ بیگ
 ۲۰ گورگان در شهر سنه تسع و عشرين و ثمانمائه بوده روح الله روحه و
 ارسل الینا فتوحه، اما سلطان مغفور سعید الغ بیگ گورگان سقی الله
 روضه و انار الله برهانه پادشاه عالم و عادل و قاهر و صاحب هبت بوده
 و در علم نجوم مرتبه عالی یافته و در معانی موی میشگافت، درجه عالمان
 بعهد او به ذروه اعلی بوده و فضلا را بدور او مراتب عظمی، در علم
 هندسه دقایق نما و در مسایل هیئت محسوطی کشا بود و فضلا و حکما

گفتم ز راه فکر و تأمل درو روم
 آگه شوم ز حسن معافی مضمهرش
 بودم درین مشاهده حیران که هانفی
 دادم خبر ز صاحب شعر مطهرش
 کاین است مخزنی که عزیزان نهاده‌اند
 مجموعه بدایع شاه سخن ورش
 سلطان خلیل آنکه چو مسند بدو رسید
 بنشست آتش فتن از تیغ و خنجرش
 جمشید شیر حمله کز آسیب گرز او
 گردد همی محذّب گردون مقعرش
 گردون بقوس از پی آن شد در انقسام
 تا یابد اتصال بسهم مدورش
 ای سروری که قدر رفیع تو هرکه دید
 نه چرخ هیچو ذره نماید محقرش
 هرکو بکعبتین خلاف تو مهره باخت
 غم در بساط رنج و بلا کرد ششدرش
 دشمن ز خنجر تو ندیدد ره گریز
 سوی اجل اگر نشدی مرگ رهبرش
 دریا اگر ز بی گهری کف بر آورد
 سازی ز ابر جود بیک دم توانگرش
 نافه که از رواج او دهر خرم است
 بوی از تو برده است دماغ معطرش
 ساید کلاه گوشه عصمت بر آسمان
 گر تو بخاک نیره شماری برابرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

از رشته سیاه و سفید شب و سحر
 شیرازه کرده بر دو طرف صنع داورش
 سرخی کشیده عکس شفق گاه جدولش
 پرکار سیم داده سپهر دو پیکرش
 گویا نمود در دل شب چهره مشتری
 چون نافت از حواشی خط نقطه زرش
 از این مقله ریخته یاقوت هرکه دید
 بر سیم خام نقش خطوط معبرش
 هر حرف او ز گنج معانیست گوهری
 جز صیرفی که فرق کند نرخ جوهرش
 هر خط دلکشی که محقق شد بحسن
 تعلیف کرد بر صفحات مصورش
 هر معنی بدیع کزو یافته ظهور
 عقل از برای کسب هنر کرده از برش
 هر عقد گوهری که بنظم اندر آمده
 مجموع منتظم شده در سلك مسطرش
 سلمان در اقتباس ز نور قصایدش
 در روح سعدی از غزل روح پرورش
 خاقانی از بدایع شعرش گرفته فیض
 مستور انور بهائی انورش
 از مثنوی روح نظامی در ابتهاج
 وز فرد و قطعه ابن یسین مدح گسترش
 سرگشته در حواشی او میرود قلم
 در حیرتم که تا چه خیالست در سرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دل کبابیست کرو شور بر انگیخته‌اند
وز نمکدان خلیلش نمکی ریخته‌اند

غزلیات عاشقانه و سخنان عارفانه خواجه عصمت در روزگار شاهرخ
سلطان شهرتی عظیم یافت چنانکه مردم را از مطالعه و ملاحظه سخنان
فضیلاي گذشته یاد نیامدی و البوم سخنان خواجه متروکست و هنا
المثنوی لمؤلفه،
مثنوی

دیگ عصمت در سخن از جوش رفت * عاشقانه قول او از گوش رفت
سبز خنگ چرخ اسپ نوبتی است * هر کسی را پنج روزه بیش نیست
طوطی بیرون شد از باغ جهان * بلبلان را هست گلبانگ این زمان
این چمن را بوده بلبل بیشمار * عندلیبان یاد دارد صد هزار
سیر آن بلبل ازین گلشن گذشت * بللی دیگر بجای او نشست
بللی کین بوستان حالا گرید * عاقبت او نیز بر خواهد پرید
و چون قصاید خواجه عصمت را فضلا مستحسن داشته‌اند این قصید که
در وصف دیوان اشعار سلطان خلیل انشا کرده قلی شد،
قصید

آن بحر بی کران که جهان‌یست در برش
غواص عقل کل نبرد بی بگوهرش
مه عکسی از لواصع لوح مذهبش
خورشید عکسی از صفحات مصورش
حوران روضه را ز حیا کرده در قصور
نقش بتان لاله رخ حور پیکرش
بر لوح چرخ گرم همیگردد آفتاب
از بهر مهره کردن اوراق دفترش
گیرد ز شب سیاهی و از مه دوات زر
جلد از ادم ثور دهد چرخ اخضرش

۱۵

۲۰

۲۴

(۵) ذکر قدوة الفضلاء خواجه عصمت الله بخاری روح الله روحه،

مرد بزرگ زاده و اهل فضل بوده و نسب او بمعفر بن ابی طالب رضی الله تعالی عنه میرسد و در خطه بخارا آبا و اجداد خواجه عصمت مردمان بزرگ و فاضل بوده اند و پدر او خواجه مسعود از اکابر بخارا است و خواجه عصمت الله با وجود فضایل و حسب و نسب در شیوه شاعری مشار الیه بوده است خواه بقصیده گوئی خواه بطرز غزلیات و مثنوی و مقطعات و غیر ذلك، در روزگار دولت سلطان خلیل انار الله برهانه خواجه عصمت تربیت کلی یافته و شاهزاده اورا احترای زاید الوصف می داشته دائما انیس و جلیس شاهزاده بودی تا حسودان و اصحاب اغراض تصور کردند که خواجه را بجانب شاهزاده نظری هست و ساحت دل آن عزیز از آن میزا بوده و سلطان خلیل علم شعر را از خواجه تعلیم گرفته و چون شاهزاده خلیل را عزل واقع شد خواجه عصمت در فراق آستان بوسی آن شاهزاده گرای این غزل فرموده،

✓ کاش فرمودی بشمشیر جدائی کشتنم

۱۵ تا بخواری در چنین روزی ندیدی دشمنم

باغبان گو در ته دیوار گلزارم بکش

بی وجودش گر کشد خاطر بسرو و سوسنم

شهبازم کی خرامد باز تا دیوانه وار

خاک و خون آلوده خود را بر سر راه افگنم

۲۰ خون دل ز آنرو هی بارم ز شریان دو عین

کز قراقش نشتر خونبست هر مو بر تنم

نازه عصمت کی شود آثار دوران خلیل

کین بتائی را که نا حق می پرستم بشکنم

داغ جهان ز سینه کاوس کی برفت
 شادان ز بخت تیره کجا بود کیشاد
 در ششدر فراق خلیل ار مقیدی
 روزی ترا سپهر ملاعب دهد کشاد
 حکم خدای داد بدست خسان مرا
 کفرست پیش خلق ز حکم خدای داد

چون شاهرخ سلطان از انشاء شاهزاده خلیل این غزل بر خواند گریان
 شد و همت پادشاهانه را بر استیصال آن قوم کافر نعمت مصروف ساخت
 و امیر شاه ملک که از امرای بزرگ میرزا شاه رخ بود بتدبیر خلاف در
 ۱۰ میان آن مردم انداخت و خدایداد جته و خدایداد حسینی را بکشت و خود
 آواره شد و ملک ما وراء النهر بتصرف شاه رخ افتاد و سلطان خلیل
 از قید خلاص شد بدولت بساط بوسی عم بزرگوار خود مشرف شد و
 شاه رخ سلطان آنچه امکان شفقت بود در حق شاهزاده خلیل مبدول
 داشته او را بخود همراه کرده از حجین عبور فرمود و سلطنت و حکومت
 ۱۵ تخت سمرقند بر خلف الصمد خود میرزا الخ بیگ مقرر داشت و امیر
 شاه ملک را در ملازمت پادشاه زاده مذکور بایالت و حکومت آن دیار
 منوَّض گردانید و کان ذلك فی شهر سنه احدى و عشر و ثمانمائه و بعد
 از آنکه سلطان خلیل را شاهرخ سلطان بهرات آورد سلطنت و ایالت
 ولایات ری و قم و همدان و دینور تا حدود بغداد بدو ارزانی داشت و
 ۲۰ لول و کوس و نقاره خانه همراه او کرده امرای بزرگ را بمشایعت او تا
 چند منزل فرستاد و سلطان خلیل دو سال و نیم در آن دیار بنیابت عم
 سلطنت کرد و در هزدهم رجب المرجب سنه اربع عشر و ثمانمائه در ری
 بمحار رحمت ایزدی واصل گشت، بیست و هشت سال عمر یافت و بوقت
 مرگ این بیت فرمود،

۲۵ گفتم بجاهلی نکشد کس کان ما * مرگ آمد و کشید کج آمدگان ما

حضرت ابن رباعی فرموده،
رباعی

دی روز چنان وصال جان افروزی * امروز چنین فراق عالم سوزی
افسوس که بر دفتر عمرم ایام * آنرا روزی نویسد اینرا روزی
و چون آوازه استیلای امرای حرام نمک و قید شاهزاده خلیل بسبع
اشرف شاهرخ سلطان رسید سپاه گرانمایه جمع کرده از هرات عزم سمرقند
نمود و چون رایت ظفر پیکر شاهرخ از جیحون عبور فرمود آن مخالفان
قوت مقاومت نداشتند، تختگاه سمرقند را گذاشته بطرف ترکستان گریختند
و اموال و چهارپایان اهالی سمرقند و مضافات آن را بغارت بردند،
حکایت کنند که شاهرخ سلطان چون بر تخت سمرقند جالوس کرد قدم
۱. بگنج خانه و خزانه تیوری نهاد که در گوک سرای و ارگ سمرقند مخزون
و مدفون بوده چون دماغ ابلهان از عقل آن خزانه را تهی و چون
سویدای جاهلان از علم آن گنج خانه را خالی یافت، ناگاه سر عصای میرزا
بدری مسکول باز رسید، آن درم را بگرفت و در جیب انداخت و
اصحاب را گفت که ما بدین درم از میراث و گنج پدر محظوظ شدیم و
۱۰ از خزانه تهی بیرون شد، گویند که پادشاه زاده خلیل سلطان در وقت
قید این غزل بگفت و پیش عم خود میرزا شاهرخ ارسال داشت، غزل

یا واهب العطا یا یا معطی المراد
ما طاقت فراق ندارم ازین زیاد
ادبار شد مجاور و خوش گفت مرجبا
اقبال شد مسافر و خوش گفت خیرباد
بادی که از دیار محبان رسد بمن
جانم فدای نکست آن طرفه باد باد
غمگین و شادمان چو ازین دیر بگذرد
غمگین مشو ز محنت و از بخت نیز شاد

الحق انصاف آن است که صله این مطلع را کم همتی نموده با وجود بخشندگی او و خزانه امیر تیموری، اما سلطان زاده خلیل الله بعد از وفات صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهانه بر تخت سمرقند جلوس کرد، پادشاه زاده صاحب جمال و نیکو خلق و بخشنده و ظریف طبع بوده و خزانه امیر تیمور گورگان را بکشد که صاحب قرانی در مدت سلطنت از خراج ایران و توران جمع کرده بود و همچو ابر نیسان بلکه کان لعل بدخشان و بحر عمان سیم و جواهر بر لشکری و رعایا نثار کرد و فضلا در عهد او نوازش یافتند و بزبان حال بسرائیدن این مقال مشغول شدند،

۱۰ در زمانت خاک را کس باز نشناسد ز زر
مال را از بسکه کرده دست جودت پامال
و کاتی هانا درین شیوه در میدان سخنوری جلوه می نماید و میفرماید
بیت.

درم ز دست تو مر ارض را طبق طبقست
۱۰ گهر ز جود تو مر چرخ را سپر سپراست

آخر الامر آن گنج را که صاحب قران بشمشیر آبدار جمع کرده بود سلطان خلیل بسپر بخش کرد، چهار سال در پای تخت سمرقند و دیار ما وراء النهر سلطنت کرد عاقبت خداینداد حسینی و خداینداد جته و بردی بیگ و باقی امراء برو خروج کردند سبب آن که شاد ملک آغا که از قنکان ۲۰ امیر حاجی سیف الدین بوده از روی تعشق بنکاح در آورده بود و آن زن در امور پادشاهی مدخل نمود و امراء بر تافتند و در سه احدی عشر و ثمانمائه شاهزاده خلیل را گرفته ببنده طلا مقید ساختند و گوش و بینی شاد ملک آغا را ببریدند و شاهزاده را بقلعه شاه رخیه محبوس کرده فرستادند و امرای خوارج باستقلال در دار السلطنه سمرقند بحکومت ۲۵ مشغول شدند و شاهزاده خلیل سلطان در حالت حبس از هجرت آن

و این تخلص از جمله غزل بساطی است که در جواب شیخ کمال خجندی گفته است،

بیت

دُرِ نظمِ بساطی را کمال از خود مدان کمتر
که پروردست چون مردم بآب دیده سلماش
گویند که شیخ کمال از بساطی رنجید و این بیت در دعای بد نسبت بدو میفرماید،

بیت

با آنکه چون چراغ سحر شد جوانه مرگ
هر دیر زیست مدعی زود میر ما
و این غزل بساطی گوید،

غزل

میپسندد دم بردم از میم دهانش آب حیات
صاد چشمی را که مثل او ندیدم هیچ ذات
من ز بخت شور خود بریانم ای پسته دهن
نا بگرد شکر تو رسته میگردد نبات
نشئه لب در کربلای هجر می میرم عجب
من که بر وجه حسن از دیده میبارم فرات
از دهانش بوسه جستم زکات حسن را
گفت خاموش ای گدا بر هیچ کی باشد زکات
آن پری رخ با بساطی گفت از روی عتاب
گرد این بازی مگرد آیا نی ترسی ز مات

۲۰ گویند که شبی مغنیان در مجلس سلطان خلیل مطلعی از شعر بساطی خواندند، شاهزاده خلیل را خوش آمد، کس فرستاد و بساطی را طلب داشت و بعد از تحسین يك هزار دینار بدو بخشید و آن مطلع این بیت است،

بیت

دل شیشه و چشمان تو هر گوشه برنش
مستند مبادا که بشوخی شکنندش

مرثیه سلطان بایسنغر اشعار گفته‌اند اما امیر شاهی بدین رباعی بر هکنان
فایق آمد لله در قایله،
رباعی

در مام تو دهر بسی شیون کرد * لاله همه خون دین در دامن کرد
گل جیب قبای ارغوانی بدرید * قری نمد سیاه در گردن کرد

تاریخ

بر صاد وصال چون زنی يك نقطه * تاریخ وفات بایسنغر خان است
بتقریب این مرثیه این حکایت بخاطر آمد که سلطان سنجر شعرا را فرمود
که بعد از مرگ من بچه نوع مرثیه خواهید گفت و حالا در زندگانی من
بگوئید تا معلوم من شود که کدام بهتر گفته‌اید و صله شما در زمان حیات
۱۰ بدهم شاید که بعد از من بدخواه خود صله نیابید و شعرا بسیار گفته
آوردند اما یکی این قطعه را گفته و نزد سلطان خواند و مستحسن افتاده
و آن قطعه این است،
قطعه

من نگویم که شاه سنجر مرد * شاه عادل بدهر کی میرد
عالی را چو سر بسر گرفت * رفت تا عالی دگر گیرد

۱۵ (۴) ذکر عدم المثال مولانا بساطی سمرقندی رحمه الله علیه،

از جمله شاعران خوشگوی است و غزل را نازک می گوید و بعهد سلطان
خلیل بهادر بن امیرانشاه گورگان در خطه سمرقند ظهور یافته و گویند
که حصیر باف بوده و در اول حصیری تخلص داشته و خواجه عصمت
الله بخاری چون قابلیت ذهن او بدید گفت حصیری قابل بساط
۲۰ بزرگان است ترا بساطی تخلص کردن اولی است و او معتقد خواجه
عصمت است و منکر شیخ کمال خجندی است و غزل شیخ کمال را که
مطلعش این است جواب میگوید،
مطلع

نشان شب روان دارد سر زلف پریشانش

دلیل روشنست اینک چراغ ریر دمانش

دل را میخراشید و آهنگ خسروائی او بر جگرهای مجروح ملک می پاشید، سلطان ابرهیم بن شاهرخ از شیراز چند نوبت خواجه یوسف را از بایسنغر سلطان طلب کرد، او مضایقه کرد، آخر الامر صد هزار دینار نقد فرستاد که خواجه یوسف را میرزا بایسنغر برای او بفرستد، سلطان بایسنغر این بیت بچواب برادر فرستاد،

ما یوسف خود فی فروشیم * تو سیم سیاه خود نگه دار
و در میان الخ بیگ گورگان و بایسنغر بهادر و ابرهیم سلطان لطیفه ها و مکاتبات بسیار واقع شد که این تذکره تحیل ایراد آن لطایف نمیکند اما روزگار غدار و گردون ستمکار در آوان شباب قصد آن شاه کامکار نمود و موکلان قضا و قدر بر جوانی او نبخشودند و شی از افراط شراب بفرمان ربّ الارباب بخواب گران فنا گرفتار شد و سکنه هرات سبب آن وفات سکنه پنداستند،

گویند که مرگ طرفه خوابیست * آن خواب گران گرفت مارا

و شاهزاده نیم مست بمصطفیٰ خاک خرامید تا صبح محشر با خمار یافتگان
۱۰ حشر سرگران بر خیزد و از ساقیان و سقاؤم زهم شراباً طهوراً نصفی
باده خمار شکن و کاساً دهاقاً طلب دارد، رجا واثق است که حاکم رحیم از جنایت او که بجز شبنم رحمت آنرا نتواند شست تجاوز فرماید، و وقوع این واقعه هایلّه بایسنغر سلطان در دار السلطنه هرات در باغ سپید بود در شهر سنه سبع و ثلاثین و ثمانئنه و عمر اوسی و پنج
۲۰ سال بوده و شعرائیکه در روزگار شاهرخ سلطان بملازمت بایسنغر بهادر می بوده اند بابا سودائی است و مولانا یوسف امیری و امیر شاهی سبزواری و مولانا کاتبی ترشیزی و امیر بین الدین نرلابادی رحمهم الله تعالی و اموال و اقطاع بایسنغر بهادر بعهد شاهرخ سلطان ششصد تومان کپسکی بوده از ولایات استرabad و جرجان و دهستان و طوس و ایبورد و نسا
۲۵ و خوبشان و سمنان و از عراق کاشان و از فارس شبانکاره، و شعرا در

حکایت کنند که حضرت سید قاسم قدس سره در بدایت حال ریاضات و مجاهدات بسیار کشیدی و در مسجد قزوین با عتکاف نشستی و بعد از آنکه مردم بیرون رفتندی خود را از گیسوی مبارک در آویختی و بذکر مشغول شدی تا غایتی که پای مبارکش آماس کردی و مدتی مبتلا بودی تا چند نیش حجام بر ساق مبارکش زده بود و در وقت پیری آثار آن زخمها بر وجود شریف او ظاهر بودی، گویند که در نهایت حال حضرت امیر سید قاسم بتعم روزگار گذرانیدی و فربه و سرخ و سفید شک بودی، یکی از بزرگان از آن حضرت سؤال کرد که نشان عاشق صادق چیست، سید فرمود لاغری و زردی، آن مرد گفت که مر شمارا حال خلاف این است، فرمود ای برادر ما عاشق بودیم وقتی و اکنون معشوقیم محبت بودیم چند گاهی این زمان محبوبیم و از مثنوی این بیت بخواند،

من گما بودم درین خانه چو چاه * شاه گشتم قصر باید بهر شاه
اما ولادت با سعادت شاهزاده بایسنغر در شهر سنه اثنی و ثمانه بوده، جمالی داشت با کمال و اقبالی و دولتی مساعد و در هنر پروری و هنرمندی شهره اقلیم شد و خط و شعر در روزگار او رواج یافت و هنرمندان و فضلا باوازه او از اطراف و اکاف روی بخدمتش آوردند، گویند که چهل کاتب خوش نویس در کتابخانه او بکتابت مشغول بودندی و مولانا جعفر تبریزی سرآمد کتاب بوده و هنرمندان را عنایتها کردی و شعر را دوست داشتی و در تجمل کوشیدی و ندیمان و جلسان با ظرایف داشتی و از سلاطین روزگار بعد از خسرو پرویز چون بایسنغر سلطان کسی بعشرت و تجمل معاش نکرده و شعر ترکی و فارسی را نیکو گفتی و فهمیدی و بشش قلم خط نوشتی و این تخلص میرزا بایسنغراست،

بیت
گدای کوی نو شد بایسنغر * گدای کوی خوبان پادشاهست

حکایت کنند که خواجه یوسف اندکانی بروزگار سلطان بایسنغر در گویندگی و مطربی در همت اقلیم نظیر نداشت، لحن داودی خواجه یوسف

سلطان السادات و الاتقیاء امیر سید ناصر المله و الدین قریشی الحسینی
نور الله مرقد که ابا عن جد از اکابر سادات خراسان بوده برگزیده نظر
کیمیا اثر حضرت قاسمست در باب رونق مزار با انوار سید قاسم سعی
جمیل بظهور رسانید و الیوم خاطر خطیر امیر کبیر فاضل مؤید موفق
معین العلماء و مرجع الفضلاء و مختار الاولیاء و کشف الفقراء و
الضعفاء
قطعه

آنکه گر آای اورا گنج بودی در عدد
نیستی جذر اصمرا عیب گنگی و کری
و آنکه نا بینای مادر زاد اگر حاضر شود

در جین عالم آرایش به بیند سروری
در پناه سده جاه رعیت پرورش
بر عقاب آسمان فرمان دهد کبک دری
ساقیان لهجه او چون شراب اندر دهند
هوش گوید گوش را هین ساغری کن ساغری
من نمیدانم که این نوع سخن را نام چیست

ف نف نبوت میتوانم گفتش و نف شاعری

نظام المله و الدین علیشیر خلد الله تعالی جلاله و ضاعف اقباله که
گنجینه الطاف الهی و مهبط انوار نامتناهی است مایل بعارت روضه
مطهره حضرت سید شک و بنیاد عمارتی نهاده که گردون بهزاران چشم
۲۰ بزبائی آن ندید، امید که عن قریب چون تمنای صاحب دولتان باتمام
رسد و چون علوهبت اهل دلان ارتفاع پذیرد و زبان اهل زمان از
پیر و جوان دائم الاوقات در حق آن حضرت با مروّت بدین رباعی
مترجم است،
رباعی

هرکس که بدین نوع کند مال تلف * اورا نرسد ز آتش دوزخ تف
۲۵ گویند که فرزند خلف بس نیکوست * این خیر به از هزار فرزند خلف

راه بوحدت نبرد هرکه نشد در طلب
 جمله ذرات را از دل و از جان مرید
 در حرم وصل یار زنده دلی یافت
 کر همه خلق جهان بار ملامت کشید
 وصلت الله یافت قاسم و ناگاه یافت
 ز آنکه بشمشیر لا از همه عالم برید

و در نهایت حال حضرت سیادت مآبی قدس سره بعزیمت وطن مالوف
 از هرات بیرون شد و کبر سن آن حضرت را دست داده بود و در محفّه
 نشسته بولایت جام رسید و بموضع خرچرد نزول فرموده و از سبب
 ۱۰ حرارت هوا بیاب یکی از کدخدایان آن قریه التجا برد و هوای دلپذیر آن
 بوستان ملائم طبع آن حضرت افتاد و چند روز در آن باغ اقامت
 فرمود و میوه آن باغ را از صاحب آن باز خرید و آن تابستان در آن
 موضع خرم آسوده گشت، بعضی اکابر که مصاحب و ملازم سید بوده اند
 آن توقف را غنیمت دانسته آن باغ را از صاحبش خریدند و سید در آن
 ۱۵ باغ مختصر عمارتی ساخت و اقامت را بر ارتحال اختیار نمود و همواره از
 روحانیت حضرت با رفعت قطب الاوتاد شیخ الاسلام احمد الحامی قدس
 الله سره العزیز فیضی بروزگار مقدس سید میرسید، و سید ابن مثنوی در
 حق محبوب حضرت ربّ جلیل زنده پیل فرموده قدس سره،

روضه المذنبین احمد جام * آن نهنگ محیط بحر آشام
 آسمانیست پر مه و پروین * بوستانیست پر گل و نسرین
 رحمت حق بدوستانش باد * لعنت حق بدشمنانش باد
 هرکه او دشمن خدا باشد * دشمن جمله اولیا باشد

و وفات حضرت سیادت مآبی بخرچرد در شهرور سنه خمس و ثلاثین و
 ثمانمائه بوده مرقد مبارکش در همان باغ واقعست که بایام حیات ساکن
 ۲۰ بوده رحمة الله علیه و علی احبابه و اصدقائه و جناب عرفان مآب

اخراج میکند و کار بدانجا انجامید که مقرر شد که سید را از دیار بزجر
اخراج باید کرد و هیچ آفرین بدان جرأت اقدام نمی توانست نمودن،
سلطان زاده سعید بایسنغر گفت من بلطایف و ظرایف ابن سید را روان
سازم که احتیاج بخشونت نباشد، بر خاست و زیارت سید شد و صحبت
مرغوب داشتند و تقریب سخن عزیمت سید در میان آمد، سید فرمود
که پدرت پادشاه مسلمانست مرا بچه دلیل اخراج میکند، پادشاه زاده
بایسنغر فرمود که ای خداوند شما چرا بسخن خود عمل نمی کنید، گفت
کدام است آن سخن، گفت

قاسم سخن کوتاه کن بر خیز و عزم راه کن
شکر بر طوطی فگن مردار پیش کرگسان

امیر سید قاسم شاهزاده را تحسین فرمود و دعا کرد، فی الحال الاغ حاضر
کرد و اکابر امداد نمودند و بطرف بلخ و سمرقند روانه شد و چند گاه در
آن دیار مرجع خواص و عوام بوده و باز بدار السلطنه هرات رجوع نمود
و چند گاه دیگر در پای تخت هرات روزگار گذرانید و اکابر و سادات
و علما همواره بصحبت شریفش رسیدندی و مایل خدمت عزیزش بودند
و حضرت سید را اشعار موحّدانه و مثنوی عارفانه بسیارست و این غزل
امیر سید قاسم راست قدس الله سرّه العزیز،

از افق مکرمت صبح سعادت دمید
محو مجازات شد شاه حقیقت رسید
صولت صیت جلال عالم جان را گرفت
صدمت سلطان عشق باز عالم بر کشید
چنگ غمش میزند بر دل و هر تاره
کشف روان میکند معنی حیل الوری
ساقی جان میدهد باده بجمام مراد
مطرب دل میزند نعره هل من مزید

بر هم نغمی ز شب تیره دو چشم خویش
تا در خیال روی چو ماه تو ننگرد

(۲) ذکر سید عارف مقبول الابرار و الاخیار صفی المله و الدین شاه قاسم
انوار قدس الله تعالی سره العزیز،

در دریای حقیقت و سیاح بوادی طریقت بوده شاهباز فضای لاهوت و
عارف عالم ملک و ملکوت است، خاطر فیاض او مفتاح کنوز حقایق
است و کلام معجز بیان معتبر او گنج رموز و دقائق، اصل حضرت
سیادت مائی معارف دستگاهی از آذربایجان است و منشأ و مولد مبارکش
ولایت سرخاب تبریزست و از اکابر سادات و اشراف آن دیار بوده و
در آوان جوانی مرید شیخ الشیوخ صدر الدین اردبیلی قدس سره شده و
مدتی در قدم آن بزرگوار بسلوک مشغول بوده و ریاضات کلی در نصوف
و فقر کشیک و مهدب شده و بعد از آن باجارت حضرت شیخ عزیمت
جیلان نموده و مدتی در آن دیار بسر برده و تشنگان بادیه طلبرا بزلال
عرفان سیراب می ساخت تا صیت فضیلت و آوازه کمال او باطراف و
اکتاف عالم رسید، قصد خراسان کرد و در نیشابور یک چندی ساکن
شد، علمای ظاهری خراسان باعتراض حضرت سید برخاستند، میل دار
السلطنه هرات نمود، اهالی هرات را اعتقاد و اخلاص تمام دست داد،
مردی جاذب بوده هر منکری که پیش او رسیدی معتقد او شدی تا بیشتر
از اکابر و امیرزادگان پای تخت هرات مرید او شدند، اصحاب اغراض
این سخن نزد پادشاه عهد سلطان شاه رخ رسانیدند که این سید را بودن
درین شهر مصلحت نیست چرا که اکثر جوانان مرید او شده اند مبادا
ازین حال فسادی تولد کند، پادشاه باخراج سید حکم فرمود، چندانکه
امرا و ارکان دولت حکم پادشاه بسید می رسانیدند مفید نبود و حضرت
امیر سید قاسم میگفت که شاه رخ بچه جرمه مرا از دیار مسلمانان

خلیفه گفت هیچ دانسته که لیلی با تو چون است، مجنون گفت مرا با چگونگی او چه کار، این قدر دامن که تا او بحال من نظری نکرد من ربوده عشق و مبتلای جنای او نشدم،

اگر نه بن نوازی و لطف او بودی
من از کجا و سر مهر کوی او ز کجا

خلیفه گفت اگر خواهی افرمای لیلی را حاضر سازم و بفرمایم تا او را در عقد حباله تو در آورند، گفت من نمیخواهم که آلوده طبیعت شوم، او بی تکلف و ساطع در مذهب پاکبازی بر من حلالست، خلیفه گفت میخواهی که تا لیلی را ببینی، گفت کجا بینش، گفت در آن خلوتخانه،
۱۰ مجنون را یکی از غلامان دست گرفته بدر حجره که لیلی بود برد، چون حضور لیلی را احساس کرد رکوتی داشت بر چشم خود بست، غلام گفت ای دیوانه امروز صد چشم وام باید کرد تا جمال دلدار بینی و تو پرده بر چشم می بندی، گفت مرا آن بس که از دور می نگرم،

دیدن بچشم خویش نشاید جمال دوست
هم چشم او سزد که بشد جمال دوست

خبر بخلیفه بردند که مجنون بلیلی نمی نگرد، مجنون را طلب داشت و گفت چون مجلس خاص بود و حجاب مرتفع و اشتیاق مستولی چرا از مشاهده صورت محبوب تمتع حاصل نکردی، گفت غیرت عشق رها نکرد که جمال معشوق چشم زده عاشق گردد و این بیت نظم کرده بخواند و نالان راه
۲۰ صحرا گرفت،

و کَیْفَ آری لَیْلَى بَعِیْنِ آری بِهَا * سَوَاهَا وَ مَا ظَهَرَتْهَا بِالْمَدَامِ
قطعه

خواهم که راه جست بگیرم بر آفتاب
تا باد صبح بر سر راه تو بگذرد

سوختم ازین تفکر که در میان هیچ نیست و ساختم بدین ترانه که در خانه غیری نی، امروز ای شلی زار و نزارم و از ناز و نازگی بزارم، نیدانم محبم یا محبوب طالبم یا مطلوب از زمره حجاج یا بغیر محتاج، درین تفکر سوختم و ازین اندوه گداختم، نه بیمارم اما بیماری این تفکر دارم، شلی گفت مرا دل بزاری آن جوان بسوخت، گفتم بیا تا ترا پیش اصحاب رسانم و ازین حیرت برهانم، گفت ای شلی رها کن که درین حیرت سری دارم و درین تفکر ذوقی می یابم، ازو در گذشتم و شب در حوالی مسجد حرام بوظایف عبادت مشغول می بودم، صباح که نیت وداع خانه کردم دیدم که از کنار حطیم جوان سقیم را مرده بر دوش گرفته میل بدفن او میکردند، از حالات او از یکی محرم را پرسیدم، گفت

رسمیست عشق را که بحسن و ملاطفت * در قید حکم خویش در آرد عید را
آنگاه بزم را بطرازد بقتل شان * چون حاجیان بکشتن اضحیه عید را

بیت

عاشقان کشتگان معشوقند * بر نیاید ز کشتگان آواز

حکایت

چون ذکر مجنون و قصه لیلی در افواه افتاد یکی از خلفای بنی عباس فرمود تا لیلی را حاضر ساختند و در بعضی از حجرات بنشانند و مجنون را طلب داشت و گفت چگونه دیک بینا دل بچنین صورتی دهد، اگر خواهی ترا از حرم خود کنیزکی بخشم که از پری برتری دارد و با ماه برابری کند، مجنون گفت مرا چشمی بخش که غیر از لیلی در نظرش خوب نماید، خلیفه گفت اگر بهتر از لیلی را بینی او را نخواهی، مجنون گفت من خود غیر او کسی را نیستم،

خون باد دیده که ببیند جمال دوست
و آنگه نظر کند برخ آفتاب و ماه

ای شبلی چنینم آورده اند معذورم فرمای،

قطعه

بازار عنده لب نخواهد که بشکند

هر گلابی که زینت بستان و گلشن است

معشوق گرچه هست ز عشاق بیناز

چشمش نیاز عاشق خود نیز روشن است

گفتم این سیب چرا می بوئی، گفت تا مرا از سموم بادیه بلا انگیز
خونخوار گوشه دارد که با شمیم برگ گل چمن ناز خو کرده ام و در حرم
دلبران خفته و از نسیم اقبال محبوب شگفته، گفتم بیا تا با هم مرافقت و
موافقت نمائیم، گفت لا والله تو مرقع پوشی و من جرعه نوش و من اهل
خرابتم و تو پیر مناجات، دوش من خماری بوده ام و اکنون بقایای خمار
دوشین در سر دارم، آن جوان را هانجا گذاشتم و بگذشتم، دیگر اتفاق
ملاقات نیفتاد تا بمکه رسیدم، روزی بوقت افراط گرما جوان را دیدم
در زیر میزاب خفته زرد و زار و ضعیف و رنجور و نزار نه در سر
قصص و نه در پای نعلین، هان سیب در دست داشت و می بوئید و
میگفت،

لَدَعَتْ حَيَّةُ الْهَوَا كَبْدِي * مَا لَهُ رُفِيَّةٌ وَلَا رَاقِي

خواستم تا ازو در گذرم، دامنم بگرفت و گفت ای شبلی مرا می شناسی،
گفتم از تبدیل حال بگو، گفت داد و فریاد که درین راه بمعشوق می
آرند و بعاشقی مبتلا می سازند، شبلی گفت پرسیدم این هان سیب است،
گفت فریاد از آسیب این سیب، ای شبلی دیدی که با ما چه کردند و
چون مارا در لکدکوب قهر انداختند اوّل گفتند تو معشوق غم مخور،
چون ببادیه امتحان مبتلا ساختند گفتند تو عاشقی، چون بعرفات رسیدم
گفتند طفلی، چون بواسط رسیدم گفتند در میانه، چون بخانه رسیدم
ندا در دادند که درین حرم محرم نه و درین در حلقه هر چند بدین
جمع در حلقه فریاد زدم که ایها المطلوب جواب شنیدم که ارجع یا محبوب،

(حکایت از کتاب نگارستان)

شیخ شلی قدس الله سره گفت که روزی بنیت حج ببازار بغداد گذشتم، جوانی خوب صورت را دیدم قصی معلّم بر سر و حله کتان در بر و کفشی زر افشان برسم نازکان بغداد در پای کرده بنازی هرچه تمامتر می خرامید و سپی در دست داشت و می بوئید، بیت

هرجا که میگذشت و بهر جا که می ستاد
می شد زمین چو لعل ز عکس رخس تمام
گوئی که میچکد ز گلبرگ عارضش
بر خاک قطره های گلاب از عقیق فام

۱۰ روز دیگر که قافله روان شد اورا دیدم در میان حجاج نعلینی با ساز جواهر در پای کرده و دستار مصری بر سر نهاده و گلاب بر خود افشاند بر مثال کسی که بگلزار رود و یا از خانه بازار آید میخرامید، اندیشه کردم که در طور این جوان سرّیست و از دو حال بیرون نیست یا معشوقیست که بنارش میبرند و یا عاشقیست که از نیازش بمنزله نگاه ناز رسانیده اند، درین تفکر افتادم که آیا به حج می رود یا طریق دیگر اختیار خواهد کرد، گفتم ای برنا کجا خواهی رفت، گفت بخانه، گفتم بکدام خانه، گفت بخانه پر بهانه که خلق را آواره کرده است من نیز میروم تا بینم که این سرگشتگان بکه میروند و درین خانه کرا خواهند دید و ازین خرمن چه خوشه خواهند چید، گفتم این چه استعداد راه است که تو داری مگر از صعوبت این بادیه خبر نداری، این شعر بخواند، بیت

دوست آوارگی هی خواهد * رفتن حج بهانه افتادست
گفتم ای جوان با نعم بدین تن آسائی کار میسر نگرده، باز گفت
من نه باختیار خود میروم از قفای او
ان دوکان عنبرین می بردم کشان کشان

است و مولد مبارک مولانا معینی فریه انداده است من اجمال جوین و او در علم شاگرد مولانا فخر الدین خالدی اسفرائی است که این مولانا میان علماء بهشتی مشهور است و شرح فرایض او نوشته است و این غزل مولانا معینی میفرماید،

از زلف پریشان تو آشفته تر من
در کوی تو سرگشته چو باد سحر من
چون گل بهوای تو گریبان زده ام چاک
شب تا بسحر غرقه بخون جگر من
نا بوکه بیام ز گلستان تو بوئی
عمریست که چون باد صبا در بدرم من
با هر خس و خاری منشین ای گل رعنا
کر جور و جنای تو گریبان بدرم من
شمشیر جدائی تو زان کارگر نیست
کایام فراق تو ز خود بیخبرم من
طفلان که کشند آن سگ دیوانه بغوغا
از سنگ جفا ز آن شک دیوانه تر من

و کتاب نگارستان از مؤلفات مولانا معینی است که بر طرز گلستان شیخ سعدی نوشته اما از آن کتاب بسیط ترست و دانشمندانه نوشته و نوادر و امثال و حکمت های مفید در آن کتاب درج نموده و مشایخ بحرآباد آن کتاب را پیشکش الغ بیگ گورگان کردند بوقتی که سلطان مشار الیه در محل بورش عراق بزیارت اکابر بحرآباد آمده بود و پادشاه فرمود نا کتاب آن کتاب را نوشتند بخوبترین خطی و تکلفی و دایمها آن کتاب را مطالعه فرمودی و پسندیده داشتی و آن کتاب در ما وراء النهر شهرتی عظیم یافته اما در خراسان کم بدست می آید و الحق نسخه مستعدانه است و این دو حکایت از آن کتاب ثبت افتاد،

سلطان و گهر شاد بیگم را دعاها می بد کردند که یا رب همچنانکه فرزندان ما را نا امید می سازد تخم اورا منقطع گردان، در آسمان کشاده بود دعای آن عزیزان بیگانه مظلوم اجابت شد و نسل آن پادشاه عالی منزلت منقطع گشت و سلطنت بمرکز اصلی تحویل نمود، الهی تا قیام قیامت سلطنت باستحقاق بدین وارث مملکت مستدام باد هر چند نوبت شاه رخ و ذریّت او گذشت اما در خاندان بزرگوار صاحب قرانی در ایران و توران اولاد عظام او متمکن و معتمدند،

گر گل بشد چه شد همه سر سبزی تو باد
مارا بس است عارض نو یادگار گل

۱۰. اما از مشایخ و اکابر و علما و شعرا که بروزگار شاه رخ سلطان ظهور یافته اند سلطان العلماء و المحققین شمس المله و الدین محمد الحافظی البخاری المعروف بخواجه پارسا قدس الله روحه و خواجه صابن الدین ترکه اصفهانی و مولانا فاضل حسین خوارزمی و قدوة العلماء و منخر الفضلا مولانا شرف الدین علی یزدی و از شعرای بزرگ شیخ آذری و بابا سودائی ۱۵ و مولانا علی شهاب و امیر شاهی سبزواری و مولانا کاتبی ترشیزی و مولانا نسیبی بوده اند که ذکر تصانیف و دواوین این جماعت در ربع مسکون شهرت دارد، اما چهار هنرمند در پای تخت شاه رخ بوده اند که در ربع مسکون بروزگار خود نظیر نداشته اند خواجه عبد القادر مراغی در علم ادوار و موسیقی و یوسف اندکائی در خوانندگی و مطربی و استاد ۲۰ قوام الدین در مهندسی و طراحی و معاری و مولانا خلیل مصور که ثانی مانی بوده، نور الله تعالی مرقد هم،

(۲) ذکر فاضل عارف مولانا معینی جوبینی رحمه الله علیه،

مرد فاضل و دانشمند و سالک بوده و از جمله مریدان خاندان مبارک شیخ الشیوخ سعد المله و الدین المحموی قدس الله تعالی سرّه العزیز بوده ۲۴

و پنج شاه زاده عالی قدر از صلب مبارک آن حضرت بوجود آمدند که جمله دُر دریای شاهی و مستجمع الطاف الهی بودند میرزا الخ بیگ گورگان و ابرهیم سلطان و بایسنغر سلطان و سیورغاش بهادر و محمد جوکی میرزا و دو گوهر کان خسروی چون باروی و جان اغلن که بروزگار طفولیت از مهد برق رسیده‌اند و این پادشاهان عالی قدر را قریب بیست نفر شاهزادگان در چمن سروری سرو خرامان بلکه تن مملکت را جان بوده‌اند، آفتاب از رشک جمالشان تیره و عقل کل در ادراک صلاحیتشان خیره بوده در اندک مایه فرصت روزگار نافرجام قصد آن سلاطین ذوی الاحترام نمود و بدن روح شامیل ایشان را بزندان لحد فرسود و امروز از آن نامداران عالی رای و آن صفدران قلعه کشای جز افسانه باقی نمانده، العظمه لله تبارک و تعالی فاعتبروا یا اولو الابصار، شعر

کجایند شاهان با اقتدار * ز هوشنگ و جم نا باسند یار
همه خاک دارند بالین و خشت * خنک آنکه جز تخم نیکی نکشت

حکایت کنند که در آخر عمر میرزا شاهرخ بقصد نیروه اش سلطان محمد بایسنغر لشکر بعراق کشید و سلطان محمد منزه شد و شاه رخ سلطان سادات و اکابر و علمای اصفهان را گناه کار ساخت بسبب آنکه سلطان محمد را سلام کرده بودند و شاه علاء الدین را که از اکابر سادات حسینی بود و قاضی امام و خواجه افضل الدین ترکه که از بزرگان علمای اصفهان بوده در شهر ساوه حکم کشتن کرد و بسی گهر شاد بیگم آن بزرگان مظلوم را بی گناه بزاری زار بقتل آوردند، گویند که دو نوبت ریسان خواجه افضل ترکه پاره شد و او فریاد میکرد که با شاه رخ بگوئید که این عقوبت بر ما محظّه بیش نیست اما پنجاه ساله نام نیک خود را ضایع مساز، چندانکه بزرگان سعی کردند مفید نیفتاد و آن صورت بر شاه رخ بهادر مبارک نیامد، بعد از هشتاد روز شاهرخ سلطان متوفی شد، و بعضی گویند که چون آن بزرگان مظلوم از جان نا امید شدند شاه رخ

دیدها فشانند، شی من مظلوم وار دست نضرع بدرگاه بی نیاز بر آوردم که اغننا یا غیاث المستغیثین، صبحگاهی بیدار نشسته بودم، ناگاه قطره باران بروزن خانه چکید و متعاقب بنیاد باریدن باران شد، سر بسجده شکر کردم، در خاطر گذشت که یا رب هیچ بند آگاهی بدین درگاه باشد که حاضر وقت قطره اول این رحمت بوده باشد و صبحگاهان شادمان قصد ملازمت پادشاه اسلام شاهرخ بهادر گورگان نمودم، چون بخبرگاه پادشاه در آمدم پیش از آنکه سرفروذ آرم و خدمت نمایم گفتم ای علاء الدوله اول قطره باران که بچکید من بیدار بودم آیا تو بیدار بودی یا نی، من گریان شدم و در پای پادشاه افتادم، کیفیت رقت ۱۰ پرسید، حکایت کردم، این مصرع خواند، مصرع

کز کلبه ما نیز رهی هست بدرگاه،

لا شک پادشاهی که بعدل و داد و رواج شریعت محمدی روزگار گذراند ملحوظ انظار رحمت الهی خواهد بود، و ما توفیقی الا بالله، مآثر و مناقب شاهرخي اظهر من الشمس است زیاده ازین درین تذکره نگنجد، ولادت شاه ۱۰ رخ بهادر سلطان در چهاردهم ربیع الاول سنه تسع و سبعین و سبعمائه بوده در بلد مهنوظه سمرقند، هفتاد و یک سال عمر یافت، هفت سال بروزگار پدر پادشاه خراسان بود و چهل و سه سال بعد از سلطان صاحب قران امیر تیمور گورگان باستقلال در مالک ایران و توران و دیار هند و ترک سلطنت کرده در شهر ذی الحجه الحرام سنه خمسین و ثمانئیه روز نوروز ۲۰ چاشتگاه در فشارود من اعمال ری بجوار رحمت ایزدی واصل شد نور الله مرقده و عزیزی در این باب این قطعه میفرماید، قطعه

شه رخ آن شاه قضا قدرت اسلام پناه

آنکه در بیشه شاهی زده سر پنجه شیر

زد بفردوس برین خیمه بذی الحجه و گفت

ماند تاریخ ز ما در همه عالم شمشیر

در هیچ عهد و زمان و دور و اولان نشان نداده اند، بسیرت پسندید و متابعت شریعت گوی مراد از میدان سلاطین در ربود و پنجاه سال رایت جهاننداری و شهریاری بر افراخت و دیار اسلام را معمور و آبادان ساخت و از دیار ختن و کاشغر تا دشت قبیچاق و ممالک هند و از مازندران تا دریند و دیار کرج و از فارس تا بصره و واسط بحوزه تصرف و تحت حکم او درآمد، گویند که در یورش اول آذربایجان سی هزار شتربان در عساکر ظفرپناه شاهرخی بوده قیاس تجمل و اموال دیگر ازین توان کرد و مؤرخان بتخصیص مولانا فاضل جرده علیه الرحمه ورده است که سیصد پادشاه زاده که قابلیت تحت نشینی داشته اند بدرگاه ۱۰ شاهرخی اجتماع کردند، از فرزندان و احفاد بزرگوار و عشایر عظام آن حضرت و غیرهم رجای واثق بلکه یقین صادق است که این خسرو جمشید دولت فریدون همت بهرام صولت که وارث اعمال بزرگان این خانواده دولت است باضعاف دولت آن خسروان سالفه برسد بلکه رسیده است و از کمال طاعت و عبادت و پاکئی طینت و اخلاق مرضیه شاه رخ سلطان را ۱۵ مقام و مرتبه ولایت حاصل بوده و بر مغیبات مطلع شدی و کرامات ازو نقل کرده اند، یکی از آن آنست که در ملک ری سحرگانی بعبادت مشغول بوده ناگاه فریاد برکشید که قرا یوسف ترکان امشب برد، تاریخ ضبط کردند و بعد از ده روز خبر مرگ قرا یوسف ترکان برسید، دیگر آنکه پدر این ضعیف مؤلف نزد سلطان شاه رخ از جمله بندگان مقرب و ۲۰ محرم بود، حکایت کرد که خشک سالی صعب در خراسان بتخصیص دار السلطنه هرات بتقدیر باری تعالی واقع شد و بدان مرتبه انجامید که از ابتدای شتا تا منتصف ربیع از آسمان نم بر زمین نرسید، بیت

چنان آسمان بر زمین شد بخیل * که لب تر نکردند زرع و نخیل

بخوشید سرچشبه هاسے قدیم * نهاند آب جز آب چشم یتیم

۲۵ پادشاه اسلام و اکابر ایام ازین اندوه متحیر ماندند و بجای باران نم از

چند جهت سودا بسرخس برده بود و خبرهای نا ملائم از وی شنیدم،
 درین حال خبر رسید که از طرف کرمان سید نعمت الله ولی بهرات
 آمد، اند، نذر کردم که اگر فرزند من بسلامت پیش من رسد برّه را
 بخدمت سید رسانم و هم در روز فرزند من بسلامت بمن رسید، من از
 ۱۰ شادی برّه بر پشت گرفته قصد شهر کردم، خوان سالار شما از من آن
 برّه را بظلم گرفت و من چندانکه تضرّع کردم بجائی نرسید، سلطان شاه رخ را
 معلوم شد که حقّ تعالی باطن اولیایا از حرام و شبهه محفوظ میدارد و
 سید را عذر خواهی نمود و من بعد گرد امتحان نئی گردید، و مقامات
 حضرت سید مشهورست و مذکور و مشرب او صافی و بزرگان اوصاف
 ۱۰ او گفته اند و از صلب مبارک سید خلف الصدق، او امیر خلیل الله
 است و حالا سید زاده ها در حدود کرمان و دیار هند و فارس بر مسند
 عزّت و بزرگی متمکن اند و مریدان و اصحاب سید در ربع مسکون سیّاح
 اند و روش و طریقت او پسندید بزرگان است و مریدان او همه در
 طریقت و خلق نیکو میکوشند و معایب اخوان الصفا بقدر الطاقه ی
 ۱۰ پوشند، و وفات سید در شهر سنه سبع و عشرين و ثمانمائه بوده روح
 الله تعالی روحه و ارسل الینا فتوحه بروزگار شاه رخ سلطان انار الله برهانه
 و بک ماهان من اعمال کرمان مدفونست و لنگر و خانقاه او حالا مقصد
 اکابر و فقر است و بقعه دلکشای و برونق و معمورست و سنّ مبارک
 حضرت از هفتاد و پنج سال تجاوز کرده بود که دعوت حقّ را لبیک
 ۲۰ اجابت گفت و ازین دام غرور بسرای سرور تحویل فرمود و بمقام سعدا
 و ابرار مرتقی گشت قدّس الله تعالی روحه العزیز، اما خاقان سعید ظلّ
 الله فی المخافین شاه رخ بهادر گورگان انار الله برهانه پادشاهی بود موفق
 بتوفیق یزدانی و مؤیّد بتائید صمدانی، بجنتی مساعد و دولت موافق داشت
 و عدلی بر دوام و شفقتی تمام در باره خواص و عوام داشتی، رعایا آن
 ۲۰ آسودگی و فراغت که بروزگار دولت او یافته اند از عهد آدم الی یومنا

رند و در میخانه ها صوفی و کُخ صومعه
 مارا سریر سلطنت بر آستانی دیگرست
 سید مرا جانان بود هم درد و هم درمان بود
 جانم فدای جان او کو از جهانی دیگرست

حکایت کنند که سید را مشرب عالی بوده و از نزد حکام و اهل دنیا
 هواره پیش او هدیه ها و طعامها آمدی و سید قبول کردی و آن نعمتها را
 خوردی و بمستحقان رسانیدی، نوبتی سلطان اعظم شاه رخ بهادر گورگان
 انار الله برهانه از حضرت سید قدس الله سره سوال کرد که می شنوم
 که شما لقمه های شبهه آمیز تناول میفرمائید، حکمت آن چیست، سید
 ۱. نعمت الله این بیت در جواب میرزا خواند،
 بیت

گر شود خون جمله عالم مال مال * کی خورد مرد خدا الا حلال
 شاه رخ سلطان را این سخن ملایم نیفتاد و از روی امتحان بعد از چند
 روز خوان سالار را فرمود که برو برة بظلم از عاجزی بستان و بها من
 و بیار و طعای ترتیب کن، خوان سالار حسب الحکم از شهر بیرون
 ۱۵. تاخت، دید که پیره زنی برة فربه بر پشت گرفته میرود، فی الحال بضرب
 تازیانه برة را از پیره زن در ربود و بطبیخ رسانید طعای ترتیب کرد،
 سلطان سید را بدعوت حاضر ساخت و سید بمشارکت سلطان آن طعام را
 بکاری برد، سلطان شاه رخ از سید سوال کرد که شما فرموده بودید
 که من طعام نمی خورم الا حلال و حال آنکه من این برة را بظلم و زجر
 ۲۰. از عاجزه فرموده ام تا ستانید اند و کیفیت با سید تقریر کرد، سید قدس
 سره فرمود که ای سلطان عالم تحقیق فرمای، میشاید که حق سبحانه را در
 ضمن این مصیحتی بوده باشد، سلطان فرمود تا آن ضعیفه را حاضر ساختند
 و از او پرسیدند که این برة را کجا میبردی و از کجا بدست آورده بودی،
 پیره زن حکایت کرد که من عورت بیوه ام و رمة گوسپند دارم که از
 ۲۵. شوهر خود مهر و میراث یافته ام و پسری دارم که درین هفته گوسپندی

دلم چون مجهر و عشتش چو آتش جن من چون عود
 همی سوزم روان چون عود و من مجهر نمیدانم
 من آن نادان دانام که می بینم غی بینم
 از آن میگیرم از حسرت که سیم از زر نمیدانم
 چو دیده سو بسو گشتم نظر کردم بهر گوشه
 بجز آب دو چشم خود درین منظر نمیدانم
 ز هر بابی که میخواهی بخوان از لوح محفوظم
 که هستم حافظ قرآن ولی دفتر نمیدانم
 بر آمد نور سبحانی چه کفر و چه مسلمانی
 طریق مومنان دارم ولی کافر نمیدانم
 بجز یا هو و یا من هو چو سید من نمیگویم
 چه گویم چونکه در عالم کسی دیگر نمیدانم
 (و ایضاً له)

ای عاشقان ای عاشقان مارا بیانی دیگرست
 ای عارفان ای عارفان مارا نشانی دیگرست
 ای بلبلان ای بلبلان مارا نواے خوش بود
 ز آنرو که این گلزار ما از بوستانی دیگرست
 ای خسرو شیرین سخن ای یوسف گلپهره
 ای طوطی شکر شکن مارا زبانی دیگرست
 تا عین عشقش دیده ام مهرش بجان بگریه ام
 در آشکارا و نهان مارا عیانی دیگرست
 خورشید جمشید فلک بر آسمان چرخ نست
 مهر منیر عاشقان بر آسمانی دیگرست
 اقلیم دل شد ملک جان شهر تن آمد این جهان
 کون و مکان عارفان در لا مکانی دیگرست

طبقہ ششم،

(۱) ذکر سید عارف کامل نور الدین نعمت اللہ کوہستانی قدس روحہ،

دُر دریاى عرفان و گوهر کان کن فکان سلطان مالک طریقت و سیاح
بوادئ حقیقت است، در طریقہ یگانه بود و در اخلاق مرضیه ستوده اهل
زمانه، کشایش کار جناب سیادت مائی در کوه صاف بود کہ در نواحی
بلخست و آن کوهساریست مبارک و قدمگاه رجال اللہ، مشہورست کہ سید
چهل اربعین در آن منزل مبارک بر آورد و درین باب میفرماید، بیت

ظاہرم در کہستان و باطنم در کوه صاف
صوفیان صاف را صد مرحبا باید زدن

۱۰ و حضرت سید با بسیاری از اکابر صحبت داشته و تربیت یافته اما مرید
شیخ الشیوخ العارف ابو عبد اللہ الیافعی است و سند خرقہ شیخ مشار الیہ
بشیخ الاسلام احمد الغزالی قدس اللہ سرہ العزیز میرسد و شیخ عبد اللہ
الیافعی مرد بزرگ و اهل علم باطن و ظاہر بوده و در علم تصوف
مصنفات عالی دارد و فضیلت اورا ہمین حالت تمام است کہ همچو سید
۱۵ نعمت اللہ عارفی از دامن تربیت او برخاستہ کہ بزرگان عالم بر تحقیق
و تکمیل سید نعمت اللہ ولی متفق اند و ما بتبرک از سخنان سید دو غزل
درین تذکرہ بقلم آوریم،

چنان سرمست و شیدام کہ پا از سر نمیدام
دل از دلبر نمیدام می از ساغر نمیدام
۲۰ برو ای عقل سرگردان مرا با کار من بگذار
کہ من سرمست و حیرانم بجز دلبر نمیدام
شدم از ساحل صورت بسوی بحر معنی باز
۲۲ چہ جائے بحر و بر باشد بجز گوهر نمیدام

یافته اوست و خواجهر راست این غزل،

غزل

ای مردم چشم از نظر ما مرو آخر
وی عمر گرامی از بر ما مرو آخر
ای جان عزیز از تن رنجور مشو دور
وی سایه رحمت ز سر ما مرو آخر
ای تیغ غمت ریخته خون جگر ما
از دیده چو خون جگر ما مرو آخر
ای نقش خیال خط جان پرور جانان
از لوح سواد بصر ما مرو آخر
دور از تو ندارد خبر خویش عصای
آکنون که شنیدی خبر ما مرو آخر

اما نسب بزرگان سمرقند بامیر المومنین ابی بکر الصدیق میرسد رضی الله عنه و در زمان ولید بن عبد الملك قتیبه بن مسلم الباهلی سمرقند را چهار ماه محاصره کرد و از فتح عاجز شد، روزی از باروی حصار شخصی آواز داد که ای عربان رنج ضایع مکیند که این شهر بدست شما فتح نخواهد شد، قتیبه گفت پس این شهر را که فتح خواهد کرد، آن شخص گفت حکمای ما حکم کرده اند که در روزگار ملت محمدی این شهر را کسی فتح کند که پالان شتر نام داشته باشد، قتیبه گفت سبحان الله انا قتیبه و لشکر را این حالت گفت و آواز داد که پالان شتر من زیرا که قتیبه ۱۰ جهاز شتر را گویند بعربی و قتیبه تصغیر آن است، چون اهل سمرقند معلوم کردند که حال چیست دروازه باز کردند و سمرقند بدست قتیبه فتح شد، و كان ذلك في شهر سنة اربع و تسعين من الهجرة النبوية ۲۲ صلعم،

مقدم بودی اینجا نیز تقدیم کن، مولانا قطب در جواب گفت ای ملحد بدبخت کار را بدینجا رسانیدی و هنوز ترك لطیفه نمی کنی و مولانا محمد در وقت قتل این قطعه فرموده غفر له، قطعه

پایان کار و آخر دورست ملحد
گر میروی و گرنه بدست اختیار نیست
منصور وار گر ببرندت پیای دار
مردانه پای دار جهان پایدار نیست

و حضرت صاحب قران بعد از آنکه ندمای مجلس امیرزاده میرانشاه را سیاست فرمود دو ماه او را ندید و ملك آذربایجان را بر ولد او امیر زاده ابو بکر تفویض فرمود و پدرش را بدو سپرد و سلطنت بامیرزاده ابو بکر مقرر شد و او پدر را محافظت کردی و پدر او با اسم سلطنت موسوم بودی اما امور مملکت مطلقا بید تصرف ابو بکر افتاد و میرانشاه گورگان روزگاری بدین صفت بگذرانید و در شهر سنه تسع و ثمانمائه بر دست قرا یوسف ترکان بقتل رسید و امیرزاده ابو بکر بهادر پادشاه زاده خوش طبع و خوش منظر و شجاع و صاحب همت بود و گویند شمشیر او هفت من بوده، بعد از قتل میرانشاه گورگان از تراکمه مهزم شد بجانب کرمان افتاد و در حدود سنه عشر و ثمانمائه بقتل رسید و عمر او بیست و دو سال بود و حکومت میرانشاه میرزا در خراسان نه سال و در آذربایجان یازده سال بود،

۲۰ (۱۸) ذکر خلف اکابر سلف خواجه عبد الملك سمرقندی نور الله مرقه،

از جمله بزرگان سمرقند است، بوقت سلطنت امیر کبیر تیمور گورگان انار الله برهانه شیخ الاسلام بلك محفوظه سمرقند بوده و در علم و فضیلت و جاه بی نظیر بوده و اليوم در خاندان مبارك او بزرگی بر قاعده است و خواجه را با وجود فضل و علم اشعار ملائم است و مولانا بساطی تربیت

قران خراسان را بشاه رخ سلطان داد و مملکت تبریز و آذربایجان و مضافات آن را بامیرانشاه میرزا بخشید و چند سال باستقلال در آذربایجان سلطنت و حکومت نمود، پادشاه زاده خوش منظر و اهل طبع و ملام بوده و شعرا در حسن و جاه او اشعار گفته اند و از آن جمله اینست،

شعر

گفتند خالایق که نوئی یوسف ثانی * چون نیک بدیدم بحقیقت به از آنی
اما روزی از اسپ در افتاد و دماغ او قصور یافت و اطباء چندانکه
معالجه کردند مفید نبود و ضعف دماغ او طاری شد تا حدیکه بماخولیا
کشید و بدرجه جنون رسید، همواره با لوندان صحبت داشتی و امرا و
نواب را اینا نمودی و بار ندادی و ارباب و آکا بررا بی حرمتی کردی ۱۰
چنانکه جسد خواجه رشید را از مقبره او که در رشیدیّه تبریزست بیرون
کرد و فرمود تا بگورستان جهودان استخوان او را دفن سازند و خان
زاده که حرم محترم او بوده و امیر تیمور گورگان را با او عنایت کئی بود
فرمودی تا بستندی و اینا و عقوبت کردی و خان زاده ازو بگریخت و
۱۵ سهرقند پیش صاحب قران رفت و پهرن خون آلوده خود را عرض کرد
و احوال پسر پیش پدر باز گفت، امیر کیمر گریان شد و هفتّه باکس
سخن نگفت و لشکر کشید و عزیمت آذربایجان نمود و سبب ارسال لشکر
این قضیه است و کان ذلک فی جمادی الاول سنه خمس و تسعین و
سبعائنه، و سه فاضل هنرمند را که ندیم مجلس امیرزاده امیرانشاه بودند
۲۰ همچو مولانا محمد کاخکی قوهستانی که ذو فنون بوده و در علم هیئیه و
علوم غریبه وقوف تمام داشته و مولانا قطب الدین نائی و عبد المؤمن
گویند که هر سه فاضل بوده اند حکم کشن کرد بعلمت آنکه از همصوبتی
ایشان دماغ شاهزاده میرنشاہ از حال گردید و بنا برین آن سه نادره
روزگار را فرمود تا در حدود قزوین از خلق در آویختند و مولانا محمد
۲۵ قوهستانی استاد قطب نائی را در وقت قتل گفت تو در مجلس پادشاه

با همه تقوی و زهد ار بشنود بویت کال

از درون صومعه مست و خراب آید برون

و شیخ را التفاتی بمدح ملوک و قصاید و مثنوی نبوده و مقطعات حسب
حال را نیکو میگفت و این قطعه اوراست،
قطعه

طاس بازی بدیدم از بغداد * چون جنید از سلوکش آگاهی
سردرون بُرد زیر جبه و گفت * لَیسَ فی جَبَّتِ سِوَا اللَّهِ

حکایت کنند که بروزگار دولت امیرانشاه بن امیر تیمور گورگان شیخ را بجهت
تکیه داری و خرج تکالیف اضیاف قرضی چند دامن گیر شد، روزی میرزا
میرانشاه بدیدن شیخ آمد، چون نشستند جُهره گان پادشاه بر باغچه شیخ
۱۰ دویدند و بغارت درخت آکوجه و زردالو مشغول شدند، شیخ تبسّی
کرد و جهره گان را گفت ای مغولان غارتگری در باغ مکنید که کال
بیچاره قرض دارست و بهای میوه این باغچه را تنخواه قرض خواهان
نموده است مبادا که شما بوستان را غارت کنید و کمال بیچاره بدست
غریبان مشنع گرفتار شود، سلطان امیرانشاه گفت مگر شیخ قرضدارست،
۱۰ شیخ فرمود آری ده هزار دیناری، میرانشاه هم در زمان فرمود تا ده هزار
دینار زر نقد بیاوردند و تسلیم شیخ نمودند، شیخ قرضها را ادا کرد، و
شیخ را نزد سلاطین و حکام قدری تمام بوده و لطایف و ظرایف او مشهور
است و از شرح مستغنی و وفات شیخ در خطّه تبریز بوده در شهر سته
انثی و تسعین و سبعائه و در خطّه فرح بخش تبریز مدفون است و الیوم
۲۰ مزار او مقصد اکابر است، و این قطعه بدان بزرگوار منسوب است، قطعه

چو دیوان کمال آید بدستت * نویس از شعر او چندانکه خواهی

ز هر حرفش روان بگذر چو خامه * بهر حرفش فرو رو چون سیاهی

اما سلطان زاده محترم امیرانشاه گورگان در ایام دولت صاحب قران تیمور
۲۴ گورگان هفت سال پادشاه خراسان بود و بعد از آن حضرت صاحب

گفت اگر بر آستانم آب خواهی زد ز اشک
 هم بزرگان بروب آن خاک در گفتم بچشم
 گفت اگر سر در بیایان غم خواهی نهاد
 نشنگان را مزده از ما ببر گفتم بچشم
 گفت اگر داری هوای دُرّه وصل ای کمال

قعر این دریا پیمای سر بسر گفتم بچشم
 گویند که چون خواجه حافظ این مصرع بر خواند که
 ع
 نشنگان را مزده از ما ببر گفتم بچشم

رقعی و حالتی کرد و گفت مشرب این بزرگوار عالی است و سخن او
 ۱۰ صافی و انصاف آن است که پاکتر و شیرین تر از غرلهای خواجه کمال
 از متقدمان و متأخران نگفته اند اما بعضی از اکابر و فضلا بر آنند که
 نازکیهای شیخ سخن او را از سوز و نیاز بر طرف ساخته و این مکابره
 است چه با وجود نازگی و دقت سخن شیخ عارفانه و پر حال است و ازین
 بیت موحّدانه قیاس مشرب شیخ توان نمود،

ی خروشد بحر و میگوید با آواز بلند
 هر که در ما غرقه گردد عاقبت هم ما شود

و این غزل از غزلیات ممتاز حضرت شیخ است قدس سرّه،
 غزل
 گر شبی آن مه ز منزل بی نقاب آید برون
 ز اول شب تا دم صبح آفتاب آید برون
 کی برون آید لیش از عهد بوسی که گفت
 ۲۰ چون محالست آب حیوان کز سراب آید برون

خرقه های صوفیان در دور چشم مست او
 سالها باید که از رهن شراب آید برون
 هر کجا باشد نشان پای او آنجا بچشم
 خاک بر داریم چندان که آب آید برون
 ۲۵

شد ز نظاره گنات خانه همسایه خراب
 مه من با تو که فرمود که بر بام بر آی
 خانه تست دل و دیده ز باران سرشک
 اگر این خانه چکد آب بدان خانه در آی
 تونه از دیده صاحب نظرانی غایب
 ماهی و ماه نمودار بود از همه جا
 بوستانیست سرای از گل آن روی کمال
 بسرا آمدی ای بلبل خوشگو بسرا

و این مطلع را نیز منسوب بشیخ میدارند در صفت لطافت شهر سرای

۱۰ اگر سرای چنین است و دلبران سرای
 بیار باده که من فارغم ز هر دو سرای

و شیخ بعد از چهار سال از شهر سرای بیرون شد و عزیمت تبریز نمود
 و سلطان حسین بن سلطان اویس جلایر در خطه تبریز جهت شیخ متزی
 ساخت بغایت نزه و بر لنگر شیخ وقفها کرد و شیخ در آخر حال معتقد
 ۱۰ خواجه حافظ شیراز بوده و خواجه حافظ را شیخ کمال نا دیده خلوص
 اعتقادی مؤکد بود و همواره سخنان شیخ را طلب نمودی و از غزلهای روح
 افزای حضرت شیخ اورا ذوقی و حالی حاصل شدی و شیخ کمال این
 غزل را پیش خواجه حافظ بشیراز فرستاد،
 غزل

✓ گفت یار از غیر ما پوشان نظر گفتم بچشم
 و آنکهی دزدیده در مای نگر گفتم بچشم
 گفت اگر گردی شی از روی چون ماهم جدا
 تا سحرگاهان ستاره می شمر گفتم بچشم
 گفت اگر گردد لب خشک از دم سوزان آه
 باز می سازش چو شمع از گریه تر گفتم بچشم

و فواکهی که در آن ولایت حاصل میشود بختنه باقالیم میبرند، شیخ بعزیت
بیت الله از خجند بسیاحت بیرون آمد و بعد از زیارت کعبه معظمه
بدیار آذربایجان افتاد و آب و هوا و فضای خطه تبریز ملائم طبع شیخ
افتاد و در آن شهر جنت مثال متوطن گشت و در زمان سلاطین جلایر
شیخ را در شهر تبریز جمعیت و شهرتی عظیم دست داد و اکثر بزرگان
آن دیار مرید شیخ شدند و مجلس شریف او مجمع فضلا بوده، در اثنای
آن حال تفتیش خان از دربند قصد تبریز کرد و بعد از فتح آن دیار
شیخ را بفرمان منکوحه خان بدیار دشت قیچاق بشهر سرای بردند و مدت
چهار سال شیخ در شهر سرای بود، و در آمدن لشکر تفتیش خان بتبریز
۱۰ و عزل امیر ولی و فرهاد آغا این قطعه شیخ فرماید، قطعه

گفت فرهاد آغا میر ولی * که رشیدیها کنم آباد
زر تبریزیان باجر و سنگ * بدھیم از برای این بنیاد
بود مسکین بشغل کوه کئی * که ز موران دشت و کوه زیاد
لشکر پادشاه توفتش * آمد و هائف این ندا در داد
۱۵ لعل شیرین بکار خسرو شد * کوه بپهوده میگند فرهاد
و شیخ را در شهر سرای خوش بر آمد و اکابر مرید او شدند اما در
سرا و ضرا آرزومند هوا و اهالی تبریز میبود و در اشتیاق تبریز
میرماید رباعی

تبریز مرا بجای جان خواهد بود

پپوسته مرا ورد زبان خواهد بود

تا در نکشم آب جرنداب و کجیل

سرخ آب ز چشم من روان خواهد بود

و شیخ راست این غزل که در شهر سرای گفته است

غزل

ای رخت آیه حسن و دهنت لطف خدای

بجدی بکشا آن لب و لطفی بنای

احفاد و اولاد بزرگوار صاحب قرانی و این چهار رکن سلطنت تا قیام قیامت الهی جهاندار و باقی و پاینده بادا و بر سر این خانواده دولت و جلالت سایه چتر فلک فرسای این پادشاه اسلام خلد زمانه و ابد احسانه الیوم ممدودست مقرون باد بالئی و آله الامجاد، رباعی

سلطان تمور آنکه مثل او شاه نبود * در هفصد و سی و شش بیامد بوجود
در هفصد و هفتاد و یکی کرد خروج * در هشتصد و هفت کرد عالم بدرود
و از مشایخ طریقت و علما و فضلا و شعرا که در روزگار سلطان صاحب
قران امیر تیمور گورگان نور مرقه ظهور کردند سلطان السادات و العرفا
علی ثانی امیر سیّد علی همدانی قدّس الله سرّه العزیز بوده و در کبر سنّ و
۱۰ سواد وفات یافت و بختلان مدفون است و از علما سیّد الفاضل المحقّق
امیر سیّد شریف جرجانی و مولانای فاضل علامه قدوة العلما سعد الحقّ و
الدین التفتنازانی النسوی رحمه الله علیهما و از شعرا مولانا بساطی سمرقندی
و خواجه عصمت الله بخاری و مولانا لطف الله نیشابوری و حیدر باری
بوده اند رحمهم الله تعالی،

۱۰ (۱۷) ذکر شیخ العارف خواجه کمال خجندی قدّس الله تعالی روحه،

بزرگ روزگار و مقبول ابرار بوده و مرجع خواصّ و عوامّ و سرخیل
اکابر ایام است و چون طبع شریف او بر طریق شاعری مبادرت نمود
از آن سبب ذکر شریف او در حلقه شعرا ثبت میشود و الاّ شیخ را درجه
ولایت و ارشادست و شاعری دون مراتب اوست با آنکه پایه شاعری
۲۰ نیز بلند است چنانکه شیخ بزرگوار میفرماید شعر

ما از شاعری خود عار نایب * که در صد قرن چون عطار ناید
مولد و منشاء شیخ خجند بوده و از بزرگان آن دیارست و خجند را در
۲۲ صور اقالیم عروس عالم گفته اند و ولایتی نزه و وسیع و دلکشای است

حسین را بگرفت و فی الحال بمجلس صاحب قرانی رسانید،

شعر

بسر مناره اشتر رود و فغان بر آرد

که نهان شدم من اینجا مکنیدم آشکارا

و در شهر سنه سبع و تسعین و سبعائه با نود هزار لشکری بسر توقمش
 ۵ خان بدشت قبیچاق رفت و خان را بشکست و منهزم ساخت و در عقب
 او بجانب شمال تا جائی براند که مذهب امام اعظم ابو حنیفه کوفی رضی
 الله عنه نماز خفتن درست نبود چه در آنجا تا شفق بر جا بود طلوع
 صبح صادق ظاهری شد و بعد از آن دست بروم برد و از قیصر روم
 باج خورد و ایلدرم روم را چون موم ساخت و شام را از گرد سواران
 ۱۰ ترک مظلّم کرد و آل یزید را مخدول و گور معاویه را محلول گردانید و
 عزیز مصر باجش داد و شریف مکه خراجش قبول کرد و کفار گرجستان
 از صدای کوس لشکر ظفر پیکرش کر گشتند و آب کر از ترحّم بر ایشان
 چشمها تر ساخت و هندوستان از محیم عساکر منصوره اش ترکستانی شد و
 خراسان از اسیران و بردگان هند هندوستانی گشت و از حدود دهلی تا
 ۱۵ دشت قبیچاق و اقصای خوارزم و از حدّ کاشغر و ختن تا شام و مصر
 و مغرب بضرب تیغ آبدار در قبضه فرمان قضا جریان او در آمد و سی
 و شش سال در اکثر ربع مسکون بنشر ایادی و قهر اعادی سلطنت کرد
 و رعیت را بنواخت و متغلبان را بر انداخت و در هژدهم شهر شعبان المعظم
 سنه سبع و ثمانئه در حین لشکر کشیدن بجانب خطا در قصبه اُترار که
 ۲۰ از اعمال ترکستان است ندای يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْكَاطِبَةُ ارجعی إِلَى رَبِّكَ
 رَاضِيَةً مَرْضِيَةً را اصغا نمود و طوطی روح بزرگوارش از قید نفوس حواس
 قصد معبوره جاوید نمود، هفتاد و دو سال و یک ماه و هژده روز عمر
 یافت و قصر سلطنت او را چهار رکن استوار بوده که عبارت از آن
 چهار شاه زاده است که از صلب مبارک او بوجود آمده اند چون جهانگیر
 ۲۵ سلطان و عمر شیخ سلطان و امپران شاه گورگان و شاهرخ بهادر غازی و

امیر تیمور گورگان در هفت سالگی بهمراهی پدر بخانه یکی از خویشان خود نزول فرمود و آن مردی بود صاحب مال و استعداد و روزگار مساعد داشت و هفتاد سر برده داشت ترك و هندو و قیاس اموال دیگر ازین توان کرد، و آن مرد پیش پدر صاحب قرانی شکایت کرد که اموال مرا گرانمایه خدا بن داده است اما در ضبط و نسق آن عاجزم و غلامان مرا نمکین نمیکنند و فرزندان بی صلاحیت اند، ازین سبب میترسم که نقصان باموال من راه یابد، صاحب قرانی در سخن دخل کرد و گفت ای پدر فرزندان را حصه از اموال بد و بعد از آن در مالشان مدخل مکن تا بکار خود مشغول باشند و غلامان ترك را بر هندو سروری ده تا ۱۰ هندوان را زیر فرمان دارند و هر سه غلام را محکوم غلامی که داناتر باشد مقرر ساز و امیر آن سه غلام را محکوم غلامی کن که امیر ده غلام باشد و آن هفت غلام که امیر هفتاد غلام باشند بر یکدیگرشان مشرف ساز بخفیه و مگذار تا بسیار یکدیگر گفت و شنود کنند، آن مرد فی الحال امیر تراغای را گفت بالله العظیم که این کودک تو پادشاه روی زمین خواهد شد چرا که ازین سخن فهم میشود که این کودک محض قدرت رب العالمین است و دوات و قلم حاضر کرد و هم در آن مجلس خطی از صاحب قرانی گرفت که چون های دولت او عرصه آفاق را زیر بال آورد از آن مرد و فرزندان و ذریه و اعقاب او کسی مال و اخراجات نستانند و جرایم او را و فرزندان او را نپرسند و قوم او ترخان باشند و ۲۰ تا این روزگار در دیار ترکستان آن قوم ترخاند و ازین نوع فراست در روزگار طفولیت از آن سلطان صاحب قران بسیار واقع شد، اما در شهر سنه احدی و سبعین و سبعائه حضرت سلطان صاحب قران در مستقر خانی و مسند کامرانی جلوس کرده و از گذر او نواج گذشته بدر بلخ امیر حسین بن قزغن را بقتل رسانید و امیر حسین گریخته به بالای مناره رفته ۳۰ بود و یسائی را شتری گم شده بود بطلب شتر بر مناره بالا دوید و امیر

حلقه بندگی او را در گوش کشیدند، علم دولت او چون خورشید از دیار شرق منصوب شد و باندك اشعه تا بغرب در ظل حمایت آورد، نظم که داده است ز شاهان روزگار بگو * قضیم اسپ ز تفلیس و آب از عمان و حالات و مقامات او در حوزه ضبط بشری نی گنجد چگونه این تذکره مختل آن تواند بود، اصل و منشاء آن حضرت از ولایت کش است و او پسر امیر تراغای است که از امرای بزرگ برلاس بوده است که در الوس چغتای از آن مردم باصل و مرتبه بالاتر نیست و امیر تراغای نیره امیر قراجار نویان است که ابن عم امیر بزرگ چنگیز خان بوده است و چنگیز خان امیر قراجار نویان را همراه چغتای خان که یکی از پسران چنگیز خان بوده بحکومت و ایالت ما وراء النهر و ترکستان و مضافات آن دیار فرستاد و حکومت و اختیار الوس چغتای مدتی در قبضه اقتدار قراجار نویان بوده است و او برادر امیر تغاجار است که بعهد هلاکو خان شام و مصر را بگرفت، نسابه اترک نسب امیر کبیر تیمور گورگان را و نسب چنگیز خان را بالنقلا خاتون بهم ملحق میسازند و این انقلا خاتون را یکی از احفاد امام الهمام علی زین العابدین رضی الله عنه بنکاح در آورد و ازو این دودمان شریف منتشر شد، اما ولادت با سعادت حضرت صاحب قرانی در شهر سته ست و ثلثین و سبعائه بوده در جلکای دلکش کش، از آوان صبا و صغرسن آثار کیاست و قوت دولت از جبین عالم آرایش لائح و وانح بود،

۲۰ بالای سرش ز هوشمندی * می نافت ستاره بلندی

و امیر تراغای همیشه و همواره صاحب قرانی را در روزگار صبا نمجل معاش فرمودی و او بیاسا و رسوم سلطنت مشغول بودی و ازو کارهائی که شیوه عوام الناس بودی در وجود نیامدی و مردم در رای و تدبیر و فراست ۲۴ و کیاست او در نجیب ماندندی، گویند که حضرت سلطان صاحب قران

می گرویدی و در آخر عمر و نهایت پیری مولانا از شهر نیشابور بدیه
اسفیس که بقدمگاه امام رضا علیه النجیة و الشنا مشهورست نقل فرمود و
باغی داشت که در آنجا بسر بردی و با مردم کم اختلاط نمودی، روزی
جمعی از عزیزان بزیارت مولانا رفتند، دیدند که در حجره مولانا بسته است
چندانکه در نزد کسی جواب نداد، گمان بردند که مولانا عمداً جواب
نمیدهد، یکی از آن مردم بر بام سرا بر آمد، دید که مولانا سر بسجین
نهاده، فرود آمد و در سرا بکشود تا عزیزان در آمدند و مولانا سر بر
تمپداشت، شخصی سر مولانا را برداشت، دید که مرغ روح بزرگوارش از
قفس بدن پرواز کرده، یاران همچو باران اشک خونین در فراق آن دُر
دریای وحدت ریختند و مولانا را بعد از شرایط اسلام در قدمگاه امام
معصوم رضا دفن کردند و در دست مبارک مولانا این رباعی نوشته
یافتند،

دی شب ز سر صدق و صفای دل من
در میکده آن روح فرای دل من
جای بمن آورد که بستان و بنوش
گفتم نخورم گفت برای دل من

۱۰

وكان ذلك في شهر سنة ست عشر و ثمانمائة و مولانا بنهایت پیری
رسیده بوده، اما صاحب قران عالی مقدار سلطان السلاطین قطب الحق
والدین امیر تیمور گورگان انار الله برهانه

بیت

صد قرن در زمان گذرد تا زمار ملک
اقبال در کف چو تو صاحب قران دهد

۲۰

فضلا و مؤرخان متفق اند که در روزگار اسلام بلکه از عهد آدم تا این
دم صاحب قرانی و سلیمان مکانی چون امیر تیمور گورگان از کم عدم قدم
معموره وجود نهاده، گردن کشان عالم حکم او را سر نهاندند و تاجوران

چه بینی یکی گند پیری جوان طبع * اگر چادرش در کشتی از عذارش
 که دل بردن و بی وفایست رسمش * جگر خوردن و جان گدازست کارش
 همه غنچ و رنجست فن و فریش * همه بوی و رنگست نقش و نگارش
 کنار از میان تو آن روز گیرد * که خواهی که گیری میان در کنارش
 قرار از دل تنگ آنکه رباید * که تو دل نهی بر امید قرارش
 نماند ز دستان این زال امین * تنی گر بود زور اسفندیارش
 کسی را که او معتبر کرد روزی * بروز دگر کرد بی اعتبارش
 مراوراست نمکین و تشریف و عزت * که پوشید و پاشید و میداشت خوارش
 ز اختیار و ابرار چهره بیپوشد * مراشرار و فجّار باشد تبارش
 ۱۰ بکس آتش چاهش آبی ندادست * نکردست چون باد تا خاکسارش
 چه بی آب و آتش دل و باد دستم * هم از آب و خاکش هم از باد و نارش
 برست از غم دل که عقل مرئی * رهانید از قید این هر چهارش
 که دارد فراغ آنکه میلی ندارد * نه با دار ملکش نه با ملک دارش
 خنک آنکه شادان و غمگین ندارد * دل از بود و نا بود نا پایدارش
 ۱۵ پرهیزد او از متاعی که نبود * قبول خردمند پرهیزگارش
 قبول خرد گر بدی رد نکردی * شه اولیا صاحب ذو الفقارش
 سلام خداوند دادار داور * برو باد و اولاد و آل و تبارش

و ظهور مولانا لطف الله در روزگار دولت خاقان کبیر صاحب قران عالی
 قطب دائرة سلطنت امیر تیمور گورگان انار الله برهانه بوده و بمدح پادشاه
 ۲۰ زاده محترم امیرانشاه بن تیمور گورگان قصاید غرّا دارد و از آن جمله مطلع
 ترجیعی اینست ،
 مطلع

وقت سحر زنند چو مرغان بچنگ چنگ * بنما بروز کین بجوانان جنگ جنگ
 و درین قصید داد سخنوری میدهد ، و امیرانشاه میرزا اورا ردایت
 ۲۴ کردی و زر دادی و مولانا باندك فرصتی آن مال بر انداختی و بفلاکت

گل داد پریر درخ فیروزه بباد * دی جوشن لعل لاله بر خاک افتاد
داد آب چمن خنجر مینا امروز * یاقوت سنان آتش نیلوفر داد
چهار روز و چهار سلاح و چهار رنگ و چهار جوهر و چهار عنصر و
چهار گل رعایت نموده، گویند که مولانا نسیمی را بدین رباعی امتحان
کردند، مدت يك سال درین تفکر کرد و نتوانست که جواب گوید و
بعجز اعتراف نمود، و هم مولانا راست،

در مرو پریر لاله آتش انگیخت * دی نیلوفر به بلخ در آب گریخت
در خاک نیشابور گل امروز شکفت * فردا بهری باد سمن خواهد بیخت
و مولانا لطف الله را قصاید غزاست در مناقب نبی و ولی و ائمه
۱۰ معصومین علیهم السلام،

بنیازد عقل و دین و دل بهر سرور غالب
امیر المومنین حیدر علی ابن ابی طالب

و از آن جمله در مذمت دنیا گوید،

حجاب ره آمد جهان و مدارش * ز ره تا نیندازدت بر مدارش
۱۵ چو میجویدت رنج راحت مجویش * چو میداردت خوار عزت مدارش
چنین است گردون گردان و گردش * چنین است دوران و دار و مدارش
بدنیای دون مرد بی دین کند فخر * ولی مرد دین را ز دنیاست عارش
بکار خداوند مشکل تواند * توجه نمودن خداوند کارش
هر آن آدمی کاندرو آدمیت * بردمر نباشد ز مردم مدارش
۲۰ بباد ده و تاب تیرش نیرزد * نعیم خزان و نسیم بهارش
نه با راحت وصل او رنج هجرش * نه با نوش خرما او نیش خارش
صد اقداح نوشین نوشش نیرزد * بیک جرعه زهر نا خوشگوارش
رنج دل ز معشوق دنیا بگردان * ممکن منتظر دیک در انتظارش
۲۵ که هست و بود بهر او گشته گشته * بهر گوشه همچون تو عاشق هزارش

بودیم، روزی در قریه قوشنقان نیشابور با مولانا بباغی رفتیم تا جامه شوئیم، مولانا دستار سالوی نو داشت، چون جامه‌ها شسته شد دستار مولانا را بر آفتاب انداختیم تا خشک شود، در اثنای این حال بقدرت رب العالمین گردبادی پیدا شد و دستار مولانا را در ربود و بهوا برد و خاك در چشمان ما ریخت، چون چشم باز کردیم دستار مولانا را دیدیم که باد نزدیک بکوه هول رسانیده بود و بعد از آن از چشم ما نا پدید شد و معلوم نشد که باد آن دستار را بکجا انداخت، مولانا را گفتیم عجب حالتی دست داد، مولانا گفت يك نوبت دیگر بدین نوع دستار مرا باد برده بود و بحسب الحال این قطعه بر خواند،

۱۰ طالعی دارم آنکه از پی آب * گر روم سوی بحر بر گردد
ور بدورخ روم پی آتش * آتش از یخ فسرده تر گردد
ور ز کوه التماس سنگ کنم * سنگ نایاب چون گهر گردد
ور سلاهی برم بنزد کسی * هر دو گوشش بحکم کر گردد
اسپ نازی اگر سوار شوم * زیر رانم روان چو خر گردد
این چنین حادثات پیش آید * هرکرا روزگار بر گردد
۱۵ با همه شکر نیز باید گفت * که مبادا ازین بتر گردد
و این رباعی نیز مولانا میفرماید،

رباعی

فریاد ز دست فلک بی سرو بن
کاندر بر من نه نو بماند نه کهن

۲۰ با این همه هم هیچ نمی یارم گفت
گر زین بترم کند که گوید که مکن

خصوصت فلک با ارباب فضل نه امروزیست بلکه این حال با فقیران
پریشان مال حالت مستر و پیشه دیرینه اوست، شیخ آذری علیه الرحمة
در جواهر الاسرار میگوید که باعتقاد من این رباعی که مولانا لطف الله
۲۵ در مراعات نظیر گفته ممتنع الجواب است، لّه در قائله،
رباعی

در گلستان ثنایت روز و شب ابن عماد
با هزار آوا بود مانند بلبل در ربیع
در بیان مدحت آورد این معانی را بنظم
گر کفی گستاخیش عفو از کرم نبود بدیع

۱۶ ذکر مخیر الفضلا مولانا لطف الله نیشابوری نور الله مضجعه،

مرد دانشمند و فاضل بوده و در سخنوری در زمان خود نظیر نداشته و صنایع شعرا از استادان کم کسی چون او رعایت نموده و او در همه نوع سخنوری کامل است، گویند که مولانا لطف الله از ولایت نصیبی داشته و بکار دنیا کم التفات بودی و ازین سبب است که گویند مولانا ضعیف ۱۰ طالع بوده است و هر آئینه هر کس از دنیا معرض باشد دنیا نیز از وی روگردان خواهد بود چنانکه یحیی بن معاذ رازی قدس الله سره العزیز فرموده است که از دنیا منصف تر ندیدم تا بدو مشغولی او نیز بتو مشغول است و چون تو ترك او کردی او نیز ترك تو میگیرد و درین باب شیخ سنائی فرماید،

۱۵ خیز تا ز آب دیده بشانیم * گرد این خاك توده غدار
پس بجا روب لا فرو رویم * کوكب از صحن گنبد دوار
ترك نازی کیم و در شکیم * نفس زنگی مزاج را بازار
تا ز خود بشنود نه از من و تو * لمن الملك واحد القهار

دو روزه حیات مستعار را خواه طالع قوی و خواه ضعیف بدنی که طعمه ۲۰ حشرات قبر است خواه توانا و خواه نحیف و از ثقات استماع افتاده و جمعی که با مولانا صحبت داشته اند بر آنند که آنچه از مولانا نقل کرده اند در ضعف طالع او بیان واقع است از آن جمله عالم ربانی امیر عز الدین طاهر نیشابوری رحمه الله که از اکابر علما و اولیاست و همکنان را بر ۲۱ سخن ایشان اعتماد است فرمودند که با مولانا لطف الله شريك درس

دوزخ مبتلا سازی، این بگفت و رنجید بیرون رفت،
مردان قفس هوا شکستند * وز ننگ زمانه باز رستند
در بحر فنا چو غوطه خوردند * جز حق ههرا وداع کردند

(۱۵) ذکر ملك الکلام ابن عباد زید درجته،

مردی فاضل بوده و اصل او از خراسان است اما در شیراز بودی و
منقبت ائمه معصومین گنتی و غزلهای پسندیده دارد و ده نامه ابن عباد
مشهور است و افتتاح آن اینست،

بیت

الحمد لخالق البرایا * والشکر لواهب العطايا

و اوراست این شعر در نعت رسول رب العالمین صلعم،

اے برحمت خاقر در مجمع محشر شفیع

۱۰

پادشاهان جهان حکم مطاعت را مطیع

کار کفر از صولت همچون مغاک خاک پست

قدر دین از دولت چون طائر اعلی رفیع

دیدهات از کحل ما زاع الَبَصَر آمد بصیر

گوش تو از استماع سر ما اَوْحَب سميع

۱۵

بر سر کرسی چو پای عرش فرسایت رسید

پایه اش افزود از آن شد عرصه گاهش بس رفیع

پیش علم تو که شد جبریل را آموزگار

با همه دانش بود پیر خرد طفل رضیع

چون بر افزای لیا در روز حشر آیند جمع

۲۰

آمد و من دونه در ظلّ مدودت جمیع

آمد از بین جوار روضهات طوبی لها

پیش گاهی از ریاض گلشن رضوان بقیع

۲۴

بکشت، هارون در تاریکی دست گرد خانه بری آورد تا دستش بدست
 فضیل رسید، فضیل گفت خوش دستی است بدین نری اگر از آتش
 دوزخ خلاص یابد، هارون بگریست و گفت ای شیخ مرا پندی بده،
 گفت یا امیر المومنین حق تعالی ترا بجای صدیق نشانده است و از تو
 صدق خواهد خواست و بر جای فاروق نصب کرده است و از تو عدل
 طلب خواهد نمود و ترا همچو ذو النورین سروری داده و از تو حیا و
 زهد طلب خواهد کرد و ترا بر منصب علی مرتضی تمکن داده است و
 از تو علم و عفت ناچار طلب میدارد، ای امیر المومنین جواب خدا را
 ساخته باش که ترا بر جای مردان نشانده اند، اگر بدان سیرت نباشی
 ۱۰ شرمند شوی و آن زمان شرمساری سود ندارد، هارون را گریه زیادت
 شد و گفت ای شیخ پند را زیاده کن، گفت ای امیر المومنین خدا را
 سرائیست بهشت نام و سرائی دیگرست دوزخ نام و ترا دربان هر دو
 سرای کرده و شمشیر و تازیانه بدست تو داده تا هر که شرک و خون نا
 حق کند بشمشیر سیاست کنی و هر که مرتکب مناهی و ملاهی شود بتازیانه
 ۱۵ ادب فرمائی، ای امیر المومنین اگر ذره درین کار خطیر میل و محابا و
 مدهانت و تغافل روا داری یقین بدان که پیشرو در سرای دوزخ تو
 خواهی بودن، هارون چون این حکایت بشنید چندان بگریست که بیپوش
 شد، فضل برمکی که وزیر هارون الرشید بود گفت ای شیخ بسند کن که
 امیر المومنین را کشتی، فضیل بانگ بر فضل زد که خاموش باش ای
 ۲۰ هامان تو و قوم تو او را هلاک ساختید و مرا میگوئی که امیر المومنین را
 کشتی، خلیفه بهوش باز آمد و فضل را گفت هیچ میدانی که ترا هامان
 چرا میگوید از آنکه مرا فرعون کرده است، و بعد از آن بدره زر پیش
 فضیل نهاد که این مال حلالست از من قبول کن، فضیل گفت و ابویلاه
 که هم در ساعت گفته های مرا فراموش کردی، آخر من ترا میگویم که
 ۲۵ مردم را از آتش دوزخ نگاه دار، تو فی الحال میخواهی تا مرا در آتش

و او بسنگ پاره با من مضایقه میکند و انگشتی از انگشت بیرون کرد و در آب انداخت، چون هادی بر آن قضیه وقوف یافت پشیمان شد و جهت منقار متأسف گشت، گویند که هم در آن ماه هادی وفات یافت و امر خلافت تعلقی بهارون الرشید گرفت، اول حکمی که کرد آن بود که غواصی را فرمود تا بهمانجا که نگیں در آب افکند بود غواصی نماید، غواص بحکم خلیفه غوطه خورد و هان جوهر را بدست گرفت و بدست هارون الرشید داد، خلایق از ارتفاع کوکب طالع خلیفه تعجب نمودند و امرا نثارها و شعرا درین باب اشعار گزرا نیدند، حکایت چنین آورده اند که چون هارون الرشید در امر خلافت مستقل شد گاه گاه با ۱۰ درویشان و گوشه نشینان صحبت داشتی، شبی بفضل برمکی گفت که دلم از طمطراق سلطنت ملول است امشب میخواهم که با عارفی صحبت دارم که از علایق و عوایق دنیا وارسته باشد و از وی قدری سخن طریقت و نصیحت گوش کنم، باشد که دل مرا از ملالت برهاند و ازین زندان طمع ببارگاه خرسندی رساند، فضل او را بدر خانه سفیان بن عتبه برد ۱۵ و در بزد، سفیان گفت کیست، فضل گفت امیر المومنین است در باز کن، سفیان گفت چرا مرا خبر نکردید تا من بملازمت امیر المومنین آمدمی، هارون فضل را گفت این نه آن مردست که من میطلبم، سفیان گفت آن مرد فضیل عیاض است، خلیفه و فضل برمکی روان شدند تا بدر خانه رسیدند و فضیل عیاض را شنودند که قرآن میخواند و بدین ۲۰ آیت رسید بود که اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ، هارون فضل را گفت اگر پند میطلبم مرا همین آیه بسست، پس در بزدند، فضیل گفت چه کسانیست که درین شب تیره مرا رنج میدارید، فضل برمکی گفت امیر المومنین آمده است در باز کن، فضیل گفت امیر المومنین را با مثال من چه التفات باشد مرا مشغول مدارید، فضل گفت ای شیخ ۲۵ اطاعت اولوالامر واجب است در باز کن، فضیل در باز کرد و چراغ را

ای برادر مادر دهر ار خورد خونت مرنج
چون ترا خون برادر همچو شیر مادرست

رافع گوید که من دوان تا در خانه هارون الرشید رفتم، دیدم که رشید قرآن عزیز تلاوت میکند، گفتم یا امیر المومنین اجازت هست تا در آمم، گفت ای رافع شرم نداری که هادی نشسته و مرا امیر المومنین میگوئی، گفتم انا لله و انا الیه راجعون، هارون بر پای جست، در آمدم و گفتم ای امیر المومنین امشب شب نخست از مولود خود دان و احوال را بدو گفتم، گفت سبحان الله ذا الملك و الملكوت سبحان ذا العزة و العظمة و القدرة و الجبروت و فی الحال جوشن خواست و مکمل شد و اول کسی که با او بیعت کرد من بودم و اکابر خیل می آمدند و بدو بیعت میکردند تا وقت صبح مبشری بشارت آورد که خداوند سبحانه خلیفه را پسری داد، اورا مامون نام کرد و آن شب را لیلۃ الهاشمیة گفتندی، در کتاب آثار الباقیة ابو ریحان خوارزمی میگوید که یاقوتی از خزاین اکاسره که آن را منقار گفتندی بدست مهدی پدر هارون الرشید افتاده بود و آن جوهری بود نورانی و شفاف چنانکه در خانه تاریک اگر آن گوهری بودی احتیاج بشمع نبود و گوهر شب چراغ عبارت از آن است، مهدی در وقت وفات آن گوهر را بهارون داد و هارون آن را چون نگینی بخاتم در انگشت داشتی و بعد از مهدی هادی برادر بزرگ هارون الرشید بخلافت بنشست و هارون ملازم هادی بودی، روزی هارون بنشاط بکنار دجله بغداد نشسته بود، ناگاه خادمی از پیش هادی رسید و گفت امیر المومنین منقار را میطلبید، هارون گفت نمیدم از پدر یادگار این مقدار چیزی دارم، خادم باز گشت و قصه بعرض خلیفه رسانید امیری را باز فرستاد که اگر هارون منقار ندهد بزور از انگشتش بیرون کن و بیار، امیر با رشید گفت حکم خلیفه را اطاعت کن و الا بقر انگشتی از انگشت تو بیرون کم، هارون گفت از شرق تا غرب من مضایقه نکردم

مؤرخان هارون الرشید است رضی الله عنه و او خلیفه دانای فاضل و
 کریم اهل دل بوده و با علما و شعرا سری داشتی و فقرارا تنقذ فرمودی
 و در رسوم جهاننداری دقیقه مهمل نگذاشتی، مصررا بگرفت و برغم فرعون
 لعین سوگند خورد که این ملک را ندهم الا بهندوی زر خربک و خُصیب
 نام غلامی را بر آنجا امیر ساخت، صاحب طبقات میگوید که رافع بن
 هرثمه اعین گفت که من نزد هادی برادر رشید که پیشتر از هارون
 الرشید خلیفه بود مقرب بودم، نیم شبی در خانه خود نشسته بودم که
 خادمی دوان رسید که ترا امیر المؤمنین طلب میدارد، فی الحال بخدمت
 روان شدم، دیدم که هادی در خلوتخانه نشسته و دو خادم بر پای
 ۱۰ ایستاده، چون مرا دید گفت میخواهم که شمشیر بر داری و زود بروی و
 سر برادر هارون را ببری و جسد او را در چاه اندازی و سر او را
 بنزدیک من آری، چون این سخن شنودم جهان در چشم من تیره شد و
 نیارستم درین باب با او رد سخن کردن، شمشیر بر گرفتم و از خانه
 بیرون آمدم و بیفتادم و بیهوش شدم، چون بیهوش باز آمدم خواستم
 ۱۵ که آن شمشیر بر شکم خود زنم و خود را هلاک سازم، آواز سرفه صعب
 از درون خانه شنیدم مثال رعد، چندانکه گوش کردم انقطاع نی یافت،
 ناگاه خیزران مادر هادی بیرون دوید و مرا گفت یا ابا عبد الله دریاب
 که کار هادی دگر گونه میبینم، من بخانه در آمدم، دیدم که هادی
 بیهوش در صحن خانه غلطان است و سرفه سهمناک میکند و بهیچ نوع
 ۲۰ تسکین نمی پذیرد، گفتم یا امیر المؤمنین شربی آب بخور، آب آوردم و
 بدو دادم، فی الحال از فرط سرفه آن آب را رد کرد، دیدم که صحن
 سرای از خون گلگون شد، سر او را در کنار گرفتم، میگفت لمن الملك
 اليوم لله الواحد القهار، چشم باز کرد و در میان سرفه گفت که همین زود
 تر برو و پیشتر از همه کس با هارون الرشید بیعت کن و چشم باز کرد
 ۲۵ و جان بحق تسلیم نمود،

صاحب کتاب ممالك و مسالك آورده است که تبریز شهری نوست و در روزگار اسلام آن شهر را زبید خاتون که جلیله حلیله هارون الرشید بوده و دختر ابو جعفر بن منصور دوانقی است در سنه تسع و ثمانین و مائه بنا کرد و بعد از چند گاه آن شهر بزلزله خراب گشت و چند نوبت عمارت کردند ثباتی نداشت تا الواثق بالله حکیم الفاضل ما شاء الله المصری را فرمود تا جهت بنای تبریز طالع مناسب و ساعت سعد اختیار کند، حکیم مذکور چند گاه ملاحظه کرد و بطالع عقب آن شهر را بنا فرمود تا این روزگار از آفت زلزله خرابی نیافت و امروز تبریز از بلاد معتبر ممالك ایران زمین است هوای دلکشا و فضای جان فزا دارد و ۱۰ فضلا در مدح شهر تبریز اشعار گفته اند و از آن جمله شیخ کمال خجندی قدس الله سره گوید،
رباعی

تبریز مرا بجای جان خواهد بود
پیوسته مرا ورد زبان خواهد بود
تا در نکشم آب جرنداب و کجیل
سرخ آب ز چشم من روان خواهد بود

۱۰

اما زبید خاتون ملکه خیره و بانوی مستقله بوده و هارون الرشید با او در امور مملکت مشورت کردی و او از فرط دانش و عقیده پاک هارون را بخیرات و مبرات دلالت کردی و در راهها و بادیهها برکها و چاهها ساخت بتخصیص در راه کعبه معظمه شرفها الله تعالی و در حدود شقیان که ثغر اسلامست و بکوهستان بدخشان حصارها بنا فرمود تا غازیان آنرا پناه ساخته با کفار هند و گبر و سواد و کتور جهاد نمایند و امروز آثار خیرات آن ملکه کریمه در اقطار ربع مسکون ظاهر و باهرست رحمة الله علیها، اما خلفای بنی عباس خاندان بزرگ و اقربای حضرت رسول صلعم بوده اند و نخواستیم که این تذکره از ذکر خیر ایشان خالی باشد، گل ۲۰ باکوره چمن عباس و چشم و چراغ آن دودمان باتفاق جمهور فضلاء و

یکی را برد دیگر آرد بجای * جهان را نماند بی کدخدای

(۱۴) ذکر عارف فاضل شیخ کجج تبریزی رُوح الله روحه،

عارف و محقق و سالک بوده و بروزگار سلطان اویس و سلطان حسین
پسر او شیخ کجج تبریزی شیخ الاسلام و مرجع خواص و عوام بوده و
سلاطین و اکابر معتقد او می بودند و خانقاهای برونق داشته و همواره
بخانقاه سماع و صفا مهیا بودی و فرش و روشنائی مرتب و تا روزگار
صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان و اولاد عظام او منصب شیخ الاسلامی
تبریز و مضافات آن تعلق باولاد عظام آن بزرگوار داشته و شیخ را با
وجود سلوک و کمال سخنان پر حال است و دیوان او در عراق و
آذربایجان شهرتی دارد و از معارف اوست،
نظم

ما در غمت بشادی جان باز ننگرم
در عشق تو بهر دو جهان باز ننگرم
خوش خوش چو شمع ز آتش عشق توفی المثل
گر جان ما بسوخت بجان باز ننگرم
اسرار تو ز کون و مکان چون منزه است
ما تا ابد بکون و مکان باز ننگرم
سود دو کون در طلبت گو زیان شود
ما در طلب بسود و زیان باز ننگرم
چون شد یقین ما که تویی اصل هر گمان
در پرده یقین بگمان باز ننگرم
در کوه تو دو اسپه بتازیم مردوار
هرگر بهرکب و بعنان باز ننگرم
در بحر عشق اگرچه کجج بر کنار رفت
ما از کنار تا بهیان باز ننگرم

۱۵

۲۰

۲۴

عراق بود و تبریزست و دیوان او درین دیار یافت نمیشود اما در عراق و آذربایجان و فارس مشهورست، نمائی قصاید و مقطعات او متین و مصنوع است و مستعدانه و رباعی گفته که اسم مدوح او خواجه فخر الدین محمد الماستری از حروف آن بیرون می آید و آن اینست،

خوارست جهان پیش نوالست بکسر * فخرست ز القاب تو دین را و خطر
تو کان محامدی و از فرگهر * ز الماس ضمیرت سپری شد خنجر

اما شاه منصور بعد از شاه شجاع بر فارس و عراق مستولی گشت، پادشاه مردانه و صاحب کرم بوده و صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان قصد او کرده لشکر بجانب فارس کشید، او را قوت مقاومت نبوده میخواست ۱۰ تا فرار بر قرار بنگریند روزی که از دروازه شیراز بیرون می رفت پیری

زنی از بالای بام گفت که ای ترک حرام زاده مدتی حکومت مملکت کردی و اکنون مسلمانان را بدست لشکر بیگانه گرفتار ساخته کجا میروی، شاه منصور را از سخن آن پیره زن رفتی دست داد و باز گشت و با دوازده هزار مرد بیرون شد و بامیر تیمور مصاف داد و چند نوبت قلب و جناح ۱۰ سپاه صاحب قرانی را درهم شکست و نزدیک بدان رسانید که بالکل لشکر امیر را بشکند، حق تعالی فتحش نداد و مولانا شرف الدین علی یزدی در

ظفرنامه می آرد که چهار نوبت شاه منصور شمشیر بر سر صاحب قرانی رسانید و قاری ایناق و عادل اختاجی سپر در سر مبارک آن حضرت کشیدند و بعد از آن جهاداران لشکر ظفر پیکر گرد شاه منصور در آمدند ۲۰ و در آن حرب هلاک شد و صاحب قرانی در تلف شدن شاه منصور

تأسف خوردی و گفتی که چهل سال مصاف کردم و با دلبران و جنگ آوران نبرد آزمودم مردانگی و شجاعت شاه منصور دیگری ندیده ام، و بعد از قتل شاه منصور سلطنت از آل مظفر قطع شد و بکلی فارس و عراق عجم بتصرف امیر کبیر تیمور گورگان و اولاد عظام کرام او افتاد فی

یافت و چند سال دیگر حکومت بغداد کرد و چند نوبت دیگر او را با صاحب قران محاربه و مصالحه است و این تذکره تحمل ایراد آن نمی آرد تا در شهرور سنه ثمان و ثمانمائه سلطان احمد بر دست قرا یوسف ترکان که از جمله گله بانان پدر او بوده شهید شد و راه و رسم سلطنت از خاندان سلاطین جلایر بر افتاد و تراکه مسلط شدند و حالات تراکه و اصل و منشای ایشان بعد ازین خواهد آمد ان شاء الله تعالی، و وفات خواجه حافظ در شهرور سنه اربع و تسعین و سیمائه بوده و در مصلائی شیراز مدفون است روح الله روحه، و بوقتی که سلطان ابو الفاسم بابر بهادر شیراز را مسخر ساخت مولانا محمد معبائی که صدر سلطان بابر بود بر سر قبر خواجه حافظ غارتی مرغوب ساخت، ۱۰

(۱۴) ذکر مولانا شرف الدین رای نور الله مرقه،

مرد دانشمند بوده و صاحب فضل خصوصاً در علم شعر سرآمد روزگار خود بوده است و نسخه در علم شعر ساخته حدایق الحقایق نام و چند صنعت در آن کتاب درج کرده که رشید الدین وطواط در حدایق الشعر ۱۵ آن صنایع را ذکر نکرده بود از آن جمله میگوید که رشید آورده که ایهام کلمه را گویند که بر دو معنی شامل باشد و بتزدیک من میباید که بچند معانی مشتمل باشد و این بیت خواجه عباد فقیه را باستشهاد بی آورد،

دل عکس رخ خوب تو در آب روان دید
واله شد و فریاد بر آورد که ما می

و شیخ عارف آذری علیه الرحمة در کتاب جواهر الاسرار قصیده از قصاید مولانا شرف الدین رای را ایراد میکند که نمائی صنایع و بدایع شعر در آن قصیده مندرج است و درین تذکره نوشتن آن قصیده احتیاج نبود، و ۲۴ مولانا شرف بروزگار دولت شاه منصور بن محمد مظفر ملک الشعراء

دریا و کوه را بگذاریم و بگذریم * سیمرغ وار زیر پر آرم خشک و تر
یا بر مراد بر سر گردون نیم پای * یا مردوار در سر همت کیم سر
چون حضرت صاحب قران مضمون این قطعه معلوم کرد تأسف خورد که
کاشکی من نظم توانستنی گفتن تا جواب شافی نظم کردی اما شاید که از
فرزندان و احفاد من کسی باشد که جواب سلطان احمد بغداد بگوید،
رقم بر امیرانشاه سلطان و گویند که بر خلیل سلطان بهادر زدند و جواب
بدین منوال نزد سلطان احمد بغداد فرستاد،

گردن بنه جفاے زمانه را سر میبچ
کار بزرگ را نتوان داشت مختصر
سیمرغ وار از چه کنی قصد کوه قاف
چون صعوه خُرد باش و فرو ریز بال و پر
بیرون کن از دماغ خیال شمال را
تا در سر سرت نرود صد هزار سر

چون سلطان احمد این قطعه مطالعه کرد دانست که در جنب کوه لشکر
صاحب قرانی لشکر او کاهی است و در پیش صرصر اقبال تیموری پشته
بیش نیست، الفرار مبن لا یطاق من سنن المرسلین اختیار کرده بغداد را
وداع گفته بروم رفت و مالک دار السلام بغداد بتصرف صاحب قرانی فتاد
و حکومت بغداد را امیر کبیر صاحب قران اعظم انار الله برهانه بر خواجه
مسعود سربدار که خواهرزاده خواجه علی مؤیداست قرار داد و خواجه
علی طوسی را بضبط اموال بغداد نصب کرد و خود بطالع سعد مراجعت
فرمود و بعد از مراجعت صاحب قران باز سلطان احمد از قیصر روم
امداد ستانیدن بطرف بغداد حرکت نمود و خواجه مسعود را قوت مقاومت
او نبود بغداد را بوی گذاشت و در وقتی که صاحب قرانی را با تقشیر
خان که پادشاه دشت قبیچاق بوده خصومت افتاد سلطان احمد فرصت

خواجه حافظ زمین خدمت را بوسه داد و گفت ای سلطان عالم از آن نوع بخشندگی است که بدین روز افتاده‌ام، حضرت صاحب قران را این لطیفه خوش آمد و پسند فرمود و با او عتابی نکرد بلکه عنایت و نوازش فرمود، اما سلطان السلاطین احمد خلف الصدق سلطان اویس جلایراست بعد از پدر در دار السلام بغداد بر مسند خلافت قرار گرفت و ملک را از تصرف برادرش سلطان حسین بیرون آورد و آذربایجان را نیز تصرف کرد و شوکتی زیاده از وصف یافت و حکم او تا سرحد روم رفتی و پادشاه هنرمند و هنر پرور و خوش طبع بوده و اشعار عربی و فارسی نیکو میگفتی و در انواع هنر چون تصویر و تذهیب و قوای و ۱۰ سہای و خاتم بندی و غیر ذلک استاد بودی و شش قلم خط نوشتی و این مطلع او میگوید،

چندانکه میبینم ترا میلم زیادت میشود
شام ز شوق روی تو صبح سعادت میشود

و در علم موسیقی و ادوار صاحب فن است و چندین نسخه درین علم ۱۵ تالیف کرده اوست و خواجه عبد القادر ملازم او بوده و گویند که شاگرد اوست و درین روزگار در میان مطربان و مغنیان اکثر نصایف او متداول است و با وجود چندین فضایل مرد قتال و نا اعتماد بوده و افیون خوردی و گاه گاه دماغ او خشکی کردی و بی جنایت مردمان اصیل را خوار کردی و باندک بهانه استیصال مردم نمودی لا جرم رعیت ۲۰ و لشکر ازو نفور گشتند و امرا و سرداران او پیاپی مکاتیب بصاحب قران اعظم ظل الله علی العالم امیر تیمور گورگان نوشتندی تا در حدود سنه احدی و تسعین و سبعائیه حضرت صاحب قران بقع سلطان احمد لشکر کشید بدیار بغداد و قبل از وصول حضرت صاحب قرانی سلطان احمد این قطعه گفت و نزد صاحب قران فرستاد،

۲۵ گردن چرا نیم جنای زمانه را * رحمت چرا کشیم بهر کار مختصر

غزل

غزل در مدح سلطان احمد بدار السلام بغداد فرستاد،
 احمد الله على معدلة السلطانی
 احمد شیخ اویس حسن ایلخانی
 خان بن خان و شهنشاه شهنشاه نژاد
 آنکه میزید اگر جان جهانش خوانی
 ماه اگر با تو بر آید بدو نیش بزنند
 معجزه احمدی و عاطفت سبحانی
 نسب و فضل و محبت همه در حق تواند
 چشم بد دور که هر جانی و هر جانانی
 از گل فارسیم غنچه عیشی نشگفت
 حبّنا دجله بغداد و می ربخانی
 بر شکن کاکل ترکانه که در طالع تست
 دولت کسروی و منصب جنگیز خانی

و خواجه حافظ بذله و لطیفه بسیار گفتی و لطایف ازو منقولست و
 واجب نمود از لطایف خواجه حافظ چیزی درین تذکره نوشتن، حکایت
 کنند که در وقتی که سلطان صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار
 الله برهانه فارس را مستقر ساخت در سته خمس و تسعین و سبعائه و شاه
 منصور را بقتل رسانید خواجه حافظ در حیات بود، کس فرستاد و اورا
 طلب کرد، چون حاضر شد گفت من بضرب شمشیر آبدار اکثر ربع
 مسکون را مستقر ساختم و هزاران جای و ولایت را ویران کردم تا سمرقند
 و بخارا که وطن مآلوف و تختگاه منست آبادان سازم، تو مردک بیک
 خال هندوی ترک شیرازی سمرقند و بخارای مارا میفروشی درین بیت
 که گفته

بیت

اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل مارا
 بخال هندوش بخشم سمرقند و بخارارا

اشیای روزگار می ساز در گرو
از مرد راه باز نماندست هیچ شی
حافظ کلام فارسی تو رسیده است
از ملک مصر و شام بسرحد روم و ری
(وله ایضاً)

دو یار زیرک و از باده کهن دومی
فراغتی و کنای و گوشه چینی
من این مقام دنیا و آخرت ندهر
اگرچه در پیم افتند خلق انجینی
بیا که قسمت این کارخانه کم نشود
بزهده همچو توئی یا بفسق همچو منی
هر آنکه کنج قناعت بگنج دنیا داد
فروخت یوسف مصری بکمترین ثمنی
ز تندباد حوادث نمیتوان دیدن
درین چمن که گلی بوده است یا سبزی
بروز حادثه غم با شراب باید گفت
که اعتماد بکس نیست در چنین زمانی
بصبر کوش تو ای دل که حق رها نکند
چنین عزیز نگینی بدست اهرمنی
مزاج دهر تبه شد درین بلا حافظ
کجاست فکر حکیمی و رای برهنی

حکایت کنند که سلطان احمد پادشاه بغداد را اعتقادی عظیم در حق
خواجه حافظ بودی و چندانکه حافظ را طلب داشتی و تنقّد و رعایت کردی
حافظ از فارس بجانب بغداد رغبت نکردی و بخشک پاره در وطن
۲۵ مألوف قناعت نمودی و از شهد شهرهای غریب فراغت داشتی و این

و در علوم ظاهر و باطن مشار الیه، گنجور حقایق و اسرار سید قاسم
انوار قدس الله سره معتقد حافظ بودی و دیوان حافظ را پیش او علی
الدوام خواندندی و بزرگان و محققان را بشنانت حافظ ارادتی مالا کلام
است، و القاب و نام خواجه حافظ شمس الدین محمدست، در روزگار
دولت آل مظفر در ملک فارس و شیراز مشار الیه بوده اما از غایت
هبت بدنیای دون سرفرود نیاوردی و بی تکلفانه معاش کردی چنانکه
میفرماید،

سرمست در قبای زرافشان چو بگذری

يك بوسه نذر حافظ پشیمنه پوش کن

۱۰ و همواره خواجه حافظ بدرویشان و عارفان صحبت داشتی و احياناً بصحبت
حکام و صدور نیز رسیدی و با وجود فضیلت و کمال با جوانان مستعد
اختلاط کردی و با همه کس خوش برآمدی و او را باصناف سخن وری
التماس نیست الا غزلیات و بعد از وفات خواجه حافظ معتقدان و
مصاحبان او اشعار او را مدون ساخته اند و درین تذکره سه غزل اختیار
۱۰ کرده از دیوان او ثبت شد از غزلهای او که بسیار مشهور نیست، غزل

✓ ساقی بیا که شد قدح لاله پر ز می

طامات نا بچند و خرافات نا بکی

✓ بگذر ز کبر و ناز که دیدست روزگار

چین قبای قیصر و طرف کلاه کی

باد صبا ز عهد صبا یاد میدهد

جان داروئی که غم ببرد در ده ای صبی

بر مکر دهر و عشوه او اعتبار نیست

ای وای بر کسی که شد این ز مکر وی

در ده بیاد حاتم طی جامر یک منی

نا نامه سیاه بخیلان کنیم طی

بیارگاه رفیع خلاصه ایام
پناه و قدوة شاهان اویس شه دلشاد
زمین بیوس و پس آنکه ورا بگو از من
که چشم بد بجهال و کمال تو مرصاد

ه و شاه شجاع بعد از چهارده سال که بکامرانی و استقلال سلطنت راند
بحسرت تمام در روزگار شباب و ایام فضل و اکتساب جهان بی سامان را
وداع فرمود و روزگار نامساعد بر جوانی و کامرانی او نبخشود، شجاع بود
اما نه با سوار اجل مدبر بود اما نه بحکم ازل، بیت

دردیست اجل که نیست درمان اورا * بر شاه و گداست حکم و فرمان اورا
۱۰ شاهی که بحکم دوش کرمان میخورد * امروز هی خورند کرمان اورا

و وفات شاه شجاع در شهر سنه ثلاث و ثمانین و سبعهائیه بوده و در
وقت رحلت مکتوبی بحضرت صاحب قران اعظم امیر نیهور گورگان انار
الله برهانه نوشته و فرزندان و عشایر خود را سپارش نمود و سواد آن
مکتوب را مولانای فاضل کامل محقق مدقق شرف الدین علی بزدی نور
۱۵ الله مرقده در تاریخ ظفرنامه بایراد میرساند و انشاء آن مکتوب بر
فضیلت شاه شجاع شاهدست،

(۱۲) ذکر محرم راز حضرت بی نیاز خواجه حافظ شیراز روح الله روحه

و ارسل الینا فتوحه،

نادرة زمان و اعجوبه جهان بوده و سخن اورا حالانیت که در حوزه
۲۰ طاقت بشری در نیاید، هانا واردات غیبی است و از مشرب فقر چاشنی
دارد و اکابر اورا لسان الغیب نام کرده اند و سخن او بی تکلف است و
ساده اما در حقایق و معارف داد معانی داده و فضل و کمال او بی
۲۲ نهایت است و شاعری دون مراتب اوست و در علم قرآن بی نظیر بوده

برو تو جان پدر همچو من بهردی کوش
که خواهریت نیاید ز مادر دلشاد

(جواب سلطان اویس شاه شجاع را)

ایا شهی که باوصاف فضل موصوفی * شهنشهی چو تو از مادر زمانه نرزد
ز فاضلان و بزرگان دهر و دانایان * کسی بمدح بزرگی خود زبان نکشاد
بخواند ام فراوان درین محقر عمر * کتاب نظم و نوارنج نثر بر استاد
نخواند ام نشنیدم ندیدم هرگز * کسی که چشم پدر کور کرد و مادر گاد
(جواب شاه شجاع)

صبا ز خطه شیراز يك ره دیگر * هی سفر کن و بگذر بجانب بغداد
۱۰. ببارگاه رفیع خلیفه ایام * بنای خطبه شاهان اویس بن دلشاد
سلام من برسان و بگوی بسیارش * که چشم بد بجلال و جمال تو مرسد
مرا تو طعنه مزین گرچه در زمان شباب * جریمه بخطائی نه اختیار افتاد
و گر چنانکه در آری مرا و طعنه زنی * بخالقی که مرا ناج و تخت شاهی داد
که همچنان که بگادم زن پدر زین پیش * اگر بدست من افتی ترا بخوام گاد
(جواب سلطان اویس)

۱۵

رسید نامه شاه جهان شجاع زمان
باین برادر مسکین رهگذاره باد
بسا بچستم و بگرفتم و ببوسیدم
بسان تاج مکمل بفرق خود بنماد
چو بر معافی و الفاظ او شدم واقف
که از برای چه این قطعه گشت و بفرستاد
در آن زمان خردم خوش دو قطعه میگفت
که گشت خاطر مسکین من از آن بس شاد
چه گفت گفت که آهسته شاه را بر گو
مرا مگر تو بسان کنیز خواهی گاد

۲۰

۲۵

محمود برادرش شه شیر مکن * میکرد خصومت از پی تاج و نگین
کردم دو بخش تا بیاساید خلق * او زیر زمین گرفت و من روی زمین
سلطان او پس جلایر در جواب او گوید،

ای شاه شجاع ملت و دولت و دین

خود را بجهان وارث محمود مین

در روی زمین اگرچه هستی دو سه روز

بالله که بهم رسید در زیر زمین

و شاه شجاع را با سلطان او پس دگر باره مکاتبات است و این قطعه شاه

شجاع بسطان او پس فرستاد،
قطعه

ابو الفوارس دوران منم شجاع زمان

که نعل مرکب من تاج قیصرست و فباد

منم که نوبت آوازه صلابت من

چو صیت هبتم اندر بسیط خاک افتاد

چو مهر تیغ گذار و چو صبح عالم گیر

چو عقل راه نمای و چو شرع نیک نهاد

کمال صولتم از حیلۀ کسان امین

بنای هبتم از منت خسیس آزاد

نبرده عجز بدرگاه هیچ مخلوق

که بر بنای تمکن نهاده امر بنیاد

بهیچ کار جهان روی دل نیاوردم

که آسمان در دولت بروی من نکشاد

تو رسم و خوی پدر گیر ای برادر من

که شوهریت نیاید ز دختر دلشاد

مکن مکن که پیشیان شوی در آخر کار

ز مکر روبه پروز و لشکر بغداد

شاه شجاع مولانا را جهت این ترکیب و این نظم تحسین بلیغ فرمود و گفت
ای مولانا همه را نیکو گفתי و همچنانست اما مشکل که پیری بجوانی مبدل
شود که کافور جای مشک گرفته و سمن زار بر جای ارغوان نشسته، آب
جوانی از جوی دیگرست و دُرد پیری از خفخانه و سبوی دیگر، و این
غزل نیز اوراست،

ازین دیار برفتیم و خوش دیاری بود
بآب دیده بشستیم اگر غباری بود
ز آستان شریف اگر فتادم دور
گمان میر که درین کارم اختیاری بود
اگر بدولت وصلت نپرسید گدا
نشست و خاست بخیل سگانت باری بود
دلا بهجر بسوز و بساز با خوارِی
که وصل یار عجب روز و روزگاری بود
جلال رفت و ترا بعد ازین شود معلوم
که آن شکسته و مسکین چگونه یاری بود

اما ابو النوارس جلال الدین شاه شجاع چراغ دودمان آل مظفر بود و در
علم و مروّت و فضایل یگانه روزگارست بعد از محمد مظفر در عراق
عجم و فارس و کرمان سلطنتی باستقلال یافت، عالم پرور و شاعر نواز
بوده و علما و فضلا در علوم بنام او تصانیف مرغوب پرداخته اند و او
۲۰ پادشاه اهل فضل بوده گویند پیش مولانا قطب الدین رازی علیه الرحمة
شرح طوالم اصفهانی خواندی و با وجود فضیلت مهابت عظیم داشتی
چنانکه ملوک اطراف ازو اندیشه ناک بودند و بعد از روزگار پدرش
میان او و برادرش شاه محمود جهت مملکت تنازع شد و در اثنای
نزاع شاه محمود متوفی شد و شاه شجاع این رباعی مناسب آن واقعه
رباعی

زمین را بکاوند خشت پخته و سنگ ریخته ظاهر میشود و چهار گنبد است در آن شهر که مقبرهٔ افریدون و اولاد او گویند آنجاست، فی کلّ حال از روزگار افریدون تا زمان بهرام گور تختگاه ربع مسکون آمل بوده و در کتاب مالک و مسالك علی بن عیسی کمال اینچنین آورده،

۵ (۱۱) ذکر زبده الافاضل مولانا جلال طیب شیرازی عظم الله مضجعه،

مرد اهل بوده و بروزگار آل مظفر در فارس حکیم و طیب بوده و با وجود حکمت و طبابت شعر نیکو میگفت و علم شعر نیکو میدانست و داستان گل و نوروز را او نظم کرده در شهر سته اربع و ثلثین و سبعائه و آن کتاب شهرتی عظیم یافته و در میان مبتدیان و جوانان متداول است ۱۰ هرچند مثنوی آن خالی از فتوری نیست اما روان و صافست، چنین گویند که مولانا نسیمی نیشابوری در یک ماه بیست نسخهٔ گل و نوروز نوشته از قدرت او بر کتابت تعجب است، گویند که مولانا جلال طیب حقهٔ مفرح جهت شاه شجاع بیاورد و خواص آن را درین شعر نظم کرده نزد شاه شجاع عرض کرد،

جلال ساخته است این مفرح دلخواه ۱۵
برسم پیشکش آورده نزد حضرت شاه
بدن قوی کند و طبع شاد و فکرت تیز
حدیث نرم و زبان جاری و سخن کوتاه
شود بدیل می ناب در تفرح طبع
بود بجای سقنور در نهج بیه ۲۰
و گرتناول او در شب اتفاق افتند
منش غذا طلبد هم ز بامداد پگاه
جوانی آرد و پیری کند بدل بشباب
موافق بدنست او چو روح بی اشباه ۲۴

حضرت رسالت علیه الصلوة والسلام بعزم زیارت امیر المومنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه بدیار عراق عرب افتاد و بعتبه بوسی آن آستانه شریف مشرف شد و این منقبت بر روضه مطهره منوره آن حضرت خواند، مطلع

ای ز بدو آفرینش پیشوای اهل دین

وی ز عزت ماح بازوی تو روح الامین

در آن شب حضرت شاه ولایت را کرم الله وجهه بخواب دید که عذر خواهی او میکند که ای کاشی از راه دور و دراز آمدن و ترا دو حقست بر ما یکی حق مهبانی و یکی حق صلّه شعر، اکنون باید که ببصره شوی ۱۰ و آنجا بازرگانیست که اورا مسعود بن افلح گویند، از ما سلامش رسانی و گوئی که در سفر عمان درین سال در آب کشتی تو غرق خواست شدن، يك هزار دینار بر ما نذر کردی و ما مدد کردیم و کشتی و اموال ترا سلامت بساحل رسانیدیم، اکنون از عهد آن بدر آی و از خواجه بازرگان زر بستان، کاشی ببصره آمد و آن خواجه را پیدا ساخت و پیغام ۱۵ امیر المومنین علی با بازرگان رسانید، بازرگان از شادی چون گل بشگفت و سوگند خورد که من این حال بهیچ آفرین نگفته ام و فی الحال زر تسلیم مولانا حسن کرد و خلعتی بر آن مزید ساخت و شکرانه آنکه فریادرس شاه ولایت شد دعوتی مستوفی جهت صالحان و فقرای شهر بداد، و مولانا حسن در عهد شباب مرد نیکو صورت و سیرت و ۲۰ خداترس و متقی بوده و غیر از مناقب اثبه چیزی نگفتی و بمدح ملوک اشتغال نکردی و قصاید او در مناقب شهرتی دارد و وفات مولانا حسن معلوم نبوده که در چه تاریخ بوده و الله اعلم، مدفن او در سلطانیّه عراقست و در عهد سلطان محمد خدابنده بود، اما شهر آمل از جمله بلاد قدیم است و بنای آن را گویند جمشید کرده و بعضی گویند که افریدون ۲۵ ساخته و حالا چهار فرسنگ علامت شهرست که محسوس میشود و هرجا

غزل

و این غزل سید جلال فرماید،

عاشقان اول قدم بر هر دو عالم میزنند
 بعد از آن در کوی عشق از عاشقی دم میزنند
 جرعه نوشان بلارا شادمانی در غمست
 شادمان آن دل که در وی سگه غم میزنند
 تا بر آمد از گدائی کام ما در کوی دوست
 کوس سلطانی ما در هر دو عالم میزنند
 از خیالات رخس نسکین هبی یابد دلم
 حوریان قدس آبی بر جهنم میزنند
 عقل کل با عشق میگوید که بر من رحم کن
 زورمندان پنجه با افتادگان کم میزنند
 خیل مژگان دو صف آراسته بر روی هم
 ریزش خون میشود هرگه که بر هم میزنند
 ساکنان آستان عشقی مانند جلال
 از فراغت پشت پا بر ملک جم میزنند

(۱۰) ذکر افضل المتکلمین مولانا حسن کاشی رحمه الله علیه،

از جمله مادحان حضرت شاه ولایت پناه امیر المومنین و امام المتقین اسد
 الله الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه بود و هیچ کس بمتانت و
 لطافت او سخن نگفته است، مرد دانشمند و فاضل بوده است، اصل او
 ۲۰ از کاشان است اما در خطه آمل متولد شد و آنجا نشو و نما یافته
 چنانکه میگوید،

مسکن کاشی اگر در خطه آمل بود

لیکن از جد و پدر مسکن بکاشان میرود

۲۵ گویند که مولانا حسن بعد از زیارت کعبه معظمه شرفها الله و حرم

يك را پدر منعم تر بود، گفت آنكه پدرش وزير سلطان باشد، محمد مظفر بر دقت ذهن استاد آفرين كرد و سيد جلال الدين را طلب كرد و گفت قطعه بنويس تا خط ترا تماشا كنم، سيد زاده بديهه اين قطعه نظم كرد و قلم بر دست گرفته كتابت نمود و بدست سلطان داد، قطعه

چار چيزست كه در سنگ اگر جمع شود

لعل و ياقوت شود سنگ بدان خاراى
پاكى طينت و اصل گهر و استعداد

تربيت كردن مهر از فلكت مينائى
در من اين هر سه صفت هست ولى بايد
تربيت از تو كه خورشيد جهان آراى

محمد مظفر در حسن خط و زيبائى شعر و قابليت سيد زاده حيران بنامد و سيد عضد را گفت كه اين پسر صاحب فضل است و مرا آرزو كرد كه او را ملازمت فرمام اما چون ساده رويست انديشناكم از زبان مردم، در تربيت او تقصير مكن، و ده هزار درم بسيد زاده جلال الدين انعام فرمود كه اين مال صرف مردم اهل كن و در كسب فضائل اهل مكن، سيد زاده جلال الدين بعد از آن انواع فضائل را حيازه كرد و در شعر و شاعرى سرآمد روزگار و نادر زمان خود بوده و سلطان سعيد بايستغرا التفات بديوان سيد جلال الدين زباده از آن بود كه شرح توان كرد و شعر او را بر شعر اقران او فضل دادى و سيد را در مدح آل مظفر قصايد غزايت و ترجيع هفت رنگ ميگويد كه فضلا آن را مسلم ميدارند و مطلع آن قصيده اينست،

باز از شكوفه گشت فضاي چمن سفيد

اطراف دشت گشت ز برگ من سفيد

در جنب رنگ ژاله و سرخى لاله هست

دُر عدن سياه و عقيق يمن سفيد

بعهد سلطنت شاه شیخ ابو اسحاق
 به پنج شخص عجب ملك فارس بود آباد
 نخست پادشهی هنجو او ولایت بخش
 که گوئی فضل ربود او بعدل و بخشش و داد
 دوم بقیه ابدال شیخ امین الدین
 که بود داخل اقطاب و مجمع اوتاد
 سوم چو قاضی عادل اصیل ملت و دین
 که قاضی به ازو آسان ندارد یاد
 دگر چو قاضی فاضل عضد که در تصنیف
 بنام شرح مواقف بنام شاه نهاد
 دگر کرم چو حاجی قوام دریا دل
 که او بچود چو حاتم هی صلا در داد
 نظیر خویش نه بگذاشتند و بگذشتند
 خدای عز و جل جمله را بیامرزاد

۱۰ (۹) ذکر مفخر السادات سید جلال الدین بن عضد زید درجته،

سید صحیح النسب و فاضل شریف المحسب است و اصل او از دار
 العبادۀ یزد بوده و پدر او سید عضد بروزگار محمد مظفر وزیر بود،
 حکایت کنند که روزی محمد مظفر بمکتب در آمد دید که سید زاده
 بکتاب مشغول است، پرسید که این کودک پسر کیست، گفتند پسر سید
 ۲۰ عضد است، دید که جمالی با کمال دارد و فراستی زیبا و کلای موزون،
 از معلم پرسید که در مکتب کدام کودک از شاگردان شما بهتری نویسد،
 مولانا گفت هر کدام قلم بهتری تراشد، گفت کدام یکی از ایشان قلم
 بهتری تراشد، گفت هر کدام قلم تراش نیز دارد، گفت قلم تراش نیزتر
 ۲۴ که دارد، گفت هر کدام را که پدر متمول و منعم تر باشد، گفت کدام

خان اورا بحکومت فارس فرستاده بودند و شاه ابو اسحاق پادشاه نیکو اخلاق و پاکیزه سیرت بوده است اما همواره بعیش و لهو و طرب مشغول بودی و بمعطیات امور پادشاهی نپرداختی، محمد مظفر برو خروج کرد و اورا و خاندان اورا مستأصل ساخت، حکایت کنند که محمد مظفر از یزد لشکر بشیراز کشید بقصد شاه ابو اسحاق و او بعشرت و لهو مشغول بودی و چندانکه امرا و وزرا گفتندی که اینک خصم رسید تغافل کردی تا حدیکه گفت که هر کس ازین نوع سخن در مجلس من گوید اورا سیاست کم هیچ آفرین خبر دشمن بدو نمیرسانید تا محمد مظفر بر در شهر شیراز نزول کرد این را هم بدو نمی گفتند، امین الدین جهڑی که ندیم و مقرب شاه بود روزی شاه را گفت بیا تا بر بام تماشای بهار و تترج شگوفه زارها کنیم که عالم رشک بهشت برین و زمین غیرت کارگاه چین شد و شاه را بدین بهانه بر بام کوشک بر آورد، شاه دید که دریای لشکر در بیرون شهر موج است، پرسید که چه میشود، وزیر گفت لشکر محمد مظفرست، شاه تبسمی کرد که عجب ابله مرد کیست محمد مظفر که در چنین نوبهاری خود را و مارا از عیش و خوشدلی دور میگرداند و این بیت از شاهنامه بخواند و از بام فرود آمد،

بیت
بیا تا يك امشب تماشا کنیم * چو فردا رسد کار فردا کنیم ✓

عقلا این غفلت را ازو پسندیدند نداشتند و عن قریب ملك ازو بدشمنان او منتقل شد و او بدست سلاطین آل مظفر هلاک شد و کان ذلك فی شهر سنه سبع و اربعین و سبعائه و این بیت درین حال مناسب است،

بسی شاه غافل بیازی نشست * که دولت بیازی برفتش ز دست و رعایای فارس را بدور دولت او وقت خوش بوده و بعد از شاه ابو اسحاق مردم فارس بدحال شدند و نأسف روزگار او میخوردند و خواجه ۲۵ حافظ در آن باب این قطعه میفرماید،
قطعه

بوده باشد و اجداد این مستمند درین دولت خانه جان سپاری و نیکو
 بندگی کرده باشند الیوم بذلت خاکشوری لب نانی حاصل سازد و
 محصلان شدید و علمداران پلید این لقمه را ازو در ربایند و این بنده
 ملّک پدری و موروثی روز بروز بفروشد و از در خانه های بدگمانان
 قرض کند و از نهیب محصل روز چون خفّاش در سوراخی شود و شب
 بر در خانه های علمداران داد خواهی نماید یکن که اگر وقوف یابند ارباب
 حکم و فرمان این مذلت در حقّ این خاکسار نپسندند، و این غزل
 عید راست،

رسد بپشتی رویت جمال مه بکمال
 ۱۰ برد ز نکبت موت صبا خبر بشمال
 زند به تیر نظر غمزهات نشانه مهر
 کشد بگوشه چشم ابرویت کمان هلال
 تویی که آب حیات از لبت بود سایل
 خوشا کسی که کند با لبت جواب و سوال
 ۱۵ کسی گیرد بدنجان کام آن لب لعل
 که شد زبان زده در هر دهن بسان خلال
 صبا به پستی زلفت نهاد در دم صبح
 هزار سلسله بر دست و پای آب زلال
 فگند در پس هر هفت پرده مردم چشم
 ۲۰ بانظار تو پیوسته جای خواب و خیال
 حرام گشت بغیر از عید در عشقت
 بشاعران فخیل نماند سحر حلال

اما شاه ابو اسحاق پیشتر از خروج آل مظفر حاکم شیراز و فارس بود،
 پادشاه مستعدّ و معاشر بود و هنرمندان را تربیت کردی و فضلا و شعرا را
 ۲۵ مکرم و موثّر داشتی و او از نژاد محمد شاه انجوست که در عهد غازان

تو بدم، بخت مساعد تو شد تا از زبان من این گشتی، خواجه سلمان
عید را خدمتکاری نمود و سوار ساخت و نقد و لباس بدو بخشید و بعد
الیوم با یکدیگر مصاحب و خوش بوده‌اند و همواره خواجه سلمان از
زبان عید هراسان بودی و او را مراعات کردی، و این شعر عید راست
جهت قرض گوید،

مردم بعیش خوشدل و من مبتلای قرض
هرکس بعیش و شغلی و من در بلای قرض
فرض خدا و قرض خلاق بگردنم
آیا ادای فرض کنم یا ادای قرض
در کوچه قرض دارم و اندر محله نیز
در شهر قرض دارم و اندر سرای قرض
غرقه کنم بقلزم ایتل وجود خویش
گر بشنوم دهند بشهرم سرای قرض
عرضم چو آب روی گدایان بباد رفت
از بس که خواستم ز در هر گدای قرض
ملکم نمی‌خرند و هنرا رواج نیست
میگیرم از زکات بیایم چه جای قرض
گر خواجه تربیت نکند مر عید را
مسکین چگونه باز رهد از جنای قرض

۲۰ بجلال و قدر ذو الجلال و کفی به شهیداً که از روزگار عید گذشته این
دردمندی چون این مظلوم که مؤلف این تذکره است هیچ کس را در
نیافته است که بفلاکت رعیتی مبتلاست و از هجوم قرض خواهان در بلاست،
عید ازین عبد سبکبارتر بود چه اگر قرض داشت محصل نداشت اگر جد
از وی خریدند بهزل مشغول می‌بود و از سفره بزرگان نانی می‌ربود،
۲۵ این دعا گو که از آغاز تابشیر صبح سعادت این خانواده دولت را بند زاده

گویند که خواجه امین الدین که در عهد شاه ابو اسحاق وزیر با قدر و منزلت بوده جهان خانون را بتکاح خود در آورد و خواجه عید در آن باب میگوید،
قطعه

وزیرا جهان قبه بیوفاست * ترا از چنین قبه ننگ نیست
ه برو کس فراخ دگر را بخواه * خدای جهان را جهان ننگ نیست
خواجه سلمان در حق عید این قطعه میگوید،
قطعه

جهنمی و هجاگو عید زاکانی
مقررست به بی دولتی و بی دینی
اگرچه نیست ز قزوین و روستا زادست
و لیک میشود اندر حدیث قزوینی

و زاکان از اعمال قزوین است، حکایت کنند که خواجه سلمان نوبتی در سفر محشم وار بر کنار آبی فرود آمد بود، عید زاکانی پیاده بدان مجلس رسید، سلمان گفت ای برادر از کجا میرسی، گفت از قزوین، پرسید که از اشعار سلمان یاد داری، گفت يك دو بیت یاد دارم، گفت بخوان،
عید این دو بیت بر خواند
نظم

من خرابایم و باده پرست * در خرابات مغان عاشق و مست
میکشندم چو سبو دوش بدوش * میبرندم چو قدح دست بدست
این دو بیت بر خواند و گفت خواجه سلمان بزرگ و فاضل است این نوع شعر را مرا گمان نیست که بدو منسوب توان کرد، غالب ظن من آن است که این شعر را زن خواجه سلمان گفته باشد چه این طریق سخن بدو منسوب کردن اولیست، خواجه سلمان بهم بر آمد و از روی فراست دریافت که این مرد نیست الا عید زاکانی، سوگندش داد و اقرار کرد که من عیدم و با خواجه سلمان عتاب کرد که نا دیده هجو مردم کردن ۲۴ عیب فضیلت است، من عزیمت بغداد خاص بجهت تو کرده بودم تا سزای

و محبوب و علما و فضلا محبوب و منکوب باشند چرا باید که کسی برخ
تکرار پردازد و بیهوده دماغ لطیف را بدود چراغ مدرسه کثیف سازد،
بمجلس شاه ابو اسحاق نا رفته باز گشت و مترنم این رباعی دلنواز
شد،
رباعی

در علم و هنر مشو چو من صاحب فن
تا نزد عزیزان نشوی خوار چو من
خواهی که شوی قبول ارباب زمن
گنگ آور و کنکری کن و کنکری زن

عزیزی اورا درین باب ملامت کرد که از علم و فضایل اجتناب نمودن
۱. و با وجود هنر و فضیلت که تراست بخصایس مشغول بودن از طریق
عقل بعید ی نماید، او این قطعه برو خواند

ای خواجه مکن تا بتوانی طلب علم * کاندر طلب راتب هر روزه بمانی
رو مسخرگی پیشه کن و مطربی آموز * تا داد خود از مهتر و کهنر بستانی
هزلیات و مطایبات و اهاجی عید و رسایل که درین باب تالیف نموده
۱۰ شهرتی عظیم دارد و ایراد این نوع کلام درین کتاب پسندیده نیامد،
حکایت کنند که جهان خاتون نام ظریفه و مستعدّه روزگار و جمیلّه دهر
و شهره شهز بوده و اشعار دلپذیر دارد و از آن جمله این مطلع قصید
مطلع اوراست،

مصور یست که صورت ز آب میسازد
ز ذره ذره خاک آفتاب میسازد

و جهان خاتون را با خواجه عبید مشاعره و مناظره است و عید در باب
او میگوید،

گر غزلهای جهان روزی بهندستان فند
روح خسرو با حسن گوید که این کس گفته است

علی مؤید مردی ندیدم و حضرت سلطان صاحب قران امیر تیمور گورگان چندانکه سلطنت خراسان را بدو عرض کرد قبول نکرد و گفت بقیه عمر میخواهم که در قدم شما بسر برم و مدت هفت سال خواجه علی مؤید با صاحب قران مصاحب و ملازم بود مع خواهر زادگان و اقربا، و سلطنت خواجه علی مؤید از ولایت نسا تا ولایت تون و قاین و از حد جام تا دامغان هزده سال بود و هفتاد و سه سال عمر یافت و در مصاحبت صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهانه در ولایت حویزه که از اعمال خوزستان است در شهر سنه ثمان و ثمانین و سبعائنه بسعادت شهادت مشرف شد و نعش او را بسبزوار آوردند و از توهم درویشان شیخ حسن مخفی دفن ساختند و بعضی گویند که در گنبد امام زاده خسرو جردست و بعضی گویند که در قدمگاه امام حسن ماه روی که در سوق شهر سبزوار واقع است مدفون است و عزیزی در تاریخ وفات خواجه علی مؤید این بیت میفرماید،

بر دال محمد چو نهی يك نقطه * تاریخ وفات نجم دین خواجه علیست
 ۱۵ و بعد از خواجه علی مؤید از سربداران سلطنت منتقل شد و خراسان با مبالک صاحب قران اعظم امیر تیمور منضم شد، و الله تعالی اعلم بالصواب،

(۸) ذکر منجر الفضلاء خواجه عید زاکانی،

مرد خوش طبع و اهل فضل بوده و هر چند فاضلان او را از جمله
 ۲۰ هزلان میدارند اما در فنون علوم صاحب وقوفست و در روزگار شاه ابو اسحاق در شیراز تحصیل علوم مشغول بودی، گویند نسخه در علم معانی بیان تصنیف کرده بنام شاه ابو اسحاق میخواست تا آن نسخه بعرض شاه رساند، گفتند که مسخره آمده است و شاه بدو مشغول است، عید
 ۲۱ نجیب نمود که هرگاه تقرب سلطان بمسخرگی میسر گردد و هزلان مقبول

بوده و بی مشورت او کار بفیصل نپرسید و بعد از پهلوان حسن دامغانی بر سریر حکومت باستقلال متمکن شد و کارها را ضبط نموده و رعیت را استمالت داد و در سینه ست و ستین و سبائه بر مستقر کامرانی قرار یافت و خطبه و سکه بنام خود فرمود و در روزگار او خلاق آسوده گشتند و از رعایا ده سه بجنس گرفتی و یک دینار دیگر تعرض نرسانیدی و بکدخدائی در زمان سلطنت خود شروع نمود و پیوسته جامه بی تکلف پوشیدی و در سفره او خاص و عام محظوظ گشتندی و هر سال نو خانه خود را بتاراج دادی و شبها در محلات بیوه زنان را درم و طعام دادی و اول کاریکه کرد درویش عزیز را بکشت و منکر درویشان شیخ حسن شد ۱۰ و مزار شیخ حسن و شیخ خلیفه را مبرز بازار ساخت و در مالک سربدار بیفزود و ترشیز و قهستان و طیس و گیلکی را مستقر ساخت و از دامغان تا سرخس مجوزه تصرف او در آمد و در زمان دولت خود با حضرت امیر کبیر صاحب قران اعظم تیمور گورگان بجبیتی و مصادقت کردی و دوستی و محبت نمودی و بکرات اوزا بامیر ولپ مصاف دست داد و ۱۰ خصومت ایشان از حد تجاوز کرد و امیر ولی شهر سبزوار را محاصره کرد و خواجه علی مؤید استعانت بامیر تیمور گورگان برد و تاتو نام شخصی را بفرستد پیش صاحب قران فرستاد و بعد از چهار ماه صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان لشکر بخراسان کشید و خواجه علی مؤید تا سرخس باستقبال امیر تیمور گورگان رفته بنوازش سلطانی مشرف شد و امیر کبیر ۲۰ تیمور گورگان را انار الله برهانه از استقبال او با او مصادقت واقع شد و خواجه علی مملکت خراسان را بامیر کبیر تیمور گورگان سپرد و بملازمت صاحب قرانی مشغول گردید و حالات خواجه علی مؤید طویل است و درین تذکره ایراد مجبوع متعذر نمود، حکایت کند که صاحب قرانی را التفات تمام بخواجه علی مؤید بودی و یک زمان از صحبت او شکیب نداشتی ۲۵ و بارها بر زبان مبارک راندی که من بهر خود متین تر و بر فاعده تر از

درویش عزیز دم سلطنت زدند و مردی که از جنگ گاه امیر ولی از لشکر پهلوان حسن گرنخته بودند بسیاری با آواز خواجه علی مؤید دامغان رفتند و او را بسزوار دعوت کردند و او دو هزار سوار دو اسپه با اتفاق درویش عزیز برداشت و عزیمت بسزوار کرد، روز در مغانی فرود می آمدند و شب ب راندند و پهلوان حسن دامغانی درین حال بعد از هزیمت استرآباد بمحاصره قلعه شقان مشغول بود و خواجه علی مؤید صبحگاهی که دروازه بسزوار را کشادند بسزوار دخول کرد، مردمانی پنداشتند که پهلوان حسن رسید و دعا می کردند که آفتاب دولت خواجه حسن بکوه پیوسته باد و بابا شمس مسکین میگفت که حسن به علی مبتل شد و مردم را تحقیق شد که این خواجه علی مؤید است و خواجه نقاره بنام خود زد و خواجه یونس سمنانی را که وزیر پهلوان حسن بود بر دار کرد و عزیمت امیر زاده لطف الله بداشت و کتابت بسرداران نوشت که شما بدین دامغانی حرام نمک بد اصل چه میکنید و از ملازمت او عار ندارید، اینک خزینة را قسمت میکنم اگر دیر رسیدید مفلس خواهید ۱۵ ماند باید که سر حسن دامغانی را همراه خود بیاورید و اگر نه بدین سو میائید که زن و فرزند شما در معرض تلف خواهد بود و پهلوان حسن در شقان بود که خط خواجه علی مؤید بسرداران رسید با پهلوان حسن خلاف کردند و او را دستگیر ساختند، او دانست که کار از دست رفت و زاری میکرد که مرا زنک پیش درویش عزیز رسانید که من با او ۲۰ نیکوئی کرده ام، او را بسخن نگذاشتند و فخر الدین غلطانی را فرمودند تا گردن او را بزد و سر او را بسزوار بردند و کان ذلك فی شهر سنه ست و ستین و سبعمائه و ایام حکومت پهلوان حسن مدت چهار سال و چهار ماه بود و در ایام او طوس از تصرف سربدار بیرون رفت، جلوس خواجه نجم الدین علی مؤید طاب ثراه، مرد سعادت مند و اهل دل بود و ۲۵ اصیل زاده و از روزگار خواجه مسعود در میان سربدار صاحب اختیار

وكان ذلك في شهر ربيع الثاني سنة احدى و ستين و سبعمائه،
 جلوس امير زاده لطف الله بن خواجه مسعود، چون پهلوان حيدر بدر
 حصار اسفراین کشته شد پهلوان حسن دامغانی و خواجه نصر الله باشتینی
 که از اکابر و امرای سردار بوده‌اند امیرزاده لطف الله را بر تخت مملکت
 نشانند و ارباب و اهالی سبزوار بدین کار شادمانیها نمودند و باستقبال
 امیرزاده بیرون آمدند که آب رفته باز در جوی سلطنت آمد و تهنیتها
 کردند و نثارها ریختند، چون حکومت او بیک سال و سه ماه رسید
 میان او و پهلوان حسن دامغانی بر سر کشتی گیران سبزوار تعصب دست
 داد و امیرزاده لطف الله پهلوان حسن را دشنام داد و پهلوان حسن با
 او کینه‌ور شد و بشب بسبزوار شد و او را دست گیر کرد و نقاره بنام
 خود زد و امیرزاده لطف الله را بند کرده بقلعه دستجردان فرستاد و در
 آخر رجب المرجب سنه اثنی و ستین و سبعمائه فرمود تا او را بقتل رسانیدند،
 پهلوان حسن دامغانی، مرد پر دل و جوانمرد بود اما در رای و تدبیر خطا
 نمودی، میان او و درویش عزیز مجدی تنازع افتاد و لشکر کشید و مشهد
 مقدسه را مستقر ساخت و درویش عزیز در آنجا بعبادت مشغول بود، او را
 بگرفت و گفت تو مرد اهل طاعتی من از خدای میترسم که ترا بکشم بر
 خیز و از ملک من بیرون شو، درویش عزیز اجابت کرد و او را دو
 خروار ابریشم داد و از ملکش اخراج کرد و او بطرف اصفهان رفت و
 در زمان پهلوان حسن دامغانی امیر ولی در استراباد استقلال یافته بود،
 میان او و امیر ولی منازعت افتاد و پهلوان حسن دامغانی شش هزار
 سوار مکمل دو اسبه باستراباد برد و امیر ولی با هفصد سوار لشکر
 پهلوان حسن را بشکست و درین حال خواجه علی مؤید خسر خود را که
 امیر نصر الله کهستانی میگفتند در دامغان بگرفت و درویش عزیز را که
 پهلوان حسن او را از خراسان اخراج کرده بود از اصفهان طلب کرد
 و خواجه نصر الله را بطرف کعبه روانه ساخت و فرصت یافت و باتفاق

لعب نرد مشغول بودی، در زمان او سربداران تنزل یافتند و پهلوان حیدر بدو گفت که مردم از تو نا امیدند اما خواجه ظهیر گفت که من در اول میدانستم که این کار را تعهد نمیتوانم کرد و بالحاح شما اختیار نمودم، اکنون قریهٔ الله دست از من بدارید تا بفرأغت بدرویشی خود مشغول شوم و خود را از حکومت عزل کرد و کوچ و اطفال خود را از قلعهٔ سفیدوند که در شهر سبزوار است بقریهٔ کراب برد و عزل امیر ظهیر الدین در سیزدهم رجب سنه ستین و سبعائه بود، رباعی

خوش وقت کسانی که ز پا بنشستند
در بر رخ مردمان نادان بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند
وز دست و زبان حرف گیران رستند

جلوس پهلوان حیدر قصاب، او از دِه جَشم است و نوکر خواجه علی شمس الدین بوده و در روزگار مشار الیه یکی از تربیت یافتگان او حیدر بوده و بعد از خواجه علی شمس الدین در میان سربداران حشمتی یافت ۱۵ و مرد پهلوان و اهل مروّت بود و سفرهٔ عام داشت، مدّت يك سال و يك ماه حکومت کرد و نصر الله باشتینی در اسفراین بدو یابی شد و او پینچ هزار مرد بدر قلعهٔ اسفراین آمد و مدّت يك ماه حصار را در بنیان کرد و بعد از آن روزی پهلوان حسن دامغانی که از بزرگان سربدار بوده و از روزگار خواجه مسعود در میان سربداران مشار الیه بوده و سپهسالار ۲۰ پهلوان حیدر قصاب بوده با محمد حنطابادی و قتلوق بوقا اتفاق کردند و در طهارت گاه پهلوان حیدر را زخم زده شهید کردند و در بیرون حصار شهر سراورا ببریدند و پهلوان نصر الله باشتینی را آواز دادند و خواجه لطف الله پسر خواجه مسعود در حصار اسفراین بود و پهلوان نصر الله و پهلوان حسن دامغانی هر دو اتابك خواجه لطف الله بودند ۲۵ نقاره بنام امیر زاده لطف الله زدند و سر پهلوان حیدر را بسزوار فرستادند

یوسف ثقفی می‌رسانند و در جیبهِ خانۀ او روزی پنج جیبهِ مَکملِ شدی و بر اکثر بلاد خراسان پنج سال بکسری کم حکومت با استقلال نمود و چون مرد فحش گو و بد زبان بود اکابر ازو نفور شدند و حیدر قصاب در قلعهٔ سبزوار اورا بکشت در شهر سَنه ست و خَمسین و سَبعمائه و عَمر او پنجاه و شش سال بوده‌است، جلوس امیر یحیی کرابی، و کراب از قرای بیہقی است و خواجہ یحیی نوکر خواجہ مسعود بوده و پیش خواجہ مقرب بودی و مرد بزرگ زاده‌است و بعد از خواجہ علی شمس الدین بر مسند حکومت قرار یافت و سپہسالاری پهلوان حیدر قصاب داد و در ولایات سربدار بیفروود و طوس را از تصرف جانی قربانی و امیر علی رمضان بیرون آورد و خرابیہائی کہ لشکر جانی قربانی در طوس کرده بودند بتلافی آن مشغول شد و قنوات ولایت طوس و مشہد را جاری ساخت و درویشان شیخ حسن را حرمت میداشت و در روزگار او لشکر غازان خان کہ پادشاہ سمرقند بوده تا حدود بیہقی آمدند، امیر یحیی پذیرہ شد و خواست تا جنگ کند، آن لشکر ازو متوہم شدند و با صلح مراجعت نمودند و در اوّل سلطنت امیر یحیی با طغاتیمور خان صلح نمود و در ثانی الحال در سلطان دوین استراہاد قصد طغاتیمور خان کرد و در روز طوی بزرگ طغاتیمور خان را شہید ساخت و این صورت بشرح قبل ازین گذشتہ و در شهر سَنه تسع و خَمسین و سَبعمائه امیر یحیی کرابی بردست مقربان خود بسی برادر زن او علاء الدولہ کشتہ گردید و چہار سال و ہشت ماہ از دامغان تا جام بخورد و بیست و دو ہزار لشکری داشت و مرد نماز گذار و اہل طاعت و تلاوت کلام بوده اما قتال بیہاک بود و گاہ گاہ خشکی دماغ و جنون اورا عارض شدی، و بعد ازو پهلوان حیدر قصاب و اکابر سربدار برادر امیر یحیی امیر ظہیر الدین کرابی را بر مسند حکومت نشانددند، جلوس خواجہ ظہیر الدین کرابی، او مرد فقیر مشرب و کم آزار بود و یکسال بامارت و حکومت موسوم بود و بلہو و

او بود بنیابت او بکار حکومت نصب کردند تا وقتی که لطف الله شایسته حکومت شود و او هفت ماه سلطنت بعاریت کرد و مردی خواجه وش و رعیت شکل بوده و خود را خلع کرد که من شایسته این کار نیستم و چهار خروار ابریشم از خزانه برگرفت و از غوغای سلطنت جان بسلامت بیرون برد و مملکت را بخواجه علی شمس الدین سپرد و
 ۵ کان ذلك في ذی الحجة الحرام سنة تسع و اربعین و سبعائه،
 جلوس خواجه علی شمس الدین جشی،

و او مردی دانا و مردانه بوده کار سربداران را رواجی داده و با سلطان روزگار طغا تیمور خان صلح کرد بر آن جمله که ولایاتی که بتصرف خواجه
 ۱۰ مسعود بوده بتصرف او باشد و هژده هزار مرد را مرسوم داد و رعیت را مرقه الحال داشتی و بکفایت زندگانی نمودی و با محترفات سبزوار شریک شدی و گویند که مرسوم مردم را برات ننوشتی و در مجلس خود نقد شمردی و دادی و امیر سید عز الدین سوغندی که پدر سید قوام الدین است که سادات ساری و حکام آنجا از نسل وی اند بروزگار خواجه علی
 ۱۵ شمس الدین پیشوای درویشان حسنیّه بود و از خواجه علی اندیشناک و متوهم شد و امیر قوام الدین را همراه داشته بطرف مازندران روانه شد و در راه بجوار رحمت ایزدی انتقال نمود و امیر قوام الدین بطریقه پدر بطاعت و ریاضت مشغول شد و اهل ساری و مازندران مرید او شدند و سلطنت آن دیار تا بدین روزگار در دست تصرف اولاد و اعقاب
 ۲۰ اوست، اما خواجه علی شمس الدین ابواب فساد را در سبزوار مسدود ساخت و پانصد فاحشه را زند در چاه انداخت و سیاست او بر تنه بود که هر کس را از ارباب و لشکری که طلب کردی وصیت نامه نوشتندی آنگاه نزد او رفتندی و در سبزوار انباری ساخت که شتر بر بام او با بار بالا رفتی و مسجد جامع سبزوار را عمارت کرد و حوضی و پایایی در میان
 ۲۵ مسجد جامع سبزوار ساخت و بعضی مردم سبزوار نسب او را بمحاج بن

مرد داشت و ایشان دوازده هزار مرد بودند خان را بشکستند و دیگر با اتفاق شیخ بقصد ملک حسین کرت لشکر کشید و ملک با ایشان در ولایت زاوه مصاف داد و ملک را نیز بشکستند، اما خواجه مسعود شخصی را فرمود تا ضربتی بر شیخ حسن زد و شیخ حسن کشته شد و شکست ملک حسین معکوس شد، مردم ملک جمع شدند و خواجه مسعود هزیمت کرده بسبزوار آمد و کان ذلك فی شهر سنه ثلاث و اربعین و سبعمائه، و چون اکثر بلاد خراسان بتصرف خواجه مسعود در آمد قصد فیروزکوه و رستمبار کرد و آن ولایت را مستخر ساخت و بوقت مراجعت ملک رستمبار او را بجای تنگ و بیشه و کوه برد و یاغی شک شیخون کرد و لشکر سیاه پوش گرد او در آمدند و او و اغلب لشکرش در آن حدود کشته شدند^{۱۰} فی آخر شهر ربیع الاول سنه خمس و اربعین و سبعمائه، و حکومت خواجه مسعود هفت سال و چهار ماه بود و وسعت ملک او از جام تا دامغان و از خوشان تا ترشیز بوده و جماعتی دیگر که از سربداران بعد از او حکومت کرده اند نوکران و ثواب او بوده اند و صاحب قران سربداران^{۱۰} خواجه وجیه الدین مسعود است و بعد از او غلام او آقا محمد تیمور دو سال و دو ماه حکومت کرد و بر دست خواجه علی شمس الدین و سایر لشکر سربداران در سنه سبع و اربعین و سبعمائه کشته شد و بعد از آقا محمد تیمور کلوا اسفندیار که یکی از نوکران خواجه مسعود بود بمسند حکومت نشست و یک سال و یک ماه حکومت نمود، چون مرد رذل و^{۲۰} دون بود و کار حکومت از وی زینتی نداشت باز لشکر سربدار باستصواب خواجه علی شمس الدین برو خروج کردند و در چهاردهم جمادی الآخر سنه ثمان و اربعین و سبعمائه او را کشتند و بعد از آن خواجه لطف الله بن خواجه مسعود را که او را میرزا گفتندی خواستند که بر تخت سلطنت نشانند، خواجه علی شمس الدین مصلحت ندید که او طفل است و راه^{۳۰} و رسم سلطنت ندارد و نمی داند، خواجه شمس الدین فضل الله را که عم

رسید، خاتون جزیع و زاری نمود که ای خواجه تو میدانی که برادرت مرد فاسق و بی اعتبار است و من ضعیفه آدی زاده‌ام، خالصاً لله بر آن مباش که من رسوا شوم، چون خواجه مسعود مرد متدین و خدا ترس بود خاتون را گفت بسلامت برو که مرا با تو کاری نیست و باز گردید پیش عبد الرزاق آمد، عبد الرزاق گفت خاتون را آوردی، گفت بدو نرسیدم، عبد الرزاق برادر را ناسزا گفت که تو مرد نیستی، مسعود جواب گفت که ترا مرد و مسلمان نشاید گفت که بنیاد کار خود بر فساد نهاده، عبد الرزاق خواست تا ضربتی برو زند، مسعود پیش دستی کرده شمشیر کشید، عبد الرزاق خود را از دریچه حصار بخاک ریز قلعه افکند، گردنش خورد بشکست، مسعود بجای او بحکومت بنشست، بزرگان و اهالی خراسان این کار را از مسعود پسندید داشتند و کان ذلك فی شهر سنه ثمان و ثلثین و سبعمائه،

جلوس خواجه وجیه الدین مسعود برادر عبد الرزاق

و او مرد نیکو خلق و شجاع و صاحب دولت بود و مرتبه او ذروه اعلی ۱۰ یافت و نیشابور و جام را مستخر ساخت و ارغون شاه جان قربانی ازو منہزم شد و هفصد غلام ترک داشت و دوازده هزار سپاهی را علوفه داد، با دو هزار مرد در یک روز هفتاد هزار مرد را بنیشابور از لشکر جان قربانی بشکست و هشت هزار مرد سواره و پیاده را در صباح در قریه پوست فروش که همراه امیر محمد ترکان بودند و بیست هزار مرد را در نماز پیشین ۲۰ در دیه بقیشان که همراه قراوقای جان قربانی بودند بشکست و نماز دیگر همان روز ارغون شاه با سی هزار مرد بسر او رسید در صحرای اردوغش او را نیز نزد و از عهد آدم تا زمان او هیچ آفرید این کار نکرده و مؤرخان نیاورده‌اند و خواجه مسعود در آخر عمر مرید شیخ الشیوخ حسن جوری قدس الله سره العزیز شد و باتفاق شیخ قصد طغتمور خان کردند و در ۲۵ لب آب انرک با خان مصاف دادند و خان با وجود آنکه هفتاد هزار

عزیمت شهر سبزوار نموده شهر را فتح کردند و از اتفاقات حسنه و آثار دولت ایشان بود که در آن وقت امیر عبد الله مولائی دختر خواجه علاء الدین محمد را خواستکاری می نمود و از ترشیز چهل شتر قاش و زر و ابرشیم بفریومد می فرستاد و از راه بیابان بقریه دونه من اعمال بیقی رسید بودند که خبر بعد الرزاق رسید، برادر خود مسعود را فرستاد تا آن مال را بالکل نصرف نمود و قوتی و شوکتی یافتند و اسپان گله سلطان ابو سعید خان و خواجه علاء الدین محمد را نیز قریب بسه هزار اسپ که در اولنک رادگان و سلطان میدان بود عبد الرزاق بخود رفته آن اسپان را نصرف نمود و بسبزوار آورد و دو هزار پیاده را سوار ساخت ۱. و خطبه بنام خود خواند و مدت یک سال و دو ماه حکومت کرد و جوبین و اسفراین و جاجرم و بیار و خجند را در نصرف خود آورد، اما مرد فاسق بود و بدخو و مردم آزار بود و در ماه صفر سنه ثمان و ثلاثین و سبعمائه بردست برادرش خواجه وجیه الدین مسعود کشته شد و سبب کشتن او آن بود که حکایت کنند که چون عبد الرزاق حکومت ۱۰ یافت کسی پیش خاتون خواجه عبد المحق بن خواجه علاء الدین هندوی فریومدی که وزیر خراسان بود فرستاد که او را بنکاح خود در آورد، خاتون عار داشت که زن او شود، جواب فرستاد که من بعد از فوت شوهر عهد کرده ام که شوهر نکنم، چون عبد الرزاق این سخن بشنید باز کس فرستاد که اگر بخوی میسر نشود بتحکم این کار خواهم کرد، خاتون از ۲۰ نام و ننگ اندیشه کرد و گفت مرا امیر ده روز مهلت دهد تا کار ساختگی کنم و بعد از آن هر چه فرماید حاکم است، و بعد از هفته بشب از حصار سبزوار بگریخت و عزیمت نیشابور کرد تا خود را پیش امیر ارغون شاه جان قربانی که در آن روزگار پادشاه نیشابور و طوس بود برساند، عبد الرزاق برادر خود خواجه مسعود را در عقب خاتون فرستاد ۳۰ تا او را و متعلقان او را باز گرداند، مسعود در رباط سنکلیدر باو

رفت و خان چون آثار مردانگی و شجاعت درو فهم کرد اورا تربیت کرد و یساول ساخت و چند گاه بدین شغل اشتغال داشت، خان اورا بجهت تحصیل اموال بکرمان فرستاد، چون وجوه تحصیل وصول یافت باندك فرصتی تمام وجوه را بر انداخت و تلف کرد متردد و مضطرب می بود و رجوع بوطن نمود تا باقی املاك پدر را فروخته در باقی دیوان تن نماید، در راه خبر وفات ابو سعید خان بدو رسید، خرم شد و بنهانی بدیه باشتین در آمد و اقربارا در یافت و آنچه شنید بود حال باز گفت، اتباع و اقربای او گله کردند که خواهر زاده علاء الدین محمد فریودی آمد و چند روز است که درین ده بیدادی و جور میکند ۱۰ و از ما شراب و شاهد میطلبید، عبد الرزاق گفت دنیا بهم بر آمده است در چنین حالی عار و ننگ روستائی بچه چرا باید کشید و هم در آن شب بسر خواهر زاده علاء الدین محمد وزیر رفتند و اورا دستگیر کردند و بقتل رسانیدند و علی الصباح در بیرون ده باشتین داری نصب کردند و دستارها و طاقیه ها بردار کردند و تیر و سنگ بر آن میزدند و نام خود را سربدار نهادند و هفصد کس با عبد الرزاق عهد و بیعت کردند، این خبر چون بخواجه علاء الدین محمد رسید خواجه جمال الدین محمد را با يك هزار سوار مرد مسلح فرستاد تا دفع ایشان نماید، در ظاهر قریه مغیبه حرب کردند و لشکر خواجه علاء الدین محمد را شکستند، عبد الرزاق مسعود را گفت که زود باید رفت تا کار علاء الدین محمد را بسازیم و در عقب لشکر شکسته تا فریود راندند و خواجه علاء الدین محمد از ایشان خبر یافته فرار نمود با سیصد مرد بجانب استراباد رفت و سربداران در عقب او روان شدند و در قریه دلاباد از حدود کوهسار کبود جامه خواهر را گرفتند و بشهادت رسانیدند، و کان ذلك فی شهر سنه سبع و ثلاثین و سبعائه، بعد از آن اموال و خزائن خواجه علاء الدین محمد را غارت کرده بطرف باشتین مراجعت نمودند و بالفور

بعد از آن در صدف سینه انسان بصفا
قطره هستی خود را گھری کردم و رفت
با ملائک پس از آن صومعه قدسی را
گرد بر گشتم و نیکو نظری کردم و رفت
بعد از آن ره سوی او بردم و چون ابن بین
همه او گشتم و ترك دگری کردم و رفت

و مرقد منور او بفرمود در صومعه والد اوست در پهلوی والد روح الله
روحها و ارسل الینا فتوحها اما چون مؤرخان در حالات سربداران
خوضی نموده اند و فضیلتی تاریخ در باب احوال ایشان ننوشته اند واجب
۱۰ نمود که درین تذکره انتخابی از تاریخ ایشان نموده شود چه این طایفه فرقه
بوده اند شجاع و مردانه و محترم و بعد از وفات سلطان ابو سعید خان
قریب پنجاه سال در اکثر بلاد خراسان حکومت و سلطنت کرده اند،
چون تاریخ سربداران از حوزه ضبط مؤرخان بیرون رفته یکن که اگر
اطنابی درین باب رود خالی از فائده نخواهد بود، ببايد دانست که
۱۵ سربداران چه مردم اند و وجه تسمیه ایشان چیست و چند کس از
ایشان حکومت کرده اند، اول عبد الرزاق است دویم وجیه الدین مسعود
برادر عبد الرزاق سیم شمس الدین فضل الله چهارم خواجه علی شمس الدین
پنجم یحیی کرابی ششم ظهیر کرابی هفتم حیدر قصاب جشعی هشتم حسن
دامغانی نهم علی مؤید، و عبد الرزاق اول سربدار بود و او پسر خواجه
۲۰ فضل الله باشتینی است که در اصل از خدام شاه جوین بوده است و این
باشتین قریه ایست از قرای سبزوار و خواجه فضل الله مرد محترم بزرگ
بوده و در املاک و اسباب دنیاوی در ناحیت بیقی نظیر نداشت و او را
سه پسر بوده مبین عبد الرزاق و کهین وجیه الدین مسعود و بعد از آن
شمس الدین و عبد الرزاق جوانی شجاع و مردانه و تمام قد و نیکو
۲۵ صورت بوده و از سبزوار بملازمت سلطان ابو سعید خان بآذربایجان

در مصیبت ناله کم کن ز آنکه این ماند بدانک
 برهرا می برد گرگ و اُشتُر می کرد کرد
 هر کرا بود اختیاری وقت فرصت فوت کرد
 چون برد آن نا سپاس پیگرد نا مرد مُرد
 ساقیا درمان ندارد خشک ریش روزگار
 باده در ده تا فرو شویم ز روی درد درد
 دم مزین این یمن از دهر کین نا مهربان
 بس امیر و پیشوارا استخوانها خورد خُرد

(وله ایضاً هذا الرباعی)

۱۰ خواهی که خدا کار نکو با تو کند * و ارواح فلک را همه رو با تو کند
 یا هرچه رضای او درو نیست مکن * یا راضی شوی هر آنچه او با تو کند
 و امیر محمود مدّاح جماعت سرمداران بوده است و در شهر سنه خمس
 و اربعین و سبعائه و دبعه حیات هوکلان قضا و قدر سپرد و در وقت
 وفات این رباعی انشا کرد
 رباعی

۱۵ منگر که دل این یمن پر خون شد
 بنگر که ازین سرای فانی چون شد
 مصحف بکف و روی بره چشم بدوست
 با پیک اجل خند زان بیرون شد

قطعه

و اوراست این قطعه در مراتب وجود انسانی،

۲۰ زدم از کتم عدم خیمه بصحرای وجود
 وز جمادی بشبانی سفری کردم و رفت
 بعد از آنم کشش نفس بجمالی برد
 چون رسیدم بوی از وی گذری کردم و رفت

در قصبه فریومد مدفون است و احفاد و اعتاب او الیوم در آن ولایت متوطن اند، اما وزیر خیر مکرّم خواجه علاء الدین محمد آبا عن جدّ از صنادید خراسان است و در روزگار سلطان ابو سعید خان وزیر باستانرا بوده و امور خراسان ساها بدو منوّض بوده و در قصبه فریومد شهرستان را بنا کرده و عمارتی عالیهست و در مشهد مقدّسه رضویه علی ساکنها السلام و النجیه ایوان و مناره و عمارت ساخته و بعد از وفات سلطان ابو سعید خان خواست تا امور خراسانرا مضبوط دارد و لشکر جمع کرد و سربداران برو خروج کردند و در شهر سته سبع و ثلاثین و سبعائه از سربداران هزیمت خورد و لشکر سربداران اورا در نواحی کوهسار استراباد گرفته بقتل رسانیدند،

(۷) ذکر ملك الافاضل امیر محمود المشتبر بابن یمن رحمه الله،

و هو محمود بن یمن الدین الفریومدی بیت

چنان بود پدری کش چنین بود فرزند
چنین بود عرضی کش چنان بود جوهر

۱۰ الحقّ امیر محمود از فضلائی عهد خود بوده اخلاق حمیه و سیرت پسندیده داشته طبع ظریف و سخن دلپذیر دارد و از دهقانی نان حاصل ساختی و فضلا و فقرا را ضیافت کردی و اکابر اورا حرمتی زیاده از وصف میداشته اند و الیوم در ایران و توران سخن اورا میخوانند بتخصیص مقطعات او که در مجالس سلاطین و حکام و صدور وزرا و فضلا قدر و قیمتی دارد اما درین کتاب یک قطعه و دو رباعی ثبت ننایم قطعه

ای دل آگه نیستی کر پیکرت باد فنا
ناگه انگیزد غباری چون ز میدان گردد گرد
ز ابر خذلان زهریر قهر چون ریزان شود
هرکه دارد بُرد طاعت جان ز دست بُرد بُرد

بعارفان سراپرده سراجیه قدست
 که هیچ نفس مقدس نشد مقابل ایشان
 به بی نیازی دیوانگان سلسله دارت
 که رمز عشق بود ناله سلاسل ایشان
 بآب روی جوانان نا رسیده بوصلت

که نفس ناطقه لال است در فضایل ایشان
 به آه و ناله بیچارگان بی سر و پایت
 که جز تو کس نبرد ره بحق و باطل ایشان
 بشاهدان معانی که چشم گوشه نشینان
 نظر نگاه نمیدارد از شمایل ایشان

بآب دیده پیران ژنده پوش غربت
 که جز تو نیست کسی زیر ژنده مایل ایشان
 بخون پاک شهیدان عشق بیدل و دستت
 که هیچ دیده ندیدست دست قاتل ایشان
 بال امثله بی مثال آل عبایت

که شد دلیل بزرگان دین دلایل ایشان
 بعز قربت پیوستگان عالم پاکت
 که جز تو کس نبرد ره بنفس کامل ایشان
 که با وجود نعیمی نعیم دوزخ ما شد
 رهائی ده از آن تا شوم واصل ایشان
 بزرگوار خدایا نگویبت که مرا تو

درین جریده مقصود ساز داخل ایشان
 ولی چو کشتی تن بشکند ز موج حوادث
 رسان تو تخته جان مرا بساحل ایشان

مرد اهل دل و نیکو خلق و صاحب فضل بوده و اصل او ترکست
بروزگار سلطان محمد خدا بند در قصبه فریومد اسباب و املاک خرید
متوطن شد و مولد امیر محمود بن یمن مرتبه فریومد است و صاحب سعید
خواجه علاء الدین محمد فریومدی که بروزگار سلطان ابو سعید خان
ساها صاحب دیوان خراسان بود و خواجه محتشم بوده امیر یمن الدین را
احترام و نگاه داشت کلی کردی و میان امیر یمن الدین و پسرش امیر
محمود که مشهورست بابن یمن مشاعره بود، هر دو فاضل و خوشگوی
بوده اند و بعضی از فضلا سخن امیر یمن الدین را تفصیل میکنند بر سخن
امیر محمود ظاهراً مکابره است و امیر یمن الدین این رباعی بامیر محمود
رباعی نوشت،

دارم ز عتاب فلک بو قلمون * وز گردش روزگار خس پرور دون
چشمی چو کناره صراحی همه اشک * جانی چو میانه پیاله همه خون
جواب امیر محمود که مشهورست بابن یمن پدر را

دارم ز جفای فلک آئینه گون * پرآه دلی که سنگ ازو گردد خون
روزی بهزار غم بشب می آرم * تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون

و مکاتیب نظم و نثر که امیر یمن الدین بفرزندش امیر محمود از روم و
خراسان نوشته و جواب ابن یمن به پدرش شهرتی عظیم دارد و ابن
تذکره تحمّل آن ندارد و این قطعه امیر یمن الدین را است والد بزرگوار
ابن یمن

بزرگوار خدایا بسوز سینه آنان
که علم و حکمت تو راه یافت در دل ایشان
براد و راحله ره روان عالم قریب
که مرغ و هم نزد بال در مراحل ایشان

۲۰

۲۲

خلق در آسایشند از حسن رویت لا جرم
 رحمت پروردگار و لطف یزدان خوانمت
 همچو عقلی نسا گیر و همچو جانی دلفروز
 خوشتر از جان و جهان آن چیست تا آن خوانمت
 خوانمت فردوس تا از چهره بر داری نقاب
 وز دولاب چون روح بخشی آب حیوان خوانمت
 در وفا بنیاد مهر و در صفا فهرست حسن
 در مکارم عین لطف و کان احسان خوانمت
 رونق میدان ز نست و زینت لشکر توئی
 شهسوار لشکر و خورشید میدان خوانمت
 چون کشتی در بزم باده دامت جمشید وقت
 چون کنی بر رخس جولان پور دستان خوانمت
 چون بخوبی جمله خویان بنده حسن تو اند
 پادشاه دلبران و شاه خویان خوانمت
 از رخ گیتی کشا مهدی عالم دامت
 وز لب معجز نما عیسی دوران خوانمت
 چون سلیمان گرچه داری حکم بر دیو و پری
 صد سلیمانی بریت کی سلیمان خوانمت
 سوی خویشم خوان که من خوانم ترا عاشق نواز
 سوسه من بخرام تا سرو خرامان خوانمت
 گوش کن اشعار ناصر باز دان اسرار او
 تا میان مردمان شاه سخن دان خوانمت

(۶) ذکر ملک الفضلاء امیر یمن الدین الطغرائی الفریومدی رحمه الله علیه،

۲۴ بوستان فضایل را وجود شریف او شجره ایست که ابن یمن ثمره اوست،

روزی دید که خواجه سلمان در باروی قلعه بغداد آب دجله را که بهنگام بهار بطریق سیل طغیان کرده بود تفرج میکند و جمعی مستعدان با او همراه اند، ناصر بر خواجه سلمان سلام کرد، سلمان پرسید که چه کسی، گفت مردی غریب و شاعر، خواجه سلمان او را امتحان کرد و فرمود که

دجله را امسال رفتاری عجب مستانه است

ناصر گفت

پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه است

خواجه سلمان بر لطافت طبع ناصر آفرین کرد و او را در کنار گرفت و نام او پرسید و شهرت درویش ناصر شنید بود چند گاه با هم مصاحب بودند و ناصر را در حق سلمان اعتقادی عظیم است و خود را شاگرد سلمان میدانند و این غزل اوراست، غزل

مارا هوس صحبت جان پرور یارست

ورنه غرض از باده نه مستی و خمارست

آتش نفسان قیمت میخانه شناسند

افسرده دلان را بخرابات چه کارست

در مدرسه کس را نرسد دعوی توحید

منزلگه مردان موحد سر دارست

تسبیح چه کار آید و سجاده چه باشد

بر مرکب بی طاقت روح این همه بارست

ناصر اگر از هجر بنالد عجبی نیست

مهجور ز یارست و پریشان ز دیارست

این شعر نیز اوراست در مدح سلطان اويس میگوید

شع ایران گویم یا ماه توران خوانم

قبله دل دامت یا کعبه جان خوانم

او ناسخ عدل نوشیروان و سیرت پسندید او مقبول اقطاب و اوتاد
زمان است سالها بر سربر دولت پایند و باقی دارد،
قطعه

آنکه نا بینای مادر زاد اگر حاضر شود
در جبین عالم آرایش بیند سروری
هر بزرگی در حسب هر کامرانی در نسب
کو سلیمان تا در انگشتش کند انگشتی

و زوال دولت آل کرت در شهر سته احدی و ثمانین و سبعمائه بوده،

(۵) ذکر مقبول حضرت باری درویش ناصر بخاری علیه

الرحمة والرضوان،

۱۰. مرد فاضل و درویش بوده و شعر او خالی از خالی نیست و بوی فقر از
سخنان او بدل میبرد، همواره سیاحت کردی و در خرقة درویشان بودی
و طاقیه نمدی و قباى کتانی داشتی و دیگر از دنیاوی هیچ چیز همراه او
نیبود و این قصیده که بعضی ابیات آن نوشته خواهد شد او میفرماید،

درویش را که ملک قناعت مسلم است
درویش نام دارد و سلطان عالم است
گر قرص گرم مهر بر آرد نور چرخ
در وقت چاشت سفره درویش را کم است
روزی ترا بزهر حوادث کند هلاک
گردون حلقه کرده که چون مار ارقم است
درهر شود ز بهر درم حال آدمی
آری تمام صورت درهر چو درهر است

حکایت کنند که درویش ناصر بوقت عزیمت بیت الله چون بدار السلام
۲۲ بغداد رسید آوازه خواجه سلمان شنید بود، خواست تا او را در یابد،

مسخر ساخت و همواره میان او و سربداران سبزوار و امرای جان قربانی جهت حکومت ولایات منازعات بود و در بیشتر اوقات ملک غیاث الدین ظفر یافتی مردی مدمغ و متهور بوده رعایا ازو شاکتی بودند و ظلم کردی و بعضی قانونها که تا این زمان استمرار یافته از بدعتهای اوست، نقل است که مفخر الواصلین زین الملة و الدین مولانا ابو بکر تایابادی قدس الله سره العزیز در زمان او بوده، روزی ملک بدیدن مولانا آمد، مولانا بدو گفت ای ملک زاده در قدرت رب العالمین تو از آن حقیرتری که بتصور در آوری، با وجود حقارت تو ترا بر فوجی از بندگان خود مسلط ساخته، کبر مکن و انصاف پیش آور و داد مظلومان به و الا ۱۰ حق سبحانه بر آن قادرست که ملک را از تو بستاند و بدیگری که بهتر از تو باشد بدهد، ملک با مولانا قرار داد که من بعد راه عدل گیرد و از ظلم و بدعت بگذرد و بهمان نوع زندگانی میکرد و از ظلم تجاوز نمی نمود تا جمعی پیش مولانا رفتند که این ملک ظلم از حد گذرانید و ذره ترحم درو نیست، مولانا این رباعی بملک فرستاد، رباعی

۱۰ افراز ملوک را نشیب است مکن * در هر دلکی از تو نهیب است مکن
بر خلق ستم اگر بسیب است مکن * از هر ستمی با تو حسیب است مکن

ملک را این هم مؤثر نیفتاد و از ظلم و بدعت تبرأ ننمود، مولانا روزی بمحاضران مجلس گفت که ملک را ازین ملک ظالم گرفتیم و بهتر ازو بخشیدیم و عن قریب امیر کبیر صاحب قران عالی امیر تیمور گورگان انار الله ۲۰ برهانه از آب حیچون عبور کرد و لشکر بهرات کشید و استئصال آل کرت بنمود و هیچ شک نیست که بر عالم ملک و ملکوت رجال الله حاکم اند بد بختی که از نظر کیا اثر ایشان افتاد کمر نمی بندد و هر صاحب دولت و نیک بختی که ملحوظ نظر عنایت ایشان شد روزگار دولت او بر دوام و ۲۴ خاندان او باکرام میشود ایزد سبحانه و تعالی این خسرو غازی را که عدل

کند و ملک ارزانی داشت و ملک معز الدین بعد از عزل سلطنت
هفتاد مصحف بخط مبارک خود کتابت کرد و الله اعلم،

(۴) ذکر مولانای فاضل حسن متکلم زید درجته،

از شاگردان مولانا مظفرست و نیشابورست و مرد اهل فضل است و
در صنایع شعر نسخه ساخته بنام ملک غیاث الدین کرت و بسیار مستعدانه
نوشته است و این غزل اوراست،
غزل

تا نگوئی که مرا از تو شکیبائی هست
یا دل غمزده را طاقت تنهائی هست
نی مپندار که از دوری روی تو مرا
راحت زندگی و لذت برنائی هست
مکن اندیشه که تا دور شدی از چشمم
دیده را بی رخ زیبای تو بینائی هست
تا توام ز غمت تا تو گمانی نبوی
که مرا با غم عشق تو توانائی هست
خواندیم بی دل و رسوا و نگویم که نیم
هرچه گوئی ز پریشانی و رسوائی هست
اندر این واقعه بر قول تو انکاری نیست
در من از عیب و هنر هرچه تو فرمائی هست
کس نگفتست در آفاق که در عالم عشق
مثل من عاشق شوریده سودائی هست
کس ندادست نشان در ختن و چین و چگل
که بقی چون تو بشیرینی و زیبائی هست

اما ملک غیاث الدین کرت بعد از ملک معز الدین حسین در هرات
و غور و سرخس و مضافات سلطنت یافت و نیشابور و طوس و جامرا

ملوك بوده اند و آخر ايشان ملك غياث الدين است كه زوال ملك او
بر دست صاحب قران اعظم قطب دائره خلافت امير تيمور گورگان بوده
انار الله برهانه، صاحب تاريخ مقامات آورده كه ملك معز الدين حسين
غوری با سلطان سنجر در بادغیس مصاف داد و هفتاد هزار سوار مسلح
داشت و شکست یافت و بدست سلطان سنجر اسیر شد و سلطان از سر
خون او در گذشت و گفت كه این غوری بد گهر چه كرای بنديست
رها كنيد تا هر جا كه بخواهد برود و هر جا كه بتواند باشد و از برای نام
نيك و شهرت او را نكشت و بند و قيد نفرمود، ملك در معسكر سنجر
چند گاه بفلاكت و مذلت تمام ميگرديد تا كار بدانجا رسيد كه خود را
۱۰ بابلهی و ديوانگی مشهور ساخت و در اردو و بازار با لوندان نشستی و
طبّاخان او را طعام دادندی، روزی فلك الدين چتری كه صاحب ديوان
سلطان سنجر و مقرب درگاه او بود ملك را بدین وضع در اردو بازار دید
بر حال زار ملك رحم كرد و فرود آمد و او را در یافت و گفت ای
ملك این چه حالست، ملك این بيت بر خواند، بيت

چه گویم حال خود با تو چو میدانم كه میدانی

۱۰

كه هر ناگفته میدانی و هر ننوشته میخوانی

بعد از آن روزی فلك الدين در مجلس خاص كیفیت پریشانی و فلاكت
ملك را بسطان عرض كرد، سلطان فرمود كه او را بحضور من آرید،
ملك را پیش سلطان بردند با پوستین كهنه و كلاه چركین، سلطان او را
۲۰ گفت آخر حال تو هر چند پریشان شده غم سر خود نمخوری كه اینچنین
طاقیه بر سر می نهی، ملك گفت ای خداوند آن روز كه این سر سر من
بود هفتاد هزار كس غم این سر میخوردند، اکنون این سر بتو تعلق دارد
اگر باردو بازار می آویزی و اگر بمصر میفروشی و اگر تاج مكمل می پوشانی
و اگر كلاه نمدی حاکی، مرا باولیاي این سر مگیر، سلطان را بر ملك رحم
۲۰ آمد، املاك و اسباب او زر خرید ملك را فرمود تا از رقبه ديوان بیرون

در جلوه عروسان ضمیرم چو در آیند
 بنمایدم این آئینه گون حقه مثالی
 جان دادن خفاش بدم کار مسیحست
 ورنه بکند از گل صد مرغ کلای
 نادر چمن باغ نهالی به بر آید
 از تربیت اختر و تاثیر شمالی
 ایزد شب و روز و مه و سالیست معین باد
 تا روز و شبی هست بعالم مه و سالی

با وجود فضیلت و سخن وری مولانا مظفر مردی بی تکلف بوده و از
 ۱۰ غایت نا پروائی که او را بدنیا و دنیائی بوده در نظر مردم مفلوکانه گردیدی
 و جامه های چرکین پوشیدی، فضلا او را ازین اطوار منع کردند،
 گفתי بظاهر من نگاه نکنید بزیبائی معنی نگرید، گویند که روزی ملک
 معز الدین حسین کُرت در مدرسه بحجره مولانا مظفر در آمد، دید که
 مولانا بر روی خاک نشسته و کهنه کتابی چند خاک آلوده نهاده، ملک با
 ۱۵ او عتاب کرد که درین هفته صله شعر از من هزار دینار گرفته چرا
 گلیبی زیر پای نیندازی، مولانا مظفر گفت ای خداوند این قالی که زیر
 پای شاست درین نزدیکی بصد دینار خریدام و بدست جاروب کرد، از
 زیر گرد قالی بس متکلف ظاهر شد، ملک گفت ای مولانا بی تکلفی را
 از حد گذرانیدی و قزاش مدرسه را فرمود که هر روز بحجره مولانا را رُفت
 ۲۰ و روئی دهد، اما ملوک کُرت مردم دلاور با مروّت بوده اند و اصل
 ایشان ترکست و سور نام شخصی از خطا بجمال غور افتاد و بعهد الپ
 نکین خروج کرده و ملوک کُرت خود را بدو منسوب میکنند و ایشان
 بعد از ملوک غورند که سلطنت از خاندان سبکتگین بدیشان منتقل شد
 و سلطنت بلخ و هرات و اکثر هندوستان و غزنین و کابل سالها بدیشان
 ۲۵ متعلق بوده و در تحت هرات و غور و مضافات آن دیار آل کُرت چندگاه

بیدار شوم چون تو نباشی به خیالت
 عشق تو مرا باز نداند ز خیالی
 يك روز بسالی نكنی یاد کسی را
 كز هجر تو روزیش گذشتست بسالی
 روزی بود آخر كه دل و جان بفروزم
 ز آن روی كه شهری بفروزد بجهالی
 از قبضه هجر تو شود رسته دل من
 وز روضه وصل تو شود رسته نهالی
 فرخنده بود روز بشیگیر بر آنكس
 كز روی تو و رای ملك بر زده فالی
 سلطان ملك قدر معزّ دول و دین
 كز جمله ملوكش نه نظیرست و هالی
 آن قلعه كشائی كه ملك بر فلك اورا
 هر روز دهد مژده بعزّی و جلالتی
 در معركه بستاند و در بزم ببخشد
 ملكی بسواری و جهالی بسؤالی
 عالم تر و عادل تر ازو هیچ ملك نیست
 الا ملك العرش تبارك و تعالی
 کیوان سخطی مهر اثری چرخ محلی
 باران حشبی ابر كفی بحر نوالی
 ای دهر گرفته ز تو فرّی و بهائی
 وی ملك فزوده ز تو جاهی و جلالتی
 شاهها چو شود لفظ متین باور طبعم
 گوئی كه جهد بیرون از سنگ زلالی

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بود و در مدایح ملوک کُرت قصاید غرّا دارد، يك بيت از آن این
 است، بيت

سلطان معزّ دین که ز دریای جود او
 دُرّیست آفتاب و حبابیست آسمان
 ° و جای دیگر میفرماید در مدح معزّ الدین کُرت،

بيت
 زیرِ قَدَرِ قَدَرِ تو این نه سپهر سرمه‌رنگ
 نوده چندین رمادست و درخشان اخگری
 و او را در تشبیهات و اغراق و خیال خاص شعرا و فضلا مسلّم میدانند و
 این قصیده اوراست،

۱۰ ای بر سمن از مشک بعدا زده خالی
 مسکین دل من گشت ز خال تو بحالی
 کز حال من خسته بتر در دو جهان نیست
 یا نیست دل آشوب تر از خال نو خالی
 قد و دهن و زلف تو و جمعد تو دیدم
 هر یک ز یکی حرف پذیرفته مثالی
 ۱۵ از سیم الفی دیدم و از بُسْد میمی
 وز مشک سر جیمی و از غالیه دای
 گفتم که تو خورشیدی و آن بود حقیقت
 گفتمی که تو چون ماهی و آن بود محالی
 ۲۰ مه بدر نماید چو ز خورشید بود دور
 من کز تو شور دور نام چو هلالی
 ای از بر من دور هانا خبرت نیست
 کز مویه چو موئی شدم از ناله چو نالی
 در خواب خیال تو بنزدیک من آمد
 ۲۵ گویم که مرا هست مگر با تو وصالی

الا اے همنشینان من محروم ازین دنیا
 شمارا عیش خوش با دادرین خانه که من رفتم
 انصاف که سنگ را دل خون گردد از سخت دلی این توده خاک و ابر
 آب از چشم روان گردد از ظلم افلاک پیراهن غنچه از عزای گلرخان
 چاکست و گل را تاج لعل ازین اندوه بر خاک، و خواجه سلمان زار زار
 در پای تابوت سلطان او بس میگریست و این مرثیه میخواند، مرثیه
 دریغا که پزمرده شد ناگهانی * گل باغ دولت بروز جوانی
 دریغا سواری که جز صید دها * نمیکرد بر مرکب کرامانی
 وقوع این واقعه در شهر سنه خمس و سبعین و سبعمائه بوده انار الله
 ۱۰ برهانه و از اکابر شعرا که در روزگار سلطان او بس معاصر خواجه سلمان
 بوده اند عید زاکانی و ناصر بخاری و خواجه و میر کرمانی و مولانا مظفر
 هروی است رحم الله تعالی اجمعین،

(۳) ذکر ملک الفضلا مولانا مظفر هروی رحمه الله تعالی علیه،

۱۰ اورا خاقانی دوم گفته اند و از متاخران کسی بمتانت او سخن نگفته، مردی
 دانشمند و فاضل بوده و همواره با شعرای مالک دعوی کردی و بر
 سخن فضلا اعتراض نمودی و فضل اشعار خود ظاهر ساختی و بارها
 گفتی که عملدار ساوه یعنی خواجه سلمان بسرحدّ ذهن میرسد اما در میدان
 سخنوری جولان نمی تواند کرد و از نقاشک کرمان یعنی خواجه بوی
 سخنوری میاید اما از ظاهر بمعنی سخن نرسیده و سخن شعرای دیگر را خود
 ۲۰ مطلقا وجود ننهادی، حکایت کنند که در وقت مردن دیوان خود را در
 آب انداخت که بعد از مظفر هیچ کس قدر سخن مظفر نخواهد دانست
 بلکه معنی آن را فهم نخواهد کرد، و اصل مولانا مظفر از ولایت خاف
 است از قریه که آن را خضروان گویند و در بعضی مجموعه ها اورا مظفر
 ۲۴ خضروانی نوشته اند، در روزگار دولت ملک معز الدین حسین کرت

نویان است سلطنت بغداد و آذربایجان بعد از سلطان ابو سعید خان بر
امیر شیخ حسن قرار گرفت و او را در سلطنت جزاسی بیش نبود و کفیله
مهام سلطانی شاه دلشاد خاتون بود، بانوی بلیس منش بود چنانکه خواجه
سلمان در مراتب شوکت آن ملکه عادلانه گوید،

هزار بار بروزی شکسته از سرمکین * شکوه مقنعه او کلاه گوشه سنج

و نیز سلطان اویس پادشاه لطیف طبع و هنرمند بود و نیکو منظر و
صاحب کرم بوده و در انواع هنر و صلاحیت وقوف داشتی و بقلم واسطی
صورت کشیدی که مصوران حیران ماندندی و خواجه عبد الحی که
درین هنر سرآمد روزگار بوده است تربیت یافته و شاگرد سلطان اویس
است و علم موسیقی و ادوار خود خاصه اوست و حسن و جمال او مرتبه
بود که روزی که سوار شدی اکثر مردم بغداد دوان بسر راه آمدندی
و در جمال او حیران ماندندی و بزبان حال این بیت سرائیدی

بوی پیراهن یوسف ز جهان گم شده بود
عاقبت سر ز گریبان تو بیرون آورد

۱۰ بعد از آنکه در عرصه آفاق صیت کرم و آوازه جمال و خبر فضیلت و
کمال او منتشر شد و از ری تا روم مستقر فرمان قضا جریان او گشت
منشی ازل منشور عزل او نوشت و حریف کج باز اجل با او بدغابازی
مشغول شده در آن جوانی ازین زندان فانی بریاض جاودانی رحلت
نمود و در وقت اجل این ابیات انشا کرد و دلهای عزیزان را از اندوه
۲۰ خون و چشمه های غریبان را چیمون ساخت،

ز دار الملک جان روزی بشهرستان تن رفتم
غربی بودم اینجا چند روزی با وطن رفتم
غلام خواجه بودم گریزان گشته از خواجه
در آخر پیمش او شرمند با تیغ و کهن رفتم

این قطعه نیز اوراست،

کنار حرص دلا پر بجای توانی کرد
تواز طبع که سه حرف میان تپس افتاد
عزیز من در درویشی و قناعت زن
که خواری از طبع و عزّت از قناعت زاد
اگر بلغزد پای توانگرے سهلست
سعادت سر درویشی و قناعت باد
وله ایضاً

آوازه جمالت تا در جهان فتناده
خلقی بچست و جویت سر در جهان نهاده
سودائیان زلفت گرد تو حلقه بسته
شوریدگان مویت بر یکدگر فتناده
سودای زهد خشکم بر باد داد حاصل
مطرب بزن ترانه ساقی پیار باده
مائیم بسته دل را در لعل دلکشایت
آن لب بچند بکشا تا دل شود کشاده
ای شہسوار خوبان وی عین آب حیوان
رحم آوری چه باشد بر نشئه پیاده
سلمان رخس بازی شہمات غفلت کرد
بازی نگر که دادت باز این حریف ساده

و خواجه سلمان را کبر سن و ضعف چشم در یافته آخر حال از ملازمت
استعفا خواسته و در پایان عمر بقناعت روزگار گذرانیدی و سلطان اویس
در ولایت ری و ساوه اورا سیورغال داده بود و در شهر سته تسع و
ستین و سبعمائه ازین خاکدان ظلمانی بریاض جاودانی تحویل فرمود، اما
۲۵ دلشاد خاتون کریمه و جمیله روزگار بوده و حلیله جلیله امیر شیخ حسن

همه ره در اندیشه تاکی بر آید * ز درگاه صاحب ندای مراجب
جهان معالی سپهر وزارت * محیط مکارم سحاب مواهب
برین به آن سرکه از خط حکمش * بگردد بیک موی چون کلک کاتب
وزیرا بحق خدائی که صنعش * نهد گوهر روح در درج قالب
بتدبیر و تقدیر سلطان حاکم * بالای و نعمای رزاق واهب
بتعظیم احمد که با آن جلالت * نگه داشت اندر حصار عناکب
بیاری یاران احمد که بودند * ز روی هدایت نخبه ثواقب
که تا شد سرم ز آستان تو خالی * نشد آستین من از اشک غایب
ثنایت بکارم در آورد ورنه * بیکبارگی بودم از شعر نایب
اگر مدح جاه تو گویم نگویم * بامید مرسوم و حرص مواجب
ولی چشم دارم که از دولت تو * مراتب فزاید مرا بر مراتب
الا تا کشاید خوبان مه رو * خدنگ بلا از کمان حوایب
سرای ترا باد ناهید مطرب * جناب ترا باد خورشید حاجب

اگر چنانکه بیشتر ازین اشعار خواجه سلمان درین تذکره ثبت شود بحتم
۱۰ که بتطویل انجامد و کلیات خواجه سلمان کنایست که آنچه مستعدان را
از بابت شعر و شاعری بکار آید در آنجا یافته می شود و خواجه سلمان
باشارت سلطان اویس و والد او دلشاد خاتون قصاید خواجه ظهیر
فاریابی را بسیار خوب جواب گفته و صله این قصیده دو ده سیورغال
ستانید در ری، هذا مطلع القصیده،

۲۰ در درج در عقیق لبث نقد جان نهاد * جنسی نفیس یافت بجای نهان نهاد
قفلی ز لعل بر در آن درج زد لبث * خالت ز عنبر آمد و مهری بر آن نهاد
باعتماد این کیمه اگر ملک ری بنمای جهت این دو بیت صله دهند هنوز
بجلی کرده باشند و این قطعه خواجه سلمان راست،

ز پیر جهان دیده کردم سوالی * که بهر معیشت ز مال و بضاعت
۲۵ چه سرمایه سازم که سودم دهد گفت * اگر میتوانی قناعت قناعت

ز تزویرهای جهان مزور * ز بازیچه‌های سپهر ملاعب
 فلک را هبی گفتم از جور دور * چرا اختر طالعمر گشت غارب
 چرا گشت با من زمانه مخالف * چرا هست با من ستاره مغاضب
 کنون پنج ماه است تا من اسیرم * بیغداد در در بلا و مصایب
 ۵ پریشان جمعی و جمعی پریشان * گرفتار قوی و قوی عجایب
 نه رای قرارم ز جور اعدای * نه روی فرارم ز طعن اقارب
 مرا هر نفس غصه بر غصه زاید * مرا هر زمان گریه بر گریه غالب
 فلک چون شنید این عتاب و شکایت * مرا گفت بس کن که طال المعاتب
 اگرچه ترا هست جای شکایت * ولی هست شکرانهات نیز واجب
 ۱۰ که داری چو درگاه صاحب پناهی * منتر مقاصد منتر مآرب
 کنون عزم تقیل درگاه او کن * باقیال او شو سعید العواقب
 مشو يك زمان غایب از آستانس * که هر کس که غایب شد او هست خائب
 فلک چون فروخواند در گوشم این رمز * شدم چست بر مرکب عزم راکب
 قمر چه رگان شبستان گردون * کشیدند رخ در نقاب مغارب
 ۱۵ فرو شد بدریا شب قیر پیکر * بر آمد ز کوه رایت صبح کاذب
 بگویم رسید از محل قوافل * صهیل مراکب غطیط نجایب
 هیراندم اندر بیابان و وادی * گهی با ارانب گهی با ثعالب
 گهی بر فرازی که نعل مه نو * هبی سود در دست و پای مراکب
 گهی بر نشیبی که اموال قارون * هبی رفت اندر رکاب رکاب
 ۲۰ ره پیشم آمد که از هیبت آن * بینداختی بنجه شیر محارب
 سبوم غموش وزان در صحارے * حمیم حمیش روان در مشارب
 زلالش ملوث بسم افاعی * حجارش محدب چو نیش عقارب
 منزلزل زمین از ریاح عواصف * مستر هوا از غبار غیاهب
 هواش ز فرط حرارت بجدی * که بگذاختی سنگ چون موم ذایب
 ۲۵ چنان شد که شمشیر چون قطره آبی * فرو میچکید از کف مرد ضارب

بدور دولت شاه اويس و دلشاد خاتون درجهٔ اعلی یافت و سخن او در
اقطار ربع مسکون شهرت گرفت چنانکه خود گوید، شعر

من از ین اقبال این خاندان * گرفتم جهان را بتیغ زبان
من از خاوران تا در باختر * ز خورشیدم امروز مشهور تر

ه گویند که شبی خواجه سلمان در مجلس سلطان اويس بشرب مشغول بود،
چون بیرون آمد سلطان قزاشی را فرمود تا شمع با لگن زر همراه او بیرون
برد و او را بخانه رسانید و صبح قزاش لگن زر را طلب داشته خواجه
سلمان این بیت بسططان فرستاد،

شمع خود سوخت شب دوش و بزاری امروز

گر لگن میطلبد شاه ز من میسوزم

۱۰

چون سلطان این بیت بخواند خندان شد و گفت از خانهٔ شاعر طامع
بیرون آوردن لگن مشکل است و آن لگن را بدو بخشید، تربیت سلاطین
فضالارا بروزگار گذشته بدین صفت بوده و خواجه سلمان راست این
قصید در مدح خواجه غیاث الدین محمد رشید جزاه الله خیرا، قصید

۱۵ سَمَّیَ اللَّهُ تِلْكَ كَصُدُغِ الْكَوَاعِبِ * شبی عنبرین خال مشکین ذوائب

هوارا بگوهر مرصع حواشی * زمین را بعنبر مستر جوانب

درخش بنفش سپاه حبش را * روان در رکاب از کواکب مواکب

بر آراسته گردن و گوش گردون * شب از گوهر شب چراغ کواکب

مطالع ز نور طوامع منور * مشارق ز ضوء مصابح ثاقب

۲۰ شد جبهه صاعد صعودش مقدم * شده ثور طالع ثریاش غارب

بنات از بر مرکز چرخ گردان * چو بر خاطر روشن افکار صایب

شهاب از رخ صفحهٔ چرخ گردان * چو بر برگ نیلوفر امطار سایب

درین حال من با فلك در شکایت * همی بر سپهر ستمکار عایب

۲۴ ز فقد مراد و جنای زمانه * ز بعد دیار و فراق صواحِب

(۲) ذکر الملتکلمین و مفخر المتأخرین خواجه سلمان ساوجی طاب ثراه،

از اکابر شعر است و در ساوه مردی متعین بوده و خاندان او را سلاطین همیشه مکرم میداشته‌اند و لقب او جمال الدین است و پدر او خواجه علاء الدین محمد ساوجی مرد اهل قلم بوده است و خواجه سلمان را نیز در علم سیاق و قوافی تمام بوده و فضیلت او مشهورست تخصیص در شعر و شاعری سرآمد روزگار خود بوده است و شیخ رکن الدین علاء الدوله سمنانی رحمه الله میگفته است همچو انار سمنان و شعر سلمان در هیچ جا نیست و بر صدق این دعوی کارهائی که او کرده در شعر پیش فضلا روشن است که مزیدی بر آن متصور نیست خصوصاً قصیده خارج دیوان که بر قدرت طبع شریف او گواهی عدلست، حکایت کنند که خواجه سلمان از ساوه عزیمت بغداد نمود و سبب ملازمت او پیش امیر شیخ حسن نویان و دلشاد خاتون آن بود که روزی امیر شیخ حسن تیری انداخت و سعادت نام غلامی از غلامان او میدوید و تیری آورد و خواجه سلمان در بدبیه این اشعار گفت و بگذرانید موافق آن حال،

۱۵ چو در بار چاچی کمان رفت شاه * تو گفתי که در برج قوس است ماه
دو زاغ کمان با عقاب سه پر * بدیدم بیک گوشه آورده سر
نهادند سر بر سر دوش شاه * ندانم چه گفتند در گوش شاه
چو از شصت بکشد خسرو گره * بر آمد ز هر گوشه آواز زه
شها تیر در بند تدبیر تست * سعادت دیوان در پی تیر تست
۲۰ بعدت ز کس ناله بر نخواست * بغیر از کمان گر بنالد رواست
که در عهد سلطان صاحب قران * نکردست کس زور جز بر کمان

و امیر شیخ حسن نویان در بند تربیت خواجه سلمان شد و سلطان او پس که قره العین خاندان امارتست و پسر بزرگ امیر شیخ حسن نویان است
۲۴ همواره در علم شعر از خواجه سلمان تعلیم گرفتی و مرتبه خواجه سلمان

او یزد افتاد و او و پدرش مظفر در رباط خرابه یزد راهداری میکردند
و او مردی دلاور و شجاع بوده و از همت خالی نبود و چند نوبت در
یزد کارهای مردانه کرد و بروزگار سلطان ابو سعید خان شهنشاهی یزد برو
قرار گرفت و چون سلطان ابو سعید خان وفات یافت و انقلاب دست
داد در شهر سنه احدی و اربعین و سبعاثه خروج کرد و مسند یزد را
نصرف کرد و محمد شاه را بکشت و ابرقوه و فارس را نیز گرفت و دم
استقلال زد و خطبه و سکه بنام خود فرمود و از سلطانیته تا کج و مکران
اورا مسلم شد و استقلال او برتبه رسید که ملوک اطراف ازو متوهم
بودند و بهر جائی که روی آوردی سر آمد بودی تا آفتاب دولت او
آهنگ افول و زوال کرد و پسرش شاه شجاع برو خروج کرد و اورا
بگرفت و میل کشید و خواجه حافظ شیرازی علیه الرحمة والغفران این
قطعه در آن باب فرماید،

دل منه بر دنی و اسباب او * زآنکه از وی کس وفاداری ندید
کس عسل بی نیش ازین دوکان نخورد * کس رطب بی خار ازین بستان نچید
۱۰ هر چراغی را که گیتی بر فروخت * چون تمام آفرخت بادش در دمید
شاه غازی خسرو گیتی ستان * آنکه از شمشیر او خون میچکید
که بیک حمله سپاهی می شکست * که بهیوی قلب گاهی می درید
سروران را بی سبب میکرد حبس * گردنان را بی سخن سر می برید
از نهیش پنجه می افکند شیر * در بیابان نامر او چون می شنید
۲۰ عاقبت شیراز و تبریز و عراق * چون مستخر کرد و وقتش در رسید
آنکه روشن بد جهان بینش بدو * میل در چشم جهان بینش کشید
امیر محمد مظفر فرماید در محفل میل کشیدن،

آتم که ستون دولتم میل کشید * رختم ز در هند سوی نیل کشید
۲۴ پیمانۀ دولتم چو شد مالا مال * هم روشنی چشم خودم میل کشید

گر در جهان دلی ز تو خرم نمیشود
باری چنان مکن که شود خاطری حزین
باری بجز خدا نتوان خواستن عَمَاد
یَبِ مَسْتَعَانَ عَوْنُكَ اَیَّالُکَ نَسْتَعِیْن
و له اِیضًا

گر ز من یاد کند ورنه نکند مخدوم است
محتشم را چه تفاوت که گنا محروم است
به درین شهر رود ظلم بر ارباب نظر
عاشق دلشده هر جا که رود مظلوم است
طلب یار وفا دار مکن در عالم
زحمت خود مکن ای دل که وفا معدوم است
پیش عشاق حدیث عَفْلًا نتوان گفت
کاین حکایت بر این طایفه نا مفهوم است
ای دل از هر که موافق نبود در ره عشق
دیک بر دوز که دیدار مخالف شوم است
نرسد آتش دوزخ بشهید غم دوست
هر که شد کشته شمشیر غمش مرحوم است
در گمانند خلائق ز وجود دهندش
نقطه هست بقیقی ولی موهوم است
بر عَمَاد آیت سر دهندش روشن شد
گرچه بر دیک صاحب نظران مکتوم است

و وفات خواجه عَمَاد در شهر سنه ثلاث و سبعین و سبعائه بود و مرقد
مبارک او در کرمان است و خانقاه او الیوم معمور و همکنان را ارادت
کلی است بنحو خواجه عَمَاد، اما محمد مظفر اصلاً خراسانیست و گویند از قریه
۲۵ سلامه است من اعمال ولایت خوف و بعهد سلطان محمد خداوند پدر

طبقه پنجم

(۱) ذکر مفخر الفضلاء و زبده العلماء و العرفاء خواجه عماد فقیه

کرمانی قدس الله سره العزیز،

مرد عارف و عالم و اهل دل بوده و ارسناید علما و فضیای کرمان است،
 باخلاق نیکو و سیرت پسندیک در جهان مشهور شد و در روزگار دولت
 شهنشاه مظفر و اولاد او خواجه عماد فقیه در کرمان مرجع خواص و عوام
 بودی و همکنان بصحبت شریف او مایل بودندی و با وجود علم و تقوی
 و جاه و مراتب شاعری کامل بوده، شیخ آذری علیه الرحمة در جواهر
 الاسرار میگوید که فضلا بر آنند که در سخن متقدمان و متأخران احیاناً
 ۱۰ حشوی واقع شد و الا سخن خواجه عماد فقیه که اکابر اتفاق کرده‌اند که
 در آن سخن اصلاً فتوری واقع نیست نه در لفظ و نه در معنی و از سخن
 خواجه عماد بوی غیر میآید بشام هنروران و صاحب‌دلان بلکه از بوی
 جان زیباتری نماید و اوراست این غزل،

غزل

بیچاره خسته که ز دار الشفاء دین

قاروره میبرد بحکیمان ره نشین

۱۵

از راه و رنج و محنت و بیماریش چه غم

آنها که خضر یار و مسیحا بود قرین

بر لوح جان نوشته ام از گفته پدر

روز ازل که تربت او باد عنبرین

کای طفل اگر بصحبت افتاده رسی

۲۰

شوخی مکن بچشم حقارت درو مین

بر شیر از آن شدند بزرگان دین سوار

گاهسته تر ز مور گذشتند بر زمین

۲۲

است میگوید بارها شیخ بزرگوار بر زبان مبارک خود راندی که این که مرا در آخر عمر معلوم شد اگر در اول معلوم شدی نرک ملازمت سلطان روزگار نمودی و هم در قبا خدا پرستی کردی و پیش ملوک مهمات مظلومان را ساختی و هر آئینه این که کسی در قبا اهل عبا باشد از ریا دورتر و محض اخلاص است،

بیت

لباس طریقت بتقوی بود * نه در جبه و دلق خضرا بود
خوشا وقت و مرتبه صاحب جاهی که نزد سلاطین همواره بکار مظلومان
پردازد و کار افتادگان را بسازد و ستم رسیدگان را بنوازد و مبتدعان و
ملحان را بر اندازد، لا شک حق سبحانه و تعالی سروروی اورا بر
۱۰ افرازد،

بیت

کار درویش مستمند بر آر * که ترا نیز کارها باشد

(۲۰) ذکر مفخر الشعراء امیر کرمانی برّد الله مضبجه،

شاعری خوشگوی است و معاصر خواجو بوده و غزل را نیکو میگوید و
این غزل اوراست لله در قائله،

غزل

۱۰
بی رویه دلارام دل آرام ندارد
مسکین دل آنکس که دلارام ندارد
هر چند چهن جای نهاشاست ولیکن
سروی چو تو مه روی گل اندام ندارد
از حاصل عمرش نبود هیچ حیائی
آن کس که ی عشق تو در جام ندارد
۲۰
شیرین نشد از شربت وصل تو مرا کام
نا کای تلخست و جهان کامر ندارد
گر عمر بود میر بهقصود رسد زود
لیکن چه کند تکیه بر ایام ندارد
۲۴

آورده‌اند که شیخ در ایام شباب ببلایست ارغون خان مشغول بودی و عم
 شیخ ملک شرف الدین سمنانی از مقربان ارغون خان بوده، روزیکه خان
 با علی ایناق در زیر قزوین حرب میکرده شیخ را در آن روز جذبۀ رسید
 و قبا و کلاه و اسب و سلاح را گذاشته و از اردوی خان بی اجازت
 ۵ بطرف سمنان روان شد و بعد از آن در خانقاه سکاکیۀ سمنان مدتی بهم
 صحبتی اخی شرف الدین سمنانی بعبادت مشغول میبوده و چندانکه خان
 مراعات و استمالت داده از خرقة فقر بجامه اهل دنیا در نیامد و بعد
 از آن عزیمت دار السلام بغداد نموده و مرید شیخ العارف عبد الرحمن
 اسفراینی قدس الله سره العزیز شد و حالات شیخ در رسایل طریقت که
 ۱۰ نوشته‌اند مذکور و مسطورست و تواضع و انصاف شیخ در آن مرتبه بود
 که مولانا نظام الدین هروی شیخ را تکبیر کرده و بدو نوشته که تو کافری،
 شیخ رقعۀ مولانا نظام الدین را خواند و زار زار بگریست و گفت ای نفس
 هفتاد ساله بتو میگفتم که تو کافری و تو باور نی کردی، اکنون هیچ
 شبهۀ نماندت که امام مسلمانان و مفتی شرق و غرب بکفر تو حکم کرده
 ۱۵ است، گردن بنه و بعد ازین مرا مرنجان و این رباعی انشا کرد، رباعی
 نفسیست مرا که غیر شیطانی نیست * وز فعل بدش هی پشیمانی نیست
 ایمانش هزار بار تلقین کردم * این کافرا سر مسلمان نیست
 و سنّ مبارک شیخ هفتاد و هفت سال و دو ماه و چهارده روز بوده و در
 تاریخ وفات آن حضرت عزیزی میفرماید
 قطع

۲۰ تاریخ وفات شیخ اعظم * سلطان محققان عالم
 رکن حق و دین علاء دولت * بر مسند خود نشسته خرم
 بیست و سیوم مه رجب بود * اندر شب جمعه مکرم
 از هجرت خاتم النبیین * هفصد بگذشت و سی و شش هم

۲۴ و شیخ نجم الدین محمد موفق اسفراینی قدس سره که از خلفای حضرت شیخ

دل درین پیره زن عشوه گر دهر میند
 نو عروسیست که در عقد بسی دامادست
 هر زمان مهر فلک بر دگری می ناید
 چه توان کرد که این سفله چین افتادست
 خاک بغداد بخون خلفا میگرید
 ورنه آن شیطان روان چیست که در بغدادست
 آنکه شداد در ایوان زر افگندی خشت
 خشت ایوان شه اکنون ز سر شدادست
 گر پر از لاله سیراب بود دامن کوه
 نیست آن لاله که خون جگر فرهادست
 حاصلی نیست بجز غم بجهان خواجورا
 خرم آنکس که بکلی ز جهان آزادست

او دیوان خواجو بیست هزار بیت مصنوع باشد مشتمل بر قصاید غزلیات و غزلیات مستحسن و چهار مثنوی دارد و رای های و هایون از آنجمله روضه الازهارست جواب مخزن الاسرار و بغایت مطبوع است و این تذکره زیاده ازین که نوشته شد تحمل نکند و وفات خواجو در شهر سنه ۸۰۰ و اربعین و سبعائه بود رحمه الله تعالی علیه، اما شیخ العارف رکن الملة والدين علاء الدوله سمنانی و هو احمد بن محمد بن احمد البیابانکی کمال او از شرح مستغنی است او رسوم صوفیه را احیا داده و بعد از شیخ جنید بغدادی قدس الله سره العزیز هیچ کس چون او درین طریق قدم ننهاد و در رساله که تصنیف فرموده و موسوم است بمفتاح میگوید که هزار طبق کاغذ در راه و رسم تصوف سیاه کردم و صد هزار دینار را ملک پدری و میراث صرف و وقف صوفیان نمودم و شصت سال بدعاگوئی و نیکوخواهی مسلمانان بسر بردم و اکنون مرد پیر و عاجزم و ترك همه گفتم و بگوشه نشستم و در بروی خلق بستم، در حکایت

رسید و مرید شیخ شد و ساها در صوفی آباد صوفی بود و اشعار حضرت
شیخ را جمع نمودی و این رباعی را در حق شیخ میگوید،

هرکو بره علی عمرانی شد * چون خضر بسر چشمه حیوانی شد
از وسوسه و غارت شیطان و ارست * مانند علاء دوله سمنانی شد

و این غزل در توحید خواجو فرماید،

غزل

سبحان من تقدّس بالجود و الجمال
سبحان من نعزّز بالعزّ و الکمال
آن صانع که صنعت او هست بر دوار
و آن قادری که قدرت او هست لا یزال
کیوان بحکم اوست برین دیر پاسبان
مریخ ز امر اوست درین قلعه کوتوال
در گوش آسمان کشد از زر مغرب
هر مه بامر کن فیکون حلقه هلال
گاهی بر آسمان کشد ابروی زال
گاهی بافتاب دهد تیغ پور زال
خواجو گر التماس ازین در کند رواست
از پادشه عنایت و از بندگان سؤال

ایضاً له

پیش صاحب نظران ملک سلیمان بادست
بلکه آنست سلیمان که ز ملک آزادست
آنکه گویند که بر آب نهادست جهان
مشنوای خواجه که تا در نگری بر بادست
خمیه انس مزین بر در این کهنه رباط
که اساسش همه نا موضع و بی بنیادست

ابر چون چشم زلیخا بهر یوسف ژاله بار
ژاله‌ها چون دیده یعقوب پیغمبر سفید
عنکبوت غار را گفتم که این پرده چه سود
گفت مہمان عزیز آمد که کردم در سفید
بید لرزان از شمال اینک جو اصحاب الشمال
یاسمین را همچو اصحاب الیمین دفتر سفید
ای حسن اغیار را هرگز نباشد طبع راست
راستست این زاغ را هرگز نباشد پر سفید

و فضلا این غزل را بسیار جواب فرموده‌اند و هیچ جواب ازین پر حال تر
نیفتاد و تاریخ وفات خواجه حسن معلوم نبود،

(۱۹) ذکر ملک الفضلاء خواجوی کرمانی رحمه الله علیه،

از بزرگ زادگان کرمان بوده و صاحب فضل و خوشگوی است و سخن
اورا فاضلان و بزرگان در فصاحت و بلاغت بی نظیر میدانند و اورا
نخل بند شعرا مینامند و او همواره سیاحت کردی و در کرمان قرار نیافتی
۱۰ و کتاب های و هایون را در بغداد نظم کرده و در آن داستان داد سخن وری
داده و غزلیات مرغوب درج کرده و از فرط اشتیاق بوطن مألوف در
آن داستان این چند بیت میفرماید،

خوشا باد عنبر نسیم سحر * که بر خاک کرمانش باشد گذر
خوشا وقت آن مرغ دستان سرای * که دارد دران بوم مأوا و جای
۲۰ ز من تا چه آمد که چرخ بلند * از آن خاک پاکم بغربت فگند
ببغداد بهر چه سازم وطن * که ناید بجز دجله در چشم من

و در اثنای سیاحت بصحبت حضرت شیخ العارفین قدوة المحققین سلطان
۲۲ الواصلین رکن الملة و الدین علاء الدوله سمنانی قدس الله سره العزیز

سخن پر حال و سهل ممتنع دارد اگرچه پر صنعت نیست اما بغایت بدل
 نزدیک و روان است، مرد گذشته و اهل طریقت بوده و او نیز بر
 سیل امیر خسرو مال و اسباب دنیوی و استعداد خود را در قدم پر
 طریقت جهت امر اخروی صرف و ایثار نمود و در روش فقر مردانه
 ۵ سلوک کرده، حکایت کنند که حسن در دستگاه دکان خبازی نشسته
 بود و شیخ نظام الدین اولیا با جمعی اصحاب بازار میگذشت و خواجه
 خسرو نیز همراه بود، چون چشم خسرو بر حسن افتاد منظری زیبا دید
 و حرکات موزون و قابلیت درو مشاهده کرد و از حسن سوال کرد که
 نان چگونه میفروشی، حسن گفت نان در پله ترازو میکم و اهل سودارا
 ۱۰ میفرمایم تا مقابل زر مینهند، هرگاه زر گران تر آید مشتری را روان
 میکم، امیر خسرو گفت اگر خریداری مفلس باشد مصلحت چیست،
 گفت درد و نیاز بوجه بر میدارم، امیر خسرو ازین نوع کلام حسن
 حیران ماند و کیفیت بر شیخ عرض کرد و خواجه حسن را نیز درد طلب
 دامن گیر شد و بخانه شیخ آمد و ترك دکان و دکانداری کرد، هر آینه
 ۱۵ نظر مردان خدا عبث نباشد،

آن را که بدانیم که او قابل عشقست * رمزی بنمائیم و دلش را بر بایم
 و دیوان خواجه حسن درین روزگار عزیز و مکرم است و صاحب نظران
 و مستعدان را بسخن خواجه اعتقادی و التفاتی زیاده از تصوّر است و چون
 بین الخواص و العوام سخن او شهرتی عظیم دارد زیاده از يك غزل
 ۲۰ درین جا ثبت نشد لّه در قائله و آن اینست، غزل

ساقیای ده که ابری خاست از خاور سفید
 سرورا سر سبز شد صد برگرا چادر سفید
 باده در جام بلورین ده مرا گر میدی
 خوب میاید شراب لعل را ساغر سفید

مکان جهانید و طوطی روح خود را از قفس حواس و رها نید و بشکرستان وصال رسانید و مرقد مبارکش در شهر دهلیست در خطیره مشایخ طریقت او شیخ فرید الدین شکر گنج و شیخ نظام الدین اولیا قدس الله ارواحهم، و چون قصاید شریفه خسرویه مثل بحر الابرار و مرآة الصفا و انیس القلوب شهرتی یافته و فضلاء انام و شعراء ایام بحجاب آن اقدام نموده اند درین تذکره بقلم در نیامد، و بعد از ختمه خواجه خسرو را چندین رساله نظم و نثرست مثل قران السعدین که در حق سلطان علاء الدین ملک دهلی گفته و دول رانی خضر خانی و نه سپهر و خزاین الفتوح و مناقب هند و تاریخ دهلی و قانون استیفا و غیر ذلك، اما سلطان محمد تغلق شاه در دیار هند پادشاه بزرگ منش مبارک پی صاحب دولت بوده و در دهلی عمارت مرغوبه بنا کرده و حوض خاص را از روی اخلاص عمارت فرمود و پادشاهی مجاهد و غازی و دانشمند دوست و شاعر پرور بود و تا دیار قنوج بکشود و شعرای خراسان از صیت جلال و آوازه نوال او بهیچ رفته بهیچ او و آل و احفاد کرامش قصاید و تصانیف پرداختند و از اکرام نام او زلله ها ساختند و در حدود سنه ۱۰ اثنی عشر و سبعمائه از حضیض انسی باوج قدسی تحویل فرمود و مولانای فاضل مظفر هروی علیه الرحمة در تاریخ وفات محمد تغلق شاه و ملک شمس الدین کرت این قطعه میگوید

بروز رزم چو کاوس کی محمد کرت * نهاد بر دل سهراب کی محمد کرت
۲۰ خدیو کشور اول محمد تغلق * برفت و در عقبش شاه کی محمد کرت

(۱۸) ذکر گنج خسروی خواجه حسن دهلوی زید درجته،

او نیز از جمله مریدان و اصحاب شیخ نظام الدین اولیاست قدس سره و خواجه خسرو و او خواجه تاشان طریقت اند و خواجه زاده ایست از شهر دهلی و در شعر تتبع خواجه خسرو میکند و شهرین کلام است و

من کسی را آدمی دادم که داند این قدر
ور نداند پرسد از من و نپرسد خر بود
و این قطعه امیر خسرو فرماید در تأسف اخوان و خلان،

رفتم سوه خطیره و بگریستم بزار
از هجر دوستان که اسیر فنا شدند
ایشان کجا شدند چو گفتم خطیره هر
داد از صدا جواب که ایشان کجا شدند

و ایضاً له فی مذمه اقبال الزمان،
اقبال را بقا نبود دل برو منه
عمری که در غرور گذاری ها بود
ور نیست باورت ز من این نکته شریف
اقبال را چو قلب کنی لا بقا بود

و این رباعی در مرتبه عشقست، رباعیه

از شعله عشق هر که افروخته نیست * با او سر سوزنی دلم دوخته نیست
اگر سوخته دل نه ز ما دور که ما * آتش بدلی زیم کو سوخته نیست
نیز در شکایت روزگار گوید

خسرو چه حالتست که در دهر عالمان
از جاهلان دوت دنی باز پس نزنند
این نکته را ببین و بانصاف خوش بر آی
کز چار حرف قطره و دریا برابرند

از واردات خسروی زیادت ازین این تذکره تحمیل نکند چه بحر مواج در
حوزه حوض نگنجد از آن رو زیاده ازین درین باب خوض نرفت،
اما امیر خسرو زندگانی دراز یافت و در شهر سنه خمس و عشرين و
۲۴ سبجائه سبند مراد از دهلیز تنگ هستی بیجاك دستی بساحت میدان لا

ریاضت است و بشرف از علم شعر و شاعری افضل است و امیر خسرو
در الزام معنی این قطعه میفرماید،
قطعه

مطربی میگفت با خسرو که ای گنج سخن
علم موسیقی ز علم شعر نیکوتر بود
ز آنکه آن علمبست کرد دقت نیاید در قلم
لیک این علمبست کاندرا کاغذ و دفتر بود
پاسخش دادم که من بهر دو معنی کاملم
هر دورا سنجید بر وزنی که آن درخور بود
نظم را کردم سه دفتر و بر تحریر آمدی
علم موسیقی سه دفتر بودی ار باور بود
فرق گویم من میان هر دو معقول و درست
گر دهد انصاف آن که هر دو دانشور بود
نظم را علمی تصور کن بنفس خود تمام
کو نه محتاج اصول و صوت خنیاگر بود
گر کسی بی زیر و بم نظمی فروخواند رواست
نی معنی هیچ نقصان نی بنظم اندر بود
ور کند مطرب بسی هان هان و هون هون در سرود
چون سخن نبود همه بی معنی و ابتر بود
نای زن را یی که صوتی دارد و گفتار نی
لا جرور در قول محتاج کسی دیگر بود
پس درین معنی ضرورت صاحب صوت و سماع
از برای شعر محتاج سخن پرور بود
نظم را حاصل عروسی دان و نغمه زیور بود
نیست عیبی گر عروسی خوب بی زیور بود

(من بقية النقية)

جوان و پیر که در بند مال و فرزندند
 نه عاقلان که طفلان نا خردمندند
 جماعتی که بگریند بهر عیش و نشاط
 یقین بدان تو که بر خویشان همی خندند
 خوشا کسان که گذشتند پاک چون خورشید
 که سایه بر سر این خاکدان بیفکندند
 بخانه که ره جان نمیتوان بستن
 چه ابله اند کسانی که دل همی بندند
 بسبزه زار فلک طرفه باغبانانند
 که هر نهال که شانند باز بر کنندند
 جمال طلعت هر صحنان غنیمت دان
 که میروند نه ز آنسان که باز پیوندند
 بقا که نیست درو حاصلی همه هیچست
 چو بنگری همه مردم هیچ خرستندند
 بساز توشه ز بهر مسافران وجود
 که میهمان عزیزند و روزی چندند
 اگر تو آدمی در سگان بطائر مین
 که بهتر از من و تو بنده خداوندند
 ترا به از عمل خیر نیست فرزندی
 که دشمنند ترا زادگان نه فرزندند
 مجوی دنیا اگر اهل همتی خسرو
 که از همای بهر دار میل نه پسندند

(و امیر خسرو با وجود فضایل صوری و معنوی در علم موسیقی وقوف
 ۲۵ تمام داشته، نوبتی مطربی با او بحث کرد که علم موسیقی از جمله علوم

نیست دل چون منی درخور شاهین شاه
 پاره مردار را بر سگ دربان برید
 مرغ بیابان عشق خار مغیلان خورد
 مژده وصل شکر بر مگس خوان برید
 بر دو رخ از خون نوشت خسرو دلخسته حال
 و که ز در مانده قصه بسطایان برید
 (من غرة الکمال)

خم تهی گشت و هنوزم جان ز ی سیراب نیست
 خون خود خور آخرای دل گر شراب ناب نیست
 ناله زنجیر مجنون ارغنون عاشقانست
 ذوق آن اندازه گوش اَلو الالباب نیست
 عشق خصم من بسست ای چرخ تو زحمت مکش
 هر کجا جلاد باشد حاجت قصاب نیست
 پادشا گو خون بریز و شمنه گو گردن بز
 بهر جانی ترک جانان مذهب احباب نیست
 هان و هان ای عقل از غنغاری ما در گذر
 کاندربین ره بهتر از دیوانگی اسباب نیست
 گر جمال یار نبود با خیالش هر خوشم
 خانه درویش را شمع به از مهتاب نیست
 کافرا مردم شکارا یک زمان آهسته باش
 کاهوی بیچاره را با نیر ترکان تاب نیست
 نشنه خواهی مردن ای دل ز آن زنحان در گذر
 کان چهره را گر بکاو خون بر آید آب نیست
 گفته بودی خسرو در خواب رخ بنمایست
 این سخن بیگانه را گو کاشنارا خواب نیست

بچند هرکه هست بود مست و بت پرست
 عمری گذشت و این دل من هم بدان بماند
 گفتم کنم بتوبه سبکدستی ولی
 دست صلاح در ته رطل گران بماند
 مارا وداع کرد دل و دین و هرچه بود
 الا سر نیاز که بر آستان بماند
 میخواست دوش عذر جفاهاے او خیال
 صد تیر آه نیم کشم در کمان بماند
 خسرو ز آه گرم بر آتش نهاد نعل
 بر هر زمین که از سُم اسپش نشان بماند
 (من وسط الحیوة)

و این غزل را در بدیهه میگوید در پیش سلطان علاء الدین در سر
میدان گوی بازی،

شاه قبا جست کرد رخس بیدان برید
 این سر و هر سر که هست در خم چوگان برید
 غمزه زن ما رسید ساخته دارید جان
 یوسف ما باز گشت مژده بکنعان برید
 دست بدامان او نیست بیازوپه کس
 بو الهوسان فضول سر بگریبان برید
 در صف عشاق چون لاف عیارے زند
 ماتم جان واجب است گر ز غمش جان برید
 از لبش امروز اگر توشه شود بوسه
 بهر چه فردا بخلد منت رضوان برید
 مست خراب مرا حاجت نقلی اگر
 هست دل خار سوز سوی نهنگان برید

قطره آبی نخورد ماکیان * تا نکند رو بسوی آسمان

و در معراج تاجدار رسل و هادی سبل صلعم میفرماید

بر آن آئینه دل واجبست آه * که در معراج او شک را دهد راه

و در نازکی کلام اگر در خمسه وی نگاه کنند نکته ها یافته میشود بدین

مثابه،

خری را که تیار خر بند گشت * سه جو در شکم به که سی من بپشت

و در نهایت حال امیر خسرو اشعار خود را چهار قسم ساخته و بعضی سه

قسم گفته اند اما چهار اصح است و هر قسی را باسی موسوم گردانید بدین

طریق، تحفة الصغر اشعار ایام شباب، وسط الحیوة اشعار آغاز سلوک و

حد کھولت، غرة الکمال اشعار ایام تکمیل و اوّل روزگار شیخوخت و

بقیة النقیة اشعار ایام نهایت فقر و روزگار هرم، و ما ازین چهار قسم

از هر قسی غری اختیار کردم،

(من تحفة الصغر)

دل شد ز دست و بر مژه از خون نشان بماند

جان رفت و یار گم شد بر جای جان بماند

دنبال یار رفته روان کردم آب چشم

آن رفته خود نیامد و اشکر روان بماند

از ناخن ارچه سینه کنم کی برون شود

داغی که در درونه جانم نشان بماند

مرهر نکرد ریش مرا پند دوستان

و اندر دلم جراحت گفتارشان بماند

ای دیک ما جرای دل خون شد کنون

با دوستان بگو که مارا زبان بماند

خسرو سرمست اندر ساغر معنی بر بخت
شیره از خنجرانه مستی که در شیراز بود

و جای دیگر میفرماید

جلد سخنم دارد شیرازه شیرازی

۵ فی کلّ حال ارادت او بشیخ سعدی ظاهرست و دیوان امیر خسرو را فضلا جمع نتوانستند کرد چه از روی انصاف تأمل نمودند که بحر در ظرف و علم لدنی در حرف نگنجد و سلطان سعید بایسنغر خان سعی و جهد بسیار نمود در جمع آوردن سخنان امیر خسرو و هانا یکصد و بیست هزار بیت جمع نموده و بعد از آن دو هزار بیت از غزلیات خسرو جائی یافته ۱۰ که در دیوان او نبوده دانسته است که جمع نمودن این اشعار امری متعذر الحصول و آرزویی متعسر الوصول است ترك نموده است و امیر خسرو در یکی از رسایل خود بیان فرموده که اشعار من از پانصد هزار بیت کمتر است و از چهار صد هزار بیت بیشتر، و خمسة امیر خسرو هزده هزار بیت است و خمسة شیخ نظامی گنجی قدس سرّه العزیز بیست ۱۵ و هشت هزار بیت، عجب است در بعضی سخنان اطناب و در بعضی ایجاز، هر آینه ایجاز و فصاحت و بلاغت مرغوب و مطلوب است، و امیرزاده بایسنغر خمسة خواجه خسرو را بر خمسة شیخ نظامی تفضیل دادی و خاقان مغفور الخ بیگ گورگان قبول نکردی و معتقد شیخ نظامی بودی و ما بین این دو شهزاده فاضل بکرات جهت این دعوی تعصب دست داده بیت ۲۰ بیت خمستین را باهم مقابل کرده اند، اگر آن عصیّت درین روزگار بودی خاطر نقّاد جوهریان بازار فضل این روزگار که عمرشان بخلود پیوسته باد راه ترجیح نمودندی و رفع اشتباه کردند، الفصّه معانی خاص و نازکیهای امیر خسرو و کلام پر شور دلسوز او آتش در نهاد خاکیان میزند و بنیاد صبر عاشقان بر میکند و در توحید این بیت از خاصه های وبست که ۲۵ کسی دیگر بدین نوع بیان نمیکند، بیت

تا خون نرود ز پای بر سر * دستم نشود ز آب کس تر
مدحش ز دروغ بر تراشم * معذور درین چگونه باشم

و امیر خسرو را در مدح سلطان علاء الدین محمد و اولاد کرام او
قصاید و تصانیف است و چون نسیم عالم تحقیق بر ریاض امید او وزید
عالم ناکس را در نظر همت خسی دید، بارها از ملازمت استعفا خواستی
و سلطان علاء الدین ابا نمودی، آخر الامر بکلی از ملازمت مخلوق مخلوع
شد و بخدمت اهل حق مشغول گشت و دست ارادت بدامن تربیت شیخ
عارف ناسک قدوة الواصلین نظام الحق و الدین الاولیاء قدس الله سره
العزيز زد و ساها بسلوک مشغول میبود و مدح ملوک را در سلوک از دیوان
اشعار محو ساخت و خاطر منور داشت و در کشف حقایق مقام عالی
یافت و شیخ الشیوخ نظام الحق و الدین الاولیاء بارها بر زبان مبارک
رانندی که روز حشر امیدوارم که مرا بسوز سینۀ این ترک بچه بخشند و
خواجه خسرو مال بسیار و اسباب بی شمار در قدم شیخ ایثار نمود و کتاب
خمسرا باشارت شیخ نظم کرد چنانچه این دو بیت میفرماید

۱۰ جدار خانقاه او بتقدیم * حطیم کعبه را ماند ز تعظیم
ملک کرده بسقفش آشیانه * چو اندر سقفها گنجشک خانه

اما شیخ نظام الاولیاء از اکمل مشایخ هند است و خویشاوند و مرید شیخ
الاسلام شیخ فرید شکر گنج بوده و سلسله طریقت شیخ فرید الدین قدس
الله سره العزیز بشیخ الاسلام مرشد طوایف الانام شیخ مودود بن یوسف
۲۰ چشتی میرسد قدس الله سره، اما در کتاب جواهر الاسرار شیخ عارف
آذری علیه الرحمة آورده است که در نهایت حال شیخ مصلح الدین سعدی
شیرازی قدس سره العزیز با امیر خسرو صحبت داشته و بدیدن او از
فارس بهند رفته و امیر خسرو را نسبت بشیخ سعدی اعتقادی زیاده از
۲۱ تصور بود و در باب اخلاص خود میگوید

در روز شنبه از مه ذی القعدة شانزده
کین حکم گشت واقع از حکم ذی الجلال

(۱۷) ذکر صاحب القرآن بین الاقران و خاتم الکلام فی آخر الزمان

دُر دریای معنوی امیر خسرو دهلوی اعلی الله درجه،

۵. کلمات او از شرح مستغنی است و ذات ملک صفات او بغنائم عالم معنی
غنی، گوهر کان ایقان و دُر دریای عرفان است، عشقباری حقایق را در
شیوه مجاز پرداخته بلکه با عرایس نفایس حقایق عشق باخته، جراحات
عاشقان مستهام را اشعار ملیح او نلک می باشد و دلهای شکسته خستگان را
زمزمه خسروانی او میخراشد، پادشاه خاص و عام است از آتش خسرو
۱۰. نام است و در ملک سخنوری این نامش نام است و در حق او مرتبه سخن
گذاری ختم تمام است، قصه کوتاه باید کرد و السلام، اما اصل امیر
خسرو ترکست و گویند اصل او از شهر کش که آن شهر را قبه الخضراء می
نامند بوده است و گویند از هزاره لاجین است که در حدود پای مرغ و
قرشی نشسته اند و در فترات جنگیز خان آن مردم از ما وراء النهر
۱۵. گریخته بدیار هند افتاده بدلی مقام گرفته اند و پدر امیر خسرو امیر
محمود مهتر و مقدم آن مردم بوده است و آبای امیر خسرو بروزگار سلطان
شمس الدین محمد مرتبه امارت داشته اند و سلطان علاء الدین محمد
ملک هند با امیر خسرو عنایات مبذول میداشته و امیر خسرو بدرجه
امارت رسید و در ملازمت و اشغال انواع فضایل را احیا کرد و در
۲۰. معذرت طور ملازمت در خمسه میفرماید

مسکین من مستمند بیهوش * از سوختگی چو دیگ در جوش
شب تا صبح و ز صبح تا شام * در گوشه غم نگیرم آرام
باشم ز برای نفس خودرای * پیش چو خودی ستاده بر پای

و آخر الامر بدست یحیی کرابی که یکی از سرداران سبزوآر بوده بقتل رسید، در تاریخ سرداران آورده‌اند که هر سال بجهت ملازمت و تجدید عهد سرداران از بی‌هقی پیش خان باسترآباد می رفتند، چون نوبت حکومت بخواجه یحیی کرابی رسید بدستور استمرار بملازمت خان شتافت و در سلطان دوبین استرآباد بمعسكر خان پیوست، روز سیوم خان برای یحیی طوئی پادشاهانه ترتیب نمود و جهت او و ملازمان و امرای او شامیانه بر افراشته بودند و خان در مستقر خود بر تخت سلطنت جلوس نمود و حافظ شغانی نام سرهنگی در پهلوی خواجه یحیی و جمعی دیگر قریب بهزار کس دورتر بساوری نشسته بودند، امیر یحیی حافظرا گفت امروز این مغول را میتوان کشتن، حافظ گفت در خاطر من نیز این معنی گذشته، پس یحیی حافظرا گفت تو روان شو مردم خواهند گفت که تو سخنی داری، گستاخانه خودرا بخان نزدیک گردان و ضربتی برو زن تا من نیز مدد بتو کنم و کار او را آخر رسانم و نوکران نیز در چنین محلی بیکار نخواهند بود، حافظ بطرف خان روان شد، حاجبان خواستند تا او را منع نمایند، خان فرمود که بگذارید شاید که التماس داشته باشد بعرض رسانند، حافظ بخان نزدیک رسید از موزه کارد برکشید و خان را زخم زد و خواجه یحیی دوان تبرزین بسر خان رسانید و نوکرانش بتمام حمله کردند و جمعی که بخان نزدیک بودند جمله فرار بر قرار اختیار نمودند و یحیی خان را بدین طریق بقتل رسانیدند و بعد از قتل طغا ۲۰ تیمور خان سلطنت از آل و اولاد چنگیز خان درین طبقه مقتل شد بر سردار و امرای جان قربانی و ملوک کرت مسلم گشت و حالات و تاریخ سرداران بعد ازین خواهد آمد و عزیزی در قتل طغا تیمور خان گوید برین منوال،

تاریخ مقتل شه عالم طغا تمور
از هجره بود هفصد و پنجاه و چار سال

است و در روزگار طغا تیمور خان تقریبی زیاده از وصف یافته و منصب پیش نمازی خان بدو متعلق بوده و خان اُمّی بوده و ذوقی داشته که چیزی بخواند و همواره مولانا رکن الدین هم صحبت خان بودی، حکایت کنند که شخصی از مولانا رکن الدین پرسید که خان چیزی آموخت، گفت گربه خان را چیزی آموختن سهل تر است که مراورا یعنی مرده به از این زن و حال آنکه خان در پس خرگاه این سخن را اصغای نمود، فی الحال رکن صاین را که از ارکان بود بند گران فرمود و مدتی مدید مفید و محبوس بود و در هنگام تقید این رباعی انشا کرده بخان فرستاد، رباعی

در حضرت شاه چون قوی شد رایم * گفتم که رکاب را ز زر فرمایم
۱۰ آهن چو شنید این حکایت از من * در ناب شد و حلقه بزد در پایم

و رکن را اشعار دلپذیرست و دیوان او در عراق عجم مشهورست و ده نامه از قلم او رقم وجود یافت و غزلیات و قطعه ها درو درج کرده و بسیار مستعدانه گفته که فضلارا در متانت و لطافت آن ده نامه نوازش خامه است، اما طغا تیمور خان از نژاد سلاطین مغول است، بعد از سلطان ابو سعید ۱۰ خان و اضطرار دولت آن دودمان نوبت خانی بدو رسید و سلطنت استراباد و جرجان بدو قرار یافت و امراء سربداران خراسان بدو مطیع و منقاد شدند و اکثر ولایت خراسان را مستخر ساخت، بهواء بهار سلطان در میدان و مرغزار رادکان بسر بردی و زمستان در کنار آب جرجان و سلطان دوین استراباد قشلاق کردی و در مشهد مقدس امام رضا علی ۲۰ ساکنها التحیة و الشنا عمارات مرغوبه بنا فرموده، اما مردم دون و بد اصل را تربیت نمودی و با بزرگ زادگان مخالف بودی و دونان را سیورغالات از مال نمغا ارزانی میداشت، اکابر ازو نفور گشتند و درین کار با سربدار همدستانی نمودند و سربداران در زمان او استیلای کلی داشتندی ۲۴ و او بنام و رسم سلطنت قانع بود و دفع شر سربداران نمی توانست کرد

طبقه چهارم - (۱۵) سراج الدین قمری، (۱۶) رکن الدین صاین، ۲۴۵

خاتون اگر شما رغبت نمائید من تمام خورده بی بی دارم، قنقرات خاتون
ازین سخن بهم برآمد و فرمود تا سیلی چند بر روی سراج الدین زدند
و سراج الدین با روی کبود در مجلس سلطان ابو سعید خان حاضر شد،
خان پرسید که روی مولانا را چه رسید، مولانا گفت ای خداوند لطیفه
از ظرفان مردم بهزار دیناری خزند قنقرات خاتون لطیفه از من بد
سیلی خرید و فی الحال ثمن بمن واصل گردید

بیت

رقیب ساخت دو چشمم بضرب مشت کبود

دو دجله بود روان چشم من کون شد نیل

و کیفیت لطیفه بخان تقریر کرد و هرگاه که خان قنقرات خاتون را دیدی
۱۰ خندان شدی و گنتی لطیفه را از شاعر ارزان خریدی، و سراج الدین را
با عید زاکانی و خواجه سلمان ساوجی مشاعره و معارضه است و بجهت
یک رباعی میان سلمان و سراج الدین قمری تعصب بسیار واقع شد و
فضلا هیچ یک را بر دیگری فضل ننهاده اند و هر دو مصنوع و خوبست
و این رباعی خواجه سلمان راست،
رباعی

۱۰ ای آب روان سرو بر آورده نست * وی سرو جهان چمن سراپرده نست
ای غنچه عروس باغ در پرده نست * ای باد صبا این همه آورده نست
سراج الدین قمری گوید این رباعی

اے ابر بهار خار پرورده نست
وی خار درون غنچه خون کرده نست
گل سرخوش و لاله مست و نرگس مخمور
ای باد صبا این همه آورده نست

۲۰

(۱۶) ذکر خلف الفضلاء رکن الدین صاین

۲۲ شاعری ملائم سخن و فاضلی زیبا کلام بوده و از قاضی زادگان سمنان بوده

منسوب با اسماعیل بن امام الهمام جعفر صادق رضی الله عنه میدارند و بعد از امام جعفر صادق رضی الله عنه اسماعیل را امام میدانند و ائمه دیگر را منکرند و اول خلیفه از آن گروه مهدی است که در سنه تسع عشر و ثلثائه در مغرب خروج کرد و آن مملکت را فرو گرفت و مهدیه را بنا فرمود و اولاد و اعقاب او سالها در مصر نیز خلافت کردند و در روزگار خلفای بنی عباس در زمان المقتدر بالله خلیفه عباسی در دار السلام بغداد بنام خلفای اسماعیلیه خطبه خواندند و خلفای بنی عباس در بطلان نسب مهدی با اسماعیل محضری بخطوط ائمه روزگار حاصل کردند مضمون آنکه مهدی نانوای بچه ایست از کوفه و نسب او بامام جعفر ۱۰ صادق بهتان عظیم است و قاضی ابو العباس شریحی و شیخ السنه ابو الحسن الباهلی و ابن فورک و ابو عوانه الاسفرابی و قاضی ابو المحاسن الرویانی که از فحول علماء آن روزگار بوده اند خطوط بر آن محضر نوشته اند و آن محضر تا بروزگار خلیفه مستعصم بالله در خزاین خلفاء بود و بوقت هلاکو خان این محضرا خواجه نصیر الدین طوسی بنزد خلفای اسماعیلیه فرستاد ۱۵ بدیار مصر،

(۱۵) ذکر مخفر الظرفاء سراج الدین قمری طاب ثراه،

خوش طبع و لطیفه گوی و سخن شناس بوده و همواره ندیم مجالس سلاطین و حکام بودی و اصلش از قزوین است، در مضحکات عبیدی آورده که بروزگار سلطان ابو سعید خان در ابهر ضعیفه صغیه نام بزهد و عبادت ۲۰ مشغول بوده و خواتین و ساده دلان را بدان زاهد ارادتی و اعتقادی عظیم واقع بود و قنقرات خاتون که همشیره رضاعیه سلطان ابو سعید خان بوده بزیارت بی بی صغیه رفت و سراج الدین در آن مجلس حاضر بود، چون سفره کشیدند قنقرات خاتون گفت قدری از نیم خورده بی بی صغیه ۲۴ من دهند تا تناول نمایم و بقیه به تبرک بخانه برم، سراج الدین گفت ای

از جنت خانه میدهدم این خبر نسیم
 یا از بهشت میوزد این خوشخرام باد
 شادم بقرض کردن و دادن بوجه می
 چون من کسی که دید که باشد بوام شاد
 کلی طمع میر ز عنایت نزاریا
 من عبد قد نظم من رب قد و داد

و نزاری را بعضی موحد و عارف میدانند و بعضی از زمره اسماعیلیه
 میگویند، هر چند سخنان او بر شیوه ی پرستی و آداب معاشرت و مستی
 واقع شده اما معارف و حقایق نیز دارد و از حقیقت سخنان او معلوم
 ۱۰ میشود که مرد حکیم و صاحب تحقیق بوده و بدو اعتقاد بد بهتان است هر
 چند گستاخیائی که در شرع ممنوعست احياناً از او صادر میشود، بیت
 بر آستانه میخانه گر سری بینی * مزن پهای که معلوم نیست نیت او

حکایت کنند که سلطان اعظم ابو القاسم بابر بهادر کسایه الله بلباس
 الغفران از شیخ الشیوخ الفاضل صدرالدین محمد الرواسی قدس سره سوال
 ۱۰ کرد که چه میگوئید در سخنان توحید آمیز بلند که بزرگان فرموده اند،
 گفت اگر شیخ محیی الدین عربی و مولانا جلال الدین رومی و شیخ فرید
 الدین عطار و عراقی و اوحدی و حسینی گفته اند محض ایقان و اصل
 عرفان است و اگر نزاری قهستانی و پیر ناج تولی و امثال ایشان گفته اند
 ضلالت و بدعت و بو التضولی است این طریق را دزدی الفاظ مکمل
 ۲۰ می نامند هانا متابع موحدانند این مردم در الفاظ، اما وجه تخلص نزاری
 بعضی گفته اند که او مردی لاغر اندام بوده و نزاری بدان جهت تخلص
 میکند و بعضی گویند که نزار از جمله خلفاء اسماعیلیه است و او خود را
 بدو منسوب میکند اما وجه دوم بطریق عقل اقرب است چون سخنان
 ۲۴ او از آن طریق گواهی میدهد و العلم عند الله، اما خلفاء اسماعیلیه خود را

از آن کتاب آورده میشود تا وزن ابیات آن معلوم گردد،
 بیت
 چهل سال مدّاح میبوده ام * هنوزش بواجب نه بستوده ام
 و قال الحکیم نزاری نور قهره،

بیا که موسم عیش است و وقت ذوق و نشاط
 ۵
 چو سبزه زار بگستر میان باغ بساط
 ز بس شقایق گوئی خزانه دار فلک
 بگرد دامن کهسار میکشد سقلاط
 خطیب شرم ندارد نشسته بر سر چوب
 زبان بهرزه درائی کشاده چون وطواط
 ۱۰
 مگر بدیدن لیلی و گزنه بر ناید
 علاج يك دل مجنون ز دست صد بقراط
 مرا عوالم بسنگ ملامت و شعت
 چنان زنند که فاروره بر عدو نفاط
 ولی چه سود که بر قامت نزاری دوخت
 ۱۵
 قباے شیفته رائی زمانه خیاط
 وله ایضاً

قد قامت الصلوة بر آمد ز بامداد
 بر خیز ساقیا بستان از مدام داد
 گر بر حلال زاده حرامست خون رز
 ۲۰
 پس آب و نان حرام بود بر حرام زاد
 بسیار در محامد می شعر گفته ام
 من نیز هر به نیک ندادم تمام داد
 دهقان که در عمارت رز سعی میکند
 ۲۴
 عمرش مدام و در نظر او مدام باد

بر صفت خایهٔ بط گوهری * در شکم بود به از کشور
 بخت نبود که بدست آوری * در همهٔ عمر از آن بر خوری
 مرد پشیمان شد از آزادیش * غصه و غم گشت همه شادیش
 باز در آمد بفسون و فریب * در هوس مال شده نا شکیب
 گفت بهرغ از سر این در گذر * صحبت توبه ز هزاران گهر
 مونس من باش و دلارام من * تازه کن از وصل خود ایام من
 تا چو دل و دیک نکو دارمت * گر خورم خون که نیازمست
 مرغ بخندید و در آمد برآز * گفت زهی ابله نیرنگ ساز
 نا نشیده بدی احوال مال * خون مرا داشته بودی حلال
 ۱۰ چونکه شنیدی خبر مال من * در کف تو چون بود احوال من
 شرط نکرده بدم ای کینه جوی * با تو که چیزی که نیایی مجوی
 از چه شدی طالب پیوند من * زود فراموش شدت پند من
 هر نبود خایهٔ بط بی شکی * در شکم کوچک گنجشکی
 مرغ کران بیضه نه افزون بود * در شکم بیضهٔ بط چون بود
 ۱۵ این نه محالست که شد باورت * هوش و خرد نیست مگر باورت
 مال که خود نیست و گر نیز هست * غم چه خوری چونکه برفتت ز دست
 تا نشوی برزگر آسا جلال * غم نخوری در طلب ملک و مال
 اما فراهان قصه ایست از اعمال مُم در میان ولایت همدان و قم افتاده،
 صاحب صور اقالیم می آورد که در نواحی فراهان یوز شکاری خوب بدست
 ۲۰ میآید که در اقالیم مثل آن یوز نیست و بجهت سلاطین آن یوزها را بخره میبرند،

(۱۴) ذکر حکیم نزاری قهستانی تَعَبُّدُ اللّٰه بِغفرانه،

مرد لطیف طبع و حکیم شیوه بود و اصل او از برجند قوستان است و
 سخنان مقبول و دلپذیر دارد و دستور نامه را در آداب معاشرت گفته است
 ۲۴ و آن کتاب پیش مستعدان و ظرفا قدری دارد و این بیت با تشهاد

داستان از آنجاست، مثنوی

برزگري داشت يکي تازه باغ * لاله درخشنده درو چون چراغ
 سرو و گل و بيد کشيد رده * نار و به و سيب هم بر شده
 نرگس سرمست بطرف چمن * عريده کن با سمن و ياسمن
 ۵ بر سر هر شاخ سراينده * هوش برے عقل رباينده
 صاحب بستان چو يکي زنده فيل * از هوس اندر بغل آورده بيل
 آب روان کرده بهر گوشه * توشه جان داده بهر خوشه
 کرد گذر بر طرف ميوه زار * ديد يکي مرغک ديوانه وار
 چنگل و منقار کشيده دراز * هرچه هي ديد هي کرد باز
 ۱۰ ميزد و ميکرد برو ريش خند * پخته و نا پخته فرو مي فگد
 برزگر از کينه چنان بر فروخت * کانش خشيش همه عالم بسوخت
 دانه بگسترد و تله بر نهاد * مرغک غافل بتله در فساد
 مرد چو ديوي ز کمينگه بچست * زد دوسه گاي بسرش بر نشست
 دامر بر افگند و بر آهخت تيغ * تا بيرد گردن آن بيد ريغ
 ۱۵ مرغک بيچاره بناليد زار * گفست جوانمرد بجان زينهار
 باد چه افکنده اندر بروت * قوت از من نفزايد نه قوت
 دست ز خون ريختن من بدار * نا سه نصيحت دهبت يادگار
 پند نخست آنکه محال سخن * هرکه بگويد بتو باور مکن
 پند دوم آنکه ز غم در گذر * مال چو از دست شدت غم منور
 ۲۰ پند سيم آنکه مريز آبروے * در بي چيزي که نيابي مپوے
 گوش کن از آنکه بترسي ز ريخ * اين سه نصيحت که بهست ارسه گنج
 مرد جهان بين کرم آباد کرد * وز پي آزاديش آزاد کرد
 مرغک دانا ز کف باغبان * جست چو تيري که جهد از کمان
 بر سر شاخي شد و آواز کرد * درد دل مرد دگر ساز کرد
 ۲۵ گفست چه داني که ز دستت چه شد * يا چه شناسي که حريفت که بد

بر مستقرّ خانی قرار گیرد و امرای اطراف تغلب بنیاد کردند و دم استقلال زدند، هر سرداری سلطانی شد و هر شئنه بامیری قانع نی شد، ملوک طوایف عبارت ازین است و در آذربایجان شیخ حسن امیر چوپان و شیخ حسن جلایر خروج کردند و در عراق و فارس شهب مظفر طفر یافت و در خراسان سربداران بدیل خانان شدند و علاء الدین وزیر را بکشتند و بجای او در خراسان امیر گشتند و غوغای جانی قربانی در مرو و طوس و بدر سرخس از ملک هرات غریوکوس بود، عیش مردم ختلان از شورش و غوغا تلخ و همواره آشوب تا ملک بلخ بود، الفصّه از تاریخ سنه ست و ثلاثین و سبعائه تا حدود سنه احدى و ثمانین و ۱۰ سبعائه قریب پنجاه سال در ایران زمین ملوک اطراف یکدیگر را گردن نی نهادند، و ولایت بولایت و شهر بشهر و دیه بدیه بخصوصت مشغول بودند تا شمشیر آبدار قطب دائره سلطنت و صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهانه از قراب غیرت رخ نمود آتش فتنه منطقی نشد و از مشایخ شیخ الشیوخ العارف رکن الدین علاء الدوله سمنانی قدس الله سرّه و شیخ عبد الرزاق کاشی و از علماء مولانا نظام الدین هروی علیه الرحمة و از شعراء خواجهی کرمانی و خواجه سلمان ساوجی و عید زاکانی و ناصر بخاری رحمه الله علیهم در روزگار سلطان ابو سعید خان بوده اند و مرقد سلطان ابو سعید در گنبد سلطانیّه است بجنب پدرش سلطان محمد خدا بند انار الله برهانه،

۲۰ (۱۲) ذکر مفخر الفضلاء جلال بن جعفر فراهانی رحمه الله علیه،

مرد کریم و اهل فتوت و مروت بوده و همواره از دهقانی و زراعت نعمت حاصل کردی و فضلاء و شعرا را خدمت نمودی، شاعر خوشگوی است و تتبع سخن شیخ عارف سعدی شیرازی میکند و جواب مخزن اسرار شیخ نظامی دارد بهزار بیت از آن زیاده و بی نظیر گفته است و این ۲۴

عدل جهان را بیاراست و رسوم و قاعده‌های بد که پیشتر از او نهاده بودند بکلی بر انداخت و مثاله‌ها بر اطراف ممالک فرستاد و رعیت را اسنالت داد و در تعیین اوزان و ذراع و جمعه و جماعات آن قولی که او نوشته و باطراف فرستاد در بعضی بلاد و مواضع در چوب و سنگ کهنه‌اند و در مساجد نصب کرده‌اند و بعضی از آن در خراسان و عراق تا این زمان باقی مانده،

بیت

بنوبت اند ملوک اندرین سپنج سرای
کنون که نوبت تست ای ملک بعدل گرای

و در ایام جوانی ازین جهان فانی بریاض جاودانی تحویل فرمود و خلایق از موت او در ایران زمین بسیار اندوهگین شدند و خاک بر سر کردند و تا یکسال در بازارها گاه ریخته بودند و مناره‌ها را پلاس پوشانیدند و در کوچه‌ها خاکستر ریخته و خواجه سلمان در مرثیه سلطان ابو سعید گوید،

بیت

گر بنالد تاج و سوزد تخت کی باشد بعید
بر زوال دولت سلطان عادل بو سعید

۱۵

و عزیزی در تاریخ رحلت سلطان ابو سعید برین منوال میفرماید

ثالث و عشر ربیع الآخر اندر نیم شب
هفصد و سی و شش از هجرت بحکم کردگار
شاه عادل دل علاء الحق و الدین بو سعید
شد ازین دنیا ملول و کرد رحلت اختیار
با هزاران ناله و زاری خطاب آمد ز چرخ
کای خداوندان چرخ اعتبار اعتبار

۲۰

و بعد از فوت سلطان ابو سعید انقلاب کلی واقع شد و امنیت رخت بر بست، فتنه نایم بیدار شد چون سلطان را خلفی و ولی عهدی نبود که

۲۴

(۱۲) ذکر مغر المورّخين فخر الدين البناکتي رُوح اللّٰه روحه،

مرد دانشمند و فاضل بوده و در عهد سلطان ابو سعید خان تاریخ بناکتی
او نوشته و در انساب سلاطین خطا و اقصای هند و حالات یهود و
قیصره و غیرهم اطنابی میکند و از مؤرخان هیچ کس شرح این حالات
چون او نداده و در شاعری نیز مرتبه عالی دارد و قصاید غرّا و مقطعات
تحکم گفته و این غزل اوراست،

غزل

باز این عتاب جانان با ما چراست گوئی
پیمان و عهد ایشان باد هواست گوئی
این دلبری و شنگی بی موجبی نباشد
و این سرکشی و شوخی باز از کجاست گوئی
روئی بدین ملاحظه فدای بدین ظرافت
امروز در زمانه آیا کراست گوئی
بیار عشق جانان درمان نمی پذیرد
یک دم جمال محبوب اورا دواست گوئی
با بیدلان تلطف عیبی نباشد ای جان
با عاشقان ترحم بهر خداست گوئی
هر شام در مشامر آید نسیم زلفش
همراز و همدم او باد صباست گوئی
فخر بناکتی را ارزان چرا فروشی
ای خواجه رایگان بین خصم آشناست گوئی

۱۰

۱۵

۲۰

اما سلطان ابو سعید خان پادشاه نیکو سیرت و خوب صورت و صاحب
دولت بوده و در نوزده سالگی بعد از وفات سلطان محمد خدا بند بر
تخت سلطنت نشست و رعایا را در کف امن و امان حمایت داد و از
۲۴ روم تا کنار جیحون خطبه و سکه بالقاب هایون او مزین شد و بداد و

أَصَاءَ بِشَمْسِ الدِّينِ كَرَّتْ زَمَانًا * وَ أُجِرَى فِي بَحْرِ الْمَرَاتِ فَلَمَكُهُ
وَمِنْ عَجَبٍ تَأْرِجُ مَبْدَأَ حُكْمِهِ * يُؤَافِقُ قَوْلَ النَّاسِ خِلَدَ مُلْكُهُ

فی شهر سنه نسع و عشرين و سبعائه، و اورا مستزادی است و خواجه
عبد القادر عودی تصنیفی و قولی بر آن مستزاد ساخت و آن مستزاد
این است،

آن کیست که تفریر کند حال گذارا * در حضرت شاهی
از غلغل بلبل چه خبر باد صبارا * جز ناله و آهی
زاری و زر و زور بود مایه عاشق * یا رحم ز معشوق
مارا نه زر و زور نه رحمت شمارا * بس حال تناهی
هر چند نیم درخور درگاه سلاطین * نو مید نیم هر
کر روے نرغم بنوازند گذارا * گاهی بنگاهی
بر خرمن گل مار سپه خفته کدامست * بر روی تو گیسو
حیفست که هم خوابه بود نرک خطارا * هندوے سیاهی
تا چاه زنجندان تو شد مسکن دلهما * ای یوسف ثانی
صد یوسف گم گشته فزونست نگارا * در هر بن چاهی
اندام تو در بند قبا شرط نباشد * الا که بدوزند
از لاله سیراب بقدر تو قبارا * وز غنچه کلاهی
بر شعر من و حسن تو گریته خواهند * آن ابن حسام است
بر معجز موسی نبود دست عصارا * حاجت بگواهی

۲۰ و وفات مولانا محمد بن حسام الدین بروزگار ملک شمس الدین کرت
و در شهر سنه سبع و ثلاثین و سبعائه بوده است و درین روزگار ابن
حسام الدین دیگر بوده است قصاد و منقبت را نیکو میگوید و ذکر او
۲۲ بجایگاه خود خواهد آمد ان شاء الله تعالی،

طبقه چهارم - (۹) سید حسینی، (۱۰) ابن نصوص، (۱۱) ابن حسام، ۲۳۵

معاویه بروزگار ولید بن عبد الملك با عبد الرحمن بن اشعث اتفاق کرده خروج کرد و آخر الامر بروزگار ابو مسلم بوقتی که نصر سیار با او در حدود سرخس قتال داشت از راه کرمان بهرات افتاد و متعلقان نصر سیار با او محاربت کردند و شهید شد رضی الله عنه، اما کتب نظم و نثر سید حسینی سی نامه است که در آوان شباب گفته و کثر الرموز و نزهة الارواح و زاد المسافرین و صراط مستقیم و طرب المجالس در آوان پیری گفته و شنوده ام که سید کتابی در معارف و حقایق پرداخته عنقای مغرب نام و آن کتاب را ندیدم ام و آنکه مشهورست که سید را مردم هرات در غوغا شهید کرده اند در هیچ نسخه و تاریخ ندیدم و نخواندم هانا اصلی ندارد چون سخن عوامست،

(۱۰) ذکر ابن نصوص فارسی نور الله مرقد،

از جمله فضیله روزگارست و از بزرگ زادگان فارس بوده و بروزگار سلطان ابو سعید خان ده نامه نظم کرد بنام خواجه غیاث الدین محمد بن رشید وزیر و آن نسخه در میان مستعدان شهرتی عظیم دارد و ابن رباعی

۱۰ رباعی اوراست،

با فاقه و فقر همنشین کردی * بی مونس و بی یار و قرینم کردی
این مرتبه مقربان در تست * آیا بچه خدمت اینچنینم کردی

(۱۱) ذکر ملك الکلام ابن حسام هروی رحمه الله علیه،

فضل او زیاده از وصف است و شعر او را مولانا مظفر هروی بر اقران او تفضیل میکند و او از خوفاست و در دار السلطنه هرات مسکن داشته و در روزگار ملوک هرات ظهور یافته و این قطعه در حق ملك شمس الدین کرت گفته و تاریخ ابتدای دولت او بیان میکند

۲۲ بدین منوال،

دانی که منم به بخت فیروز * پشت همه روی عالم امروز
 دریا دل و آفتاب رایم * فرق فلکست زیر پایم
 پیر از سر وقت بانگ برزد * گفت این همه نیم جو نیرزد
 نه پشت نه روی عالی تو * يك دانه زکشت آدمی تو
 دوران فلک که بیشمارست * هر ساعتش از تو صد هزارست
 نه غول و نه غافل درین کوی * هشیارتر از توام بصد روی
 از روز پسین چو آگهم من * چون منتظران درین رهم من
 غافل تو که از برای پیشی * مغرور دو روزه عمر خویشی
 با من چه برابری کنی تو * چون بنده بنده منی تو
 دو بند من که حرص و آزند * بر تو همه روز سز فرازند
 گریان شد ازین سخن سکندر * بفگند کلاه شاهی از سر
 از خجلت خود نفیر میزد * سر بر کف پای پیر میزد
 پیر از سر حال ره نمودش * کاندر همه وقت یاد بودش

وفات سید حسینی در شهر هرات بوده شانزدهم شوال در سنه تسع عشر
 و سبعمائه و در بیرون گنبد سید السادات در قهندز مصرخ مدفون است،
 اما سید السادات و هو عبد الله بن معاویه بن رشید بن عبد الله بن
 جعفر بن ابی طالب رضی الله عنهم، پدر او معاویه بن عبد الله بروزگار
 معاویه بن ابی سفیان در دمشق متولد شد و عبد الله بن جعفر صباح
 پیش معاویه رفت، معاویه از او پرسید که شنودم دوشینه خدای تعالی
 ۲۰ شمارا فرزندی داده، چه نام خواهید کرد، عبد الله گفت هر چه شما
 فرمائید، معاویه گفت در بنی هاشم معاویه نام نبوده است، التماس من از
 شما آن است که این پسر را معاویه نام کنید، عبد الله قبول کرد و معاویه
 بهدیّه دویست هزار درم بعبد الله فرستاد و آن نام بر پسر قرار گرفت
 و امیر المؤمنین حسن بن علی رضی الله عنهما از روی رنجش این سخن
 ۲۵ بعبد الله نوشت که اِشْتَرَيْتَ اسْمَ اَخْنَسِ بْنِ قَلِيلٍ، و عبد الله بن

سیاحت کردی و مسکن سید شهر هراة بوده و سند خرقة سید بسطان المشایخ شیخ شهاب الدین عمر سهروردی میرسد قدس الله سره العزیز و ساها بسلوک مشغول بوده و با بسیاری از اکابر صحبت داشته، حکایت کنند که شیخ عارف فخر الدین عراقی و شیخ اوحدی و سید حسینی هر سه فاضل مریدان شیخ شهاب الدین سهروردی بوده‌اند و سالی چنین اتفاق افتاد که در کرمان بخانقاه شیخ اوحد الدین هر سه بخلوت نشستند و در انای اربعین هر کدام از سفر عالم ملکوت سوغاتی بخدمت شیخ رسانیدند، شیخ عراقی لمعات و شیخ اوحدی ترجیع که بغایت مشهورست و سید حسینی کتاب زاد المسافرین، بعد ما که شیخ هر سه نسخه را مطالعه کرد فرمود که ۱۰ حق تعالی وجود شریف این هر سه در دریای یقین را همواره از آفات محفوظ دارد که عجب سه گوهر از کان حقایق بیرون آورده اند، فاما چون این فرقه مسافران مسالك یقین اند آنکه زاد المسافرین آورده سیاح منازل عرفانست، چون بتقریب وصف زاد المسافرین ثبت شد از آن کتاب فایده نوشتن واجب نمود،

(من کتاب زاد المسافرین)

۱۵

این طرفه حکایتیست بنگر * روزی مگر از قضا سکندر میرفت و همه سپاه با او * صد حشمت و مال و جاه با او ناگه بخرابه گذر کرد * پیروی ز خرابه سر بدر کرد پیروی نه که آفتاب پر نور * در چشم سکندر آمد از دور پرسید که این چه شاید آخر * این کیست که میفاید آخر ۲۰ در گوشه این مغاک دلگیر * بیهوده نباشد اینچنین پیر چون راند بدان مغاک چون گور * پیر از سروقت خود نشد دور چون باز نکرد سوی او چشم * پرسید سکندرش بصد خشم گفت ای شد غول این گذرگاه * غافل چه نشسته درین راه بهر چه نکردی احترام * آخر نه سکندرست نامر ۲۵

همراه حکیم سنائی عزیمت کعبه کرد و دز خسرو شیرگیر که از اعمال ولایت جوین است کدخدا شد و ولادت شیخ رضی الدین علی لالا در خسرو شیرگیر مذکور بوده و شیخ نمائی ربع مسکون را سیاحت کرده و از چهارصد شیخ بزرگ اجازت ارشاد ستانپنک و باخر دست بیعت بشیخ عالم عارف ابو الحجت اب نجم الدین کبری قدس الله تعالی روحه داده و ابو الرضا بابا رتن هندی را رضی الله عنه در هند در یافته و بابا رتن شانه از جمله شانه های خود که رسول صلعم بدو داده بود داده و جان بحق تسلیم کرده، گویند که بابا رتن صحبت مبارک رسول را صلعم در یافته و بعضی گویند که از حواریان حضرت عیسی علیه السلام بود و عمر بابا رتن را ۱۰ يك هزار و چهارصد سال میگویند، اما وفات شیخ رضی الدین علی لالا قدس الله سره در شهر سنه اثنی و اربعین و ستمائه بوده و هفتاد و شش سال و بعضی گویند که هفتاد و نه سال عمر یافت و شیخ الشیوخ سعد المله و الدین الحموی قدس سره هشت سال بعد از وفات شیخ رضی الدین علی لالا بجوار رحمت حق پیوست و عزیزی در تاریخ وفات شیخ ۱۵ سعد الدین حموی می فرماید، تاریخ

وفات شیخ جهان سعد دین حموی
که نور ملت و اسلام و شمع تقوی بود
بروز جمعه نماز دگر به بجزا باد
بسال ششصد و پنجاه و عید اضحی بود

۲۰ (۹) ذکر مغفر السادات امیر سید حسینی قدس الله تعالی سره،

سالک مسالك دین و عارف اسرار یقین است و در کشف رموز حقایق و دقائق کثر معانی بوده و در فضیلت و علوم جنید ثانی، خاطر پر نور او گلشن راز و طوطی نطق او عندلیب خوش آواز، و هو حسین بن عالم ۲۴ بن الحسن الحسینی، اصل سید از غورست از کربو اما اکثر اوقات

فرزند محمد ای فلک هندویت * بازار زمانه را بها یک مویت
در حسرت قد الفت پشت پدر * خم یافته بر مثابه ابرویت

(۸) ذکر قدوة المحققین شیخ عزّ الدین پور حسن اسفراینی قدّس

الله سرّه العزیز،

۱۰ مرد عارف و موحد بوده و مجذوب سالک است و مرید شیخ جمال الدین
احمد ذاکراست که از جمله خلفای شیخ الاسلام و المسلمین رضی الحقّ و
الدین علی لالاست قدّس الله تعالی روحهما، هرچند ذکر او داخل سلسله
اولیاست اما در شاعری نیز مکمل بوده و اشعار ترکی و فارسی نیکو
میگوید و در ترکی حسن اوغلی تخلص میکند و دیوان او در آذربایجان و
۱۰ روم شهرتی عظیم دارد و این غزل اوراست، غزل

شوخی و بیرحم فتادست نگارم چکنم
برد اندیشه او صبر و قرارم چکنم
سرزنش میکندم خاق که زاری ناکی
من دل سوخته چون عاشق زارم چکنم
۱۵ ماه روم چو پدیدار نیامد روزی
شب تاریک ستاره نشمارم چکنم
یار دل برد و نپرداخت بدلداری من
او ز من فارغ و من بی دل و یارم چکنم
غرم معشوق در افکند ز پایم چه دوا
گشت از عشق بریشان سر و کارم چکنم
۲۰ چون خدا در دو جهان روی نکو دارد دوست
من که پور حسنم دوست ندارم چکنم

اما شیخ الشیوخ قطب فلک الولاية رضی الدین علی بن سعید لالا قدّس
الله تعالی سرّه العزیز غزنوی بوده و عمّ زاده حکیم سنائی است و پدر او

سُجُن سرکشِ سِرو سِهی بیش مگو
 قَدّ یارم نگر و سِرو خرامان کم گیر
 با وجود لب لعل و خط مشک افشانش
 یاد ظلمت مکن و چشمه حیوان کم گیر
 شب تاریک اگر وصل میسر گردد
 با رخس چشمه خورشید درخشان کم گیر
 غمزه اش بین و دگر شوخی غیر کم جوی
 خط سبزش نگر و سبزه بستان کم گیر
 وصل آن حور پری چهره گرت دست دهد
 نامر جنت مگو و ملک سلیمان کم گیر
 و گرت میل نماشای گلستان باشد
 در جمالش نگر و طوف گلستان کم گیر
 بدر این منزل ویران نه بدخواه نواست
 از اقالیم جهان شهر سپاهان کم گیر

۱۰ اما خواجه بهاء الدین پسر خواجه شمس الدین صاحب دیوان است و در روزگار وزارت پدرش حاکم اصفهان بود، مردی با تهوّر و مدمّع بود و در ضبط و نسق ملک جدّ و جهدی عظیم داشت، خواجه حمد الله مستوفی صاحب تاریخ گرین می آورد که سیاست او برتبه بود که اکابر اصفهان را هرگاه طلب کردی کفن و حنوط ترتیب کردند و وصیت نامه ها نوشتندی آنگاه پیش او رفتندی و یک نوبت فرزند طفل او دست دراز کرد و ریش او را بگرفت سوگند خورد که او را بیاویزد، آن طفل را از ایوان در فوطه کرده آویختند، اکابر اصفهان او را بدین کردار ناملام دعاهاى بد کردند و عن قریب جوان مرگ شد و خواجه شمس الدین در مرثیه او این رباعی را میگوید،

و خواجه هام الدین از جمله شاگردان خواجه نصیر الدین طوسی است
و از اقران مولانا قطب الدین علامه شیرازی است و در شهر سنه ثلاث
عشر و سبعهائیه وفات یافت و در تبریز آسوده است و خانقاه او معین
است،

(۷) ذکر ملک الشعراء بدر جاجری رحمه الله علیه،

مردی اهل بوده و بروزگار خواجه بهاء الدین صاحب دیوان باضهان
افتاد و شاگرد خواجه مجد الدین همکر فارسی است و قصیده ابو الفتح
بستی را که مطلعش این است

زیادة المرء فی دنیاہ نقصان * و ربحه غیر محض الخیر خسران

۱۰ بنظم فارسی ترجمه کرده و بسیار مستعدانه گفته و در احکام اختلاج اعضاء
نسخه منظوم دارد و اشعار مصنوع بسیار میگوید و این قصید در صنعت
حذف نقطه در مدح خواجه بهاء الدین محمد ولد خواجه شمس الدین
محمد صاحب دیوان اوراست،
قصید

که کرد کار کریم مردوار در عالم * که کرد اساس مکرم مهتد و محکم
۱۰ عماد عالم عادل سوار ساعد ملک * اساس طایر اسلام سرور عالم
ملک علو و عطار د علوم و مهر عطا * سماک رخ و اسد حمله و هلال علم
سرور اهل محامد هلاک عمر عدو * سرملوک و دلازام ملک و اصل حکم
کلام او همه سحر حلال در همه حال * مراد او همه اعطاء مال در هر دم
دل مطهر او هدم کلام و علوم * دمر مکرم او مورد صلاح امر
۲۰ رسوم معرکه او کرده حکم عالم رد * سموم حمله او کرده کار اعتدال کم
هم او و هم دل او دار عدل را معار * هم او و هم دم او درد ملک را مرهم
و این غزل هم اوراست،
غزل

با عقیق لب او لعل بدخشان کم گیر
با گل عارض او لاله نغان کم گیر

سال و بعضی سی و هفت سال گفته‌اند که عمر داشت، و به گنبد سلطانیّه مدفونست و قلعه و شهر سلطانیّه از بنای اوست انار الله برهانه،

(۶) ذکر مخیر العرفاء خواجه هام الدین تبریزی نور الله مرقه،

دانشمندی فاضل و اهل دل بوده و با وجود فضیلت فقر جای بر کمال داشت و حکام و وزرا دائم الاوقات در طلب صحبت او می‌بوده‌اند و او مرد عارف و صاحب دل و خوش طبع بوده، حکایت کنند که نوبی خواجه هارون بن خواجه شمس الدین صاحب دیوان را بدعوت بخانقاه برد و چهار صد سخن چینی در آن مجلس حاضر گردانید، جاه و مال علماء و صلحاء در روزگار گذشته بدین منوال بوده، خواجه هام الدین ۱۰ این غزل در آن روز بدیده گفت، غزل

خانه امروز بهشتست که رضوان اینجاست

وقت پروردن جانست که جانان اینجاست

بر سر کوه عجب بارگهی می بینم

کوه طورست مگر موسی عمران اینجاست

مست اگر نقل طلب کرد ببازار مرو

مغز بادام تر و پسته خندان اینجاست

شکر از مصر به تبریز میارید دگر

بجدیث لب شیرین شکرستان اینجاست

کلبه تیره این رند گدا شاه نشین

شک امروز که با مرتبه سلطان اینجاست

چه غم از محتسب و شهنه و غوغا کامروز

خواجه هارون پسر صاحب دیوان اینجاست

بعد ازین غم مخور از گردش ایام همام

هرچه آن آرزوی جان بودت آن اینجاست

این رباعی شیخ محیی الدین بن العربی فرماید،

قطبی قلبی و قلبی لبثانی * سرّی عشقی و مشربی عرفانی
هارونی روحی و کلیبی عقلی * فرعونی نفسی و الهواء هامانی

اما نام سلطان محمد خدابنده اُجایتو خان بوده است و نسب او ازین بیت معلوم میشود که یکی از افاضل گفته است،

شاه اُجایتوی بن ارغون بن اباقا خان
بن هلاکو خان بن تولی بن چنگیز خان

بعد از ارغون خان غازان خان پادشاه شد و اُجایتو خان از وی بگریخت و چند سال در نواحی کرمان و هرمز با خربندگان میگردید و از آن سبب او را خربند میگفته‌اند و بعضی میگویند نه چنین است بلکه فرزندی که بسیار نیکو روی باشد پدر و مادر او را نام زشتی نهند تا چشم زخم بر وی کار نکند و ازین جهت او را خربند میگفته‌اند، در سنه ثلاث و سبعائه بعد از وفات غازان خان بر تخت سلطنت قرار یافت، پادشاه عادل و هنرمند و هنرپرور بود و رای صواب نمای او همیشه برونق ملک مشغول بودی و وزارت بخواجه رشید الدین داد که در اصل هدانی بود و او وزیری فاضل بوده و در تبریز عمارت رشیدیّه او ساخته‌است و از آن عالی‌تر عمارتی در اقلیم نشان نمیدهند و بر کتابه آن عمارت نوشته که هانا ویران کردن این عمارت از ساختن عمارت دیگر مشکل‌تر باشد، و خواجه رشید تاریخ جامع رشیدی نوشته و رسایل دیگر در حکمت علی و هندسه و غیر ذلک بدو منسوبست و خواجه صاحب کرم و فاضل بوده و در خطبه تاریخ باز نموده که کتابت این تاریخ از وقت صبح بعد از ادای فریضه و بعضی اوراد تا طلوع آفتاب بوده چون در اوقات دیگر فراغت بواسطه امور ملکی و اشغال دیوانی میسر نبوده، و سلطان محمد خدابنده در شهر سنه تسع عشر و سبعائه وفات یافت، بعضی سی و شش

اعتقادی بلیغ دست داد و شیخ بهاء الدین زکریا دختر خود را بنکاح شیخ عراقی در آورد و گویند در مدت چهار سال شیخ عراقی در هند چهارده اربعین بر آورده و شیخ بهاء الدین زکریا همواره مراقب حال شیخ عراقی بودی و اکرام او نمودی و از سخنان شیخ عراقی او را ذوق و حال پیدا شدی، گویند شبی شیخ بهاء الدین زکریا بدر خلوت شیخ عراقی رسید، شنید که عراقی زمزمه دارد و این غزل میخواند،

نخستین باده کاندر جام کردند * ز چشم مست ساقی وام کردند
چو ببنود خواستند اهل طرب را * شراب بخودی در کام کردند
برای صید مرغ جان عاشق * ز زلف فتنه جویان دام کردند
۱۰ بعالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم بردند و عشقش نام کردند
چو خود کردند راز خویشین فاش * عراقی را چرا بد نام کردند

شیخ را بر غربی و افتقار عراقی رحم آمد و گریان شد و گفت وقت آنست که نیاز و سلام ما بمحضرت حقایق پناه شیخ ما و مقتدای اهل یقین شیخ شهاب الدین رسانی و عراقی را اجازت داد و عراقی باز بعراق رسید و ۱۵ شیخ شهاب الدین قبل از وصول عراقی به بغداد بمحور رحمت حق پیوسته بود، شیخ عراقی ازین صورت مهجور شد و بعد از زیارت مرقد مبارک شیخ عزیمت شام نمود و چند وقت در شام بسلوک مشغول می بود و در شهر سته سنه تسع و سبعماه در عهد دولت سلطان محمد خدابنده در دمشق بمحور رحمت حق پیوست، هشتاد و دو سال عمر یافت و مرقد مبارکش در ۲۰ جبل صالحیه است و در قدم حضرت قدوة العارفین شیخ الشیوخ العالم هادی الاخلاق و الامم شیخ محیی الدین بن العربی قدس الله سره العزیز آسوده است، اما شیخ الشیوخ العارف محیی الدین بن العربی را نسب بجاتم طی میرسد و اندلسی است و در روزگار خلفای راشدین رضوان الله علیهم اجمعین عدی بن حاتم طائی باندلس رفت و آن دیار بکشود و فرزندان ۲۵ نسل او در اندلس ماندند و نسب شیخ محیی الدین بدان قبیله میرسد و

هرات بود و نماز شام سه شنبه بیست و دوم شوال سنه ست و تسعین و
ستمانه، نور الله مرقه،

(۵) ذکر شیخ عارف فخر الدین عراقی قدس الله سره،

و هو ابراهیم بن شهریار العراقي و مولد او شهر همدان است، مرد محقق
و سالک بوده و مرید شیخ الشیوخ شهاب الدین سهروردی است، سخنان پر
شور و عارفانه دارد و در وجد و حال بی نظیر عالم بوده و موحّدان و عارفان
سخن او را معتقدند و چندین تصنیف مرغوب در تصوّف دارد و لمعات
لمعه از اشعه خاطر پر نور آن بزرگوار است، حکایت کند که شیخ عراقی را
همواره با صاحب جلالان بنظر پاک النبی بودی، روزی حضرت شیخ
۱۰ شهاب الدین را گفتند که عراقی در بازار رو بروی نعلبند پسری نشسته نظاره
میکند، شیخ عراقی را ملامت کرد و گفت این نظر که ی افکنی آتش در
کارخانه ناموس درویشان میزنی، آخر نی بینی که حرف گیلان در کین
اند و مدعیان گوشه نشین، عراقی در جواب گفت که شیخا غیر کجاست که
تو دوبینی میکنی، غالبا شیخ ازین گستاخی عراقی ملول شد و عراقی مدتی
۱۵ نضرع و زاری کرد تا شیخ بدو دل خوش کرد و احداث این جرأت عراقی را
گفت ترا بهند ی باید رفت و چندگاه در آن ریاضت گاه همچو نفره
در بوته بیالود و در آن سواد و ظلمت ی باید بود و شیخ عراقی را حواله
بشیخ الشیوخ السالک المحقق قطب دائره ابدال و اوتاد و مخفر الواصلین شیخ
بهاء الدین زکریاء ملتانی که از جمله خلفاء شیخ الشیوخ شهاب الدین مذکور
۲۰ بوده نمود و عراقی سفر سند و راه ملتان و هند پیش گرفت و بخدمت
شیخ بهاء الدین زکریا پیوست و چند وقت در قدم شیخ بهاء الدین زکریا
در ملتان بسلوک مشغول بود و در آن سفر او را فتوح زیاده از وصف دست
داد و در حالت سوز فراق و فرط اشتیاق و دوری از وطن و مهجوری
۲۴ از مسکن اشعار پر شور فراوان گفتی و اهل هند را نسبت بشیخ عراقی

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَدَفَعْنَا الْبَاطِلَ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ ذَهُوْقًا، خان گفت هر آئینه چنین است اگر حق تعالی مرا بر دشمن ظفر دهد عهد کردم که بدین اسلام در آمم و از شرک و کفر تبرّأ نمایم، هان ساعت حق جلّ و علا ظفر ارزانی داشت و لشکر بایدو خان بی آنکه جنگ شود بهزیمت شدند و غنیمت بسیار بلشکر غازان خان رسید و بعد از دو روز امیر نوروز بعرض خان رسانید که حق سبحانه و تعالی نصرت ارزانی داشت خان نیز وعده و عهدی که کرده میباید که بوفّا رساند، چون نور ایمان در دل خان شعله میزد و قابل بود سخن امیر نوروز مؤثر شد بلکه جذبۀ حقّانی کنش و کوشش کرد،

۱۰ ✓ آنرا که بدانیم که او قابل عشقت

رمزے بنمائیم و دلش را برمائیم

خان فرمود که البتّه کاملی میباید ازین دین تا من بواسطه او از کفر تبرّأ نمایم و بارشاد او مسلمان شوم و او آداب و ارکان مسلمانی بمن آموزد، فی الحال رقم بر شیخ الاسلام مخفر العارفین سلطان المحدثین صدر الدین ابراهیم بن الشیخ العارف المحقق سعد الحقّ و الدین المحموی قدّس الله سرّها زدند و او را باسپ یام از بحر آباد باندک فرصتی بآذربایجان بردند و بعد از جشنها و طویها و اختیار ساعت خان غسل اسلام بر آورد و بمخرقه حضرت شیخ مذکور مشرّف شد و همچون هزارستان کلمه توحید را سرآیدین گرفت و باتفاق او نمائی امراء و ارکان دولت و لشکریان بدین اسلام مشرّف شدند و بتهنیت اکابر نثارها کردند و باطراف ممالک بشارتها فرستادند و فتح نامه ها نوشتند و این حالت در شعبان المعظم سنه احدی و تسعین و ستمائه بود و در تاریخ بناکتی در شهر سنه ثلاث و تسعین و ستمائه نوشته شد و العلم عند الله، اما امیر نوروز فیروز بخت با وجود سعادت اسلام بشهادت نیز مشرّف شد، زهی درجه ۲۰ عالی که حق تعالی او را کرامت فرمود، و شهادت امیر نوروز در شهر

سخن او پر حالست، حکایت کند که کتاب جام جم را شیخ اوحدی در اصفهان نوشته و در قرب يك ماه چار صد سواد مستعدان روزگار از آن کتاب بر داشته اند و با وجود حجم اندك آن کتاب را بیهای تمام خرید و فروخت میکرده اند و آن کتاب در میان مستعدان بسیار مکرم بود و درین روزگار آن نسخه متروکست و الحق آن نسخه در آداب طریق مستحسن نسخه ایست و يك بیت از آن مثنوی نوشته شد تا وزن ابیات آنرا نموداری باشد، و اینست

(از کتاب جام جم)

اوحدی شصت سال سختی دید * تا شی روی نیک بختی دید

۱۰ و ظهور شیخ اوحدی در روزگار ارغون خان بوده و وفات او در اصفهان بعد دولت سلطان محمود غازان خان در شهر سنه سبع و تسعین و ستمائه و مرقد منور شیخ اوحدی در اصفهان است و اهل اصفهان اعتقادی بدان مزار دارند، اما غازان خان انار الله برهانه پسر ارغون خان است، پادشاهی سعادت مند و صاحب توفیق بوده، بعد از ارغون خان بر تخت سلطنت نشست و جهان را بزور عدل بیاراست و حق تعالی نور اسلام در دلش بر افروخت و از عالم یگانگی نسیم انس بر دل او وزید و از بیگانگی به یگانگی رسید و بدان واسطه اسلام در لشکر مغول شایع شد، فخر بناکتی در تاریخ خود می آورد که سبب اسلام غازان خان امیر نوروز بن ارغون آغا شد و پیوسته کیش اسلام را امیر نوروز فیروز بخت ۲۰ در دل خان آرایش میداد و نکوهش کفر میکرد تا وقتی که سلطان در نواحی زنجان با بایدو خان مصاف میداد، چون رو برو شدند لشکر بایدو خان دو برابر لشکر غازان خان بود، غازان خان متوهم شده میخواست که روگردان شود، امیر نوروز فیروز بخت گفت اگر خان امروز براه اسلام در آید و از ظلمت کفر بنور ایمان مشرف شود هر آئینه حق سبحانه ۲۰ و تعالی فتح و نصرت ارزانی دارد و حق بر باطل غلبه کند کما قال الله

گوش ملوک از لیلن الملک چون پُرس
 این نخوت و تکبر و این گیر و دار چیست
 ای نقش بند صورت و معنی بگو که تا
 زین نقشها ارادت صورت نگار چیست
 روی رخاں صورت اعمال صالحان
 گرد وجود این تن زنگی شعار چیست
 تا کی دوی چنین بیمین و یسار جان
 نا دیک این قدر که بیمین و یسار چیست
 با ما هزار گونه مباهات میکنی
 اے مدعی بگو که یکی از هزار چیست
 از روز آمدن تو اگر واقفی بعلم
 در روز رفتن این فرع و زینهار چیست
 ما در حصار این فلک تیز گردشیم
 وز حال یغیر که برون حصار چیست
 با اوحدی ز آتش دوزخ سخن مگو
 در دست این شکسته دل خاکسار چیست
 چون بود اوحدی ز میان رفت بر کنار
 چون غیر حق نماند بگو گیر و دار چیست

غزل

و این غزل نیز اوراست،

بر گل از عنبر کندی بسته * گرد ماه از مشک بندی بسته
 میوه وصلت بها کمتر رسد * ز آنکه بر شاخ بندی بسته
 تا به بستی بار تبریز ای پسر * بر دلمر کوه سپندی بسته
 عاشقانی را که در دام تو اند * چندرا کشته و چندی بسته
 اوحدی را کی پسندی بعد ازین * ز آنکه دل در نا پسندی بسته

۲۰ و شیخ اوحدی غزلیات عاشقانه و اشعار عارفانه خوش میگوید و بغایت

قصیده

این چرخ گردد گواکب نگار چیست
 و این اختر سبزه گر کینه دار چیست
 هان ای حکیم هرچه پرسم جواب گوی
 تا منکشف شود که درین بود و تار چیست
 پروردگار و نفس ببايد شناختن
 تا نفس خود چه باشد و پروردگار چیست
 این اختلاف عنصر و این اختلال دهر
 در عین کارخانه هفت و چهار چیست
 در یک مگس مجالست زهر و نوش چه
 در یک مکان مؤانست گنج و مار چیست
 بو جهل را مفاصمت احمد از چه خاست
 و آن اتفاق جائی صدیق غار چیست
 در قرب و بعد پیکر این هر دو نوربخش
 خرداد و تیر و مهر و تموز و بهار چیست
 منزل یکی و راه یکی و روش یکی
 چندین هزار تفرقه در هر کنار چیست
 آوردنش بعالم و بردن بخاک چه
 پروردنش بشکر و کردن شکار چیست
 این روز روشن و شب تاریک را چه حال
 و این خاک ساکن و فلک بیقرار چیست
 اصل فرشته از که و نسل پری ز چه
 و این آدمی بدین نسب و اعتبار چیست
 در زیر دار این فلک بیگناه کش
 چندین هزار پیکر نا پایدار چیست

اتابک سنقر بر ملکشاه مذکور خروج کرد و فارس را فرو گرفت و مردی شجاع و با تهوّر بود و مسجد سنقری در شیراز او بنا کرده و تا روزگار غازان خان فارس در نصرف اتابکان سنقری بود و ایشان موالی سلاطین سلجوقیه بوده‌اند اما بهکارم اخلاق و سیرت نیکوگوی نیکبانی از میدان روزگار برده‌اند و سلطنت اتابکان در فارس یکصد و بیست سال و کسری بوده و در روزگار غازان خان سلطنت فارس از اتابکيه منتقل بسلاطین مغول شد و الله اعلم،

(۴) ذکر عارف موحد اوحدی مراغی قدس الله سرّه العزیز،

مردی موحد و عارف و گرم رو بوده و با وجود کمال عرفان و سلوک در
۱۰ فضیلت ظاهری هیچ کی نداشته و مرید شیخ الشیوخ اوحّد الدین کرمانی
است قدس الله سرّه و اوحدی بدان جهت تخلّص میکند، و شیخ اوحّد
الدین کرمانی یکی از اکابر اولیاست و مرید شیخ الاسلام و المسلمین شهاب
الدین ابوحنص عمر سهروردی بوده و در چهار رکعت نماز خنتن تمام
قرآن را ختم کرده و در سلوک مفای عالی داشته و خلیفه بغداد المستنصر
۱۵ بالله مرید او شک و این رباعی شیخ اوحّد الدین کرمانی میفرماید، رباعی

اوحّد دم دل میزنی اما دل کو * عمریست که راه میروی منزل کو
ناچند زنی لاف ز زهد و طامات * هفتاد و دو چله داشتی حاصل کو

و شیخ اوحّد الدین کرمانی قدس سرّه رباعیات می گفته، اما اوحدی
مراغی مردی فاضل است و کتاب جام جم او نظم کرده و ترجیع او در
۲۰ میان موحدان شهرتی عظیم دارد و دیوان اوحدی ده هزار بیت باشد
سخن را موحدانه میگوید و ده نامه بنام خواجه ضیاء الدین یوسف بن
خواجه اصیل الدین بن ملک الحکما خواجه نصیر الدین طوسی علیم الرحمة
۲۲ گفته بسیار نازک و لطیف فرموده و این قصید شیخ اوحدی راست،

دنیای بیاری بد که دست گیرد و یا بسگی ده که پایت نگیرد و فائده
عمل سلطانی گنجست و طلسم یا گنج برگیری یا در طلسم بیری، اما
وفات شیخ در محروسه شیراز در روزگار اتابك محمد شاه بن سلغر شاه بن
سعد زنگی بوده و عزیزی تاریخ وفات آن بزرگوار برین نوع گوید،

شب آدینه بود و ماه شوال * ز تاریخ عرب خ ص آ سال
همای روح پاک شیخ سعدی * بینشانند از غبار تن پر و بال

ایضا

همای روح پاک شیخ سعدی * چو در پرواز شد از روی اخلاص
مه شوال بود و شام جمعه * که در دریای رحمت گشت غواص
۱۰ یکی پرسید سال فوت گنتم * ز خاصان بود از آن تاریخ شد خاص

و تربت شیخ سعدی اکنون در شیراز جائی فرح بخش و حوضی با صفاست
و عمارات بی نظیر آنجا واقع است و مردم را بدان مرقد ارادتست، اما
اتابكان شیراز از حاکمان عادل و خیر بوده اند و اتابك ابو بكر بن سعد
بن زنگی انار الله برهانه مردی بس نیکو سیرت و عادل بوده است و در
۱۰ شیراز دار الشفای مظفری بنا کرده و مساجد و رباطات و بقاع خیر
بسیار احداث و بنا فرموده و در شهر سینه سبع و ستین و ستمایه بجوار
رحمت حق پیوست و بعد از وفات اتابك ابو بكر اتابك سعد بن ابی
بکر که در کرم و فضیلت یگانه روزگار بود بدو روز که خطبه و سکه
بالتاب مبارکش مزین شده بود در طرطوس بجوار رحمت حق واصل شد
۲۰ و عزیزی این رباعی مناسب آن حال میگوید،
رباعی

این چرخ جفا پیشه عالی بنیاد * هرگر گره بسته مارا نکشاد

هرجا که دلی دید که داغی دارد * داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد

قاضی بیضاوی علیه الرحمة در نظام التواریخ می آرد که در روزگار ملکشاه

۲۱ بن محمود بن محمد ملکشاه سلجوقی در حدود سنه ثمان و خمسين و خمسمائه

مگر از شوخی نذروان بود * که فرو دوختند دیده باز
محتسب در قنای رندان است * غافل از صوفیان شاهد باز
پارسائی که خمر عشق چشید * خانه گو با معاشران پرداز
هرکرا با گل آشنائی بود * گو برو با جنای خار بساز
هیچ بلبل ندارد این دستان * هیچ مطرب نیارد این آواز
هر متاعی ز معدنی خیزد * شکر از مصر و سعدی از شیراز
اما شیخ را در کتاب گلستان و بوستان لطایف و ظرایف بسیارست، هر
چند آن دو کتاب شهرت دارد اما چند بیت از بوستان و لطیفه چند
از گلستان درین کتاب نوشتن لایق نموده است،
من کتاب بوستان،

شنیدم که در روزگار قدیم * شدی سنگ در دست ابدال سیم
مپندار کاین قول معقول نیست * چوقانع شدی سیم و سنگت یکیست
خبر ده بدرویش سلطان پرست * که سلطان زدرویش مسکین ترست
گدارا کند يك درم سیم سیر * فریدون بملک عجم نیم سیر
نگهبائی ملک و دولت بلاست * گدا پادشاه است نامش گداست
گدائی که بر خاطرش بند نیست * به از پادشاهی که خرسند نیست

(حکایت)

شنیدم که يك بار در دجله * سخن گفتم با عابدی کله
که من فر فرمان دهی داشتم * بسر بر کلاه شهی داشتم
سپهرم مدد کرد و بخت اتفاق * گرفتم ببازوی دولت عراق
طبع کرده بودم که کرمان خورم * که ناگه بخوردند کرمان سرم

من کتاب گلستان،

لطیفه، حکیمی را پرسیدند که نيك بخت کیست و بد بخت کیست، گفت
۲۴ نيك بخت آنکه خورد و کشت و بد بخت آنکه مرد و هشت، حکمت، مال

دنیاوی بیاری به که دستت گیرد و یا بسگی ده که پایت نگیرد و فائده
عمل سلطانی گنجست و طلسم یا گنج برگیری یا در طلسم بیری، اما
وفات شیخ در محروسه شیراز در روزگار اتابک محمد شاه بن سلغر شاه بن
سعد زنگی بوده و عزیزی تاریخ وفات آن بزرگوار برین نوع گوید،

شب آدینه بود و ماه شوال * ز تاریخ عرب ص آ سال
همای روح پاک شیخ سعدی * بیفشاند از غبار تن پرو بال

ایضاً

همای روح پاک شیخ سعدی * چو در پرواز شد از روی اخلاص
مه شوال بود و شام جمعه * که در دریای رحمت گشت غواص
۱۰ یکی پرسید سال فوت گفت * ز خاصان بود از آن تاریخ شد خاص

و تربت شیخ سعدی اکنون در شیراز جائی فرح بخش و حوضی با صفاست
و عارات بی نظیر آنجا واقع است و مردم را بدان مرقد ارادتست، اما
اتابکان شیراز از حاکمان عادل و خیر بوده اند و اتابک ابو بکر بن سعد
بن زنگی انار الله برهانه مردی بس نیکو سیرت و عادل بوده است و در
۱۵ شیراز دار الشفای مظفری بنا کرده و مساجد و رباطات و بقاع خیر
بسیار احداث و بنا فرموده و در شهر سینه سبع و ستین و ستماه بجوار
رحمت حق پیوست و بعد از وفات اتابک ابو بکر اتابک سعد بن ابی
بکر که در کرم و فضیلت یگانه روزگار بود بدو روز که خطبه و سکه
بالقاب مبارکش مزین شد بود در طرطوس بجوار رحمت حق واصل شد
۲۰ و عزیزی این رباعی را مناسب آن حال میگوید،
رباعی

این چرخ جفا پیشه عالی بنیاد * هرگز گره بسته مارا نکشاد
هرجا که دلی دید که داغی دارد * داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد

قاضی بیضاوی علیه الرحمة در نظام التواریخ می آرد که در روزگار ملکشاه

۲۴ بن محمود بن محمد ملکشاه سلجوقی در حدود سنه ثمان و خمسين و خمسائه

مگر از شوخی نذروان بود * که فرو دوختند دیده باز
 محتسب در قنای زندان است * غافل از صوفیان شاهد باز
 پارسائی که خمر عشق چشید * خانه گو با معاشران پرداز
 هرکرا با گل آشنائی بود * گو برو با جنای خار بساز
 هیچ بلبل ندارد این دستان * هیچ مطرب نیارد این آواز
 هر متاعی ز معدنی خیزد * شکر از مصر و سعدی از شیراز
 اما شیخ را در کتاب گلستان و بوستان لطایف و ظرایف بسیارست، هر
 چند آن دو کتاب شهرت دارد اما چند بیت از بوستان و لطیفه چند
 از گلستان درین کتاب نوشتن لایق نموده است،
 ۱۰ من کتاب بوستان،

شنیدم که در روزگار قدیم * شدی سنگ در دست ابدال سیم
 مپندار کاین قول معقول نیست * چو قانع شدی سیم و سنگت یکیست
 خبر ده بدرویش سلطان پرست * که سلطان زدرویش مسکین ترست
 گدارا کند یک درم سیم سیر * فریدون بهلک عجم نیم سیر
 ۱۵ نگهبائی ملک و دولت بلاست * گدا پادشاه است نامش گداست
 گدائی که بر خاطرش بند نیست * به از پادشاهی که خرسند نیست

(حکایت)

شنیدم که یک بار در دجله * سخن گفت با عابدی کله
 که من فرّ فرمان دهی داشتم * بسر بر کلاه شهی داشتم
 سپهرم مدد کرد و بخت اتفاق * گرفتم بازوی دولت عراق
 ۲۰ طمع کرده بودم که کرمان خورم * که ناگه بخوردند کرمان سرم

من کتاب گلستان،

لطیفه، حکیبی را پرسیدند که نیک بخت کیست و بد بخت کیست، گفت
 ۲۴ نیک بخت آنکه خورد و کشت و بد بخت آنکه مرد و هشت، حکمت، مال

سعدی که هر نفس که بر آورد در سحر
چون صبح در بسیط زمین انتشار کرد
نقش نگین خاتم دولت بنام آنک
در گوش دل نصیحت او گوشوار کرد
بالا گرفت و خلعت والا امید داشت
هر شاعری که مدح ملوک دیار کرد
شاید که التماس کند خلعت قبول
سعدی که شکر نعمت پروردگار کرد

وله ایضاً رحمه الله علیه

غزل

یا رب از ما چه صلاح آید اگر تو نپذیری
بخداوندی و لطف که نظر باز نگیری
درد پنهان بتو گویم که خداوند رحیمی
یا نگویم که تو خود واقف اسرار ضیری
همه مخلوق جهان مستعد مرگ و فنا اند
تویی آن حیّ توانا که نردی و نمیری
خالق خلق و فروزنده مشکوه نجومی
رازق رزق و برازنده خورشید منیری
سعدیا مالک ملکست قوی و تو ضعیفی
چاره درویشی و فقرست و گدائی و فقری

وله ایضاً رحمه الله علیه،

منقلب در درون جامه ناز * چه خبر دارد از شبان دراز
عاقل انجام عشق می داند * که در اول نمیکند آغاز
جهد کردم که دل بکس ندهم * چه توان کرد با دو دیده باز
زینهار از بلائی تیر نظر * که چو رفت از کمان نیاید باز

نا برده رخ گنج میسر نمی شود
 مُزد آن گرفت جان برادر که کار کرد
 هر کو عمل نکرد و عنایت امید داشت
 دانه نکشت ابله و دخل انتظار کرد
 دنیا که جسر آخرش خواند مصطفی
 جای نشست نیست نباید گذار کرد
 دار القرار خانه جاوید آدمیست
 این جای رفتن است نباید قرار کرد
 ظالم نماند و قاعده زشت او بهاند
 عادل برفت و نام نکو یادگار کرد
 چند استخوان که هاون دوران روزگار
 خوردش چنان بکوفت که خاکش غبار کرد
 قارون ز دین بر آمد و دنیا بدو نماند
 بازی رکیک بود که موشی شکار کرد
 بعد از خدای هر چه پرستند هیچ نیست
 بیچاره آنکه بر همه هیچ اختیار کرد
 ما اعتماد بر کرم مستعان کنیم
 کآن تکیه باد بود که بر مستعار کرد
 این گوی دولست که بیرون نمی برد
 الا کسی که در ازایش بخت بار کرد
 بیچاره آدمی چه تواند بسی و جهد
 چون هر چه بود نیست قضا کردگار کرد
 او پادشاه و بنده نیک و بد آفرید
 بد بخت و نیک بخت و گرای و خوار کرد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

الوان نعمتی که نشاید سپاس گفت
 و اسباب راحتی که ندانی شمار کرد
 آثار رحمتی که جهان سر بسر گرفت
 و احوال متنی که فلک زیر بار کرد
 در چوب خشک میوه و در فی شکر نهاد
 وز قطره دانه دُرر شاهوار کرد
 مسیار کوهسار بنطح زمین بدوخت
 تا فرش خاک بر سر آب استوار کرد
 اجزای خاک تیره بتأثیر آفتاب
 بستان میوه و چمن و لاله زار کرد
 ابر آب داد بچ درختان نشه را
 شاخ برهنه پیرهن نو بهار کرد
 توحید گوی او نه بنی آدمند و بس
 هر بلبل که زمزمه بر شاخسار کرد
 شکر کدام فضل بجای آورد کسی
 حیران بماند هر که درین افتکار کرد
 لالست در دهان بلاغت زبان نطق
 از غایت کرم که نهان آشکار کرد
 بخشنده که سابقه فضل رحمتش
 مارا بحسن خانت امیدوار کرد
 ای قطره منی سر بیمبارگی بنه
 کابلیس را غرور منی خاکسار کرد
 پرهیزگار باش که دادار آسمان
 فردوس جای مردم پرهیزگار کرد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شیخ گفت از خاک پاك شیراز، خواجه هام گفت عجب حالست که شیرازی در شهر ما از سگ بیشت‌ترست، شیخ تبسّی کرد و گفت که این صورت خلاف شهر ماست که تبریزی در شهر شیراز از سگ کمترست، خواجه هام ازین سخن بهم برآمد و از حمام بدرآمد، شیخ نیز برآمد و بگوشه نشست و جوان صاحب جمالی خواجه هام را چنانکه رسم اکابر است باد میکرد و خواجه هام میان آن جوان و شیخ سعدی حایل بود و درین حالت خواجه از شیخ پرسید که سخنهای هام را در شیراز میخوانند، شیخ گفت بلی شهرتی عظیم دارد، گفت هیچ یاد داری، گفت يك بيت یاد دارم و این بیت بر خواند،

۱۰ در میان من و دلدار هام است حجاب
وقت آنست که این پرده بیکسو فگنیم

خواجه هام را اشتباه نماند در آنکه این مرد شیخ سعدیست و سوگندش داد که تو شیخ سعدی نیستی، گفت بلی، خواجه هام در قدم شیخ افتاد و عذر خواست و شیخ را بخانه برد و ضیافت کرد و تکلفهای لطیفی نمود و صحبتهای خوب میداشتند، و خواجه هام بیشتری غزلیات و قصاید شیخ را جواب میگویی و چون غزلیات و قصاید شیخ سعدی بغایت لطیف است واجب بود زیاده از دستور درین تذکره نوشتن و در توحید و شکر باری تعالی این قصیدک شیخ سعدی‌راست،

۲۰ فضل خدایا که تواند شمار کرد
با کیست آنکه شکر یکی از هزار کرد
آن صانع لطیف که بر فرش کاینات
چندین هزار صورت زیبا نگار کرد
بهر آفرید و بر و درختان و آدی
خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد

آویختی و راه هیزم کشان شیراز از زیر بالاخانه شیخ بودی، هیزم کشان
گرسنه آن کلیچه و حلا و بریانیهایی متکلف را بکار بردندی، گویند که
شخصی جامه هیزم کشان پوشیده خواست تا از روی امتحان آن سفره را بغا
سازد، چون دست بزنبیل دراز کرد دستش در هوا خشک ماند، فریاد
بر آورد که ای شیخ بفریادم رس، شیخ فرمود اگر هیزم کشتی مشقت شبگیر
و ضربت خار و آبله دستت کو و اگر غارتگر و دزدی کنی و سلاح و
دل سخت کجاست که بی هیچ زخمی بناله در آمدی و در حال دعا کرد
و آن بدبخت عافیت یافت و آن سفره نعمت را باو بخشید، و در حکایت
آورده اند که عابدی از صلحای شیراز که بحضرت شیخ نهانی انکار داشت
۱۰ در خواب دید که در عرش جوش و خروشی پیدا شد و جمعی از
روحانیان زمزمه میکنند، چون گوش کرد میگویند که این يك بيت سعدی
شیرازی که درین سحر گفته با تسبیح و تهلیل یکساله جمیع ملائکه مساویست،
آن عابد بیدار شد و فی الحال عقد انکار از دل کشاد و بدر صومعه شیخ
رفت، دید که شیخ بیدار نشسته و با خود زمزمه میکند و ذوقی و حالی
۱۵ دارد و این غزل را میخواند و می نویسد، مطلع آن اینست در شناختن
کردگار عزّ اسبه

برگ درختان سبز در نظر هوشیار * هر ورقی دفترست معرفت کردگار
عابد در قدم شیخ افتاد و شیخ را بر خواب خود مطلع گردانید و بشارت
داد، و در ظرایف و لطایف و نازکی طبع شیخ را درجه عالی بوده و هواره
۲۰ با مستعلمان نشستی و با وجود استغراق و حال با اهل فضل اختلاط
کردی و مطایبت و بذله گویی چنانکه گویند که خواجه هام الدین تبریزی
که مردی اهل دل و صاحب فضل و خوش طبع و صاحب جاه و متمول
بوده و معاصر شیخ سعدی بوده است روزی شیخ در تبریز بحمام در آمد
و خواجه هام نیز با عظمت تمام در حمام بود، شیخ طاسی آب آورده بر
۲۵ سر خواجه هام ریخت، خواجه هام پرسید که این درویش از کجاست،

این بیت را در کتاب
شیرازی در باب
سحر و جادو
آورده است

(۳) ذکر عدم المثال شیخ بزرگوار شیخ سعدی شیرازی قدس

الله سرّه العزیز،

لقب وی شیخ مصحح الدین است و در فضل و کمال و حسن سیرت او صاحب کمالان عالم متفق اند، صد و دو سال عمر یافت، سی سال بتحصیل علوم و سی سال دیگر بسیاحت مشغول بوده و تمام ربع مسکون را مسافرت کرده و سی سال دیگر بر سجادۀ طاعت نشسته و دوازده سال دیگر سقائی کرده راه و طریق مردان پیش گرفته است، زهی عمری که بدین طریق صرف شده باشد، و ظهور شیخ در روزگار انابک سعد بن زنگی بوده است، گویند پدر شیخ ملازم انابک بوده و وجه تخلص شیخ ۱۰ سعدی بدان جهت است، و دیوان شیخ را نمکدان شعر گفته اند و در ابتدای حال در مدرسه نظامیه بغداد در حلقه درس شیخ الشیوخ العارف ابو الفرج ابن المجوزی بتحصیل مشغول بوده و بعد از آن بعلم باطن و سلوک مشغول گشت و مرید شیخ الشیوخ عارف المعارف عبد القادر گیلانی است قدس الله سرّه العزیز و در صحبت شیخ عبد القادر عزیمت حج ۱۰ نموده و بعد از آن گویند چهارده نوبت حج کرده بیشتر پیاده و بغزا و جهاد بطرف روم و هند رفته آن درجه نیز در یافته و درین باب در بوستان میفرماید

در اقصای عالم بگشتم بسی * بسر بردم ایام با هر کسی
نمّتع بهر گوشه یافتم * ز هر خرمی خوشه یافتم

۲۰ حکایت کنند که شیخ در آخر حال در شیراز زاویه در بیرون شهر اختیار کرد و از صومعه خود بیرون نیامدی و بطاعت و عبادت و مراقبت اشتغال داشتی، سلاطین و بزرگان و صلحا زیارت شیخ رفتندی و طعامهای لذیذ جهت شیخ بردندی، شیخ از آنچه خوردی و از آنچه قسمت کردی ۲۴ هرچه باقی ماندی در زنبیلی کردی و آن زنبیل را از روزن بالاخانه

روشنائیها مرتب است و اوقاف بسیار بر آن بقعه سلاطین روم مقرر داشته‌اند و قبر حضرت شیخ شمس الدین تبریزی هم در قونیه است و وفات او بعد از رحلت مولانا بوده است و بعضی گویند که چون مولانا را جذب پیدا شد و ترك درس و افاده نمود مردم قونیه آن حال را تصور کردند که از سبب شیخ شمس الدین است، بشیخ شمس الدین دشمن گشتند تا فرزندی از فرزندان مولانا را بر آن داشتند که دیواری را بر شمس الدین انداخت و او را هلاک ساخت اما این قول را در هیچ نسخه و تاریخ که بر آن اعتمادی باشد ندیده‌ام بلکه از درویشان و مسافران شنیده‌ام لا شک اعتماد را نباید و آنچه عارف جای در کتاب نجات الانس میگوید ۱۰ اینست که شیخ شمس الدین تبریزی با مولانا قدس سرها صحبتی خاص داشته که جماعتی بی باک با یکی از فرزندان مولانا کین کرده‌اند و یکی از آنها اشارتی بشیخ شمس الدین کرده حضرت شیخ شمس الدین روانی بر جسته و بمولانا گفته که مرا بکشتن میطلبند و بیرون رفت و از آن بی باکان یکی زخمی بر تن شیخ زد و او نعره زد که از هیبت نعره او ۱۵ همه بیهوش شده‌اند، چون مولانا بیرون دوید غیر از چند قطره خون از آن سلطان عاشقان اثری نیافته و در فوت آن سلطان عارفان اختلاف است، العلم عند الله تعالی، بیت

سر عارف بجز از دیده عارف نشناخت * شمس تبریز کند فهم که مولانا کیست
اما سلطان علاء الدین کیباد از نژاد سلاطین سلجوقیه است و سلطان ۲۰ ملک شاه چون روم را مستخر کرد برادر خود سلیمان شاه را بسلطنت روم فرستاد و از عهد ملک شاه تا روزگار غازان خان روم در تصرف آل سلجوق بود و علاء الدین پادشاهی با عدل و داد و محبت علماء بوده و در حدود ملازکرد شهری بنا کرد بر صفت رومیه و از قیصره مثل او سلطنتی بسزا هیچ پادشاهی را میسر نشد و در شهر سنه سبع و اربعین و ۲۵ ستمانه از بن دار الفتا رخت بدار البقا کشید انار الله برهانه،

طفل روح از شرّ شیطان باز کن
 بعد از آتش با ملک انباز کن
 تا تو تاریک و ملول و تیره
 دانکه با دیو لعین همشیره
 روح را توحید الله چون سرست
 غیر ظاهر دست و پای دیگرست
 بحر علی در غی پنهان شده
 در سه گز تن عالی پنهان شده
 جان بی کیفی شده محبوس کیف
 آفتاب و حبس عقده ایست حیف
 هر کرا باشد در آن گلشن وطن
 کی خورد او باده اندر کوخن
 جای روح پاک علین بود
 رگرم باشد کش وطن سرگین بود
 خود جهان جان سراسر آگهیست
 هر که بی جان است از دانش تهیست
 جان اول مظهر درگاه شد
 جان جان خود مظهر الله شد

وفات مولانا در شهر قونیه بود در شهر سنه احدی و ستین و ستمائه و ۲۰ مرقد مبارک مولانا قدس الله سره العزیز در قونیه است و سن مبارکش

شصت و نه سال بوده و بعد از وفات مولانا سلطان ولد که خلف الصدق مولانا بوده بر جای مولانا نشست، و سلطان ولد نیز عارف و محقق و عالم بوده است کتاب ولدنامه بدو منسوب است و مشهورست و

درین روزگار رونق صومعه و خانقاه مولانا درجه اعلی دارد و مقصد

۲۵ زواریست و بر سر روضه مبارک مولانا علی الدوام سفره مهیا و فرشها و

می رهند ارواح هر شب زین قفس
 فارغان فی حاکم و محکوم کس
 رفته در صحرای بیچون جان فشان
 روحشان آسوده و ابدانشان
 جان همه روز از لکد کوب خیال

۵

وز زیان و سود وز خوف زوال
 نه صفائی ماندش فی لطف و فر
 فی بسوئے آسمان راه سفر
 جان ایشان بسته اندر آب و گل

۱۰

در هوای مهر او رخشان شوند
 همچو قرص بدر بی نقصان شوند
 روح صافی بسته ابدان شده

آب صافی در گلی پنهان شده
 مرغ کو اندر قفس زندانیست

۱۵

می نجوید رستن از نادانیست
 روحهائی کر قفسها رسته اند

انیا شان رهبر شایسته اند
 و آن بزرگان این نگفتند از گراف

۲۰

چشم پا کان روشن افتادست و صاف
 گفتشان و نقششان و نفسشان

جمله روح مطلق است و بی نشان
 زیر و بالا پیش و پس وصف تنست

بی جهتها ذات جان روشنست

۲۴

✓ آنانکه بسر در طلب کعبه دویدند
چون عاقبه الامر بمقصود رسیدند
از سنگ یکی خانه اعلای مکرّم
اندر وسط وادی بی زرع بدیدند
رفتند درو تا که ببینند خدا را
بسیار بچستند خدا را نه بدیدند
چون معتکف خانه شدند از سر مستی
ناگاه خطابی هم از آن خانه شنیدند
کای خانه پرستان چه پرستید گل و سنگ
آن خانه پرستید که خاّصان طلبیدند
آن خانه دل خانه حق واحد مطلق
خوش وقت کسانیکه در آن خانه خریدند
خوش وقت کسانیکه چو شمس الحق تبریز
در خانه نشستند و بیابان نبردند
۱۰ و قال مولانا قدّس الله تعالی سرّه فی المشوی المعنوی فی معرفه الروح،

خود عزیزی در جهان چون شمس نیست
شمس جان باقیست اورا امس نیست
شمس در خارج اگرچه هست فرد
مثل او هر میتوان تصویر کرد
در تصوّر ذات اورا گنج کو
تا در آید در تصوّر مثل او
من چه گویم یکّ رگم هشیار نیست
شرح آن یاری که اورا بار نیست
شمس جان کز خارج آمد در اثیر
نبودش در ذهن و در خارج نظیر

گفت روش سنت و آداب شریعت، شمس گفت اینها همه از روی ظاهرست، مولانا گفت و رای این چیست، شمس گفت علم آنست که معلوم رسی و از دیوان سنائی این بیت بر خواند،

علم کر تو ترا نه بستاند * جهل از آن علم به بود بسیار

مولانا ازین سخن متخیر شد و پیش آن بزرگ افتاد و از تکرار درس و افاده باز ماند و همواره شیخ شمس الدین را طلب کردی و با او صحبت داشتی و تنها با او بصحرا رفتی، شور و غوغا از موالی و اصحاب بر آمد که سر و پا برهنه مبتدعی آمد و پیشوای مسلمانان را از راه ی برد و همواره این تشنیع زدندی و شیخ شمس الدین از مولانا بنهانی بجانب تبریز ۱۰ گریخت و مولانا را سوز اشتیاق آن قطب دائره محبت در درون شعله زد

و بیطاقت شد و بطرف تبریز آمد باز شیخ شمس الدین را همراه بروم برد و مدت دیگر روزگار در صحبت او گذرانید، باز مریدان و اصحاب مولانا بمعادات شیخ شمس الدین مشغول شدند، ضروره شیخ شمس الدین این نوبت عزیمت شام نمود و دو سال شیخ شمس الدین در نواحی شام بود ۱۵ و در آرزوی او مولانا میسوخت و قولان را میفرمود تا سرود عاشقانه میگفتند و شب و روز بسماع مشغول بود و اکثر غزلیات که در دیوان

مولانا مسطورست در فراق شمس الدین گفته است، و گویند در خانه مولانا ستونی بود چون غرق بحر محبت شدی دست در آن ستون زدی و بهیچ آمدی و اشعار پر شور میگفتی و مردم آن اشعار می نوشتند، و ۲۰ حالات مولانا طولی دارد و این کتاب تحلیلی تحریر آن حالات نمی آرد، هر

کس را ذوق دانستن حالات مولانا باشد رجوع برساله ولدنامه نماید که جمیع این حالات در آن رساله مندرجست و دیوان اشعار مولانا سی هزار بیت باشد و مثنوی را چهل و هشت هزار بیت گفته اند و بعضی زیاده و بعضی کم گفته اند و از معارف مولاناست بنام شمس الدین

غزل

۲۵ این غزل،

الفصله چون شیخ شمس الدین در علم ظاهر ماهر شد ذوق سلوک و درد طلب چون قابلیت اصلی داشت دامن گیر او شد و مرید شیخ الشیوخ العارف رکن الدین السنجایی رحمه الله شد و در معرفت و ریاضت و سلوک مقام عالی یافت و شیخ را در حق او اعتقاد و اهتای زیاده از وصف دست داد، اما نسب شیخ رکن الدین بشیخ الاسلام ضیاء الدین ابو النجیب سهروردی قدس الله سره العزیز میرسد و او مرید شیخ احمد غزالی است و او مرید شیخ ابو بکر نساج و او مرید شیخ ابو القاسم گرگانی و او مرید شیخ ابو عثمان مغربی و او مرید شیخ ابو علی کاتب و او مرید شیخ ابو علی رودباری و او مرید شیخ و سید الطایفه ابو القاسم جنید بغدادیست ۱۰ و او مرید خال خود شیخ سری بن مغلس السقطی و او مرید شیخ ابو محفوظ معروف کرخیست قدس الله ارواحهم، و از شیخ معروف سلسله دوشق میشود یکی بامام همام علی بن موسی الرضا رضی الله عنهما میرسد و از او پدر پدیر نا بمحضرت مصطفی صلعم میرسد و شق دیگر آنکه شیخ معروف مرید ابی سلمان داود طائی است و او مرید حبیب عجمی است ۱۵ و او مرید شیخ حسن بصری و او مرید امیر المؤمنین و امام المتقین اسد الله الغالب علی بن ابی طالب است کرم الله وجهه و رضی الله تعالی عنهم اجمعین،
نظم

چون جوی بچشمه ولایت رسید * این سلسله فقر بغایت برسید

آمدیم بسر سخن شیخ شمس الدین تبریزی، روزی شیخ رکن الدین سنجایی

۲۰ شیخ شمس الدین را گفت که ترا میباید رفت بروم و در روم سوخته ایست

آتش در نهاد او می باید زد، شمس باشارت پیر روی بروم نهاد و در

شهر قونیه دید که مولانا بر استری نشسته و جمعی موالی در رکاب او

روان از مدرسه بخانه میروند، شیخ شمس الدین از روی فراست مطلوب را

دید بلکه محبوب را در یافت و در عتبان مولانا روان شد و سوال کرد

۲۵ که غرض از مجاهدت و ریاضت و تکرار و دانستن علم چیست، مولانا

و میخواست که بواسطه خود را از قید صورت بسرحدّ معنی رساند و چند صاحب کمال را مولانا در روم در یافته بود مثل شیخ الشیوخ صلاح الدین زرکوب قدس الله روحه که خرقه او بچند واسطه بشیخ ضیاء الدین ابو نجیب سهروردی میرسد و باین اخي ترك که از ابدال و اوتاد بوده و در آخر دست ارادت در دامن تربیت شیخ العارف المحقق چلی حسام الدین قونیوی زد و مرید او شد و مولانا کتاب مثنوی را باشارت چلی حسام الدین میگوید،

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار * این سیوم دفتر که سنت شد سه بار مدتی این مثنوی تأخیر شد * مهلتی بایست تا خون شیر شد

- ۱۰ بعد از مدتی شیخ شمس الدین تبریزی قدس سرّه العزیز بسر وقت مولانا رسید، اما حالات شیخ شمس الدین آنست که پسر خواند جلال الدین بوده که از ثراد کیا بزرگ امیداست که داعی اسمعیلیان بوده و خواند جلال الدین از کیش آبا و اجداد خود ابا و تبرا نمود و دفترها و رسایل ملاحرا بسوخت و شعار اسلام در قلاع و بلاد ملاحه ظاهر ساخت و شیخ شمس الدین را بخواندن علم و ادب نهائی به تبریز فرستاد و او مدتی در تبریز بعلم و ادب مشغول بوده و در کودکی از غایت حسن او را در میان عورات نگاه میداشته اند که چشم نا اهل و نا محرمی بروی نیفتد و از زنان تبریز زردوزی آموخت و بزردوز از آن سبب مشهور است، اما صاحب نظم سلسله الذهب آورده که شیخ شمس الدین را آنکه میگویند که فرزند خواند جلال الدین که موسوم است بنو مسلمان غلط است و او پسر بزاز است از شهر تبریز و بعضی گفته اند اصل او از خراسانست از ولایت بازر و پدر او تجارت به تبریز افتاد و شیخ شمس الدین در تبریز متولد شد، و بده میگوید از هر کجا باشد گو باش کار بمعنی دارد نه بصورت، ذوق در آشنائی عالم ارواح است نه در تولّد اشباح، بیت آن کس که ز شهر آشنائیت * داند که متاع ما کجائیت

و حجاز با مولانا بهاء الدین مصاحب بوده و در شام بجمار رحمت ایزدی انتقال کرده و در وقت رحیل مولانا را وصیت کرد و گفت که کشاد کار شما در روم خواهد بود و در روزگار سلطان علاء الدین کیقباد مولانا بهاء الدین ولد و اصحاب بروم رفتند و اهل روم بغایت معتقد و مرید ایشان شدند و سلطان علاء الدین نیز با امرا و فرزندان ارادت ظاهر ساخت و از جمله بلاد روم مولانا بهاء الدین ولد شهر قونیه را اختیار کرد و بوعظ و افاده مشغول بودی و سلطان علاء الدین ادرار و انعام در حق مولانا بتقدیم رسانیدی و مولانا را احترازی زائد الوصف دست داد چنانکه مولانا سلطان ولد در رساله نظم که در تاریخ پدر و ۱. جد خود نوشته میفرماید

چون بهای ولد بروم رسید * حرمت از اغنای روم بدید
شد مریدش علاء الدین سلطان * نه همین شاه جمله ایشان
و مولانا بهاء الدین ولد چند سال در روم بعلم و افاده و منصب مفتی و پیشوائی علمای روزگار گذرانید و در شهر سنه احدی و ثلثین و ۱۰ ستمائیه بجمار رحمت ایزدی انتقال کرد و بطریق ارث و وصیت مولانا جلال الدین پیشوای اصحاب و جانشین پدر شد و سلطان ولد درین باب گوید

چون بهای ولد زمان حیات * بسر آورد در ره حسنات
جان بجان بخش خویشتن بسپرد * رخت ازین کهنه دیر بیرون برد
هیچ کس در جهان نداد نشان * که برون شد جنازه زان سان
چون بها زین جهان ملال آورد * دولتش روی در جلال آورد

و علم و کمال و عظمت و اقبال مولانا جلال الدین اضعاف مراتب پدر شد، چنین گویند که چهار صد طالب علم بدرس مولانا حاضر شدند و سلطان روم را اعتقادی بلیغ در حق مولانا جلال الدین بودی، در اثنا این حال درد طلب دامن گیر مولانا شد، از علم ظاهر حضوری نیافت

گستری بیان کرده و طریق عین الیقین را بواسطه علم الیقین بعیان
رسانیده،

موج چون بر اوج زد آن بحر زخار از شرف
لولوی منظوم بر ساحل فکند از هر طرف

ه زبان قلم از تحریر کمال او عاجز و قاصر است، در همه مذاهبها ستوده و
نزد همه طائفه مقبول بوده، اصل مولانا از بلخ است و پدر او مولانا بهاء
الدین ولد سرخیل علمای بلخ بوده و در روزگار سلطان محمد خوارزمشاه
بوده و حشمت و عظمت تمام یافته و با وجود علم ظاهر در تصوف
سخن گفته و اهل بلخ او را عظیم معتقد بودند، و هرگاه که وعظ گنتی در
۱ پای منبر او از خواص و عوام مجلسی عظیم منعقد شدی، سلطان محمد
بروحسد برد و بمعادات مولانا مشغول گشت، مولانا بهاء الدین ولد از
سلطان رنجید شد و اصحاب و اهل و عیال را همراه داشته از بلخ بیرون
شد و قسم یاد کرد که تا سلطان محمد خوارزمشاه پادشاه باشد بلخ و
خراسان در نیاید و از اصحاب او با فرزندان و متعلقان جماعتی کثیر همراه
۱۰ مولانا بهاء الدین ولد عزیمت حج نمودند و در اثنای آن سفر چون بنیشابور
رسیدند شیخ فرید الدین عطار قدس الله روحه بدیدن مولانا بهاء الدین
آمد و در آن وقت مولانا جلال الدین کوچک بود شیخ عطار کتاب اسرار
نامه را به هدیه بمولانا جلال الدین داد و مولانا بهاء الدین را گفت زود
باشد که این پسر تو آتش در سوختگان عالم زند، و از نیشابور عزیمت
۲۰ بیت الله الحرام نمودند و بهر شهر و ولایت که مولانا بهاء الدین ولد
رسیدی اکابر مقدم او را عزیز و مکرم داشتندی و ازو استفاده علوم ظاهری
و باطنی نمودندی، و بعد از سفر حجاز عزیمت دیار شام و زیارت انبیاء
علیهم السلام نمود و بعد از چند سال بسیاحت بطرف روم افتادند و در
اول حال مولانا جلال الدین و پدرش مرید سید برهان الدین محقق
۲۰ ترمذی بوده اند و سید مردی بزرگ و اهل باطن است و در سفر شام

فراوان درین اقوال واقعت و این توارخ از نسخ نوشته شده و الهیه علی الراوی، اما سند خرقه شیخ فرید الدین عطار خرقه تبرک از دست سلطان العاشقین فخر الشهداء مجد الدین بغدادی دارد قدس الله سره العزیز و شیخ عطار در طفولیت نظر از قطب عالم قطب الدین حیدر یافته و کدکن که مولد شیخ است در نواحی زاوه است و پدر شیخ ابرهیم بن اسحق عطار کدکی است مرید قطب الدین حیدر بوده و شیخ عطار حیدر نامه بجهت قطب عالم در ایام شباب بنظم آورده، چون در اوان شباب بوده هر چند بسخنان شیخ مانند نیست اما بتحقیق سخن شیخ است و بعضی میگویند که حیدریان آن نظرا بر شیخ بسته اند و آن اعتقاد غلط است، اما قطب الدین حیدر از ابدال بوده و مجذوب مطلق است، محققان معتقد حیدرند، مردی صاحب باطن بوده است و اهل ریاضت و یکصد و ده سال و بعضی گویند يك صد و چهل سال عمر یافته و از نژاد خانان ترکستانست و پدر او را شاهور نام بوده و او از مادر مجذوب متولد شده و کرامات و مقامات او مشهورست و در تاریخ سنه سبع و تسعین و خمسائه رحلت کرد و بزاول مدفون است و بعضی وفات او را در سنه اثنی و ستمائه نیز نوشته اند،

(۲) ذکر مقتدای عارفان مولانا جلال الدین روی قدس الله سره العزیز،

و هو محمد بن الحسن البلیخی البکری، نسب شریف او بامیر المؤمنین ابو بکر الصدیق رضی الله عنه میرسد، پیشوای محققان عالم و مقبول خواص و عوام ام است، دل پاک او مخزن اسرار الهی و خاطر فیاض او مہبط انوار نامتناهی بوده، طریقت و مشرب او تشنگان وادی طلب را بزلال عرفان سیراب ساخته سیرت و مذهب او سرگشتگان تپه جهالت را بسرحد ایقان راهبری نموده، در تحصیل علوم یقینی عالم ربانی و در مراتب توحید و تحقیق سالک صمدانی است، رموز و اشارات عالم غیب را بشیوه سخن

آنجا که بحر نا متناهیست موج زن
 شاید که شنی بکند قصد آشنا
 و آنجا که گوش چرخ بدر ز بانگ رعد
 زنبور در سیوه نوا چون کند ادا
 در جنب نور ذات بود ظلمت کدر
 البدر فی الطلیعة و الشمس فی الضحی

و در آخر عمر شیخ ترك اشعار کرده اگر بنوادر معنی دست دادی در شیوه
 رباعی بیان فرمودی و این دو رباعی بشیخ بزرگوار قدس سره منسوبست،

رباعی

۱۰ هر چیز که آن ورای ما خواهد بود * آن چیز هم بلای ما خواهد بود
 چون تفرقه در بقای ما خواهد بود * جمعیت ما فنای ما خواهد بود
 و له ایضاً هذا الرباعی،
 رباعی

مرغی بودم پریک از عالم راز * نا بوکه برم ز شیب صیدی بفراز
 چون هیچ کسی نیافتم محرم راز * ز آن ره که در آمدم برون رفتم باز
 ۱۵ اما شیخ در زمان فترات جنگیز خان بدست لشکر مغول اسیر شد و در
 قتل عام شهید گشت و سبب شهادت او آن بود که طوطی روح مبارکش
 از زندان قفس بدن ملول شک میخواست که بشکرستان وصال رسد تعجیل
 قتل خود مینمود، گویند که مغولی میخواست که شیخ را بقتل رساند و مغولی
 دیگر گفت این پیرا مکش که خون بهای او هزار درم بدهم، مغول
 ۲۰ خواست که ترك قتل شیخ نماید، شیخ گفت بفروش که بهتر ازین خواهند
 خریدن، شخصی دیگر گفت که این پیرا مکش که بخون بهای او يك
 توبره کاه میدهم، شیخ گفت بفروش که به ازین غی ارزم، و شیخ شربت
 شهادت نوشید و بدرجه سعده و شهداء مرتقی گشت، و کان ذلك فی
 ۲۵ عشر شهر جمادی الثانی سنه سبع و عشرين و ستمائه قال بعضهم تسع و
 ثمانین و خمسمائه و بعضی سنه تسع و عشر و ستمائه نوشته اند تفاوت

کناد بالہی و آلہ الامجاد، و شیخ را دیوان و اشعار بعد از کتب مثنوی
چهل هزار بیت باشد از آن جمله دوازده هزار رباعی گفته است و از کتب
طریقت تذکرۃ الاولیاء نوشته و رسائل دیگر بشیخ منسوبست مثل اخوان
الصفا و غیر ذلك و از نظم آنچه مشہورست اینست - اسرارنامہ، الہی
نامہ، مصیبت نامہ، اشتر نامہ، مختار نامہ، جوہر الذات، وصیت نامہ،
منطق الطیر، بلبل نامہ، گل و ہرمز، نامہ سیاہ، ہیلاج نامہ، دوازده
کتاب نظمست و میگویند کہ چهل رسالہ نظم گفته و پرداختہ اما نسخ
دیگر متروک و مجهولست و قصاید و غزلیات و مقطعات و رباعیات و
کتب مثنوی صد هزار بیت بیشترست، زہی بجرى کہ از امواج او چنین
۱۰ دُرر معانی بساحل زندگانی افتد و جہت تبرک و نیہ از قصائد شیخ چند
بیت ازین قصیدہ نوشته ی شود،

اے روے در مہفتہ بس بازار آمدہ
خلق بدین طلسم گرفتار آمدہ
یک پرتو او فگنک جہان گشتہ پر چراغ
یک نغم گشتہ این ہہ در بار آمدہ

۱۵

و در توحید قصاید غزّا دارد کہ بعضی از آن را اکابر شرح نوشتہ اند و *bright*
سید عزّ الدین آملی رحمۃ اللہ علیہ ہمارہ قصاید شیخ را شرح گنتی و این
قصیدہ را کہ بعضی از آن وارد ی شود شرح منظوم گفته،

سبحان خالق کہ صفائش ز کبریا
بر خاک عجز میفگند عقل انبیا
گر صد ہزار سال ہمہ خلق کاینات
فکرت کنند در صفت عزّت خدا
آخر تعجز معترف آیند کای آلہ
دانستہ شد کہ ہیچ ندانستہ ام ما

۲۰

۲۴

مصلحت دیدند که آن پسر را در قدم شیخ دفن سازند، قاضی یحیی قبول نکرد و گفت پسر من روا نباشد که در زیر پای پیرك افسانه گوی باشد و فرزند او را جایی دیگر دفن کردند، آن شب قاضی در خواب دید که در سر روضه منوره شیخ عطارست و ابرار و اقطاب و رجال الله جمع آمدند و صد هزار مشاعل درفشان و نجوم عنایت از افق هدایت درخشان و مجموع اکابر بحرمات تمام بر سر قبر شیخ مراقب اند، قاضی از اصحاب شرمند گشت بلکه بمجلس نافرسته بازگشت فرزندش را دید گریان، زار و نزار گفت ای پدر تقصیر کردی و مرا از برکت قدم رجال الله محروم گردانیدی، زود در یاب که بهشت من اقدام ابرارست و مرقد من در قدم عطار، قاضی صباح پیش اقرای شیخ آمد و بالتماس مقرر نمود که فرزندش را در قدم شیخ دفن ساختند و از آن جرأت توبه کرد و از مریدان و معتقدان شیخ شد و در سر قبر شیخ عمارت ساخت، و قبر شیخ در بیرون شهر شادباخ است بمحلی که موسوم است بشهر بازرگان و عمارت آن زاویه مختصر و ویران بود اما چون همواره رای صواب نمای ۱۵ و خاطر مشکل کشای امیر جلیل خیر فاضل بیت

امین ملت و ملت بدو گرفته نظام * بین دولت و دولت بدو گرفته قرار نظام الحق و الدین امیر علیشیر عز نصره بالتأیید و مد عصره بالتأیید بتعمیر بقاع خیر مصروفست و احیای سنت سنیه اکابر ماضی میفرماید بر سر روضه منوره شیخ که ملتجای زوارست عمارتی ساخته که در دلکشائی پر نورتر از روضه رضوان و در فرح بخشی جان فزای تر از مرغزار جنان است و زبان اهل زمان در تحسین این معدن خیرات و مرکز مبرات بدین بیت ۲۰ دائما مترنم است، بیت

✓ دو چیز اصل نجاست نام نیک و ثواب

وزین جو در گذری کُلُّ مَنْ عَابَهَا فَاِنْ

۲۵ حق تعالی توفیق رفیق و سعادت شفیق این دُر دریای تحقیق و بحر تصدیق

دوکان رسید و نیز نیز در دوکان او نگاهی کرد بلکه آب در چشم گردانید
آهی کرد، شیخ درویش را گفت چه خیره مینگری مصلحت آنست که زود در
گذری، دیوانه گفت ای خواجه من سبکبارم و بجز خرقة هیچ ندارم بیت
ای خواجه کیه پر عقاقر * در وقت رحیل چیست تدبیر

۵ من زود ازین بازار میتوانم گذشت تو تدبیر ائقال و اجمال خود کن و
از روی بصیرت فکری بحال خود کن، گفت چگونه میگدري، گفت
اینچنین و خرقة از بر کنه زیر سر نهاده جان بحق تسلیم کرد، شیخ از سخن
مجدوب پر درد گشت و دل او از خشکی بوی مشک گرفت دنیا بر دل
او همچو مزاج کافور سرد شد و دکان را بتاراج داد و از بازار دنیا بیزار
۱۰ شد، بازاری بود بازاری شد در بند سودا بود سودا در بندش کرد،
نه که این سودا موجب اطلاقست و مغرب بارنامه و طمطراق، الفصّه
ترك دنیا و دنیاوی گرفته بصومعه شیخ الشیوخ العارف رکن الدین اکاف
قدس سرّه رفت که در آن روزگار عارف و محقق بوده و بدست شیخ توبه
کرد و بمجاهدت و معاملات مشغول شد و چند سال در حلقه درویشان
۱۵ شیخ بوده و بعد از آن زیارت بیت الله المحرام رفته بسی مردان حقّ را
دریافت و خدمت کرد و مدّت هفتاد سال بجمع نمودن حکایات صوفیه
مشغول بودی و هیچ کس را از اهل طریقت این مادّه جمع نبوده و بر
رموز و اشارات و حقایق و دقائق احدی مثل شیخ عطار صاحب وقوف
نشده و در نهایت کمال بحری بود زاخر و همت او مصروف بود بر نفی
۲۰ خواطر، در گوشه نشسته و در بر روی غیر بسته هزاران ابکار اسرار در
خلوت سرای او جلوه ساز بودند و در شبستان او عروسان حقایق و
دقائق محرم راز و اشعار او از آن مشهورتر است که درین کتاب شرح
توان داد و رموز و اشارات او از آن عالی تر که شبهه در حیث کتابت توان
آورد، در حکایت آورده اند که چون شیخ در گذشت در آن حین پسر
۲۵ قاضی الفضاة محبی بن صاعد که بزرگ نیشابور بود فرمان یافت، مردم

(۱) ذکر سلطان العارفين فرید الملة و الدین شیخ عطار قدس الله سره،
 و هو محمد بن ابرهیم العطار النیشابوری مرتبه او عالیست و مشرب او
 صافی و سخن او را تازیانه اهل سلوک گفته اند، در شریعت و طریقت
 یگانه بوده و در شوق و نیاز و سوز و گداز شمع زمانه، مستغرق بحر عرفان
 و غواص دریای ایقان است شاعری شیوه او نیست بلکه سخن او از
 واردات غیب است و این طریق را بدو منسوب کردن غیب است، اصل
 شیخ از قریه کدکن است من اعمال نیشابور و شیخ عمر دراز یافت و گویند
 صد و چهارده سال عمر داشت، ولادت او در روزگار سلطان سنجر بن
 ملکشاه بوده در سادس شهر شعبان المعظم سنه ثلاث و عشر و خمسمائه،
 ۱۰ هشتاد و پنج سال در شهر نیشابور بوده است و بیست و نه سال در شهر
 شادیاخ و بعد از قتل شیخ به سه سال شهر شادیاخ خراب شد، شیخ بسیاری
 از اکابر و مشایخ را در یافته بود و با عارفان صحبت داشته و چهار صد
 جلد کتاب اهل طریقت را مطالعه نموده و جمع کرده و در آخر حال مرتبه
 عالم فنا رسیده و منزوی و معتکف شده و عزیزی در باب زلزله که در
 ۱۰ نیشابور بکرات واقع شده گفته
 رباعیه

اندر سه زمان سه زلزله نازل گشت
 بد پانصد و اند آنکه شد شهر چو دشت
 و آن زلزله بار دوم ششصد و سی
 و آن زلزله بار سیوم هشتصد و هشت

۲۰ اما سبب توبه شیخ آن بوده که پدر او در شهر شادیاخ عطاری عظیم با
 قدر و رونق بوده و بعد از وفات پدر او بهمان طریق عطاری مشغول
 بودی و دوکانی آراسته داشتی چنانکه مردما از تماشای آن چشم منور و
 دماغ معطر شدی، شیخ روزی خواجهوش بر سر دوکان نشسته بود و
 ۲۴ پیش او غلامان چالاک کمر بسته ناگاه دیوانه بلکه در طریقت فرزانه بدر

(۱۶) ذکر فاضل عبد القادر نائی رحمه الله علیه،

از اقران شیخ سعدیست و مرد تارک بوده و همواره بر قناعت روزگار گذرانیدی و خوشگویی است و سخنان شیخ سعدی را تتبع میکند، اما قصبه ناین من اعمال اصفهان است و در قدیم الایام داخل یزد بوده،
 ° قصبه خوش هواست و در سر بیابانی که میان یزد و اصفهانست واقع شده و پنبه نرم در آنجا حاصل میشود و خودرنگ و مَله نائی درین روزگار بی نظیر است و مولانا عبد القادر راست این غزل،
 غزل

ای که بی چشم تو چشبی چشم من جز تر ندید
 هیچ چشبی چشبی از چشم تو نیکو تر ندید
 چشمه نوش تو دارد چشمه حیوان و لیک
 چشم من ز آن چشمه جز چشبی پر از گوهر ندید
 با خیال چشم تو رضوان که چشم جنتست
 حور در چشمش نیاید چشمه کوثر ندید
 چشم آن دارم که از چشمم نرائی قطره وار
 ز آنکه چشمم جز بچشمیت چشمه انور ندید
 ز آرزوی چشم تو چشم من بی صبر و دل
 چشم را خونبار کرد و چشمه سار خور ندید

طبقه چهارم و درین طبقه ذکر بیست فاضل ثبت است،

بعد ازین ذکر غزل گویان ثبت میشود و بعضی موحدان و عارفان که با وجود استغراق و حال از دریای عرفان دُر دانه بیرون آورده اند در طی این تذکره از روی گستاخی ذکر ایشان که در دریای حقیقت است
 ۲۲ بقید کتابت میرسد،

پنج ماه که بر سریر خانی جلوس کرده بود عزیمت خراسان نمود و ارغون خان ازو منہزم شد و از طوس و رادکان پناه بقلعه کلات برد و احمد خان قلعه را محاصره نتوانست کرد که آن قلعه را دور دوازده فرسنگ است و دو دروازه دارد و دیگر کوه محکم است و مثل برج و باروی آن قلعه هیچ جا نیست و دران قلعه لشکرها را آنجور و علفخوار است، ارغون خان بعد از یکماه پیش عم آمد و عذر خواست و احمد خان را شفقت عموست درکار آمد و آسیبی بارغون خان نرسانید و خود کوچ کرده بطرف عراق روانه شد و ارغون خان را بجعی از خاصان خود سپرد که از عقب ی آوردند، منکلی بوقا که مقتّم آن مردم بود با ارغون خان عهدی بست ۱۰ و او را خلاص داد و باقی مردم بارغون خان بکجهت شدند و لشکر استراباد بایشان پیوست و در عقب احمد خان روانه شدند و چون احمد خان بزنجان رسید خبر ارغون خان بشنید و مضطرب شد و بتعجیل خود را بتبریز رسانید و والد را همراه داشته بمراغه آمد، لشکریان ازو بر گشته بارغون خان پیوستند و او فرار کرده او را در دامغان دربان ۱۵ سلطان بارغون خان فرستاد و بحکم ارغون خان هلاک گشت و سلطنت ایران باستقلال بدست ارغون خان افتاد و بانتقام آنکه خواجه شمس الدین محمد صاحب دیوان بعد از اباقا خان باحمد خان رجوع کرده بود او را در حوائی قراباغ تبریز بیاساق رسانید و از مشایخ و علماء و شعراء که در روزگار ارغون خان بوده اند شیخ مصلح الدین سعدی ۲۰ شیرازی علیه الرحمة و خواجه هام الدین تبریزی و مولانا علامه قطب الدین شیرازی اعلی الله درجته است، و عزیزی در تاریخ علامه گوید این قطعه،

بازی کرد چرخ کج رفتار * در مه روزه آه از آن بازی
ذال و یا رفته از گو هجرت * رفت در پرده قطب شیرازی

آنکس که او رسید بیاسای حکم تو
 در خاک تیره خشت لحد کرد بر سری
 اختاجی سیاست از قیچی اجل
 در گردن عدوی تو بندد دو چنبری
 پور بها دعاچی درگاه دولتت
 گشتست اشکبار و غم او غی خوری
 سوغات حضرت تو فرستاد این دعا
 بادش مگر بخاطر عاطر در آوری
 نوشد مگر ز سرغوت انعام عامر تو
 در طوبی بخشش تو ایام توانگری
 یاوشمی کند چو کنی تربیت ورا
 در شعر با نظای و قطران و انوری
 هرگز نگفته اند درین اصطلاح شعر
 فردوسی و دقیقی و پندار و عنصری
 نشیده است در عرب و در عجم کسی
 زین سان قصیده ز معزی و بختری
 تا هست کار ملک بیاسای پادشاه
 تا هست حکم شرع بدین پیغمبری
 در حفظ خویش ایزدت اسرامشی کناد
 پاینده باد ذات تو از فضل تنگری

اما ارغون خان در روزگار دولت پدرش اباقا خان پادشاه خراسان بود،
 چون اباقا خان وفات یافت در خطه تبریز شهزادگان و امرا برغم او
 باحمد خان بن هلاکو خان اتفاق کرده او را بر تخت سلطنت نشاندند و
 احمد خان پادشاه نیکو سیرت بوده و باسلام و اسلامیان میل تمام داشته
 و گویند که مسلمان بود اما برای مصلحت اسلام را ظاهر نمیکرد و بعد از

کردند نرکه بر لب همچون چشم من
خیل خیال تو چو نومان یساوری
کوچ و قلان خویش بدیوان عشق تو
گه جان دم بمالی و گه سر بختجوری
تمغائی غم تو زد از اشک آل من

۵

تمغای سرخ بر ورق زر جعفری
کردم نکششی لب و جان ببوسه
سورغامشی نمیکند از راه کافری
تابشمی کنیم هم در مجادله

زین قصه پیش داور آفاق بکسری
بیلگا الخ بتجی فان اعظم آنک
دارد ره بتجی و راه بهادرے
ای صاحبی که هست ز برلیخ حکم تو

۱۰

ترك و مغول و تازی و روی و بربری
ارناق گشت با لقب تا بشرق و غرب

۱۵

تنسخ برد برای تو خورشید خاوری
تتقاولان عقل تو در راه مملکت
بستند دست فتنه و جور از ستمگری

بر شیوه سخای تو آس عطا دهند
باورجیان بکاسه زرین مشتری

۲۰

قوشچی هست نو ز بهر قرانغو
بر بست بال نسر بیتر کبوتری

هرکو عنایت تو آغلامشی کند
بر سر کشد برندق او چرخ چنبری

۲۴

بر بیاض آفتاب از شب رقم خواهد کشید
 ماه را بر صفحه خوبی قلم خواهد کشید
 یا رب این يك قطره خون کورا هی خوانند دل
 تا کی از بیداد مهر و یان الم خواهد کشید
 امشب ای شمع از سر بالین بیماران مرو
 بیدلی سر در گریبان عدم خواهد کشید
 پر حذر باش امشب ای همسایه بیت الحزن
 گرسر شک چشم من دیوار نم خواهد کشید
 میکشد بار غم محبوب و میگوید بها
 هر که عاشق شد ضرورت بار غم خواهد کشید

و این قصیده هم اوراست در مدح خواجه وجیه الدین زنگی در اصطلاح
 و لغت مغولی و بسیار مستعدانه گفته و برین نسق شعر در دواوین استادان
 کم دیده ام، و آن اینست

قصیده

ای کرده روح با لب لعل تو نوکری
 محبوب از یکی و نگاری و چادری
 نوئین نیکوئی و ترغولب ترا
 از قند صد نثار بریزد بساوری
 در یرلغ غم تو ز بس ناله های سخت
 خون شد دل چریک و رعایا و لشکری
 هندوستان زلف ترا چشم ترك تو
 بلغاق کرده همچو قشون نکودری
 قامان طره های تو چون کلك بخشیان
 کردند مشق بر رخ تو خط ایغوری
 تا باسقاق عشق تو در ملك دل نشست
 از یارغوی هجر تو بر خاست داوری

حق پدرم و در حق من ملتهاست که مؤکدست و ثابت اورا رسوای ساختی، آخر خواجه نمیداند که مرا بمال دهقان احتیاج نیست تا از روی حرص و طمع مال از وی بستانم و پسر اورا که اهلیت و استحقاق نداشته باشد بکار مسلمانان نصب کنم و ازو کارهای نا شایسته و نا پسندیده مسلمانان رسد و مرا نکوهش کنند که ملکشاه رشوت گرفت و نا اهلان را علم اشراف و بزرگان اذن فرمود، هانا خواجه دشمن من بوده و من اورا دوست تصور میکردم، و بدو نوشت که بکاری که مأذون است برود و توقف نکند، غرض آنکه سلاطین قدیم در آنکه کارهای بزرگ مردم خورد نفرمایند مبالغه برین منوال داشته اند، حکایت، سلطان سنجر را پرسیدند ۱۰ در آن وقت که بدست غزان گرفتار شده بود که چه بود که ملکی بدین وسعت و آراستگی که ترا بود چنین مختل شد، گفت کارهای بزرگ مردم خُرد فرمودم و کارهای خُرد مردم بزرگ رجوع کردم که مردم خُرد کارهای بزرگ را نتوانستند کرد و مردم بزرگ از کارهای خُرد عار داشتند و در پی نرفتند، هر دو کار تباه شد و نقصان بلك رسید و کار ولایت و ۱۵ لشکری روی بفساد آورد،

بیت
جز بخردمند مفرما عمل گرچه عمل کار خردمند نیست

(۱۵) ذکر فخر الافاضل پور بهای جای قدس الله سره العزیز،

مردی مستعد و فاضل بود و آبا و اجداد او قضاة ولایت جام بوده اند و او مرد خوش طبع بود و بدین پایه سرفرو نیاورد و هواره با مستعدان ۲۰ نشستی و بیشتر اوقات در هرات روزگار گذرانیدی و او شاگرد مولانا رکن الدین است که بقبائی مشهور شد و بروزگار ارغون خان در ملازمت خواجه وجیه الدین زنگی بن طاهر فریومدی بنبریز رفت و با خواجه همای الدین مشاعره کرد و در بحور مشکله قصائد دارد و این غزل غزل
اوراست،

مسلمانان وجه معاش و زینت لباس آسان تر بدست می آید کدخدازادگان
 هالك نیز رعیتی ترك کرده اند و بعمهرداری مشغول می شوند و عنقریب
 در ملك و كهفایت و زراعت نقصان فاحش دست میدهد و خواهد داد
 اگر این شیوه مذموم را باز خواست نفرمایند و منع نکنند ، در تواریح
 ۵ ملكشاهی می آرد که سلطان ملكشاه سلجوقی را چون ملك دار السلام بغداد
 مستخلص شد خواست تا با خلفاء وصلت سازد، خواجه نظام الملك را
 طلب کرد و گفت میخواهم که بتعجیل باصفهان بروی و در عرض دو هفته
 دویست هزار درم سرانجام نموده بعساكر ظفر پیکر رسانی و خواجه را
 اجازت بطرف اصفهان شد و خواجه بدینور در خانه کدخدائی نزول
 ۱۰ کرد و آن مرد خواجه را خدمتکاری چنانچه شرطست بجای آورد و شب در
 خدمت خواجه نشسته بود، عرض کرد که موجب چیست که خواجه
 بدین تعجیل میرود و اسباب و تجمل همراه نیست، خواجه گفت سلطانرا
 بجهت مصالحی خرجی ضروری دست داده و من میروم که بدو هفته
 دویست هزار درم از اصفهان بخزانة سلطان رسانم، دهقان بعرض خواجه
 ۱۵ رسانید که مرا بدولت پادشاه چهار صد هزار درم استعداد دنیاوی هست
 و مردی پیرم و پسرکی قابل دارم و میخواهم که اورا بعلم خط و استیفا به
 شاگردی دهم و من مرد دون و بی استحقاق و سلطان مثل من مردم را
 منع ازین کار فرموده و من میترسم و فرزند خود را بدین علوم باوستانی
 نمی توانم داد، اگر شما درین شغل بجهت من از سلطان اجازت حاصل
 ۲۰ سازید بنك دویست هزار درم نقد بخزانة خدمت میکنم، خواجه چون از
 پیر مرد این سخن بشنید بغایت خوشحال شد و این را كهفایت مستحسن
 تصور کرده در خانه دهقان ساکن شد و کیفیت احوال را بدست قاصدی
 بسطان عرض داشت نمود، سلطان چون مكتوب خواجه را مطالعه کرد
 در غضب شد و رخساره مبارکش بر افروخت و سوگند خورد که اگر
 ۲۵ نه هجاسن سفید نظام الملك دستگیر او شدی و حق خدمت او که در

آنکه مرگ در قناست مرا چه آرامش، و شیخ سعدی علیه الرحمة
گوید،

بعد از هزار سال که نوشیروان نماند * گویند خلق دهر که بودست عادل
همواره اشراف در روزگار او محبوب و ارادل در دور او منکوب می بودند
و انوری درین باب میفرماید

نوشیروان که طنطنه صیت عدل او * تا حشر بر زبان افاضل روان بود
هرگز روا نداشت که بد اصل و سفله را * در عهد او سنان قلم در بنان بود
از سیرت پسندید و رعایت مراسم خیر نوشیروان برتبه رسید که علماء در
باب عذاب او توقف کرده اند حرمت عدل را با وجود شرکی که داشت
و رسول الله صلی الله علیه و آله فرموده ولدت فی زمان الملك العادل، زهی درجهٔ عدل
او و زهی سعادت پادشاه عادل، پادشاهی که موحد و عادل باشد فرض
کن تا کرامات و درجات او چه مرتبه داشته باشد، حق تعالی این پادشاه
عادل را که عدلش بر عدل نوشیروان مزیت دارد و سیرت پسندید او
نزدیکست بسیرت خلفاء راشدین ساها بر سر امت محمد مختار پابند دارد
۱۰ تا دست تطاول بد اصلا و دونان را از سر رعیت کوتاه گرداند و این
قاعده که جولاهه بچگان و روستائیان قلم استیفا بدست جفا گرفته اند و
جمعی که کار ایشان و پدران ایشان گاو بندی بوده اکنون دم از سیاحت
دیوانی و عمل سلطانی میزنند و درین کار نقصان دین و ملت و شکست
شرع و سنت است

۲۰ تیغ دادن در کف زنگی مست * به که آید علم ناکس را بدست ✓

بکلی دفع فرماید چنانکه مشاهده می رود که بازاریان و عوام الناس و مردم
دیها و صحرا نشینان فرزندان خود را بعلم رقوم و سیاق می سپارند و چون
درین علم اندک مایهٔ وقوفی نه باسحقاق یافتند بعمل داری مشغول
۲۴ میشوند و فساد این ارادل بمسلمانان میرسد و چون از حرام و مال

میکند درین حکایت لله در قائله،

حاجی برد جام نوشروان * شاه میدید و کرد ازو پنهان
دل خازن ز بیم شه بر خاست * جام جستن گرفت از چپ و راست
او بتهدید و رنج و غصه و درد * هر کسی را مطالبیت میکرد
شاه گفتا که رنج و غصه مسخ * بیگنهارا مدار در غم و رنج
کآنکه او برد جام ندهد باز * و آنکه او دید فاش نکند راز
شاه روزی میان رهگذری * دزد خود را بدید با کهری
کرد اشارت بخته کی باری * کین از آن جام هست گفت آری

و در روزگار ملوک عجم بر رعایای ملك ظلم واقع شدی و چون نوبت
۱۰ بنوشیروان رسید بدعتها بر انداخت و قاعده‌های نیکو پیدا ساخت و سدّ
باب الابواب که سکندر بسته بود مختلّ و ویران شد بود انوشیروان آن را
عمارت کرد و منع لشکر دشت قبیچاق فرمود و مزدك که بر روزگار قباد
ظاهر شده بود و مذهب زندقهر را عدل نام کرده بود نوشیروان روز
مهرجان بتدبیر و رای مصون عالی آن مخالف بد اعتقاد را با هفت هزار
۱۵ اعوان و انصار و اصحاب او سرنگون در زمین بجاك فرو برده هلاک
ساخت و قباد بعد از آنکه شصت سال سلطنت کرده بود بزندگانی خود
انوشیروان را بر تخت نشاند و خود در آتشگاه بتعبدی که در کیش گبران
دستور بود مشغول گشت و انوشیروان چهل و هشت سال بعدل و داد
و تعظیم علماء و حکماء روزگار گذرانید و در بارگاه او همواره چهار کرسی
۲۰ زر نهاده بودی یکی ملك ترك را و یکی ملك هند را و یکی ملك روم را و
یکی ملك یمن و عرب را و هر سال یکی از این ملوک چهارگانه بخدمت
انوشیروان آمدندی و بنوبت بر مستقرّ خود قرار گرفتندی، صاحب تاریخ
بناکتی گوید که در زمان دولت مأمون خلیفه خاتم انوشیروان را یافتند سه
سطر بر آن مسطور و مکتوب بود، سطر اوّل این که راه تاریکست مرا
۲۵ چه بیش، سطر دوم آنکه عمر دوباره نیست مرا چه خواهش، سطر سیوم

اشراف قبول تمام یافت و در روزگار خود ملک الشعراء فارس و عراق
عجم بوده و هر مشکلی که در علم شعر در آن دیار واقع شدی همگان رجوع
باو کردند و دیوان خواجه مجد الدین در عراق شهرتی عظیم دارد و
لطایف و ظرایف او بین الخواص و العوام مذکورست و مشهور، گویند
که همه روز خواجه مجد الدین با اتابک سعد بن ابی بکر زنگی نرد باختی
و چنان واقع شد که اتابک ترک لعب نرد کرد و برین يك سال گذشت،
خواجه مجد الدین این قطعه بحضرت اتابک فرستاد،
قطعه

خسروا داشت سخای تو مرا پار چنانک

کان نیارست زدن لاف ز هستی با من

آسمان با همه تعظیم و بلندی کورست

میزد از روی تواضع دمر پستی با من

تا تو بر داشتی ای شه ز سرم دست کرم

میزند از سرکین تیغ دو دستی با من

یاد میدار از آن شب که ره را گفתי

عمر باقی بنشین خوش چو نشستی با من

آن شب آن بود که در سرهوس نردت بود

نرد من بردم و عهدا تو شکستی با من

یا رب امسال چه تدبیر کنم تا چون پار

شه ببازد مدتی نرد بستی با من

۲۰ اتابک سعد در جواب فرماید

از صرّه های مصری يك صرّه الف دینار

بی لعب نرد کردم هر سال بر تو ادرار

گویند مدتهای مدید این سیورغال در حقّ خواجه مجد الدین مجرا بود،

اما بتقریب شمه از آثار خیر انوشیروان عادل واجب نمود نوشتن، سیرت

۲۰ پسندید او تا برتبه بود که شیخ سنائی علیه الرحمة در حدیقه ذکر آن

لشکر از ولایت ایشان برخاستند و این مملکت را بر آن پنج برادر مسم داشت، اما ارسلان جاذب بروزگار سلطان محمود حاکم طوس و نیشاپور بوده، در تاریخ سلاجقه آورده اند که ارسلان با سلطان خویشاوندی داشته، مرد صاحب خیر و مردانه بود و رباط سنگ بست که بر سر چهار راه واقع است راهی از نیشاپور برو و راهی از طوس بهرات او ساخته است و در روی زمین رباطی از آن عالی تر مسافران نشان نمیدهند و امروز ویران است و قبر ارسلان در رباط مذکور واقع است و این ترکیب بر گرد قبر او نوشته اند،

كُلُّ مُلْكٍ سَيَفُوتُ * كُلُّ نَاسٍ سَيَمُوتُ
لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ حَيَوةٌ سَرْمَدٌ إِلَّا أَلَمَلِكُ الْخَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ

و چون ضمیر منیر امیر کبیر عالم فاضل معین العلماء مرتبی الفضلاء مقصد الفقراء الذی قصر لسان القلم عن وصف ذاته نظام الحق و الدین علی شیر خلد الله تعالی ظلال دولته علی رؤس المسلمین دائماً بتجدید سنت سنیه اکابر مصروفست در جنب آن رباط رباطی مجدد احداث فرمودند که چشم روزگار چنان عمارتی ندیده و امروز مقصد مسافران و مطلب مجاوران آن دیارست و در زیبایی چون عروسی آراسته است و در رعنائی چون بوستانی پیراسته، حق تعالی وجود شریف این معدن خیرات و مبرات را همیشه در پناه خود محفوظ دارد،

بیت
پدر بجای پسر هرگز آن کرم نکند * که دست جود تو با خاندان آدم کرد

(۱۴) ذکر ملك الفضلاء خواجه مجد الدین همکر فارسی،

مردی فاضل و هنرمند بوده و در روزگار خود بفضل و استعداد ظاهر و باطن نظیر نداشت و خوش نویس و خوش گوی و ندیم مجلس سلاطین و حکام بودی و نسب او بکسری انوشروان بن قباد میرسد و چون ۲۴ حسب و نسب او را دست فراهم داده نزد حکام و اهل جاه و دولت و

چون دعوت حق را اجابت کرد و ازین جهان فانی و خاکدان ظلمانی
 رخت بقا بریاض جاودانی برد پنج پسر داشت و ملک را بر پسران پنجگانه
 قسمت نمود، سلطان محمود چون سمرقند و ما وراء النهر را مسخر ساخت
 از آن پنج برادر که حاکم قبا بودند خراج خواست، ایشان این قطعه را
 به سلطان فرستادند،

ما پنج برادر از قبائیم * دریا دل و آفتاب رائیم
 ما ملک زمین همه گرفتیم * اکنون بتفکر شمائیم
 گر چرخ بکام ما نگردهد * چنبر ز هوش فرو کشائیم

سلطان در یافت که غرور و نخوت در دماغ ایشان متمکن شده و
 ۱۰ پنداشته اند که غیر از قبا در جهان ملک دیگر نیست که گفته اند (ع)
 ما ملک زمین همه گرفتیم، عنصری را فرمود تا در جواب ایشان این دو
 بیت انشاء کرد بدین منوال،

نرود بگاه پور آذر * میگفت خدای خلق مائیم
 جبار به نیم پشه اورا * خوش داد سزا که ما گوائیم

۱۵ و ارسلان جاذب را با لشکر انبوه فرستاد تا گوشمال ایشان بدهد و ارسلان
 مدتی شهر قبارا محاصره کرد و در قلعه شهر قحط خاست و آن پنج برادر
 عاجز گشتند و از روی عجز این قطعه دگر باره به سلطان فرستادند، قطعه

ما پنج برادر قبائیم * در قحط و نیاز مبتلائییم
 شاهان تو عزیز ملک مصری * و اخوان گناه کار مائیم
 ما را که بضاعتست مزاجه * شرمند ز حضرت شمائیم
 بر حالت زار ما بخشای * از فضل و کرم که بینوائیم

سلطان چون این شعر را مطالعه کرد رحم آمدش و گفت قطعه اول از
 غرور بود واجب بود گوشمال دادن و این قطعه از عجز و نامرادیست،
 ۲۴ در طریقت این زمان از جریمه ایشان گذشتن خوب میباشد، فرمود تا

بهای جای است و از ترکستان بطریق سیاحت بعراق عجم افتاد و با بدر الدین جاجری در اصفهان مشاعره و معارضه دارد، فاما سخن او از سخن بدر افضل است و معجری شاعر نیز که استاد بدر الدین جاجری است معاصر قباّی بوده و قباّی گوید در حق بدر جاجری این شعر،

فحل اشعارم قباّی زان سبب دارم لقب

چون زنان ای بدر جاجری مبین معجری

مولانا رکن الدین در حقّ خواجه عزّ الدین این قطعه گوید

چه شد امسال آخرای مخدوم * که من رنج دیدهٔ مظلوم
بعد ده ساله حق برین دولت * گشتم از هر مراد دل محروم
۱۰ راه من بند خدمتست و دعا * و اندرین هر دو بوده ام ملزوم
دهر و دوران همه ستمگارند * و آدی همچنان جهول و ظلم
نه منم عاقل از فنون هنر * نه توئی عاری از فروع علوم
نه تو مفلس شدی نه من منعم * نه تو خادم شدی نه من مخدوم
تو همان مالکی و من مملوک * تو همان حاکی و من محکوم
۱۵ هست این بیت نظم مالک فضل * رحمة الله سنائی مرحوم
رزق بر نست هرچه خواهی کن * خواه احسان شمار و خواه رسوم

اما قبا ولایت نزه دلکشاست و در اقصای ترکستان است و شهری عظیم بوده و اکنون آن شهر خراب شد و آن دیار مسکن مغل و قلماق است و خواجه نصیر الدین طوسی در کتاب خلافت نامه الهی می آرد که پیغو ۲۰ بن طغان در زمان سلطان محمود بن سبکتگین حاکم قبا بود و مرد عادل و خیر بود و در نهایت پیری گوش او گران شد زار زار میگريست که من بعد ازین آواز داد خواهان چگونه شوم اما روز جمعه فرمودی تا تخت اورا در میدان نهادندی و او بر تخت نشستی و فرمودی تا هرکرا تظلمی بودی جامهٔ سرخ پوشیدی و آن کس را طلب فرمودی و او کیفیت ۲۵ حال خود بر کاغذی نوشتی و بدست او دادی و بغور او رسیدی،

تخلصی بشنو ای یگانہ خسرو وقت
ز عنصری کہ بود اوستاد اہل سخن
بتیغ کہ بر از آن ابر گسترد کرباس
کہ تا پیش تو آرد زمانہ تیغ و کفن
چراغ روز غی نابد از سپہر بخواہ
چراغ ہی کہ پر از ظلمتست خانہ تن
بیار بادہ روشن اگرچہ تیرہ ہواست
کہ چون پیالہ بی روشن است دیہ من
مگر خدنگ تو مرغیست آہنیں منتار
کہ هست چینہ او دانہ دل دشمن
خداگانا تیغ و بال خصم آمد
گرفت خواہد خصمت و بال در گردن
چو عاشقان چہ عجب گر ز عشق طلعت او
ہزار چاک زند آخر الزمان دامن
ہر پناہا نشریف تو ہایون باد
بر آفتاب بزرگان سر صدور زمن
میر دولت و دین مفخر صدور عراق
کہ هست گاہ کفایت چو صد نظام و حسن
بعہد مملکت جم گر آصف او بودی
نیوفتادے خاتمر بدست آہرمن
ہمیشہ ابلق ایام تند رام تو باد
اگرچہ ابلق ایام هست مرد افکن

(۱۲) ذکر مولانا رکن الدین قبائی رحمۃ اللہ علیہ،

۲۴ از جملہ شاعران متعین بودہ است شاگرد اثیر الدین اومانی و اوستاد پور

(۱۲) ذکر گنججور معانی اثیر الدین اومانی رحمه الله علیه،

مردی خوش طبع و فاضل بوده و دیوان او مشهورست و در علم شاگرد
خواجه نصیر الدین طوسی بود و اصل او از همدان است، اشعار
عربی بسیار دارد و سخن را دانشمندانه میگوید و این قصیده در صفت
زمستان گفته در مدح اتابک ازبک بن محمد انار الله برهانه، قصیده
اینست،

بهار وار ز ادبار برد در بهمن
چنین که دید بنفشه که ریخت برگ سمن
بدود عود هی ماند ابر و این عجیبت
که دود عود بکافور باشد آبتن
چنین که جوشن سیهین بآب میبینم
چگونه کار کند تیغ خور بر آن جوشن
بآب بنگر و باد آور از شهبان قدیم
بزال ماند در بند مانده از بهمن
ز رشتهای سفید سحاب تافته اند
که می نیستم از مهر یک سر سوزن
برهنه بود جهان مدتی و درزئی ابر
بدوخت از پی عالم سفید پیراهن
اگر نه چشمه خضرست و پرده ظلمات
چرا در ابر نهان است چشمه روشن
بیست آب روان همچنانکه گوئی هست
بسان خنجر خسرو هم آب و هم آهن
ملك مظفر دین خسرو جهان ازبک
که روح کشور هستیست او و عالم تن

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

مرد اهل بود و در شاعری مکمل است و این قصیده را در صفت شب
و نجوم محکم گفته است،
قصیده

نماز شام کن امواج این دریای دولابی
فرو شد زورق زرین بر آمد طشت سیمایی
ز اوج موج این دریا بر آمد صد هزار انجم
چو بر روی محیط کل شناور خیل مرغابی

صفت انجم و صفت طلوع نیر اعظم در آخر قصیده بیان میکند در چرخیات
و درین قصیده کارها دارد و سلطان سعید بایسنغر بابا سودائی را جواب
این قصیده فرمود و مطلع قصیده بابا اینست،

۱۰. جم انجم چو زد بر چرخ شادروان دارابی
بر آمد شاه قائم پوش ازین ایوان سنجایی
و فرید در تعجیلی که ذهن او درین قصیده مبادرت کرده بتعجب این
بیت میگوید،

بیک هفته در اصفاهان فرید این شعر انشا کرد
عجایب داشت طبع او ازین تیزی و اشتیاقی

و بابا سودائی صورتی از نوادر درین بیت باز میگوید،

بیت
بیک ساعت بگفت این شعر در باورد سودائی
فرید اندر سپاهان گرچه گفت آنرا باشتابی

غالباً لفظ يك ساعت از عقل دور مینماید چه هشتاد بیت متین در ساعتی
۲۰ گفتن مشکل است، ناویل آنست که در عرف عوام هست که برای عمر
يك ساعت غم جاودان مخور یعنی اندك فرصتی را يك ساعت بعرف
میگویند و استاد گوید،
بیت

نگهدار فرصت که عالم دمیست * دی پیش دانا به از عالمیست

۲۴ قال رسول الله صلعم الدنيا ساعة فاجعلها طاعة،

جواب مولانا امای

ایا لطیف سؤالی که در مشام خرد
ز بوی نکمت خلقت نسیم جان آید
بگربه نیست قصاصی که صاحب ملت
چنین قصاص بشرع گرین نفرماید
نه کم ز گربه بیدست گربه صیاد
که مرغ بیند و بر شاخ پنجه بکشد
اگر بساعد سپین خود سری دارد
بخون گربه هان به که دست نالاید
بقای قهری و عهر کبوتر ار خواهد
قرارگاه قفس را بلند فرماید

اما اباقا خان بعد از هلاکو خان بر سریر ملک جلوس کرد و پادشاه
قاهر و مردانه و با رای و تدبیر بود، وزارت بصاحب مغفور شمس
الدین محمد صاحب دیوان داد و لشکر بروم فرستاد و بعضی از روم را
مسخر کرد و رصد مراغه را اگرچه خواجه نصیر الدین بروزگار هلاکو خان
بنیاد کرده بود در عهد اباقا خان با تمام رسانید و اباقا خان سی تومان
بر آنجا خرج کرد و اباقا خان در تابستان در ایلاق و زمستان در مراغه
بودی و هفت سال در اکثر ایران زمین پادشاهی کرد، شی در مرغزار
اوجان از حوالی تبریز نشسته بود ناگاه وحشی درو ظاهر شد و گشت
مرغی عظیم قصد من دارد، تیر و کمان طلب کرد، چون تیر و کمان
بدو دادند فی الحال بیفتاد و جان بحق تسلیم کرد و کان ذلک فی شهر
سنه اربع و سبعین و ستمائه،

(۱۱) ذکر فاضل مکمل فرید احول رحمه الله علیه،

۲۴ از اقران امای هروی است و در اصفهان در زمان صاعديه ظهور یافته،

فضل تو بخردان حقیقت بدیده اند
 ز آن در هنر بتزد بزرگان محقق
 آن دل که شد معلق مهر و هوای تو
 چون زلف دوست رنج ندید از معلقی
 این شعر داشت قافیتی مُعَلَّقِ اَنجَنَانِک
 بر بستهش که کس نخواند ز مُعَلَّقِ
 من پارسی زبانم از آن کردم احتراز
 زان تازئی که خنده زند از مریقی
 کردم همی بگرد سخنهاے دلفریب
 در آرزوی شعر مُعَرِّی و ازرقی
 نباید بدین قوافی ازین خویتر سخن
 گرچه سخن طراز نماید فرزدقی
 احمق بود که عرضه کند فضل پیش تو
 خرما ببصره بردن باشد ز احمقی
 تا زین چرخ اشهب و گُره زمین بود
 از مرکب زمانه نیاید جز ابلقی
 بر هر مراد و کام که داری مظفّری
 وز هر سپهر و سعد که خواهی موفّقی

گویند که فخر الملك این قطعه پیش مولانا امای فرستاد بطریق استفتا

سر افاضل دوران امام ملت و دین
 خدایگان شریعت درین چه فرماید
 که گربه گر قفص قمری و کبوتر را
 میان شب ز ره جور و ظلم بر باید
 خدایگان کبوتر ز روی شرع و قصاص
 اگر بریزد خون گربه را همی شاید

ماند همی بروشنی ماهتاب از آب
 سپین برت بزیر بغلطاف فستی
 بر آب دیده پیش نو زورق روان کم
 گر زآنکه بینمت که نو مایل بزورقی
 گر حور عین به بینند عتاب شکر
 ایا که چون گرند سر انگشت فندق
 گر شاه ملک حسنی اندر بساط دهر
 در صدر خواجه به بودت جای بیدقی
 تاج اتم خدیو جهان فخر ملک و دین
 کر آدم اوست گوهر و سنگند ما بقی
 چون نزد سروران بکرم نام او برند
 تن در دهد زمانه باسم مطابق
 ای آنکه عز و جاه بزرگان کشوری
 وی آنکه صدر و بدر وزیران مطلق
 محصول کارگاه نجوم مزینی
 مقصود گرد گشتن چرخ مطبقی
 اندر بهار فضل نسیم معطره
 و اندر نسیم خلق بهار خورنقی
 پیش حصار حزم نوگان حصن دولتست
 بحر محیط پای ندارد بخندقی
 بی مجلس نو طبع ندارد معاشرت
 بی ساغر نو می بگذارد مروقی
 موضوع کردی از کف بخشنده اسم جود
 نو صدر کز مصادر اقبال مشتقی

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ملك افتخار الدين و نور الدين رضى گفتند
 ز شاگردان تو هستند حاضر * رهی و افتخار و نور مظلوم
 صاحب دیوان گفت

چو دولت حضرت را هست لازم * دعاگو صاحب دیوان ملزوم
 ز شعر تو و سعدی و امای * کدامین به پسندند اندرین بوم
 تو کن تعیین این چون ملك انصاف * بود در دست تو چون مهره در موم
 خواجه مجد الدين در جواب این رباعی فرستاد
 رباعی

ما گرچه بنطق طوطی خوش نفسم * بر شکر گفته‌های سعدی مکسم
 در شیوه شاعری باجماع اُمم * هرگز من و سعدی بامای نرسیم

۱۰ این فضل که در حق امای گفته‌اند در شیوه صنایع بدایع شعری بوده
 باشد و الا سخن شیخ سعدی را مرتبه عالی و مشرب اورا درجه وافیست،
 از حقیقت و طریقت سخن او نشان میدهد و از نمکدان لطافت آتی دارد،
 و امای از صنایع علمای هرات است اما در کرمان و اصفهان در بعضی
 اوقات مسکن میداشت و قضاة هرات از نژاد امای اند، و خواجه فخر
 ۱۵ الملك که از بقیه وزراء و صدور خراسان است مرتبی امای بوده‌است و
 این قصیده را در مدح فخر الملك میفرماید

چون کبک شسته لب بشارب مروقی
 کبکی از آن بطوق معبر مطوقی
 در بزم خویتر ز نذرو ملوقی
 و اندر مصاف چیره‌تر از باز ازرقی
 بر آفتاب طنز کنی و مسلمی
 بر مشتری و ماه بخندے و بر حقی
 گر ماه در لباس کبود منقط است
 تو شاه در لباس نسج مغربی

دَرَجَاتِ مَزَارِعِ آن كَمَثَلِ اَنْحَرْتِ اشجارِ آن كَثِجَرَةٍ مَبَارَكَةٍ زَيْنُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ
وَلَا غَرْبِيَّةٍ مَوْصُوفَتِ بِأَصْلِهَا ثَابِتٌ وَقَرَعَهَا فِي السَّمَاءِ نَبَاتٌ أَنْبَتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ هَرِّكَ مِنْهَا حَسَابُ سَنَابِلِ آن كَانَهَا
كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ شَرِبَ آن از بَجَرِ وَ كَأَسًا دِهَاقًا مَدخلِ آن أَذْخَلُوهَا بِسَلَامٍ
۰ آمِينَ بِسَاحَتِ عَرْضِهَا كَعَرْضِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ ابْنِ بَاغِهَا چَهار
حَدِّسَتْ حَدَّ اَوَّلِ بَسْرَابِسْتَانِ عَقْلِ حَدِّ دَوِّمِ مَجْرَةٍ خِيَالِ حَدِّ سَيُومِ بَشَارِعِ
فَكْرِ حَدِّ چَهارمِ بَكُوجَهُ وَ هَمِّ، رَهْنِ دَرَسْتِ وَ شَرَعِ بَعْدِ از آن رَاهِنِ مَلْهُوفِ
بَاغِ مَعْرُوفِ را از مَرْتَبِنِ مَذْكُورِ بَاجَارَتِ گِرَفْتِ نَا بَوَقْتِ اسْتِمَاعِ نَدَايِ يَا
أَيُّهَا النَّاسُ الْمَظْمُونَةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً بِحُكْمِ لَهْمِ أَجْرٍ عَظِيمٍ
۱. هَر سال بَه بِنْجَاهِ عَقْدِ گَهَرِ سَلَكِ نَظْمِ كِه هَر عَقْدِ آن اِنْ مِنْ الشَّعْرِ لِحُكْمَةٍ
مَعْدِنِ عَقُودِ هَمِينِ بَاغِ مَحْدُودِ عِبَارَتِ از هَر عَقْدِي قَصِيدَةُ مَتِينِ غَرَّا كِه اَكْر
بِرَكُوهِ خَوَانِدِ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مَتَصِدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ مُسْتَاغِرًا مُلْتَمِمْ وَ
مَتَكَبِّلُ شَدِ كِه مَالِ اِجَارَتِ را بِي اِهَالِ وَ اِهَالِ جَوَابِ گَوِيدِ بِشَهَادَتِ وَ
گَفْتِ بِاللَّهِ شَهِيدًا،

(۱۰) ذِكْرُ اِمَامِ الشُّعْرَاءِ مَوْلَانَا اِمَامِي هَرُوي عَلَيْهِ الرِّحْمَةُ،

از جمله فضلای خراسان است و با وجود علم و فضل شاعری بی نظیر
بوده است و با شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی و خواجه مجد الدین همکر
فارسی معاصرست، صاحب نزهة القلوب گوید که روزی خواجه شمس
الدین محمد صاحب دیوان و ملک معین الدین پروانه که در عهد اباقا
۲. خان حاکم مالک روم بود و مولانا نور الدین رصدی و ملک افتخار الدین
کرمانی که از نژاد ملک زوزن است هر چهار فاضل با اتفاق قطعه بحضور
خواجه مجد الدین همکر فارسی فرستادند و ازو استفسار کردند، پروانه
گفت

ز شیخ فارس مجد ملّت و دین * سؤالی میکند پروانه رور

آن کس که نور ناصیه آفتاب ذید
 دامن که طبع او نکند هیچ یاد فی
 ای چرخ رفعتی که چو کیوان سپرده
 از پای قدر فرق مه و تارک جدی
 پیش گشت چگونه ستایم محیطارا
 کس گشت پیش چشمه کوثر حدیث ی
 از خاک درگاه تو که اکسیر دولتست
 پیرایه ایست مردمک دیده فنی
 نا لازم حیات بود اعتدال طبع
 بادا رسیده صیت جلال تو حی بجی

مولانا شمس الدین روزی مفلس بود، از خدمت وزیر صدر الدین نظام
 الملك يك هزار دينار قرض خواست و تمسك مرهون بدین منوال انشاء
 کرده بخدمت وزیر فرستاد و آن تمسك اینست، قال الله سبحانه و تعالى
 وَ اقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا، مقصود ازین حکم آن است که خداوندان نعم
 و ارباب علو هم از انعام عام و اکرام تام اهل الله را دستگیری کرده اند
 و آنرا در ذمه فیض فضل الهی قرض شمرده، بنابر براین مقدمه قرض
 داد خزانه دار عطا و ستای مخدوم اعظم سلطان افاضل الوزراء فی العالم
 اشرف اصحاب الوزارة الطف ارباب الامارة صدر الحق و الدین المخصوص
 بعناية رب العالمین نظام الملك محمد اعز الله انصار دولته القاهرة و
 اعوان حضرته الزاهرة از نقره رائج من فضة و اکواب بکاتب حروف نا
 مألوف بنده ملهوف شمس طبسی داد و او بدین مبلغ مذکور مدیون
 گشت، هر چند عوض این مبلغ بحکم آیه کریمه فَ لَهُ عَشْرُ امْتِثَالِهَا بر کرم
 باری تعالی عز شأنه است اما رهن کرد مقر مذکور و مستقرض مسطور
 عوض این مال در مقر له عز نصره و ابد عصره جمله باغی کجینه قُطُوفُهَا
 دَانِیَةً در شهرستان بَلَدَةِ طَبِیَّةٍ وَ رَبِّ غَفُورٌ وَ در محکمه وَ الدِّینِ اَوْثَرُ الْعِلْمِ

ای دلبری که قرطه زنگار فام گل
 از رشک چهره تو قبا شد هزار پی
 از يك نظر که نزہت رخساره تو کرد
 لطف بہار تعبیه شد در نہاد وی
 گل پارہ حریر فرو رفته بیش نیست
 مگذار تا عذار تو نسبت کند بوسے
 از نرگس سیہ دل جادو سؤال کن
 کین جور نا چہ مدت و این عشوہ تا بکی
 عدل خدایگان وزارت جہان گرفت
 زین بیش تیغ جور مکش چون زمانہ ہی
 فرخندہ صدر دولت و دین آنکہ دست او
 بر ہر شکست قاعدہ خاندان طی
 عادل نظام ملک معہد کہ رای او
 بر روی شہریار کواکب نہاد کی
 چون روزگار کار سماحت بدو سپرد
 منسوخ شد مآثر دستور ملک ری
 تقدیر بی اشارت راے رفیع او
 در حیّز وجود نیاورد هیچ شی
 آن دم کہ زاد ذات مبارک لقای او
 اقبال گفت اَنْتَیْکَ اَللّٰہُ یَا صُبّی
 طبعش باز گفت کہ سیم و درم مخواه
 کین یک سیہ دل آمد و آن یک سفید پی
 جائی کہ نعل ابرش خوش گام او رسد
 گردون چگونہ میل کند سوی تاج کی

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گفتی که بزرگوار تو روزی سره گردد
 آری همه امید من اینست ولی کو
 بستم در اندیشه که چیزی نکشاید
 زین خانه شش گوشه و زین پرده نه تو

۵ چون صدر الشریعه این ابیات مطالعه کرد بر ذهن مستقیم و دقت طبع و سخنوری مولانا شمس الدین آفرین کرد و مدتی قاضی شمس الدین در حلقهٔ درس صدر الشریعه بطلب علم مشغول بود و در علم و ادب کامل روزگار خود شد، اما امام الهیام سلطان العلماء صدر الشریعه از اکابر و صنادید علماء و فضیلاى روزگارست و از اکابر بخاراست، با وجود فضل و کمال در شاعری بی نظیر و در لطائف و ظرائف بگانه بوده و تصانیف او در بسیط زمین منتشر شد و این قطعه اوراست

یکی و پنج و سی و زیست نمی * و گردست دهد فرسنگی چند
 پس آنکه دست من و دامن دوست * گناه از بند و عفو از خداوند
 و بعد از انصراف از بخارا بطرف خراسان مولانا شمس الدین بندپی
 ۱۰ مجلس وزیر باستحقاق نظام الملک که بوقت سلطان جلال الدین وزیر خراسان بود متمکن شد و در مدح وزیر قصاید غرا دارد و از آن جمله است این قصید

خیز ای گرفته روی گل از عارض تو خوی
 تا باغ عمر تازه کنیم از نسیم م
 پر خنده دار صبحدم از می لب طرب
 تا کی دم زمانه خوری چون دهان فی
 دامن کشان بخدمت سلطان گل خرام
 تا سرو در هوای تو بندد میان چو فی
 بلبل نگر که در طلب باغ عارضت
 فرسوده کرد عرصه آفاق زیر پی

بر خیز که بر خاست پیاله بیکی پای
 بنشین که نشستست صراحی بدو زانو
 ی نوش از آن پیش که معشوقه شبرا
 با صبح بگیرند و ببرند دو گیسو
 در شیشه مینائی رنگین خور و پندار
 سنگی تو درین شیشه گردنده مینو
 ای آهوی رعنا ی ترا صید دل من
 وی زلف پریشان تو چون نافه آهو
 از حسرت شفتالوے سرخ لب لعلت
 نیلی رخ سرخم ز طبا نچه است چو آلو

مولانا شمس الدین از مجلس بر خاست و فی الحال بطریقه بدیهه این
 قصیده را جواب گفت و بحضور مولانا صدر الشریعه آورد و بگذرانید
 و بعضی از آن قصیده اینست

از روی تو چون کرد صبا طره بیکسو
 فریاد بر آورد شب غالبه گیسو
 از زلف سیاه تو مگر شد گری باز
 کر مشک بر آورد فلك تعیبه هر سو
 از شرم خط غالبه تأثیر تو ماندست
 در وادی غم با جگر سوخته آهو
 خواهی که صدف دیکه گهربار ندارد
 هنگام سخن عرض مکن رشته لولو
 ای زلف شب انگیز و رخ روز نمایت
 چون عنبر و کافور بهم ساخته هر دو
 آخر دل رنجور مرا چند بر آری
 زنجیر کشان نا بسر طاق دو ابرو

و جبال ملاحده افتاده بود، بخدمت خان شتافت و چند سال ملازم بود و خان را در حق او اعتقادی عظیم دست داد و خواجه نصیر در مراغه رصد بست و زیج البخانی استخراج نمود باتفاق مؤید الدین العریضی و نجم الدین دبیران و غیرها و او استئصال آل عباس و خلفای بغداد نمود و قتل و غارت بغداد و هلاک مستعصم بالله که آخر خلفاست شهرتی عظیم دارد و در تواریخ مذکور و بین الناس مشهور است و وفات هلاکو خان در شهر سنه ثلاث و ستین و ستمائه بود،

(۹) ذکر مغفر الفضلاء مولانا شمس الدین طبسی رحمة الله علیه،

از صنایع علما و فضایل خراسان بوده است هر چند قاضی زاده و قاضی طبس بود اما در دار السلطنة هرات مسکن داشته، با وجود فضل و کمال در شاعری مرتبه عالی دارد و مرد خوش خلق و خوش منظر بوده و سلطان سعید بایسنغر انار الله برهانه فرموده بود که دیوان مولانا شمس الدین طبسی را مولانا شمس الدین خطاط کتابت نماید که این شمس الدین مشهورست بین الکتاب بشمس بایسنغری، بارها میگفته که این نوع شعر^{۱۰} و این نوع خط که عطاست در حق این دو شمس از نوادرست و قاضی شمس الدین معاصر سلطان الفضلاء صدر الشریعة بوده است و صدر الشریعة از اکابر فضلاست و با یکدیگر صحبت داشته اند، گویند که قاضی شمس الدین آوازه فضل و کمال صدر الشریعة بشنود و عزیمت بخارا کرد، روزی که بدیدن صدر الشریعة رفت در آن شب صدر الشریعة قصیده^{۲۰} گفته بود و بعد از آنکه طلبه را درس گفت این قصیده را میخواند و در غث و سمین آن فضلا سخن میگفتند، و این است بعضی از آن قصید

بر خیز که صبح است و شراست و من و تو
آواز خروس سحرے خاست ز هر سو

اگر ز جودش دریا شکایتی دارد
 بآب دیده بیا گو بابر نیسان گوی
 اگر ترقع و تمکین او چیت باشد
 برون برد بجلال از جهان امکان گوی
 زمانه خاک درش را که سرمه شرف است
 اگر بجان بفروشد هنوز ارزان گوی
 کسی که تابع فرمان او نشد اورا
 اسیر حادثه دان و ذلیل حرمان گوی
 خرد پناها چون خلق مصطفی داری
 بمدح خویش رهی را عدیل حسان گوی
 چنین لطیف سخن در جهان کرا باشد
 برای من نه ز بهر رضای یزدان گوی
 نظر بحال دعا گو پیشم رغبت کن
 حدیث خلعت بنده بگوش احسان گوی
 بقای جاه نو بادا و هرکه دین دارد
 دعای جان تو گو همچو بنده از جان گوی

اما در روزگار دولت منکو قان هلاکو خان پادشاهی ایران زمین موسوم
 شد و در بارس سیل سنه تسع و اربعین و ستمائه بعد از جانی و
 قورلتای بزرگ با نود هزار لشکری متوجه ایران گشت و او پسر تولی
 ۲۰ خان بن چنگیز خان است بغایت قاهر و دولتمند و صاحب رای بوده
 تمامت ایران زمین بروزگار او مستخر شد و ثلاثی خرابیها که در روزگار
 فترات واقع شده بود بنمود و بدعتها را بر انداخت و قانون مالک بر
 وجهی ظاهر ساخت که مزیدی بر آن متصور نباشد و قصد دیار و قلاع
 ملاحده کرد و حصون و بلاد ایشان را مستخر ساخت و حکیم فاضل خواجه
 ۲۵ نصیر الحق و الدنيا و الدین محمد ابی جعفر الطوسی در آن حین ببلاد

بگفتش که سر زلف تو ربوده دلم
 بخند گفت که ای مردک پریشان گوی
 جواب دادم و گفتم که ای نگار ظریف
 اگرچه جان جهانی سخن بسامان گوی
 من آن کسم که کسی با من این سخن گوید
 که برده‌ام بسخن از همه خراسان گوی
 ز شاعران من امروز در بسیط زمین
 که برده‌ام بنصاحت ز جمله اقربان گوی
 خیال پرور و ایهام گوی و دور اندیش
 لطیفه ساز و صناعت نمای و آسان گوی
 چنین که برگل رویت همی سرایانم
 مرا مگو که شاعر هزار دستان گوی
 کسی که دی بر قاضی بفضل دعوی کرد
 کجا شدست بیا گو بنظم برهان گوی
 اگر نکرد ز دعوی رجوع گو پیش آی
 ثنای صدر صدور جهان ازینسان گوی
 ستوده عزّ دول آنکه در جهان کمال
 ببرد ذات شریفش ز نوع انسان گوی
 جهان معدلت و جود طاهر آن کر فضل
 بصوبحان هنر می برد پایان گوی
 ز کاینات برون برد گوی رفعت از آن
 که هست منطقه چوگان او و کیوان گوی
 فلک مسخر تدبیر حکم اوست چنان
 که در نصرف چوگان بود بفرمان گوی

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

اولاد چنگیز خان وزیر ملک خراسان بوده است و در شهر طوس مسکن داشته و بروزگار هلاکو خان بسی امیر ارغون آقا از وزارت عزل شد و مبلغی مصادره داد و خواجه وجیه الدین زنگی وزیر با استقلال بوده و پسر خواجه عز الدین طاهرست و سعید بسیار نازک سخن است و پور بها شاگرد سعیدست و در مدح خواجه عز الدین طاهر این قصیده سعید گوید،

قصیده

ببرد روی نگارم ز ماه تابان گوی
 دلم ربود سر زلف او چو چوگان گوی
 بقی که گوی ز بخدان او بیاری لب
 ز لعل آب ببرد و ز آب حیوان گوی
 اگر سراسر میدان سمنبران باشند
 بدلبری بریاید ز پیش ایشان گوی
 بیانسیم صبا پیش آن نگارین شو
 حدیث درد دلم را بگوش درمان گوی
 گرت هواست که گل پیش تو فرو ریزد
 به پیش او سخن از حسن روی جانان گوی
 ورت رضاست که سرو سہی ز جا برود
 حکایت قد رعنا ی آن گلستان گوی
 همان زمان که من این با صبا ہی گفتم
 در آمد از درم آن عیب جوی بہتان گوی
 چو دیدمش بخم زلف همچو چوگانگی
 فتاد در قدم او سرم چو غلطان گوی
 بگفتمش که مرا بوسه نخواهی داد
 بخشم گفت که ای خبرہ دیک پنهان گوی

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بشنو حدیث من که بسی قصهای راز
از عاجزان بیارگه پادشا رسد
ترسم خجل شوی چو صدای جنای تو
از ما بسید آجلِ مُجْتَبَا رسد
فرخنده فخر دولت و دین زید بن حسن

۵

کر لفظ او بگوش امل مرحبا رسد
دامن ز زنگ سنبل و گل در کشد صبا
گر بوی خُلق او بهشام صبا رسد
سر در نشیب خدمتش آرد سوی زمین

۱۰

هر روز کآفتاب بوسط سما رسد
ای آنکه چشم انجم روشن شود بنور
از خاکپسایت ار بفلک توتیا رسد
در نوبتی که اهل کرم چون توئی بود

پیدا بود که هبت ما نا کجا رسد
چندانکه مدح خوانده بلبل تهنیت
چون گل بتاج و تخت و کلاه و قبا رسد
پاینه باش تا ز گل و بلبل و طرب
دام بگوش و چشم تو برگ و نوا رسد

۱۵

دیوان رفیع و اثیر الدین اومانی در عراق عجم بسیار محترم و عزیزست و
۲۰ شعرا این هر دو شاعر شهرتی عظیم دارد اما در خراسان و ما وراء النهر
متروکست،

(۸) ذکر فاضل معنوی سعید هروی رحمه الله علیه،

زیبا سخن و لطیف طبع بوده از اقران قاضی شمس الدین طیبی بوده است
۲۴ و متاح خواجه عز الدین طاهر فریومدی است که در زمان سلطنت

قصیدہ رفیع راہست در مدح سید اجل فخر الدین زید بن الحسن الحسینی
 کہ از اکابر سادات ری است و احتشام و اموال و ضیاع او در ملک
 ری بی نہایت بودہ، للہ در قائلہ،

جانان حدیث عشق بگوشت کجا رسد
 ہرگز بود کہ دولت وصلت ہما رسد
 تا من کیم کہ صائی وصلت طمع کنم
 اینم نہ بس کہ دُرْدی ہجرت مرا رسد
 خاک رہت بدید رسد فی چہ جای آن
 ہرگز چنین سزا بمن نا سزا رسد
 الحق رسید آنچه رسید از ہوا بمن
 آری بہر دم آنچه رسد از ہوا رسد
 پشتم دو تا شد از غم و ہم نیست روی آنک
 دستم یکی بدان سر زلف دونا رسد
 روم چو کھربا شد و ہر ساعت از جزع
 چون شاخ بُسَدست کہ بر کھربا رسد
 جانم چو شمع در شب ہجرت بلب رسید
 چون نیست روز وصل تو بگذار تا رسد
 گر صد ہزار پارہ کنند این دل مرا
 ہر پارہ را ز عشق تو سوز جدا رسد
 بیگانہ ار ہزار بود آشنا یکی
 تیرت با اتفاق بدان آشنا رسد
 ملک نیست محنت تو و خلق نیست منتظر
 این کار دولتست کنون تا کرا رسد
 دست از جفا ہمار و بیندیش از آنکہ زود
 درد دل و جفای من اندر وفا رسد

طغرل آن کر هفت سلطان دارد او * تاج و تخت و افسر و انگستری
 مطرب و طبّاخ و نعل و کاتبش * زهره و خورشید و ماه و مشتری
 باد و خاک و آب و آتش بر درش * حاجب و دربان و پیک و لشکری
 در پناه عدل او با هر براز * شیر و آهو گرگ و میش و کبک و باز
 در کف خدّام و غلامش بهم * نیزه و شمشیر و ژوپین و قلم
 باد فراش آسمانش تا زند * بارگاه و کندلان کوس و علم
 بر سر خوانش برای میهان * گاو و ماهی اشتر و اسب و غنم
 بحر و کان کرده نشار حضرتش * لؤلؤ و فیروزه و زر و درم
 مطربان در بزمگاه او بکف * بربط و چنگ و رباب و نای و دف
 کرده در بستان عیش او وطن * گلبن و شمشاد و سرو و نارون
 صید باز و یوز چرخ او شد * کرگس و سیمرغ و فیل و کرکدن
 بر تن بدخواه او چیره شد * خارپشت و لکلك و زاغ و زغن
 رودها در بوستانش ساخته * بلبل و قهری و کبک و فاخته
 باد در باغ مرادش جلوه گر * عندلیب و طوطی و طاوس نر
 کرده از نعل سهندش خسروان * گوشوار و یاره و طوق و کمر
 پاره پاره بر تن بدخواه او * جوشن و خود و قز آگند و سپر
 کارگر بر پیکر خصمان او * گرز و خشت و ناخ و تیر و نبر
 بارور در صد هزارش شهر و ده * شیب و نارنج و ترنج و نار و به

(۷) ذکر سبحان ثانی رفیع الدین لبنانی رحمه الله علیه،

۲۰ وی از اقربان خواجه جمال الدین مهّد عبد الرزّاق است و لبنان از
 قُرّای اصفهان است بدر دروازه و موضعی نَرّه و جای داکشای است و
 رفیع از آنجاست، شاعری خوش گوی بوده و در آمان جوانی از جهان
 فانی بریاض جاودانی تحویل نمود و انیر الدین اومانی اوصاف سخنورئ رفیع
 ۲۴ لبنان بسیار بنظم در آورده و رفیع معاصر سعید هروی است و این

غریبست، چغتای بغایت متهور و بی باک بود قآن را گفت اگر این شخص
 خبردار هست و اگر نیست بجهت تشدید یاسای کشتنی است و هرچند
 قآن ازین قبیل سخنان میگفت که غریب باشد و قول مارا نشنیده چغتای
 قبول نمیکرد، قآن بعد از قیل و قال فرمود که امروز بیگاه شده است
 فردا یرغو پرسم و این مرد را بعبرت بر سر بازار سیاست فرمایم و آن
 شب آن مسلمان را طلب کرد و گفت تو مگر یاسای مارا ندانسته که چنین
 گستاخی میکنی و آن بیچاره زاری میکرد که ندانسم و بیگناهم، قآن فرمود
 تا يك هيمن زر بدو دادند و گفت برو و زر را در هان جوی آب
 انداز و فردا که یرغو پیرسند بگو که زر در آب پنهان کرده بودم و
 ۱۰ من غریم و قوی نشودهم، آن مرد همچنان کرد و خلاص شد شبانگاه
 آن هیمن زر را بحضور قآن آورد قآن گفت تو و اولاد تو درین چند
 روز در تفرقه و قید مشویش بوده اید و از کسب معاش باز مانده اید، برو
 و این زر را بعشرت و عیش بخور و بر من دعای خیر بگو، سیرت نیکو
 بیگانگان را چنین محترم میسازد اگر آشنایان را مساعدت نماید نور علی نور
 ۱۵ باشد، و رفیع لبنانی و اثیر الدین اومانی و شرف الدین شفروه از اقران
 کمال الدین اسمعیل اند، رحمة الله علیهم،

(۶) ذکر شرف الدین شفروه اصفهانی نور الله تعالی مرقه

مرد صاحب فضل و ذوق فزون بود، در اصفهان در روزگار دولت اتابک
 شیرگیر اورا ملك الشعراء می نوشته اند، هواره با شعرای اطراف در
 ۲۰ شعر و شاعری بخت کردی و جمال الدین محمد عبد الرزاق پدر کمال
 الدین اسمعیل اورا اهاجی گفته، مرد تیز زبان و حاضر جواب بوده است
 و مجیر الدین بیلقانی را هجوهای رکبک گفته است و در مدح سلطان طغرل
 بن ارسلان ابن قصیده میگوید،
 قصیده

۲۴ پیش سلطانند در فرمان بری * آدی و وحشی و دیو و پری

عقوبت و شکنجه هلاک شد و در وقت مردن بخون خود این رباعی
تخریر کرد،

دل خون شد و شرط جانگدازی اینست
در حضرت او کینه بازه اینست
با این همه هم هیچ نمی یارم گفت
شاید که مگر بنده نوازی اینست

قد وقع شهادته فی ثانی جمادی الاول سنه خمس و ثلثین و ستمائه، اما
اوکتهای قآن بعد از چنگیز خان باسحقاق بر تخت خانی جلوس کرد و
برادران مهتر و اعمام او را تفویض میفرمودند و او از روی تواضع از
۱۰ سلطنت استعفا میخواست تا بعد از قورلتای بزرگ تولی خان بازوی او
گرفته بر تخت نشاند و در سیرت و حسن اخلاق قآن اصحاب تواربخرا
اطنایی و تأکید است که در حیث وصف نمیگنجد، هر چند از دین بیگانه
بود اما بطریق مروّت آشناست، صاحب طبقات ناصری می آورد که
نوبتی اوکتهای قآن باردو بازار میگذشت، چشم او بر عتاب افتاد و
۱۵ ارزوی کردش، جُهره را فرمود که يك بدره زر ببر و ازین عتاب بخر،
وزرا گفتند چندین عتاب که این بقال دارد دو دینار بهای آنرا کافی
باشد، قآن فرمود که همچنین است اما این فقیر ساهاست که نشسته است
بامید سودائی چنین و همچو من خریداری هرگز بدست او نیفتاده و نخواهد
افتاد و آن بدره زر بفرمود تا در بهای يك من عتاب تسلیم بقال نمودند،
۲۰ صاحب تاریخ جهانکشی گوید که در یاسای مغل حکم بود که هر کس
بروز در آب رود و غسل کند کشتنی باشد چه آنرا بفال بد گرفته اند،
نوبتی قآن میگذشت چغتای با او همراه بود، مسلمانی را دیدند که در
آب رفته غسل میکرد و چغتای قآن را گفت که این شخص خلاف یاسای
ما کرده اینرا می باید کشتن و تو درین امور اهل میکی و مردم دلیر
۲۵ میشوند، قآن گفت مگر این شخص از قول و یاسای ما خبر ندارد و

فضل و دین نزد کسی باشد که او از سر صدق
 تابع امر خداوند جهان بان گردد
 جان ازین منزل غولان بسلامت نبرد
 جز کسی که سر تحقیق مسلحان گردد
 جاودان رستم اگر حبّ رسول و اصحاب
 بر سر نامه گفتارم عنوان گردد

و دیوان کمال الدین اسماعیل نزد فضلا قدری دارد و کمال او از وصف
 مستغنی است و شهرت او در آفاق منتشر، حکایت کنند که او را اسباب
 دنیاوی و استعداد کلی فراهم آمده بود و همواره فرو ماندگان را از اموال
 ۱۰ خود بطریق معامله دستگیری کردی و بعضی مردم اصفهان بدو بد
 معاملگی کردند و منکر شدند و از آن مردم ستوه آمده و رنجید درین باب
 بمذمت مردم اصفهان میگوید

ای خداوند هفت سیّاره * کافری را فرست خونخواره
 تا در دشت را چو دشت کند * جوی خون راند او ز جویاره
 عدد مردمان بیفزاید * هر یکی را کند بصد پاره

جویاره یکی از محلات اصفهان است و در دشت نیز یکی دیگر، و عنقریب
 لشکر اوکنای قان در رسید و قتل عام در اصفهان واقع شد و کمال
 الدین اسماعیل نیز در آن غوغا شهید شد و سبب کشتن او آن بود که
 چون لشکر مغل برسید کمال در خرقة صوفیه و فقرا در آمده بود و در
 ۲۰ بیرون شهر زاویه اختیار کرد، آن مردم او را نرنجاندند و احترام می نمودند
 و اهل شهر و محلات رخوت و اموال خود را در زاویه او پنهان کردند
 و آن جمله در چاهی بود در میان سرای او، یک نوبت مغل بجهه کان
 کرّه در دست بزایه او در آمد و سنگی بر مرغی انداخت، زهگیر او
 از دست بیفتاد و غلطان بپناه افتاد، بطلب زهگیر سر چاه بکشدند و
 ۲۵ آن اموال را بیافتند و کمال را مطالبه اموال دیگر می کردند تا بنماید تا در

دل برین گنبد گردنده منه کاین دولاب
 آسیائست که بر خون عزیزان گردد
 حرص تست این که همه چیز ترا نایاب است
 آژ کم کن تو که نرخ همه ارزان گردد
 کار دنیا که تو دشوار گرفتی بر خود
 گر تو بر خویشتن آسان کنی آسان گردد
 هر زمان از پی خائیدن عرض دگری
 راست چون آره زبانت همه دندان گردد
 از پی مشغل دنیا سر هر مه خواهی
 که ترا عمر کبر و سیم فراوان گردد
 آدمی از ره صورت متساوی صفت اند
 متفاوت همه از طاعت و عصیان گردد
 پاره سیم شود حلقه فرج استر
 پاره دیگر از آن مهر سلیمان گردد
 خود گرفتیم که پس از سعی و تگاپوی دراز
 کار از آن سان که دلت خواست بسامان گردد
 بچه امین ازین عالم نا پا بر جای
 که بیک دم زدنش کار دگر سان گردد
 صبح پیری ز همه سوی سرت تیغ بزد
 انجم اشک تو وقت است که ریزان گردد
 گر تو در کارگاه صنع بنظاره شو
 از عجائب دهن فکر تو خندان گردد
 در قیامت نرسد شعر بفریاد کسی
 و سراسر سخت حکمت یونان گردد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دل که بر گردد رخ خوب تو گردد ناچار
 که بهر بادی چون زلف پریشان گردد
 هر سیه دل که شد از جام هوا مست غرور
 فتنه انگیزتر از غمزهٔ خوبان گردد
 چون خط خوبان هر روز سیه روی ترست
 هر که پیرامن زلف و لب ایشان گردد
 ای دل از حجهٔ تن رخت خرد بیرون نه
 تا دلت منظرهٔ رحمت رحمان گردد
 مهبط نور الهی نشود خانهٔ دیو
 بنگه لولی کی منزل سلطان گردد
 عقل را بندهٔ شیطان مکن ایرا نه رواست
 که ملک همیشه کش مطبخ شیطان گردد
 خویشین را همه در عشق گداز از سر سوز
 تا ببینی که چو شمع هبه تن جان گردد
 بت شکن هیچو براهیم شو ار میخواهی
 که ترا آتش سوزنده گلستان گردد
 چون سلیمان همه بر پشت صبا بندی زین
 گر ترا دیو هواے تو بفرمان گردد
 اهل و نا اهل رهاکن چو ره قدس روی
 تا رفیق دل تو موسیٰ عمران گردد
 مال دنیا که برو تکیه زدستی چو عصا
 اگر از دست نیندازے ثعبان گردد
 کلام دل میطلبی بندهٔ ناکامی باش
 تا همان درد ترا مایهٔ درمان گردد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دو پسر بوده است معین الدین عبد الکرم و کمال الدین اسماعیل، معین الدین بس دانشمند و فاضل و کمال الدین نیز اهل فضل و دانشمند است و خاندان ایشان در اصفهان بس محترم بوده است و اکابر صاعديه بتريت کمال الدین اسماعیل مشغول شدند و او را در مداح آن خاندان قصاید غزاست چنانکه میگوید در مدح آن فرقه،

رکن دین صاعد مسعود که در نوبت او

جای نشویش خم موی بتان بغاست

و این قصیده که در هر بیت لفظ مولایم داشته ممتنع الجواب است چه بسیار نازکی و معانی بدیع در آن مندرج است، هذا مطلع القصیده،

ای که از هر سر موی تو دلی اندر داست

۱۰

يك سر موی ترا هر دو جهان نیم بهاست

خواجه سلمان و بعضی فضلا جواب این قصیده گفته اند اما اکابر و شعرا کمال الدین اسماعیل را خالق المعانی میگویند چه در سخن او معانی دقیقه مضمرست که بعد از چند نوبت که مطالعه رود ظاهر میشود و ازین هر ۱۵ دو بیت شبهه از طبع سلیم و ذهن مستقیم او معلوم توان کرد،

بخاک پای تو کآب حیات ازو بچکد

اگر مُسَوْدَهٗ شعر من بیفشاری

سزد که خواری و حرمان کشد معانی من

بلی کشند غریبان هر آئینه خواری

۲۰ و این قصیده در مواعظ و معارف کمال الدین اسماعیل راست، قصیده

وقت آن است دل را که بسامان گردد

کار در یابد و از کرده پشیمان گردد

عشق بازی و هوس نوبت خود داشت کنون

وقت آن است که دل بر سر ایمان گردد

مشغول شدند تا بحدی که ویرانها و حیاض بغداد را احتیاط کردند،
 ناگاه نماز شای شیخ بخانه آمد، اصحاب شادمان شدند و من از حقیقت
 غیبت شیخ سؤال کردم، فرمودند که سلطان جلال الدین از سلطنت
 خود را معزول کرده در حلقه درویشان در آمد بود و سالها بعبادت و
 سلوک مشغول بوده بدرجه رجال الغیب رسیده بود، درین روزها در
 قریه صرصر از اعمال بغداد بچرفه پینه دوزی مشغول بوده و ببحوار رحمت
 حق پیوسته بود، مرا از عالم غیب خبردار کردند، رفتم و بتکفین و
 تجهیز او درین دوسه روز مشغول بودم، شیخ علاء الدوله گوید که من
 و اصحاب تعجب کردم و این آیت بر خواندیم که لَمِنَ الْمَلِكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ
 الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ، هر آینه هر کس که بعروس ملک فانی را مطلقه ثلاثه سازد
 حق تعالی مقام ابرار و اقطاب و اوتاد بدو ارزانی دارد،

چيست دنیا و خلق و استظهار * خاکدانی پر از سگ و مردار
 بهر يك خانه این همه فریاد * بهر يك خاک توده این همه باد
 سلطان جلال الدین تا مردار دنیا بمردار خواران مغل باز نگذاشت
 ۱۵ از غوغای سگان مغل خلاص نیافت و تا پیش از مرگ اضطراری
 بموت اختیاری نرسید راحتی از خواب و خور نیافت و از عهدی که
 او سلطنت باز گذاشت تا بتاریخ آنکه از دنیا رحلت کرد قریب پنجاه
 سال باشد که از شکیبه صورت و کین اندوزی براحات و نعیم پینه دوزی
 افتاد،
 بیت

۲۰ پیر ای دوست پیش از مرگ اگر تو زندگی خواهی
 که ادیس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

(۵) ذکر خلاق المعانی کمال الدین اسماعیل بن جمال الدین محمد

عبد الرزاق اصفهانی رحمه الله علیه،

۲۴ خلف الصدق و سلف الکریم بوده و خواجه جمال الدین عبد الرزاق را

خود در آورد و لشکر مغل قصد او کردند، ملک اشرف بارها میگفت که لشکر مغل میرسد سلطان بسخن او التفات نمیکرد که این سخن از برای آن میگوید که من از ملک او بیرون روم تا شبی لشکر مغل بدر شهر رسیدند و سلطان با دختر ملک خفته بود، سلطان را بیدار کردند که لشکر مغل رسید، سلطان دختر ملک را گفت که پدرت حقیقت گفته بود و ما بسخن او را غرض تصوّر میکردیم، اکنون فکر تو چیست درین حال با من موافقت و مرافقت میتوانی کرد، دختر گفت بلی، سلطان را چندان مجال نشد که تا آب گرم کند، مطهره آب خنک بر سر ریخت و دختر را سوار ساخت و هر دو در نیم شب بگریختند و بعضی میگویند که سلطان تنها فرار کرد، القصه سلطان عروس مملکت را سه طلاق بر گوشه چادر بست و چند گاه در صحراها و بیابانها میگردد و خاتمه کار سلطان نزد مؤرخان معلوم نشد، بعضی گفته اند که در لباس واسپ او طمع کردند و او را هلاک ساختند و بعضی گویند که از سلطنت و اشغال دنیای دل سرد شد و در لباس فقرا و صوفیه در آمد و متواری شد و در روم و ۱۰ شام زندگانی میکرد و کسی او را نمی شناخت، باری تا مدت ده سال آوازه او هر چند گاه میرسد که سلطان از جائی پیدا شد و مردم شهرها طبل بشارت میزدند و بر شنگان مغل خروج میکردند و آن صورت اصلی نداشت و بسیار بندگان خدای از بجهت بدست لشکر مغل شهید شدند و آوازه سلطان چون آوازه عفا و وجود او چون وجود کیمیا بود، نقل ۲۰ کنند این حکایت از شیخ عارف رکن الدین علاء الدوله سمنانی قدس الله سره که فرموده اند که من یک روز در بغداد در خدمت شیخ خود نور الدین عبد الرحمن اسفراینی رحمه الله علیه نشسته بودم، ایشان از مجلس برخاستند و بیرون رفتند و مریدان و اصحاب را باز گردانیدند و تا مدت سه شبانه روز بخانقاه نیامدند، مریدان مضطرب شدند که ۲۵ شیخ را چه حال افتاد، مبدا که دشمنی قصد شیخ کند، بتفحص و طلب

داد که مرا مطلوب همین بود که تو محکوم من شوی اکنون سلامت برو
و خان از کنار آب مراجعت کرد و از افراد لشکر سلطان جلال الدین
قریب هفتاد مرد بهر صورت که بود خود را بسطان رسانیدند و کاروان
افغانی را که از کبر و سواد بطرف ملتان میرفتند در نواحی هلاور غارت
کردند و قوت و سلاح یافتند و از مردم افغان چهار صد مرد جنگی با
سلطان ملحق شدند و در آن حین هزاره لاجپن که امیر خسرو دهلوی
از آن مردم است از آنجیز بلخ از لشکر مغل رمیک بودند، هشتصد مرد
دیگر بر سلطان جمع شدند و قلعه کرگس بال را فتح کردند و پادشاه ملتان
با سلطان صلح کرد و علاء الدین کیقباد که پادشاهزاده اصلی هند بود
۱۰ دختر بسطان داد و سلطان را در دیار هند سه سال و هفت ماه سلطنت
باستقلال دست داد و چون خبر مراجعت جنگیز خان بطرف دشت
قیچاق بشنود سلطان جلال الدین از دیار هند بدیار کیچ و مکران بکرمان
آمد و براق حاجب که از امراء پدرش بود و حاکم کرمان سلطان را نزل
و مال بسیار داد اما از قلعه بیرون نیامد، سلطان از کرمان بفارس
۱۰ آمد و اتابک سعد بن زنگی او را پذیره شد و مال داد، سلطان باصفهان
آمد و عراق و آذربایجان را مستقر ساخت و در دیار خراسان و عراق
مردم از آمدن سلطان شادیا کردند و شهنیگان مغل را میکشتند و می
آویختند و می سوختند و سلطان بعد از داد چند سال در ایران زمین
حکومت کرد و غیاث الدین برادر او یکی از خاصان او را در مجلس
۲۰ شراب بگشت و ازین وهم بگریخت و چند نوبت با سلطان جلال الدین
عصیان ظاهر کرد تا آخر حال بدست براق حاجب که سلاطین کرمان
از نسل او بوده اند کشته شد و مملکت بانفراد بید تصرف سلطان جلال
الدین افتاد تا وقتی که ایه و ستهای بهادر با سی هزار مغل باز بایران
آمدند و سلطان باز باصفهان از لشکر مغل منهزم شد و بآذربایجان رفت
۲۰ و آنجا نیز استقامتی نیافت و بیدلیس افتاد و دختر ملک اشرف را بنکاح

بقصر جسم در آرند باز هودج روح
سواد قالب بار دگر شود مسکون
پس آنکهی ز ثواب و عقاب حکم کند
بجنب کرده خود هر کسی شود مرهون
یکی بحکم ازل مالک نعیم آید
یکی بسبق قضا هالک عذاب الهون
هر آنکه معتقد او نه این بود جاهل
و گر حکیم ارسطالس است و افلاطون

اما سلطان جلال الدین خوارزمشاه پادشاهی بود مردانه و شجاع و نیکو
۱۰ صورت و تمام قد، در فرصتی که پدرش سلطان محمد خوارزمشاه از لشکر
مغل منہزم شد بود او بطرف کابل روان شد و جنگیز خان ایلغار لشکر
در عقب او روانه ساخت و سلطان جلال الدین در نواحی بنجیر که از
اعمال کابل است لشکر مغل را بشکست و جنگیز خان را ضرورت شد از
عقب سلطان جلال الدین رفتن بنفس خود، از حدود پایمغ و قرشی
۱۵ همچون را عبور کرد و براه بامیان بغزنین رفت و در کنار آب سند هر
دو لشکر بهم سیاهی نمودند، جلال الدین را قوت مقاومت نبود، لشکر او
پریشان شد و خان در کنار آب فرود آمد و جلال الدین اسب در آب
سند راند و فی الحال از آب عبور کرد و تمام لشکر خان مشاهده
میکردند، جلال الدین در آن طرف آب از اسب فرود آمد و نیزه بر
۲۰ زمین زد و بنشست و دستار و لباس و اسلحه بر سر نیزه افکند و خشک
میساخت، خان بر لب آب آمد بر مردانگی سلطان جلال الدین آفرین
کرد و خان نعره زد که ای پادشاه زاده میشنوم که قد و بالای زیبا داری
بر خیز تا قد و بالای ترا نمائشکم، جلال الدین بر پا خاست، باز خان
فرمود که ای ملک زاده بنشین که در صفت قد و بالا و منظر تو آنچه
۲۵ شنوده بودم صد چندان است، سلطان جلال الدین بنشست، خان آواز

چهار ماشطه قابلہ سے طفلِ حدوث
 سبک گریزند از رخنهٔ عدم بیرون
 نبوده مرکزِ غبرا سوی عدم حرکت
 چو یافت قُبَّهٔ خضرا ز فور دور سکون
 نه خاک تیره بهمانند نه آسمان لطیف
 نه روح قدس بهمانند نه نجدی ملعون
 بنفخ صور شود مطرب فنا موسوم
 برق و ضرب و بایقان کوهها مأذون
 همه زوال پذیرند جز که ذات خدا
 قدیم و قادر و حی و مدبر و بیچون
 چو خطبهٔ لمن الملك در جهان خوانند
 نظام ملک ازل با ابد شود مقرون
 ندا رسد سوسهٔ اجزای مرگ فرسوده
 که چند خواب گران گرنخوردهٔ افیون
 برون جهند ز کتم عدم عظام رمیم
 که مانده بود بطورهٔ عدم مسجون
 همی گراید هر جزو سوی مرکز خویش
 که هیچ جزو نگردد ز جزو خویش افزون
 عظام سوی عظام و عروق سوی عروق
 جنون بسوی جنون و عیون بسوی عیون
 باقتضای مقادیر ملتئم گردد
 به هیچ جزو بتقصان کل خود مغبون
 چو دردمند بناقوس لشکر ارواح
 چو خیل نخل شود منتشر سوی هامون

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

نه کله بندد شام از حریر غالیه رنگ
 نه حله بندد صبح از نسیم سقلاطون
 عدم بگیرد ناگه عنان دهر شمس
 فنا در آرد در زیر ران خیال حرون
 فلك بسر برد ادوار شغل کون و فساد
 قهر بریزد ادوار غاد کالعرجون
 مکتوبات همه داغ نیستی گیرند
 که کس نماند ازین ضربت زوال مصون
 بقذف مهر بر آید ز معده مغرب
 چنانکه گوئی این ماهی است و آن ذوالنون
 باحتساب بیازار کون نازد قهر
 ز مهر بدزد این کفّهای نا موزون
 عدم براند سیلان بر جهان وجود
 چنانکه خرد کند موج هفت چرخ نگون
 نه صبح بندد بر سر عمامهای قصب
 نه شام گیرد بر سفت حله اکسون
 چهار مادر کون از قضا عقیم شوند
 بصلب هفت پدر تا سلاله گردد خون
 ز روی چرخ بریزد قراضهای منیر
 ز زیر خاک بر افتد ذخیره قارون
 ز هفت بحر چنان منقطع شود نم کاب
 کند تبسم در قعر چشمه جیون
 بدست امر شود طی صحایف ملکوت
 پپای قهر شود پست قبه گردون

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دارم که با وجود سخن پدر که پاکیزه ترست و شاعرانه تر چگونه سخن
پسر شهرت زیاده یافته، اما این اعتقاد مکابره است چه سخن کمال بسیار
نازک تر افتاده و سهل ممتنع است اما بر سخن پادشاهان ایراد حدّ عوام
نیست، کلام الملوک ملوک الکلام، و خواجه جمال الدین عبد الرزاق در
روزگار دولت سلطان جلال الدین خوارزمشاه ظهور یافته و مدّاح خاندان
صاعديه است و این ترجیع در نعت حضرت رسالت صلعم اوراست،

ای از بر سدره شاه راهت * وی قُبّه عرش نکیه گاهت
ای طاق نم رواق بالا * بشکسته ز گوشه کلاهت
هم عقل دویک در رکابت * هم شرع خزیک در پناهت
ای چرخ کبود زنک دلتی * در گردن پیر خانقاهت
مه طاسک گردن سمندت * شب طره گیسوی سیاهت
چرخ ارچه رفیع خاکپایت * عقل ارچه بزرگ طفل راهت
جبریل مقیر آستانت * افلاک حریم بارگاهت
خوردست قدر ز روی نعظیم * سوگند بروی همچو ماهت
ایزد که رفیق جان خرد کرد * نام تو ردیف نام خود کرد

و این ترجیع را بغایت خوب گفته و خواجه سلمان جواب این ترجیع
میگوید در نعت و بس خوبست، و خواجه محمد عبد الرزاق راست این
قصید در حالت یوم القيام،

چو در نوردد فراش امر کن فیکون
سرای پرده سیماب رنگ آئینه گون
چو قلع گردد میخ طناب دهر دورنگ
چهار طاق عناصر شود شکسته ستون
مخدرات سهاوی تنق بر اندازند
بجای ماند این هفت قلعه مدهون

باشم، کوتوال بقدر پوست گاوی زمین بدو بفروخت، چون قلعه در آمد تمام اهل قلعه را بفریفت و مرید خود ساخت و پوست گاورا دوال دوال کرد و از يك طرف دروازه قلعه بگرد قلعه بگردانید و صباح کس بامیر قلعه فرستاد که قلعه ملک من است و بمن فروخته، در ملک من مباح بیرون رو، چون اهل قلعه بنام مرید حسن شک بودند حاکم قلعه مضطر شد چاره ندید و از قلعه بیرون آمد و حسن بدین حيله قلعه را مستقر ساخت و بهای قلعه را برئیس ابو الفضل نوشت و گفت من هنوز یاری ندارم و تنهام، اگر یاری میسر شود کارها پیش خواهم برد، و آن ملعون داعیان باطراف و اکناف فرستاد تا خلقان را گمراه می ساختند و ۱۰ مذهب زندقه و اباحت و الحاد را ظاهر ساخت و بیشتر اهل ایران و توران ببلای آن مخاذیل سالها گرفتار بودند و اگر ذکر حالات ایشان زیاده ازین نموده شود بتطویل می انجامد و در روزگار هلاکو خان بالکل قلاع و بقاع ملاحق فتح شد و سلطنت ایشان سپری گشت و خواجه نصیر الدین طوسی علیه الرحمة درین باب گوید این قطعه

سال عرب چو ششصد و پنجاه و چار بود
روز دوشنبه اول ذی قعدة بامداد
خورشاه پادشاه سماعیلیان ز تخت
بر خاست پیش تخت هلاکو بایستاد

۱۰

(۴) ذکر ملك الفضلاء جمال الدین محمد عبد الرزاق اصفهانی

رحمة الله عليه،

۲۰

از صناید و اکابر و علمای اصفهان است، شاعری خوش گوی بوده چاه و قبول تمام داشت و کمال الدین اسمعیل اصفهانی پسر اوست و سلطان سعید الخ بیگ گورگان انار الله برهانه سخن جمال الدین عبد الرزاق را ۲۴ بر سخن فرزندش کمال الدین اسماعیل تفضیل می نهد و بارها گنتی عجب

شد، چهره خواجه روز چهل دفتر حسن را بدین طریق پریشان ساخت و خواجه نظام الملک و حسن هر دو بمجلس سلطان در آمدند، سلطان حسن را گفت که دفتر مکمل کرده، حسن گنت بلی مکمل است، سلطان گفت بیار، حسن دفتر را بحضور سلطان بکشاد و سلطان از وی بی پرسید.

از روم، ورق ظاهری شد، حسن در یافت که خواجه نظام الملک کیدی و مکرری کرده است، مشوش شد و دست و پای او بی لرزید و بتجلیل دفتر فراهمی آورد، سلطان بانگ بر وی زد، خواجه فی الحال بعرض رسانید که ای خداوند بند در اول حال میدانستم که این مرد دیوانه است اما چون پادشاه الحاح کرد دم نردم، چگونه قانون ملکی را بدین وسعت بملت چهل روز مکمل توان کرد، اهل مجلس یار خواجه شدند و نکوهش حسن کردند، سلطان فرمود تا حسن را بسیلی از خرگاه بیرون کردند و او متواری شد و در اصفهان از خانه بخانه میگريخت، او را دوستی بود که رئیس ابو الفضل گفتندی، بخانه او پناه برد و رئیس مراعات او کردی، رئیس را بالحد و زندقه فریب داد تا شبی رئیس را گفت که مرا اگر يك دوست بجهت بودی من ملك اين ترکان و وزارت اين روستائی را بر هم زدی، رئیس تعقل کرد که ملکی که از کاشغر تا مصر باشد اين مردك چگونه بيك بار بر هر زند، همانا اين مرد را علت ما خوليا عارض شده است، آن روز روغن بادام و افتمون آورد و در طعام زعفران و ادویه که مناسب دفع سوداست اضافه کرد، حسن بفراسست در یافت و از خانه رئیس بگريخت و قصد قلعه الموت که در قهستان دیلم است کرد و بعبادت مشغول شد و کوتوال قلعه را بفریشت و مرید خود ساخت و همواره در بیرون قلعه در مغاره ساکن بودی و بزه و طاعت اشتغال داشتی، حاکم قلعه از حسن التماس کرد که بدرون قلعه تشریف فرمای، حسن گفت که من در ملك کسی طاعت نکم برابر پوست گاوی زمین درین قلعه بدست من بفروش تا من در ملك خود بعبادت مشغول

است که ادرار معاش من در نیشابور معین سازی تا بفرارغت روزگار بگذرانیم و خواجه چنان کرد و بعد از آن حسن صباح را گفت تو چه میکنی، گفت التفات من بشغل دنیاوی است، خواجه عمل همدان و دینور بدو نامزد فرمود، و حسن را داعیه آن بود که خواجه او را در وزارت بخود شریک سازد، ازین عمل عار کرد و بر خواجه دل گران شد و بمعاذۀ خواجه برخاست و همواره بندمای سلطان ملکشاه اختلاط کردی و بند و شطرنج مشغول شدی تا مهربان و ندمای سلطان را بفریفت و بعرض سلطان رسانید که بیست سالست که سلطان پادشاهی میکند لا بد است که بر همه جمع و خرج اموال مالک خود صاحب وقوف شود، ۱۰ سلطان خواجه نظام الملک را طلب کرد و گفت همه جمع و خرج مالک بچند گاه مکمل توانی کرد، خواجه گفت بدولت پادشاه امروز مالک از حد کاشغر است تا ملک روم و انطاکیه، اگر جهد و کوشش نمایند شاید که بعرض يك سال این مهم ممتش گردد، شی دیگر حسن صباح بعرض سلطان رسانید که اگر سلطان این شغل را بمن تفویض کند و دست مرا ۱۵ قوی گرداند من بچهل روز این همه را مکمل کرده بعرض رسانم، سلطان اختیار دفترخانه بدو سپرد و فرمود تا محاسبان و مستوفیان محکوم حسن بوده این شغل را بمعاذ چهل روز تمام سازند و حسن بکار دفتر مشغول شد و از چهل روز قبلی ماند بود که حسن کار را نزدیک بود که بانجام رساند، خواجه نظام الملک دانست که این کار بدست حسن کفایت خواهد ۲۰ شد، حیلۀ و تدبیری نمود و چهرۀ خود را گفت که تا بچهرۀ حسن دوستی کند و زر و مال بی نهایت بدو دهد و چهرۀ خود را گفت که روز چهل که حسن دفتر خود را مکمل ساخته بیاورد و من و او بخیرگاه سلطان در آئیم تو چهرۀ حسن را بگو که میخواهم که دفتر خواجه ترا ببینم که چون نوشته اند آن دفتر بهترست یا دفتر خواجه من، و چون دفتر حسن ۲۵ بدست تو آید دفتر را بر هم پاش و پریشان بساز، بدین طریق مقرر

وصل تو دلجوی تر یا شعرهای نغز من
 هجر تو دلسوزتر یا ناله‌های زار من
 مهر و مه رخشنده تر یا رای من یا روی تو
 آسبان گردنده تر یا خوی تو یا کار من
 وعده تو کوثر تر یا پشت من یا ابرویت
 قول تو بی اصل تر یا باد یا پندار من
 صبر من کم یا وفای نیکوان یا شرم تو
 خونی تو بیشتر یا انده و تیار من
 چشم تو خونریز تر یا چرخ یا شمشیر شاه
 غمزه تو تیز تر یا تیغ یا بازار من

و نسب شاهنور بحکیم عمر خیّام میرسد و وفات شاهنور در تبریز بوده در
 شهر سینه ست و ستائنه در سرخاب تبریز آسوده است در جنب خواجه
 افضل الدین خاقانی و ظهیر الدین فارابی رحمهم الله اجمعین، اما حکیم
 عمر خیّام نیشابوری است، بسیار فاضل بوده خصوصاً در علم نجوم و احکام
 ۱۵ سرآمد روزگار خود بوده است، سلاطین او را عزیز و مکرم داشتندی و
 گویند سلطان سنجر او را در پهلوی خود بر تخت نشاندی و خواجه نصیر
 الدین طوسی این صورت را بعرض هلاکو خان رسانید که فضل من صد
 برابر عمر خیّام است اما تعظیم علماء درین روزگار بقانون نمانده است،
 صاحب تاریخ استظهاری میگوید که خواجه نظام الملک طوسی و عمر خیّام
 ۲۰ و حسن صباح در نیشابور تحصیل کردند و شرکای درس بودند و
 با یکدیگر عقد مواخاّه بسته بودند، چون خواجه نظام الملک را کوکب
 اقبال ارتفاع گرفت و باستحقاق وزیر ممالک شد حسن صباح و عمر خیّام
 عزیمت ملازمت خواجه نمودند و آهنگ اصفهان کردند، چون ملاقات
 خواجه میسر شد خواجه مقدم ایشان را بانواع اکرام تلقی نمود و بعد از
 ۲۵ چند گاه گفت که داعیه شما چیست، عمر خیّام گفت که داعیه من آن

است و عزیزی در تاریخ وفات امام میفرماید
 امام عالم و عامل محمد رازے
 که کس ندید و نبیند ورا نظیر و هال
 بسال ششصد و شش گشته شد بشهر هرات
 نماز دیگر اثنین و غره شوال

(۴) ذکر ملک الکلام شاهفور شهری نیشابوری رحمه الله علیه،

خوش طبع و فاضل بوده و شاگرد ظهیر الدین فاریابی است، در روزگار
 سلطان محمد بن نکش منصب انشاء بدو متعلق بود و رساله شاهفوری
 بدو منسوبست در علم استیفا و چند رساله دیگر در الفاب و انشاء
 ۱۰ تصنیف کرده است و نور الدین منشی که وزیر سلطان جلال الدین بوده
 است بسیار اهل بوده اما علی الدوام بشرب خمر مشغول داشتی، نقلست
 که در چهار روز چهارده نوبت شاهفور بسلام او رفت، گفتند خواجه
 بشرب خمر مشغول است، شاهفور این رباعی را بدیبه انشا فرمود و
 بمجلس خواجه فرستاد
 رباعی

۱۵ فضل تو و این باده پرستی با هم * مانند بلندبست و پستی با هم
 حال تو بچشم ماه رویان مانند * کاکنجاست مدام نور و مستی با هم
 و این غزل هم اوراست،

روزگار آشفته تر یا زلف تو یا کار من
 ذره کمتر یا دهانت یا دل غنچوار من
 شب سیه تر یا دلت یا حال من یا خال تو
 ۲۰ شهد خوشتر یا لبث یا لفظ گوهر بار من
 نظم پروین خوبتر یا دُر یا دندان تو
 قامت تو راست تر یا سرو یا گفتار من
 ۲۲

فرود آورد تمام سپید شد بود، آهی برکشید و گفت ای جوینی می بینی که روزگار غدار بغدر مشغول شد و بخت ستمکار ستم از سر گرفت و جوانی به پیری بدل شد و سیاهی موی بسفیدی مبدل شد و صحت منعدم و مرض ملتزم شد، این درد را چه دوا و این محنت و غم را چه تدبیر غیر از مدارا، او این ایات بدیهه انشاء کرد و از من دوات و قلم خواست و زار زار میگریست و این ایات میخواند و مینوشت،

بروز نکبت اگر برج قلعه فلک
چو شاه معرکه چرخ مسکن و ماواست
یقین بدان که بوقت نزول تیر قضا
حصار محکم تو همچو دامن صحر است
بروز دولت اگر مسکن تو هامونست
ترا کشادگی ارض گبذ خضر است
تو کار نیک و بد خود بحق بکن تفویض
بروز نکبت و دولت که کار کار خداست

۱۰ و بعد از اندک مایه فرصتی سلطان را بیماری صعب روی نمود و از هوای عقیق مازندران و اندوه نامرادی و دلشنگی در جزیره آبسگون رخت بقا بدروازه فنا بیرون برد و جان عزیز را بجان بخش سپرد، و کان ذلك فی ۲۲ ذی الحجه الحرام سنه سبع عشر و ستمائه انار الله برهانه و از اکابر عصر که در روزگار سلطان محمد ظهور یافته اند از مشایخ طریقت ۲۰ سلطان المحققین ابو الجناح نجم الملة و الدین احمد الخیوقی المعروف بکبری قدس الله سره العزیز بوده است و اصحاب و اتباع او از علماء و ائمه امام الهام حجة الله على الخلق امام فخر الملة و الدین محمد بن عمر الرازی و از شعرای بزرگ محمد بن عبد الرزاق اصفهانی و پسر او کمال الدین اسمعیل و سید ذو الفقار شیروانی است رحمة الله علیهم اجمعین، ۲۰ و وفات امام فخر الدین در هرات بوده و مدفن مبارک او در خیابان

رجال الغیب میگویند كه آيَهَا الْكَفَرَةُ أَقْتُلُوا الْفَجْرَةَ لَا جرم رعب و وحشت و دهشت بر من مستولی میگردد، ای فرزند اگر مرا معذور داری میشاید، و از اصحاب کشف و بزرگان دین منقولست که در پیش سپاه جنگیز خان رجال الله و خضر پیغمبر را علیه السلام دیده‌اند که راه نمائی آن لشکر میکرده، عقل عقلا ازین حال مبہوت و حکمت حکما ازین حکمت فروت است، يَقَعْلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ، و شیخ ابو الجَنَابِ نجم الملة و الدين الکبری قدس الله تعالى سره در آن فرصت این رباعی گفت

ای رازق مور و مار و زاغ و بلبل * گشتند هلاک بندگان تو بگل
۱۰ مشی سگ را بهانه ساخته * از نست و تو میکی نه تانار و مغل
و سلطان محمد را با مغل هیچ نوع پای استقامت نبود تا در شعبان سنه سبع و عشر و ستائنه بکلی روی بهزیمت نهاد و مسلمانان فریاد میزدند که مارا بیلای مغل گرفتار مساز، در جواب میگفت که حصارها بسازند و مسلمانان از فروماندگی در هر شهر و قصبه و موضع حصارها عمارت میگردند و اکثر حصون مختصر که تا بدین روزگار باقی ماند و اکنون خرابست در آن روزگار ساخته‌اند، و سلطان از نیشابور قصد ری نمود و آنجا نیز استقامت نیافت، جمعی گفتند که مازندران جای محکم است از يك طرف دریاء و از طرفی جبال و بیشه است و از طرفی نزدیک خوارزم است که تختگاه اصلی است، سلطان از ری برستدار آمد و از آنجا بمجزیره آبسگون قرار گرفت و از غایت التهاب آتش درون سوزناك و اندوه سلطان را علت جرب عارض شد، خواجه علاء الدین عطا ملک جوینی که صاحب تاریخ جهان کشای است چنین حکایت میکند که پدرم نزد سلطان محمد مقرب بود، چنین تقریر کرد که روزی سلطان در انثای سفر بر سر پشته باسایش با معدودی چند فرود آمد بود و من همراه گوی میگذشتم، مرا طلب کرد بخدمت شتافتم، سلطان دست مبارک بحاسن

عباس بخواند و بسطان گفت که این خاندانی است بزرگ و مبارک که آزار این مردم میمون نیست، سلطان از سرخشم جواب داد که هر چند این خاندان را شما مبارک ساخته‌اید اما مبارک‌تر از خاندان رسول نیست و بتحکم و ثنویت شما این خاندان مبارک شد، هانا این افعال که ازین مردم می‌شنودم بشامت نزدیک‌ترست، اگر عمر امان دهد بخاندان رسول شما یان را مبارک‌تر سازم، ای شیخ اگر ترا ذوق محبت حق تعالی در می‌ربود بمصالحه ناصر و من مشغول نمیشدی، هلا باز گرد و خلیفه‌را باز گوی تا فکر نزل من کند که اینک رسیدم، شیخ رنجیده از بارگاه سلطان باز گردید و بیرون آمد و گویند که سلطان را دعای بد کرد که الهی این مرد را ببلائی بدان گرفتار ساز و زوال سلطان محمد گویند که از آن دعا بود و بیشک چنین باشد،

بیت

تا دل مرد خدا نامد بدرد * هیچ قوم را خدا رسوا نکرد

اما چون سلطان عزیمت بغداد کرد و بدینور رسید برف پیچد در عقبهای دینور بیارید و سرمای سخت واقع شد و اکثر چهارپایان سلطان تلف شدند و آفتاب اقبال او آهنگ افول و زوال کرد، چون اندک مایه فرصتی گذشت جنگیز خان برو خروج کرد و در شهر سته سبج عشر و ستمائه لشکر مغول بجد ترکستان و اترار رسید و سلطان چند نوبت با ایشان مصاف داد و هزیمت یافت و بعد از آن سلطان هر چند رو برو شدی با وجود صد هزار سوار مسلح بی جنگ از آن قوم رو گردان شدی، ۱۰ نوبتی سلطان جلال الدین که پسر مهتر سلطان بود از سلطان سوال کرد که جهانیان را مردانگی و سیاست شما معلوم است، بیست سال باستقلال و کامرانی حکومت ایران کردی اکنون ازین مشتی بیدین میگریزی و مسلمانان را بدست کتار مخاذیل گرفتار میسازی، سلطان در جواب فرمود که ای پسر آنچه من میشنوم تو غی شنوی، جلال الدین گفت چه نوع سخن است، ۲۰ سلطان گفت هرگاه صف قتال راست میکم میشنوم که جمعی

و در اثنای آن حال تَخَصُّص فرمود که هیچ پیری باشد که ملازمت سلاطین ماضیه نموده باشد تا از وی استفسار شود که مثل این عظمت و تجلّی از سلاطین وجود یافته باشد یا نه، گفتند که بدین صفت مقرب الدین بن فَلَک الدین است که از بزرگ زادگان دولت سنجری بوده است،
 ۵. او را بحضور خود طلب داشت و استفسار کرد، او گفت خوش عظمتی است و مزیدی برین متصوّر نیست، چون زیاده الحاح کرد گفت ای سلطان نوبی سلطان سنجر در همین جایگاه جشنی ساخت که هرچه تو بنوی بکار برده در آن جشن بکهنگی بکار برده بودند، سلطان طبره شد و گفت آیا مرتبه تو در آن روز چه بوده باشد، گفت ای خداوند در همان روز منشور هفتاد کس نوشتند که سلطان ایشان را اقطاع ارزانی داشته بود، پدر مرا بعد از سی کس نوبت زانو زدن رسید و پدر همین ترا که مقطع خوارزم بود بعد از چهل و پنج کس، آنگاه سلطان اشارت کرد که این مرد را بخانه خودش گسیل کنید که من بعد باشیدن او اینجا مصلحت نیست، صاحب تاریخ جهان کشای میگوید که چون سلطان محمد بر اکثر بلاد ایران استیلا یافت غرور و نخوت کرد و با ناصر خلیفه عباسی
 ۱۵. کدورت ظاهر ساخت و وحشت در میان ایشان بجائی رسید که سلطان از علماء زمان و ائمه روزگار فتوی حاصل کرد که بنی عباس در امر خلافت بغیر استحقاقند و خلافت حقّ اولاد امیر المومنین علی بن ابی طالب است کرم الله وجهه و خان زاده علاء الملک را از سادات ترمذ
 ۲۰. بخلافت نامزد فرمود و خود عزیمت بغداد کرد تا خلیفه را معزول کند و سید حسینی را منصوب سازد، و ناصر خلیفه شیخ الشیوخ العارف شهاب الدین عمر سهروردی را قدس الله سرّه العزیز برسالت پیش سلطان فرستاد تا صلح کند و شیخ در حدود نهاوند بعساکر سلطان محمد رسید، عظمتی تمام مشاهده کرد، او را بخروگاه سلطان بردند، در آمد و سلام کرد و
 ۲۵. سلطان شیخ را رخصت نشستن نداد، همچنان بر پا خطبه در منقبت آل

راضیم که خواجه بعشر عشر آن در حق من کرامت فرماید، خواجه از سخن سلمان طیره شد و گفت از علی بن ابی طالب تا سلمان تفاوت نیز هست یعنی او را پایه و شرف سیادت هست و ترا نه، و سید ذو الفقار در ملک عراق قصد ملازمت سلطان خوارزمشاه نمود و سلطان او را مراعات کردی و مقامات و تواریخ سلطان آنچه میگذشت نظم میکرد و از قصیده مصنوع سید بعضی نوشته خواهد شد تا نموداری باشد، قصیده

چمن شد از گل صد برگ نازه دلبروار
بهار یافت بهاری ز باد در گلزار
نهال چون قد دلبر جهان شود در رقص
لسان فاخته چون بیدلان بنالد زار
آرم ز روی تناسخ بیوستان آید
خران خزان چو در آید بیاغ باد بهار

و از هر سه بیت این قصیده بیتی اخراج میشود بدین نسق در بحور مختلفه

گل صد برگ دلبروار چون در بوستان آید
بهاری باد در گلزار چون بیدل خزان آید

اما سلطان محمد خوارزمشاه پادشاهی قاهر و صاحب دولت بوده کوکب اقبال او ارتفاع یافت و ملوک اطراف انقیاد حکم او را کمر مطاوعت بستند و جز صلح با او مصلحت ندیدند، خراسان و ما وراء النهر و کاشغر و اکثر عراق را مسخر ساخت و مملکت غور و هرات را از تصرف ملوک غور بیرون آورد و عظمت و شوکت او بر تبه رسید که هفتاد خروار نقره و کوس طلا و نقره بدرگاه دولت او نوبت زدندی و هر دهقانی را در دور دولت او طور معاش مثل پادشاهی بود و دختر بختان سمرقند داد و از خان کاشغر دختر خواست و جهت این دو موهبت عظمی در کهدستان هرات طوئی عظیم فرمود که چشم روزگار ندیده بود

سلطان سیتی خاتون دختر خود را بنکاح سلطان محمود در آورد و در آن فرصت آن ملکه بچوار رحمت حق پیوست، عوض او دختر دیگر ماه ملک خاتون نام با مهد مرصع و تجمّل بسیار دیگر سال بجهت سلطان محمود فرستاد، و وفات شیخ بزرگوار نضائی در عهد سلطان طغرل بن ارسلان در شهر سنه ست و سبعین و خمسائه بوده و مرقد منور شیخ در گنجه است، و در روزگار شیخ خمسه را جمع نکرده بودند و هر يك داستان جدا بود تا بعد از وفات شیخ این پنج کتاب را در يك جلد جمع کردند و فضلا خمسه نام نهادند،

(۲) ذکر مقبول ابرار سید ذو الفقار شیروانی رحمه الله علیه،

۱۰ سید ذو الفقار شیروانی از افاضل عصر خود افضل بوده و ظهور او در روزگار دولت سلطان محمد بن تکش خوارزم شاه بوده است و در علم شعر بغایت ماهر است و قبل از خواجه سلمان ساوجی کسی در صنعت شعر مثل قصیده ذو الفقار نگفته است که مجموع صنایع و بدایع شعرا شامل باشد، و آن قصیده مشتمل است بر توشیحات و دوائر و زخارفات و از ۱۵ هر يك بیت چندین مضاربع و ابیات ملون در بحور مختلفه اخراج میشود و بیرون می آید و خواجه سلمان صنعتی چند در قصیده خود زیادت ساخته و گویند که خواجه غیاث الدین محمد رشید صاحب دیوان که خواجه سلمان قصیده خارج دیوان خود را بنام او گفته چنانکه خواجه سلمان را مدعا بوده صله آن نداده خواجه سلمان پیش خواجه غیاث الدین محمد گله کرد که صدر سعید الماستری که سید ذو الفقار قصیده مصنوع خود را بنام او کرده او را هفت خوار ابریشم کرم نمود با وجود آنکه او وزیر شروان پیش نبود و خواجه که امروز بدولت صاحب دیوان ممالک ایران و توران است و با وجود آنکه از قصیده من تا قصیده او تفاوت ظاهر و باهرست و باضعاف آن صنایع و بدایع در آن مندرج است

بهشت و دوزخش بینی مشو مشغول این هر دو
 قدم بر فرق دوزخ نه خطی گرد جنان در کش
 چو مست حضرتش گشتی فلک را خیمه بر هر زن
 ستون عرش در جنبان طناب آسمان در کش
 طریقش بیفدم میرو جمالش بی بصر میبین
 حدیش بیزبان بشنو شرابش بیدهان در کش
 نضای این چه اسرارست کر خاطر برون کردی
 کسی رمزت نمیداند زبان در کش زبان در کش

و شیخ قبل از خیمه در آوان شباب داستان ویسه و رامین را بنام سلطان
 ۱۰ محمود بن محمد بن ملکشاه بنظم آورده و بعضی گویند آنرا نضای عروضی
 نظم کرد، درست آنست که نظم شیخ بزرگوار نضای است چه از روی
 تاریخ نضای عروضی در عهد سلطان ملکشاه بوده است و شك نیست که
 داستان ویسه و رامین را بنام سلطان محمود نظم کرده اند و این بعهد
 شیخ نضای اقربست، اما سلطان محمود پادشاه سعادتمند و صاحب هنر
 ۱۵ بوده و در روزگار سلطان سنجر سلطان محمد هشت سال بنیابت سلطان
 پادشاهی عراق و آذربایجان کرد و يك نوبت دم عصیان زد، سلطان
 سنجر بدفع او لشکر کشید، محمود در صحرای ری با سلطان مصاف کرد و
 شکسته شد و روز دیگر در گرمگاهی با دوسه سوار بسراپرده سلطان سنجر
 در آمد و فی الحال عمر را سلام کرد، سلطان را شفقت عمومیت در کار
 ۲۰ آمد، فرمود که پهلوی خیمه سلطان خیمه جهت او مهیا کردند و بیخ و
 فواکه پیش محمود فرستاد و اول خود تناول میکرد، روز دیگر محمود را
 بسلطنت عراق باز نامزد کرد و بتاج مرصع و جامهای طلا دوز مشرفش
 ساخت و اکابر و سروران عراق را نیز دلجوئی و رعایت نمود و تشریف
 داد، روز سیوم سلطان بطرف خراسان و محمود بجانب اصفهان روانه
 ۲۵ شدند، و کان ذلك فی عشرين جمادی الاولى سنه تسع و خمسمائه، و

ایستاده و شیخ پادشاه وار بر آن سریر نشسته، چون چشم اتابک بر آن عظمت و شوکت افتاد مبهوت شد و از روی تواضع میخواست که قدم شیخ را بوسه دهد، از عالم غیب بشهادت آمده دید که پیر مردی حقیر بر پاره نمدی بر در غاری نشسته و مصحفی و دواتی و قلمی و مصلائی و عصائی و کاغذی چند در پیش نهاده، بتواضع دست شیخ را بوسه داد و من بعد اعتقاد او نسبت بشیخ درجه عالی یافت و شیخ نیز گوشه خاطری و همتی بدو حواله کرد و گاه گاه بدیدن اتابک آمدی و صحبت داشتی، و شیخ بیان این حال درین بیت میگوید

بگفتم بوسمش همچون زمین پای * چو دیدم آسمان بر خاست از جای
۱۰ و شیخ از مریدان اخی فرج زنجانی قدس الله سره العزیز بوده و دیوان شیخ نضای و رای خمسة قریب بیست هزار بیت باشد، غزلیات مطبوع و موشحات و شعر مصنوع بسیار دارد و چون قصه خسرو و شیرین را بالتامس قزل ارسلان نظم کرد صله آن کتاب چهار دید معجور مزروع سیورغال شیخ کرد و شیخ شکر آن انعام میگوید در کتاب خمسة بیت
۱۰ نظر بر حمد و بر اخلاص من کرد * دِه حمدونیا را خاص من کرد
و این غزل از اشعار شیخ است،
غزل

جهان تیره است و ره مشکل جنیت را عنان در کش
زمانی رخت هستی را بخلونگاه جان در کش
کلاغان طبیعت را ز باغ انس بیرون کن
همایان سعادت را بدام امتحان در کش
چو خاص الخاص حق گشتی ز صورت پای نه بیرون
هزاران شربت معنی بیک دم رایگان در کش
گران جانی ممکن هرگز تو در بزم سبک روحان
چو سانی گرم رو گردد سبک رطل گران در کش

تا در سرخس میان هر دو برادر مصاف واقع شد و نکش خان ظفر یافت و سلطان شاه بخوارزم گریخت، آنجا نیزش نگذاشتند و در صحراها میگردید تا فوت شد و سلطنت باستقلال بر نکش خان مقرر شد، و ذلك فضل الله یوتیه من یشاء، و کان ذلك فی شهر سنه تسع و ستین و خمسائه *

طبقه سیوم و درین طبقه ذکر بیست فاضل ثبت شده،

(۱) ذکر شیخ عارف نظای گنجوی قدس الله تعالی سره العزیز،

مولد شریف او گنجه است و در صور اقالیم آن ولایت را جزئه نوشته اند و در بزرگواری و فضیلت و کمال شیخ زبان تحریر و تقریر عاجزست، سخن او را و رای طور شاعری ملاحظی وافی هست که صاحب کمالان طالب آند و لقب او شیخ نظام الدین و کنیت او ابو محمد بن ابی یوسف بن مؤید است و بمطریزی اشتهار یافته جهت آنکه شیخ برادر قوای مطریزی است که از شاعران استاد بوده و قصیده میگوید که نمائی صنایع شعری در آن مندرج است و ذکر و ایراد بعضی از آن قصیده ثبت خواهد شد ان شاء الله تعالی، حکایت کنند که شیخ در آخر عمر منزوی و صاحب خلوت شد و با مردم کمتر اختلاط کردی و درین باب میگوید
نظم

گل رعنا درون غنچه حزین * همچو من گشته اعتکاف نشین

و انابك قزل ارسلان را آرزوی صحبت شیخ نظای بود، بطلب شیخ کس فرستاد، نمودند که شیخ منزویست و با سلاطین و حکام صحبت نمیدارد، ۲۰ انابك از روی امتحان بدیدن شیخ رفت، شیخ از روی کرامت دانست که انابك از روی امتحان میآید و بچشم حقارت بشیخ مینگرد، شیخ از عالم غیب شمه بچشم انابك نمود، انابك دید که تختی پادشاهانه مرصع بجواهر نهاده اند و از جواهر کرسی دید، دید که صد هزار چاکر و سپاهی و ۲۴ تجملهای پادشاهانه و غلامان با کمرهای مرصع و حاجیان و ندیمان بر پای

از کلاه فقر تا ترکی مرا آمد نصیب

جبههٔ آکلیل ساید فرق گردون سای من

و درین قصیده نازکیها و لطایف بسیار است و مولانا سیف الدین قصاید
فضلا را بسیار جواب گفته و معارض قصیدهٔ خواجه ظهیر الدین شده که
مطلعش اینست

شرح غم تو لذت شادی بجان دهد * ذکر لب تو طعم شکر در دهان دهد
قال سیف الدین فی الجواب

آن را که غمزهٔ تو ز کشتن امان دهد * اینست خون بها که بیاد تو جان دهد
دیوان مولانا سیف الدین دوازده هزار بیت باشد مجموع ملام و مفتار و
۱۰ در لغز گوئی متابع مولانا بدر الدین شاشی است و بجهٔ عطار بخاری
که بعلائی عطار مشهورست و عدنانی و ملک شانه تراش شاگردان مولانا
سیف الدین اند، اما ایل ارسلان بعد از انسز بر تخت خوارزم جلوس
کرد و بر خراسان مستولی شد و سید الحکماء و النضلاء سید اسمعیل
جرجانی کتاب اغراض و خفی علائی را بنام او نوشته و در علم طب کنانی
۱۵ فارسی مفیدتر از اغراض ننوشته‌اند و اغراض انتخاب ذخیرهٔ خوارزمشاهی
است، و ایل ارسلان در شهر سته احدی و ستین و خمسمائه و دیعت
حیات بوکلان قضا و قدر سپرد و بعد از او میان فرزندان او سلطان
شاه محمود و علاء الدین نکش خان جهت سلطنت خراسان تنازع بود
و در آن غوغا پریشانی تمام بر جایاء خراسان رسید و سلطان شاه این
۲۰ رباعی به نکش خان فرستاد برین منوال
رباعی

میخانه ترا مصاف و میدان مارا * کاشانه ترا نبرد و جولان مارا

خواهی که تنازع از میان برخیزد * خوارزم ترا ملک خراسان مارا

نکش خان در جواب این رباعی فرستاد برین نفع که

این غم اخیا جنون و سودا گیرد * این قصه نه در شانه در ما گیرد

۲۵ تا قبضهٔ شمشیر که خون پالاید * تا دولت و اقبال که بالا گیرد

نظیر خویش بنگذاشتند و بگذشتند
خداے عزّ و جلّ جمله را بیامرزاد

(۲۰) ذکر الملح الشعراء و ملك الفضلاء مولانا سیف الدین اسفرنگی،

اسفرنگ در ما وراء النهر موضعیت و مولانا سیف الدین مردی طالب
علم بوده و اهل فضل است و در سخنوری مرتبه عالی دارد و دیوان او
متعارف است و در مجلس اُلغ بیگ سلطان دیوان او را دائم علما و فضلا
مطالعہ کردند و سخن او را بر سخن اثیر الدین اخسیکتی ترجیح تمام
دادندی اما این حال مکابره عظیم است، و مولانا سیف الدین در اوّل
روزگار ایل ارسلان خوارزم شاه از بخارا قصد خوارزم کرد، ایل
ارسلان او را مراعات کلی کرد و فرمود تا جواب قصیده خاقانی بگوید
که مطلعش این است

صبحدم چون کله بندد آه دود آسای من

چون شفق در خون نشیند چشم شب پیمای من

مولانا سیف الدین آن قصیده را در بحر و ردیف موافق جواب میگوید
اما در قافیه مخالف است، چون بمجلس برد آن قصیده را فضلا شنیده
نپسندیدند و این است مطلع آن قصیده

شب چو بر دارد نقاب از هودج اسرار من

خفته گیرد صبح را چشم و دل بیدار من

و مولانا سیف الدین در معذرت گنت که این قافیه را بطایع خوش
آینده تر یافتیم و بعد از آن قصیده خاقانی را جوابی موافق در بحر و ردیف
و قافیه میگوید و این دو بیت از آن قصیده است

تا ز اکسیر قناعت شد طلا سیای من

گنج باد آورد گیتی گشت خاک پای من

در عهد دولت تو که طور معاش را
 منزلگه تباہی از آن سوی همشَرست
 که چوب آستان توام ناز بالَش است
 که خَاکِ بارگاه توام ناز بسترست
 بادم زبان بَخَجَرِ روشن دل تو قطع
 گر نه درین زبانم با دل برابرست
 تو همچنان مکن که چو بیند مرا حسود
 گوید بطعن حال فلان از که کهترست
 گر من خریده کرم این برادرم
 او هر گزیده نظر آن برادرست
 صد قصه و قصیده و پیغام و ما جرا
 در بطن این دو بیت که گفتم مستترست
 نا پاسبان معتمدِ مُلْکِ خاتم است
 نا رازدار مؤتمِنِ فِکْرِ دفترست
 آن روزنامه باد ضمیر تو کاندر
 اسرار هفت خاتم گردنده مضمرست
 عمرت دراز باد که چرخ عطیه بخش
 از هر عطیه که دهد عمر خوشترست

Referred
 to the
 original

ارباب فضل اَثیر را در شاعری مسلم میدارند و بعضی را مدعا آن است
 که سخن او بر سخن خاقانی و انوری فضل دارد و بعضی این دعوی را
 مسلم نمیدارند، انصاف آن است که هر یکی ازین سه فاضل را شیوه ایست
 که دیگر را نیست، اَثیر سخن را دانشمندانه میگوید و انوری سلیقه سخن را
 خوبتر رعایت میکند و خاقانی از طمطراق لفظ بر همه فضل دارد (ع)
 هر خوش پسری را حرکات دگرست، اینها غواصان بچار معانی بوده اند و
 ۲۵ هر يك بقدر کوشش ازین بحر دُرْدانه بیرون آورده اند، بیت

معمارِ عدل او بجزاقت مهندس است
 عطّارِ خُلقِ او بعبارتِ شکرگِست
 آن ابر ازرق است حسامش که در مصاف
 هر قطره که رشخ کند بحرِ اخضرست
 در شان آن درخت چه گوید خرد کزو
 فرخنده میوه چو قزل ارسلان برست
 تزیلِ صادق است مرا در ثنایِ شاه
 لیکن برایِ مصلحتی نا مفسّرس
 بانگِ خروسِ حربه دیوست پس کجا
 تفسیرِ آن برحمتِ الله اکبرست
 هر کس ز بحرِ فکر بر آرد دُری و لیک
 در دانه‌هایِ خاطر از بحرِ دیگرست
 نهاده اند در پر چغد و غراب و زاغ
 آن چابکی که در پر باز سبک پرست
 بر لشکرِ ریاحین گل‌راست سلطنت
 کورئِ کوکنار که حبالِ افسرست
 شارشکِ بیل را بسنان بر زمین زند
 لیکن نه مرد پیغّه و بازوی صرصرست
 سوگند میخورم بحسامِ سر افگنت
 کایست با صفا که درو عکسِ آذرست
 کاندیشه خلافِ رضایِ تو بنده را
 بر نخته مخیله هر نا مصوّرست
 ورگرِ کمرِ رضایِ تو شاه فرشته خلق
 پس همچو خالقِ دیو تهر منبعِ شرست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

خلفان برنگ ریز طبیعت مده از آنک

هر دست رنگ او ز نخستین سیه ترست

بر چنین دگان جسم که در دار ملک روح

به زین عمل گهیست که بر تو مفرست

جبریل میزبان مسیح است بر فلک

دُر خورد هر طویلی ز زر سُم خریست

زورق ز آب دیده کن و در نشین از آنک

دریای آتشین تو دشوار معبرست

فصاد روزگار بزهر آب داده نیش

تو شادمان و غره که کویش معبرست

رخ پر سرشک کن چو فلک وقت شام از آنک

در هجر روز اشک شفق نیز احمرست

در قرص مهر و گرده مه بنگری از آنک

بی این همه صداع تو نالی میسرست

در عهد ما که مادر راحت عقیمه ماند

شادی ز خلق چهره نهفته چو دخترست

گفت آفت سراسرست و خموشی خلاص جان

در اختیار ازین دو یکی تن شفیترست

از سرو تا بسوسن آزاده کس نماند

الا دلی که بنده شاه مظفرست

دریای رزم و بزم که از جود و جزم او

دام صدف گهرده و ماهی زره ورست

چون پشت بر سر بر کند روی دولتست

چون روی در مصاف کند پشت لشکرست

نوشتن و این قصیده در مدح اتابك ایلدگر گفته و مراتب خود را باز
نموده و تعرضی چند بحیر یلقانی را کرده که مدّاح محبّد ایلدگر است و اثیر
مدّاح قزل ارسلان است و ایشان هر دو برادرانند و اوراست این
قصیده در معارف و حقایق و نصایح، لله درّ قائله،
قصیده

۵
آنرا که چار گوشه عزلت میسرست
گو نوبه پنج زن که شه هفت کشورست
دل چون سر طمع ببرید از کتاب فقر
از دل ببر که پهلوی ایام لاغرست
بگذر ز طبع چرخ که بستان سرای انس
۱۰
برتر ز طاق طارم این سبز منظرست
گر بوی کام هست نه زین هفت اخترست
ور عهد انس هست نه زین چار گوهرست
چون کاهلان بسزّه گردون فرو میآی
کین سایه دار گرچه شگرفت بی برست
۱۵
دانی بدین بخور مزور که خوش بود
هر سر که بی دماغ تر از کوی مجهرست
گاوی نشان دهند درین قلزم کبود
لیکن نه پرچم است مراورا نه عنبرست
از آسمان مشام تنّیر فراز گیر
۲۰
کین سبز برکه آبجور شیر ابخرست
بر شطّ حادثات برون آی ازین لباس
کاؤل برهنگیست که شرط شناورست
از اشك خواه سیم که نقد مروج است
وز چهره جوی زر که طلای مصفرست
۲۴

بحسب بیشتر نبود، بادی که تخت آنرا بر میداشت بخت اینرا بر باد داد، و داد از جفای روزگار که داد، هرگز کس نداد و فریاد از روزگاری که نمی رسد بفریاد، و استنداراست

میکند بلبل خوشگوی خوش الحان فریاد
که بجایند اُوُس و حسن و کو دلشاد
پیش ازین باد بفرمان سلیمان بودی
میدهد دهر کون خاک سلیمان بر باد

(۱۹) ذکر سلطان الفضلاء اثیر الدین اخسیکتی نغمه الله بغفرانه،

دانشمند فاضل بوده و در سخنوری مرتبه اعلی دارد، از اقران امیر خاقانی
۱۰ بوده است، اصلش از ترکستان است از ناحیت اخسیکت من اعمال
فرغانه اما در عراق عجم و بلاد آذربایجان ساکن شد و حاکم خلخال و
ماسوله اورا بخود خواند و در آخر عمر در آن دیار بسر برد، و انابك
ایلدگر طالب صحبت اثیر بوده ملاقات کرد اما صحبت و ملازمت میسر
نشد و ترك و تجریدی تمام داشته و این قصیده را در جواب خاقانی
۱۵ میگوید مر آن قصیده خاقانی را که مطلعش این است
نقط و فاست در نبه آخر الزمان * هان ای حکیم پرده عزلت بساز هان
قال اثیر الدین فی الجواب

ای عقل خنجر تو و ناوردگاه جان * بیرون جهان سمند مراد از پل جهان
عین رکیست دهر من تاب در کند * بیوه زنیست چرخ منه تیر در کمان
۲۰ و در تحریص نفس بقناعت و ترك دنیا این دو بیت در ختم قصیده
میگوید که

ای عقل نازنین چو توئی مقتدای نفس * تاکی سرای طغرل و تاکی در طغان
خلفان حرص و آرزیکش از سرائیر * وز ننگ مدح گفتن خلقانش و رهان
۲۵ و چون اثیر از سخن وران متعین است واجب نمود این قصیده اورا بنام

آن دستگیر پیر و شده پیر در بهار
و آن آفت جوان و جوان بوده در خزان
روحیست بی کثافت و شمیست بی کسوف
نوریست بی تغیر و ناریست بی دخان
می خواه و می گسار و می شاد باش از آنک
مارا خدای وعده می کرد در جنان
می بر حرامزاده حرام است کو بعد
آزار میهمان طلبد رنج میزبان
درده شراب ناب که باشد حرام خواب
چون تیغ آفتاب زند چرخ زرفشان
نا جوهری زرگر جام شراب پر
نوشد بیاد مجلس و بزم خدایگان

و مدوح جوهری سلطان سلیمان شاه بن محمد بن ملکشاه است و در مدح
او قصاید غزا دارد و داستان امیر احمد و مهستی را جوهری نظم کرده،
گویند که شیخ بزرگوار نظامی آن داستان را تالیف نموده و العلم عند الله،
اما سلطان مغیث الدین سلیمان شاه انار الله برهانه پادشاه نیکو صورت
بوده، بعد از طغرل بن محمد بن ملکشاه بر تخت ملک نشست و باستماله
اتابك ایلدگر ولی عهدی بارسلان بن طغرل داد و همواره بعشرت و
شراب مشغول بودی و از حرم بیرون نیامدی، دور او چون دوران
گل دو هفته بیش نبود، دوران خار محنت در راه او انداخت و حریف
کج باز فلک با او دغا باخت، کدام دوحه سعادت که از تند باد شقاوت
از بیخ کند نشد و کدام گلبرگ تر اقبال که از صرصر تند ادبار پراگند
نشد، عادت این سفله میهمان گشتی است و حاصل از دو روزه بقای
زمان ملامت گشتی، خوشا وقت آنکه از دروازه هستی به بیابان عدم
بیرون رفت بلکه ازین دروازه هرگز در نیامد، سلیمان شاه از سلیمان

هضم طعام و نفی غم و مایه نشاط
 قوت دل و توان تن زار و ناتوان
 دارد بکاه آنکه کنی رنگش آزمون
 باشد ببوی آنکه کنی بویش امتحان
 گون عقیق و گونه یاقوت و رنگ لعل
 بوی عییر و نکبت مشک و نسیم بان
 در فعل او نهاده گو تربیت فلک
 در طبع او سرشته گو تقویت زمان
 نور سُهیل و تابش مریخ و فرّ ماه
 آرام کهل و حرمت پیر و تف جوان
 آن می که گر ز دور بداری ز عکس او
 شنگرف سوده گردد مغز اندر استخوان
 گردد ز فعل او تن بی زور زورمند
 باشد ز طبع او دل غمناک شادمان
 چون آب ناروان بود اندر قدح اگر
 آمیخته بمشک بود آب ناروان
 آنرا که سودهها بزیان آورد فلک
 چون زو بخورد سود شمارد همه زیان
 روی چو زعفران شود از وی معصفری
 وز خرمی نشاط دل آرد چو زعفران
 در باغ و بوستان ز تماشا نیافت بهر
 بی می هر آنکه رفت سوی باغ و بوستان
 در گلشن مراد بود باده تازه گل
 بر کشتی مواد بود باده بادبان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شاهرخ سلطان انار الله برهانه میخواست که آن شهر را عمارت کند، مدبران ملک صواب ندیدند که چون آن شهر عمارت یابد و آبادان شود خلاق و چهارپایان از اطراف جمع شوند و نقصان در علف خوار قشلاق پدید آید و نیز زلزله در شهر عام بوده و چند نوبت از آسیب زلزله آن شهر خراب شد، ملاحظه زلزله نیز کردند و ترک عمارت آن شهر نمودند، اما بحفر جوی بیلقان شاهرخ سلطان امر فرموده و آن جوی را جاری ساختند و طواحین آنجا را دایر گردانیدند و الیوم بر قرار است،

(۱۸) ذکر جوهری زرگر رحمه الله علیه،

سخن دلپذیر دارد و مردی ندیم شیوه بوده و شاگرد ادیب صابر و از اقران اثیر الدین اخسیکتی بود، اصلش از بخارا است اما بطریق سیاحت بعراق افتاده و در اصفهان می بوده، مرد با مال و جهات بسیار بوده و همواره شعر را خدمت کردی و از اشعار او قصیده نوشته می شود که در مدح شراب میگوید و بغایت روان و صافست و آن اینست، قصیده

چون صبح بر کشد علم ساده پرنیان
باید کشید رایت عشرت بر آسمان
ز آن پیش کافتاب سر از کوه بر زند
باید می ببوی گل و رنگ ارغوان
آن باده بنور مه و عکس آفتاب
کر آفتاب و ماه دهد روز و شب نشان
معیار عقل و داروی خواب و فروغ روی
درمان درد و قوت شخص و غذای جان
اصل سخا و عنصر مردی و ذات حسن
عین تواضع و تن لطف و سر بیان

۱۵

۲۰

۲۳

تا که بشب هست شمع محرم اسرار خاق
 بر دل پاک تو باد سرّ الهی عیان
 شمع جلال تو باد یار به نیک اختر
 پیکرش از باختر نافته تا قیروان

اما اتابك ایلدگر در ایام دولت سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه کافی و مدبر مملکت آل سلجوق بوده و بعد از وفات سلطان مسعود پادشاه نشان شد و والد ارسلان بن طغرل را بنکاح خود در آورد، مردی متدین و عادل بوده و علما و فضلا را دوست داشتی و احتشام و استیلای بی نهایتش دست داد چنانکه در روزگار او اولاد ملوک سلجوق در سلطنت جز اسی نداشتند و اتابك ایلدگر در شهر همدان مدرسه عالی ساخته و اوقاف بسیار دارد و درین روزگار ویران است، وفات اتابك ایلدگر در شهر سنه ثلث و ستین و خمسمائه بوده و مرقد او و منکوحه او در جوار مدرسه ایست که در همدان بنا کرده است و شعرای بزرگ که در روزگار اتابك ایلدگر و فرزندان او اتابك جهان پهلوان محمد و اتابك ارسلان بوده اند اثیر الدین اخسیکی و مجیر بیلقانی و ظهیر فاریابی و شیخ نظامی گنجوی و قوامی مطرزی و یوسف فضولیت رحمة الله علیهم اجمعین، اما شهر بیلقان از اعمال آذربایجان است و در جوار قراباغ که قشلاق سلاطین است چنانکه صاحب صور اقالیم میگوید که چون لشکر هلاکو خان قلعه بیلقان را محاصره کردند بمدّت مدید فتح قلعه میسر نشد و عاجز شدند چه در نواحی بیلقان خاکست و دشت و سنگ بجهت مخنقی نمی یافتند، خواجه نصیر الدین طوسی تعلیم داد تا درختهای بزرگ بیفکندند و از چوب بر شکل سنگ مخنقی تراشیدند مدور و در میان آن ارزیز ریختند و بجای سنگ مخنقی انداختند و برج و بارو و پهنای قلعه را ویران ساختند و بدان حیل شهر را بگرفتند و قتل فراوان کردند و از آن روزگار شهر بیلقان ویرانست و جز اسی نماند اما خاقان سعید

شمع دل کس نیم پس چه سبب همچو شمع
 مرده نفس میزنم بر لب این خاکدان
 دهر مرا همچو شمع بی گُنه آویختست
 گر بفروزد رواست و ر بگذارد همان
 از در این شش جهت چون بگریزم که کرد
 پای بیندم چو شمع گردش این هفت خوان
 زنده شوم همچو شمع از پی دیدن که هست
 مستمع این سخن خسرو صاحب قران
 صفدر سلطان جناب کر در او همچو شمع
 صد ره بر خود گریست عالم نا مهربان
 فتنه بجاجت چه خواست نوبتش از صدر ملک
 ز آنکه بود شمع روز خواب خوش پاسبان
 ظلم که بنشسته بود توے بتو همچو شمع
 از تف شهشیر او سوخت ز سر تا میان
 برد چو شمع از میان ظلمت ظلم ای عجب
 قدرت قدرش که هست در ره دین مهربان
 ای ز نو ناحق چو شمع دیده بطفلی عذاب
 وی ز تو دولت چو سرو گشته پیری جوان
 هست چو شمع بروز روی عطارد ز رشک
 تا که بتوقیع دید کلک ترا در بنان
 ساخت بکردار شمع در ره عشقت مجیر
 هم ز دل آتش نمود چشمه آب روان
 خاطر او آتشست گرچه درو طعنه زد
 آنکه هنوزش چو شمع میبرد آب از دهان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۱۷) ذکر ملك الشعراء مجیر الدین بیلقانی زید درجته،

بغایت خوش گوی و ظریف طبع و فاضل بوده، از اقران خواجه ظهیر الدین فاریابی است و در پیش اتابك ایلدگر راه نیابت و تقرب داشت و همواره با استعداد و تجمل معاش کردی و شعرا چنانکه رسمت برو حسد بردندی و او را بجهت تحصیل وجوه از دیوان اتابکی باصفهان فرستادند، افاضل اصفهان چنانکه شرطست پروای او نکردند، در هجو مردم اصفهان این رباعی گفت:

گفتم ز صفاهان مدد جان خیزد * لعیست مرّوت که از آن کان خیزد
کی دانستم کاهل صفاهان کورند * با این همه سرمه کز صفاهان خیزد
۱۰ و اکابر اصفهان ازو در خشم بودند شفره را گفتند تا او را اهاجی رکیکه گفت، ایراد این هجویات مناسب این کتاب نیامد اما شرف الدین شفره در جواب رباعی مجیر گوید:

شهری که به از جمله ایران باشد * کی لایق هجو چون تو کنّخان باشد
سرمه چه کنی که از صفاهان باشد * میل تو بیل است و فراوان باشد
۱۵ و مجیر الدین این قصیده را در مدح قزل ارسلان گفته در لزوم شع در هر بیت و شعرا پسندیدند و الحق بسیار خوب گفته و آن قصیده اینست

دهر عمرم ربود شعبده آسان
گشت چراغ دلر شع سپهر الامان
بر سر پام گذاخت سفره خالی چو شع
با سر دستم فگند تیر فلك چون کمان
سرد بود همچو صبح بزم حریفان عمر
تا نکشندم چو شع شب همه شب در میان

۲۰

۲۴

چنانکه هر هفته اورا جامهٔ کتخاب و اطلس بخشیدی و مجیر آنرا بتفاخر پوشیدی و فضلا آن رعوت را پسندیدند نداشتندی و ظهیر در باب مجیر گوید

گر بدیاهای فخر آدمی گردد کسی

پس در اطلس چیست گرگ و در عبائی سوسار

و بعد از آنکه ظهیر مدتی ملازمت سلاطین و حکام نمود در آخر استعفا خواست و بطاعت و علم مشغول گشت و در محروسه تبریز ساکن شد، و وفات او در تبریز بوده در شهر سنه ثمان و تسعین و خمسائه بروزگار دولت اتابک ایبک بن قزل ارسلان، و ظهیر الدین فاریابی در جنب خاقانی در سرخاب تبریز مدفونست و مجیر الدین بیلقانی و کمال الدین نجوانی و شرف الدین شفروه و محمد بن علی کرماج اصفهانی و جوهری زرگر معاصر خواجه ظهیر بوده اند رحمه الله عليهم، اما اتابک سعید قزل ارسلان بن اتابک ایلدگر از جمله موالی سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه است، جاه و سلطنت بر کمال یافت و پادشاه نشان بود، طغرل بن ارسلان ۱۵ کودک بود و امور سلطنت عراق و آذربایجان بعد از موت اتابک محمد بن ایلدگر بانفراد و استبداد بقزل ارسلان متعلق گشت و او مرد مهیب و با سیاست و صاحب تجمل بود اما میخواست که همچنانکه پدر و برادرش کفیل مهبات آل سلجوق بودند او نیز باشد، طغرل بزرگ شد و از اتابک بر نافت و مکاتیب پشیایی بخوارزمشاه نکش مینوشت که عزیمت عراق کند و شر قزل ارسلان را کفایت نماید، در اثنای این حال بر در شهر همدان شبی اتابک قزل ارسلان را بر تخت کشته یافتند و هیچ کس ندانست که این کار کرده است و همچنانکه ذکر شد سلطان طغرل را در صحرای ری نکش بر دار کرد و حدیث نبوی صلعم کارگر آمد که من ۲۰ آعان ظالمها ساطعه الله علیهم،

بزرگوارا دنیا ندارد آن عظمت
 که هیچ کس را زبید بدان سرافرازی
 شرف بفضل و هنر باشد و ترا هم هست
 بدین نعیم مزور چرا همی نازے
 ز چیست کاهل هنرا نمیکنی تمیز
 تو نیز هر بهنر در زمانه ممتازے
 بمن نگه تو بیازی مکن از آنکه بفضل
 دلم بگیسوی حوران نمیکند بازے
 اگرچه نیست خورشید یکن سخن ز من بشنو
 چنانکه آنرا دستور حال خود سازے
 تو این سپر که ز دنیا کشیده در رو
 بروز عرض مظالم چنان بیندازے
 که از جواب سلاهی که خلق را بر نست
 بهیچ مطلبه دیگرے نپردازے

۱۵ دیگر چندانکه خواجه مراعات و مردی کردش در اصفهان اقامت نکرد و
 باذریباجان رفت تا آنکه اتابک مظفر الدین محمد بن ایلدگر اورا تربیت
 کلی کرد و مدت ده سال همواره در رکاب اتابک بودی و در قصیده که
 شکایت نامه باتابک فرستاد میگوید که

شاید ز بعد خدمت ده سال در عراق

نام هنوز خسرو مازندران دهد

۲۰ و بعد از وفات اتابک محمد اتابک قزل ارسلان بن ایلدگر متصدئ
 حکومت عراق و آذربایجان شد و اتابک نصرة الدین ابو بکر بن محمد
 بن ایلدگررا نیز میل آن بود که ظهیر ملازم او باشد و ظهیر بجانب
 ابو بکر میل تمام داشت و در آخر از قزل ارسلان بگریخت و بابو بکر
 پیوست و قزل ارسلان برغم ظهیر مجیر الدین بیلقانی را تربیتهای کلی کرد

اگر تو دست سخاوت کشیده تر نکنی
 بهیچ کان ندهد هیچ کس نشان گوهر
 خروس عدل تو تا پر زدست در عالم
 بجای بیضه نهادست ماکیان گوهر
 زهی زمانه که بعد از هزار غصه و رنج
 مرا نهاد ز مدح تو در دهان گوهر
 زمانه گرچه بیازاردم نیازارم
 کسی نیفکند از دست رایگان گوهر
 اگرچه موج بر آورد سالها دریا
 بهیچ وقت نیفکند بر کران گوهر
 قصیده که مدح تو گفت بنده چو در
 ردیف ساختش ز بهر امتحان گوهر
 درین دیار بسی شاعران با هنرنند
 که نور فکرت ایشان دهد بکان گوهر
 سزد بنظر چنین گوهری کند قیام
 از آنکه خوب نماید بتوأمان گوهر
 همیشه تا که بهنگام نو بهار سحاب
 کند نثار بر اطراف بوستان گوهر
 نثار مجلس از چرخ گوهری بادا
 که در حساب نیاید بهاء آن گوهر

گویند که ظهیر از نیشاپور بطریق سیاحت باصفهان رفت و در آن حین
 صدرالدین عبد اللطیف خجندی قاضی القضاة و مشارالیه آن ملک بوده،
 روزی ظهیر بسلام خواجه رفت، دید که صدر خواجه مسکن فضلاء و
 علماست، او سلام کرد و غریب وار بجائی نشست و التفاتی چنانکه خواست
 نیافت، تافه شد و این قطعه را بدیهه گفت و بدست خواجه داد، قطعه

تراست لعل شکر بار و در میان گوهر
 میان لعل چرا کرده نهان گوهر
 بخنده چون لب یاقوت رنگ بکشائی
 ز شرم زرد شود همچو زعفران گوهر

رخم چو زرد شد از جزع دیده هر ساعت
 فشام از غم آن لعل در فشان گوهر
 مرا بباد مده گرچه خاکسارم از آنک
 بخاک تیره کند بیشتر مکان گوهر

اگرچه سیم و زرم نیست هست گوهر اشک
 که نزد عقل به از صد هزار کان گوهر
 سزد که ننگ نیاید ترا ز صحبت من
 از آنکه ننگ ندارد ز ریسمان گوهر

چنان بچشم تو بی قیمتم ز بی دری
 که روز بزم بچشم خدایگان گوهر
 همین بس است که الماس طبع من دارد
 چو خنجر ملک شرق در میان گوهر

خدایگان ملوک جهان طغان شه آنک
 نثار می کند از جود بر جهان گوهر
 ز بس که خون مخالف بر بخت روز مصاف
 گرفت در دل کان رنگ ارغوان گوهر

ببین بخت چو گیرد قلم بدست کند
 بصورت شبه از نوک او روان گوهر
 سپهر قدر تو دست خرد نمی یابد
 بقدر جود تو در گنج شایگان گوهر

در شاعری مرتبه عالی دارد چنانکه بعضی اکابر و افاضل متفق اند که سخن او نازکتر و با طراوت تر از سخن انوریست و بعضی قبول نکرده اند و از خواجه عبد الدین همکر فارسی درین باب فتوی خواسته اند، او حکم کرده که سخن انوری افضل است، فی کل حال در شیوه شاعری مشارالیه است و در علم و فضل بی نظیر بوده، اصل او از فاریابست اما در روزگار اتابک قزل ارسلان بن اتابک ایلدک بقرق و آذربایجان افتاده و مداح قزل ارسلان بوده و خواجه ظهیر شاگرد استاد رشیدی سمرقندی است که قصه مهر و وفا بنظم آورده و داد سخنوری در نظم آن داستان داده و در باب خواجه ظهیر الدین بزرگان گفته اند، بیت دیوان ظهیر فاریابی * در کعبه بدزد اگر بیابی

و چون ظهیر خوشگوی است واجب نمود که از دیوان او قصیده و قطعه و غزلی درین تذکره بقلم آید ان شاء الله تعالی و این قصیده در مدح قزل ارسلان گوید، قصیده

گیتی بیمن دولت فرمان ده جهان * ماند بروضه ارر و عرصه جنان
 ۱۵ از هر طرف که چشم نمی جلوه ظفر * وز هر طرف که گوش کنی مژده امان
 بالید ازین نشاط تن تحت بر زمین * بگذشت زین شکوه سر تاج از اسمان
 افسانه گشت قصه دارا و کیتباد * منسوخ شد سیاست جمشید و اردوان
 ملکی چنین مقرر و شاهی چنین مطاع * دیرست تا زمانه نداده ز کس نشان
 در اول حال ظهیر از فاریاب بنیشابور آمد و در آن حال سلطان طغان
 ۲۰ شاه حاکم نیشابور بود و در خاندان سلجوق دو طغان شاه بوده اند و
 این طغان شاه بعد از سلطنت سلطان سنجر بر تخت ملک نشست و پنج
 نوبت زد اما خوارزمشاهیان او را امان ندادند، و طغان شاه قدیم مدوح
 حکیم ازرقی است و روزی سلطان طغان شاه ثانی بتشاهی کان فیروزه
 رفته بود و خواجه ظهیر ملازم بوده این قصیده ردیف گوهر مناسب آن
 ۲۵ حال گوید، قصیده

جامع سبزوار او بنا کرده است و خواجه علاء الدین عطا ملک جوینی در تاریخ جهان کشای می آورد که نکش خان عزیمت عراق کرد و در صحرای ری با طغرل بن ارسلان سلجوقی که ولی نعمت زاده او بوده مصاف داد و طغرل نام و نسب میگفت و جنگ میکرد تا اسیر شد و او را پیش نکش خان بردند نکش ازو سوال کرد که با وجود مردانگی و لشکر جزار و سلاح چه افتاد که چنین آسان اسیر شدی، طغرل از شاهنامه این بیت بخواند،

ز بیژن فزون بود هومان بزور * هنر عیب گردد چو برگشت هور
حکایت کنند که آن ناحق شناس ولی نعمت زاده خود را بر در ری بر دار کرد و آن حال بر روی مبارک نیامد و بعد از اندک مایه روزگاری بعثت خنای درگذشت، و آخر ملوک آل سلجوق طغرل بوده و بعد از قتل طغرل سلطنت از خاندان سلجوقیان انتقال کرد و بخوارزم شاه افتاد فی شهر سته احدی و ستین و خمسایه یحییو الله ما یشاء و یشیت و عند ام الکتاب،

(۱۵) ذکر حکیم روحانی سمرقندی نور الله مضجعه،

۱۵

خوش گوی بوده و شاگرد رشیدی است و رشیدی استاد سیف الدین اسفرنگی بوده و گویند رشیدی از اقران مولانا سیف الدین است و العبد علی الراوی و این قطعه روحانی را در مذمت کدخدائی و قرض کردن،

۲۰ مرد آزاده بگیتی نکند میل دو کار * تا وجودش همه روزی بسلامت باشد
زن نخواهد اگرش دختر قیصر بدهند * وام نستاند اگر وعده قیامت باشد

(۱۶) ذکر ملک الکلام ظهیر الدین فاریابی علیه الرحمة و الغفران

۲۲ و هو ظهیر الدین طاهر بن محمد الفاریابی بغایت فاضل و اهل بوده و

خروج کرد او بود، و بعد از یعقوب عمر بن لیث برادر او مرتبه عالی یافت و سیصد هزار سوار لشکری داشت و بر دست امیر اسماعیل سامانی اسیر شد و در بند و حبس المعتضد خلیفه بغداد از گرسنگی بمرد و گویند که هشتاد قطار شتر مطبخ او را میکشیدند، القدرة لله تبارک و تعالی،
و الله اعلم،

(۱۴) ذکر سیفی نیشابوری نور قبره و مضجعه،

شاعری محکم گوی است و شاگرد فرید کاتب بوده و علم شعر نیکو میدانسته و قصیده او در تعریف سنگ و سیم که در هر مصرع لفظ سنگ و سیم لازم داشته اینست، لله در قائله،

۱۰ ای نگار سنگ دل وی لعبت سیمین عذار
مهر تو اندر دلم چون سیم در سنگ استوار
سنگ دل یاری و سیمین بر نگاری ز آنکه هست
همچو نقش سیم و سنگ اندر دل من پایدار
من چو سنگ صلب در عهد و تو چون سیمی ولیک
همچو سیم از سنگ ناگه برفتی از کنار
۱۵ من ترا جویم بسیم و تو مرا رانی بسنگ
رجم سنگ و عهد سیم از نست گوئی یادگار

اما چند سیفی دیگر بوده اند و امیر حاجی سیف الدین که از امرای بزرگ حضرت صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهانه بوده
۲۰ شعر ترکی و فارسی را نیکو میگفته و سیفی فخلص میکرده و درین روزگار مولانا سیفی بخاری مرد اهل فضل است و طبع ظریف دارد و ذکر او در خاتمه کتاب خواهد آمد ان شاء الله تعالی، اما سیفی نیشابوری شاعر نکش خان خوارزمشاه است که لقب او علاء الدین بوده، استقلال او
۲۴ درجه عالی یافت و نمائی خراسان را مستخر کرد و مرد خیر بوده و مسجد

درگاه سلطان سنجر بودی و این سوال و جواب اوراست،
 گفتم بدان نگار که خورشید انوری * گفتا ز وی نکوترم ار نیک بندگری
 گفتم مه چهاردهی بر سپهر حسن * گفتا مه مراست هزار از تو مشتری
 گفتم به بندگی نو اقرار میکنم * گفتا چو تو بسیست کنوم بچاکری
 صاحب مقامات ناصری گوید که چون سلطان سنجر کُرت دوم بتسنیر ملک
 ما وراء النهر لشکر کشید و سلاطین ترکستان با گورخان جمعیتی کردند
 و در حدود پایمخ که از اعمال قرشی است که در قدیم آن ولایت را نسف
 میخوانده اند مصافی عظیم دست داد و شکست بر جانب سلطان افتاد و
 سلطان میخواست که ثبات قدی پیش آرد دشمنان پیش و پس بگرفته
 ۱۰ بودند ملک تاج الدین ابو الفضل سیستانی عنان اسپ سلطان بگرفت که
 ای خداوند عالم چه محلّ قراراست و مردانگی نموده سلطان را از جنگ
 گاه بیرون آورد و با معدودی چند از آب جیحون عبور کردند، و آن
 شکست در ناموس سلطان سنجر نقصان کلی کرد و فرید ملازم او بود
 درین باب این رباعی میگوید،
 رباعی

شاه از ستان تو جهانی شد راست

۱۵

تیغ تو چهل سال ز اعدا کین خواست

گر چشم بدی رسید آن هر ز قضاست

کان کس که بیک حال بماندست خداست

اما ملک تاج الدین ابو الفضل سیستانی از ملوک سیستان است و نبیره
 ۲۰ نصر بن خلف است که در زمان سلطان محمود سبکتگین بوده و با
 سلطان محمود بکرات مصاف داده، مرد محتشم و متهور بود و ملک تاج
 الدین مقرب بوده در روزگار سلطان سنجر و سلطان صفیه خاتون خواهر
 خود را بنکاح ملک در آورد و ملوک سیستان خاندان بزرگ قدیم بوده اند
 و درین روزگار جاه و منصب ایشان بر قاعده نماند و ایشان از نسل
 ۲۵ یعقوب بن لیث صفارند که اول کسی که از عجم بر خلفای بنی عباس

پرورده نوک و ریه و دون و وسط * دولت ندهد خدای کس را بغلط
خواجه دوات و قلم خواست و بر ظهر رقعه شاعر بدیهه نوشت این
رباعی،

سیصد بره سفید چون بیضه بط * در وی ز سیاهی نبود هیچ نقط
از گله خاص ما نه از جای غلط * چوبان بدهد بدست دارند خط

اما در روزگار اباقا خان خواجه علاء الدین متکفل مهم دار السلام
بغداد بود، مجد الملك یزدی برو تقریر کرد، بدان سبب خواجه علاء
الدین را چهار صد هزار درم مصادره افتاد و عاقبت خیانت مجد الملك
ظاهر شد، اباقا خان برو متغیر گشت و اورا بیاساق رسانیدند و اعضای
۱۰ اورا باقالیم بجهت عبرت عمله فرستادند، خواجه علاء الدین درین
باب گوید،

روزی دوسه سر دفتر تزویر شدی * جوینده ملک و مال و توفیر شدی
اعضای تو هر یکی گرفت اقلیمی * القصه بیک هفته جهان گیر شدی
و قاضی بیضاوی در نظام التواریخ ی آورد که خواجه شمس الدین محمد و
۱۰ خواجه علاء الدین ابا عن جد از صنایع خراسان بوده اند و قبل خواجه
شمس الدین محمد بحکم ارغون خان در قرا باغ در چهارم شعبان سنه
ثلاث و ثمانین و ستمائه بوده و خواجه مجد الدین همکر فارسی این رباعی
در مرثیه صاحب دیوان گفته و شیخ بزرگوار سعدی علیه الرحمة چون
این رباعی را بشنود گریان شد و بر روح خواجه دعای خیر گفت و
۲۰ خواجه مجدرا تحسین نمود، رباعی این است،

در ماتم شمس از شفق خون بپکید * مه روی بکند و زهره گیسو ببرید
شب جامه سیاه کرد در ماتم و صبح * بر زد نفسی سرد و گریان بدرید

(۱۲) ذکر فرید کاتب نور الله مضجعه،

۲۴ فرید کاتب شاگرد انوریست، خوشگوی و لطیف طبع بود و همواره ملازم

و در حسن الطلب این بیت فرموده که

لاف فرزندى نیارم زد درین حضرت ولی

مدحتی آوردم اینک خلعتی بیرون فرست

خواجه حمد الله مستوفی در تاریخِ گریه خود در اثنای تذکره شعرا ی
 آورد که خلعت از روضه مطهره حضرت رسالت صلعم بجهت سید حسن
 بیرون آمد و بر صحت این اطمینان میکند و چون سید حسن از حج باز
 گردید و مردم آن کرامت دیدند بسیار معتقد او شدند، و در آن حین
 سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه در دار السلام بغداد بوده بروزگار
 الراشد خلیفه عباسی و سلطان مسعود در اکرام و اعزاز سید مبالغه
 ۱۰ بسیار نموده و محنت زر اندوده ترتیب کرده سید را بطرف غزنین روان
 ساخت، چون سید بولایت جوین رسید در قصبه آزادوار فجأةً ببحوار
 رحمت ابزدی انتقال کرد فی شهور سنه خمس و ثلثین و خمسائه و اکنون
 تربت شریف سید حسن در قصبه آزادوار مذکور است و معروف، و
 آزادوار مسقط رأس و موطن مآلوف خواجه شمس الدین محمد صاحب
 ۱۵ دیوان جویی و برادر او خواجه علاء الدین عطا ملک که تاریخ جهانکشای
 او نوشته بوده است، و این دو خواجه از جمله کرام جهان و فضیلاى
 زمان بوده اند و هر دو فاضل و صاحب جاه و عالم پرور و خوش طبع
 و صاحب ناموس اند و فضیلت خواجه علاء الدین را کتاب جهانکشای
 گواهی عدلست، و بزرگواری خواجه شمس الدین صاحب دیوان اظهر من
 ۲۰ الشمس است و کتاب شمسیه را بنام او تصنیف نموده اند و او شرحی بر
 آن کتاب می نوشته قضا و قدر نسخه حیات او را قصد نمودند و آن کار
 ناتمام مانده، حکایت کنند که روزی خواجه شمس الدین در صدر جاه
 قبول عوام و خواص بر مسند خواجگی متمکن بود بدر جاجری این رباعی
 بگذرانید بنزد خواجه لله در قائله،
 رباعی

۲۵ دنیا چو محیط است و کف خواجه نقطه پیوسته بگرد نقطه میگردد خط

مطالعه کرد و پسند فرمود اما گفت عجب تخلص دارد و بتفأل خوب نیست،

(۱۲) ذکر سید اشرف حسن غزنوی قدس الله سره،

بزرگوار و فاضل و دانشمند و اهل دل بوده و قصید فخریه را او میگوید که بعضی شعرا جواب آن قصید گفته اند از اکابر مثل مجیر بیلقانی و کمال الدین اسماعیل و از متأخران شیخ آذری نیز گفته اما قبل از سید حسن کسی مثل این قصید نگفته، مطلع فخریه سید اینست،

داند جهان که قرّة العین پیبرم * شایسته میوه دل زها و حیدرم
کمال الدین اسماعیل فرماید،

۱۰ روزی و طای کحلی شب در سر آورم
بگریزم از جهان که جهان نیست در خورم

مجیر بیلقانی میفرماید،

۱ هر شب که سر بچیب تفکر فرو برم * ستر فلک بدّم و از سدره بگذرم
اما خاکساران عالم خاک آنکسار و کی می طلبند و از مقام فخر عار دارند،
۱۰ گویند که سید حسن در غزنین وعظ میگفت هفتاد هزار کس در پای منبر او جمع شدند، سلطان بهرام شاه را خوش نیامد، دو شمشیر پیش سید حسن فرستاد تا در يك غلاف کند، سید رنجید از غزنین بیرون آمد و عزیمت حج نمود و چون بزیارت مرقد مطهر حضرت سید المرسلین علیه افضل التحیه رسید ابن ترجیع بند گفت و التماس خلعت کرد،

۲۰ یا رب این مائیم و این درگاه صدرا نییاست
یا رب این مائیم و این خاک جناب مصطفاست
و ترجیع بند را عربی کرده که،

سَلِّمُوا يَا قَوْمَ بَلِّ صَلُّوا عَلَى الصِّدْرِ الْأَمِينِ
مُصْطَفَى مَا جَاءَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

خواهد آمد ان شاء الله تعالى و وفات حکیم سوزنی در سمرقند بوده در شهر سنه تسع و ستین و خمسمائه و قبر او در مقبره جاکردیزه است بقرب مزار الامامین العالمین ابو منصور الماتریدی و شهاب الدین ابو حفص عمر النسفی رحمه الله علیهما،

(۱۱) ذکر سبحان ثانی فلکی شروانی نور الله مرقه،

شاعری خوش گوی بوده و از اقران افضل الدین خاقانی است رحمه الله و بعضی گویند که استاد خاقانی است و این درست نیست بلکه شیخ عارف محقق آذری رحمه الله در جواهر الاسرار می آرد که خاقانی و فلکی هر دو شاگردان ابو العلاء گنجه اند و حمد الله مستوفی فلکی را استاد خاقانی میدانند، فی کلّ حال طبع قادر داشته، بمدح شروانشاه قصیده گفته لله در قائله،

سپهر مجد و معانی محیط نقطه عالم
جهان جود و معانی چراغ دوده آدم
خدایو کشور پنجر یگانه هشتم انجر
جر دوم بتعظم خدا یگان معظم
زحل محل و قضا بد قدر مراد و فلك کین
شمال طبع و صبا فر مسیح دین و ملک دم
ستوده رای چو آرش سخا فرای چو بهمن
جهان کنای چو رستم هنر نمای چو نیرم

۲۰ و این قصیده مطوّل است و ایراد مجموع ابیات آن از تکلفی خالی نبوده و فضلا اگر تمام این قصیده را بخوانند بر فضل و قدرت فلکی آفرین و تحسین گویند، خواجه عصمه الله بخاری رحمه الله این قصیده را جواب گفته در مدح سلطان سعید خلیل الله انار الله برهانه و دیوان ۲۴ فلکی را نزد پادشاه مبرور الخ بیگ گورگان انار الله برهانه بردند

زاهل سموم وهاویه ای دل طمع مکن
 تا نزد تو نسیم شال آید از هراه
 عصیان کنی و جای مطیعان طمع کنی
 بسیار کلاههاست بسودای این کلاه
 با توبه آشنا شو و بیگانه شو ز جرم
 تا در بحار رحمت رحمان زنی شناه
 ای قادری که هست بتقدیر حکم تو
 گردنک چرخ اخضر و تابند مهر و ماه
 هستم یگانه عاصی و عاصی چو من بسیست
 جمله نیازمند بفضل تو سال و ماه
 یا رب بلطف خویش بخشای و فضل کن
 بر من یگانه عاصی و بر جمله عَصَاه
 کافی توئی و قاضی حاجات ما توئی
 مارا مران بصدر قضاة و در کفاه
 ایمان ما و قوت اسلام و دین ما
 از ما مکن جدا بچدا گشتن حیاه
 بر ما لباس خاك چو جیب کلیم کن
 نا چون کف کلیم بر آرم ازو جباه
 ای راوی این قصیده بخوان و مرا مبین
 السَّمْعُ لِلْمُعِيدِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ

و لامعئ بخاری و جنتی و نسفی و شمس حاله و شطرنجی شاگردان سوزنی
 بوده اند و این مطلع نیز سوزنی راست،

تا کی ز گردش فلک آبگینه رنگ * بر آبگینه خانه طاعت ز نیم سنگ
 و رکن صاین این قصیده را جواب گفته هم بطرز حکیم سوزنی و شاه ابو
 ۲۰ اسحقی اورا هفت بدره زر صله بخشید و مطلع آن قصیده بجاگاه خود

فردا بروز حشر که امروز مُنکرند
 اعضای من بود بر اعمال من گواه
 ای تن که پادشاه شدی بر هوای دل
 هم بنده از آنکه اله است پادشاه
 در قدرت اله نگه کن بچشم عجز
 تا عجز خویش بینی در قدرت اله
 قامت دو ناه کردی یکتا شو و مباش
 همتای دیو تا نشوی در چهار ناه
 پیروی رسید و موی سیاهت سفید شد

یار سفید روی سیه موی را مخواه
 زین پس بنعت چه ذقنان بر غزل مگوی
 کز نظم و نعت چه ذقنان اوفتی بچاه
 گر آب و جاه میطلبی معصیت موز

از طاعت خدای طلب آبروی و جاه
 نیران دوزخ از تو بر آرد شرار و دود
 گراز ندم نیاری از دیدگان میاه
 ای سوزنی اگر نتنت از کوه آهنت

در کوره دل آرو چو سوزن ز غم بکاه
 در پیش چشم عقل جهان فراخ و پهن
 چون چشم سوزنی کن و بندیش گاه گاه
 گراز عذاب نار بترسی پناه جوی

تو نوبه را و سایه طوی شهر پناه
 نا آمد از تو هیچ گاهی ز کوه کم
 یا هیچ طاعتی ز تو آمد فروز ز کاه

(۱۰) ذکر حکیم سوزنی سمرقندی نور الله قبره،

سمرقندی بوده است خوش طبع و ظریف سخن است، در ابتدای حال تحصیل کردی اما طبع او بر جانب هزل مایل بود، علمای مدرسه اتفاق کردند و پسر خمار را بر آن داشتند که هجو سوزنی را بگوید و او سوزنی را هجوهای رکیک گفته و سوزنی نیز با او معارض شده، و ایراد آن هجویات در این کتاب پسندید نیامد، اما حکیم سوزنی در آخر عمر توبه نصوح کرد و حج گذارد و در توحید و نصاب و زهدیات و معارف قصاید غزا دارد و از آن جمله این قصید است، لله در قائله،

قصید

چون بر هوای دل تن من گشت پادشاه
آمد پیش سینه من از سنه سپاه

۱۰

لشکر گو سفاقت من عرضه داد دیو
من ایستاده همبر عارض بعرضه گاه

دیو سیه گلیم بر آن بود تا کند
همچون گلیم خویش لباس دلبر سیاه

۱۵

بنمود خیل خیل گنه پیش چشم من
تا در کدام خیل کم بیشتر نگاه

تا خیل را بچشم من آرایشی دهد
ز آن نوع دانه سازد و دام افکند براه

رفتم براه دیو و فتادم بدام او
وز دیو دیوتر شدم از سیرت تباه

۲۰

یک روز بیگناه نبودم بعبر خویش
گویا که بود بیگنهی نزد من گناه

هر گونه گناه ز اعضای من برست
چون از زمین بر زده هر گونه گیاه

۲۴

در کدام باشد، از هیچ نوعی از علوم اورا فحی حاصل نشد، رجوع بصوفیه نمود و زهد و عبادت اختیار کرد و سخن شرع را با سخن صوفیه مخلوط گشتی و بی حجت و برهان قلم بر کاغذ نهادهی و حکمت مرعی داشتی لا جرم علمای ظاهری برو طعن کردند و اعتراض نمودند، از آن سبب ه از خراسان مجاز رفت و از آنجا بشام افتاد و ده سال در دیار عرب بدرس و افاده مشغول شد و کتاب احیاء العلوم و جواهر القرآن و قسطاس را در دمشق تصنیف کرده است، باز بخراسان رجوع کرد و عزلت و انزوا پیش گرفت و از دنیا و اهل دنیا بغایت مَعْرِض بود، صاحب تاریخ استظهاری گوید که مؤید الملک بن نظام الملک امام غزالی را بجهت تدریس مدرسه نظامیه بغداد طلب کرد، امام این مکتوب را در جواب نوشت، هذا مکتوب مرغوب، الحمد لله رب العالمین، و الصلوة والسلام علی محمد و آله و اصحابه اجمعین، اما بعد، خدمت خواجه و ملجای جهانیان متع الله المسلمین بطول بقاءه این ضعیف را از حاضیض خرابه طوس باوج معبوره دار السلام بغداد عبرها الله تعالی میخواند، کرم و بزرگی می نماید و بر این حقیر نیز واجب است که خواجه را از حاضیض بشری باوج مراتب ملکی دعوت نماید و ترغیب کند، ای عزیز از طوس و بغداد راه بخداوندی یکسان است اما از اوج انسانی تا حاضیض حیوانی تفاوت فراوان است و الناس حضور این فقیر که فرموده اند لا شک این فقیر را وقت فراقست نه وقت سفر عراق، ای عزیز فرض کن که غزالی ببغداد رسید و متعاقب فرمان در رسید، نه فکر مدرسی دیگر باید کرد، امروز را همان روز انگار و دست ازین بیچاره بدار و السلام و الاکرام و الله یدعو الی دار السلام، و وفات و عمر امام غزالی ازین بیت معلوم است، بیب

نصیب حجة الاسلام ازین سرای سپنج

حیات پنجه و چار و مات پانصد و پنج

پس بچاروب لا فرو رویم * ککوب از سقف گنبد دوار
تا ز خود بشنود نه از من و تو * لَمَنْ أَلْهَكَ وَاحِدُ الْفُتَّارِ
ای هواهای تو هوا انگیز * وی خدایان تو خدا آزار

و این قصیده را شیخ اوجده الدین کرمانی و شیخ فخر الدین عراقی و غیر
ایشان تتبع کرده اند و جواب گفته، و دیگر این قصیده است در عزالت
و تجرید که مطلعش این است،

مکن در جسم و جان منزل که این دوست و آن والا
قدم زین هر دو بیرون نه نه آنجا باش فی آنجا

و این قصیده را خواجه سلمان ساوجی جواب گفته اگرچه شاعرانه است
۱۰ اما حکیم درین قصیده سخن را بلند میگوید، و دیوان حکیم سنائی سی هزار
بیت زیاده است مجموع حقایق و معارف و ترک دنیا، و سخن حکیم
اصحاب طریقت و اهل سلوک را بر شیوه ترک دنیا و مذمت این خاکدان
تخریص تمام میکند، و وفات حکیم سنائی در محروسه غزنین در شهر سینه
ست و سبعین و خمسائه بوده و الیوم مرقد او و تربت شریف او معین
۱۵ و خانقاه او معمور است، و اهل غزنین را بدان مرقد التجاست و از شعراء
سید حسن غزنوی و عثمان مختاری و عمادی و حکیم سوزنی و انبهری
نرمذی و نجیب الدین ورکانی معاصر شیخ سنائی بوده اند رحمة الله علیهم
اجمعین، اما حجه الاسلام ابو حامد محمد الغزالی قدس الله سره العزیز از
قریه ایست از اعمال طوس که نام آن قریه غزال بوده و نیز گویند غزال
۲۰ ریسان فروش را می گویند و او فرموک مادر خود که رشته بود در بازار
میفروخت از آن جهت بغزالی اشتها یافت، و از جمله تلامذه امام
الحرمین ابو المعالی عبد الملك بن امام محمد جوینی بوده و شیخ ابو بکر
نساج را در طفولیت در یافته و شیخ ابو بکر آب دهن مبارک خود را در
دهان او انداخت و ببرکت آن عالم ربانی شد و اکابر اتفاق کرده اند که
۲۵ غزالی از صدیقان است، گویند که هفتاد نوع علم خواند که کشاد کار من

یاران آورد و ردّ کرد و گفت ان سنائی که دیروز در نظر شما بودم امروز خلاف آنم، سدّ راه این کفش است، و امیر خسرو درین معنی خوش گفته

نیست مدّیر اهل ترک از خود ندارد کفش از آنک

هر شکاف از پاشنایش دین و دولت را درّست

اما از گفته حکیم سنائی کتاب حدیقه الحقیقه است که هر چمن از آن حدیقه ریاض حکمت و حقیقت و طریقت است و اهل توحید و تصوّف اغلب ایات این کتاب را در رسایل و مصنّفات خود بایراد و استشهاد می آرند و از حدیقه این تمثیل درین تاریخ لایق آمد،

۱۰ داشت لقمان یکی وثاقی تنگ * چون گلوگاه نای و حلقه چنگ
شب همه شب پیچ و تاب شدی * روز نیبه در آفتاب شدی
بو الفصولی سؤال کرد از وی * کین چه جایست يك پوست و دو پی
با دمر سرد و چشم گریان پیر * گفت هَذَا لَيْسَ بِبُوتٍ كَثِيرٍ
با وجود این فضل و کمال چون کتاب حدیقه را تمام کرد علمای ظاهر
۱۵ غزنین بر حکیم طعنه کردند و اعتراض نمودند و آن کتاب را بدار السلام
بغداد فرستاد و بدار الخلافه عرض کرد و از علمای بغداد و ائمه آن دیار
بر صحت عقیده خود فتوی حاصل کرد و از غزنین عزیمت خراسان نمود
و چنگاه در مرو در حلقه درویشان شیخ ابو یعقوب یوسف بسلوک
مشغول شد و باز بغزنین رجوع کرد و در آخر حال سفتن جز به توحید
۲۰ و معارف و حقایق نگفتی و چند قصیده او در توحید و معارف بی
نظیرست و بزرگان تبع آن نموده اند و یکی اینست،

طلب ای عاشقان خوش رفتار * طرب ای شاهدان شیرین کار
ناکی از خانه هین ره صحرا * ناکی از کعبه هان در خمار
در جهان شاهی و ما فارغ * در قدح جرعه و ما هشیار
خیز تا ز آب دیک بنشایم * گرد این خاک توده شدار

و از معنی خالی نبود، همواره در شرابخانه‌ها دُرد شراب جمع کردی و در
 گلاخن‌ها تجرّع نمودی، چون حکیم سنائی بدر گلاخن رسید از گلاخن ترنّبی
 شنود و قصد گلاخن کرد، شنود که لای خوار با ساقی خود میگوید که
 پر کن قدحی تا بکوری چشم ابراهیم غزنوی بنوشم، ساقی گفت که این
 سخن را خطا گفתי چرا که ابراهیم پادشاه عادل و خیراست مذمت او مگوی،
 دیوانه گفت بلی چنین است اما مردکی نا خشنود و نا انصاف است،
 غزنین را چنانچه شرط است ضبط نا کرده در چنین زمستانی سرد میل
 ولایتی دیگر دارد و چون آن ولایت را نیز مسلم خواهد ساخت آرزوی
 ملک دیگر خواهد کرد، و آن قدح بستد و نوش کرد و باز ساقی را گفت
 ۱۰ پر کن قدحی دیگر تا بنوشم بکوری چشم سنائیک شاعر، ساقی بار دیگر
 گفت این خطا از صلاح دورست، آخرای یار در باب سنائی طعن مکن
 که او مردی ظریف و خوش طبع و مقبول خواص و عوام است، گفت
 غلط مکن که بس مردکی احق است لافی و گزافی چند فراهم آورده و شعر
 نام نهاده و از روی طمع هر روز پیا در پیش ابلهی دیگر ایستاده و
 ۱۵ خوش آمدی میگوید و این قدر نمیداند که او را برای شاعری و هرزه
 گوئی نیافریده اند، اگر روز عرض اکبر از او سوال کنند که سنائی بحضرت
 ما چه آوردی چه عذر خواهد کرد، اینچنین مرد را جز ابله و بو الفضول
 نتوان گفت، حکیم چون این سخن بشنید از حال برفت و بر او این
 سخن کارگر آمد و دل او از خدمت مخلوق بگردید و از دنیا دل سرد
 ۲۰ شد و دیوان مدح ملوک را در آب انداخت و طریقت انقطاع و زهد
 و عبادت را شعار خود ساخت تا در طریقت انقطاع را بهرتبه رسانید که
 همواره در غزنین پابرهنگ گردیدی و دوستان و خویش آوندان او بر حال
 او گریان شدند، او اقرار با گفתי که بر حال من غمگین مباشید بلکه
 طرب و خوشدلی کنید، گویند که دوستان بجهت او کفشی آوردند و
 ۲۵ التماس کردند تا در پای کند، قبول کرد و روزی دیگر کفش را بحضور

(۹) ذکر حکیم عارف ابوالمجد مجدود بن آدم السنائی قدس

الله سرّه العزیز،

از بزرگان دین و اشراف روزگار است بهبه زبانها ستوده و در مذهب
فقر آن چاشنی که حقّ جلّ جلاله او را ارزانی داشته در صفت نگامجد،
مولانا جلال الدین روی با وجود کمال و فضل خود را از متابعان شیخ
سنائی میداند و میگوید،

عطار روح بود و سنائی دو چشم او * ما از پی سنائی و عطار آمدیم
و در آخر حال مرتاض بوده و از دنیا و ما فيها معرض شد تا حدی
که سلطان بهرام شاه غزنوی میخواست تا همشیره خود را بنگاح شیخ در آورد،
او ایما نمود و عزیمت حجّ کرد و بخراسان آمد و درین باب در حدیقه
میفروماید در معذرت سلطان بهرام شاه این دو بیت،

من نه مرد زر و زن و جام * بخدا گر کنر و گر خواهم
گر تو ناجی دهی ز احسانم * بسر تو که ناج نستانم

و در آن حین که سنائی از غزنین بخراسان آمد دست ارادت در دامن شیخ
المشایخ ابو یوسف همدانی قدس سرّه زد و خلوت و عزلت اختیار کرد،
شیخ ابو یوسف همدانی از بزرگان دین بوده و خانقاه او را از تعظیم و قدر
کعبه خراسان می گفته اند و او مرید شیخ عارف ابو علی فارمدی است و
امام حجت الاسلام ابو حامد محمد غزالی با وجود فضل و کمال و پیشوائی
دین و ملت معتقد شیخ ابو علی بوده و در آخر مرید او شد و فارمد
قریه ایست از اعمال طوس، گویند سبب توبه حکیم سنائی آن بود که او
مدح سلاطین گفتی و ملازمت حکام کردی، نویقی در غزنین مدحی جهت
سلطان ابو اسحق ابراهیم غزنوی گفته بود و سلطان عزیمت هند داشت
بتسخیر قلاع کنار هند و حکیم میخواست بتعجیل قصیده را بگذراند قصد
ملازمت سلطان کرد و در غزنین دیوانه بود که او را لای خوار گفتندی

و عثمان مختاری این قصیده را نیکو گفته در مدح سلطان ابراهیم، بیت

مسلمانان دلی دارم که ضایع میشود جانم

در افتادم بدان دردی که پیدا نیست درمانش

و بسیاری از اکابر این قصیده را جواب گفته اند هانا بزبائی این قصیده

ننگته باشند و جواب افضل الدین خاقانی مر این قصیده را در زهدیات

و حکمت است و این است مطلع آن قصیده،

مرا دل پیر تعلیم است و من طفل زبان دانش

دم تسلیم سر عشر و سر زانو دبستانش

و میر خسرو دهلوی در جواب این قصیده داد سخنوری میدهد و درین

۱۰ روزگار طبع و قیاد و خاطر نقاد جوهری بازار سخنوران عالم عارف محقق

مولانا نور المله و الدین عبد الرحمن الجاهی مد الله تعالی ظلال فضائله

مایل جواب این قصیده گردیده و الحق حقایق و معارف و حکمت را بنوعی

در شیوه نظم در آورده که (مصرع) در جبر وصف در نکتهد، و بعضی

اکابر و افاضل مولانا را درین امر تتبع نموده اند، اما سلطان ابراهیم بن

۱۰ مسعود بن محمود بن سبکتگین پادشاه دین دار مؤید موفق بوده و گویند

از ولایت نصیب داشت، هفتاد و شش سال عمر یافت و مدت شصت و

دو سال سلطنت کرد و در مدت سلطنت يك خشت جهت بنای کوشک

و منظر و اساس سلطنت بر زمین نینداخت و قریب چهارصد خانقاه و

رباط و مدارس و مساجد در راه خدا بنا کرده، صاحب مقامات ناصری

۲۰ چنین میگوید که سلطان ابراهیم انار الله برهانه شبها گرد محلات غزنین

گردیدی و بیه زنان و محتاجان را زر و طعام بدست خود دادی، بعد

او در غزنین داروی چشم و اشربه و ادویه تمام امراض از خزانه او

بردندی، و سلاطین سلجوقیه او را تعظیم کردند و پدر بزرگ نوشتندی،

۲۴ و وفات سلطان ابراهیم در شهر سنه اثنی و تسعین و اربعه بوده،

ملا منست ازین عشق و عشق بر مجنون
 غرامنست ازین حسن و حسن بر لیلی
 از آن قبل که غسل را حلاوت لبِ نست
 خدای عزّ و جلّ در غسل نهاد شنی
 و در تهنیت آنکه سلطان سید ابو جعفر را برادر خطاب نمود قصیده میگوید
 و این بیت از آن قصیده است لله درّ قائله،
 اگرچه بهترین خانی عالم را پسر باشد
 بزرگی را پدر شد تا برادر خواند سلطانش
 حکایت کنند که صابر نزد سلطان سنجر و ارکان دولت او محترم بودی،
 ۱۰ چون آنسر خوارزمشاه با سلطان در خوارزم عصیان ظاهر کرد سلطان
 ادیب صابر را مخفی بخوارزم فرستاد تا دایم متفحص حالات و منبئی اخبار
 باشد آنسر شخصی فدائی را فرستاد تا روز جمعه سلطان را زخم زند و هلاک
 کند، ادیب صابر صورت و هیئت آن شخص را بعینه بر کاغذی تصویر
 کرد و بمرو فرستاد، آن شخص را یافتند و سیاست کردند و ادیب صابر
 ۱۵ در خوارزم بود، آنسر خبر یافت که ادیب صابر چنین کاری کرده است،
 ادیب را دست و پا بسته در همچون انداخت و غرق ساخت، و کان
 ذلك فی شهور سنه ست و اربعین و خمسائه،

(۸) ذکر ملک الکلام عثمان مختاری طاب ثراه،

غزنوی است و از اقران شیخ سنائی است و در روزگار سلطان ابرهیم بن
 ۲۰ مسعود شاه شاعر دارالملک غزنین بوده است و خوشگوی بوده است و
 طبع قادر داشته چنانچه شیخ سنائی چند قصیده در مدح او گفته و مطلع
 يك قصیده از آن جمله اینست، لله درّ قائله،
 بیت

نمود بیش دو خورشید و دو مه تازی تیر
 که بود لمعه از خاطر مختارے تیر

الله عنه او نوشته و بغایت نیکو گفته و چند نسخه دیگر در علم شعر و کتابت و استیفا و ترسل تصنیف دارد، رحمه الله علیه،

(۷) ذکر ملک الشعراء ادیب صابر ترمذی طاب ثراه

و جعل الجنة مثواه.

دانشمندی ماهر و ادبی فاضل و شاعری کامل بوده است و در عهد دولت سلطان سنجر از ترمذ بمرو افتاد و اصل او از بخارا است فاما در خراسان نشو و نما یافته، معارض رشید وطواط است نا حدی که یکدیگر را اهاجی رکیکه گفته اند، ایراد آن هجویات درین کتاب از حرمت دور نمود، خاقانی معتقد ادیب صابر و منکر وطواط است و انوری صابرا در شاعری مسلم میدارد و الحق صابر بغایت خوشگوی بوده است و سخن او صاف و روان است و بطایع نزدیکتر از اشعار اقران او بوده، و مرتی ادیب صابر سید اجل بزرگوار ابو جعفر علی بن حسین قدامه موسوی است که او را از تعظیم و قدر او رئیس خراسان می نوشته اند و سلطان سنجر سید را برادر خود خواند و مسکن و موطن سید نیشابور بوده و ضیاع و عقار و احتشام او در خراسان بی نهایت بوده است و بغایت سیدی مکرم و مدبر و صاحب ناموس بوده است و این سوگند نامه را صابر بمدح سید انشا نموده و این است بعضی از آن قصیده و لله در قائله،

تم بمر اسیر است و دل بعشق فدی
هی بگوش من آید ز لفظ عشق ندی
دل فدی شد و چشم ندید روی خلاص
خلاص نیست اسیران عشق را بفدی
من و توئیم نگارا که عشق و خوبی را
ز نامر لیلی و مجنون برون برم هی

۲۰

۲۴

انسز عازمه بخت ملک بر آمد
دولت سلجوق و آل او بسر آمد

و کینه قدیم در دل سلطان بود و چون مدت محاصره امتداد پیدا کرد
انسز قوت مقاومت نداشت بشب از قلعه بگریخت و قلعه هزار اسپ
بدست سلطان فتح شد و وطواط پنهان گشت، بنادی و تقصص حاضرش
کردند، سلطان فرمود که هنت پاره اش کنند، وطواط بشفاعت رقعۀ پیش
منتخب الدین بدیع کاتب که منشی دیوان سلطان بود و منصب ندیبی با
شغل انشا منضم داشت فرستاد تا گناه او را از سلطان در خواهد، منتخب
الدین بسطان عرضه داشت کرد که وطواط مرغی است بسیار خرد و
۱۰ ضعیف او را هفت پاره نی توان کرد، ای سلطان عالم بفرمای تا او را دو
پاره کنند، سلطان بخندید و بدین لطیفه از سر خون وطواط در گذشت
و گفت بیار تا دو پاره اش هم نکیم که آنرا نیز طاقت ندارد، و رشید
بترمز رفت و مدتی در ترمذ می بود تا انسز از خوارزم لشکر کشید و
بوقت گرفتاری سلطان سبخر بدست غزنای اکثر مالک خراسان را مستر
۱۵ ساخت و رشید از ترمذ قصد ملازمت انسز کرد و در خوشان بمسکر
انسز رسید و مدتی مصاحب انسز بود، ناگاه انسز در خرم درۀ خوشان
بمجا در گذشت در شهر سنه احدی و خمسین و خمسمائه و رشید بر
سر تابوت انسز میگریست و این رباعی میخواند،
رباعی

شاها فلک از سیاستت میلرزید * پیش تو بطوع بندگی میورزید
۲۰ صاحب نظری کجاست تا در نگرد * تا آن همه سلطنت بدین می ارزید
و وفات رشید در خوارزم در سنه ثمان و سبعین و خمسمائه بود و عمر
او گویند نود و هفت سال بوده و قبر او در جرجانیۀ خوارزم است و
او را در علم معانی و بیان تصانیف مرغوب است و کتاب حذایق السحر
از مصنفات اوست که در صنایع علم شعر کتابی از آن مفیدتر نساخته اند
۲۵ و ترجمه صد کلمه امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه و رضی

سلطان ملک‌شاه سلجوقی است و مال و منال خوارزم در زمان ملک‌شاه بطشت خانه سلطان صرف شدی و نوشتگین مهتر طشت داران بود، سلطان اورا بحکومت خوارزم فرستاد، مردی متدین بوده و ولد او قطب الدین محمد مرتبه خوارزمشاهی یافت، علمارا احترام نمودی و انسر پسر اوست در خوارزم متمکن شد و نزد سلطان سنجر جای و تقرری تمام یافت و هر سال نوبتی بمرو آمدی و ملازمت سلطان کردی و باز بخوارزم مراجعت نمودی، اصحاب اغراض حسودی کردند و سلطان را برو بدگان ساختند، از مرو بگریخت و در خوارزم با سلطان آغاز عصیان کرد و استیلای تمام یافت و همواره با کفارتار غزا کردی و غنیمت بسیار یافتی تا مرتبه او بدان درجه رسید که لشکریان از سلطان سنجر می گریختند و بدوی پیوستند، سلطان بالضروره لشکر بدفع انسر بخوارزم کشید و انوری در آن سفر ملازم بود، چون بنواخی هزار اسپ رسیدند و قلعه هزار اسپ را محاصره کردند انوری این رباعی بگفت و بر تیری نوشته در قلعه رباخی انداختند،

ای شاه همه ملک جهان حسب تراست
وز دولت و اقبال جهان کسب تراست
امروز بیک حمله هزار اسپ بگیر
فردا خوارزم و هزار اسپ تراست

رشید وطواط در قلعه بود در ملازمت انسر، این بیت در جواب رباعی انوری نوشت و بعوض فرستاد و در عسکر سلطان انداخت بدین نسق که

گر خصم تو ای شاه بود رستم گردد * يك خرز هزار اسپ تو نتواند بُرد
سلطان بغایت از وطواط در خشم شد و سوگند خورد که اگر وطواط بدست من افتد اورا هفت پاره سازم و این قصیده را نیز سلطان شنید
بود که رشید گفته

بیت

آنم که چون بر اسپ فصاحت شوم سوار
 در گرد من فصاحت سمیان نمیرسد
 از نظم من بجاك خراسان خزانهاست
 گر شخص من بجاك خراسان نمیرسد
 تا آدی بفضل و کالی که ممکن است
 در علم جز بقوت و برهان نمیرسد
 بگذار ماه روزه بطاعت که دشت
 گر بگذرد ز روزه بقریان نمیرسد

و دیوان رشید قریب پانزده هزار بیت است اکثر آن مصنوع و مرصع
 ۱۰ و ذو قافیتین و غیر ذلك و قصید گفته که نمائی آن مرصع و بعضی
 ایات آن مرصع مع التجنیس است و دعوی کرده که بیش از من هیچ آفرین
 قصید نگفته است که نمائی آن مرصع بوده باشد خواه عبری و خواه
 بناری و این است مطلع آن قصید قریب هفتاد بیت است مجموع مرصع،
 لله در قائله،
 بیت

۱۰ ✓ ای متور بتو نجوم جلال * وی مقرر بتو رسوم کمال
 حضرت نو معول دولت * ساخت نو مقبل اقبال

و رشید عمری دراز یافت و بعد از وفات انسر خوارزمشاه تا زمان
 دولت سلطان شاه بن ایل ارسلان بن انسر در حیات بود و سلطان شاه را
 آرزوی صحبت رشید در سر افتاد، گفتند پیر و مُنَحْنی و ضعیف
 ۲۰ شده است، گفت البته او را بحضور من رسانید، رشید را در محفه نشانند
 بحضور او بردند، چون چشم او بر سلطان شاه افتاد بدیهه این رباعی
 انشا کرد،

جدت ورق زمانه از ظلم بُشست * عدل پدیرت شکستگی کرد درست
 ای بر نو قباى سلطنت آمد چست * هان تا چه کنی که نوبت دولت تست
 ۲۰ اما خوارزمشاه انسر بن قطب الدین محمد بن نوشنگین قراجه غلامزاده

شاهها پیاگاه تو کیوان نمی رسد
 در ساحت تو گنبد گردان نمیرسد
 جائی رسیده بمعالی مرتبت
 کائنجا بجهد فکرت انسان نمیرسد
 جز امر تو به مشرق و مغرب نمی رود
 جز حکم تو بتازی و دهقان نمیرسد
 يك لحظه نیست در همه آفاق خافقین
 کائنجا ز بارگاه تو فرمان نمیرسد
 فریاد ازین جهان که خردمند را ازو
 بهره بجز نوائب و حرمان نمیرسد
 جهال در تنعم و ارباب فضل را
 بی صد هزار غصه یکی نان نمیرسد
 جاهل بمسند اندر و عالم برون در
 جوید بچله راه و بدربان نمیرسد
 آزرده شد بحرص درم جان عالمان
 این خواری از گراف بدیشان نمیرسد
 دردا و حسرتا که پایان رسید عمر
 وین حرص مرده ریگ پایان نمیرسد
 منت خدایرا که مرا در پناه تو
 آسیب حادثه بدل و جان نمیرسد
 تا دامن جلال تو بگرفته ام مرا
 دست بلا بریش و گریبان نمیرسد
 يك روز نیست کز در تو صد هزار نوع
 در حق من کرامت و احسان نمیرسد

۹

۱۰

۲۰

۲۴

(۶) ذکر سیّد الشعراء و افضل الفضلاء رشید الدین وطواط،

و هو رشید الدین محمد بن عبد الجلیل الکاتب العری، نسب او بامیر
 المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه میرسد، بزرگ و فاضل و ادیب
 و ذو فنون بوده و بزرگواری و فضل او را همگان مقّر و معترف شده‌اند
 و ظهور او در روزگار انسز بن قطب الدین محمد خوارزمشاه بوده‌است،
 اصل او از بلخست اما در خطه خوارزم مسکن داشته و در روزگار خود
 استاد فرقه شعرا و فصحا بوده و همواره شعرای اطراف از نزدیک و دور
 قصد ملازمت او می نموده باسناد علم شعر و علوم دیگر مشغول می
 بوده‌اند، و او را ورای طور شاعری جاه و مراتب عظمی دست داد و
 ۱۰ مردی تیز زبان و فصیح بوده و بر سخن شعرای اطراف ایراد و تخطیه
 گرفتی و بیشتر شعرا با او خوش نبوده‌اند و اکثر او را هجوهای رکیک
 گفته‌اند از غایت حسد اما ساحت او ازین افترایات مبرا بوده و در
 فضل او هیچ سخن نیست، و او مردی حقیر الجثّه و تیز زبان بوده‌است
 از آنجهت او را وطواط نام نهاده‌اند و وطواط مرغی است که او را
 ۱۵ فِرَشْتَرُک می نامند، نقلست که روزی در خوارزم علما مناظره و بحث
 میکردند در مجلس خوارزمشاه انسز و رشید در آن مجلس حاضر بود،
 مناظره و بحث و تیززبانی آغاز کرد و خوارزمشاه دید که مردی بدین
 خُردی بحث بی حدّ و اندازه میکند و دواتی پیش رشید نهاده بود،
 خوارزمشاه از روی ظرافت گفت که دوات را بردارید تا معلوم شود که
 ۲۰ از پس دوات کیست که سخن میگوید، رشید در یافت، بر خاست و
 گفت اَلَمْ يَرَهُ بِأَصْفَرِّهِ قَلْبُهُ وَ لِسَانُهُ، خوارزمشاه را کیاست و فضل و
 بلاغت رشید معلوم شد و او را محترم و موقر داشتی و بانعام و اکرام بی
 نهایت مستفیدش می ساخت و او را در مدایح خوارزمشاه قصاید غزّاست
 ۲۴ و از آن جمله است این قصیده،
 قصیده

مزارع مرورا پاک کنند و نمائی خرمنها تا بهار دیگر در صحرا بماند، انوری
ازین تشویر بگریخت و بلخ افتاد و مدت مدید در بلخ بسر برد و بعلم
نجوم مشغول بودی و بی آنکه آزاری از مردم بلخ یافته باشد هجو ایشان
کرده بود و آن مردم برو بیرون آمدند و معجز بر سر او کرده میخواستند
که از شهرش بیرون کنند، قاضی القضاة حمید الدین ولوالهی که فاضل
روزگار بود حائی انوری شد و او را از آن بلیه خلاص داد و سوگندنامه
در آن باب میگوید که مطلعش اینست،

بیت

✓ ای مسلمانان فغان از دَوْر چرخ چنبیری
وز نفاق تیر و جبر ماه و کید مشتری

بیت

و درین قصیده میگوید این بیت که
بر سر من مغفّری کردی کله و آن در گذشت
بگذرد بر طبلسانم نیز دور معجزه

قطعه

و فرید کاتب در بیان بطلان حکم حکیم انوری گوید،
گفت انوری که از جهت بادهای سخت
ویران شود عمارت و که نیز بر سری
✓ در روز حکم او نوزیدست هیچ باد
با مُرْسِل الرّیاح تو دانی و انوری
ایضاً

۱۵

می گفت انوری که درین سال بادهای
چندان وزد که کوه بجنبید تو بنگری
بگذشت سال و برگ نجیدید از درخت
ای مُرْسِل الرّیاح تو دانا نه انوری

۲۰

و وفات اوحّد الدین انوری در بلخ بوده در شهر سته سبع و اربعین و
خمسائیه و قبر او در بلخ است در جنب مزار سلطان احمد خضرویه
قدس الله تعالی روحه العزیز،

سلجوقی بوده است، مرد خیر اندیش متدین و عاقل و مدبر و کاردار بوده و خواجه نظام الملک در اوّل حال ملازم او بوده و گویند که خویشاوند اوست، و خواجه ابو علی بعد از آنکه از وزارت استعفا خواست بواسطه پیری و ضعف خواجه نظام الملک را بجای خود بوزارت الپ ارسلان بن چقر بیگ نصب کرد و هرگاه که الپ ارسلان از خواجه نظام الملک کفایتی و کاری نیکو دیدی بر روح خواجه ابو علی دعای خیر کردی، امّا استاد اسعد مینه از فحول علماء بوده و در مجلس سلطان محمد بن ملکشاه با امام حجة الاسلام ابو حامد محمد غزالی مناظره کرد و علمای خراسان تقویت استاد اسعد کردند و در مجلس سلطان محمد ۱۰ اوّل سوّالی که بر امام کرد آن بود که گفت تو مذهب ابو حنیفه داری یا شافعی، امام در جواب گفت من در عقاید مذهب برهان دارم و در شریعات مذهب قرآن نه ابو حنیفه بر من خطی دارد و نه شافعی بر من برائی، استاد اسعد گفت که این سخن خطاست، امام گفت ای بیچاره اگر تو از علم یقین شبه میمانستی نمیگفتی که من خطا میگویم، اندر قید ۱۰ ظاهر مانده و معذوری و اگر حرمت پیری و مقدّمی تو نبودی با تو مناظره کردی و راه تحقیق بتو نمودی، حکایت کنند که در روزگار انوری بوقت و بعهده سلطان سنجر چنان اتفاق افتاد که هفت کوكب سیّاره در برج میزان اجتماع کردند و حکیم انوری حکم کرد که در آن ماه اکثر بناها و اشجار قدیم را باد بر کند و شهرها را خراب کند، عوام الناس ۲۰ ازین حکم متوهم و ترسناک شدند و سرداها کردند و روز قران در آنجا خریدند، اتفاقاً در آن شب که انوری حکم کرده بود شخصی چراغی بر سر مناره مرو برافروخت چندان باد نبود که چراغ را بنشانند، صباح سلطان سنجر انوری را حاضر کرد و با او عتاب کرد که چرا چنین حکم غلط میکنی، انوری معذرت آغاز کرد که آثار قرانات فحشاء نی باشد بلکه ۲۵ بتدریج ظاهری شود، اتفاقاً در آن سال چندان باد نبود که خرمنهای

سلطان سنجر قصیده گفت که مطلعش اینست، بیت
گر دل و دست بحر و کان باشد * دل و دست خدایگان باشد
و علی الصباح قصد درگاه سلطان کرد و آن قصیده را گذرانید و سلطان
بغایت سخن شناس بود و طرز کلام او را دانست که دانشمندانه و متین
است، بغایت مستحسن داشت و ازو سؤال کرد که ذوق ملازمت داری
یا بجهت طبع آمده، انوری زمین خدمت بوسه داد و گفت، بیت

جز آستان نوام در جهان پناهی نیست
سر مرا بجز این در حواله گاهی نیست

سلطان مشاھر و جامگی و ادرارش فرمود و در آن سفر تا مرو ملازم
۱۰ درگاه بود و در آن حین چند قصیده عرض کرد مثل این قصیده که
مطلعش اینست،

باز این چه جوانی و جمالست جهان را

وین حال که نوگشت زمین را و زمان را

و این قصیده مشکل است و محتاج بشرح است و بغایت این قصیده را
۱۰ خوش گفته، و انوری در علم نجوم سر آمد روزگار خود بود چنانچه در
نجوم مفید و چند نسخه دیگر تالیف دارد و چنین گویند که از خاک
خاوران چهار بزرگ فاضل خاسته اند که پنجم ایشان نبوده چنانچه درین
باب گفته اند، قطعه

تا سپهر صیّت گردان شد بخاک خاوران

تا شبانگاه آمدش چار آفتاب خاوری

۲۰

خواجه چون بو علی شادان وزیر نامدار

عالی چون اسعد مهنه زهر شینی بری

صوفی صافی چو سلطان طریقت بو سعید

شاعر قادر چو مشهور خراسان انوری

۲۵ اما خواجه ابو علی احمد شادان خاوری وزیر طغرل بیگ بن میکائیل

این قصیده گفته‌اند، کمال میگوید، بیت

ای در محیط عشقت سرگشته نقطه دل
وی از فروغ رویت خوش گشته مرکز گل

سلمان فرماید، بیت

زنجیر بند زلفت زد حلقه بر در دل
خیل خیال خالت در دیده ساخت منزل

و از شعرای بزرگ که در روزگار دولت سلطان ارسلان بوده‌اند خاقانی است و ظهیر فاریابی و اثیر الدین اخسیکتی و مجیر بیلقانی و کمال الدین فنجوانی و شاهنور نیشاپوری و ذو النفر شروانی و سید عز الدین علوی است رحمة الله عليهم اجمعين، ۱۰

(۵) ذکر ملك الفضلاء مفخر الشعراء حکیم اوحید الدین انوری طاب ثراه،

اوصاف سخن‌وری و فضیلت گستری او اظهر من الشمس است، از شعرای روزگار کم کسی در دانشمندی و انواع فضایل هنای او بود، اصل او از ولایت ایبورد است از دهی که آنرا بدنه گویند بجنب مهنه ۱۰ و آن صحرا را دشت خاوران میگویند و در اول حال انوری خاوری تخلص میکرد و استاد او عماره الناس نمود که انوری تخلص کند و انوری در مدرسه منصوریه طوس تحصیل علوم مشغول میبود، همچنانکه رسم است فلاکت و افلاس موالی بدو عاید شد و بخرج البوم فرو ماند، در اثنای این حال موکب سنجری بنواهی رادکان نزول کرد و انوری بر در مدرسه ۲۰ نشسته بود، دید که مردی محشم با اسب و غلام و ساز تمام میگذرد، پرسید که این کیست، گفتند مردی شاعر است، انوری گفت سبحان الله پایه علم من بدین بلندی و من چنین مفلوک و شیوه شاعری بدین پستی و او چنین محشم، بعزت و جلال ذو الجلال که من بعد البوم ۲۴ بشاعری که دون مراتب منست مشغول خواهم شد و در آن شب بنام

نه من قرین وجودم سغه بود گفتن
هنوز در عدمست آنکه همقران منست
زمان زمان زمین گستر خرد بخش است
محال باشد گفتن زمان زمان منست
و گر زبان هنری سراید این دعوی
بحکم عقل سبیل میکم که آن منست

و میان انیر و خاقانی معارضات بسیارست هر دو فاضل و دانشمند و خوشگوی بوده‌اند و وفات افضل الدین خاقانی در شهر تبریز بوده در شهر سنه اثنین و ثمانین و خمسمائه و در سرخاب تبریز آسوده‌است و ۱۰ مرقد او الیوم مشهور و مقرر است و قبر افضل الزمان ظهیر الدین طاهر بن محمد فاریابی رحمه الله علیه و ملك الشعراء شاهنور بن محمد اشهری نیشابوری هر دو در پهلوی خاقانی است، رحمه الله تعالى علیهم اجمعین، اما سلطان مغیث الدین ارسلان بن طغرل پادشاهی ظریف طبع و معاشر بود، شعرا را دوست داشتی و همواره مجلس او از حضور شعراء و ندماء ۱۵ خالی نبود، صاحب تاریخ آل سلجوق آورده‌است که يك روز عید سلطان در همدان سوار شد بعزم عیدگاه و من در آن عید حاضر بودم و بر سر راهی که موکب سلطان میگذشت حساب کردم هفت هزار سوار کتخاب و اطلس و دیبا پوش شردم که همراه سلطان بعیدگاهی رفتند و در عهد او جامه ابرشی بهای تمام یافت، و سلطان با یوز و سگ ۲۰ شکاری ذوقی تمام داشت و گویند چهار صد یوز داشت مجبوع با قلاده زر و جل سقرات، و او مدوح انیر الدین اخسیکتی است و این قصیده انیر در حق اوست که مطلعش اینست،

بفراخت رایت حق بر تافت دست باطل
الپ ارسلان ثانی شاه ارسلان طغرل
۲۵ و کمال الدین اسمعیل اصفهانی و خواجه سلمان ساوجی هر دو در جواب

خرد خریطه کشِ خامه بنان منست
 سخن جنبه برِ خاطر و بیان منست
 بکردگار که دَوَرِ زمان بدید آورد
 که دَوَرِ دَوَرِ منست و زمانِ زمانِ منست
 منم که یوسف عهدم بقطع سال سخن
 که میزبانِ گرسنه دِلان زبانِ منست
 بشرق و غرب رود نامه ضمیم از آنک
 عبوتر فلکی پیلکِ رایگانِ منست
 ز ژاژخائی هر ابلهی ترسم از آنک
 هنوز در عدم است آنکه هر قرانِ منست
 منم بوخِ معانی پیهر شعراء
 که معجز سخن امروز در بیانِ منست
 توئی که صاحبِ قدح می اگر روزی
 بغین کشته شوی این شرف هر آن منست
 ۱۰ و اثیر الدین این قطعه در جواب فرستاد،

نظم

گره کشای سخن خامه توان منست
 خزینه دارِ روانِ خاطرِ روانِ منست
 کشید زین من این دیزه هلالِ رکاب
 از آنکه شهیر روح القدس عنانِ منست
 کنار آستینِ جان چو بحر پُر دُر شد
 که در ولایت معنی گدایِ کانِ منست
 من ارسلان شو مُلکِ قناعتِ زین روی
 جهانِ قیصر و خان صد یکِ جهانِ منست
 کهمان من نکشد دست و بازویِ شروان
 که تیر چرخ یک اندازی از کهمانِ منست

و در آخر این قصیده تَخْلُص بِمَدْحِ جَمَالِ الدِّينِ مَوْصُلِی مِی‌کند و جاهِ اَوْرَا
مَتین مِی‌سازد درین بیت که

سَلْطَانِ دَل و خَلِیْفَه هِم خَوَانِش از آنک

سَلْطَانِ پَدَر نَوِشْت و خَلِیْفَه بَرادَرش

صاحب خلاصه بناکتی می‌گوید که امیر خاقانی نزد خاقان بسیار مقرب و
مکرم بودی و در اوّل حال حقایق تَخْلُص داشت و خاقان کبیر اَوْرَا
منصب خاقانی ارزانی داشت، از لطائف خاقانی یکی آن است که نوبتی
این بیت بخاقان فرستاد،

و شقی ده که در برم گیرد * یا و شاقی که در برش گیرم

۱۰ و شقی مَوْنِیَه التّای را گویند و و شاقِ اَمَرْد نیک چهره است، چون خاقان
این بیت مطالعه کرد حکم کشتن خاقانی فرمود، چون این حکم بخاقانی
رسید فی الحال از روی فراست در یافت و مگس را گرفت و بال بر
کند نزد خاقان فرستاد که گناه از من نیست از مگس است که با و شاقی را
یا و شاقی ساخته، خاقان در یافت و با خاقانی دل خوش کرد، نازکی
۱۵ آن است که خاقان از خاقانی رنجیده که چرا هر دورا طلب نکرد هانا
قصوری در همت من ملاحظه کرده و خاقانی با و شاقی طلب کرده که هر
دو طلبیده باشد، همت بزرگان آن روزگار چنین بوده و لطائف طبع
شعراء و فضلاء بدین مشابه و اکنون اگر شاعری از ممدوح خود دو
خروار شغم طلب کند حقیر ندانند و منت دارند که تخفیف تصدیع
۲۰ میکند، و فاضل زمان خود اثیر الدین اخسیکتی رحمة الله تعالی علیه
معاصر خاقانی بوده و از دیار فرغانه ترکستان بآرزوی مشاعره خاقانی
آهنگ ملک شروان کرد، در راه بخدمت سلطان السلاطین ارسلان بن
طغرل پیوست و ارسلان بن طغرل اَوْرَا تربیت کَلّی کرد و اثیر همواره
معارض خاقانی می بوده و سخن خود را بر سخن خاقانی مقدم نمیداشته و این
۲۵ قطعه را خاقانی نزد اثیر فرستاد بدین دستور، لَه دَر قائله، قطعه

شد و از خاقان کبیر ملک منوچهر انار الله برهانه از ملازمت و خدمت استعفا خواست که بخدمت فقراء و اهل سلوک مشغول گردد و خاقان کبیر چون دل وابستهٔ صحبت او بود اجازت عزیمت نمیداد تا آن وقت که بی اجازت خاقان از شیروان گریخت و به بیلقان آمد، کاشتگان شروانشاه او را گرفته بدرگاه فرستادند و خاقان او را بند فرمود و در قلعهٔ شابران مدت هفت ماه مفید و محبوس بود و از غایت ملالت و دلتنگی در قید قلعه این قصیده گفت و حالات ترسایان و لغات و اصطلاحات ایشان بیان میکند و این قصیده مشکل است و شیخ عارف آذری علیه الرحمة شرح ابیات مشکلهٔ این قصیده را در جواهر الاسرار بیان میکند و چند بیت از آن قصیده اینست، لِلّهِ دُرٌّ قَائِلُهُ، قصیده

فلک کجروتر است از خط ترسا * مرا دارد مسلسل راهب آسا
پس از تعلیم دین از هفت مردان * پس از تاویل وحی از هفت قُرّا
پس از میقات سعی و حج و عمره * پس از قربان و تعظیم مصلّا
مرا از بعد پنجه سال اسلام * نزدیک چون صلیم بند بر پا
روم زُئار بندم زین تحکم * روم ناقوس بوسم زین نعتا
و گر قیصر سگالد راز زردشت * کم زنده رسوم زند و استا
بسرگین خر عیسی را بندم * رعاف جائلیف ناشکیبا

و چون این قصیده موقوف بشرح است زیاده ازین در قلم نیامد، و خاقانی بعد از حبس دیگر بملازمت مشغول نشد و درد طلب دامن گیر او گشته مشرب فخر در یافت و بعزیمت حج از شروان بیرون آمد و بهمراهی موفق التوفیق جمال الدین موصلی که کرم جهان و جهان کرم بود سفر حجاز پیش گرفت و این قصیده را در راه مکه میگوید و درین قصیده چهار مطلع در کار داشته که یکی از آن این است، مطلع

سرحد بادیه است روان باش بر سرش
نریاف روح کن ز سموم معطرش

هفته عظمت و شوکت من در اصفهان بمرتبه شود که بوصف در نگهبان
و خواص و عوام بر من گرد آیند و مأمور من باشند، بعد از هفته که
گرفتار شد و آنچنان که ذکر رفت بر گاوی نشاند تشریش کردند سلطان
بدو گفت ای بد بخت حکم تو باری کارگر نبود، عبد الملك گفت ای
سلطان آنچه من حکم کرده بودم ظاهر شد اما بر طریق فضیحت نه بر
طریق حکومت و شوکت، سلطان تبسّی کرد و گفت ای بد بخت ان
شاء الله تعالی که حکم مخدومان تو در الموت نیز بدین نوع کارگر آید و
سوگند یاد کرد که اگر خدای خواسته باشد و عمر امان دهد با خداوندان
تو همان کنم که با تو بد بخت کردم و آخر الامر اجل امان نداد و سلطان
۱۰ در گذشت و الا سلطان بالکل ملاحظه را مستأصل میساخت، و بعد از
وفات سلطان محمد ملاحظه قوّت و شوکت گرفتند و فساد آن ملاعین تا
روزگار هلاکو خان بمسلانان میرسید، و شعرائی که در زمان سلطان محمد
بوده اند ابو المعالی نخّاس و ابو المفاخر و منبیک و شبل الدوله بوده رحیم
الله اجمعین،

۱۰ (۴) ذکر سلطان النضلاء افضل الدین خاقانی حقایق رحمة الله علیه،

لقب و نام او افضل الدین ابراهیم بن علی شروانی است، فضل و جاه
و قبول سلاطین و حکّام او را میسر شد و در علم بی نظیر و در شعر
استاد و در جاه مشاّر الیه بوده چنانچه استادان ماهر مدح او گفته اند
و در قصیده که آنرا صَفیر الضمیر نام کرده این بیت میگوید،

ز دیوان ازل منشور کاوّل در میان آمد

امیری جمله را دادند و سلطانی بخاقانی ✓

برای حجت معنی براهیبی پدید آمد

ز پشت آذر صنعت علی نجّار شروانی

۲۴ و در آخر حال او را ذوق فقر و شکست نفس و صفای باطن دامن گیر

ملکشاه در ولایت ری بوقت عزیمت مازندران نزول کرد و لشکریان او در مزارع اهالی ری چهارپایان گذاشتند و بی رسی و بی ضبطی می کردند، ابو المفاخر این قطعه بسطغان فرستاد و سلطان لشکریان را از خرابی منع و زجر کلی فرمود و آن قطعه این است،
قطعه

ای خسروی که سایس حکم تو بر فلک
برتر ز طاق و طارم کیان نشسته است
لطفت باستین کمر پاک میکند
گردی که بر صحیفه دوران نشسته است
بر تخت ری تو ساکن و از حکم نافذت
در ملک چین بر تبه خاقان نشسته است
شاه سپاه تو که چو مورند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است
باران عدل بار که این خاک سالهاست
تا بر امید وعده باران نشسته است

۱۰ اما ملک معظم سلطان غیاث الدین ابو الفتح محمد بن ملکشاه پادشاهی دین دار مؤید موفق سعادت مند بود و میان او و برادرش برکیارق خصومت افتاد و برکیارق در آن حین فوت شد و سلطنت ایران بر محمد قرار یافت، دوازده سال بعد و داد و تعظیم علماء روزگار گذرانید و در دین و مذهب و ملت صلب بوده و هر جا بد مذهبی نشان دادندی در ۲۰ استئصال وی کوشیدی و از حقوق او بر اسلام و اسلامیات یکی آن است که در قلع و قمع ملاحده کوشیدی و قلعه شاه دزرا فتح کرد و عبد الملك بن عطاش را فرود آورد و بر گاوی نشاند در بازار و محلات شهر اصفهان بگردانید و آخر بزاری زارش هلاک کرد و مسلمانان او را درین کار دعا های خیر کردند، چنین گویند که عبد الملك ملحد علم رمل نیکو ۲۵ دانستی بوقتی که سلطان قلعه را محاصره داشت بسطغان نوشت که درین

نشست، تبتی کرد و گفت زخم اینست اما بخت رو گردان است، و در آن هزیمت بهندوستان رفت و علاء الدین غزنین را بعد از آنکه قتل و غارت کرده بود ببرادر داد و بهرات مراجعت نمود و سلطان بهرام شاه از هند باز گردید و برادر امیر علاء الدین را برگاو نشانند و گرد محلات غزنین گردانید، و شعرا که معاصر بهرام شاه بوده‌اند شیخ سنائی غزنوی و سید حسن و عثمان مختاری و علی فتی و محمود وراق است، گویند که بهرام شاه بکرات و مراث گفتی لقبه لذیذتر از فطیر دهقان در مده العبر خود نخوردم و باسایش تر از جل گاو هرگر پوششی نیافتم، و وفات سلطان بهرام شاه در شهر سنه ثلاث و اربعین و خمسائه بوده و الله اعلم،

۱۰ (۲) ذکر ملک الفضلاء ابو المفاخر رازی رحمه الله علیه،

در روزگار دولت سلطان غیاث الدین محمد بن ملک‌شاه بوده و دانشمندی کامل و شاعر و ادبی فاضل بوده‌است و در فنون علم بهره تمام داشت و او را یکی از استادان میدانند، و رای شعر و شاعری او را انواع فضایل است و اشعار او بیشتر بر طریق لغز واقع شده و این صنعت او را ۱۵ مسلم است و در مناقب سلطان الحجن و الانس ابو الحسن علی بن موسی الرضا علیه التحیه و الدعاء چند قصیده دارد جمله مصنوع و متین اما آنچه شهرتی عظیم یافته و اکثر شعرا در تتبع و جواب آن اقدام نموده‌اند مطلعش این است،

بالت مرصع بسوخت مرغ ملّیع بدن * اشک زلیخا برینخت یوسف گل پیرهن
۲۰ و اکابر مطلعها درین باب گفته‌اند غالباً در صفت طلوع نیر اعظم بدین سیاق نگفته باشند و بعضی در صفت غروب آفتاب نیز گفته‌اند و جواب اکابر مر این قصیده را در ذیل ذکر فضلاء خواهد آمد، و شیخ ابو المفاخر رازی نزد سلاطین و حکام جاه و قبول تمام یافته، ابو طاهر ۲۴ خاتونی صاحب تاریخ آل سلجوق میگوید که سلطان مسعود بن محمد بن

و بتربیت اهل شود و قبول تعلّم در کودکی آسانست و در روزگار کهولت دشوار و این حال از عقل دوری نماید، اما سلطان بهرام شاه پادشاه فاضل و دانشمند دوست و شاعر پرور و عالم نواز بوده است، دار الملک غزنین روزگار او مرکز اهل فضل شده و تربیت این فرقه را ازو بهتر کس نکرده است و کتاب کلیله و دمنه را در روزگار او حمید الدین نصر الله که تلمیذ استاد ابو الحامد غزنوی بوده است از عربی بفارسی ترجمه کرده و بنام بهرام شاه پرداخته و الحق داد فصاحت و بلاغت در آن کتاب داده و شیخ عارف سنائی حدیقه را بنام او گفته، این بیت اوراست،

۱۰. گر فلک همچو بارگاهستی : شاه بهرام شاه شاهستی

خواجه رشید وزیر در تاریخ جامع خود می آورد که ملک علاء الدین از سلاطین غور قصد بهرام شاه کرد و بهرام شاه با او در کنار آب باران مصاف داد با وجود آنکه دوست فیل جنگی داشت از علاء الدین منهزم شد و شب از شدت سرما پناه بخرابه برد، دهقانی دید گفت ۱۰ طعام چه داری، مرد دهقان فطیر و پودنه لب جوئی پیش آورد، چون تناول کرد باستراحت مشغول شد و از دهقان پوشش خواست، دهقان گفت ای جوان خدای تعالی میداند که بغیر از جُل گاوی هیچ چیز ندارم اگر اجازت فرمائی بر نو پوشم، سلطان گفت که ای بد بخت نامش را چرا گفתי هلا سبک باش و پوش، چون آن شب دهقان از سیرت و صورت ۲۰ سلطان فهم کرد که او سلطان است بامداد از سلطان سوال کرد که بعزت و جلال خدای که تو سلطانی، گفت بلی هستم، دهقان زار زار بگریست و در قدم سلطان افتاده گفت ای مخدوم جهانیان با وجود این تهوّر و شجاعت و لشکر جرّار و فیلان جنگی ترا چه افتاد که از غوری بد گهری بهزیمت شدی، سلطان دهقان را گفت بیل بر دار و یک چوبه تیر بر ۲۰ بیل دهقان کشاد داد که بی محابا از بیل دهقان گذشته تا سوفار بر خاک

سنجر بمدد و تقویت بهرام شاه که خواهر زاده پدرش بود لشکر بغزنین کشید عبد الواسع این قصیده در مدح سلطان سنجر گفت، لله در قصیده قائله،

ز عدل کامل خسرو و ز امن شامل سلطان
تندرو و کبک و گور و مور در گشتند در گیهان
یکی هخانه شاهین دوم هخوابه طغرل
سه دیگر مؤنس ضیغم چهارم محرم ثعبان
خداوند جهان سنجر که همواره چهار آیت
بود در راییت و رای و جبین و روی او پنهان
یکی بهروزی دولت دوم فیروزی ملت
سه دیگر زینت دنیا چهارم نصرت ایمان
بنان اوست در بخشش سنان اوست در کوشش
لقای اوست در مجلس لوی اوست در میدان
یکی ارزاق را باسط دوم ارواح را قابض
سه دیگر سعدرا مایه چهارم فخر ابرهان
شد اندر قرن او باطل شد اندر عهد او ناقص
شد اندر عصر او حاصل شد اندر وقت او نقصان
یکی ناموس کیخسرو دوم مقدار اسکندر
سه دیگر نام افریدون چهارم ذکر نوشروان

۲۰ و آنچه مشهورست که عبد الواسع جبلی در اوّل حال جلف و عای بوده و آنها که بروی بندند که در اوّل چگونه شعر میگفته سخن عوام است و در هیچ تواریخ ندیده‌ام از آن جهت درین تذکره بقلم نیامد هانا اصلی ندارد چه شخصی که در سخنوری یکی از بی نظیران روزگار بوده باشد و اکنون از جمله سخنوران پیدااست که چند کس بهتانت و صنعت او سخن گفته باشند عقل قبول نمیکند که در اوایل شباب چنین عای بوده باشد ۲۵

گر شاه سه شش خواست سه يك زخم افتاد
تا ظن نهري كه كعبتين داد نداد
شش چون نگرست حشمت حضرت شاه
از هيبت شاه روى بر خاك نهاد

۵ اما سلطان طغانشاه پادشاهی نیکو صورت و پاکیزه سیرت بوده، مقرب^۵ سلطنت او در نیشابور بوده است، چهار باغی و قصری در نیشابور ساخته بنام نگارستان و امروز آن موضع از محلات نیشابور است و اطلال آن قصر را تل طغانشاه میگویند و سلطان طغانشاه در آوان جوانی با ابرهیم بن ینال مصاف داد و بدست او اسیر شد و آن رو سیاه کور باطن^{۱۰} چشم جهان بین او را آسیب رسانید و او در حسرت چشم خود این بیت بگفت،

تا دست قضا چشم مرا میل کنی * فریاد ز عالم جوانی بر خاست
طغرل بیگ که خال او بود بدین انتقام ابرهیم ینال را بکشت و چون این بیت بشنید زار زار بگریست و گفت ای کاش مرا میسر شدی تا^{۱۰} من يك چشم خود بدین جوان جهان نا دیده دادی و بيك چشم قناعت کردم، پس طغانشاه از خال خود در خواست تا او را ملول نگذارد و ندیمان خوش گوی و جلیسان خوشخوی با او مصاحب سازد و طغرل بیگ التماس او را مبذول داشت و الله تعالی اعلم،

(۲) ذکر سلطان النضلاء عبد الواسع جبلی اعلی الله درجه،

۲۰ اصل و منشاء او از ولایت غرجستان است در روزگار سلطان سنجر بوده و طبعی قادر داشته و اشعار مشکله بسیار گوید، در اول حال از جبال غرجستان بنار الملك هرات افتاد و از آنجا بغزنین رفت و بخدمت سلطان بهرام شاه بن مسعود که سلطان غزنین و از آل محمود بن سبکتگین^{۲۴} بوده است مشغول شد و مدت چهار سال مدائح او گفته، چون سلطان

کمال و مدرک است، گفتش ای یار نیکو خصال چنین که شعر و منظر و سیرت زیباست چرا بتصفیه باطن و عمارت دل نکوشی تا از ابرار باشی، عار نداری که فردای قیامت ترا از فرقه الشُّعْرَاءِ بَتَّيْعَهُمُ الْغَاوُونَ شمارند، ملک را این سخن مؤثر افتاد و دردی در دلش پیدا شد و بدست امام توبه کرد و بعلم و عبادت و تهذیب اخلاق مشغول گشت و از امام در خواست که املاک و جهات خود که میراث یافته بود وقف علماء و زهاد کند، امام منع کرد که گرد این آرزو مگرد که رعوتی ازین حسنات در دل تو پیدا شود که ماحی جهد و کوشش تو شود، پس ملک امام را گفت چه کنم این جهات را، امام گفت بسر آن مرو ۱۰ هر که خواهد قبول کند و ملک همچنان کرد و الله اعلم *

طبقه دوم و در آن ذکر بیست فاضل است،

(۱) ذکر مخیر المحکماء استاد ازرقی رحمه الله علیه،

بسیار فاضل بوده و او را حکیم می نویسند، از مروست ظهور او در روزگار دولت سلطان طغان شاه سلجوقی بود که در خاندان سلجوق ازو ۱۰ پادشاهی مستعتر نشان نداده اند، چند نصیف بنام طغان شاه پرداخته و گویند که کتاب سندباد در پندیات و حکمت عملی از مصنفات اوست، فخر بناکتی در تاریخ خود می آرد که طغان شاه را قوت رجولیت کمتر بودی، اطبا و حکماء روزگار بسیار جهد نمودند و معالجه کردند، مفید نیامد، حکیم ازرقی کتاب الفیه و شلفیه را تالیف کرد تا هرگاه که سلطان ۲۰ در آن کتاب و تصویر و اشکال آن نظر کردی قوت شهوانی در حرکت آمدی و بدین وسیله ازرقی صاحب جاه و ندیم مجلس خاص شد، صاحب کتاب چهارمقاله گوید که روزی سلطان طغانشاه نردی باخت و چندانکه سه شش میخواست سه یک می آمد، سلطان ازین صورت متغیر میشد، ۲۴ استاد ازرقی در بدیهه این رباعی را گفت،
رباعی

بجای تو بسیار کردم نگوئی * ترا دختر و مال و شهرت بدادم
چرا حرمت من نداری که من خود * ترا هر پدر خوانده هر اوستادم
بمن چند گوئی که گفתי سخنها * که من يك شبی مر ترا خوش بگادم
و گر خیرگی میکی باز گویم * کرینسان سخنها نباشد بیادم
بگفتم بگفتم ننگفتم ننگفتم * بگادم بگادم نگادم نگادم
اما ملك منوچهر چراغ دودمان سلاطین شروان بوده است، شعرا را دوست
داشتی و علما و فضلا در مجلس او محترم بودند، صیت کرم و بزرگی او
در آفاق منتشر شد و شعرا اطراف بخندمتش مایل شدند و در عهد
او چند شاعر بزرگ در شروان اجتماع داشتند مثل شیخ بزرگوار نظامی
۱۰ گنججه و ابو العلاء و فلکی و خاقانی و سید ذوالفقار و شاهنور، و فاضل
الدهر قاضی ابو سعید عبد الله بیضاوی رحمه الله علیه در نظام التواریخ
می آورد که ملوک شروان از نسل بهرام چوین اند و بهرام بچند پشت
باردشیر بابکان میرسد،

(۲۰) ذکر ملك عماد زوزنی رحمه الله علیه،

۱۰ بسیار فاضل و دانشمند بوده و در علم شعر شاگرد سید حسن غزنوی
است، مدتی مدید شاعری کرده روزی در حالت سیاحت بطوس افتاد،
اورا ذوق صحبت امام حجة الاسلام محمد غزالی رحمه الله علیه پیدا شد و
بی وسیله نتوانست بصحبت امام رفتن، این قطعه را نظم کرد و بزیارت
امام شد،

خرد را دوش میگفتم که این کهنه جهان ناکی ۲۰
شد از غوغای شیطان و ز سودای هوا خالی
خرد گفتا عجب دارم که میدانی و میپرسی
بعهد علم غزالی بعهد علم غزالی

۲۱ امام را چون چشم بر ملك افتاد از روی فراست در یافت که صاحب

خندان موضعی دیگر نیز هست و در میان خطا و کاشغر ولایتی است
فرخار نام و غالبا فرخاری که شعرا اوصاف هوا و خوبان آنجا را کرده‌اند
فرخار ترکستان است چنانچه خواجه سلمان گوید،
بیت

بت فرخار ندیدیم بدین حسن و جمال

بت ماچین نشنیدیم بدین شیوه و حال

و نیک معلوم نیست که این فرخاری از کدام فرخار بوده، شاعری
استادست و این قطعه در باب اسپ اوراست،
قطعه

اسپی دارم که هرگز ایزد * قانع تر ازو نیافریند
تا روز ز عشق جَوهه شب * از خرمن ماه خوشه چیند
گفتند که جو نمائد ازین غم * میخواهد تعزیت گزیند
پوسیده پلاس و پاره کاه * میخواهد تا درو نشیند

(۱۹) ذکر فاضل معنوی ابو العلاء گنججوی رحمه الله علیه،

اورا استاد الشعراء می نویسند و در روزگار شروانشاه کبیر جلال الدنیا
و الدین اختسان منوچهر ملک الشعراء ملک شروان و مضافات آن
۱۰ بوده، عظیم الشان و صاحب جاه بوده‌است و خاقانی و فلکی شروانی هر
دو شاگرد او بوده‌اند، و خواجه حمد الله مستوفی قزوینی در تاریخ گریده
می آورد که ابو العلاء دختر خویش بخاقانی داد، فلکی را نیز طمع دامادئ
استاد بود، چون دست نداد رنجید و میخواست که تا سفر کند، استاد
جهت رضای او بیست هزار درم بخشیدش و گفت ای فرزند این بهای
۲۰ پنجاه کبک ترکیه است که همه بهتر از دختر ابو العلاء‌اند و فلکی بدان
راضی و خوشنود شد، و چون خاقانی جاه و شهرت یافت نخوت کرد و
باستاد التفات نمینمود، ابو العلاء این ابیات در هجو خاقانی میگوید، قطعه
توای افضل الدین اگر راست پرسی * بجان عزیزت که از تونه شادم
۲۴ دروگر پسر بود نامت بشروان * بخاقانیت من لقب بر نهادم

غمزه تو عاشقان را دل بدوزد بر جگر
همچو خسرو بر زحل دوزد بنوك تیر تیر
بو الجلیل آن روی گیتی زو شده موجود جود
جعفر آن کش چوب گشت از طالع مسعود عود

(۱۷) ذکر افصح النصحاء فصیحی جرجانی رحمه الله علیه،

از جمله ملازمان امیر عنصر المعالی کیکاوس بن اسکندر بن قابوس است
و قصه وامق و عذرا را بنظم آورده و بسیار خوب گفته است و من ورقی
چند از آن دیدم ابتر و در هوس باقی بودم نیافتم و این بیت را از آن
داستان یاد داشتم نوشتم و او در آن داستان بیان حال خود و ذکر ایام
۱۰ خاندان ملك قابوس میکند و بتأسف این بیت میگوید،

چه فرخ وجودی که از هیئتش * بهیبرد پپای ولی نعبتش
اما امیر کیکاوس نیره امیر قابوس است، مرد اهل فضل بوده و کتاب
قابوسنامه را او تصنیف کرده و هفت سال ندیم مجلس سلطان سعید
مودود بن مسعود بن محمود غزنوی بوده است و در آخر عمر روی از
۱۰ دنیا گردانید در گیلان بطاعت و عبادت مشغول شد و او را هوس غزا
در دل افتاد و همراه امیر ابو السواد که والی گنجه و بردع بوده بغزای
گرجستان رفت و آنجا بسعادت شهادت استسعاد یافت و در حالتی که
زخم دار شک بود و نزدیک بمرگ رسیده این قطعه گفت،

کیکاوس ای عاجز گرداب اجل را
آهنگ شدن کن کاجل از بام در آمد
روزت بنماز دگر آمد بهمه حال
شب زود در آید چو نماز دگر آمد

(۱۸) ذکر مختار الاخیار فرخاری کساه الله ثیاب الغفران

۲۴ فرخار موضعی است در بدخشان فوق طالقان و فرخار نام در ولایت

وله ایضاً (بیت)

نا ثمر گشت از صبا پُرچین چو پَر باز باز
باغ بفزود اندرو چون لعبت طَناز ناز
ایضاً له (فی ذو قافیتین)

چون بطرف جوی بنماید گل خود روی روی
جای با معشوق می خوردن کنار جوی جوی
برده از مرجان بگونه لاله نعمان سبق
برده از مطرب بدستان بلبل خوشگوی گوی
بستد از یاقوت و بُسَد لاله گلرنگ رنگ
یافت از کافور و عنبر خیری و شب بوی بوی
از نسیم سنبُل و گل گشت چون قرقیر باغ
وز دم زلف بت من گشت چون مشکوی کوی
چشم من چون چشمه آموی گشت از هجر او
تن بخون در چون میان چشمه آموی موی

وله ایضاً،

کوز گردد بر سپهر از عشق او هر ماه ماه
خون دل هر شب کند زین چشم من بی راه راه

وله ایضاً،

ای بخونی بر بتان کابل و کشمیر میر
ماندم از بس کآوری در وعده‌ها تاخیر خیر
هست مردم را شب و شبگیر روع و موع تو
موی را شب دان مدام و روی را شبگیر گیر
لاله سرخی یافته قسم از تو هنگام بهار
آب از من یافته زردی به به تیر تیر

قطعه

بزخم تیغ جهانگیر و گرز قلعه کشای * جهان مستخر من شد چون مستخر رای
بسی قلاع کشودم بیک نمودن دست * بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای
چو مرگ ناخن آورد هیچ سود نداشت * بقایای خداست و ملک ملک خدای

۵ (۱۶) ذکر امام الشعراء قطران بن منصور ترمذی رحمه الله علیه،

از جمله استادان شعراست و انوری شاگرد او بوده و ترمذی است اما
در بلخ می بوده است و دیوان او در عراق عجم مشهورست و در قوسنامه
نسخه نظم کرده است بنام امیر محمد بن قاج که در روزگار سلطان سنجر والی
بلخ بوده و رشیدی سمرقندی و روحی و لولایی و شمس سیمکش و عدنانی
۱۰ و پسر خجانه و اکثر شعرای بلخ و ماء وراء النهر شاگردان قطران
بوده اند، و در آخر حال قطران بعراق افتاد و آنجا اقامت کرد و در
علم شعر ماهر و صاحب تصنیف است، رشید و طواط میگوید که من در
روزگار خود قطران را در شاعری مسلم میدارم و باقی را شاعر میدانم از
راه طبع نه از راه علم و قطران در اشعار مشکله مثل مربع و منہس و ذو
۱۵ قافیتین و غیر ذلك بسیار کوشیده و این ترجیع ذو قافیتین اوراست،

قصیده ذو قافیتین

یافت ازین دریا دگر بار ابر گوهر بار بار
باغ و بستان یافت دیگر ز ابر گوهر بار بار
هر کجا گذار بود اندر جهان گذار شد
مرغ شبنمیان سراپان بر سر گذار زار
چون ز باریدنش هر دم این زمین خرم شود
بر زمین هر دم ز چشم خویش گوهر بار بار
باد بفشاندهی بر سنبلی و عبهر عبیر
ابر بفروزد هی بر لاله و گلزار نثار

سلطان را این رباعی در محلّ قبول و ملائم طبع افتاد و من بعد مهستی
مقرب حضرت سلطان شد، امّا مولانای فاضل ابو سلیمان زکریای کوفی
رحمه الله در کتاب صور اقالیم می آورد که چون سلطان سنجر بغداد را
مستخلص ساخت قصد سامره کرد و در جامع سامره غاریست که زعم
شیعه آنست که امام محمد مهدی علیه السلام از آن غار خروج خواهد کرد
و هر جمعه بعد از ادای صلوٰۃ اسپی ابلق با زین طلا بر در غار مترصد
نگاه دارند و گویند یا امام بسم الله، چون سلطان این حال مشاهده کرد
و کیفیت پرسید اسپی دید بغایت رعنا و بی نظیر، پای بر آن مرکب نهاد
و سوار شد و گفت این اسب بدست من امانت است هرگاه امام علیه
السلام خروج کند تسلیم وی کنم، گویند که این صورت بر سلطان مبارک
نیامد و این بی حرمتی هر چند از ظرافت طبع سلطان خوش نمود امّا
پسندیده نداشتند و در آخر دولت معاش و ادرار علما و مواجب زهاد را
بر بست و آن نیز سبب زوال دولت او شده و غُزّان برو خروج کردند
و مدّتی محبوس و مفید بود و اکثر ولایات و ممالک خراسان و ما وراء
النهر و عراقین بلکه اکثر معموره عالم در آن غوغا خراب و بی آب شد و
امیر خاقانی در آن وقایع میفرماید،

نظم

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد
و آن نیل مکرم که شنیدی سراب شد
گردون سر محمد یحیی بیاد داد
محنت رقیب سنجر مالک رقاب شد

۲۰

امّا امام محمد یحیی نیشاپوری تلخید امام غزّالی است و سر آمد علمای
روزگار خود بوده و غُزّان او را در شکجه کشیدند و بعقوبت هلاک کردند
و سلطان بعد از آنکه از قید غُزّان در قلعه ترمذ خلاص یافت پیر و
فرتوت شده بود و در دوازدهم ربیع الثانی سنه احدی و خمسين و خمسائه
۲۵ در مرو بچوار رحمت حق پیوست و در وقت وفات این قطعه نظم کرده،

هنگام آنکه گل دمد از صحن بوستان
رفت آن گل شگفته و در خاک شد نهان
هنگام آنکه شاخ شجر غم کشد ز ابر
بی آب ماند نرگس آن نازه بوستان

و این مرثیه را عمیق نیکو گفته و ایراد مجموع آن مشککست، اما مناقب و
مآثر سلطان سنجر اظهر من الشمس است، پادشاهی بود صاحب دولت و
مبارک پی و درویش دوست و عادل سیرت و فرشته طاعت، هفتاد و
شش سال عمر یافت و شصت سال باستقلال سلطنت ایران و توران کرد
بیست سال بنیابت پدر و برادران و چهل سال بانفرد و استبداد،
صاحب تاریخ آل سلجوق گوید که من در رادگان در ملازمت سلطان
بودم و معاینه مشاهده کردم که گنجشکی بر سایبان سلطان آشیان کرده
بیضه نهاد، چون وقت رحلت از آن منزل رسید سلطان فرایش را متعهد
شامیانہ گذاشت تا آن وقت که آن گنجشک بچه پرورد و پزند
سایه بان را فرو نیارد و محافظت نماید غرض که پریشانی گنجشک را روا
نداشت، لا جرم ذکر خیر او باقی مانده و خواهد ماند، شعر

عدل کن عدل کر ولایت دل * در پیغمبری زند عادل

اما شعرای بزرگ که در روزگار سلطان سنجر بوده اند و مدح سلطان
گفته و تربیت و صله یافته اند اینها اند ادیب صابرست و رشید و طوطا
و عبد الواسع جلی و انوری خاورانی و فرید کاتب و ملک عماد زوزنی
و سید حسن غزنوی و مهستی و پری که محبوبه سلطان و ظرفینه روزگار
بوده، نقلست که شی در مجلس سلطان بود، چون بیرون آمد سلطان
استفسار هوا میکرد و برف می بارید، مهستی این رباعی را بدیهه نظم کرد
و بعرض رسانید،

شاها فلکت اسپ سعادت زین کرد * وز جمله خسروان ترا تحسین کرد

تا در حرکت سمند زرین نعلت * بر گیل نهد پای زمین سپین کرد

غزنوی بوده و معاصر شیخ الرئيس ابو علی سیناست، چنین گویند که هردو با هم صحبت داشته اند اما سخن عوام است و در هیچ تاریخ و نسخه ندیده‌ام و قبر شریف حکیم ناصر خسرو در درهٔ یکان است که آن موضع از اعمال بدخشان است و مردم کوهستان را بحکیم ناصر خسرو اعتقادی بلیغ است بعضی او را سلطان می نویسند و بعضی شاه و بعضی گویند نسب سیادت داشته و آن سخنان که میگویند که چندگاه در طاقی نشسته و ببوی طعام زند مانده سخن عوام است و اعتباری ندارد و این ضعیف این حالت را از شاه شهید سعید شاه سلطان محمد بدخشی تبعه الله بغفرانه سوال کردم، فرمودند که اصلی ندارد، وفات حکیم ناصر خسرو در شهر سنه احدی و ثلثین و اربعائه بوده،^{۱۰}

(۱۵) ذکر ملك الکلام مولانا عمیق بخاری رحمه الله علیه،

از شعرای بزرگست و در زمان سلطان سنجر بوده، قصهٔ یوسف علیه السلام را نظم کرده است که در دو بحر توان خواند، استاد رشید الدین و طواط سخنان او را در حدائق السحر باستشهاد می آورد و معتقد اوست^{۱۵} و حمید بن عمیق پسر اوست که در روزگار سوزنی بوده و سوزنی را هجو میکند،

دوش در خواب دیدم آدم را * دست حوا گرفته اندر دست
گفتمش سوزنی نبیرهٔ تست * گفت حوا بسه طلاق ار هست

و عمق را در شیوهٔ مرثیه گفتن ید بیضاست، ابو طاهر خاتونی در تاریخ آل سلجوق میگوید که چون ماه ملك خاتون دختر سلطان سنجر در گذشت که در حوالهٔ سلطان محمود بن محمد بن ملکشاه بوده سلطان سنجر بسیار از وفات او تنگدل و ملول شد و عمق را از بخارا طلب کرد تا مرثیهٔ خاتون بگوید، عمق پیر و عاجز و نایب بود از قصیدهٔ مطوّل استعفا^{۲۴} خواست و این ابیات بگفت و این واقعه در فصل بهار بود، قطعه

مُقرَّم بهرگ و بحشر و حساب * کتابت ز بر دارم اندر ضمیر
و این قصیده ایست مطوّل که اعتقاد خود دران بیان میکند، چون
قصیده اول بر زبان مبارک شیخ ابو الحسن خرقانی قدس سرّه گذشت از
باقی قصیده چند بیت نوشته خواهد شد،
قصید
پروردگان دایه قدسند در قدم * گوهر نیند گرچه باوصاف گوهرند
بی بال در مشیت سنی کنشاده بال * بی پر بر آشیانه علوی هبی پرند
از نور تا بظلمت و از اوج تا حضیض * از باختر بخاور و از بحر تا برند
هستند و نیستند و نهانند و آشکار * هم بی تواند و با تو بیک خانه اندرند
بی دانشان اگرچه نکوهش کنندشان * آخر مدوّرات سپهر مدوّرنند
۱۰ و بعد از بیان نفس کلّ و عقل کلّ چند بیت در نکوهش اهل روزگار
بدین دستور میگوید،

کوئی مرا که گوهر دیوان ز آتش است * دیوان این زمانه هم از گل میسرنند
جز آدمی نژاد ز آدم درین جهان * اینها ز آدمند چرا جلگی خرنند
دعوی کنند آنکه براهم زاده ام * چون نیک بنگری همه شاگرد آذرند
۱۵ در بزنگاه مالک و طوف زبانی اند * این ابلهان که در طلب حوض کوثرند
خویشی کجا بود که در آنجا برادران * از بهر لقبه همه خصم برادرند
آن سَپّیان که سیرنشان بغض حیدرست * حتّٰی که دشمنان ابو بکر و عمرند
و آنان که هست شان با ابو بکر درستی * چون دوستند چون همگی خصم حیدرند
و آنان که نیستند ممتّبان اهل بیت * مؤمن مغفول شان که بکافر برابرند
۲۰ گر عاقلی ز هر دو جماعت سخن مگوی * بکنارشان بیه که نه افلح نه قنبرند
هان نا آزان گروه نباشی که در جهان * چون کاو میخورند و چو کرگان همیدرند
نی کافری بقاعده فی مؤمنی بشرط * همسایگان من نه مسلمان نه کافرند
و دیوان حکیم ناصر خسرو سی هزار بیت باشد مجموع حکمت و موعظت و
سخنان محکم و متین و کتاب روشنائی نامه در نظم و کثر الحقایق در نثر
۲۵ از مؤلفات اوست، و ظهور حکیم ناصر خسرو در روزگار سلطان محمود

خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ گفته‌اند، شیخ فرمود که ای حکیم آن عقل انبیاست دلیری در آن میدان مکن اما عقل ناقص عقل تو و پور سیناست که هر دو بدان مغرور شده‌اید و دلیل بر آن قصیده‌ایست که دوش گفته و پنداشته که گوهرکان کن فکان عقل است، غلط کرده که آن گوهر عشقی است، و فی الحال مطلع آن قصیده را شیخ بر زبان مبارک گذرانید برین منوال که

بالای هفت طاق مقرنس دو گوهرند

کز کاینات و هرچه درو هست برترند

حکیم ناصر چون این کرامت از شیخ بدید مبهوت شد چه این قصیده را هم در آن شب نظم کرده بود و هیچ آفرین را بران اطلاعی نبود و ۱۰ اعتقاد و اخلاص او باستانه شیخ درجه عالی یافت و چند وقت در خدمت شیخ روزگار گذرانید و بر ریاضت و تصفیه باطن مشغول شد، اما شیخ او را اجازت بسفر داد و او بجانب خراسان آمد و از علوم غریبه و تفسیر سخن گفت، علمای خراسان هم بقصد او برخاستند و در آن حین اقصی القضاة ابو سهیل صعلوکی که امام و بزرگ خراسان بود و در ۱۰ نیشاپور بودی حکیم را گفت که تو مردی فاضل و بزرگی چون امتحانات بسیار میکنی و سخن تو بلندتر واقع شد چنین مشاهده میکنم که علمای ظاهری خراسان قصد تو دارند، صلاح در آنست که ازین دیار سفر اختیار کنی، حکیم از نیشاپور فرار نموده بجانب بلخ افتاد و آنجا نیز متمادی بود تا در آخر حال بکوهستان بدخشان افتاد و این قصیده در شکایت ۲۰ اهل خراسان گوید،

بنالم بتو ای قدیم قدیر * ز اهل خراسان صغیر و کبیر

چه کردم که از من رمیک شدند * همه خویش و بیگانه برنا و پیر

مُفَرَّم بفرمان پیغمبریت * نه انباز گفتم ترا نه نظیر

بامت رسانید پیغام تو * محمد رسولت بشیر و نذیر

قران را پیغمبریت ناورد * مگر جبرئیل آن مبارک سفیر

طبقه اول - (۱۳) نظائری عروضی سمرقندی، (۱۴) ناصر خسرو، ۶۱

علیه الرحمة در جواهر الاسرار می آورد که شیخ الرئيس ابو علی سینا اعلی الله درجه این صورت را منکر نیست و میگوید که از حکمت دور نیست تاویل آنست که دیهیی باشد در يك فرسنگی مرو آمل نام همچنان که دیهیی است در سمرقند سبزوار نام و در خوارزم دیهیی است بغداد نام،

(۱۴) ذکر حکیم ناصر خسرو علیه الرحمة

اصل او از اصفهان است و در باب او سخن بسیار گفته اند، بعضی گویند که موحد و عارفست و بعضی برو طعن میکنند که طبعی و دهری بوده و مذهب تناسخ داشته، العلم عند الله، بهمه حال مردی حکیم و فاضل و اهل ریاضت بوده و تخلص حجت میکند چه او را در آداب بحث با علما و حکما حجت و برهان محکم بوده، در اوّل حال از اصفهان بیکیلان و رستبدار افتاده مدتی با علمای آن دیار بحث کرد و قصد او کردند، بطرف خراسان گریخت و در اثنای عزیمت بجانب خراسان بصحبت شیخ المشایخ ابو الحسن خرقانی قدس الله روحه العزیز رسید و شیخ را از روی کرامت احوال او معلوم شد بود، باصحاب گفت که فردا ۱۰ مردی حجتی بدین شکل و صفت بدر خانقاه خواهد رسید، او را اعزاز و اکرام نمایند و اگر امتحانی از علوم ظاهر در میان آورد بگوئید شیخ ما مردی دهقان و امّی است و آن شخص را پیش من آرید، چون حکیم ناصر بدر خانقاه رسید مریدان بفرموده شیخ عمل کرده او را بمخدمت شیخ بردند و شیخ او را اعزاز و اکرام فرمود و حکیم ناصر گفت ای شیخ بزرگوار ۲۰ میخواهم که ازین قیل و قال در گذرم و پناه باهل حال آورم، شیخ تبسّی کرد که ای ساده دل بیچاره تو با من چگونه هم صحبتی توانی کرد که سالهاست که اسیر عقل ناقص مانده و من اوّل روز که قدم بدرجه مردان نهاده ام سه طلاق باین برگوشه چادر این منکّره بسته ام، حکیم گفت که چگونه شیخ را معلوم شد که عقل ناقص است بلکه اوّل من

رفت در يك مه بفردوس برين دستور پير
 شاه برنا در پي او رفت در ماه دگر
 ای دريضا آنچنان شای وزیري انجین
 قهر یزدانی به بین و عجز سلطانی نگر
 و كان ذلك في شهر سنة اثني و ثمانين و اربعاءه،

(١٤) ذکر مقبول الملوک نظامی عروضی سمرقندی رحمة الله عليه،

مردی اهل فضل بوده و طبعی لطیف داشته از جمله شاگردان امیر
 معزّی است و در علم شعر ماهر بوده داستان ویسه و رامین بنظم آورده
 و گویند که آن داستان را شیخ بزرگوار نظامی گنجوی نظم کرده قبل از
 ١٠. خمه، و کتاب چهار مقاله از نصائیف نظامی عروضی است و آن
 نسخه ایست بغایت مفید در آداب معاشرت و حکمت عملی و دانستن آئین
 خدمت ملوک و غیر ذلك و این بیت از داستان ویسه و رامین که از
 نظم نظامی عروضی است آورده میشود تا وزن ابیات آن نسخه معلوم
 باشد،
 بیت

١٥ از آن گویند آرش را کمان گیر * که از آمل مرو انداخت او تیر
 و حقیقت این حال آنست که آرش برادر زاده طهپورث است و اقالیم را
 قسمت کرده اند و آن دیوار بست که حالا اثر و اطلال آن باقی است از
 حدود آمل تا ایبورد و مرو و آن طرف جیحون تا حدود فرغانه و بخند
 میکشد و آرش از عمّ الناس کرده که يك تیر پرتاب در قسمت ملک او
 ٢٠ عمّ مضایقه نکند و عمّ يك تیر پرتاب باو داد و حکما تیری مجوّف کرده
 از سیاب و ادویه پر کرده و قوّت داده تا در وقت طلوع آفتاب مقابل
 آفتاب انداخت و حرارت آفتاب آنرا جذب کرده و از حدود آمل مرو
 رسید و در بعضی تواریخ این صورت را نوشته اند و این حالت از عقل
 ٢٤ دور مینماید که تیری مستعمل چهل مرحله برود اما شیخ بزرگوار آذری

خطبه بنام سلطان ملک‌شاه خوانده‌اند و از عنایت الهی در حق سلطان
ملک‌شاه یکی آن بوده که وزیری همچو خواجه دنیا و آخرت نظام الملك
تعمده الله بغفرته بدو ارزانی داشت که در علم و عدل و خیرات مثل او
وزیری نشان نداده‌اند، و سلطان در آخر عمر و دولت خود بر خواجه
نظام الملك متغیر شد و ترکان خاتون که حرم بزرگ سلطان بود بتربیت
ابو الغنائم تاج الملك فارسی مشغول شده از سلطان برای او وزارت بستند
و يك سال و چهار ماه تاج الملك بی استحقاق وزارت کرد و خواجه
مصادرها میداد و تحمل میکرد تا در وقت یورش بغداد در حدود نهادند
ملاحظه خواجه را بدرجه شهادت رسانیدند و در وقت هلاک این قطعه را
۱۰ سلطان فرستاد،
قطعه

چل سال باقبال تو ای شاه جوانبخت
زنگ ستم از چهره آفاق ستردم
طغرای نكونای و منشور سعادت
پیش ملك العرش بتوقیع تو بردم
چون شد ز قضا مدّت عمرم نود و شش
در حدّ نهادند ز يك زخم بهردم
بگذاشتم آن خدمت دیرینه بفرزند
اورا بخدا و بخداوند سپردم

۱۵

و عزل خواجه نظام الملك بر سلطان ملک‌شاه مبارک نیامد و ناگاه سلطان
۲۰ در اثنای آن حال در حوائی بغداد بعد از شهادت خواجه بیچهل روز
بجوار رحمت حق پیوست و امیر معزی این رباعی را حسب الحال انشا
کرده در تأسف روزگار نظام الملك و مدمت تاج الملك، رباعی
نشناخت ملك سعادت اختر خویش * در منقبت وزیر خدمت گر خویش
بگماشت بلای تاج بر لشکر خویش * تا در سر تاج کرد تاج سر خویش
۲۵ و هم او گوید در این ماده این قطعه را
قطعه

اعیان جمله از دیدن ماه عید عاجز شدند، ناگاه چشم سلطان بر ماه افتاد و باشارت انگشت مبارك بتمام آکابر نموده از غایت بهجت و سرور بامیر معزی مثال داد که درین مثل شعری بعرض رساند شامل برین صورت، استاد بدیهه این رباعی انشاء کرد و ماه نورا بچهار نشیبه مطلق بیان کرد

ای ماه کمان شهریاری گوئی * یا ابزوی آن طرفه نگاری گوئی
نعلی زده از زر عیاری گوئی * در گوش سپهر گوشواری گوئی
سلطان این رباعی را پسند فرمود و مرتبه امیر معزی روی در ترقی نهاد تا بدانجا که سلطان رسالت روم بدو فرمود و گویند که چهل قطار شتر را با قاش باصفهان برد، و دیوان امیر معزی مشهور و متداول است و خاقانی معتقد اوست و منکر رشید و طوطا و امیر معزی این قصیده مصنوع را نیکو گفته که بیشتر شعراء آن قصیده را تتبع کرده اند، اینست مطلع آن

ای تازه تر از برگ گل نازه ببر بر * پرورده ترا دایه فردوس ببر بر
۱۵ و ابو طاهر خاتونی میگوید در کتاب مناقب الشعراء که این قصیده را تقریباً صد کس از فضلا جواب گفته اند اما مثل امیر معزی هیچ کدام نگفته است، ابو طاهر میگوید که ظن من آنست که این قصیده را امیر معزی محکمتر از امیر عنصری میگوید، و این خزانیات هم امیر معزی راست که مطلعش اینست،

۲۰ تا باد خزان حله برون کرد ز گلزار
ابر آمد و پیچید قصب بر سر کهسار

اما سلطان جلال الدین ملکشاه ولی عهد امیر ابو شجاع الپ ارسلان است و خلاصه دودمان سلجوق بوده، در روزگار دولت او ملک چون عروسی بود آراسته و خلاق رفاهیتی که در عهد او دیده اند از زمان آدم الی یومنا هنا در هیچ عهد نشان نداده اند، گویند که در حریم شریفین

خسرو فرخ سیر بر باره دریا گذر
 با کمند اندر میان دشت چون اسفندیار
 همچو زلف نیکوان، خورد ساله تاب خورد
 همچو عهد دوستان سالخورده استوار
 میر عادل بو المظفر شاه با پیوستگان
 شهریار شهرگیر و پادشاه شهردار
 هر کرا اندر کمند تاب خورده افگند
 گشت نامش بر سرین و شانه و رویش نگار
 هر چه زین سو داغ کرد از سوی دیگر هدیه داد
 شاعرانرا با لگام و زایرانرا با فسار

و استاد فرخی را در بلاغت و فصاحت بی نظیر شمرده اند و کتاب ترجمان
 البلاغة در صنایع شعر از جمله مؤلفات اوست و سخن او را فضلا باستشهاد
 ی آورند و دیوان فرخی در ما وراء النهر شهرتی دارد و حالا در خراسان
 مجهول و متروکست،

(۱۲) ذکر ملك الکلام امیر معزی رحمة الله عليه،

از اکابر فضیلاست مدتی تحصیل علم کرده و مرتبه دانشمندی حاصل نموده
 و در علم شعر سرآمد روزگار خود بوده، اصلش از ولایت نسااست، در
 ابتدای حال سپاهی بوده در خدمت سلطان ملکشاه از خراسان باصفهان
 افتاد و او را مرتبه امارت دست داد، نظامی عروضی سمرقندی که مؤلف
 کتاب چهار مقاله است میگوید که بسی با فضلا و اکابر صحبت داشتم،
 در مروّت و عقل و رای و ظرافت طبع مثل امیر معزی ندیدم، اوّل
 شهرت امیر معزی و تعیین ملك الشعرائی او در درگاه سلطان ملکشاه آن
 بود که شب عید سلطان و ارکان دولت جهت رؤیت هلال عید بر بام
 قصر بر آمدند و باشکال تمام شکل هلال عید مرئی میشد تا اکابر و

تا بر آمد جامهای سرخ گل بر شاخ گل
 پنجهای دست مردم سر فرو کرد از چنار
 باغ بو قلمون لباس و شاخ بو قلمون نهی
 آب مروارید رنگ و ابر مروارید باس
 راست پنداری که خلعتهای رنگین یافتند
 باغهای پرنگار از داغگاه شهریار
 داغگاه شهریار اکنون چنان خرم شود
 کاندران از خرّی خیره بهاند روزگار
 سبزه اندر سبزه بینی چون سپهر اندر سپهر
 خیمه اندر خیمه بینی چون حصار اندر حصار
 هر کجا خیمه است خفته عاشقی با دوست مست
 هر کجا سبزه است شادان یاری از دیدار یار
 سبزه با بانگ چنگ و مطربان نغمه گوی
 خیمه ها با بانگ نوش و ساقیان میگسار
 عاشقان بوس و کنار و نیکوان ناز و عتاب
 مطربان رود و سرود و خفتگان خواب و خمار
 بر در پرده سراسه خسرو فیروز بخت
 از پی داغ آتشی افروخته خورشید وار
 بر کشیده آتشی چون مسطری دیبای زرد
 گرم چون طبع جوانان زرد چون زر عیار
 داغها چون شاخهای بسد یا قوت رنگ
 هر یکی چون نار دانه گشته اندر زیر نار
 کودکان خواب نادیده مصاف اندر مصاف
 مرکبان داغ نا کرده قطار اندر قطار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

رباط مسافر پناه اشارت فرموده باندك مایه روزگار دیوار آن چون سد
 سکندر محکم و سقف آن چون طاق فلک معظم شد امروز درین اقلیم مثل
 آن عمارتی نشان نبی دهند پناه مسافران و شکوه هیاوران این دیارست،
 حق تعالی ذات ملك صفات این امیر با خیرا سالهای بسیار مستدام
 دارد،

الهی تا جهان را آب و رنگست * فلک را دَوَر و گیتی را درنگست
 مهتج دارش از عمر و جوانی * ز هر چیزش فزون ده زندگانی

(۱۱) ذکر ملك الکلام استاد فرخی برد الله مضجعه،

استاد فرخی ترمذیست و شاگرد استاد عنصری است، ذهنی سلیم و طبعی
 ۱۰ مستقیم داشته، استاد رشید و طوطای گوید که فرخی عجم را همچنان است
 که متنبی عرب را و این هر دو فاضل سخن را سهل ممتنع میگویند، و فرخی
 ماح امیر کبیر ابو المظنر بن امیر نصر بن ناصر الدین است که در
 روزگار سلطان محمود سبکتگین وائی بلغ بوده و در صفت داغگاه امیر ابو
 المظنر این قصیده اوراست،
 قصیده

تا پرند نیلگون بر روی پوشد مرغزار
 پرنیان هفت رنگ اندر سر آرد کوهسار
 خاکرا چون ناف آهو مشک زاید بیقیاس
 بیدرا چون پَر طوطی برگ روید بیشمار
 دوش وقت نیم شب بوی بهار آورد باد
 حید باد شمال و فرخا باد بهار
 باد گوئی مشک سوده دارد اندر آستین
 باغ گوئی لعبتان جلوه دارد در کنار
 نسترن لؤلؤ بیضا دارد اندر مرسله
 ارغوان لعل بدخشی دارد اندر گوشوار

سفر هند نامهٔ بَلَك دَهِلی ی نوشت، روی بخواجه احمد حسن میبندی کرد که اگر جواب هندو نه بر وفق مراد ما آید تدبیر چیست، خواجه این بیت از شاهنامه بر خواند،

اگر جز بکام من آید جواب * من و گرز و میدان افراسیاب
 ۹ سلطان را رقتی پیدا شد و گفت در حق فردوسی جفا و کم عنایتی کردم
 آیا احوال او چیست، خواجه چون مثل و تقریب یافت بعرض رسانید که
 فردوسی پیر و عاجزست و مستمند شده و در طوس متواری بوده، سلطان
 از غایت عنایت و شفقت فرمود تا دوازده شتر را نیل بار کرده جهت
 انعام فردوسی بطوس فرستادند، رسیدن شتران نیل بدروازۀ رودبار
 ۱۰ طوس هان بود و بیرون رفتن جنازۀ فردوسی بدروازۀ رزان هان، بعد از
 آن آن جهات را خواستند که بخواهرش دهند، قبول نکرد از غایت زهد و
 گفت مرا بمال سلطان احتیاج نیست، و وفات فردوسی در شهر سنه
 احدی عشر و اربعائه بوده و قبر او در شهر طوس است بجنب مزار
 عباسیه و الیوم مرقد شریف او معین است و زواریا بدان مرقد التجاست،
 ۱۵ چنین گویند که شیخ ابو القاسم گرگانی رحمه الله علیه بر فردوسی نماز نکرد
 که او مدح مبنوس گفته، آن شب در خواب دید که فردوسی را در بهشت
 عدن درجات عالی است، ازو سؤال کرد که این درجه بچه یاقتی، گفت
 بدان يك بیت که در توحید گفتم و آن اینست،

جهان را بلندی و پستی توئی * ندانم چاه هر چه هستی توئی
 ۲۰ اما سپهبد پسر خال امیر شمس المعالی قابوس است و رباط عشق که در
 جنب دربند شقان است و بر سر راهی واقع است که از خراسان بخراسان
 و استراباد میروند از بناهای اوست و دیوار او چون عهد خویان ستمکار
 در هم شکسته بود و سقف آن چون محنت عاشقان بر هم نشسته امروز از
 آن جز رسوم و طلای باقی نبود و معمار لطف امیر کبیر عالم عادل مؤید
 ۲۵ مفضل نظام الحق و الدین علیشیر خالد الله تعالی ایام دولته بعارت آن

نیز در حق او بد گمان گردید، بهر کیفیت که بود نظم کتاب شاهنامه
 باتمام رسانید و اورا طبع آن بود که سلطان در حق او احساسی بزرگ بجا
 آورد مثل ندیمی مجلس خاص سلطان و اقطاع، چون خاطر سلطان بدو
 گران شد بود اورا صله کتاب شاهنامه شصت هزار درم نقره قرار دادند
 ۵ که هریتی را درمی نقره باشد و فردوسی بغایت این انعام را در نظر خود
 حقیر دانست اما بستد و بیازار شد و بحمام در آمد و بیست هزار درم
 باجرت بجهای باد و بیست هزار درم را ففای خرید و بیست هزار دیگر را
 قسمت بمشتقان نمود و خود را در شهر غزنین مخفی ساخت و بعد از آن بحیله
 کتاب شاهنامه را از کتابدار سلطان بدست آورد و چند بیت در مذمت
 ۱۰ سلطان بدان الحاق کرد که این ایات از آنجمله است،

بسی سال بردم بشنهامه رخ * که تا شاه بخشد مرا ناج و گنج
 بجز خون دل هیچ چیزم نداد * نشد حاصل من ازو غیر باد
 اگر شاه را شاه بودی پدر * بسر بر نهاده مرا ناج زر
 اگر مادر شاه بانو بدی * مرا سیم و زر تا بزانو بدی
 ۱۰ چو اندر نبارش بزرگی نبود * نیارست نام بزرگان شوند

باقی این ایات شهری عظیم دارد بنوشتن تمام احتیاج نبود و فردوسی مدت
 چهار ماه در غزنین متواری بود و بعد از آن مخفی بهرات آمد و در خانه
 ابو المعالی صحاف چند گاه بسر برد، آخر رسولان سلطان بشخص فردوسی
 میرسیدند و در شهرها منادی میکردند، فردوسی بمشت تمام خود را بطوس
 ۲۰ رسانید و در آنجا نیز نتوانست بودن، اهل و عیال و اقربا را وداع کرد
 و عازم رستمدار شد و در آن حین اسفهد جرجانی از قبل منوچهر بن
 قابوس حاکم رستمدار بود بدو پناه آورد و اسفهد اورا مراعاتی میکرد و
 از فردوسی ایات هجو سلطان را بیکصد و شصت مثقال طلا بخرید که از
 شاهنامه هجو سازد و او اجابت کرد و دیگر بار بطوس رجوع نمود و پیری
 ۲۰ برو مستولی شد بود در وطن مألوف متواری می بود، وقتی سلطان در

آنست که از عهد نظم تاریخ عجم و شاهنامه بیرون تواند آمد، سلطان گفت اورا بگوی که در مدح من چند بیت بگوید، عنصری فردوسی را بمدح سلطان اشارت کرد، فردوسی بدیهه چند بیت در مدح سلطان بگفت که این بیت از آن جمله است،

۰ چو کودک لب از شیر مادر بشست * بکوهواره محمود گوید نخست

سلطان را ازین بیت بغایت خوش آمد و فردوسی را فرمود تا بر نظم شاهنامه قیام نماید، گویند که اورا در سرابستان خاص فرمود تا حجره و مسکن دادند و مشاهره و وجه معاش مقرر کردند، مدت چهار سال دیگر در خطه غزنین بنظم شاهنامه مشغول بود و بعد از آن اجازت حاصل کرد که بوطن رود و بنظم شاهنامه مشغول باشد و مدت چهار سال دیگر در طوس ساکن بود و باز بغزنین رجوع کرد و چهار دانگ شاهنامه را بنظم آورده بود بعرض سلطان رسانید و مقبول نظر کیا اثر سلطانی شد باز بطریق اول بکار مشغول شد، سلطان گاه گاه اورا نوازش و تنقیدی فرمودی و مرئی او شمس الکفایه خواجه احمد بن حسن میندی ۱۰ بوده و مدح او گهتی و الثفات بایاز که از جمله خاصان بوده نمیکرد و ایاز ازین معنی تافیه شد و از روی معادات در مجلس خاص بعرض سلطان رسانید که فردوسی رافضی است و سلطان محمود در دین و مذهب بغایت صلب بوده است و در نظر او هیچ طائفه دشمن تر از رَفَضَه نبوده است، خاطر سلطان ازین سبب بر فردوسی متغیر شد، روزی اورا ۲۰ طلب کرده از روی عتاب با وی گفت تو قرمطی بوده بفراهم تا ترا زیر پای فیلان هلاک کند تا جمیع قراطمه را عبرت باشد، فردوسی فی الحال در پای سلطان افتاد که من قرمطی نیستم بلکه از اهل سنت و جماعتم و بر من افترا کرده اند، سلطان فرمود که مجتهدان بزرگ این بدعت همه از طوس بوده اند اما من ترا بخشیدم بشرط آنکه از این ۲۵ مذهب رجوع نمائی، فردوسی بعد از آن از سلطان هراسان شد و سلطان

طوس برو جور و بیدادی کرده بشکایت عامل طوس بغزنین رفته و مدتی بدرگاه سلطان محمود تردد میکرد و مهم او میسر نمی شد و بخرج الیوم در ماند شاعری پیشه ساخت قطعه و قصاید میگفت و از عام و خاص وجه معاش بدو می رسید و در سرا و آرزوی صحبت استاد عنصری بود و از غایت جاه عنصری او را این آرزو میسر نمی شد تا روزی بچله خود را در مجلس عنصری گنجایید و در آن مجلس عسجدی و فرخی که هر دو شاگرد عنصری بودند حاضر بودند، استاد عنصری فردوسی را چون مرد روستائی شکل دید از روی ظرافت گفت ای برادر در مجلس شعرا جز شاعر نمیگنجید، فردوسی گفت بنده را درین فن اندک مایه هست، استاد ۱۰ عنصری جهت آزمون طبع او گفت ما هریک مصرعی میگوئیم اگر تو مصرع دیگر گویی ترا مسلم داریم، عنصری گفت - چون عارض تو ماه نباشد روشن، عسجدی گفت - مانند رخت گل نبود در گلشن، فرخی گفت - مژگانگ گذر هی کند از جوشن، فردوسی گفت - مانند سنان گیو در جنگ پشن، همکنان از حسن کلام او تعجب کردند و آفرین گفتند، استاد عنصری فردوسی را گفت زیبا گفتی مگر ترا در تاریخ ملوک عجم وقوفی هست، گفت بلی و تاریخ ملوک عجم همراه دارم، عنصری وی را در ابیات و اشعار مشکله امتحان کرد و فردوسی را بر شیوه شاعری و سخنوری قادر یافت، گفت ای برادر معذور دار که ما فضل ترا نشناختیم و او را مصاحب خود ساخت، و سلطان محمود عنصری را فرموده بود که ۲۰ تاریخ ملوک عجم را در قید نظم آورد و عنصری از کثرت اشتغال بهانه ها میکرد و میتواند بود که طبعش بر نظم شاهنامه قادر نموده باشد و هیچ کس را در آن روزگار نیافته که اهل این کار بوده باشد، انصه فردوسی را پرسید که توانی که نظم شاهنامه گوئی، فردوسی گفت بلی ان شاء الله تعالی، استاد عنصری ازین معنی خرم شد فی الحال بعرض سلطان رسانید که ۲۵ جوانی خراسانی آمد بسیار خوش طبع و بر سخن دری قادرست، گان بنده

داده است و شاهد عدل بر صدق این دعوی کتاب شاهنامه است که درین پانصد سال گذشته از شاعران و فصیحان روزگار هیچ آفریده را یارای جواب شاهنامه نبوده و این حالت از شاعران هیچ کس را مسلم نبوده و نیست و این معنی هدایت خدائست در حق فردوسی، قال بعض الافاضل فی حقه،

سکبه کاندر سخن فردوسی طوسی نشاند

کافر مگر هیچ کس از مردم فرسی نشاند

اول از بالای کرسی بر زمین آمد سخن

او سخن را باز بالا برد و بر کرسی نشاند

۱۰ و عزیزی دیگر میفرماید این قطعه را لله در قائله

در شعر سه تن پیمبرانند * هر چند که لا نبی بعدی

اوصاف و قصیده و غزل را * فردوسی و انوری و سعدی

انصاف آنست که مثل قصائد انوری قصائد خاقانی را توان گرفت باندکی

کم و زیاد و مثل غزلیات شیخ بزرگوار شیخ سعدی غزلهای امیر خسرو

۱۵ خواهد بود اما مثل اوصاف و سخن گزاری فردوسی کدام فاضل شعر گوید

و کرا باشد، وی تواند بود که شخصی این سخن را مسلم ندارد و گوید شیخ

نظامی را درین باب ید بیضاست و درین سخن مضایقه نیست و شیخ

نظامی بزرگ بوده و سخن او بلند و متین و پر معانی است اما از راه

انصاف تأمل در هر دو شیوه گو بکن و ممیز بوده حکم براسی گو در

۲۰ میان بیاور، اما اسم فردوسی حسن بن اسحق بن شرفشاه است و در

بعضی سخن این شرفشاه تخلص میکند و از دهاقین طوس بوده، گویند

از قریه رزان است من اعمال طوس و بعضی گویند سوری بن ابو معشر

که او را عمید خراسان میگفته اند در روستاق طوس کاریزی و چهار باغی

داشته فردوس نام و پدر فردوسی باغبان آن مزرعه بوده و وجه تخلص

۲۵ فردوسی آنست و العهدة علی الراوی، ابتدای حال فردوسی آنست که عامل

که از اعمال بسطام است شهید شد و سبب قتل امیر قابوس آن بود که او مردی بغایت متکبر بود و بدخو و بیشتر اکابر بر دست او هلاک شدند و او در ریختن خون حرص تمام داشت، عاقبت ارکان دولت از وی متنفر شدند و منوچهر را برو بیرون آوردند تا او را گرفته محبوس ساخت و در اثنای حبس بقتل او رضا داد، گویند که در وقتی که منوچهر قابوس را گرفت و بعبد الله جهاز سپرد تا او را در قلعه ماران جرجان محبوس سازد و در راه قلعه امیر قابوس از عبد الله سوال کرد که آخر شما را چه برین داشت که بر آزار من جرأت نمودید عبد الله گفت ای امیر تو مردم را بسیار کشتی ازین جهت ترا حبس کردم، امیر قابوس گفت که خلاف اینست من مردم را کمتری کشتم ازین جهت بدین بلا گرفتار شدم، اگر مردم را بسیار کشته ای اول ترا می کشتم و امروز بدین خواری بدست تو گرفتار نمی شدم، و شیخ الرئيس ابو علی سینا معاصر امیر قابوس بوده است و او را حجة الحق گفته اند، اصلاً بخاریست و پدر او ابو عبد الله سینا دانشمند و حکیم بوده است و شیخ ابو علی در دوازده سالگی با دانشمندان بخارا مناظره کردی و ایشان را ملزم ساختی، در خوارزم هفت سال درس گفتی و از آنجا بمرجان و ری و بعد از آن بعراق عجم افتاد و بعد با وزیر عماد الدوله دیلی شد و در خطه اصفهان بمرض اسهال و سحج در گذشت و این قطعه در حق ابو علی سینا فاضلی نظم کرده است،

۲. حجة الحق ابو علی سینا * در شمع آمد از عدم بوجود
در شصا کرد کسب جمله علوم * در تکر کرد این جهان بدرود

(۱۰) ذکر سبحان العجم فردوسی طوسی رحمه الله،

اکابر و افاضل متفق اند که شاعری در مدّت روزگار اسلام مثل فردوسی از کم عدم پای بمعبوره وجود ننهاده است و الحق داد سخنوری و فصاحت

زاد مردان نيك محضرا * روی در برقع خفاست کنون
 آسمان چون حریف نا منصف * بر ره عشوه و دغااست کنون
 طبع بیمار من ز بستر آز * شکر یزدان درست خاست کنون
 وز عفاقیر خانه توبه * نوش داروی صدق خواست کنون
 وین زبان جهان خدیو سرای * ماح حضرت خداست کنون
 لهجه نو نواے خوش زخمه * بلبل باغ مصطفاست کنون
 عزت جامه و قصب بر من * چون فزون شد خرد بکاست کنون
 سر آسوده و تن آزاد * پنج گر پشم و پنبه راست کنون
 مدتی خدمت شما کردم * نوبت خدمت خداست کنون
 ۱۰ اما امیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر والی جرجان و دار المرز و
 طبرستان و گیلان بوده، پادشاهی دانا و عالم و عادل و فاضل بوده است
 و حکما و علما را موثر داشتی و اشعار عربی و فارسی بسیار گفته است و
 حکیم سنائی راست درین باب این بیت که دلالت بر فضل قابوس
 میکند،

۱۵ فقه خوان لیک در جهنم جاه * همچو قابوس وشمگیر مباش
 میان او و فخر الدوله دیلی خصومت افتاد و فخر الدوله او را از جرجان
 اخراج کرد و قابوس بنیشابور آمد و التجا بامیر ابو علی سجور و تاش
 حاجب آورد که والی خراسان بودند از قبل نوح بن منصور سامانی و
 هفت سال در نیشابور بسر برد و علما و زهاد و صلحکارانعام و ادرار
 ۲۰ دادی و اولائی مجلس را درین وجه صرف کردی و در مدت غربت از
 قاعده که در دار الملک خود داشت ذره تجاوز نکرد و امام ابو سهیل
 صعلوکی که در آن حین افضی القضاة خراسان و سرآمد روزگار بوده در
 مدایح امیر قابوس قصائد و تصانیف دارد، چون فخر الدوله وفات یافت
 باز قابوس قصد جرجان و مملکت موروث خود کرد و بدست آورد و
 ۲۴ در آن حین بدست خاصان خود با سعی فرزندش منوچهر در قلعه جناشک

و محمد مسعود را اسیر کرد و بقتل رسانید و در ثانی الحال مودود بن مسعود بر عم خروج کرد و بقصاص پدر عم و فرزندان او را بکشت و صبح اقبال آل سبکتگین بشام ادبار مبدل شد و در آن خصوصیت آل سلجوق خروج کردند و خراسان و عراق را مستخر ساختند و سلطان مسعود پادشاهی مردانه و با رای و تدبیر بوده اما مصراع
تا بخت کرا خواهد و میلش بکه باشد،

(۸) ذکر ملک الشعراء عجمی علیه الرحمة،

اصل او هرویست، قصاید را متین و ملایم میگوید و از جمله شاگردان استاد عنصری بوده و همواره ملازم رکاب سلطان محمود بن سبکتگین بودی و دیوان عجمی متعارف نیست اما سخن او در مجموعها و رسایل فضلا مسطور و مذکورست و این رباعی اوراست،

از شرب مدام و لاف مشرب توبه * وز عشق بنان سیم غنجب توبه
دل در هوس گناه و بر لب توبه * زین توبه نا دُرست یا رب توبه

(۹) ذکر ابو الفخر مسعود بن سعد سلمان نور الله مضجعه،

۱۵ جرجانی است و دیوان او در عراق عجم و طبرستان و دار المرز شهرتی عظیم دارد و در زمان دولت امیر عنصر المعالی منوچهر بن قابوس بوده و مردی اهل فضل بوده و اشعار عربی نیز بسیار دارد و در آخر عمر ترك مدائح سلاطین و امرا نموده و قصاید در توحید و معارف دارد مشتمل بر زهدیات و ترك دنیا، و فضلا و اکابر اشعار او را معتقدند چنانکه ۲۰ فلکی شروانی در منقبت خود میگوید و ذکر سخن مسعود میکند، بیت

گر این طرز سخن در شاعری مسعود را بودی
بچان صد آفرین کردی روان سعد سلمانش
و مسعود راست این قطعه رحمة الله علیه،

چون بدیدم بدیده تحقیق * که جهان منزل فناست کنون ۲۱

گفتم اندر جهان چو او دیدی * گفت نی و نخوانده‌ام ز کتاب
 گفتم اندر کفش چه گوئی تو * گفت دریا بجای او چو سراب
 گفتم او لفظ سائلان شنود * گفت پاسخ دهد بزر و ثیاب
 گفتم آزاده را بنزدش چیست * گفت جاه و جلالت و ایجاب
 گفتم از تیر او چه دانی باز * گفت همتای صاعقه‌است و شهاب
 گفتم آن تیغ چیست و دشمن چیست * گفت آن آتش است و این سیاب
 گفتم از حکم او برون چیز نیست * گفت اگر هست ضایع است و خراب
 گفتم اعدای او دروغ زنند * گفت همچون مُسَلِّم کذاب
 گفتم آفاق را بدو ندهم * گفت خود کس خطا دهد بصواب
 ۱۰ گفتم از جود او عنا بر کیست * گفت بر جامه‌باف و بر ضرباب
 گفتم آن کز همه شریف‌ترست * گفت دادشش ایزد و هاب
 گفتم او ملک را کجا دارد * گفت زیر نگین و زیر رکاب
 گفتم از مدح او نیاسایم * گفت چونین کنند اولو الالباب
 گفتم اورا چه خواهم از ایزد * گفت عمر دراز و دولت شاب

۱۰ و از مقالات استاد عنصری بدین قدر کفایت کنیم چه دیوان استاد عنصری
 قریب سی هزار بیت است مجموع آن اشعار مصنوع و معارف و توحید
 و مثنوی و مقطعات، و مَوْلِد استاد عنصری ولایت بلخ است و مسکن
 دار الملک غزنین و وفات یافتن استاد عنصری در شهر سَنَه اَحدی و
 ثلثین و اربعائه در زمان دولت سلطان مسعود بن محمود غزنوی بوده،
 ۲۰ اما سلطان مسعود پسر مهتر سلطان محمودست و سلطان محمد بن محمود
 برادر کَهِتَر سلطان مسعودست و بعد از سلطان محمود میان این دو برادر
 منازعت افتاد و سلطان محمود وصیت کرده بود که خراسان و عراق و
 جرجان و مضافات آن سلطان مسعود را باشد و غزنین و کابل و هند
 محمد را و سلطان مسعود از برادر التماس کرد تا اورا در خطبه شریک
 ۲۵ سازد، محمد ابا کرد و سلطان مسعود بخصومت برادر لشکر بزابل کشید

مقامات و غزوات سلطان را بقید نظم در آوردی و او را قصیده ایست
مطوّل قریب بیکصد و هشتاد بیت که مجموع غزوات و حروب و فتوح
سلطان را در آن قصیده بنظم در آورده و در آخر سلطان محمود استاد
عنصری را مثال ملك الشعرائی قلمرو خود ارزانی داشت و حکم فرمود
که در اطراف مالک هر کجا شاعری و خوش گوئی باشد سخن خود را بر
استاد عنصری عرضه دارد تا استاد غنّ و سبین آنرا منقّح ساخته در
حضرت اعلیٰ بعرض رساند و همه روز مجلس استاد عنصری شعر را مقصد
معین بوده و او را جای و مالی عظیم بدین جهت جمع شد و فردوسی
او را در نظم شاهنامه تحسین بلیغ میکند و آن حکایت بجایگاه خود خواهد
آمد و الله اعلم، و استاد عنصری گوید این قصیده در صفت سؤال و
جواب در مدح امیر نصر بن سبکتگین برادر سلطان محمود

هر سؤالی کز آن لب سیراب * دوش کردم مرا بداد جواب
گفتش جز بشب نشاید دید * گفت پیدا بشب بود مهتاب
گفتم از تو که پرده دارد مهر * گفت از تو که پرده دارد خواب
۱۰ گفتم از شب خضاب روز مکن * گفت بر روز خون مکن تو خضاب
گفتم آن زلف سخت خوشبوست * گفت زیرا که هست عطر ناب
گفتم آتش بر آن رخت که فروخت * گفت آن کو دل تو کرد کباب
گفتم از روی تو نتمام روی * گفت کس روی نابد از محراب
گفتم اندر عذاب عشق توام * گفت عاشق نکو بود بعداب
۲۰ گفتم از چیست روی راحت من * گفت هر دم ز روی خسرو شاپ
گفتم آن میر نصر ناصر دین * گفت آن مالک ملوک رقاب
گفتم او را کفایت ادبست * گفت کافی ازو شدست آداب
گفتم آگاهی از فضایل او * گفت بیرون شد از حدود حساب
گفتم از وی بحرب کیست رسول * گفت نزدیک نیزه دور شهاب
۳۰ گفتم او در زمانه بایستست * گفت بایسته تر ز عمر و شهاب

شباب +

شباب

رسول را اکرام نمود و در جواب سلطان نوشت که سلطان محمود مردی
 غازی و صاحب دولت است و اکثر ایران و زمین هند اورا مسلم است
 اما تا شوهرم فخر الدوله در حیات بود مدت دوازده سال از تاختن و
 خصوصت سلطان محمود اندیشه ناک بودم، اکنون تا شوهرم بچست حق
 واصل شد آن اندیشه از خاطرم محوست چراکه سلطان محمود پادشاهی
 بزرگ و صاحب ناموس است لشکر بر سر پیر زنی نخواهد کشید و اگر
 لشکر کشد و جنگ کند مقررست که من نیز جنگ خواهم کرد و اگر
 ظفر مرا باشد تا دامن قیامت مرا شکوه است و اگر ظفر اورا باشد مردم
 گویند پیر زنی را شکست و فتح نامه‌ها بمالک چگونه نویسد (مصراع) چه
 ۱۰ مردی بود کر زنی کم بود، من میدانم که سلطان مردی عاقل و فاضل
 است هرگز اقدام بر چنین کاری نخواهد کرد و من در غری این باری
 اسوده‌ام و بر بساط کامرانی و رفاهیت غنوده، چون رسول سلطان محمود
 پیغام برین منوال رسانید سلطان بر عقل و کیاست سینه آفرین کرد و
 گفت که ما میخواستیم که شعبده بازیم اما این زن را خرد و پیش بینی
 ۱۵ زیاده از مردانست و تا سینه زن بود سلطان محمود قصد مملکت فخر الدوله
 نکرد و قتل مجد الدوله در شهر سنه ۴۲۰ بود،

(۷) ذکر ملك الشعراء استاد ابو القاسم الحسن بن احمد

العنصری رحمه الله عليه،

مناقب و بزرگواری او اظهر من الشمس است و (سرآمد شعرای روزگار
 ۲۰ سلطان محمود بوده و اورا وراى طور شاعری فضائل است و بعضی اورا
 حکیم نوشته اند، چنین گویند که در رکاب سلطان بین الدوله محمود
 انار الله برهانه چهار صد شاعر متعین ملازم بودند و (پیشوا و
 مقدم طائفه شعراء استاد عنصری بود همکنان بشاگردی او مقرر و معترف
 ۲۴ بودند، اورا در مجلس سلطان منصب ندیمی با شاعری ضم بوده و پیوسته

قهستان ری است صاحب اسمعیل بن عبّاد که کریم جهان بوده مرثی پندارست و خواجه ظهیر الدین فاریابی راست در فضیلت خود و ستایش پندار این بیت
در نهان خانه طبع بتماشا بنگر * تا ز هر زاویه عرضه دهم پنداری
و پندار راست بزبان فارسی
قطعه

از مرگ حذر کردن دو روز روا نیست
روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست
روزی که قضا باشد کوشش نکند سود
روزی که قضا نیست درو مرگ روا نیست
۱۰ و این قطعه بسیار مشهورست و بسیاری از اکابر اسناد میکنند امّا بتکرار در چند نسخه بنام پندار بنظر آمده و اوراست بزبان دیلی در مذمت کدخدائی

مرا گویند زن کن زن که اندر دل هلاک آئی
عروسک پر جهیزک پر ز خانه ططراک آئی
نخواهی زن نخواستی زن که نه مه بگذرد حالی
۱۵ رید در ریش تو گرچه ز خانه دیک و آک آئی

امّا مجد الدوله بعد از وفات پدر هفت سال در عراق عجم و دیلم سلطنت کرد و میان او و سلطان محمود غزنوی تنازع بود و مادر مجد الدوله سیئه دختر ابو دلف دیلی بود صاحب اختیار مملکت بسر بود و چون مجد الدوله طفل بود سیئه بنیابت او سلطنت میکرد، گویند سلطان محمود غزنوی از مادر مجد الدوله باج و خراج طلب کرد و بدو نوشت که حق تعالی مرا برگزید و تاج اقبال و دولت بر تارک هایون من نهاد و بیشتر اهل هند و ایران مطیع و منقاد من شدند تو نیز فرزندت را روانه کن تا در رکاب هایون من باشد و باج و خراج قبول کن و گرنه دو هزار
۲۰ فیل سرآمد جنگی بدیاری تو فرستم تا خاک ری را بغزنین نقل کنند، سیئه

روی تو چون شنبلیله بر شکفته بامداد
 و آن من چون شنبلیله نا شکفته در چمن
 از فراق روی تو گشتم عدو افتاب
 وز فراق تو شب تاری شدستم مفتتن
 من دگر یاران خود را آزمودم خاص و عام
 فی طلبکاری ز یک تن فی وفا اندر دو تن
 رازدار من توئی ای شمع یار من توئی
 غمگسار من توئی من آن تو تو آن من
 تو همی تابي چو نور و من همی خوانم بهر
 هر شبی تا روز دیوان ابو القاسم حسن
 اوستاد اوستادان زمانه عصری
 عنصر دین و دلش بی عیب و بی غش و فتن
 شعرا و چون فضل او هم بی تکلف هم بدیع
 فضل او چون شعرا و هم نازنین و هم حسن
 زین غزوت تر شاعری دعوی بود لاف و گراف
 این حکیمان دگر یکفن و او بسیار فن
 در زغن هرگز نباشد فن اسپ راهوار
 گرچه باشد چون صَهِیل اسپ آواز زغن
 تا همی خوانی تو اشعارش همی خائی شکر
 تا همی بوئی تو ایانش همی بوئی سمن
 الحق این قصیده بر متانت طبع و سخنوری او گواه عدلست و السلام،

(۶) ذکر ملک الکلام پندار رازی نور الله قبره و دولته،

شاعر حمید الدوله ابو طالب بن فخر الدوله دیلی بوده و سخنی متین و
 ۲۴ طبعی قادر داشته، بسه زبان سخنوری میکند عربی و فارسی و دیلی و از

او بوده و او را در مدح استاد عنصری قصاید غُرّاست و از آن جمله قصیده میگوید و خطاب بشع میکند بر طریق لغز و تخلص بِدَح استاد عنصری مینماید و چند بیت از آن قصیده وارد میگردد، قصید

ای نهاده بر میانِ فرق جانِ خویشتن
جسم ما زنده بجان و جان تو زنده بتن
گر نه کوکب چرا پیدا نگردی جز بشب
ور نه عاشق چرا گری هی بر خویشتن
کوکبی آری و لیکن آسبانِ نست موم
عاشقی آری و لیکن هست معشوقست لکن
پیرهن در زیر تن داری و پوشد هر کسی

پیرهن بر تن تو تن پوشی هی بر پیرهن
گر بیری آتش اندر تو رسد زنده شوی
چون شوی بیمار خوشتر گردی از گردن زدن
تا هی خندی هی گری و این بس نادرست
هم تو معشوق و هم تو عاشق بر خویشتن
بشگفتی بی نو بهار و پژمری بی مهرگان
بگرتی بی دیدگان و باز خندی بی دهن
تو مرا مانی بعینه من ترا مانم هی

دشمن خویشیم هر دو دوستدار انجمن
خویشتن سوزیم هر دو بر مراد دوستان
دوستان در راحتند از ما و ما اندر حزن
هر دو گریانیم و هر دو زرد و هر دو در گداز
هر دو سوزانیم و هر دو فرد و هر دو مستغن
آنچه من در دل نهادم بر سرت بینم هی
آنچه تو بر سر نهادی در دلم دارد وطن

هر کس بقدر خویش گرفتار محنتست * کس را نداده‌اند برات مسلمی
 حکایت کنند که امیر ابو علی سجور پیشتر از حکومت آل سبکتگین
 از قبل سلاطین سامانیّه حاکم خراسان بوده، چون امیر ناصر الدین
 سبکتگین بر خراسان مستولی شد میان آل سجور و آل سبکتگین منازعت
 افتاد و در آن فتنه خراسان خراب شد، عاقبت امیر ابو علی بر دست
 سلطان محمود گرفتار شد و پادشاهی خراسان باستقلال و انفراد بید
 تصرف سلطان محمود افتاد و آل سجور استاد ابو الفرج را میفرموده‌اند
 که هجو آل سبکتگین می‌گفته و در حقارت نسب ایشان اشعار دارد و
 چون آل سجور مستاصل شدند و سلطنت خراسان بر آل سبکتگین قرار
 گرفت سلطان محمود بغایت از استاد ابو الفرج در خشم بود، خواست
 تا او را هلاک سازد و عقوبت فرماید، او در خفیه استعانت با استاد
 عنصری برد و عنصری شفیع شده جریمه او را از سلطان در خواست،
 سلطان از جریمه او در گذشت و او را باموال و جهات با استاد عنصری
 بخشید و استاد عنصری اموال گرانمایه از استعداد استاد ابو الفرج بقلم
 آورد و از روی حقوق استادی و سماحت نصف اموال را بابو الفرج
 بخشید و استاد ابو الفرج عنصری را دعا کرد و در مدح شاگرد قصاید دارد،

(٥) ذکر فخر الافاضل استاد منوچهری شصت کله نور الله مضجعه،

منوچهری در زمان دولت سلطان محمود غزنوی بوده و از ولایت بلخست
 اما در غزنین بودی و او را از شعرای سلطان محمود شمرده‌اند، شاعری
 ۲۰ ملایم گوی متین سخن است و او شاگرد استاد ابو الفرج سجزی است و
 از اقران ملک الکلام عنصری بوده و اشعار او مقبول طبع فضلاست و
 دیوان او در ایران زمین معروف و مشهور است، بغایت متمول و صاحب
 مال بود و بشصت کله از آن شهره شده و جمیع اموال او را بسبب شعر
 ۲۴ و شاعری حاصل شده، استاد عنصری شعر او را بسیار معتقدست و مرثیه

Handwritten signature or note at the bottom of the page.

ماه تو از ضوء خورشید من افزایش نور
وز پئی خدمت خورشید کند پشت بخر
گر ز خورشید سبکتر رود او پیک و بست
پیک البتّه سبکتر نهد از شاه قدم
از فریضه سه نمازست بروز و دو شب
ز آن نماز تو کم آمد که ز من هستی کم
ور بقولم نبوی راضی و خواهی که بود
در میان حکم کنی عدل خداوند حکم
یا پسند آر بگشتار شه عادل زاد
یا رضا ده برئیس الوزرا کان کرم
زاد بو نصر خلیل احمد کرا نصرت و جود
افسر جاه و جلالست و سر ملک و نعم

(۴) ذکر ملک الکلام استاد ابو الفرج سجری طاب ثراه،

استاد ابو الفرج سجری در زمان حکومت امیر ابو علی سججور ظهور یافته
۱۰ و مدّاح آن خاندانست، مردی بغایت محّشم و صاحب جاه بوده و از
اکابر آل سججور انعام و اکرام بی پایان بدو عاید شده و در علم شعر
بغایت ماهر و صاحب فنّ است چنانکه چند نسخه درین علم نفیس تألیف
دارد و ملک الشعراء عنصری شاگرد اوست و او سیستمی الاصل است
و در بعضی مجموعهها او را غزنوی نیز نوشته‌اند و بعد از ابو الفرج بلخی
۲۰ نیز بوده اما الفضل للمتقدّم، دیوان او متعارف نیست اما در مجموعهها
اشعار او را نوشته دیدم، اکابر در رسایل خود اشعار استاد ابو الفرج را
باستشهاد می آورند و این قطعه را می فرماید
عنقای مغربست درین دور خرمی * خاص از برای محنت و رنجست آدمی
۲۴ چندانکه گرد عالم صورت بر آمدم * غمخواره آدم آمد و بیچاره آدمی

روز خواهد بود بر خاستن خلق بحشر
 روز شد نیز وجود همه مردم ز عدم
 تو بعاشق نه برنجی و باطفال نهیب
 در تن دیو دلی بر دل بیمار ستم
 بوم و خفّاش بشب مرغ و سپه جئی و دیو
 دزد اکثر همه شب گرد و همه اهل نهم
 من باصل از خور چرخم تو بجنس از دل خاک
 من چو تابان ضوئِ نارم تو چو تاریک فخر
 روی آفاق ز من خوب نماید ز تو زشت
 دیده خلق ز من نور فزاید ز تو نم
 مرا گونه اسلام و ترا گونه کفر
 مرا جامه شادبست ترا جامه غم
 تو بپچهر از حبشی فخر بحسن از چه کنی
 حبشی را چه رسد حسن اگر هست صنم
 سپه و خیل نجوم تو چه باشند که پاک
 بگریزند چو خورشید من افراخت علم
 چه زیان کت به نبی پیش ز من داشت خدای
 در نبی نیز هم از پیش سببست اصم
 خَلَقَ الْاَنَامَ بِخَوَانِ گرچه حیات از پس اوست
 به ز مونست بهر حال حیات آخر هم
 گر ز ماه تو شناسند مه و سال عرب
 ز آفتابم همه دانند مه و سال عجم
 گرچه زرد آمده خورشید هم او به ز مهست
 گرچه زرد آمده دینار هم او به ز درم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قهر چرخ بشب کرد محمد بدو نیم
 سوه معراج بشب رفت هم از بیت حرم
 هر مهی باشد سی روز و بقرآن شب قدر
 بهتر از ماه هزارست ز بس فضل و شیم
 ستر پوش است شب و روز نماینده عیب
 راحت افزاست شب و روز فزاینده الم
 هست در روز ز اوقات که نهیست نماز
 وز نماز همه شب فخر نبی بود و امم
 منم آن شاه که تختم زمی است ایوان چرخ
 مه سپهدار و همه انجم سیاره خدم
 هر مه سال عرب را عدد از ماه منست
 بر سر ماه منست از پر جبریل رقم
 بر رخ ماه من آثار درستیت پدید
 بر رخ و چهره خورشید تو آثار سقم
 راست خورشید تو چندانکه بسالی برود
 کمر ز ماهی برود ماه من از کیف و زکر
 روز از شب بشنید این و بر آشت و بگفت
 خامشی کن چه درائی سخن نا محکم
 روز را عیب بطعنه چه کنی کایزد عرش
 روز را پیش ز شب کرد ستایش بقسم
 روزه خلق که دارند بروزست همه
 بحر نیز بروزست حج از رب حرم
 عید و آدینه فرخ عرفه عاشورا
 همه روزست چو بینی بهم از عقل و فهم

۵

۱۰

Leith ۱۰

۲۰

۲۴

Phad
du

مانده است، می ترسم که چون رحلت کنم کسی را قوت آن نباشد که باقی شاهنامه را بقید نظم در آورد، استاد گفت ای فرزند غمگین مباش که اگر حیات باشد بعد از تو من این شغل را بانمام رسانم، فردوسی گفت ای استاد تو پیری، مشکل که این کار بدست تو کفایت شود، اسدی گفت ان شاء الله تعالی شود و از پیش فردوسی بیرون شد و آن شب و آن روز تا نماز دیگر چهار هزار بیت باقی شاهنامه را بنظم آورد و هنوز فردوسی در حال حیات بود که سواد آن ایات را مطالعه نمود، بر ذهن مستقیم استاد آفرین گفت، و آن نظم از اول استیلای عربست بر عجم در آخر شاهنامه و آمدن مغیره بن شعبه نزد یزدجرد شهریار و حرب سعد ۱۰ بن وقاص بلوک عجم و ختم کتاب شاهنامه، و فضلا بر آنند که آنجا که نظم فردوسی آخر شده و بنظم اسدی رسیده ظاهراً بفراست معلوم می توان کرد، و از مناظرات استاد اسدی مناظره شب و روز را نوشتیم درین کتاب و درین روزگار اشعار مناظره کمتر میگویند،

مناظره شب و روز از گفتار اسدی

بشنو از حجت گفتار شب و روز بهم
سرگذشتی که ز دل دور کند شدت غم
هر دورا خاست جدال از سبب بیشی فضل
در میان رفت فراوان سخن از مدحت و ذم
گفت شب فضل شب از روز فزون آمد از آنک
روز را باز ز شب کرد خداوند قدم
نزد یزدان ز پرستنده و از عابد روز
ساجد و عابد شب را ست فزون قدر و قییم
قور را سوے مناجات بشب برد کلیم
هم بشب گشت جدا لوط ز بیداد و ستم

۱۵

۲۰

۲۴

سی سال بحرب کَنّار جهت تعظیم شرع خاندان مصطفی صلعم روزگار گذرانیده باشد اکنون يك الف بصد هزار درم میخرد، خلیفه که ثمره شجره مروّت و فتوّت است اگر يك حرف بصد هزار درم نفروشد و مضایقه کند کمال بی مروّتی باشد، چون رسول سلطان مال و مکتوب را بدار الخلافه رسانید اکابر و فضلا بعرض خلیفه رسانیدند که مقصود محمود از خریدن يك حرف الحاق النبی است در لقب که ولیّ امیر المؤمنین ولیّ امیر المؤمنین شود و مظنّه طرف دوم بر طرف باشد، خلیفه از کمال فضل و کیاست سلطان تعجّب کرد و بالقاب ولیّ ساها امثله و مناشیر از دار الخلافه در حق سلطان صادر میشد، وفات سلطان محمود در شهرور ۱۰ سنه احدی و عشرین و اربعائه بوده و شصت و نه سال عمر یافت و سی و چهار سال اکثر سلطنت ایران بدو متعلّق بود،

(۲) ذکر اسدی طوسی رحمه الله علیه،

از جمله متفکّمان شعراست، طبعی سلیم و ذهنی مستقیم داشته و فردوسی طوسی شاگرد اوست و در روزگار سلطان السلاطین محمود غزنوی استاد ۱۰ فرقه شعرای خراسان بوده است و او را بکرات تکلیف نظم شاهنامه کرده اند و استعفا خواسته و پیری وضعیفی را بهانه ساخته، حالا دیوان او متعارف نیست اما در مجموعها سخن او مسطورست و کتاب گرشاسپ نامه که بر وزن شاهنامه است ازو مشهورست و مناظره ها بغایت نیکو گفته و از طرز کلام او معلوم میشود که مرد فاضلی بوده و فردوسی را بنظم ۲۰ شاهنامه دایما اشارت میکرده که این کار بدست تو درست خواهد شد، نقل است که چون فردوسی از غزنین فرار کرده بطوس آمد و از طوس برستمدار افتاد بعد از مدتی که از رستمدار و طالقان مراجعت کرده بوطن مألوف آمد در آن حین چون وفاتش نزدیک رسید اسدی را طلب کرد و گفت ای استاد وقت رحیل نزدیک رسید و از شاهنامه قلیلی

و غضایری را قوئی کامل در فن شاعری هست خصوصاً در صنعت اغراق و اشتقاق و فضلاء و شعراء او را درین دو صفت مسلم میدانند، اما متأثر و مناقب سلطان یمن الدوله ابو القاسم محمود انار الله برهانه از آفتاب روشتراست، پادشاهی بود موفق بتوفیق یزدانی و عدلی شامل و فضلی کامل داشته علمارا معزز داشتی و با فقرا و صلحا و زهاد در مقام خدمت و شفقت زندگانی میکرد لا جرم همچو نام شریفش عاقبت او محمودست و در تاج الشیوخ چنین آورده است که چون سلطان محمود ملک غزنین و خراسان را مستخلص ساخت او را ذوق آن شد که از دار الخلافه بلقی معین مشرفش گردانند، امام ابو منصور ثعالی را برسالت جهت تعیین لقب ۱۰ بدار الخلافه فرستاد و امام قریب یک سال بجهت این مهم در دار الخلافه تردد میکرد و میسر نمیشد، آخر الامر امام این صورت را بعرض خلیفه رسانید که امروز سلطان محمود پادشاهی است بزرگ منش و با شوکت و در اعلای اعلام دین می کوشد و چندین هزار بتکه بسعی او مساجد شده و چندین هزار کفار مخاذیل بشرف اسلام مشرف شده اند، شاید ۱۰ چنین پادشاهی مجاهد غازی دیندار را از لقی محروم کردن، خلیفه از سخن امام متأمل شد که این شخص بنده زاده است او را لقبی از القاب سلاطین چگونه توان داد و آگو مضایقه کم مردیست بزرگ و پر شوکت مبادا که قصدی و عصیان از او در وجود آید، با اکابر حضرت درین امر مشاورت کرد، اتفاق کردند که او را لقبی باید نوشت که احتمال مدح و ذم داشته ۲۰ باشد و نوشتند که سلطان یمن الدوله ولی امیر المؤمنین، ولی در لغت هم دوست را گفته اند و هم بنده و مملوک را پس این کلمه بر هر دو جانب شامل بود، چون منشور از دار الخلافه بدین لقب صادر شد امام منصور کیفیت این لقب بحضرت سلطان عرضه داشت کرد، سلطان از غایت زیرکی و کیاست احتمال طرف دوم را ملاحظه کرده فی الحال صد هزار ۲۰ درم بحضرت خلافت پناهی روان کرد و بخلیفه وشت که محمود که مدت

11 friends
23 slave

کلی

هنرمند هنر پرور بوده، ما وراء النهر و خراسان را مستخلص ساخت و سی سال بعدل و داد و نشر ایادی و قهر اعدای روزگار گذرانید و آخر بدست غلامان خود بسعادت شهادت استسعاد یافت در شهر سته احدی و ثلاثین و ثلاثه، و استاد عنصری در تعداد سلاطین آن خانان مبارک گوید

رباعیه

نه کس بودند زآل سامان مذکور
دایم بامارت خراسان مشهور
اساعیل است و احمدی و نصری
دو نوح و دو عبد الملك و دو منصور

(۲) ذکر غضایری رازی رحمه الله علیه

۱۰

از اکابر شعراست، در روزگار سلطان محمود بن سبکتگین بوده از ولایت ری بعزم ملازمت متوجه غزنین شد با شعراء دار الملك غزنین همشاعره و معارضه مشغول شد در مدح سلطان قصیده انشاء کرد که مطلع آن قصیده اینست،

اگر مراد بجاه اندرست و جاه بمال
مرا بین که به بینی جمال را بکمال
من آن کسم که بمن تا بحشر فخر کند
هر آنکه بر سر یک بیت بر نویسد قال

۱۰

درین قصیده اغراقی هست که سلطان محمود غضایری را صلّه آن اغراق ۲۰ هفت بدره زر بخشیده که از چهارده هزار درم مملو بود، اینست آن اغراق

عما

صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان
یگانه ایزد دادار بی نظیر و همال
و گر نه هر دو بخشیدی او بروز سخا
امید بنده نمایی بایزد متعال

۲۴

بسیار استاد را تقبل کردند، روزی امیر را در مجلس شراب ذکر نعیم بخارا و
 هوای آن ملک جنت آسا بر زبان گذشت، استاد رودگی بدیهه این
 ابیات نظم کرده بعرض رسانید، لله در قائله *سعدی رودگی* قطعه

بوی جوی مولیان آید هی * یاد یار مهربان آید هی
 ریگ آمو با درشپهای او * زیر پا چون پرنیان آید هی
 آب جیخون و شگرفیهای او * خنگ مارا تا میان آید هی
 ای بخارا شاد باش و دیرزی * شاه نردت میبہان آید هی
 میر ماهست و بخارا آسمان * ماه سوی آسمان آید هی
 میر سروسست و بخارا بوستان * سرو سوی بوستان آید هی

۱۰ این قصیدہ ایست طویل ایراد مجموع آنرا این کتاب تحبل نیاورد،
 گویند امیر را این قصیدہ بخاطر چنان ملائم افتاد کہ موزہ در پای ناکردہ
 سوار شد و عزیمت بخارا نمود، غنلا را این حالت بخاطر عجیب می نماید
 کہ این نظم بیست سادہ و از صنایع و بدایع و متانت عاری چہ کہ اگر
 درین روزگار سخنوری مثل این سخن در مجلس سلاطین و امرا عرض کند
 ۱۵ مستوجب انکار ہمکنان شود، اما می شاید کہ چون استاد را در اوتار و
 موسیقی و قوفی تمام بودہ قوی و تصنیفی ساختہ باشد و باہنگ آغانی و ساز
 این شعر را عرض کردہ و در محل قبول افتادہ باشد، القصہ استاد را انکار
 نشاید کرد بمجرّد این سخن بلکہ او را در فنون علوم و فضایل و قوفست
 و از اقسام شعر قصائد و مثنوی را نیکو میگوید و استاد رودگی عظیم
 ۲۰ الشان و مقبول خاص و عام بودہ، نقلست کہ چون رودگی در گذشت
 دو بیست غلام ہندو و ترک ترکہ گناشت، قیاس اموال دیگر ازین نوان
 کرد، این قطعہ از اشعار اوست، قطعه

✓ دردا و حسرتا کہ مرا دور روزگار * بی آلت و سلاح بزد راہ کاروان
 چون دولتی نمود مرا محتاج فرود * بی کردن شگفت نبودست گر زمان
 ۲۵ اما امیر وفی ابو الفوارس نصر بن احمد بن اسماعیل سامانی پادشاهی عادل

دو بیت میگفتند تا فضلا لفظ دو بیت را نیکو ندیدند گفتند که این چهار مصرعی است رباعی می شاید گفتن و چندگاه اهائی فضایل رباعی مشغول بودند و خوش خوش باصناف سخنوری مشغول شدند (ع) گل بود بسبزه نیز آراسته شد، اما بروزگار آل سامان شعر فارسی رونق یافت و استاد رودگی درین علم سر آمد بود، قبل ازو شاعری که در فارسی صاحب دیوان باشد نشنوده ام، پس واجب نمود که ابتدا از استاد رودگی نمایم،

(۱) ذکر مقدم الشعراء استاد ابو الحسن رودگی نغمه الله تعالی بغفرانه،

استاد ابو الحسن رودگی در روزگار دولت ملوک سامانیه ندیم مجلس امیر ۱۰ نصر بن احمد بود، وجه تخلص رودگی گویند بدان جهت است که او را در علم موسیقی مهارتی عظیم بوده و بر بطرا نیکو نواختی و بعضی گویند که رودک موضعی است از اعمال بخارا و رودگی از آنجاست، فی الجمله طبعی کریم و ذهنی مستقیم داشته و از جمله استادان فن شعرست و کتاب کلیله و دمنه را در قید نظم در آورده و امیر نصر را در حق او صلوات گرانمایه ۱۵ است چنانکه استاد عنصری شرح آن انعام در قصائد خود میگوید، خواجه حمد الله مستوفی در تاریخ گریه می آورد که امیر نصر بن احمد سامانی را چون مالک خراسان مسلم شد و بدار الملک هرات رسید باد شمال و هوای با اعتدال آن شهر جنت مثال امیرا ملائم طبع افتاد، نوهار سرخس و تموز کوهسار بادغیس و خزان پر نعمت حوائی شهر مشاهده ۲۰ میکرد و امیرا دار الملک بخارا که نختگاه اصلی آن خاندان است از خاطر محو شد، امرای دولت و ارکان سلطنت را چون وطن و مسکن و ضیاع و عمار از قدیم الايام در بخارا بود از مکث امیر در هرات ملول شدند و هیچ حيله امیر قصد بخارا نمیکرد، آخر الامر استعانت با استاد رودگی بردند تا امیرا در مجلس انس بر عزیمت بخارا تحریض کند و مال ۲۵

الپ ارسلان بن چقر بیگ سلجوقی بود از کم بضاعتی خود فرمود تا آن قاعده را بر طرف ساختند و احکام و امثله از دواوین سلاطین بفارسی نوشتند، و نیز حکایت کنند که امیر عبد الله بن طاهر که بروزگار خلفای عباسی امیر خراسان بود روزی در نیشاپور نشسته بود، شخصی کتابی آورد و بتخته پیش او بنهاد، پرسید که این چه کتابست، گفت این قصه و امق و عذراست و خوب حکایتی است که حکما بنام شاه نوشیروان جمع کرده اند، امیر فرمود که ما مردم قرآن خوانیم بغیر از قرآن و حدیث پیغمبر چیزی نمیخواهیم مارا ازین نوع کتاب در کار نیست و این کتاب تالیف مغانست و پیش ما مردودست، فرمود تا آن کتاب را در آب انداختند و حکم کرد که در قلمرو من هر جا که از نصایف عجم و مغان کنای باشد جمله را بسوزانند، ازین جهت تا روزگار آل سامان اشعار عجم را ندیده اند و اگر احیاناً نیز شعر گفته باشند مدون نکرده اند، حکایت کنند که یعقوب بن لیث صفار که در دیار عجم اول کسی که بر خلفای بنی عباس خروج کرد او بود پسری داشت کوچک و او را بغایت دوست میداشت، روز عید آن کودک با کودکان دیگر جوز میباخت، امیر بسر کوی رسید و بتماشای فرزند ساعتی بایستاد، فرزندش جوز بینداخت و هفت جوز بکوفتاد و یکی بیرون جست، امیرزاده نا امید شد، پس از لمحّه آن جوز نیز بر سیل رجع الفهقری بجانب کو غلطان شد، امیرزاده مسرور گشت و از غایت ابتهاج بر زبانش گذشت که،

غلطان غلطان هی رود تا لب کو،

امیر یعقوب را این کلام بذاق خوش آمد، ندما و وزرارا حاضر گردانید و گفت که این شعر خوب هست و این از جنس شعر است، ابو دلف عیلى و ابن الکعب باتفاق بتقطیع و تحقیق مشغول شدند، این مصراع را نوعی از هزج یافتند، مصراع دیگر بتقطیع موافق آن برین مصراع افزودند و يك بیت دیگر موافق آن ضم کردند و دو بیت نام کردند و چند گاه

بود که اورا دلآرام چنگی میگفته اند و آن منظوره ظریفه و نکته دان و راست طبع و موزون حرکات بود و بهرام برو عاشق بود و آن کینزک را دائم بشکار و تماشا همراه بردی، روزی بهرام بحضور دلآرام در بیشه بشیری در آویخت و آن شیر را دو گوش گرفته بر هم بست و از غایت تفاخر بنان دلاوری بزبان بهرام گذشت که

ع

منم آن پیل دمان و منم آن شیر یله،

و هر سخنی که از بهرام واقع شدی دلآرام مناسب آن جوابی گفتی، بهرام گفت که جواب این سخن من چه داری، دلآرام مناسب آن بگفت،

ع

نام بهرام ترا و پدرت بو جبله،

۱۰ پادشاه را طرز این کلام بمذاق موافق افتاد و بحکما این سخن را عرض کرد، در نظم قانونی پیدا کردند فاما از يك بيت زياده نفي گفتندی، ابو طاهر خاتونی گفته که بعد عضد الدوله دیلی که هنوز قصر شیرین که بنواحی خاقین است بالکل ویران نشد بود در کتابه آن قصر این بیت نوشته یافتند که بدستور فارسی قدیم است

بيت

۱۵ هزارا بگیاان انوشه بزی * جهان را بیدار توشه بری،

پس برین تقدیر معلوم شد که پیش از اسلام شعر فارسی نیز میگفته اند اما چون ملك اكاسره و عجم بدست عرب افتاد و آن قوم مبارك بدین اسلام و ظاهر کردن شریعت میکوشیدند و رسم عجم را می پوشیدند شاید که منع شعر نیز کرده باشند و یا از جهت قرأت شعر مجهول شده باشد و ۲۰ در زمان بنی امیه و خلفای بنی عباس خود حکام این دیار عرب بوده اند و شعر و انشاء و امثله بزبان عرب بوده، خواجه نظام الملک در سیر الملوك حکایت کند که از زمان خلفای راشدین رضوان الله علیهم اجمعین تا بوقت سلطان محمود غزنوی قانون و دفاتر و امثله و مناشیر از درگاه سلاطین عربی می نوشته اند و بفارسی از درگاه سلاطین امثله نوشتن عیب بود، چون وقت وزارت عمید الملک ابو نصر کندی رسید که او وزیر

۲۵

حضرت ختمیت شعار محلی است ترتیب نمود و برسم عرب بر شتری تیزرو سوار شد طی مراحل کرده خود را باستان ملائک پاسبان رسانید، بعد از اسلام ابتدا بانشاد قصیده نمود و در آن ابیات تمهید معذرت و استغفار مندرج بود، چون حضرت رسالت صلعم استماع فرمود رقم عفو بر جریده هفوات او کشیده و برد یانی که بپن آن استبحاح امانی توان یافت از تن روح پرور و جسد مطهر بیرون کرد و باو حواله فرمود و او را در سلک بندگان مقبل منخرط گردانید و آن برد یانی که حضرت رسالت باو ارزانی داشت معاویه آنرا از اولاد کعب بیچار هزار درم ابتیاع نمود و هان بردست که خلفای بنی امیه و بنی عباس در ایام عید میپوشیدند و چون ۱۰ اختصار مطلوبست باین چند بیت ازین قصیده اقتصار نمود،

وَقَالَ كُلُّ خَلِيلٍ كُنْتُ أَمْلُهُ * لَا إِلَهِيكَ إِلَيَّ عَنْكَ مَسْغُولُ
فَقُلْتُ خَلُّوا سَبِيلِي لَا أبا لَكُمْ * فَكُلُّ مَا قَدَّرَ الرَّحْمَنُ مَفْعُولُ
نُبِيتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي * وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ
لَا تَأْخُذْنِي بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَا أَمْ * أَذْنِبُ وَإِنْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلِ
إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ * مُهَنْدٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْئُولُ ۱۰

طبقه اول از طبقات شعراء فارسی

حوادث آباد عالم مقای است منقلب که بهر حادثه بنوعی بگردد و قرنی و قوی و زمانی و لغتی و زبانی پدید آید، بیت

شاهد دهر فریبنده عروسیست و لیک

نیست معلوم که کاوس کیش دارا بود

حوادث و طوفانات

طوفانات و حوادث و انقلاب و قتل عام همه باعث آنست که تبدیل احوال شود و علماء و فضلاء بزبان فارسی قبل از زمان اسلام شعر نیافته اند و ذکر اسامی شعرا ندیده اند اما در افواه افتاده که اول کسی که شعر گفت بزبان فارسی بهرام گور بود و سبب آن بود که او را محبوبه ۲۰

دارد و اکابر عرب دیوان او را معتقدند و اکثر سخنان او در معارف و توحیدست و ملک الفضلاء ملک عباد زوزنی در تاریخ رحلت او گوید،
قطعه

شیخ عالی قدر محمد الدین ابو الفتح آنکه بود
مقتدای اهل فضل و سرور اهل کلام
چار صد باسی چو از تاریخ احمد در گذشت
در مه شوال رحلت کرد تا دار السلام

(۹) ذکر ملک الکلام مولانا معین الدین ابو نصر احمد بن عبد
الرزاق الطنطرنی،

۱۰ از اکابر علماء بود و در روزگار شمس الکفایه خواجه نظام الملک در
مدرسه نظامیه بغداد مدرس بوده، لا شکّ فنّ شعر او از ادنی مراتب
اوست و او را اشعار عربی بسیارست مشتمل بر صنایع و بدایع از آن جمله
قصیده ترجیع میگوید در مدح خواجه نظام الملک محمّد و ذوقافین و
بسیار صنایع در آن قصیده بکار برده، چون در مقدمه شعراء عرب اطنابی
۱۵ نرفته این قصیده من اوّله الی آخره ایراد میشود در آخر تذکره ان شاء الله،

(۱۰) ذکر کعب بن زهیر بن ابی سلمی

از صحابه حضرت سیّد المرسلین و شیعه امیر المؤمنین عم بود و علوهت
کعب و فصاحت و بزرگی او بر هر ذلول و صعب ظاهر و هویداست،
نقله آثار روایت کرده اند که کعب قبل از آنکه بشرف اسلام فایض گردد
۲۰ زبان بهجو بعضی از خدّام عتبه رسالت و عاکفان کعبه جلالت ملوث
کرده و حضرت رسالت پناه صلّم خون او را مهتر ساخته بود، چون
کعب از این معنی خبر یافت دانست که از آسیب قهر آن حضرت جز
بظلال رحمت بیدریغ او که بحکم و ما أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ذات
۲۵ وجود عالمرا شاملست پناه نتوان آورد، قصیده محمّداً که بزبور نعت کمال

گاهای میدهد، حکایت کنند که حریری کتاب مقامات را تصنیف کرد و پیش مقتدر خلیفه برد، خلیفه او را نوازشها نمود، و او داء الثعلب داشتی و پیوسته محاسن خود را کندی و اقرباء و فرزندان او دائما او را از آن منع کردند تا غایتی که دست او را در خریطه دوختندی، روزی خلیفه گفت اگر حکومت ولایتی خواهی پیش ما مبذول شود، حریری گفت یا امیر المؤمنین مرا بر محاسن من امیری ده تا مرا بر ریش من فرزندان و اقربا حاکم دانند و مرا بر ریش خویش باز گذارند، خلیفه این لطیفه او را پسند فرمود و او را مراعات و اکرام نمود، و اوراست این قطعه

قُطِعَتْ مِنَ الدُّنْيَا بَقُوتٍ وَ شَمْلَةٍ * وَ شَرِبَ مَاءَ كَوْزِهَا مُتَكَسِّرٌ،
فَقُلْ لِيَنِ الدُّنْيَا أَعَزُّ لَوْ أَنَّ أَرْدُنُمْ * وَ لَوْ أَنَّ خُلُونِي مِنَ الْبَعْدِ أَنْظَرُ،

(۸) ذکر الشیخ الجلیل ابی الفتح البُستی،

از اکابر و فضلاء روزگارست و در زمان دولت سلطان محمود بن سبکتگین بوده، ذو لسانین است اشعار فارسی را هم بغایت مصنوع و متین میگوید و ایراد اشعار او در جریده شعرای فارسی زبان خواهد آمد و این مطلع از قصیده اوست،

زِيَادَةُ الْمَرْءِ فِي دُنْيَاهُ تَقْصَانُ * وَ رِيحُهُ غَيْرَ مَحْضٍ اَلْخَيْرِ خُسْرَانُ
و این قصیده قریب هشتاد بیت غزاست مجموع معارف و زهدیات و ترک دنیا و ملک الشعراء بدر الدین جاجری نغده الله تعالی بغفرانه این قصیده را ترجمه بفارسی کرده و آن ترجمه بجایگاه خود خواهد آمد،

تَصَحُّتُكُمْ يَا مُلُوكَ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسْبَ الْمَكَارِمِ بِالْإِحْسَانِ وَ التَّجُودِ
وَ أَنْفِقُوا بِيضَكُمْ وَ اَلْحُمْرَ فِي شَرَفٍ * لَا يَتَّهِى بِاخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَ الْمَوَدِ
هَذَا ذَخَائِرُ مُحَمَّدٍ قَدْ أَتَتْهُ * وَ لَا أَنْتِهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مُحَمَّدٍ
و شیخ ابو النخعا اشعار مختار بسیارست و در میان مردم شهرتی و احترامی

و در مدائح خاندان عباس ابو العلارا قصائدست، حکایت کنند که ابو سعید رستی شاگرد ابو العلا بود و ابو سعید از اکابر و اعیان شعراء و فضلاست و در نهایت حال ابو العلا نابینا شد و او را ابو العلاء ضریر بدان سبب گویند، هرگاه ابو العلا مدحی جهت خلیفه انشا کردی ° ابو سعید رستی قائل او شده او را بمجلس خلیفه آوردی، گویند دار الخلافه را دروازه ها چنان بلند بودی که علمداران علم را در آنجا خم نا کرده در آوردندی که در خم شدن علم تنال بدی نمود، هرگاه ابو سعید رستی ابو العلارا بدروازه رسانیدی گفتی یا ایها الاستاذ دوتا شو، ابو العلا پشت خم کردی و خلیفه و ارکان دولت خندان شدند و ابو العلا ۱۰ گنتی احسنت زهی شاگرد خلف، و معری این قطعه در نابینائی خود و نکوهش اهل روزگار خود گوید

أَبَا الْعَلَاءِ ابْنَ سَلِيمَانَ * عَمَّاكَ قَدْ أَوْلَاكَ إِحْسَانًا
إِنَّكَ لَوْ أَبْصَرْتَ هَذَا الْوَرَى * لَمْ يَرِ إِنْسَانُكَ إِنْسَانًا
و قال ایضاً

۱۰ أَلَا إِنَّهَا أَلَيَّامٌ أَبْنَاءٌ * وَ هَذِي أَلْيَالِي كُلُّهَا أَخَوَاتُ
فَلَا تَطْلُبْنِ مِنْ عِنْدِ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ * خِلَافَ الَّذِي مَرَّتْ بِهِ السَّنَوَاتُ
و قال ایضاً

مَنْ رَأَاهُ سَبَبٌ أَوْ هَالَةٌ عَجَبٌ * قَلِي نَمَانُونَ حَوْلًا لَا أَرَى عَجَبًا
الدَّهْرُ كَالدَّهْرِ وَ الْأَيَّامُ وَ أَحَدَةٌ * وَ النَّاسُ كَالنَّاسِ وَ الدُّنْيَا لَيْسَ غَلَبًا

۲۰ (۷) ذکر ملک الفضلاء و زبده الشعراء حریری

کیت او ابو منصور و نام او حسنست و بصریست اما در بغداد بودی، مردی ذوق فنون بوده و در انواع علوم مشار الیه است بتخصیص در علم معانی و بدایع و شعر که درین علوم سرآمد روزگار خود بوده و او را در ۲۴ علم معانی و بیان تصانیف مرغوبست و بزرگواری او را کتاب مقامات

موطن او شامست و در حمص بودی و دیوان اشعار او در عرب مشهورست و شیخ الرئيس ابو علی سینا اعلی الله تعالی درجه او را معتقد بوده و بر بعضی اشعار مشکله او شرح نوشته، قال ادیب الترك، شعر

إِذَا مَا أَكَلْنَا بَقْلَةً وَ كُسِيرَةً * وَ نَهْنَا عُرَاءَ فَوْقَ حِصٍّ مُرَشَّشٍ
تَهْمًا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مَكَانَنَا * يَتْلُكَ الْفَلَايَا وَ الْفَرَّاشِ الْمُنَشَّشِ

(۵) ذکر استاذ الشعراء متنبی نور مرقدہ

کُنِيتَ او ابو الحسن است، در روزگار عماد الدوله بن حمدان بوده استاد طائفة شعراست، فضلی و بلاغتی زیاده از تصوّر داشت، رشید و طوطا علیه الرحمة میفرماید که در اقتباس معارف و دقائق و منات جمیع شعراء اسلامیّه عیال متنبی اند و دیوان او در عرب و عجم مشهور گشته و اکابر فضلا دیوان او را عزیز میدارند و او را در مدایح آل حمدان که سلطانان دیار بکر بوده اند قصائد بسیارست و از ایشان صلات گرانمایه بسیار یافته و عظیم القدر بوده است، گویند که ابو المظفر بن یاقوت پیشتر از خروج دیالیه حاکم اصفهان و فارس بود و او مردی رذل و دون بوده ۱۰ و اصلی کریم نداشته، متنبی در مدح او قصیده گفت و ازو صلّه چنانکه میخواست نیافت، روزی ابو المظفر با جامه های فاخر مطلاً و کلاه زر اندوده از جامع اصفهان بیرون آمد، متنبی در هجو او این قطعه را بدیهه انشا کرد

لَا يَشْرَفُ الرَّذُلُ بَانَ يَكْتَسِي * مِنَ الْغِنَى تَاجًا وَ دِيَابِجًا
وَهْلٌ نَجَا هَدَهُ مِنْ تَتْنِهِ * بَلْبَسَهُ الدِّيَابِجَ وَ النَّجَا ۲۰

(۶) ذکر ابو العلاء بن سلیمان المعری

معری از جمله بلاد شامست در جوار حمص و ابو العلاء از آنجاست، فضلی کامل و بلاغتی شامل داشته و او را در علم معانی و بیان تصانیف است ۲۴ و او را امیر المومنین القائم بامر الله العباسی اعزاز نمودی و مرئی او بودی

مومنان بر فرزندق آفرین کردند و هشام برو متغیر شد و اورا محبوس ساخت و تا آن ملعون زنده بود فرزندق در زندان ماند و بعد از وفات هشام ولید بن عبد الملك باطلاق او اشارت فرمود،

(۲) ذکر دعبل بن علی الخزاعی

۱. فضلی و بلاغتی زیاده از وصف داشت و متکلم و ادیب و شاعر و عالم بود و در روزگار هارون الرشید از دیار عرب بیغداد آمد و هارون اورا محترم داشتی و همراه حضرت امام الانس و الحجن علی بن موسی الرضا علیه النجاة و الثناء بخراسان آمد و حضرت امام با شیخ محمد بن اسلم طوسی در کجاوه انیس بودند و اسحق بن راهویه المحنظلی مهار شتر می کشید و در آن سفر دعبل امام را بنوادر و امثال و اشعار متسلّی می گردانید و دعبل را مرثیه ایست در حق امام موسی کاظم علیه السلام شبی آن مرثیه را پیش امام رضا میخواند چون بدین بیت رسید که

شعر
قَفَرٌ بِبَغْدَادٍ لِنَفْسٍ زَكِيَّةٍ * تَضَيُّهَا الرَّحْمَنُ لِلْعُرْفَاتِ
امام فرمود که يك بیت دیگر من میگویم بدین قصیده الحاق کن تا قصیده

۱۰ تو درست شود و این بیت را فرمود
وَقَفَرٌ بِطُوسٍ يَا لَهَا مِنْ مُصِيبَةٍ * تَوَقَّذَتِ الْآحْشَا مِنْ الْمُخْرَفَاتِ

دعبل گفت یا امام این بیت وحشت انگیزست و این قبر که خواهد بود، امام فرمود که آن قبر منست و دیر نباشد که در طوس قبر من مقصد شیعه اجداد من شود، دعبل بگریست و امام نیز در گریه شد، ۲۰. دعبل صاحب دیوانیست مشتمل بر لطائف و قصائد و دیوان او مشهور است و خواجه حمد الله مستوفی قزوینی که صاحب تاریخ گریده است اشعار اورا در تاریخ خود بایراد می آورد،

(۴) ذکر ملك الشعراء و الفضلاء ابن الرومی

۲۴. اورا ادیب ترك نیز میگویند، مردی فاضل و فصیح و دانشمند بوده و

بیاویختند، چون لبیدرا خبر شد آمد و آن آیات را قرائت نموده مقرر و معترف شد که این کلام مخلوق نیست بلکه سخن خالق است و فی الحال از جاهلیت تبرّا نمود و بدین اسلام مشرف شد و در حلقه اصحاب رسول منتظم شد و مندرج گشت و حضرت رسول صلّم اورا تحسین فرمود و گاهی اورا بر جواب هجو شعرای کفار رخصت میداد و امرؤ القیس را هجو میکرد که پیشوای شعراء کفار و مشرکانست و امام همام محمد بن ادريس الشافعی فرماید

وَلَوْ لَا الشِّعْرُ بِالْعُلَمَاءِ يُزْرَى * لَكُنْتُ الْيَوْمَ أَشْعَرَ مِنْ لَبِيدٍ

(۲) ذکر فرزدق الجدی

۱۰ از کبار تابعین و از فضایی عربست و دیوان اورا در حجاز و عراق گرامی میدارند و شهرتی تمام دارد و او مدّاح خاندان طیبین و طاهرین است، نقلست که سالی هشام بن عبد الملك بن مروان بحجّ آمد و امام الهمام علی زین العابدین علیه السلام نیز در آن سال بحجّ آمده بود، روز طواف هشام دید که مردم بسخصی سلام و اکرام میکنند و چون ۱۵ میل استلام حجر الاسود کرد مردم راه را خالی کردند و کوچه دادند، یکی از شامیان پرسید از (هشام بن) عبد الملك که این چه کس است که مردم اورا بدین نفع تعظیم میکنند و حرمت میدارند، (هشام) با وجودی که می شناخت از رشک و خصومت تجاهل کرد و گفت که نمیدانم، فرزدق شاعر حاضر بود، گفت من میشناسمش و بدیهه قصیده در منقبت ۲۰ امام و فضیلت خاندان مبارکش انشا کرد و این از جمله آن قصیده است،

شعر

هَذَا الَّذِي تَعْرِفُ الْبَطْحَاءَ وَطَانَهُ * وَ الْبَيْتُ يَعْرِفُهُ وَ الْخِجْلُ وَ الْحَرَمُ
هَذَا آتَنُ فَاطِمَةَ إِنْ كُنْتَ جَاهِلَهُ * بِحَيْدِهِ أَنْبَاءُ اللَّهِ قَدْ خُسِمُوا
فَلَيْسَ قَوْلُكَ مِنْ هَذَا بِضَائِرٍ * الْعَرَبُ تَعْرِفُ مِنْ أَنْكَرَتِ وَ الْعَجَمُ

مناجات و معارف و حقائق حتی لغز و معما و مطایبات جهت تبیین و تبرک از اشعار آنحضرت که جواهریست مأخوذ از معدن ولایت و نبوت دو قطعه و لغزی درین مختصر ایراد میشود و زیاده ازین حد ادب نیست و چه بیان توان کرد از فضیلت حضرت که منشأ و منبع جمیع حقائق و علوم است و اینست معنائی که اسم مبارک حضرت رسالت

پناه صلعم از آنجا اخراج میشود

أَلَا خُذْ وَعْدَ مُوسَىٰ مَرَّتَيْنِ * وَضَعِ أَصْلَ الطَّيَابِعِ تَحْتَ ذَيْنِ
وَسَيِّئِ خَانَ شَطْرِي فَنُذِّهَا * وَادْرِجْهَا خِلَالَ الدَّرَجَتَيْنِ
فَهَذَا اسْمُ مَنْ يَهْوَاهُ قَلْبِي * وَقَلْبُ جَمِيعٍ مِنْ فِي الْخَافَتَيْنِ

۱. و قال ايضاً في المقطعات

رَضِيتُ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لِي * وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَى خَالِقِي
لَقَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ فِيهَا مَضَى * كَذَلِكَ يُحْسِنُ فِيهَا بَقِي

و قال رضى الله عنه

رَضِينَا قِسْمَةَ التَّجَارِ فِينَا * لَنَا عِلْمٌ وَ لِلْإِعْدَاءِ مَالٌ
فَإِنَّ الْكَمَالَ يَفْنَى عَنْ قَرِيبٍ * وَ إِنَّ الْعِلْمَ بَاقٍ لَا يَزُولُ

۱۰

(۱) ذکر امام الشعراء لید بن اسود الباهلی

از اکابر شعرا و فصیحای عرب بوده و همکنان بر تقدّم او درین فن مقرر و معترفند و پیشتر از مبعث حضرت رسالت صلعم شعرا را رسم چنان بود که جهت دعوی از در بیت الله الحرام اشعار آویختندی و لید بن

۲. قضیه را که مطلعش اینست

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ * وَ كُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

از در خانه کعبه شرفها الله تعالی بیآویخت و مدتی آویخته بود کسی را از فضلاء عرب مجال جواب آن قصیده نبود، چون آیات سوره اقرأ نزول کرد حضرت رسالت صلعم فرمود تا آیات اقرأ را در مقابل قصیده لید

۲۴

گرد عالم بندامت و ماتم میگردید و رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا أَكْفَرًا
 مَتَّانٌ مِيسُودٌ و بعد از خلعت غفران بدیدار زوج و بعد از آن بدیدار
 اولاد کرام متسلّی شد، در آن حال هابیل مظلوم را قایل مشنوم بکشت
 و آدم را باز داغ غریب و ندامت تازه شد، در مذمت دنیا و مرثیه فرزند
 شعر گفت و شیخ ابو علی مسکویه رحمه الله علیه در کتاب آداب العرب
 و الفرس این قضیه را بدین منوال بیان میفرماید، قال امیر المؤمنین
 المحسین بن علی رضی الله عنهما کان ابی علیه السلام بالکوفة فی الجامع
 اذ قام رجل من اهل الشام فقال یا امیر المؤمنین انی اسألك عن اوّل
 من قال الشعر فقال آدم علیه السلام قال و ما کان شعره قال لها نزل
 ۱۰ من السماء فی الارض فرأی تربتها و سعتها و هواها و قتل قایل هابیل
 فقال الشعر

تَغَيَّرَ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا * فَوَجَّهَ الْأَرْضَ مُغَيَّرَ قَبِجِ
 تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي لَوْنٍ وَ طَعِيمٍ * وَ قَلَّ بَشَاشَةٌ وَ جَهْ مَلِجِ
 فَوَا أَسْنَى عَلَى هَابِيلَ ابْنِي * قَتِيلٍ قَدْ نَصَمَنَّهُ الضَّرِيجِ
 وَ جَاوَرَنَا عَدُوٌّ لَيْسَ يُغْنِي * لَعِينٌ لَا يَمُوتُ فَسْتَرِجِ
 ۱۰ فاجابه ابليس عليه اللعنة

تَنَحَّ عَنْ الْبِلَادِ وَ سَاكِنِيهَا * وَهَا فِي الْخُلْدِ ضَاقَ بِكَ الْقَسِجِ
 وَ كُنْتَ بِهَا وَ زَوْجَكَ فِي قَرَارٍ * وَ قَلْبِكَ مِنْ آذَى الدُّنْيَا مُرْجِ
 قَلَمٌ تَنَفَّكَ مِنْ كَيْدِي وَ مَكْرِي * إِلَى أَنْ فَانَكَ الثَّنْبُ الرَّجِجِ
 ۲۰ قُلُوبًا رَحْمَةً أَجْبَارِ اضْعَى * يَكْفُكَ مِنْ جِنَانِ الْخُلْدِ رَجِجِ

و پیشتر از روزگار اسلام حکما و علما شعر گفته اند اما آنچه حالا
 مشهورست سخنهاى شعراء اسلام است، قال النبی صلعم زَيْنُوا مَجَالِسَكُمْ بِذِكْرِ
 عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، هر چند نسبت شعر بحضرت سلطان ولایت کردن
 محض بی ادبیست اما چون آن حضرت را بدین فن التفاتی بوده و دیوان
 ۲۰ مبارک آنحضرت متعارف و مشهور است مشتمل بر قصائد و توحید و

۱۷ طاهر بخاری، ۱۸ مولانا ولی قلندر، ۱۹ امیرزاده یادگار بیگ،
۲۰ محمود برسه،

خاتمه

در ذکر اکابر و افاضل که الیوم جمال روزگار بخائی فضل و کمال ایشان
آراسته است مدّ الله تعالی ظلال فضائلهم و ابد دولتم و درین محلّ
ذکر شش تن از فضلا و امرا ثبت میشود و الله اعلم مقدمهم،

۱ نور الملة والدین مولانا عبد الرحمن جامی، ۲ امیر کبیر نظام الحق و
الدین علیشیر، ۳ امیر شیخ احمد سهیلی، ۴ خواجه افضل الدین محمد وزیر،
۵ خواجه عبد الله مروارید، ۶ خواجه آصفی،

مقدمه

در تذکره شعرای عرب،

اشتباه نیست در آن که فصاحت و بلاغت حقّ اعرابست و اهل عجم درین
قسم متابع عربند بتخصیص در علم بدیع شعر که اعراب را درین مهارتی
کاملست و شعرای عرب که پیشتر از اسلام و بعد از اسلام بوده‌اند و
۱۰ دواوین و ذکر ایشان در اقالیم مشهور گشته و میان فضلا مذکور گردیده
بسیارند و این تذکره تحمّل ایراد سخنان و ذکر تواریخ ایشان نمیکند و
یک بار از آن در گذشتن نیز نقص این کتاب بود و چون این تذکره
خاصّه شعرای عجم است از ذکر اعراب چندان فائده متصور نبود بذکر
ده فاضل از شعرای عرب که مشار الیه بوده اند قناعت نمودیم چنانکه
۲۰ فهرست اسامی آن جماعت در مقدمه بتحریر پیوسته بود،

علماء آثار اتفاق کرده‌اند که اوّل کسی که در عالم شعر گفت آدم صفی
بود علیه السلام و سبب آن بود که چون بفرمان ربّ الارباب آن مظهر
۲۲ پاک بعالم خاک هبوط فرمود ظلمت این زندان فانی بچشمش ناخوش نمود

طبقهٔ خامس

۱ خواجه عماد فقیه کرمانی، ۲ خواجه سلمان ساوجی، ۳ مولانا مظفر هروی، ۴ مولانا حسن متکلم کاشی، ۵ ناصر بخاری، ۶ امیر بین الدین محمود طغرانی فریوندی، ۷ ابن بین فریوندی، ۸ عید زاکانی، ۹ سید جلال عضد یزدی، ۱۰ مولانا حسن کاشی، ۱۱ جلال طیب شیرازی، ۱۲ خواجه حافظ شیرازی، ۱۳ شرف الدین رامی، ۱۴ شیخ کج تبریزی، ۱۵ مولانا لطف الله نیشاپوری، ۱۶ ابن عماد، ۱۷ شیخ کمال خجندی، ۱۸ خواجه عبد الملک سمرقندی،

طبقهٔ ششم

۱۰ امیر سید نعمت الله ولی، ۲ مولانا معین جوینی، ۳ امیر سید قاسم انوار، ۴ خواجه عصمت الله بخاری، ۵ بساطی سمرقندی، ۶ ابواسحق شیرازی، ۷ مولانا برندق سمرقندی، ۸ خواجه رستم خوریانی، ۹ مولانا بدر شیروانی، ۱۰ مولانا شرف الدین علی یزدی، ۱۱ مولانا علی استرآبادی، ۱۲ مولانا کاتبی ترشیزی، ۱۳ مولانا علی شهاب ترشیزی، ۱۴ شیخ آذری، ۱۵ اسفرائینی، ۱۶ مولانا سببی نیشاپوری، ۱۷ مولانا کمال الدین غیاث شیرازی، ۱۸ مولانا بدخشی، ۱۹ مولانا خیالی بخاری، ۲۰ بابا سودائی ایبوردی، ۲۱ طالب جاجری،

طبقهٔ هفتم

۱ امیر شاهی سبزوری، ۲ مولانا حسن سلیمی، ۳ مولانا محمد بن حسام، ۴ مولانا عارفی هروی، ۵ مولانا جنونی، ۶ مولانا یوسف امیری، ۷ خواجه اوحد مستوفی سبزوری، ۸ امیر امین الدین نزلآبادی، ۹ درویش قاسمی تونی، ۱۰ مولانا صاحب بلخی، ۱۱ خواجه منصور قرابوقه، ۱۲ مولانا طوسی، ۱۳ سید شرف الدین رضای سبزوری، ۱۴ حافظ حلوانی، ۱۵ مولانا طوطی ترشیزی، ۱۶ قنبری نیشاپوری،

طبقه ثانی نیز ذکر بیست فاضلست،

۱ حکیم ازرقی، ۲ عبد الواسع جیلی، ۳ ابو المفاخر رازی، ۴ افضل الدین خاقانی، ۵ اوحد الدین انوری، ۶ رشید الدین وطواط، ۷ ادیب صابر، ۸ عثمان مختاری، ۹ شیخ سنائی غزنوی، ۱۰ حکیم سوزنی سمرقندی، ۱۱ فلکی شیروانی، ۱۲ سید حسن غزنوی، ۱۳ فرید کاتب، ۱۴ سیفی نیشاپوری، ۱۵ حکیم روحانی سمرقندی، ۱۶ ظهیر الدین فاریابی، ۱۷ مجیر الدین بیلغانی، ۱۸ جوهری زرگر، ۱۹ اثیر الدین اخسیکتی، ۲۰ سیف الدین اسفرنگی،

طبقه ثالث درین طبقه ذکر شانزده فاضلست،

۱. ۱ شیخ نظامی گنجوی، ۲ سید ذو الفقار شروانی، ۳ شاهنور اشهری نیشاپوری، ۴ جمال الدین محمد عبد الرزاق، ۵ کمال الدین اسمعیل اصفهانی، ۶ شرف الدین شفرو اصفهانی، ۷ رفیع الدین لبنانی، ۸ سعید هروی، ۹ قاضی شمس الدین طبری، ۱۰ امامی هروی، ۱۱ فرید احوّل، ۱۲ اثیر الدین اومانی، ۱۳ رکن الدین قبائی، ۱۴ ۱۵ محمد الدین همکر، ۱۵ پور بهای جامی، ۱۶ عبد القادر نائنی،

طبقه رابع درین طبقه ذکر بیست فاضلست،

۱ شیخ فرید الدین عطار، ۲ مولانا جلال الدین رومی، ۳ شیخ سعدی شیرازی، ۴ شیخ اوحدی مراغه، ۵ شیخ فخرالدین عراقی، ۶ خواجه هام تبریزی، ۷ بدر جاجرمی، ۸ شیخ پور حسن اسفرائی، ۹ امیر سید حسینی، ۱۰ ابن نضوح فارسی، ۱۱ محمد بن حسام، ۱۲ فخر بناکتی، ۱۳ جلال جعفر فراهانی، ۱۴ حکیم نزاری قهستانی، ۱۵ سراج الدین قری، ۱۶ رکن صابن، ۱۷ امیر خسرو دهلوی، ۱۸ خواجه حسن دهلوی، ۱۹ خواجوی کرمانی، ۲۰ میر میران کرمانی،

کتاب را بر طریق طبقات افلاک بر هفت طبقه قسمت نمودیم که در هر طبقه ذکر بیست فاضل تخمیناً مسطور باشد و مقدمه و خاتمه برین طبقات افزودیم که مقدمه تذکره شعراء عرب باشد با بعضی فوائد و خاتمه ذکر حالات فضلا و شعرائی که امروز جهان بذات شریفشان آراسته است مقرر نمودیم، امید که فضلا چون بدین جرأت صاحب وقوف شوند ذیل عفو

و اصلاح بر هفوات این کمینه پوشند و در تقیج نکوشند
 بیت
 مگر عذرم بزرگان در پذیرند * بزرگان خورده بر خردان نگیرند
 وَ عَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ * وَلَكِنَّ عَيْنَ الشَّخْطِ تُبْدِي السَّوَابِيَا
 که در بحر لؤلؤ صدف نیز هست * درخت بلندست در باغ و پست
 ۱۰ قبا گر حریرست و گر پرنیان * بناچار خشوش بود در میان

مقدمه

در تذکره شعرای عرب و درین مثل ذکر ده فاضل ثبت است،
 ۱ لیلید، ۲ فرزددق، ۳ دعبل بن علی الخزاعی، ۴ ابن الرومی، ۵ متنبی،
 ۶ ابو العلاء المعری، ۷ حریری، ۸ ابو الفتح بسفی، ۹ معین الدین
 ۱۰ طنطرنانی، ۱۱ کعب بن زهیر،

طبقات هفتگانه

طبقه اول و درین طبقه ذکر بیست فاضلست،

۱ استاد رودکی، ۲ استاد غضنیری رازی، ۳ استاد اسدی طوسی،
 ۴ استاد ابو الفرج، ۵ منوچهری شصت کله، ۶ پندار رازی، ۷ استاد
 ۸ عنصری، ۹ عبیدی بخاری، ۱۰ مسعود سعد سلمان، ۱۱ فردوسی طوسی،
 ۱۲ فرخی، ۱۳ امیر معزی، ۱۴ نظامی عروضی سمرقندی، ۱۵ حکیم
 ناصر خسرو، ۱۶ عمیق بخاری، ۱۷ قطران بن منصور اجل،
 ۱۸ فضیعی جرجانی، ۱۹ فرخاری، ۲۰ ابو العلاء گنجوی، ۲۱ ملک
 ۲۲ عماد زوزنی،

(المؤلف الکتاب)

در زمانش چون ز ویرانی غی بیند اثر
چغد ازین وسواس و سودا میکند نوحه گری
پاکبازی که بجلوهٔ ابکار معانی قناعت نموده و عیسی صفت از آلائش
طبیعت مجرّد بوده خیراتِ حسان یادگار اوست و الباقیات الصالحات
مؤنس روزگار او

بیت
إِنَّ آثَارَنَا تَذُلُّ عَلَيْنَا * أُنْظَرُوا بَعْدَنَا إِلَى آثَارِ
دعاء دولت این امیر کبیر صاحب همت بر ذمهٔ خلق فرض است نظم
رعیت پناها دلت شاد باد * بسعیت مسلمانی آباد باد
خدایت همه چیز شایسته داد * جوا نردی و دانش و دین و داد
ز فضل خراسان فرخنده بومر * شرف برده از خاک یونان و روم
ترا فضل رسمست و بخشش طریق * همین کن که توفیق بادت رفیق
مراد از جهان نام نیکست و بس * بجز نام نیکو نماند ز کس
ترا خیر و احسان و نیکی و نام * بهاناد تا جاودان و السلام
۱۰ رجاء واثق بلکه یقین صادقست که تحنهٔ خفیر این فقیر که بتحقیق بردن شبه
بدوکان جوهریست و عرض نورسها در جنب مشتری در نظر قبول
خداوندی مردود نگردد
بیت

پای ملخی نزد سلیمان بردن * عیب است ولیکن هنرست از موری

بیان آئین این کتاب و تعیین طبقات و ابواب آن *

۲۰ فراهم آوردن مقامات و حالات شعرا امری متعذرست چه از روزگار قدیم
این طریق بین الناس متداول بوده و از جهت تغییر لغات که بهرور دهور
و احوال از حالی بجای و امری بامری مبتدل میگردد اسمی اکثر این جماعت
در ستر خناست و اما از آنها که اسامی سائی ایشان در تواریخ و رسائل
مذکورست و ذکر ایشان در میان مردم مشهور جمعی را اختیار نمودم که جمله
۲۵ فاضل و درین علم ماهر بودند و بتدریج سلاطین مقبول و محترم، و این

۱۴ ذکر محمد صاحب دولتی که این خدمت وقف خیرات و احسان اوست،

که دامن طهارت آن آلوده خبیث خیائیت نیست کدام معصوم خواهد دانست و این دُرّ معانی قابل گوش کدام صاحب هوش است عقل دانا مُلهَم ساخت که (ع) قدر زر زرگر شناسد قدر جوهر جوهری * از رموز ملهم دولت یقینم شد که این خدمت جز صدر رفیع کریمی را شایسته نیست که امروز عنود فضل بدولت او منتظم و بنای جهل از هیبت و جلالت او منهدم است *

ذکر محمد صاحب دولتی که این خدمت وقف خیرات و احسان اوست *
اعنی الامیر الکبیر الاعظم و النوین الاعدل الافخم ناصب رایات العدالة و النصفة و الکرم امیر الامراء و الحکام والی ولاة الایام ناظم دواوین الملوك و الخواقین الاعدل من حبل الماء و الطین نظام الممالک منجی الضعفاء من ورطات المهالك ذی المفاخر و الماء ناسخ کالات الاویل و الاواخر مؤسس بنیان المکارم مجدد مراسم الاکابر و الاعاظم معین العلماء و مرتی الفضلاء و مقوی الفقراء افضل الامراء العظام ولی النعم و الایادی الجسام ناقد فنون العلم بمعیار الطبع السلیم عارف المعارف میزان ذهن المستقیم بیت
۱۵ بمحی مالک رقاب کلک و شمشیر * نظام الملّة و الدین علیشیر

زین الله سراير العزّ بوجوده و افاض علی المسلمین سبحانه معدلته و جوده بزرگی که مدح و اکابر آفاقست و مظهری که مجموع مکارم اخلاقست، ذات ملک صفاتش عنصر کرم و مروّت و همت کیمیا خاصیتش عین شفقت و رافتست، ارباب فضل را سده منیعش منری معین و اصحاب علّت فاقه را دار الشفاء کرمش منری مبین، عمارت گیل اگرچه ظاهراً شعار اوست اما بحقیقت عمارت دل نیز پیشه و کار اوست، ایزد سبحانه و تعالی درین هر دو طریقش ثابت قدم و راسخ دم دارد که شیوه اول سبب مأموری بلاد و شفقت بر عباد است و طریق ثانی اصل اخلاص و محض رشاد معبار سعی جمیلش ویرانی ملک را معبور ساخت و ساقی کرمش مخبوران ستم را
۲۰ مسرور گردانید،

که هر چیز کان گفتنی گفته اند * بر و بوم دانش همه رفته اند
 علماء دین داد آثار و اخبار داده اند و ابواب قصص انبیا بر رخ خلق
 کشاده اند، شیخ عطار که مرقد او از ریاحین انوار معطر باد در تذکرة
 الاولیاء ید بیضا نمود و مؤرخان دانا در تواریخ و مقامات سلاطین توانا
 مجلدها پرداخته اند و کتابها ساخته و همچنین در معرفت بلاد و مصلحت
 عباد آنچه بایستنی است فضلا در آن کار جهد نموده اند و یادگاری
 گذاشته اند،

آنچه مجهول مانده در عالم * ذکر تاریخ و قصه شعراست
 جهة آنکه علما با وجود کمال و فضل بدین افسانه مختر قلم رنجه نکرده
 ۱۰ اند و سر همت فرو نیاورده اند و دیگران را اوقات مساعدت نکرده
 بلکه بضاعت آن نداشته اند، القصه تاریخ و تذکره و حالات این طائفه را
 هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده، اگر رقی بر وجه صواب درین ابواب
 نموده آید حقا که بر وجه صلاح خواهد بود، این شکسته چون از خازن
 گنجینه معنی این رموز اصفا نمودم دانستم که این صید از قید صیادان
 ۱۵ این صناعت بسته و این در بروی ارباب طلب بسته است، از آنچه
 شکسته بسته در مدّة العمر دیده و از آن خوشه که از خرمن کرام چیده
 بودم از تواریخ معتبره و از دواوین استادان ماضی و اشعار متقدمین و
 متأخرین و از رسائل متفرقه و کتب سیر و غیر ذلک تاریخ و مقامات و
 حالات شعرای بزرگ که ذکر دواوین اشعار ایشان در اقالیم مشهور و
 ۲۰ مذکورست جمع نمودم و از عهد اسلام الی یومنا هذا بتقریب شبه از
 تواریخ سلاطین بزرگ که شعرای نامدار بروزگار آن طائفه بوده اند درین
 تذکره بقلم آوردم و از منشآت اکابر و لطائف اعظم و تحقیق معرفت
 بلدان آنچه توانستم بقدر الوسع و الامکان درین تذکره بایراد رسانیدم و
 چون این عروس حقایق از حمله غیب روی نمود تأمل نمودم که در
 ۲۵ حمایت شبستان کرم کدام صاحب دل تواند بود و قدر این مخدّره عصمت

مستطاب
 مستطاب

(ع) کی عمر رفته کس بدویدن گرفته است، آخر مصطحت آن دانستم که پیش از آنکه پای مرکب حیات در سنگلاخ اجل هجروح شود (ع) دست بکاری زخم که غصه سر آید * علم را پایه بلند و مایه ارجند یافتیم اما دیدم که مشاهده آن عروس جز بمجاهده روزگار صبا نقش نمیندد که أَلَعَلَّ فِي الصَّغَرِ كَالنَّقِشِ فِي الْحَجَرِ، اگرچه طفل را هم اما قرین پنجام و شاهراه سلوک بحقیقت اگرچه طریقه واصلان و وظیفه کاملان است اما بیت

تا جان نکنی خون نخوری پنجه سال * از قال ترا ره ننمایند بحال
من گمراه که بعد از تضییع و اتلاف پنجاه بقای نرسیده باشم بحال رسیدن
بحال باشد، قصه و غصه ملازمت درگاه سلاطین را چه گویم، اگرچه این
۱۰ طریق شعار و دنار آبا و اجداد این مستمند است اما نفس را در مراسم آن
خدمت نا مؤدب دیدم بضرورت پای از آن کراس متبع در کشیدم،

تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگراف
مگر اسباب بزرگی همه آماده کنی

عاقبت سودا در فکر این زیان بود دماغ ضعیف مرا در ربود و قوت
۱۵ مخیله بدین رباعی ترنم می نمود
رباعی
در دهر مرا نه جاه و مالی حاصل * نه علم و کمال و وجد و حالی حاصل
مردان در مردان زده اند از چه مراست * چون نا مردان خواب و خیالی حاصل
آخر از حسرت و پشیمانی و اندوه و پریشانی بزایه ادبار مجاور گشتم و
بگوشه تنهای معتکف نشستم از بطالت ملالت بر خاطر مستولی شد
۲۰ (ع) هانف عقل این ندا در داد * بیت

v. illi, vaerunt عاقل منشین و رقی میخراش * ورنه توانی قلبی میتراش

چون کنوز معانی ظهور نمود دانستم که قلم ازدهای آن گنج بود، با قلم دو
زبان یکدل شده گفتم ای مفتاح کنوز دانش بتو مشورت میکنم که بسعی
بنان من و بدنان تو کدام رقم است، قلمر بصدای صریر با من تقریر

زبان معنی ایشان که نظم * دهان از گفته صورت فرو بست
همه غواص دریای کمالند * که در بحر حقیقت افکند شست
مبین یکسان که در اشعار این قوم * و رای شاعری چیزی دگر هست

حسب حال مؤلف و سبب تحریر این تالیف *

۱۰ مسود این سواد نورانی و مصور این صورت پر معانی اقل عباد الله الملک
الغنی دولتشاه بن علاء الدوله بختیشاه الغازی السمرقندی ختم الله له بالحسنى
بر رای جهان آرای ارباب دین و دولت و اصحاب فضل و فطنت معروض
میگرداند که من بنده روزگار شباب و ایام فضل و اکتساب را در جهالت
و بطالت بسر بردم و دو سه روزه زندگانی که سرمایه سعادت جاودانی
است بما لا یغنی تلف کردم، چون از روی شماسبت و مراقبت بروزنامه
حیات نظر نمودم دیدم که کاروان عمر گرامیایه در تیه گمراهی پنججاه مرحله
قطع نموده بود، از دیوان حکمت عنوان حضرت قدوة المحققین و قبله
العارفین نور الملة و الدین مولانا عبد الرحمن جای ادام الله تعالی برکات
انفاسه الشریفة این رباعی را مناسب مأل و بر حسب حال خود یافتم
(رباعیه)

۱۵

تا ده بودم بسی زبون افتاده * تا بیست و سی زره برون افتاده
در جهل و عی داده چهل سال بباد * در پنجه پنجه کنون افتاده
با خود اندیشه کردم که از دفتر دین و دانش که فهرست مجموعه کالات
است حرفی نخوانده و از جاه و مراتب آباء و اجداد بی بهره مانده، اینچنین
۲۰ غم تلف شده را چه عوض و این سودای بی سود را چه غرض، بعدما
که زخم شمشیر تشویر خوردم و ساعتی بندامت بسر بردم دیدم که در دولت
گذشته تدبیری نیست و در مهلت روزگار حالت تأخیری نه، بیتی از
تخلصهای شیخ با اخلاص آذری بیادم آمد
بیت

آذری عمر باز بچه و غفلت بگذشت

آچه باقیست مشو غافل و فرصت در باب

۲۵

صاحب گفت این قصیده چند بیت باشد، شاعر گفت چهل بیت زیاده است وزیر خادمی را فرمود تا بدره زر تسلیم شاعر کرد و عذر خواست که هر بیتی را از ابیات قصیده تو بدره زر صله میباید داد و در خزانه من چهل بدره زر نیست، و اگر چنانچه ذکر انعام سلاطین و اکابر که در حق طائفه شعراء بصدر رسیده زیاده بر این ایراد شود موجب اطناب می شود، و این فرقه همیشه نزد سلاطین کامکار و اعیان روزگار محترم و مقبول بوده اند و از شعرای عجم استاد رودگی را امیر نصر ابن احمد سامانی صله نظم کتاب کلیله و دمنه هشتاد هزار درم نقره انعام فرمود و امیر عنصری بعهد سلطان محمود غزنوی مرتبه امارت یافت و امیر معزی را سلطان جلال الدین ملکشاہ منصب ندیمی مجلس خاص بخشید، اما درین روزگار پایه قدر این فرقه شکست یافته و منزل شده است بسبب آنکه نا اهلان و بی استحقاقان مدعی این شغل شدند، هر جا گوش کنی زمزمه شاعریست و هر جا نظر کنی لطیفی و ظریفی و ناظریست اما شعر از شعیر و ردف از ردیف نمی دانند، و گفته اند که (ع) هر چیز که بسیار شود خوار شود * و گمان غلط برده اند که مقصود از شعر نظم است و بس و ندانسته اند که در حجاب این حمله ابتکار اسرارست و در درون این حجره مخدرات افکار، بیچارگان ساده نظم ساده دل جهت خاطر ساده رویان زنجی میزنند، حکیم فاضل اوحید الدین انوری از روی غصه و رنج این طائفه این بیت گوید

شعر در نفس خویشتن بد نیست * ناله من ز خست شرکاست
وما این داوری و گله مندی را بقطعه از سخنان شیخ عارف آذری بر طرف
کیم و این جماعت را نیز بدانچه دانند و توانند معذور داریم
(نظم)

اگرچه شاعران از روی اشعار * ز یک جامند در بزم سخن مست
ولی با باده بعضی حریفان * فریب چشم ساقی نیز پیوست

نصیحت که از گنج شایگان بنزد من بهتر است و در آن یک روز سه هزار گوسپند و دو هزار شتر تسلیم اعشی نمود و اعشی و اتباع و ذریت او بمالداری در دیار عرب مشهور شدند، و انوری درین باب میگوید

بیت

۵ چرا بشعر مجرّد مفاخرت نکنم * ز شاعری چه به آمد جزیر و اعشی را
(حکایت) و امام سماعی حکایت کند که اصبعی گفت که روزی بقبیله بنی اسد رسیدم و بخانه های اولاد طلحه بن جبیر اسدی که از امراء بنی اسد بودند نزول کردم، مرا ضیافتی چنانکه رسم بزرگان باشد نمودند، اطوار آن ابرار مرا بدل خوش آمد، گفتم لا بدّ است مدیخی جهت این قوم گفتن و این سه بیت در مدح آن جماعت انشا کردم

شعر

أَبْنَاءُ طَلْحَةَ طَابُوا بِأَلْبَنَدَى مُهْجًا * اذْ طَيْبَ الْمَجْدِ وَالْعِلْيَاءِ هَجْدَهُم
فَأَمْسَهُمْ قَاصِرٌ عَنْ يَوْمِهِمْ شَرْقًا * وَ يَوْمُهُمْ حَاسِدٌ عَنْ فَضْلِهِمْ غَدَهُم
صَغِيرُهُمْ كَكْبِيرٍ فِي أَقْتِنَاءِ عَلِيٍّ * مَنْ تَلَقَّى مِنْهُمْ تَقَلَّ لَأَقِيْتُ سَيْدَهُم

و آن عزیزان سه هزار گوسفند با سه غلام چوبان بمن همراه کردند، بعد از آن در مجلس هارون الرشید ذکر فضائل و کرم و ایادی و نعم آن قوم مکرم میکردم، هارون گفت چرا باید که اینچنین قوم فاضل از خدمت درگاه گردون اشتباه من عاقل باشند، فی الحال بحضور ایشان مثال فرستاد و آن قوم را تربیت فرمود و اقطاع و مراسم و مرتبه امارت یافتند و هرگاه که مرا دیدندی گفتندی که ما بزرگی را از تو بگوسپند لاغری چند خریدیم،
۲۰ (حکایت) صاحب ترجمان البلاغه آورده است که صاحب سعید مکرم بن العلاء بروزگار سلطان مسعود غزنوی از کریمان کرمان بود و وزیری با استقلال بوده، شبل الدوله که یکی از اکابر شعرا و فضلاست باوازه سماحت و کرم مکرم از نیشاپور عزیمت کرمان نمود و بمدح وزیر قصیده انشا کرد که مطلعش اینست

شعر

دَعِ الْإِيسَ تَذَرَعِ عَرَضَ الْعَلَاءِ * الْبِ آئِنِ الْعَلَاءِ وَ إِلَّا فَلَا ۲۵

فرمود انصار و اعوان در آن روز جلگی مُبتهج و مسرور بودند و کینزکان شاعره بر سر راه رسول اشعار تهنیت بدین منوال میخواندند شعر
 طَلَعَ الْبَدْرُ إِلَيْنَا مِنْ ثِيَابِ الْوَدَاعِ * وَجَبَ الشُّكْرُ عَلَيْنَا مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعٍ
 چون رسول رب العالمین بخانه ابو ایوب انصاری رضی الله عنه نزول فرمود
 ۱۰. اول سخنش این بود که کینزکان که بقدم ما مسرور بودند و مدح و تهنیت می گفتند لا بد است که از انعام عام خود ایشان را محظوظ گردانیم و از راه آورد شریف خود آن مستورات را حصه رسانیم و از جیب با ترحیب خود هر یکی را قراضه بخشید، (حکایت) حکایت کند که اعشی از بزرگان شعراء عرب بود و او از یامه است، روزی بمجلس احنف بن قیس درآمد، دید که احنف بن قیس و حنظله بن شیب که ابناء اعمام بودند نشسته اند و با هم در باب فضیلت و کرم و توانگری و خیل و حشم در مناظره و مفاخره اند و بارنامه و شکوه خود بیان میکنند، در آخر هر دو اتفاق کردند که اعشی مردی منصف و فاضل است میان ایشان حکم باشد، اعشی فی الحال روی بحنظله کرد و این شعر برو خواند، شعر

۱۰
 كَيْسُكَ مِنْ وَرْدِهِ أَفْرَهُ * وَ دَارُكَ مِنْ دَارِهِ أَثَرَهُ
 وَ تَوْبُكَ أَنْفَسُ مِنْ تَوْبِهِ * وَ إِسْهَكَ مِنْ إِسْمِهِ أَثَبَهُ
 وَ لَيْكِنَا الصَّدْرُ أَوْلَى بِهِ * وَ أَفْعَالُهُ بِالْعَلَى أَشَبَهُ

حنظله در هم زده شد و از مجلس بیرون رفت و احنف خرم شد و اعشی را در کنار گرفت و بوسه ها بر روی او داد و در اثنای آن حال اعشی گفت ۲۰ ای امیر اگر در پذیرایی نصیحتی کم، گفت بگو، گفت زنهار که در مجالس مفاخرت خود سخن نگویی و مناظره نکنی که این شیوه طریق بزرگان نیست، بیت

اگر مشک خالص نوداری مگوی * که ناچار مشهور گردد بپوسه
 احنف گفت سه هزار گوسپندت بخشیدم صله شعر و هزار شترت بخشیدم ۲۰ که در نظر خصم حمایت من کردی و هزار شتر دیگر دادم بدین

و مکرم داشتی و بر زبان مبارک حضرت گذشته که **إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً** و باتفاق جمهور علما در مجلس حضرت رسول صلی الله علیه و سلم و اصحاب عظام ایشان شعرا شعر گفته اند و مدایح گذرانیده اند و صله و تربیت یافته اند و قبل از مبعث حضرت رسالت صلی الله علیه و سلم شعرا را حکما می نوشته اند و هر کس در علم شعر ماهر می بوده امیر قبیله و قومی می شده و **إِمْرَأُ الْقَيْسِ** که یکی از استادان شعراست پادشاه بوده است پیامه و اورا **ماء السماء** لقب بوده، صاحب کتاب شرف النبی می آورد که **حَسَّانُ** بن ثابت رضی الله عنه یکی از شعرای حضرت رسول صلعم بوده و همواره مدح حضرت رسول کردی و جواب اشعار شعرای کُتَنَّا را گفתי و **مَارِیَةُ قَبْطِیَّةَ** را ۱۰ و خواهر اورا که شیرین نام بود ملک شام بپدیہ پیش رسول صلعم فرستاد و ماریه را رسول بخدمت خود قبول کرد و ابرهیم فرزند رسول از آن جاریه است و شیرین را حضرت رسالت بصله شعری که **حَسَّانُ** بروز غزای خندق جهة رسول صلعم گفته بود بدو بخشید، و نیز حضرت امیر المؤمنین و امام المتقین اسد الله الغالب علی بن ابی طالب کَرَّمَ الله وجهه و ائمه ۱۵ معصومین علیهم السلام و تابعین و اکثری از مشایخ طریقت و سلاطین روزگار بگفتن شعر اشتغال نموده اند قیاس باید کرد که علی که علم قران عظیم ناسخ آن علم شده باشد در مرتبه و پایه کم علی و عملی نباشد، (حکایت) حکایت کنند که سلطان محمود غزنوی هر کس را که بدست خود بزدی آن کس را دیگر هیچ آفریده نتوانستی زدن و گفتندی که همچون ۲۰ محمود کسی باید که اورا بزند، جائی که حرمت مخلوقی بل بنده و بند زاده بدین نوع است پس علی که شکننده آن قران عزیز باشد هیچ علی آنرا نتواند شکست، و بروزگار قدیم شعرا را تعظیم و تکریم بلا غایت کرده اند و ملوک و اغنیا و صدور و وزرا صله شعرا را بر ذمت خود فرض عین بلکه عین فرض میدانسته اند، (حکایت) حکایت کنند که روزی که حضرت ۲۵ رسالت پناه صلعم مدینه مبارکه را بقر قدم شریف خود مزین و مشرف می

عَلَّتِ الْهَى بِرَفْحَايَ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ اقْتِضَايَ أَنْ
 کرد که انبیاء اولو العزم را صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین جهة ابطال آن
 ادیان و گوشمال سروران آن زمان مبعوث کرد، چنانکه معجزه نوح علیه السلام
 دعای او بود که رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَبَابًا وَمُعْجَزَةُ اِبْرَاهِيمَ
 ۵ علیه السلام دخول او در آتش بود که قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى
 اِبْرَاهِيمَ وَمُعْجَزَةُ مُوسَى علیه السلام عصاء مبارک او بود که جمیع آلات و
 ادوات سحره را فرو برد که قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسَى فَالْقَاهَا فَاِذَا هِيَ حِيَّةٌ تَسْعَى
 و معجزه عیسی علیه السلام حکمت بود و طبابت که بدم جان بخش او مرده
 زنده شد که وَ اُبْرِئِ الْاَكْمَهَ وَ الْاَبْرَصَ وَ اُخِي الْمَوْتَى و بوقت ظهور
 ۱۰ حضرت خاتم النبیین صلوات الله و سلامه علیه فصاحت و بلاغت بنوعی
 شرف یافته بود که فصحای عرب بدین علم دعوی نبوت میکردند و اُمیه
 بن ابی الصلت که پیشوای شعراء مشرکان بوده است و آیه کریمه وَالشُّعْرَاءُ
 يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ در حق آن گمراه نزول کرده دایم دعوی باطل کردی و
 قران عظیم و فرقان کریم که حروف آن ظروف بلاغت است معجزه
 ۱۵ حضرت رسول صلی الله علیه و سلم گشت که قُلْ لَنْ اَجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ و
 اَتَّحِنُّ عَلَى اَنْ يَأْتُوا بِبَيِّنَةٍ هَذَا الْقُرْآنَ لَا يَأْتُونَ بِبَيِّنَةٍ وَلَوْ كَانَتْ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ
 ظَهِيرًا قران که کلام شفا بخش سبحانی است مبطل مزخرفات شیطانی گشت،
 چون قدم قران بذروه عیوق رسید فصحای عرب سر در زیر گلم
 خمول و ادبار کشیدند، کَرَمِ شَبِ تَابِ پِشِ چشبه آفتاب و پاره قصب
 ۲۰ بنور ماهتاب چه تاب آورد، شیخ عارف نظامی رحمه الله علیه مناسب این
 حال میفرماید

عرش و شرع و شعرا از هم خواستند * کار عالم زین سه پس آراستند
 گردی گوهری و رای سخن * آن فرود آمدی بجای سخن
 غرض ازین اطناب آنست که پایه فصاحت و بلاغت رفیع و منبع است و
 ۲۵ حضرت با رفعت رسالت صلی الله علیه و سلم همواره شعراء اسلام را عزیز

و خوبت سیاحت و سیاحت کرده اند بلکه از خار مغیلان این بادیه گلی
چیده اند و از غَوَاصِّ این بحر لا یتناهی بدر دانه رسیده اند، بیت
ز آتش فکرت چو پریشان شوند * با ملک از جمله خویشان شوند

بیان تخصیص شعراء از فرقه فُصَحّا و بُلُغّا،

۵ عارفان و فاضلان معانی غریبه و معارف دقیقه را مثل عروسی تصوّر کرده اند
و شیوۀ نظم را بر عرایس اِیْکَار افکار زیوری دانسته اند، هرچند حسن و
لطافت محبوب بی زیور تمام است اما کار عود بی وجود مجمره خام است،
قطعه

عشق مشاطۀ ایست رنگ آمیز * که حقیقت کند برنگ مجاز
نا بدم آورد دل محمود * بطرازد بشانه زلف ایاز ۱۰
مشاطگان عرایس افکار و ناقدان نفایس اسرار شاعران نامدارند که
غَوَاصِّ طبع کرم و سَبّاح ذهن مستقیم ایشان در لَحْه از لَحْه لا مکانی
هزاران دُرّ معانی بساحل زندگانی رسانند بلکه بر فرق اهل معانی فشانند،
بمحقق شاهباز معنی مقید دام این جمع و توسن تند نکته رام این فرقه است،
۱۵ قال السنائی فی هذا المعنی

شاعران را از شمار راویان مشمر که هست

جای عیسی آسمان و جای طوطی شاخسار

۲۰ علماء آثار و رواة اخبار اتفاق کرده اند که از زمان هبوط آدم پاک بدین
توده خاک بهر وقتی نوعی از علوم بین الناس جلالتی و قدری می یافته
است و حکماء آن اقوام و علماء آن انام بدان علم می کوشیده اند
و متهاج نبوت را بمان استدراج می پوشیده اند چنانکه بعهد نوح علیه
السلام علم دعوت و عزیمت و بروزگار ابرهیم علیه السلام علم آتش کاری
و بروزگار موسی علیه السلام علم سحر و سبیا و بدور عیسی علیه السلام
حکمت و طبابت و مهّره این فنون عن عی العیون بدین علوم دعوی
۲۵ نبوت می کرده اند و این علوم را معجزه می دانسته اند، پس قدرت بی

مخزن لا ریب مجموعه همچون وجود انسانی بصدر ظهور نیاورده و در حدایق حقایق و شکرستان دقایق بجان فزائی و دلکشائی و شیرین زبانی چون نطق انفس ناطقه نطق آدمی طوطی از جمله مرغان اولی اجنحه به نبات حسن نپرورده،

نخستین فطرت پسین شمار * نوئی خویشتر را بازی مدار
اعلی عالیین مراتب انسانی علم و حکمتست که لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ از آن عبارت است و اسفل سافلین آدمی جهل و حماقت است که ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ بآن اشارت است، پس از فحوی این کلام کریم مقرر شد که از حسیض حقارت مهالک باوج مراتب ملائک جز ۱۰ باوصاف انسانی و معرفت یزدانی نتوان رسید،

نو ز آدم خلیفه بگهر * قوت خویش را بفعل آور

نطق و فصاحت انسانی را کلید ابواب معانی نهاده اند بلکه طلسم کنوز

دقایق را بدین مفتاح کشاده اند آدمی بقوت نطق و تمیز از حیوان

ممتازست و گرنه در وجود با جمیع خلائق انبازست، زبان بهایم و دواب

بزدلان صوت و حجاب محبوسست و اگر نه همه اشیاء بنزدشان محسوس

است، عارف روی قدس سره درین باب میفرماید

حسن حیوانی ندارد اعتبار * ای اخی در کوی قصایان گذار

فرهی حیوان کند از خورد و نوش * می شود انسان قوی از راه گوش

دریغ نباشد که چنین طوطی از شکرستان فصاحت و مقال محروم ماند

۲۰ و تأسف نشاید که مثل این بلبل از گلستان آمال معدوم گردد، عالم ارواح

که شفاف و صافست فیض آن ارباب فصاحت را وافی و کافست، بیت

در پس آئینه طوطی صفت داشته اند * آنچه استاد ازل گفت بگو میگویم

صاحب دلی را از آنجا که مقام و حال اوست لا شک شاهد عدل قال و

مقال اوست، پس برین تقدیر سیاحان بوادی حقیقت و سیاحان بحار طریقت

۲۵ نه بر عبث در بادیه جانگاز حکمت و معرفت و در بحار خونخوار اندیشه

سپهر از کمر بستگان درش * ظفر یک سپاهیست از لشکرش
 بجای لشکر عزم او سیر کرد * رود چرخ گردنده آنجا بگرد
 بر آفاق گسترده ظل همای * در آن سایه آسوده خلق خدای
 ز یک سوی ظلمت زیگ سوامان * چو سدبست شمشیر او در میان
 ز شیر درفشش درفشان ظفر * چو از خانه شیر تابنده خور
 نه بیند بصر روی او جز بخواب * نه بیند نظیرش نظر جز در آب
 گر از کوه پرسی که در بحر و بر * که زبید که بندند پیش کمر
 بانظ صدای پاسخ آید ز کوه * که سلطان حسین آسمان شکوه
 الا اے جهاندار فیروز بخت * سزاوار شاهی و زیبای تخت
 ۱۰ سرفردان پایه تخت تست * بلند آسمان سایه بخت تست
 نگین است خورشید بر افسرت * حبایست ناهید در ساغرت
 زمین و زمانه بکام تو اند * همه پادشاهان غلام تو اند
 شب مملکت را مه و اخترے * تن سلطنت را سر و افسرے
 زهی در تن مملکت جاودان * وجود تو چون جان و حکمت روان
 ۱۵ کسی را که کین تو اش داد ناب * نداشت جز از چشمه تیغ آب
 اگر حمله بر کوه خارا کنی * چو خاشاکش از جای خود بر کنی
 بگرد تو شهزادگان جهان * همه خسروان بدیع الزمان
 ز کان شرف هر یکی گوهری * چو حورند ایشان و جنت هری
 درین عالم از هرچه بایست نیست * نکوتر ز فرزند شایسته نیست
 ۲۰ بدیدار شهزادگان شاد باش * ز اندوه آینده آزاد باش
 صبح سعادت صباح تو باد * جنود ملائک جناح تو باد
 کسی را که با تست در سر غرور * کلاه از سر و سر ز تن باد دور

در بیان فضیلت فصاحت و بلاغت و تفصیل اصحاب این صناعت *

بر رای منیر و خاطر خطیر ارباب فضل و فطنت و اصحاب علم و حکمت
 ۲۵ ظاهر و واضح است که حق سبحانه و تعالی از ممکن عالم غیب و از گنجینه

شکر کدام فضل بجای آورد کسی * حیران بماند هر که درین افکار کرد
 نُبِّ عَيْنَا فَإِنَّا بَشَّرْ * مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ
 و آلف تحیت و رضوان و اصناف محبت و غفران از دل و جان
 روشن رویان ایمان نثار روضه منور و مرقد معطر رازدار سرّ ما اَوْحَى
 و مسند نشین دَنی فَتَدَلَّى شیرین کلام و مَا يَبْطِئُ عَنِ الْهَوَىٰ حامل بار
 کرامت اِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ دُرّة التاج سروران مالک اصطفا ابو القاسم
 محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم باد کما قال الله تعالى اِنَّ اللهَ وَمَلَائِكَتَهُ
 يُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِیْمًا، فصیحی
 که مسیح از مهد عزّت بمحمد او زبان می کشاد و ملیحی که عزیز مصر
 ۱۰ خلافت در ملاحظت تقدیم میداد، بیت

یتیمی که نا کرده قرآن درست * کتبخانه چند ملت بشست

فی منقبت خلفاء راشدین رضوان الله علیهم اجمعین، مؤلف الکتاب،
 اساس شرع را گردیده بانی * بجار ارکان اقلیم معالی
 نخست آن صادقی کو کرد بنیاد * اساس شرع و دین از صدق و ارشاد
 ۱۵ دوم آن عادل معار دین دار * که دایم خشت میزد بهر این دار
 سیوم آن شمع جنت زینت عرش * که افکند از حیا این خانه را فرش
 چهارم عالمی کز علم محمود * در این خانه را بر خلق بکشد
 مسیحا کو بخت چارمین است * بر ایشان در فضیلت پنجین است
 صلی الله علیه و علی آله و اصحابه و التابعین لهم باحسان الی یوم الدین،
 ۲۰ ذکر محمد پادشاه اسلام خلد الله ظلال سلطنته و شید ارکان مملکت،

پس از حمد دادار نعت نیست * وزان پس دعائی که فرضست چیست
 دعای شهنشاه دیهم و گاه * پدر بر پدر خسرو و پادشاه
 فرازنده پایه سرورے * فروزنده تاج نیک اخترے
 ز آب کفش ابر گریان شیده * ز تاب نقش ببر بریان شده
 ۲۵ فشانده گنج دریا بزم * درانده قلب خارا بزم

بسم الله الرحمن الرحيم

تجیدی که شاهباز بلند پرواز اندیشه بر ساحت و فضای کبریای آن
طیران نتواند نمود و تجیدی که سیهرغ قلّه قاف عقول انسانی بذروه
عزت و عظمت آن بال نیارد کشود حضرت با رفعت واجب الوجودی را
سزاوار است جلّ ثناء و عظم کبریاء که از خواصّ آباء هفتگانه علوی
و آثار امّهات چهارگانه سفلی موالید سه گانه را بجز وجود موجود ساخت
و هر یک را از افراد کاینات بر حسب استعداد و قابلیت به محلی و
مرتبی لایق مرتب و ممهّد گردانید،

شعر ففی کلّ شیء لّه آیه * تدلّ علیّ أنّه واحد

۱. و از بدو فطرت نوع انسان را از جمله اجناس موجودات و تمام
مکونات بتعدیل مزاج مشرف و ممتاز فرموده تاج کرامت و نشریف
هدایت و لقد کرمنا بنی آدم و حملناهم فی البتر و ابخر و رزقناهم من
الطیبات و فضلناهم علیّ کثیر من خلقنا تفضیلاً بر تارک میمون و فرقی
همیون ایشان نهاد و رقبه زمین و زمان و نبات و حیوان را در رقبه
۱۰ تسخیر این جنس خطیر در آورده قوّت ناطقه را که مفتاح کنوز حقایق
و گنجور رموز دقایق است در جیب باترحیب آن جماعت مودّع ساخت

شعر قدرت اوست که پرورده بشیرین کاری

طوطی ناطقه را در شکرستان مقال

حکمت اوست که پروانه دین داد بعقل

تا نهد شمع هدایت بشبستان ضلال

۲. لا جرّم جمع انسان عظیم الشان شکرانه این نعمت منیع و موهبت
بدیع را در شاهراه بیان و معانی کبّه جلالش میپویند و بنطق کلام لا
أحصی ثناء علیک تفسیر تنزیه و تقدیس ذات بیمثالش میگویند و علی
الدوام بحیل متین کرمش تمسک می جویند،

بیت

الملک در ایام الپ ارسلان و در سخاوت دارای خصائل و شمائل آل بوملک است فرمودند تا بطریق عضویت افتخاری و فوق العادتی از اجزای انجمن مشار الیه شوند تا این نشان مکرمت سلطانی و هنرپروری بندگان خاقانی باعث مزید شوق مستشرقین که اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَ کَوِّ يَأْتِصِينَ شَيْئاً حال خود ساخته اند گردد و این بند هم بطریق خاص مظهر مرام شامله ملوکانه گردید چنانچه در ماه جمادی الاول درین سال يك قطعه نشان شیر و خورشید از درجه سوم خارجه برین دعاگو ارزانی داشتند تا قرین مفاخرت و مباهات گردید و آنرا زین صدر اعتبار خود ساخته مباحی و سربلند باشم،

پس بر فحوائِ اَلنَّاسِ عَلٰی دینِ مُلُوکِهِم از ایرانیان مخصوصاً و سائر اهل شرق عموماً توقع چنین دارم که نیت بند را در احیای اسماء و آثار کبار مؤرخین و اصحاب سیر ایران زمین که همور دهور در گوشه نسیان افتاده تحسین فرمایند و هرگاه بر سهوی یا خطائی واقف گردند آنرا بستر عنو پیوشند و در تصحیح آن بکوشند تا بر فحوائِ مَنْ صَفَّ اَسْتَهْدَف هدف نیر ملامت خُرده گیران نگردم، اما هرگاه این کتاب مقبول نظر دانش پژوهان شرق و مستشرقین غرب افتد نیت آن دارم که بتدریج بقدر فرصت و امکان کتابهای دیگر ازین قبیل بزبور طبع در آرم تا بدین کتبخانه که برای آثار تصانیف ادبای قُرس مؤسس داشته امر ملحق گردد، از آن جمله آنچه در نظر دارم تاریخ گریه است از نصیف حمد الله مستوفی قزوینی که در سنه ۷۳۰ نوشته شد و لباب الالباب عوفی که قدیم ترین تذکره های شعرای قُرس است که تا این ایام محفوظ مانده است و تاریخ طبرستان محمّد بن حسن بن اسفندیار که این هر دو کتاب در قرن ششم هجری تألیف شد و تذکره الاولیاء شیخ فرید الدین عطار که در قرن هفتم نوشته شد و جمعی از سائر تواریخ مرغوبه مفیده، و بالله التوفیق علی کلّ حال و هو المستعان المتعال،

در دار الفنون لندن آنرا دو سه سال قبل ازین در بخارا خریده بود و
هرجائی که اشکالی و شبهه بود با نسخه‌های دیگر که قدیم‌تر و صحیح‌تر بود
چه در لندن و چه در پاریس و چه در سائر جاها مقابله نمودم و این کار
مقابله تا ۲۶ ربیع الاول سنه ۱۲۱۸ که امسال باشد طول کشید، اتفاقاً
هنگام فراغ ازین کار وقتی بود که موکب هایون اعلیحضرت شاهنشاهی
السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان مظفر الدین شاه قاجار خلد
الله ملکه و شید ارکان دولته در شهر پاریس شرف نزول ارزانی داشتند
و امید آن بود که این مملکت را هم بقدم مبارک خود مشرف و مزین فرمایند
و چون غافل ازین بودیم که بجهت بعضی موانع غیر مترقبه این امید صورت
نخواهد بست هر کسبیکه خیرخواه ایران و دعاگوی آن سلطان جوانبخت
کامران بود بقدر امکان باظهار مراتب اخلاص و امتنان خود میکوشید
تا مملکت انگلستان هم در ادای مراسم تهنیت و اکرام نسبت بآن مهیان
هایون و آن خاقان میامن مقرون از سائر ممالک فرنگستان عقب نماند، از
آن جمله رأی رئیس و اعضای مجلس مشورت انجمن علوم شرقیه انگلیسی
بر آن قرار گرفت که تبریکنامه با آنچه ازین کتاب تا آن وقت چاپ
شد بود معروض خاک پای مبارک هایون گردانند و اگرچه بسبب موانعی
که حاصل شد خاک انگلستان بقدم موکب هایون مشرف نشد باز بحسن
توسط بعضی از اولیای دولت ابد مدت آن تبریکنامه با این کتاب
معروض خاک پای هایون گردید و اعلیحضرت شاهنشاهی چون دیدند که
نشوق اهل غرب بعلوم و آداب شرق باعث تشدید روابط اتحاد و اتفاق
و سبب ازاله خلاف و نفاق تواند بود تبریکنامه و کتاب را قبول فرمودند
و انجمن مشار الیه و بنده را مظهر مراحم ملوکانه گردانیدند حتی بمحضرت
مستطاب اجل ارفع اشرف اتابک اعظم و صدر اعظم امین السلطان و
دستور همه کشور ایران ادام الله بقاءه الشریف و اعلی مقامه المنیف که
حقیقه فی یومنا هذا مثابه بزرگهر را دارد در عهد نوشیروان یا نظام

سنه ۱۲۱۴ انجام پذیر شد و در جمادی الاولی سنه ۱۲۱۵ چون در یازدهم مؤثر (یعنی انجمن علماء) مستشرقین که در پاریس منعقد شد حاضر بودم قصد و نیت خود را در چاپ کردن این کتاب و افتتاح این کتبخانه که آثار تصنیفات ادبای فرس باشد پیش سائر مستشرقین معروض داشتم و استبداد نمودم و همچنین در دوازدهم مؤثر مستشرقین که در جمادی الثانی سنه ۱۲۱۷ در روما بوقوع پیوست در همین خصوص نطقی کردم و نیت خود را بعرض حضار رسانیدم تا فی الجمله مقرر شد که کتاب در مطبعه بریل در شهر لیدن در مالک فلمنک که ولاندر هم میگویند چاپ شود بجهت آنکه در همه فرنگستان قوی نیست که مثل اینان در دوپست سال گذشته بلکه بیشتر در تحصیل السنه و علوم شرقیه و طبع و نشر کتب عربی و فارسی بذل جهد کرده باشد بلکه درین خصوص در مغرب زمین بدیضا نموده اند و گوی سبقت را از سائر ملل غرب ربوده و لهذا هیچ مطبعه نیست در همه فرنگستان که چنان شایسته و ارزان باشد از برای چاپ کتب شرقیه، پس معین شد که کتاب آنجا چاپ شود با حروفات خوب پاکیزه مثل آئنائیکه در بیروت شام در مطبعه ها بکار میبرند و در تحت حمایت انجمن علوم شرقیه انگلیسی در لندن که مشوق آن کار بود نشر شود و قیمت آن از برای اشخاصیکه پیش از انتشار آن مشترک و معین باشند دوازده شلنگ انگلیسی که پانزده فرانک فرانسه باشد محسوب شود و از برای سائرین که بعد از چاپ شدن و انتشار یافتن آن طالب باشند هزده شلنگ یا بیست و دو فرانک و نیم الا در بلاد شرق که آنجا بقیست اول فروخته شود تا نفعش اعم باشد، و چون این مقدمات مقرر شد پیش از آنکه نسخه مصححه خود را بدست صاحب مطبعه بدم با چند نسخه دیگرش مقابل نمودم که یکی از آنها در سنه ۹۸۰ در جهرم فارس نوشته شد و یکی از رفقا و اصدقای بنده اعنی دکتر راس که حالا معلم زبان فارسی است

و سنت دارند که تخفیف تصدیع میکند و در جائی دیگر (ص ۱۷۹ - ۱۸۰) شکایت میکند از آنکه مردم فرومایه دین که کار ایشان و پدران ایشان گاو بندی بود اکنون دم از سیاحت دیوانی و عمل سلطانی میزنند و بعمالداری مشغول میشوند که درین کار نقصان دین و ملت و شکست شرع و سنت است و در جائی دیگر (ص ۴۲۲) علما و شعراء وقت خود را زجر و ملامت میکند که چرا از کلمه الحق خاموشی مانند و زبان بنصیحت بزرگان نمی کشایند و در دو جای دیگر (ص ۲۹۱ - ۲۹۲ و ۴۲۷) از فقر و بی چیزی و قرضداری خود و سنگدلی و درشتی و خونخواری عمالداران که بقول خودش شیوه ایشان طمع بآل مسلمانان است و کیش ایشان دروغ و بهتان شکایت میکند و از این همه معلوم میشود که با وجود اصالت و نجابت و حسب و نسب و فضل و عرفان و تقرب ببارگاه سلطان و تربیت وزیر امیر علی شیر باز گاه گاهی مبتلای زحمت و مشقت میشد و در صحبت عرفا و شعرا و مطالعه دواوین شعر و کتب تاریخ و سیر نسلی میجست چنانچه خواجه حافظ میفرماید بیت

درین زمانه رفیقی که خالی از خللست * صراحی می ناب و سفینه غزلست و چون بند باسناساخ و تهذیب و تصحیح این کتاب مستطاب پرداختم بغیر از چاپ بی سه نسخه خطی که در کتبخانه دار الفنون کمریج محفوظ است پیش نظر داشتم، ازین سه نسخه یکی که علامت (Add. 831) را دارد در سنه ۹۷۹ استنساخ یافت دوم که علامت (Add. 813) را دارد در سنه ۱۱۰۴ سوم که علامت (Oo. 6. 47) را دارد در سنه ۹۸۴، پس از روی این چهار نسخه متن کتاب را استنساخ نمودم و هر جا که اختلافی بود آنچه را که اصح بنظر می آمد اختیار کردم و در تحقیق اسماء رجال و اماکن جهدی بلیغ نمودم تا متن کتاب از تحریفات و تصحیفات و خطایا و نقایصی که برور زمان و غفلت کتاب عارض اکثر نسخه های آن گردیده است مصفا و مبثرا گردد، این کار استنساخ در شب جمعه نهم رمضان

و هم در اوّل مقدمه هان نسخه که در سنه ۹۸۷ استنساخ یافت و حالا در کتبخانه بزرگ لندن محفوظست آن امیر جلیل تذکره دولتشاهرا مذکور دارد و میگوید

و امیر دولتشاه کیم خراسان ملکی نینگ اصیل میرزاده لاریدین و فضل و دانش زیوری بیرله بهره مند و فقر و قناعت تاجی بیرله سربلند دور هم سلطان صاحب قران آتیغه تذکره الشعراء آتلیغ کتاب بیئیب دور، واقعا بسی زحمت تار تیب دور و بو طایفه فی یخنی جمع قیلیب دور و بو بابدا یانا داغی رسایل و کتب بار اما بارچه سی دا بورون اوتکان شعرا و ایرته کیچکان فصحا نینگ آتی مذکور و صفاتی مسطور دور، انتهی کلامه،

در بعضی مواقع این کتاب هم لختی از احوال دولتشاه بقراین معلوم میشود چنانچه از حسب حالی که در مقدمه آن درج کرده است (ص ۱۱-۱۴) میبینیم که در سن پنجاه سالگی بتألیف این کتاب شروع نمود و بخیال خودش شخص اوّل بوده که حالات و مقامات شعراء ایران را نوشته یعنی که بر کتابهای ابو طاهر خانونی و عوفی که چند صد سال قبل از او ازین قبیل تألیفها ساخته بودند مطلع نبود و از چائی دیگر (ص ۲۳۷-۲۳۸) معلوم میشود که پدرش علاء الدوله از مقریان و ندمای شاهرخ سلطان بود و از جائی دیگر (ص ۴۵۵-۴۵۶) معلوم میشود که برادرش امیر رضی الدین علی هم از ندمای سلاطین و امرا بوده است چنانچه ندم سلطان بابر و امیر محمد خدایداد بود و از خاتمه کتاب (ص ۵۴۳-۵۴۴) معلوم میشود که دولتشاه در جنگ چکن سرای که میان ابو الغازی سلطان حسین و شاهزاده سلطان محمود واقع شد حاضر بود، در سائر مواقع که باحوال خود اشاره میکند بیشتر شکایت میکند چنانچه (ص ۸۰) بعد از وصف سخاوت سلاطین پیشین نسبت بشعرا میگوید اکنون اگر شاعری از مدوح خود دو خروار شلغم طلب کند خیر نداند

کامیابی از مشاهیر شعراء متقدمین و متوسطین و علاوه بران اطلاعات
 کثیره دارد از تاریخ سلاطین ماضیه و دول خالیه بطوریکه مقدمه و مدخل
 خوبی است از برای هر کسی که بخواهد این قسم معلومات را بهم برساند
 و چون خود کتاب حاضرست و محاسن آن واضح و باهر در وصف آن
 اطباء را صواب نمینیم ولی در باره مؤلف آن چند کلمه گفتن روا باشد،
 در کتاب مجالس النفایس تصنیف امیر علی شیر نوائی که ممدوح و مری
 دولتشاه بود در ابتدای مجلس ششم چنین نوشته یافتم،

راجع آلتنجی مجلس غه، آلتنجی مجلس خراسان نینگ و بعضی یرنینگ میر
 زاده لاری و سایر آزاده لاری ذکریدا کیم طبع سلامتی و ذهن استقامتی
 آلاغه باعث نظم بولور اما مداومت قیلماس لار علوشان و رفعت مکان
 دین، اول جمله دین میر دولتشاه فیروزشاه بیگ نینگ عم زاده سی امیر
 علاء الدوله اسفراینی نینگ اوغلی دور، فیروز شاه بیگ نینگ مکت و
 عظمتی خود عالم اهلی قاشیدا گونش دین روشن راق دور تعریف قه
 احتیاج ایرماس، امیر علاء الدوله داغی اهل کیشی ایردی اما دماغی
 خقت پیدا قیلیب ضایع بولدی و لیکن امیر دولتشاه درویش وش و خوش
 طبع و کوب صلاحیت لیغ بیگیت دور، آبا و اجدادی طریقیدین کیم
 امارت و ظاهر عظمت و نجمی بولغای گچیج گوشه اختیار قیلدی و
 فقر و دهفتت بیله قناعت قیلیب فضایل و کمالات اکتسایغه مشغول
 بولدی، اوشبو مضموندا کیم بو مختصر بینیلادور مجمع الشعراء تصنیف
 قیلیب دور هر کیشی آنی مطالعه قیلسه مصنف نینگ کمال و استعدادین
 معلوم قیلور اما یاقین دا خبر گیلدی کیم فانی عالم دین رحلت قیلیب دور
 واقع بولسه تنگری آنکا رحمت قیلغای، بو مطلع آیینگ دور کیم مطلع
 زهی از آفتاب عارضت شمع جهان روشن
 ز چشم آن روشنی کرده دلم را خان و مان روشن
 انتهى کلامه،

آن کتب شریفه نسی مَنسی شد پیردازند و بعد بزبور طبع آرند تا فوائد آنها را عام ساخته مورد ثنای ذوی الافهام گردند، پس چون بحمد الله فرصت و فراغت داشتیم از برای این کار و رغبتی تمام بمطالعه و استنساخ این نوع توارخ و سیر و آثار چنانچه کلثوم بن عمرو العتابی میگوید شعر

لَسَا نُدَمَاءُ مَا نَهَلْ حَدِيثَهُمْ * أَمِينُونَ مَأْمُونُونَ غِيَبًا وَ مُشْهَدًا
يُقِيدُونَنَا مِنْ عِلْمِهِمْ مَا مَضَى * وَ رَأْيَا وَ نَادِيًا وَ أَمْرًا مُسَدَّدًا
بَلَا عِلَّةٍ تَخْشَى وَ لَا خَوْفَ رِيَّةٍ * وَ لَا تَقَى مِنْهُمْ بِنَانًا وَ لَا بَدَا
فَإِنْ قُلْتَ هُمْ أَحْيَاءُ لَسْتَ بِكَاذِبٍ * وَ إِنْ قُلْتَ هُمْ مَوْتَى فَلَسْتَ مُفَنَّدًا

لذا عزم من بران ثابت و مصمم گردید که افلا طرح چنین کتابخانه آثار ادبای فرس را بیفکنم تا هم بطلاب فرنگستان که بزبان فارسی اشتغال دارند خدمتی کرده باشم هم بقدر مقدور احباء علوم قرون ماضیه بنام و هم از عهد متی که صنادید عجم را برگردن منست بدر آیم، ولی بعد از آنکه رأی بند برین کار قرار گرفته مدتی متردد بودم که از اقسام کتب نفیسه که در نظر داشتیم کدام را برگزیم تا آخر چون دیدم که میل اکثر طلبه زبان فارسی بآثار اشعار شعراست خیال کردم که یکی از تذکره هائیکه از احوال این طائفه حاکیست نزد ایشان خوبتر و مرغوبتر خواهد بود و چون مناقب الشعراء ابو طاهر الخاتونی که معاصر سلاجقه بود بکلی از میان رفت و لباب الالباب عوفی بغایت نادرست و در آن وقت در دستم نبود مصلحت چنان دیدم که تذکره الشعراء دولتشاه که معاصر مولانا نور الدین عبد الرحمن جای قدس الله ۱۱ سره بود و کتاب خود را در سنه ۸۹۶ نوشت بدو اختیار افتد تا درین کتابخانه نخستین جلد باشد با وجود آنکه یک مرتبه در سنه ۱۲۰۵ در بی چاپ شده است و بیشتر مضامین آن در جلدی ترکی العبارة مسهبی بسفینه الشعراء که در سنه ۱۲۵۹ در اسلامبول چاپ شد مندرج است چرا که این تذکره دولتشاه کتابیست سلیس العبارة مشتمل بر احوال صد و پنجاه

مخصوص باشد نمی تواند بسرعت و سهولت بمطلوب خود نائل آید و اوقات خود را در نقص مقصود ضایع و تلف میکند، گذشته ازین بسیار کتب خیلی نفیس و مفید بچاپ نرسید نه در مشرق و نه در مغرب و بعضی از آنهائیکه در مشرق با سنگ چاپ شده است چون بخط شکسته است چندان بکار مبتدیان خصوصاً طالبان فرنگی که خط نسخ را بهتر از سائر خطوط میدانند و بدان مأنوس اند نمیخورد، درین خصوص حال طالبان زبان فارسی خیلی بدترست از حال طالبان زبان عربی که از بذل جهد و همت علمائیکه بدان زبان گرانمایه پرداخته اند چه در مشرق و چه در مغرب بیشتر تواریخ و سیر معتبره مثل تاریخ طبری و دینوری و مسعودی و یعقوبی و ابن الاثیر و فخری و ابن خلکان و ابن خلدون و غیره بطریق اجمل و اکمل مطبوع گشت و حال آنکه کتب و آثار اکثر مؤرخین فرس مثل تاریخ جهان کنشای جوینی و جامع التواریخ رشید الدین و تاریخ گریه حمد الله مستوفی قزوینی و تذکره الاولیاء شیخ فرید الدین عطار و تذکره الشعراء عوفی که مسی است بلباب الالباب و خیلی کمیابست چنانچه گویا بیشتر از دو نسخه خطی در همه عالم موجود نیست و بسیار تاریخهای دیگر که خیلی مفید و عزیز بلکه طالب اطلاعات کامله را بر احوال فرس لازم و ناگزیرست تا بحال در زاویه نسیان افتاده است و استفاده از آنها ممکن نیست جز در کتبخانه های بزرگ لندن و پاریس و سائر مدائن معتبره فرنگستان، بعد از مدتی تأمل درین خصوص و تلف این فقدان و تأسف بر فقط کتب مفیده عالیه چاره را منحصر بر این دیدم که کسانیکه مولع و راغب بزبان و فنون فرس شده اند چه از آن قوم شریف باشند چه از گروهی دیگر فراخور قدرت همت خود را بر آن صرف نمایند که ازین آثار متقدمین که بطریق امانت بها گذاشته اند و ودیعت نهاده آنچه را مفیدتر و مرغوب تر میدانند بگردانند و هر قدر میسر باشد از نسخه های صحیح قدیم جمع نموده بمقابله و تصحیح و تهذیب

(مقدمه مصحح)

بسم الله الرحمن الرحيم،

بعد از حمد و ثنای خداوند یکتای بی همتا و درود نا محدود بر جمیع
رسل و انبیاء چنین گوید اقل عباد ربّ المبدأ و المعاد اذوّد برّون
انگلیسی غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه که از عنفوان جوانی و ایام شباب
بخصیل السنه و علوم مشرق زمین اشتیاق تمار داشتم و کتب آنها را
مطمح نظر خود ساخته بودم تا در سنه ۱۸۸۷ مسیحی مطابق سنه ۱۳۰۵
هجری سفر ایران میسر شد و در سال مذکور در ماه محرم از راه طرابزون
و ارضروم وارد تبریز شدم و از آنجا بظهران و اصفهان و شیراز و یزد
و کرمان رفتم و در هر شهری جوای ملاقات علما و فضیلا آنجا
شدم و درک صحبت آنها را غنیمت بزرگ شناختم و از خرمن فضایل و
معارف هر يك خوشه بردم و فراخور حال خود توشه اندوختم تا بعد
از يك سال در ماه محرم سنه ۱۳۰۶ از راه طهران و مازندران بوطن
ألوف خود مراجعت نمودم و در دار الفنون کبرج که بمسافت پانزده
فرسخ از لندن است معلم زبان فارسی گشتم و بتدریس آن لسان شیرین
الحان اشتغال ورزیدم و حالا تقریباً سیزده سال میشود که این شغل
ریف بر عهد این بنده موکول است و در آوان تدریس اسباب و کتب
محصول طلاب را سخت غیر مکی یافتم و بجز کتابهای شاهنامه و گلستان
و بوستان و دیوان حافظ و بعضی کتب دیگر ازین قبیل که بارها درین
فحات چاپ شده است و در همه جا بسهولت یافته میشود سائر کتب مفیده
اگرچه در ایران و ممالک عثمانیه و مصر و هندستان و سائر بلاد اسلام
چاپ شده باشد در فرنگستان کمتر پیدا میشود و اگر هم با صد اشکال و
زحمت بدست بیاید چون اکثر فهرست ندارد کسیکه طالب مطلبی

کتاب
تذکرۃ الشعراء

از تصنیف
امیر دولتشاه بن علاء الدّولة بختیشاه افشاری

السرّ قند
که بتاریخ ۱۱۹۲ هجری با تمام رسیده و خاتمانی ۱۳۱۸ هجری
مطابق ۱۹۰۰ میلادی بسعی و اهتمام و تصحیح اقل عباد

ادوارد برتون انگلیسی
معلم زبان فارسی در دارالفنون کبیر و در مالک محروسه انگلستان
بزور طبع آراسته گردید

۱۳۱۸/۵
ک

طبع فی مطبعه بریل فی مدینه لیدن
التي هي من ممالك الفلندرك المحروسه